

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE

Q 23/93

Celjski zbornik 1969-70

CELJSKI ZBORNIK

1969-70

CELJE
1970

Slika na ovitku:

Poslopje Študijske knjižnice (pogled s Savinjskega nabrežja), zgrajeno 1967 po načrtu arhitektov inž. Jureta in inž. Cvete Sadar. Za arhitektonsko rešitev poslopja sta avtorja prejela na predlog delovne skupnosti Študijske knjižnice in občinskega sveta za kulturo in znanost Šlandrovo nagrado skupščine občine Celje za leto 1970. (Foto Milan Božič)

MILAN NATEK

RAZVITOST CELJSKEGA PODROČJA V OKVIRU SR SLOVENIJE

V zadnjem poldrugem letu je bilo mnogo napisanega, a še več spregovorjenega o tistih področjih, katerih gospodarski in družbeni razvoj sta izredno zaostala. Čeprav se SR Slovenija kot celota še vedno šteje za najbolj razvito republiko v Jugoslaviji, pa vse bolj opažamo, da je njen hitri gospodarski razvoj omejen le na nekatera področja. Pri tem gre v glavnem za stara industrijsko-rudarska območja, ki so že skozi sto let ogrode in hrbenica skoraj vsemu neagrarnemu gospodarstvu na Slovenskem. Pa vendarle so tu in tam v povsem kmetijskem okolju vznikla nekatera industrijska ali večja obrtna podjetja, ki so postala kmalu gospodarsko izredno pomembna ne le za svojo ožjo pokrajinsko skupnost, temveč za širši gospodarski prostor.

Danes številne razprave načenjajo vprašanja o naših razvitih in nerazvitih ali o zaostalih področjih. Kakorkoli že, sprijazniti se je treba z dejstvom, da je bil doslej precejšen del slovenskega gospodarskega prostora zapostavljen v svojem razvoju. Prav zato tudi ni bilo mogoče gospodarno izrabljati vseh njegovih potencialnih možnosti in ugodnosti, ki se kažejo bodisi v naravnih razmerah ali v gospodarsko demografskih strukturah. Še več. V zadnjih dvajsetih letih se je izoblikovala očitna diferenciacija med kmetijskimi in industrializiranimi območji. Kmečka gospodarstva, ki so povečini opremljena še z nesodobnimi stroji in pripomočki, niso bila niti sposobna hitrejšega in pristnejšega razvoja. Zato so vedno bolj in bolj zaostajala za nekmetijskimi področji. Sama svoje akumulacije, katere večji del se je po raznih kanalih pretakal ali v mestna ali v industrijska naselja ali pa vsaj v močno deagrarizirana naselja, niso mogla vlagati ne v obnovo domačije ne v nakup poljedelskih strojev in aparatov. Res pa je, da se je v zadnjem času tudi na tem področju marsikaj spremenilo. Kljub temu ne smemo pričakovati, da se bo položaj na našem podeželju spremenil in izboljšal kar čez noč. Računati moramo z vrsto pomembnih dejavnikov in ne nazadnje tudi s samim deagrarizacijskim procesom, ki je zajel naše tudi najbolj odročne predele. Ni mogoče v letu ali v dveh pri ljudeh spremeniti odnosa do zemlje in dela na njej,

še posebej ne zato, ker je bilo skoraj v vseh povojnih letih mnogo nepravilnosti prav pri razvrednotenju dela na kmetiji in na zemlji sploh.

Močna depopulacija kmečkih naselij ali vsaj deagrarizacija podeželskega prebivalstva ima v današnjem času, ko je rentabilnost postavljena v ospredje našega gospodarskega razvoja, še vedno nekaj slabih točk v našem celotnem razvoju. Iz vasi, zlasti odročnih hribovskih predelov odhaja s kmetij delovna sila, ponavadi tista, ki je za delo najbolj sposobna. Na kmetijah ostaja starejše prebivalstvo, ki ne zmore več vsega dela in trpljenja, ki ga zahteva zemlja. Zato ni prav nič presenetljivega, da so pridelki na naših hribovskih kmetijah iz leta v leto manjši. Le-ti namreč ne zadoščajo vedno in povsod niti vsem domačim potrebam, kaj šele za prodajo na trgu. Nekdanje bogastvo in blaginja na večini kmetij, ki so ju naši pisatelji v času realizma tako nazorno in prepričljivo prikazovali in opevali v svojih delih, sta skopnela. Za večino kmetij, ki so še vedno usmerjena v kmečko gospodarstvo, so danes značilni: gospodarska zastalost, neprosvetljenost prebivalstva, pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin, predvsem pa ostarelost ljudi, ki niso več sposobni obdelovati zemljo. In temu primerna je današnja stopnja razvitosti naših kmečkih gospodarstev po vseh hribovskih in odročnih predelih.

Povsem razumljivo se mi zdi, da je bilo v povojnem obdobju potrebno vsa razpoložljiva sredstva osredotočiti na razvoj nekaterih manjših in hitro akumulativnih področij gospodarstva. S tem je mogoče zadovoljiti željam in potrebam po hitrejšem gospodarskem in družbenem razvoju celotnega narodnega ozemlja. Toda povsem nerazumljivo pa nam postaja, da so se investicijska sredstva kopičila in vlagala le na posamezna, skoraj vedno ista območja. Ni bilo zadostno poskrbljeno (kakor niti danes še ni), da bi se akumulacijska sredstva s podeželja po določenem času povrnila in da bi bila v kakršnih koli oblikah povrnjena neposrednemu kmetijskemu proizvajalcu za obnovo in nakup sodobnih proizvodjalnih sredstev. Tudi v tem so razlogi, zakaj mladi in za delo tudi najbolj sposobni ljudje še vedno zapuščajo kmetije in se zaposlujejo v neagrarnih dejavnostih.

Vsa tista kmetijska območja, ki so odmaknjena in katerih sodobno prometno ožilje ne povezuje z industrijskimi ali mestnimi naselji, se praznijo. Skoraj v vseh povojnih letih opažamo nenavadno močan pritisk do včeraj še agrarnega prebivalstva v vsa naša večja mesta. In prav ob tem priseljevanju, ki ga povzroča »beg s podeželja v mesta« in je ekonomsko povsem utemeljeno, se pojavljajo v mestih ne samo nerešena stanovanjska vprašanja, temveč še številni drugi socialni odkloni. Teh navadno v statističnih podatkih ne vidimo, saj so zakriti s poprečnimi vrednostmi v najrazličnejših prikazih. Zato ne moremo in tudi ne smemo govoriti zgolj o zaostalih in revnih območjih na našem podeželju, temveč tudi o revščini v skoraj vseh naših večjih mestnih in deloma tudi v industrijskih naseljih, saj v naših mestnih naseljih spet niso tako nepomembni predeli revščine. V njej se namreč kopljejo tisti priseljenci, ki prihajajo z našega podeželja, pa priseljenci iz drugih republik, ki so si poiskali pri nas sezonsko ali stalno zaposlitev. Brez pretiravanja moremo trditi, da tudi v naših mestnih naseljih že obstajajo območja tako imenovanih »slumov«

(angl. slum, izg. slam). Zato smemo za ta območja naših mest trditi, da so v svoji zunanji podobi in notranji strukturi dokaj nerazvita. Pri tem se nam nehote ponuja primerjava med stopnjo razvitosti podeželskih predelov s posameznimi mestnimi območji. Tiste značilne razpone v razvitosti, ki jih ponavadi na podeželju opazujemo in ugotavljamo na večjih razdaljah, je mogoče v mestih ali v industrijskih naseljih zaznati in proučiti na mnogo krajših razdaljah in morda prav zaradi tega tudi v tako ostrih kontrastih!

Še eno protislovje, ki se nam v zadnjem času vse pogosteje kaže, je med kmečkimi in drugimi predeli. Na številnih primerih je bilo ugotovljeno, da kmetijam primanjkuje iz leta v leto več delovne sile. Nasprotno pa je v naseljih z močno razvitimi sekundarnimi in terciarnimi dejavnostmi že nekaj let nazaj mogoče zaznavati stagnacijo ali vsaj zelo počasno rast števila zaposlenih ljudi in s tem seveda tudi naraščanje števila brezposelnih. Res je, da je bilo mogoče na račun močnega izseljevanja in zaposlovanja naših ljudi v tujini vsaj nekoliko ublažiti in znižati grmado nezaposlenih ljudi ter s tem razbremeniti ustrezna denarna sredstva, ki so na razpolago začasno nezaposlenim delavcem.

Med obema skrajnima poloma današnjega gospodarskega in družbenega razvoja, torej med mesti ali industrijskimi središči ter izrazitimi, še v avtarkiji temelječimi kmetijskimi naselji, je vmesna, številčno izredno močna skupina naselij. V njih se kažejo izredno močne spremembe v socialni gospodarsko-zaposlitveni strukturi prebivalstva. Na teh območjih so že tudi kmetije močnejše mehanizirane in že razpolagajo s sodobnimi proizvodjalnimi sredstvi. Tod je tudi starostna struktura prebivalstva oziroma delovne sile po kmetijah precej ugodnejša kot pa v hribovskih naseljih in zaselkih. Precejšen delež kmetijskih pridelkov je namenjen prodaji. Celotno kmečko gospodarstvo je že usmerjeno — tu rahleje, drugje spet močnejše — v tržno proizvodnjo; s svojimi pridelki zalaga ali prebivalstvo v domačem naselju ali pa v drugih, kjer je stopnja deagrariziranosti in urbaniziranosti dosegla že višjo raven. Tudi zaradi tega smemo na območjih prehodnega tipa pričakovati v njihovem gospodarskem, civilizacijsko-tehničnem pogledu že neposreden odraz številnih vplivov, ki se radialno razširjajo naokrog iz mestnih ali industrijskih središč. Takšni vplivi pa se ponavadi z izredno počasnostjo premikajo na odročna agrarna področja; mnogokrat niti ne naletijo na pravi odmev. Tega je kriva tudi slaba materialna baza, ki je prvi pogoj za uspešno odzivnost katerega koli družbeno-gospodarskega pojava v pokrajinski zunanji podobi.

Še z enega vidika je potrebno opozoriti na tako imenovana območja prehodnega tipa. V strukturi dohodkov tamkaj živečega prebivalstva se namreč prepletajo dohodki neagrarnih in agrarnih dejavnosti. In prav zaradi dvojnega izvora dohodkov je marsikje v podobi naselja že zbrisana struktura osnovne gospodarske usmerjenosti prebivalstva. Ta naselja že tudi na zunaj čedalje bolj izgubljajo kmečki značaj, morda močnejše in hitreje, kot pa se spreminja poklicna ali zaposlitvena struktura tamkaj živečega prebivalstva. V tem prehodnem tipu območij in naselij ne opažamo gospodarskega nazadovanja ali stagnacije, temveč zaznavamo

vse močnejše težnje po vključitvi njihovega prostora, gospodarskega in prebivalskega potenciala v tok vsesplošnega napredka.

Pri prikazu in orisu razvitosti celjskega področja v okviru SR Slovenije se bomo naslonili na občinske meje. V tej zvezi nas bo v prvi vrsti zanimalo, kako je s celjsko regijo kot celoto, kje stopa nad slovensko poprečje in kje zaostaja in za koliko zaostaja za republiškim nivojem. Prav to nam bo na eni strani pokazalo razvitost in sploh dinamiko gospodarskega razvoja, ki se odraža v najrazličnejših pokazovalcih. Na drugi strani pa želimo dognati, kako je pravzaprav z razvojem deleža, ki celjskemu področju pripada v okviru SR Slovenije: ali stagnira ali napreduje ali pa celo nazaduje.

S samo opredelitvijo razvitosti celjskega področja v okviru naše republike bi se nedvomno precej zameglila raznotera podoba našega področja. Zato bomo skušali v okviru regije, tj. v obsegu celjskega področja samega, poiskati manjše enote, tj. občine. Šele z opredelitvijo najrazličnejših pokazovalcev po območjih občin bomo med njimi lahko spoznali številne razlike. Odnos območja posamezne občine bodisi do celotnega celjskega področja bodisi do slovenskega poprečja nam more postati mero pri opredeljevanju stopnje njene razvitosti.

Nikjer na svetu, niti ne v industrijsko najbolj razvitih državah, ni celotno ozemlje gospodarsko ali družbeno povsem enakomerno in enakovredno razvito. Med posameznimi območji so velikanske razlike, ki jih najpogosteje povzročajo in oblikujejo: različne usmerjenosti in strukture gospodarstva, število prebivalstva, demografske značilnosti proizvodnih sil, naravno bogastvo in stopnja njegovega izkoriščanja itd. Razlike med posameznimi območji obstajajo in bodo obstajale tudi v prihodnje. Pri tem pa je potrebno poudariti, da se lahko vloge oziroma mesta posameznih območij v stopnji razvitosti menjavajo v nekem obdobju. Vendar je to v industrijsko razvitih področjih težje spreminjati kot pa v kmetijsko-industrijskih območjih. Zato se kar upravičeno sprašujemo, ali bo mogoče tudi pri nas zmanjšati sedanje razlike med razvitimi in nerazvitimi predeli? Ali so dosedanja in današnja vlaganja in naporji za hitrejši razvoj zaostalih predelov že tudi zadostno jamstvo za postopno zmanjševanje razlik med njimi?

Pri uporabi različnih statističnih podatkov po občinah (večina je prirejenih in objavljenih za te naše najmanjše politično-teritorialne enote oziroma skupnosti), bomo mogli zanje prikazati samo povprečne vrednosti.

Ne bo pa nam mogoče v okviru njih samih izluščiti posameznih, še manjših in specifičnih območij, s čimer bi bila še jasneje prikazana podoba njihove razvitosti. Vseeno pa menim, da bomo mogli že z ugotovitvijo, ali posamezna občina zaostaja za področnim poprečkom, oziroma za republiškim, ali pa ga celo presega, zaznati osnovni položaj in mesto v področju oziroma v celotnem slovenskem gospodarskem razvoju. In pri takšnem gledanju na prikazovanje in razčlenjevanje posameznih vrednosti bo mogoče spoznati, da so v okviru občine tudi območja, ki so znatno pod občinskim poprečjem, in druga, ki so znatno nad njim. Zategadelj nam bodo razčlenjeni pokazovalci služili bolj za osnovno orientacijo ter

za odgovor na vprašanje: Kako je pravzaprav s poprečno razvitostjo občin na celjskem področju in še-tega v okviru SR Slovenije?

Ob vsem tem razpredanju misli se nam ponuja še naslednja ugotovitev oziroma spoznanje. Višja ko je gospodarska razvitost posamezne občine v okviru naše regije (oziroma v okviru celotne SR Slovenije), lažje bo premostiti razpoko, ki očitajoče zija med razvitimi in nerazvitimi, med bogatimi in siromašnimi predeli. Precej drugačen položaj pa je v tem pogledu v manj razvitih območjih. Prav gotovo v takšnih primerih za rešitev relativno razvitejših in popolnoma zaostalih predelov nikakor ne bo zadoščala samo domača, tj. občinska pomoč. Ta ponavadi že zdaj ne zadostuje več niti za ohranitev obstoječih razlik med različno razvitimi predeli. Naraščajočo neskladnost med njimi pa je mogoče rešiti samo z zunanjo podporo, pa naj gre za čisto navadne investicijske naložbe v obrate sekundarnih dejavnosti ali pa v zgraditev sodobnega prometnega ožilja. To more odpreti tudi najbolj zaostalemu področju vrata v svet. S tem mu je podana tudi osnovna možnost vključitve v širši, v relativnem pogledu vsekakor v razvitejši prostor. S tem pa je že tudi v temelju porušena zaprtost, ki je tako značilna za številna naša nerazvita oziroma zaostala območja.

V prispevku bomo skušali razvitost celjskega področja prikazati vsaj z nekaterimi tistimi pokazovalci, ki so se pri tovrstnem preučevanju dokaj dobro obnesli¹. Seveda se bomo pri tem naslonili na občino kot na najvišjo samoupravno teritorialno območje posameznega območja, za katerega imamo na voljo vse ustrezne podatke, ki jih bomo črpali iz uradnih publikacij Zavoda SRS za statistiko. Prav zategadelj v našem pogledu ne bo mogoče na območju posamezne občine izločiti in s primerno dokumentacijo opredeliti razvitejših predelov od manj razvitih oziroma od nerazvitih. Menim pa, da nam bo mogel že samo prikaz vrednosti posameznih pojavov vsaj v glavnih obrisih podati vpogled in odgovoriti na vprašanje: kako je z razvitostjo celjskega področja v okviru SR Slovenije in kakšna sta pravzaprav položaj in vloga posamezne občine v okviru širšega celjskega gravitacijskega zaledja.

I. ZNAČILNOSTI RAZVOJA PREBIVALSTVA

Med številnimi karakteristikami, s katerimi moremo označevati razvitost posameznega področja, najdemo tudi najrazličnejše pokazovalce o prebivalstvu. Med temi se običajno najpogosteje omenjajo: rast števila prebivalstva, selitvena dinamika oziroma selitvena bilanca, stopnja oziroma gostota rojstev in smrti (oboje preračunano na 1000 preb.), izobrazbena, poklicna in starostna struktura prebivalstva, delež kmetijskega in drugega prebivalstva itd. Vsi ti so dokaj primerni pokazovalci, ki posredno ali neposredno kažejo na stopnjo razvitosti posameznega področja, saj so v marsikaterem pogledu od nje tudi naravnost odvisni. Seveda se s temi karakterističnimi oznakami strukture prebivalstva, ta pa je najpogosteje odvisna od razvitosti proizvodnih sredstev in sil ter od usmerjenosti

gospodarstva in tempa njegove dinamične preobrazbe, prepleta še vrsta drugih, ki so odvisne bodisi od naravnega okolja bodisi od koncepta družbeno-gospodarskega razvoja širšega prostora. Kljub temu pa menim, da lahko že samo z nekaterimi od zgoraj navedenih oznak prikažemo položaj in nekatere dosedanje razvojne težnje posameznega področja v sklopu širšega prostora, a v našem primeru: celjskega področja v okviru SR Slovenije.

1. Rast števila prebivalstva v letih 1948 do 1969

V zadnjih enaindvajsetih letih se je število prebivalstva v naši republiki povečalo za okrog 270.800 oseb. To pomeni, da znaša prirastek 18,9 %. Tudi na celjskem področju² je v tem času prebivalstvo narastlo za 33.900 oseb, tj. za 14,8 %. Že ta prvi podatek kaže, da celjsko področje v pogledu rasti prebivalstva zaostaja za slovenskim poprečjem. Pravkar zapisana ugotovitev nam narekuje potrebo, da homo morali kdaj kasneje proučiti tudi vzroke za počasnejše naraščanje števila prebivalstva na našem ozemlju. Še večjo razliko pa dobimo, ako primerjamo rast števila prebivalstva na ozemlju SR Slovenije zunaj celjskega področja. Ta je v letih 1948-69 znašala 19,3 %. Pri vsem tem pa je potrebno povedati, da je kljub vsemu celjsko področje še vedno gosteje naseljeno kot pa znaša poprečna gostota obljudenosti v SR Sloveniji. S tem, ko je v zadnjem enaindvajsetletnem obdobju prebivalstvo našega področja naraščalo počasneje kot v Sloveniji, se že tudi zmanjšujejo razlike med njima v gostoti naseljenosti. Še v letu 1948 je imel obravnavani predel za 10 % več ljudi na 1 km² kot SRS, v letu 1969 pa še samo 6 %.

Tabela 1. Število prebivalstva in gostote obljudenosti po občinah celjskega področja v letih 1948—1969²

Občina	Površina v km ²	Število prebivalstva				Gostota obljudenosti			
		1948	1953	1961	1969	1948	1953	1961	1969
Brežice	268	24.584	25.754	25.293	25.374	92	96	95	95
Celje	229	40.723	44.539	50.308	58.840	178	194	219	256
Laško	250	17.671	18.011	18.227	18.398	71	72	73	74
Mozirje	508	15.533	15.578	15.160	15.215	31	31	30	30
Sevnica	293	18.963	19.292	18.719	18.754	65	66	64	64
Slov. Konjice	222	17.041	17.930	18.348	19.017	77	81	83	86
Šentjur	240	17.730	17.971	17.023	17.001	74	75	71	71
Šmarje pri Jelšah	400	32.598	32.920	31.098	30.724	82	82	78	77
Velenje	182	15.843	17.693	22.245	27.065	87	97	122	148
Žalec	349	28.182	29.250	31.152	32.580	81	84	89	93
Celjsko področje skupaj	2941	228.868	238.938	274.573	262.768	78	81	84	84
Delež Celjskega področja v okviru SRS (v %)	14,5	15,9	15,9	15,5	15,4	+10	+9,5	+6,2	+6

Podrobnejša razčlenitev podatkov iz tabele 1 in 2 nam pokaže, da so se razlike v rasti števila prebivalstva med celjskim področjem in poprečjem za SR Slovenijo povečevale iz obdobja v obdobje. To pomeni, da je obravnavano področje kot celota v tem časovnem zaporedju izgubljalo svojo privlačnost. Svojega prebivalstva ni moglo več zadrževati doma. Vzroki za takšne razvojne težave so brez dvoma v ustrezni gospodarski dinamiki pa v premajhni razčlenjenosti nekmetijskega gospodarstva. Ugotoviti moramo, da je bila v letih 1948—53 še najmanjša razlika v rasti števila prebivalstva med celjskim področjem in SR Slovenijo; znašala je samo — 0,2 %, najvišja pa je bila v letih 1953—61, ko je bila pri nas za 2,2 % nižja od poprečne stopnje povečanja števila prebivalstva na Slovenskem. Ustrezna razlika v letih 1961—69 je znašala 1,1 %, kar pomeni, da je bila tudi v tem času dinamika prebivalstva na celjskem področju skoraj za 15 % pod slovenskim poprečjem.

Tabela 2. Rast števila prebivalstva (v %) po občinah celjskega področja po posameznih obdobjih

Občina	1948-53	1953-61	1961-69	1948-69	1948-61	1953-69
Brežice	4,8	— 1,6	0,3	3,5	3,0	— 1,6
Celje	9,1	12,9	16,5	44,1	23,5	31,6
Laško	2,0	1,1	0,9	4,0	3,1	2,1
Mozirje	0,1	— 2,6	0,4	— 2,0	— 2,5	— 2,2
Sevnica	2,8	— 2,9	0,2	— 1,0	— 1,3	— 2,7
Slov. Konjice	5,1	2,2	3,6	11,5	7,5	6,0
Sentjur pri C.	1,2	— 5,3	— 0,1	— 4,3	— 4,2	— 5,3
Šmarje pri Jel.	1,0	— 5,5	— 1,2	— 5,8	— 4,5	— 6,7
Velenje	11,5	25,9	21,7	70,5	40,4	52,9
Zalec	3,9	6,3	4,6	15,5	10,4	11,1
Celj. področje	4,3	3,4	6,4	14,3	8,0	10,0
SR Slovenija	4,5	5,6	7,5	18,9	10,5	13,7

Prikaz poprečne rasti števila prebivalstva za celotno celjsko področje skupaj nam v marsičem zabriše dejansko vitalnost področja kot celote kakor tudi manjših območij. Prav zato je potreben še pregled po občinah, ki nam bo pokazal regionalno diferenciacijo v okviru obravnavanega področja. In prav v okviru takšnega prikaza je mogoče zaznati bistvene razlike med posameznimi območji celjskega področja.

V tem pogledu moramo na prvem mestu omeniti Velenjsko kotlino in območje celjske občine, kjer se je v povojnih letih število prebivalstva izredno močno povečalo: v velenjski občini za 70,5 %, v celjski pa za 44 %. Na območju vseh drugih občin našega področja pa je bila rast šte-

vila prebivalstva znatno pod slovenskim poprečjem. Še najmočnejši prirastek prebivalstva je bil v Sp. Savinjski dolini ter v Dravinjskih goricah. Za vsa druga območja celjskega področja pa je za to obdobje značilna ali stagnacija ali pa celo zmanjšanje števila prebivalstva. S tem se nam v glavnih obrisih izoblikujejo tudi osnovna območja razvitosti: povsod tam, kjer so bili dani materialni pogoji za nenehno razvijanje gospodarskih in drugih dejavnosti, je bila rast števila prebivalstva pozitivna. Drugod pa je zaradi izseljevanja celotno število prebivalstva stagniralo ali celo nazadovalo.

Res je, da se v prvem povojnem obdobju (1948—53) na nobenem območju celjskega področja število prebivalstva ni zmanjšalo. Vendar pa tudi spoznavamo, da so med njimi že v tem času omembe vredne razlike v naraščanju prebivalstva: najmočnejše se je povečalo v Velenjski kotlini ter na območju celjske občine, najmanj pa v Gornji Savinjski dolini ter na Šmarskem oziroma v Obsotelju. Prav v teh razlikah, ki so se kasneje z novimi naložbami v razvoj nekmetijskih dejavnosti še samo povečale, moramo iskati zametke vsemu poznejšemu gospodarskemu, predvsem pa še razvoju prebivalstva na našem področju.

V naslednjem osemletnem obdobju, 1953—1961, so se na celjskem področju dokaj jasno izoblikovala tri območja: občina Celje in Velenje sta imeli dvakrat oziroma več kot štirikrat močnejšo rast števila prebivalstva, kot pa je znašalo slovensko poprečje. Samo malenkost pod republiškim poprečjem je v tem času narastlo število prebivalstva v Sp. Savinjski dolini. Območje konjiške in laške občine zaznamujeta stagnacija, medtem ko se je povsod drugod število prebivalstva zmanjšalo. Največji padec je na območju šentjurske in šmarske občine.

Tudi v naslednjih osmih letih (1961—69) je dinamika naraščanja prebivalstva v osnovnih črtah ostala v že prej naznačenem obsegu. Vendar opažamo v tem času na območju celjske in konjiškem območju intenzivnejši prirastek kot v prejšnjem obdobju, manjšega pa v Sp. Savinjski dolini ter v velenjski občini. V teh letih se je le v šentjurski in šmarski občini zmanjšalo število prebivalstva, v vseh drugih pa prevladuje stagnacija.

Naznačene značilnosti v rasti števila prebivalstva po posameznih območjih celjskega področja nakazujejo, da je za vsa povojna leta značilna močna koncentracija gospodarstva in razmah neagrarnih dejavnosti v Velenjski kotlini in v Spodnji Savinjski dolini z ožjim celjskim zaledjem ter v osrednjem dolinskem predelu Dravinjskih goric. Povsod drugod so se porajali le manjši obrati lokalnega značaja, zato niso mogli bistveneje vplivati na preobrazbo širšega zaledja, kakor tudi niso mogli zadržati doma s kmetij odhajajoče ljudi.

Nakazana dinamika v rasti števila prebivalstva je prispevala, da se je delež prebivalstva obravnavanega predela v zadnjih enaindvajsetih letih v okviru SR Slovenije zmanjšal od 15,9 % na 15,4 % v letu 1969. Vidnejše nazadovanje je značilno v letih 1953—61, medtem ko se je nazadovanje tega deleža po letu 1961 precej zaustavilo. To pa lahko tudi pomeni, da so se v zadnjem desetletju preselitve izredno povečale bodisi

v Celje bodisi v Velenjsko kotlino, s čimer je bila izravnana izguba prebivalstva drugih, predvsem gospodarsko pasivnih območij. Prav tako smemo računati še z manjšim odseljevanjem iz vseh odročnih in zaostalih predelov celjskega področja, ker se je tudi od tam mnogo ljudi zaposlilo (vsaj začasno) v tujini.

V neposredni zvezi z rastjo števila prebivalstva so spremembe v gostoti obljudenosti (gl. tabela 1). V njej gledamo funkcijo gospodarskega katalizatorja. Čim večja je gostota obljudenosti, tem močneje morajo biti razvite neagrarnе dejavnosti. Za marsikatero območje celjskega področja smemo trditi, da je še danes agrarno prenaseljeno, da jim primanjkujejo vsaj nekateri nekmetijski obrati, ki bi lahko domačemu prebivalstvu dali zaposlitev in kruh.

Pregled gostote obljudenosti nam pove, da je danes na celjskem področju polovica občin, kjer živi na 1 km² več ljudi kot v SR Sloveniji; v letu 1948 je bilo takih občin kar 8 po številu (razen Mozirja in Sevnice). Tudi v tem se kažejo spremembe, ki jih je prinašala različna rast števila prebivalstva na posamezna območja celjskega področja. S tem pa ne moremo trditi, da se je s spremembami obljudenosti ljudem v agrarno prenaseljenih predelih spremenila ali zvišala življenjska raven. Skratka, spremembe v številu ljudi na enoto površine že na zunaj izražajo moč, pomembnost in stopnjo razvitosti gospodarstva in vseh njegovih spremljajočih dejavnosti. Danes je na splošno priznano: večja ko je gostota prebivalstva na določenem področju, manj kmetijskega prebivalstva živi na njem in bolj vsestransko razvite so neagrarnе veje gospodarstva. In prav lep primer povedanega se nam ponuja v pretres tudi na celjskem področju.

2. Stopnja rodnosti, umrljivosti in naravnega prirastka prebivalstva v letih 1960—1969

Naravni prirastek prebivalstva je med tistimi dejavniki, ki poleg selitev neposredno vplivajo na rast števila prebivalstva. Prav zato je pomembno, da seznanimo z deležem naravnega prirastka, ki je na celjskem področju ali po posameznih območjih prispeval k povečanju ali k znižanju števila prebivalstva v zadnjem desetletju. Zanimajo nas regionalne razlike tako v stopnji rodnosti kakor v stopnji umrljivosti, kar pač učinkuje na stopnjo naravnega prirastka. Stopnja natalitete, ki je danes ena izmed glavnih nosilcev hitrega, ponekod kar prekomernega naraščanja prebivalstva, je v marsikaterem pogledu tudi zunanji znak nerazvitosti (ali razvitosti) posameznega območja ali predela. Zato nas te razmere v podrobnostih zanimajo tudi na celjskem področju.

Za obravnavano področje je karakteristično, da je imelo v šestdesetih letih tega stoletja v poprečju za spoznanje višjo nataliteto in umrljivost kakor sta značilni za slovensko poprečje. Zategadelj je naravni prirastek v poprečju kar za 0,6 ‰ o nižji kot v SR Sloveniji. Še značilnejši so naslednji podatki: V SR Sloveniji zunaj celjskega področja je v tem času znašala rodnost 17,8 ‰, umrljivost 9,6 ‰, a naravni prirastek

celo 8,2 ‰. Iz teh navedb sledi naslednja ugotovitev. Tudi v primeru, da bi bila selitvena bilanca našega področja izravnana (število priseljencev enako številu izseljencev), bi bilo prebivalstvo na vsem ozemlju SRS naraščalo hitreje kot pa na celjskem področju, kjer je naravni prirastek od njega za 0,8 ‰ nižji.

V obravnavanem obdobju je bila najvišja *stopnja natalitete* v Velenjski kotlini, na območju Dravinjskih goric ter v Gornji Savinjski dolini, najnižja pa na območju brežiške in celjske občine. Na drugih območjih je bila rodnost nekoliko nižja, a še vedno nad slovenskim povprečjem.

Tabela 3. Število in stopnja rojstev, umrljivosti in naravnega prirastka prebivalstva v letih 1960—1969^a

Občina	Rojstva		Umrljivost		Naravni prirastek	
	Število	Na 1000 prebiv.	Število	Na 1000 prebiv.	Število	Na 1000 prebiv.
Brežice	3.698	14,5	2.898	11,4	800	3,1
Celje	9.255	16,9	4.616	8,4	4.639	8,5
Laško	3.368	18,4	2.010	11,0	1.358	7,4
Mozirje	2.870	18,9	1.723	11,3	1.147	7,6
Sevnica	3.337	18,0	2.316	12,5	1.021	5,5
Slov. Konjice	3.706	20,0	1.887	10,2	1.819	9,8
Šentjur pri Celju	3.128	18,4	1.946	11,4	1.182	7,0
Šmarje pri Jelšah	5.661	18,2	3.803	12,2	1.858	6,0
Velenje	5.179	21,1	2.009	8,2	3.170	12,9
Žalec	5.677	17,8	3.720	11,7	1.957	6,1
Celjsko področje						
skupaj	45.879	18,0	26.928	10,6	18.951	7,4
SR Slovenija	292.755	17,8	160.425	9,1	132.330	8,0

Umrljivost je na našem področju presenetljivo visoka. Edinole v celjski in velenjski občini je pod republiškim povprečjem, povsod drugod pa znatno nad njim. Najvišja je na šmarskem in sevniškem območju, kjer je za četrtno in celo več nad slovenskim povprečjem. Brez dvoma moramo vzroke za nakazane razmere iskati tudi v starostni strukturi prebivalstva, posredno pa v rasti števila prebivalstva. Za območja, kjer prebivalstvo stagnira ali celo nazaduje, je značilna negativna selitvena bilanca. Od tam se namreč izseljujejo predvsem mladi ljudje, ki so za delo najbolj sposobni. Z njihovim odhodom se zmanjša tudi fertilitetnost. Spričo takšnih razmer ni presenetljivo, da na nekaterih izrazitih odselitvenih območjih prebivalstvo izredno hitro ostareva. To pa prispeva k stagnaciji števila prebivalstva, k nižji rodnosti in tudi k večji umrljivosti.

Kakor so po posameznih območjih različne stopnje rodnosti in umrljivosti, se pokažejo razlike med njima tudi v stopnji *naravnega prirastka* prebivalstva. Le-ta je bila v velenjski občini kar za 75 % višja kot pa je znašala njegova poprečna vrednost za celotno področje. Tudi v konjiški (+ 32 %), celjski (+ 15 %) in v mozirski občini (+ 3 %) je naravni prirastek nad področnim poprečjem; v laški občini je z njim izravnana, v drugih občinah pa je že pod njim (Šentjur — 5,3 %, Žalec — 17,6 %, Šmarje pri Jelšah — 18,9 %, Sevnica — 25,6 % in Brežice — 58,1 %).

Pregled po posameznih letih nam pokaže, da je na območju vsake občine opazna težnja po zmanjševanju stopnje naravnega prirastka. Res je, da ima desetletna serija ustreznih podatkov tu in tam tudi nenadno in sunkovito povišanje njegove vrednosti. Toda to so bolj izjemni primeri, ki ne morejo zaustaviti počasnega, a vendar zanesljivega pojemanja stopnje naravnega prirastka prebivalstva. Ugotovljeno je, da je bil naravni prirastek v posameznih letih najnižji v brežiški občini (1,3 ‰ v letu 1967, 2,7 ‰ v letu 1964), nato pa še v sevniški (2,6 ‰ v letu 1968) pa v mozirski (3,3 ‰ v letu 1968) in šmarski občini (3,7 ‰ v letu 1968). Prav tako različne vrednosti za posamezna leta moremo ugotoviti pri maksimalni stopnji naravnega prirastka. Ta je bila najvišja v velenjski občini leta 1960 in 1966, ko je znašala 15,1 ‰; v šentjurski občini 1966. leta, in sicer 11,9 ‰, v celjski občini leta 1966 (10,6 ‰), v laški občini leta 1963 (9,7 ‰), v sevniški in šmarski občini v letu 1966 (8,9 ‰). Vse te številke nam dovolj nazorno pokažejo gibljivost vrednosti naravnega prirastka na celjskem področju; seveda so podobna gibanja tega pojava značilna tudi za druga področja v SR Sloveniji.

Po vsem tem nam preostane še odgovor na vprašanje: Koliko pa je sploh naravni prirastek prispeval k povečanju števila prebivalstva? Za celotno področje smo ugotovili, da se je v letih 1960-69 prebivalstvo povečalo samo za 74 % vrednosti naravnega prirastka, preostali del pa se je izselil. Za SR Slovenijo pa je ugotovljeno, da je v tem času prebivalstvo naraslo za 18 % močneje kot pa je znašal naravni prirastek. Še večji razpon se nam pokaže, ako primerjamo ozemlje SR Slovenije zunaj celjskega področja: tamkaj je bil namreč prirastek števila prebivalstva v obravnavanem obdobju kar za 27,2 % večji, kot pa je znašala vrednost reprodukcije prebivalstva. S tem pa so v osnovnih potezah orisani glavni selitveni tokovi prebivalstva na slovenskem ozemlju.

Tudi v tem pogledu so na celjskem področju znatne razlike med posameznimi območji. Tako se je na primer prebivalstvo Velenjske kotline povečalo za 91 % močneje kot pa je znašal naravni prirastek. Tudi v celjski občini se je število prebivalstva za 54 % močneje povečalo kot pa je znašala njegova domača reprodukcija. Vsa druga območja na celjskem področju moremo razdeliti v dve skupini:

a) na območja tistih občin, kjer se je prebivalstvo povečalo samo za del naravnega prirastka, preostali del pa se je izselil (npr. iz občine Žalec se je v letih 1960-69 izselilo 21 % naravnega prirastka; ustrezen delež znaša za konjiško občino 53 %, za sevniško pa celo 84 %);

b) v to skupino moremo uvrstiti vseh drugih pet občin, kjer se je poleg števila naravnega prirastka izselil še del drugega prebivalstva (npr. iz šmarske občine se je poleg celotnega prirodnega prirastka izselilo še 828 ljudi, iz brežiške občine še 333 ljudi, iz šentjurske tudi 256 ljudi, iz Gornje Savinjske doline 96 oseb ter iz laške občine poleg 1297 oseb iz naravnega prirastka še 60 ljudi).

Gornja razčlenitev podatkov o prirastku prebivalstva ter o stopnji naravnega prirastka nam samo potrjuje že prej zapisano misel, da je namreč celjsko področje vzeto kot celota izrazilo emigracijsko območje. V letih 1960-69, ko je znašal naravni prirastek 18.043 oseb in ko se je število prebivalstva povečalo za okrog 13.325 ljudi, predstavlja razlika med tema dvema podatkoma število izseljenih oseb, kar nam da negativno selitveno bilanco, ki znaša — 4.718 ljudi. To pomeni, da bi se ob uravnoteženi selitveni bilanci, kakršno si pač moremo samo idealno predstavljati, število prebivalstva celjskega področja povečalo za celotno vrednost naravnega prirastka. Prikazana situacija pa nas znova opozarja, da obravnavano področje kljub dvema izredno razvitima središčema (Celje in Velenje) še ne more kriti vseh potreb, ki se kažejo ob zaposlovanju nove delovne sile. Torej so domače zaposlitvene zmogljivosti v vseh nekmetijskih dejavnostih preslabotne, in morda celo preveč enostransko razvite, da bi mogle zaustaviti izseljevanje. V tem pa je le eden izmed vzrokov, ki jih iščemo v primerjalnem orisu razvitosti celjskega področja v okviru SR Slovenije.

3. Selitvena dinamika

V prispevku »Priseljevanje ljudi na celjsko področje« sem skušal prikazati nekatere elemente selitev, kakršni se kažejo ob razčlenitvi gradiva prebivalstvenega popisa.⁵ Za sedanji prikaz selitvene dinamike pa

Tabela 4. Število priseljencev in odseljencev ter selitveni saldo v letih 1960—1969⁶

Občina	Priselitve		Odselitve		Selitveni saldo	
	Število	Na 1000 prebiv.	Število	Na 1000 prebiv.	Število	Na 1000 prebiv.
Brežice	5.573	21,8	6.436	25,2	— 862	— 3,4
Celje	15.843	29,0	11.940	21,8	+ 3.903	+ 7,2
Laško	3.585	19,5	4.386	23,9	— 801	— 4,4
Mozirje	1.947	12,8	2.745	18,1	— 798	— 5,3
Sevnica	3.539	19,1	4.291	23,2	— 752	— 4,1
Slov. Konjice	3.131	16,9	3.991	21,5	— 860	— 4,6
Šentjur pri Celju	3.551	20,9	4.790	28,2	— 1.239	— 7,3
Šmarje pri Jelšah	5.514	17,8	7.670	24,7	— 2.156	— 6,9
Velenje	8.249	33,6	5.568	22,7	+ 2.681	+ 10,9
Zalec	7.548	23,7	7.458	23,4	+ 90	+ 0,3
Celjsko področje skupaj	58.480	22,9	59.274	23,2	— 794	— 0,3
SR Slovenija	462.180	28,1	490.190	29,8	— 28.010	— 1,7

nimamo na razpolago tako podrobnih podatkov, da bi z njimi mogli orisati osnovne karakteristike selitev prebivalstva v zadnjih desetih letih. Zato bomo mogli z razpoložljivimi podatki podati le dinamiko selitev in naznačiti selitveno bilanco. S tem pa se nam bodo že tudi dovolj nazorno izoblikovala posamezna emigracijska in imigracijska območja, kakor tudi tista, ki imajo bolj ali manj uravnovešeno, tj. izenačeno selitveno bilanco.

Ako skušamo s *selitveno dimaniko*⁷ opozoriti na jakost selitev prebivalstva na celjskem področju (poprečna letna stopnja znaša 46,1 ‰), potem vidimo, da so selitve na našem področju manj intenzivne kakor pa na celotnem ozemlju SR Slovenije (57,9 ‰). Še večja pa je razlika med našim področjem in ostalim ozemljem slovenske republike, za katero je značilna poprečna letna stopnja intenzitete selitev celo 60 ‰. Tudi v mejah celjskega področja so karakteristične razlike med posameznimi območji. V letih 1960-69 so bile selitve najintenzivnejše v Velenjski kotlini pa na območju celjske, šentjurske, brežiške in žalske občine. Po drugih občinah pa so zajele na leto v poprečju manj kot 45 ljudi na 1000 prebivalcev. Selitve v Gornji Savinjski dolini so po svoji intenziteti najskromnejše (30,9 ‰).

Naznačeni obseg selitvene dinamike nas opozarja, da z njim ne moremo povsem zanesljivo prikazati razvitosti določenega območja. Kajti njeno visoko vrednost lahko dobimo tako pri gospodarsko močno razvitih območjih, kamor je usmerjeno priseljevanje delovne sile, kakor jo moremo v določenem obdobju ugotoviti tudi v močno nerazvitih območjih, odkoder se precejšen del prebivalstva začasno ali za stalno izseljuje. Zato pride v našem primeru bolj do veljave poznavanje dinamike priseljevanja oziroma odseljevanja prebivalstva, predvsem pa vrednost selitvenega salda, ki res neposredno vpliva na rast števila prebivalstva.

Priseljevanje (med katero so vštete tudi medobčinske selitve obravnavanega področja) na celjsko področje je kar za 18,5 ‰ nižje od slovenskega poprečja. Kajti v obdobju 1960-69 se je k nam priselilo 58.480 ljudi, kar je okrog 12,7 ‰ vseh priselitev v slovenske občine. Iz tega lahko razberemo, da je stopnja intenzitete priseljevanja na naše področje nižja od republiškega poprečja. Močni tokovi selitev prebivalstva so na našem področju usmerjeni predvsem na območje velenjske in celjske občine. Gornja Savinjska dolina, območja konjiške in šmarske občine in deloma še nekaterih drugih, so za priseljence manj vabljiva.

Kljub temu, da naše področje za priseljevanje ni najbolj vabljivo, pa spoznamo, da je intenziteta *izseljevanja* s tega področja za 22 ‰ pod slovenskim poprečjem. V obravnavanih letih se je z našega področja izselilo 59.274 oseb, kar je 12,1 ‰ izseljencev iz slovenskih občin v tem času. Že ob ugotovitvah, da prebivalstvo na našem področju narašča počasneje, kot pa je to značilno za celotno Slovenijo, in da se je precejšen del naravnega prirastka prebivalstva izselil v druga področja zunaj celjskega predela, spoznavamo, da je določena stopnja izseljevanja značilna tudi za gospodarsko razvitejša središča slovenskega prostora. Vendar je

potrebno pripomniti, da je izseljevanje v gospodarsko zaostalih in pasivnih predelih znatno močnejše kot priseljevanje, medtem ko je to razmerje v vseh razvitejših območjih prav obratno.

V zadnjih desetih letih je bilo na obravnavanem ozemlju najbolj intenzivno izseljevanje iz območja šentjurske in brežiške občine, najmanj ljudi pa se je izselilo iz Gornje Savinjske doline. Ugotavljamo pa, da so razlike v stonji izseljevanja med posameznimi občinami celjskega področja mnogo manjše, kot pa smo jih zasledili pri priselitvah. Prav zato se nam upravičeno postavlja ugovor, da bi lahko izseljevanje oziroma njegove vrednosti uvrstili kot enakovreden pokazovalec številnim drugim. Tudi iz naše tabele (4) je mogoče razbrati, da imajo občine Laško, Sevnica, Zalec in Velenje ter deloma tudi Šmarje pri Jelšah sicer zelo enake stopnje v intenziteti izseljevanja. Pri vsem tem pa moramo upoštevati zelo različne pobude, ki izseljevanje pospešujejo in usmerjajo. Vnemar ne moremo pustiti niti različnih učinkov in procesov, ki jih je izseljevanje povzročilo ali sprožilo v vseh zgoraj navedenih območjih.

Pregled številčnih podatkov v gornji tabeli nam ponuja še naslednje sklepe:

a) Močno izseljevanje je značilno tudi za gospodarsko razvita območja, kajti k njim so usmerjeni tudi izredno močni tokovi priseljevanja delovne sile in vsega drugega prebivalstva. Ker pa določeno število priseljencev na doselitvenem območju iz kakršnih koli razlogov ni moglo realizirati večjega dela svojih namenov in življenjskih načrtov, so potem takem prisiljeni, da se znova vključijo v selitveni tok. Čim bolj enakomerno ima gospodarsko razvito območje razvite in razvejane vse bistvene veje neagrarnih dejavnosti, v katerih najde zaposlitev delovna sila z najrazličnejšimi strokovnimi in drugimi sposobnostmi, da je takšno območje obenem tudi v procesu hitrega razvoja in kvalitetne rasti proizvodjalnih sil, tem manjše število izseljencev smemo pričakovati od njega.

b) Tudi pasivna, gospodarsko nerazvita in zaostala področja, od koder se je že v prejšnjih časih izselilo precejšnje število mladega prebivalstva, niso več sposobna dajati večjega števila novih izseljencev. Kljub temu pa moramo pripomniti, da skoraj na vseh teh območjih prevladujejo izseljenci nad priseljenci.

Končni učinek selitvenega gibanja prebivalstva na celjskem področju se kaže v negativni *selitveni bilanci*. Res je, da je vrednost te na drugih območjih SR Slovenije precej nižja ($-2,0\text{‰}$) kot na obravnavanem področju ($-0,3\text{‰}$). Pozitivni selitveni saldo imamo samo na območju celjske občine, Sp. Savinjske doline ter v Velenjski kotlini, povsod drugod pa odseljevanje prevladuje nad priseljevanjem. V tem pogledu vidimo, da celjsko področje kot celota tudi v najbolj idealnem pogledu ni zmožno zaposliti vsega prebivalstva. Ali nas ne opozarja prav to, da je celjsko področje v primerjavi z nekaterimi drugimi področji gospodarsko še prešibko razvito?

4. Značilnosti v razvoju kmetijskega prebivalstva

Med pokazovalci gospodarske razvitosti se zelo pogostokrat navaja tudi delež agrarnega prebivalstva. Čim bolj razvito je kmetijstvo, kar je seveda lahko ob ustrezni opremljenosti s sodobno mehanizacijo ter s specializacijo ter z večjo stopnjo usmerjenosti v tržno proizvodnjo, tem manj delovne sile zahteva. Spričo tega je v naznačenih pogojih delež kmetijskega prebivalstva izredno nizek. Zategadelj si skušajmo predočiti spremembe v rasti števila oziroma deleža kmetijskega prebivalstva na celjskem področju v zadnjem poldrugem desetletju!

Danes ugotavljamo, da na obravnavanem področju živi 18,1 % od vsega slovenskega agrarnega prebivalstva, medtem ko ga je bilo v letu 1953 le 17,3 %. Na osnovi tega spoznavamo, da je deagrarizacija na našem področju počasnejša kot v drugih predelih Slovenije. V letih 1953-61 je deagrarizacija na našem področju bila približno na enaki stopnji kot v drugih predelih Slovenije. Toda že v naslednjem obdobju (1961-69) je za celjsko področje značilno počasnejše preslojevanje kmetijskega prebivalstva v neagrarne dejavnosti, kot pa je šel ta proces na vsem ozemlju SR Slovenije. Za Slovenijo kot celoto kakor tudi za celjsko področje je značilno, da je bilo v prvem osemletnem razdobju zmanjšanje števila agrarnega prebivalstva intenzivnejše kot pa v poslednjem času (1961-69). Za to moramo iskati številne vzroke tudi v spremembah gospodarske strukture ter v zmanjšanih možnostih zaposlitve prebivalstva v neagrarnih dejavnostih.

Tabela 5. Spremembe v številu in deležu kmetijskega prebivalstva od leta 1953 do 1969*

Občina	1953		1961		1969	
	Število	%	Število	%	Število	%
Brežice	15.365	59,7	12.173	48,1	10.096	39,8
Celje	8.865	19,9	7.064	14,1	5.479	9,3
Laško	6.541	36,3	4.929	27,0	4.706	25,6
Mozirje	7.075	45,5	5.787	38,1	4.841	31,8
Sevnica	10.122	52,5	7.546	40,3	7.192	38,3
Slov. Konjice	8.830	49,3	6.439	34,5	6.039	31,3
Šentjur pri Celju	11.445	63,7	8.737	51,3	8.551	50,3
Šmarje pri Jelšah	21.393	65,0	17.147	55,1	16.763	54,6
Velenje	4.602	26,0	3.875	17,4	2.913	10,8
Žalec	12.347	42,2	10.860	34,9	8.328	25,6
Celjsko področje skupaj	106.585	44,6	84.557	34,2	74.908	28,5
SR Slovenija	616.796	42,8	492.504	30,9	414.562	24,2
Delež celjskega področja ob SRS		17,3 %		17,2 %		18,1 %

V vseh treh primerjalnih letih je bil delež agrarnega prebivalstva pri nas nad slovenskim poprečjem. Tudi v tem pogledu ugotavljamo, da se razlike med deležem agrarnega prebivalstva na našem področju in republiškim poprečkom iz leta v leto povečujejo: v letu 1953 je bila vrednost deleža kmetijskega prebivalstva na celjskem področju za 4 % nad slovensko ravnijo, leta 1961 za 11 % in v letu 1969 že za 17,5 %.

V zadnjih 16 letih se je število kmetijskega prebivalstva na celjskem področju najmočneje zmanjšalo na območju celjske (— 38,1 %) in velenjske občine (— 36,7 %) ter v brežiški (— 34,2 %), žalski (— 32,6 %), mozirski in konjiški občini (— 31,7 %). V vseh drugih občinah pa znaša navedeno zmanjšanje kmetijskega prebivalstva v letnem poprečju že manj kot 2 %.

Omenili smo že, da je za obdobje 1961-69 značilna počasnejša deagrarizacija prebivalstva kot pa v prejšnjih letih. V teh zadnjih osmih letih se je število kmetijskega prebivalstva pri nas zmanjšalo za eno petino oziroma za četrtno v naslednjih občinah: Velenje (— 24,8 %), Žalec (— 23,4 %) in Celje (— 22,5 %). Za 13 % se je kmečko prebivalstvo zmanjšalo v predelih brežiške in mozirske občine, medtem ko je v vseh drugih območjih deagrarizacija zajela manj kot 5 % prebivalstva. Ako ob vsem tem upoštevamo še dejstvo, da je v večini od zgoraj omenjenih občin bil v prejšnjem obdobju preslojen znatno višji delež kmetijskega prebivalstva, potem nam je še toliko lažje spoznati tista območja oziroma občine, kamor je proces urbanizacije še izredno slabo posegel.

Tabela 6. Število deagrariziranega prebivalstva po obdobjih med leti 1953 do 1969

Občina	1953-61	1961-69	1953-69
Brežice	3.192	2.077	5.269
Celje	1.801	1.585	3.386
Laško	1.612	223	1.835
Mozirje	1.288	946	2.234
Sevnica	2.576	354	2.930
Slov. Konjice	2.391	400	2.791
Šentjur pri Celju	2.708	186	2.894
Šmarje pri Jelšah	4.246	384	4.630
Velenje	727	962	1.689
Žalec	1.687	2.532	4.019
Celjsko področje skupaj	22.028	9.649	31.677
SR Slovenija	124.292	77.942	202.234

V letu 1969 sta imeli samo občini Celje in Velenje manjši delež kmetijskega prebivalstva kot pa je znašalo republiško poprečje. Še vedno pa imata šmarska in šentjurska občina več kot polovico prebivalstva, ki se preživlja s kmetijstvom. V drugih občinah je nekmetijskega prebivalstva od 60 do 70 %, z izjemo žalske in laške občine, ki ga imata še okrog četrtrine.

Celjsko področje zajema 14,5 % SR Slovenije, a nanj odpade 15,7 % deagrariziranega prebivalstva v letih 1953-69. Ker pa na celjsko področje odpade okrog 15,4 % slovenskega prebivalstva, spoznamo, da je bila deagrarizacija v tem času približno izravnana. Potrebno pa je podčrtati, da je bila preslojitev kmetijskega prebivalstva v letih 1953-61 na celjskem predelu znatno nad slovenskim poprečjem; tedaj je namreč odpadlo na obravnavano področje kar 17,7 % vsega v Sloveniji deagrariziranega prebivalstva. Že v naslednjem obdobju (1961-69) pa naše področje zaostaja za slovenskim poprečjem, saj je nanj odpadla le slaba osmina preslojenega kmetijskega prebivalstva.

Deagrarizacija je bila najmočnejša — prikazana z absolutnimi vrednostmi — v brežiški, žalski, šmarski in celjski občini. Najnižja je bila v Velenjski kotlini ter v laški občini, kjer je kmetijstvo prenehalo biti osnovni vir za preživljanje samo 1.689 oziroma 1.835 osebam. V večini občin obravnavanega področja je bilo število deagrariziranega prebivalstva v prvem obdobju (1953-61) znatno nad drugim, enako dolgim časovnim obdobjem. Izjemi sta le velenjska in žalska občina. Zato je potrebno poudariti, da je bila deagrarizacija v večini občin, ki jih danes prištevamo v skupino manj razvitih, v letih 1961-69 izredno slabotna. Na primer: od celotnega nazadovanja števila kmetijskega prebivalstva odpade v občini Šentjur pri Celju na zadnje obdobje samo 6,4 %, v občini Šmarje pri Jelšah 8,3 %. Tudi v laški in sevniški občini odpade na ta čas samo okrog 12 % preslojenega kmetijskega prebivalstva v zadnjih šestnajstih letih, v konjiški občini okrog 14 %, v brežiški in mozirski občini okrog dve petini, medtem ko je ustrezen delež v žalski (63 %) in velenjski občini (57,3 %) že krepko nad polovico. In zdi se mi, da moramo tudi v teh spremembah gledati vitalnost v današnjih razvojnih težnjah posameznega območja. Hkrati pa je potrebno pred očmi imeti ves dosedANJI razvoj in sploh stopnjo deagrariziranosti posameznih področij.

5. Rast števila mestnega prebivalstva

V današnjem času je med demografskimi procesi izredno pomembna težnja po koncentraciji prebivalstva. V njej se kaže stopnja razvitosti posameznega območja. Čim bolj deagrarizirano je področje, tem večji delež v mestnih naseljih živečega prebivalstva je zanj značilen. Kajti večina neagrarnih dejavnosti se vse bolj koncentrira v večjih naseljih, ki so lahko že po svojem nastanku neruralnega značaja, ali pa jim je takšen pečat vtisnila šele prometno-industrijska doba.

Tabela 7. Razvoj števila prebivalstva v mestih in naseljih z več kot 1.500 prebivalcev od leta 1948 do 1969^a

Občina	1948		1953		1961		1969	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
Brežice	1.349	5,3	1.890	7,3	2.641	10,0	3.112	12,3
Celje	22.863	56,3	26.283	59,0	31.116	61,8	39.304	67,0
Laško	2.837	16,0	3.100	17,2	3.740	20,5	4.161	22,6
Mozirje	(769)	(4,9)	(753)	(4,8)	(856)	(5,7)	(1069)	(7,0)
Sevnica	1.606	8,5	1.839	9,5	2.278	12,2	2.903	15,5
Slov. Konjice	1.755	10,3	2.089	11,6	2.472	13,5	3.229	17,0
Šentjur pri Celju	(655)	(3,7)	(759)	(4,2)	(888)	(5,2)	(1.161)	(6,8)
Šmarje pri Jelšah	986	3,0	1.311	4,0	1.445	4,6	1.792	5,8
Velenje	3.701	23,4	5.017	28,4	9.002	40,4	13.828	51,2
Žalec	1.150	4,1	1.402	4,8	1.711	5,5	2.695	8,3
Celjsko področje skupaj	36.247	15,8	42.931	17,9	54.405	22,0	71.024	27,0
SR Slovenija	419.240	29,1	478.750	31,8	577.200	36,3	692.186	40,4
Delež celjskega področja od SRS		8,7 %		9,0 %		9,4 %		10,3 %

Za celjsko področje je karakteristično, da je po stopnji urbaniziranosti krepko pod republiškim poprečjem. Res je, da so pri nas urbana naselja v zadnjih 21 letih naraščala nekoliko hitreje kot pa drugod po SR Sloveniji, pa kljub temu živi v njih le dobra četrtina prebivalstva, medtem ko je v drugih mestih Slovenije kar 43 % vsega tamkajšnjega prebivalstva. V celjski občini živi v mestih najvišji delež prebivalstva, saj odpade na neurbana naselja le še tretjina prebivalstva. Tudi v velenjski občini je že več kot polovica ljudi v obeh največjih naseljih mestnega značaja. Povsod drugod na celjskem področju pa je mestnega prebivalstva manj kot petina, le v laški občini ga je 22,6 %. V občini Mozirje in Šentjur sploh nimamo pravega mestnega naselja niti naselja z več kot 1.500 prebivalcev. Druga značilnost se kaže v tem, da tudi v Spodnji Savinjski dolini, ki jo tolikokrat omenjamo kot tipično razvito kmetijsko-industrijsko območje, ni niti dvanajstina pravega mestnega prebivalstva. V občini Šmarje pri Jelšah, kjer smo med urbana naselja prišteli Rogaško Slatino (1.792 preb. v letu 1969), živi v agrarnih in agrarno-mešanih naseljih še vedno 94,2 % ljudi. Še slabše pa je bilo v tem pogledu stanje v letu 1948, ko je živelo v mestnih naseljih na celjskem področju samo okrog ena šestina vsega prebivalstva. Že tedaj je imela občina Celje nad polovico ljudi v mestnih naseljih; teh je bilo v velenjski

občini slaba četrtnina, v občini Laško 16 %. Ustrezen delež po drugih občinah pa je povsod znašal pod 10 %, v dveh primerih pa celo pod 5 %.

V spremembah deležev v mestnih naseljih prebivajočega prebivalstva navsezadnje tudi odsevajo spremembe v gospodarski in v socialni strukturi prebivalstva. Značilno je namreč, da se je v letih 1948-69 število mestnega prebivalstva v Sloveniji povečalo za 65 %, na celjskem področju celo za 95,7 %. Število v mestih živečega prebivalstva se je najmočneje povečalo v Velenjski kotlini, in sicer za 274 %. Tudi brežiška občina (150 %) in Sp. Savinjska dolina (134 %) imata izredno močan prirastek mestnega prebivalstva. V vseh drugih območjih pa se je število v mestnih naseljih živečega prebivalstva ni niti podvojilo: v šmarski in sevniški občini znaša prirastek nekaj nad 80 %, v celjski občini nekaj nad 72 %, v laški občini 47 %. Pri stopnji rasti števila prebivalstva v nekmečkih naseljih moramo računati tudi z začetno, osnovno stopnjo urbaniziranosti, iz katere izhajajo naše analitične ocene. Povsem razumljivo je, da je stopnja rasti števila mestnega prebivalstva na celjskem območju nižja kot pa npr. na brežiškem območju, za katero je značilna nizka stopnja urbanizacije. Zato so za kakršne koli primerjave zelo poučni tudi absolutni številčni podatki. Ti nam povedo, da so mesta v celjski in velenjski občini dosegla največji številčni napredek; po prirastku števila mestnega prebivalstva pa jima sledijo še Brežice, Žalec, Slovenske Konjice, Laško in Radeče ter Sevnica in Rogaska Slatina (gl. tab. 8).

Tabela 8. Število in delež prirastka prebivalstva po občinah celjskega področja

Občina	Prirastek mestnega prebivalstva		Prirastek prebivalstva po občinah		Delež (%) prebivalstva po občinah 1969. leta
	Število	%	Število	%	
Brežice	1.763	5,1	790	2,3	9,6
Celje	16.441	47,3	17.917	52,8	22,3
Laško	1.324	3,8	727	2,1	7,0
Mozirje	(300)	—	— 318	— 0,9	5,8
Sevnica	1.297	3,7	1.976	5,8	7,1
Slov. Konjice	1.474	4,2	— 209	— 0,6	7,2
Šentjur pri Celju	(506)	—	— 729	— 2,1	6,5
Šmarje pri Jelšah	806	2,3	— 1.874	— 5,5	11,7
Velenje	10.127	29,1	11.222	33,1	10,3
Žalec	1.545	4,5	4.398	13,0	12,5
Skupaj	34.777	100,0	33.900	100,0	100,0

Zelo značilne so tudi naslednje ugotovitve: Mestna naselja v celjski občini, ki ima 22,3 % prebivalcev obravnavanega področja, so v zadnjih 21 letih vsrkala kar 47,3 % vsega prirastka v mestnih naseljih živečega prebivalstva. Na območju velenjske občine je v letu 1969 živila dobra desetina ljudi s celjskega področja, toda njeni urbanski središči, Šoštanj in Velenje, sta pobrala kar 29,1 % prirastka mestnega prebivalstva pri nas. In po vsem tem je popolnoma razumljivo, da so mesta na drugih območjih naraščala znatno pod številom, kakor pa je njihov delež zastopan v celotnem številu prebivalstva.

V različnih obdobjih je bila zelo različna rast števila prebivalstva po posameznih območjih celjskega področja. V letih 1948-53 je mestno prebivalstvo najhitreje naraščalo v Brezicah (40 %), v Velenju in Šoštanju (35,4 %) ter v Rogaški Slatini (33 %). V Žalcu se je povečalo za 22 %, prebivalstvo Slovenskih Konjic za 19 %, Sevnice, Celja, Štor in Vojnika pa za okoli 15 %. Za naslednje osemletno obdobje (1953-61) je značilna slabša dinamika v naraščanju števila mestnega prebivalstva (3,25 % letno) kot v prejšnjih letih (1948-53 po 3,6 % letno). Značilno pa je, da se v tem času urbanski naselji v Velenjski kotlini izredno močno povečata (za 79,3 %), na vseh drugih področjih pa ugotavljamo počasnejše napredovanje števila mestnega prebivalstva. Prebivalstvo Brezic se je povečalo za 40 odstotkov, Laškega in Radeč za 32 %, Sevnice za 24 %, Žalca za 22 %, Slovenskih Konjic in Celja za okrog 18 %, Rogaške Slatine pa za 10 %.

V zadnjem obdobju, tj. od leta 1961 do 1969, so mesta na celjskem področju spet izredno močno napredovala. V tem času znaša prirastek prebivalstva po 3,76 % na leto (v SRS samo 2,48 %; na slovenskem ozemlju zunaj celjskega področja pa celo samo 2,38 %). V tem času se je najmočneje povečalo število prebivalstva v Žalcu (57 %), kateremu sledita obe urbanski središči v Velenjski kotlini (54 %). Prebivalstvo Slovenskih Konjic se je povečalo za 31 %, Sevnice za 27,3 %, Celja, Štor in Vojnika za 26,3 %, Rogaške Slatine skoraj za četrtino, Brezic za 17,8 % ter Laškega in Radeč za 11,4 %.

Nadalje ugotavljamo, da se številčni prirastek prebivalstva tako v Sloveniji kakor tudi na celjskem področju akumulira predvsem v mestnih ali v drugih večjih industrijskih naseljih. Še več. Prebivalstvo slovenskih mest kakor tudi v mestih na celjskem področju je od leta 1948 do 1969 naraslo močneje, kakor pa je znašalo celotno povečanje števila prebivalcev v republiki oziroma na celjskem področju. To pa pomeni, da so danes v glavnem mesta žarišča vsega napredovanja prebivalstva. Za podeželje, predvsem pa za vse odročne predele, je značilna depopulacija ali vsaj kratkotrajna stagnacija v rasti števila prebivalstva.

Zelo nazorna je primerjava med porastom števila mestnega in celotnega prebivalstva po obravnavanih območjih celjskega področja. V tem pogledu smemo naše področje razdeliti na tri območja:

a) Rast celotnega prebivalstva je bila večja od porasta števila mestnega prebivalstva. Vendar je ta razlika pri večini območij le neznatna in gre v korist porasta celotnega števila prebivalstva (v Sevnici znaša to

razmerje 1 : 1,5 v korist porasta mestnega prebivalstva, v občini Celje ter v Velenjski kotlini po 1 : 1,1). Edinole v Spodnji Savinjski dolini znaša ta razpon v razmerju 1 : 2,84. Po drugi strani so navedena razmerja čisto razumljiva. Zakaj v občinah oziroma v območjih, kjer je bila dinamika prebivalstva usmerjena v porast števila prebivalstva, so kljub solidnemu gospodarskemu napredku še vedno brez večjih urbanskih naselij oziroma središč, kar povzroča nizko stopnjo urbaniziranosti prebivalstva. Zato je tamkaj porast števila prebivalstva bolj enakomerno porazdeljen med večje število lokalnih središč.

b) V posebno skupino uvrščamo območje brežiške in laške občine, kjer je bil v zadnjih 21 letih porast števila celotnega prebivalstva nižji, kot pa znaša številčno povečanje mestnega prebivalstva. V tem primeru gre za povečano koncentracijo naseljenosti. Razmerje med porastom števila prebivalstva mesta Brežice in celotno občino znaša 2,23 : 1, med mestoma Laško in Radeče ter celotnim ozemljem občine pa 1,82 : 1.

c) V tretjo skupino smo uvrstili mestna naselja v občinah Slovenske Konjice ter Šmarje pri Jelšah. V obeh primerih se je namreč število ljudi na ozemlju občine zmanjšalo, medtem ko se je število prebivalstva v Sl. Konjicah ter v Rogaški Slatini povečalo. Razlika med njima pa je v tem, da se je prebivalstvo Slovenskih Konjic znatno močneje povečalo, kot pa znaša padec števila prebivalstva v celotni občini, medtem ko je v šmarski občini to ravno obratno. Prebivalstvo Rogaške Slatine se je povečalo samo za 43 % od celotnega upada števila ljudi v občini. Zadnjemu primeru je podobna situacija v Gornji Savinjski dolini ter v šentjurski občini, ako pripisujemo naseljema, kjer je sedež občinske uprave, že urbanski značaj.

Ob pregledu rasti deleža v mestnih naseljih živečega prebivalstva nas zanima še odnos med številom deagrariziranega prebivalstva (tj. zmanjšanje števila kmetijskega prebivalstva) in porastom prebivalstva v neagrar- nih naseljih. Za celjsko področje je značilno, da se je prebivalstvo v mestih povečalo za 11,4 % manj kot pa je znašala deagrarizacija v letih 1953-69. Toda v SR Sloveniji so se mestna naselja povečala za 5,3 % več kot je bilo število deagrariziranega prebivalstva. Še večji porast ugotovimo v slovenskih predelih zunaj celjskega področja. Tam se je v letih 1953-69 število mestnega prebivalstva povečalo za 8,6 % močneje, kot pa se je znižalo število njihovega kmetijskega prebivalstva. Tudi v tem pogledu so zelo zanimive razlike med posameznimi območji prikazanega področja. Mestno prebivalstvo Velenjske kotline je poraslo za 422 % močneje, kot pa je znašalo število iz kmetijstva v druge dejavnosti preslojenega prebivalstva. Tudi v celjski občini zaznamujemo za 284 % močnejši porast števila v Celju, Štorah ter v Vojniku živečih ljudi, kot pa se je zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva. Povsod drugod pa je šel proces deagrarizacije v obratni smeri: deagrarizirano prebivalstvo je ostalo na podeželju in le manjši del teh ljudi se je preselil v urbana naselja. Pri tem moramo upoštevati, da so zmogljivosti podeželskih mestnih središč izredno majhne, pa tudi njihova gospodarska zmogljivost še ni tolikšna, da bi lahko večje število ljudi za stalno privabila. Najmanj deagra-

riziranega prebivalstva se je v šmarski občini nakopičilo v naselju Rogaška Slatina (10,4 ‰), pa v Brežicah (23,4 ‰), v Žalcu (32,3 ‰, v Sevnici (36,3 ‰), v Slovenskih Konjicah (40,9 ‰), medtem ko sta se Laško in Radeče povečala za 57,8 ‰ prebivalstva, ki jim je kmetijstvo prenehalo biti glavna zaposlitvena dejavnost.

S številnimi demogeografskimi pokazovalci, ki smo jih v zgornjih odstavkih razčlenili, smemo upravičeno sklepati, da je celjsko področje v okviru SR Slovenije podpoprečno razvito. Res pa je tudi, da skoraj v vseh primerih najvidneje izstopata območji celjske in velenjske občine. Pri nekaterih razčlenitvah pa so se njima pridružila še območja Spodnje Savinjske doline, konjiške in sevniske občine. Vsa druga območja z obravnavanega področja se v večini primerov ne morejo primerjati niti s področnimi niti z republiškim poprečnimi vrednostmi različnih pokazovalcev iz demogeografskih razčlenitev.

II. NEKATERE DRUŽBENO-GOSPODARSKE OZNAKE

Razvitost celjskega področja v okviru SR Slovenije želimo osvetliti še z nekaterimi drugimi pokazovalci. Ševeda se bomo v našem prikazu omejili samo na nekatere, pač na tiste, za katere menimo, da nam lahko kar se da nazorno prikažejo razvojne težnje obravnavanega prostora. Seveda pa s tem nikakor ne trdimo, da smo že izčrpali vsa najpomembnejša dogajanja, prikaze njihovih vplivov in učinkovanj na celotno družbeno-gospodarsko preobrazbo pokrajine. Prav gotovo so podatki o prometnem omrežju, o kvalifikacijski strukturi zaposlenih bodisi v gospodarskih ali v drugih dejavnostih itd. izredno dragocenega pomena za poznavanje osnovnih premikov v razvoju katerega koli predela. Odločili pa smo se, da v tem poglavju podamo osnovni oris in vpogled v zaposlitveno stanje v družbenem sektorju, pa v strukturo narodnega dohodka, v gostoto študentov, v razširjenost radijskih in televizijskih sprejemnikov.

1. Rast števila zaposlenih v družbenem sektorju po glavnih panogah dejavnosti od leta 1960 do 1969

Nekatere značilnosti v rasti števila zaposlenih na celjskem področju v letih 1962-68 smo orisali že tudi v prispevku: Sezonsko zaposlovanje na celjskem področju.¹⁰ V tem prispevku, kjer podajamo nekatere razvojne značilnosti zadnjega desetletja, pa bomo skušali prikazati le najbolj pogloblitve spremembe v rasti števila zaposlenih kakor tudi v strukturi zaposlenih po glavnih skupinah dejavnosti.

V glavnem smemo zapisati, da je bila v letih 1960-69 rast števila zaposlenih na celjskem področju (29,4 ‰) nad slovenskim poprečjem (23,2 ‰), kar pa ne pomeni, da je gostota zaposlenosti na obravnavanem področju že tudi na ravni republike. Le-ta je namreč še vedno za 13,2 ‰ pod slovenskim poprečjem (304) in znaša samo 264 zaposlenih na 1000 prebivalcev. Res pa je, da zaposlenost na celjskem področju narašča ne-

koliko hitreje (1960-69 + 17,8 %) kot na celotnem slovenskem ozemlju. Pri tem pa vendarle moramo računati tudi z dejstvom, da je bil v tem času prirastek števila prebivalstva pri nas pod republiškim povprečjem¹². In prav zaradi tega je tudi za spoznanje hitrejšega naraščanja v gostoti zaposlenosti. Kljub temu pa zaznavamo porast tudi v absolutnem številu v družbenem sektorju zaposlenih ljudi. S tem porastom se dejansko zmanjšujejo razlike v zaposlenosti, ki so tako značilne med SR Slovenijo in celjskim področjem.

V letu 1969 je bila največja gostota zaposlenosti v celjski (471) in v velenjski občini (399 zaposlenih na 1.000 prebiv.); v žalski občini (242), laški in v konjiški občini (213) pa je znašala že nad 200, pod sto zaposlenih

Tabela 9. Število in struktura zaposlenih po osnovnih panogah dejavnosti v letu 1960 in 1969 (družbeni sektor)¹¹

Občina	1960			1969			Skupaj rast števila zapo- slenih 1969/1960
	I	II	III	I	II	III	
	I = primarne, II = sekundarne in III = terciarne dejavnosti.						
Brežice	446	1.106	1.289	525	1.489	1.566	125,9
%	15,7	38,9	45,4	14,7	41,6	43,7	
Celje	739	14.375	7.063	1.131	16.613	9.950	125,0
%	3,3	64,9	31,8	4,1	60,0	35,9	
Laško	148	2.154	1.193	155	2.545	1.373	116,7
%	4,2	61,6	34,2	3,8	62,5	33,7	
Mozirje	833	885	498	196	1.818	439	110,5
%	37,6	39,9	22,5	8,0	74,1	17,9	
Sevnica	366	1.842	688	195	2.229	918	115,5
%	12,6	63,7	23,7	5,8	66,7	27,5	
Slov. Konjice	437	2.385	582	196	3.151	709	119,0
%	12,8	70,2	17,0	4,8	77,7	17,5	
Šentjur pri Celju	336	741	389	309	708	482	102,2
%	22,9	50,5	26,6	20,6	47,3	32,1	
Šmarje pri Jelšah	497	1.774	1.505	394	1.882	1.815	108,3
%	13,2	47,0	39,8	9,6	46,0	44,4	
Velenje	333	5.368	1.159	225	8.080	2.554	158,1
%	4,9	78,2	16,9	2,1	74,4	23,5	
Žalec	976	4.457	1.361	1.370	5.143	1.400	116,5
%	14,4	65,6	20,0	17,3	65,0	17,7	
Celjsko področje skupaj	5.111	35.087	15.727	4.696	43.658	21.206	129,4
%	9,2	62,7	28,1	6,7	62,8	30,5	
SR Slovenija %	7,5	62,2	30,3	5,4	59,3	35,5	123,2
Delež celjskega področja v SRS (v %)	16,1	13,3	12,3	16,7	14,0	11,7	

ljudi na 1.000 prebivalcev pa je tega leta prišlo v šentjurski občini. V vseh drugih pa se je gibala med 133 in 178. Pri tem je značilno, da se je gostota zaposlenosti v zadnjem desetletju najmočneje dvignila v Velenjski kotlini (za 25 %) ter na območju brežiške občine (28 %), najmanj pa v šentjurski občini, in sicer komaj za 3,2 %. Na vseh drugih območjih se je povečala od 10 % (Celje, Žalec) do 17 % (Laško).

Število zaposlenih na celjskem področju se je v letih 1960-69 dvignilo za 29,4 % (v SRS za 23,2 %). Najmočnejši prirastek je spet na območju velenjske občine (+ 58,1 %). Število zaposlenih v brežiški in v celjski občini se je povečalo za četrtno, za eno petino v konjiški, za dobro šestino pa v občinah Laško, Žalec in Sevnica, za eno desetino v Gornji Savinjski dolini. Na območju šentjurske in šmarske občine pa se je število zaposlenih v družbenem sektorju v tem desetletju povečalo komaj za 2,2 % oziroma 8,3 %.

Zelo značilne so tudi spremembe v strukturi zaposlenih. Število delavcev in uslužbencev v *kmetijskih in gozdarskih* (primarne) dejavnostih se je zmanjšalo za eno dvanajstino (v SRS za 11,3 %), povečalo pa se je število zaposlenih v sekundarnih (24,4 %, v SRS 18,2 %) ter v terciarnih in kvartarnih dejavnostih (34,7 %, v SRS za 41,6 %). Zmanjšanje števila zaposlenih v primarnih dejavnostih gre predvsem na račun padca števila v teh dveh dejavnostih zaposlenih ljudi na območju sevniške (— 46,7 %), konjiške (— 55 %), velenjske (— 33 %), šmarske in šentjurske občine kakor tudi na račun združitve Gozdnega gospodarstva v Gornji Savinjski dolini z LIN iz Nazarij. Število zaposlenih v *sekundarnih vejah* gospodarstva (industrija, rudarstvo, gradbeništvo in proizvodna obrt) se je najbolj povečalo v Velenjski kotlini (50 %), znatno manj pa še v brežiški (34,6 %), konjiški (32 %), laški (18 %) ter v celjski in žalski občini (po 15 %). Prirastek v šmarski občini znaša samo 6 %, število zaposlenih v šentjurski občini pa se je v tem času celo zmanjšalo, in sicer za 4,5 %.

Nadalje ugotavljamo, da se je število zaposlenih v *terciarnih in kvartarnih dejavnostih* najmočneje povečalo, in sicer kar za 34,7 %. Tudi v tem pogledu je Velenjska kotlina s porastom 120 % na prvem mestu na celjskem področju. Precej manjše napredovanje ugotavljamo za celjsko (41 %), sevniško (33 %), šentjursko (24 %), brežiško in za konjiško občino (po 22 %) ter za šmarsko območje (21 %). V Sp. Savinjski dolini se je število zaposlenih v terciarnih dejavnostih le neznatno povečalo (za 2,9 %).

Vse nakazane in opisane spremembe so neposredno učinkovale na spremembe deleža zaposlenih po glavnih skupinah dejavnosti. V jeseni 1969. leta je delalo v primarnih dejavnostih 6,5 %, v sekundarnih 62,8 %, preostali del zaposlenih pa je delal v terciarnih in kvartarnih dejavnostih. Ustrezna tabela nam nudi izredno zanimiv pregled v preslojitevno strukturo zaposlenih. Pri vsem tem najbolj nazorno izstopa naslednja ugotovitev: Kmetijstvo z gozdarstvom družbenega sektorja je le malokje pomembnejša gospodarska veja, ki bi lahko večjemu številu prebivalstva dajala delo in kruh. Prav nasprotno. Skoraj v vseh tistih predelih, ki jih vsa dozrajšnja industrializacija ni močneje vključila v svoj preobrazbeni proces, tudi ni razvitejših oblik družbenega kmetijstva. Ali to pomeni, da

so tam naravni pogoji zanj dokaj neustrezni? Ali so bila družbena kmetijska gospodarstva, ki z zaposlitvijo kmečkega prebivalstva znatno razbremenjujejo gospodarsko nerentabilnost kmetije, ustanovljena in s podporami oživljena zgolj na industrializiranih območjih ter v okolici večjih mest ali industrijskih središč? Ali ne bi kazalo večje skrbi nameniti kmetijstvu v zaostalih predelih, kjer ljudje skorajda nimajo možnosti zaposlitve zunaj domače kmetije?

Ko pregledujemo spremembe v rasti števila zaposlenih na celjskem področju, se nam nehote postavi še tole vprašanje: V kakšnem razmerju sta pravzaprav deagrarizacija in stopnja zaposlenosti na našem področju? Že prej smo ugotovili, da se je pri nas od leta 1961 do 1969 število kmetijskega prebivalstva zmanjšalo za 11,5 %, oziroma za 9.649 oseb, toda število zaposlenih zunaj primarnih dejavnosti se je v tem času povečalo za 11.882, tj. za 22,5 %. Iz tega moramo sklepati, da je med novo zaposlenimi na celjskem področju tudi del priseljencev od drugod, oziroma da se je z večjo stopnjo zaposlenosti, kakor pa je znašala deagrarizacija, povečal tudi obseg *vsakodnevnega gibanja delovne sile* med krajem stanovanja in delovnim mestom. To nas opozarja, da so potrebe po delovni sili večje, kot pa znaša število tistih, ki zapuščajo kmetijsko delo doma. Vprašanje je, kakšna pa je dostopnost s posameznih območij do razpoložljivih delovnih mest? Ali so industrijska središča celjskega področja tudi zares dobro povezana s svojim pasivnim agrarnim zaledjem? Kdor pozna razmere na našem področju, bo na stavljeno vprašanje moral odgovoriti z nikalnico.

2. Struktura in porast narodnega dohodka

Narodni dohodek je eden izmed najbolj kompleksnih pokazovalcev strukture in rasti razvitosti posameznega območja. Prav v višini njegove vrednosti se kažejo prenekateri težnje v procesu posameznih pojavov, ki smo jih osvetlili v prejšnjem poglavju. Za naš pregled pa nam ostane naloga, da v okviru strukture narodnega dohodka in njegove rasti označimo mesto, ki celjskemu področju pripada v okviru SR Slovenije.

V obdobju od leta 1959 do 1967 se je vrednost narodnega dohodka na celjskem področju v poprečju dvignila za toliko, kolikor znaša republiško poprečje (v tekočih cenah). Prav zategadelj se delež celjskega področja v vrednosti ustvarjenega narodnega dohodka v SR Sloveniji v zadnjih devetih letih ni bistveno spremenil. Še vedno je na našem področju ustvarjenega okrog 13 % slovenskega narodnega dohodka, kar je seveda pod deležem števila našega prebivalstva. Zato je vrednost narodnega dohodka na celjskem področju znatno pod slovenskim poprečjem: v letu 1967 za 16,6 odstotkov, v letu 1959 pa za 17,1 %.

Poleg nakazanih značilnosti so zelo zanimive regionalne razlike v intenziteti naraščanja narodnega dohodka. Ta je najhitreje naraščal v laški občini, kjer se je njegova vrednost povečala za šest in polkrat. Za blizu štirikrat ali celo za nekaj več se je narodni dohodek povečal na območju šentjurske in brežiške občine. Porast za tri in polkrat je značilen za ob-

Tabela 10. Rast narodnega dohodka od leta 1959 do 1967 (v tisoč dinarjih pri podatkih o skupni vrednosti)¹³

Občina	Narodni dohodek na 1 prebivalca			Skupna vrednost narodnega dohodka		
	1959	1967	Rast 1967 1959	1959	1967	Rast 1967 1959
Brežice	965	4.674	484	2.473	118.800	481
Celje	3.600	10.906	303	18.683	632.649	339
Laško	800	6.023	752	1.476	110.593	750
Mozirje	1.314	5.752	438	2.011	87.523	435
Sevnica	1.156	4.672	404	2.151	87.783	407
Slov. Konjice	1.660	5.706	344	3.020	108.059	358
Šentjur pri Celju	603	3.286	545	1.039	55.868	538
Šmarje pri Jelšah	772	3.460	448	2.438	107.226	440
Velenje	2.480	9.662	390	5.948	258.090	435
Žalec	2.042	6.415	314	6.368	208.292	329
Celjsko področje skupaj	1.850	6.810	368	45.607	1.774.883	389
Delež celjskega področja od SR Slovenije	— 17,1 %	— 16,6 %		12,9 %	12,9 %	

močje mozirske, šmarske in velenjske občine itd. Nadalje je pomembno, da zapišemo, da imata občini Celje in Žalec v tem devetletnem obdobju najnižji prirastek v vrednosti ustvarjenega narodnega dohodka.

Zanimivejši in za prakso primerljivejši pa so podatki o spremembah vrednosti narodnega dohodka na 1 prebivalca. Ta se je na celjskem področju v teh letih povečala za 268 %, kar je pod slovenskim povprečjem. Višina narodnega dohodka na 1 prebivalca se je najmočneje dvignila v laški ter v šentjurski občini; povečanje pod republiško ravniyo pa je značilno za celjsko, žalsko in konjiško občino. Vendar nam tudi to ne pve dovolj. Današnja vrednost narodnega dohodka na 1 prebivalca je najvišja na območju celjske in velenjske občine: v občini Celje je za 33,5 % nad slovenskim povprečjem, v občini Velenje pa tudi za 18,2 % nad njim. Toda v vseh drugih občinah obravnavanega področja je višina narodnega dohodka na 1 prebivalca pod slovenskim povprečjem, saj znaša samo okrog 5.000 din, tj. 38,6 % manj kot v SR Sloveniji. Med najnižjimi vrednostmi narodnega dohodka na prebivalca sta občini Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah, ki ju tudi v republiškem merilu uvrščamo na dno tabele, in sicer šentjursko občino na 58. in šmarsko na 56. mesto v SR Sloveniji (od skupnega števila 60 občin). Po tej klasifikaciji pride celjska občina na 7. mesto, velenjska na 13., vse druge občine našega predela pa so po vrednosti narodnega dohodka na 1 prebivalca šele v drugi polovici republiške razpredelnice: občina Žalec, ki je po vrednosti narodnega dohodka na 1

prebivalca tretja najmočnejša na celjskem področju, je v SR Sloveniji šele na 32. mestu, naslednje mesto pripada občini Laško, mozirska občina je na 37., konjiška na 38. mestu v SRS, brežiška na 48. in sevniška na 49. mestu. Spričo takšnega stanja je zelo zanimiva še naslednja primerjava: Narodni dohodek na 1 prebivalca je na celjskem področju za 44 % nad povprečjem SFRJ, toda v štirih naših občinah pa je pod njim, in sicer: v šentjurski za 30,5 %, v šmarski za 26,8 % ter v brežiški in sevniški za 1,2 %.

Za naš pregled so izredno pomembne karakteristične spremembe v strukturi narodnega dohodka, kakor so pač v njegovi vrednosti zastopane posamezne dejavnosti. Prav s temi strukturalnimi premiki v vrednosti narodnega dohodka je najjasneje orisana pomembnost posamezne dejavnosti. Naravno je, da je delež primarnih dejavnosti v sestavi narodnega dohodka v razvitejših oblikah gospodarstva manj pomemben kot delež drugih, neagrarnih vej gospodarstva. Kolikor bolj vsestransko razvito je gospodarstvo, toliko večji delež v sestavi narodnega dohodka odpade na nekmetske dejavnosti. V tem pogledu so za nas pomembne naslednje značilnosti: Delež kmetijstva in gozdarstva se je v celotni vrednosti narodnega dohodka na obravnavanem področju v zadnjih devetih letih povečal, v industriji ter gradbeništvu je nazadoval, medtem ko je v drugih dejavnostih (promet, trgovina, gostinstvo, obrt in komunala) zaznaven dokaj močan porast. Podobne spremembe so značilne tudi za SR Slovenijo kot celoto. Pri njej se v primerjavi z našim področjem pokaže razlika še v tem, da se je delež kmetijstva in gozdarstva v sestavi vrednosti narodnega dohodka znatno bolj zmanjšal na račun hitrejšega naraščanja njegove vrednosti v vseh drugih dejavnostih.

V vsej raznoličnosti, ki je značilna za celjsko področje, se pokažejo očitne razlike med posameznimi območji. Poudariti je treba, da večina območij zaostaja za slovenskim povprečjem. Vrednost oziroma delež narodnega dohodka od industrije in gradbeništvu se je v zadnjih devetih letih kar v petih občinah zvišal, v drugih pa padel. Delež teh dveh dejavnosti v strukturi narodnega dohodka je v treh naših občinah nad republiškim povprečjem (Celje, Slov. Konjice in Velenje). Najmočnejše spremembe v nazadovanju teh dveh dejavnosti v deležu narodnega dohodka zaznamujemo v laški, celjski, velenjski ter v žalski občini. Na sevniškem in šmarskem območju je opazna stagnacija, v vseh drugih pa porast: najmočnejši je v mozirski in brežiški občini, pa tudi v konjiški ali v šentjurski ni nezaten. To nas ponovno opozarja, da je v zadnjih devetih letih bila dokaj različna rast posamezne gospodarske dejavnosti. V območjih z razvitimi sekundarnimi dejavnostmi je zaznaven močan porast infrastrukturnih dejavnosti, medtem ko vloga kmetijstva in gozdarstva tudi v manj razvitih območjih pojema na račun naraščanja vrednosti storitev v sekundarnih dejavnostih.

V Sloveniji se je delež narodnega dohodka iz kmetijstva in gozdarstva od leta 1959 do 1967 znižal za 1,7 %, na celjskem področju pa je narasel za 0,4 %. Najmočnejši prirastek je v Dravinjskih goricah, medtem ko je v občinah Sevnica, Velenje in Žalec že dokaj umirjen. Toda na

Tabela 11. Struktura narodnega dohodka po skupinah dejavnosti v letu 1959 in 1967 (v %)

Občina	Industrija in gradbeništvo		Kmetijstvo in gozdarstvo		Druge dejavnosti	
	1959	1967	1959	1967	1959	1967
Brežice	13,0	19,3	57,8	45,1	29,2	35,6
Celje	75,9	67,2	4,1	4,0	20,0	28,8
Laško	67,0	53,4	22,0	15,6	11,0	31,0
Mozirje	28,9	36,4	53,4	47,1	17,7	16,5
Sevnica	38,2	37,7	37,5	39,0	24,3	23,3
Slov. Konjice	58,9	62,5	20,5	22,8	20,6	14,7
Šentjur pri Celju	27,3	31,7	57,1	53,6	15,6	14,7
Šmarje pri Jelšah	27,6	28,3	53,4	44,9	19,0	26,8
Velenje	83,9	78,6	8,0	9,2	8,1	12,2
Žalec	53,3	44,8	34,4	35,4	12,3	19,8
Celjsko področje skupaj	62,0	53,7	18,9	19,3	19,1	27,0
SR Slovenija	62,4	57,5	16,4	14,7	21,2	27,8

šmarskem, brežiškem, laškem in mozirskem območju zaznamo močan padec udeležbe kmetijstva in gozdarstva v celotni vrednosti narodnega dohodka.

V vseh drugih dejavnostih (promet, trgovina, gostinstvo s turizmom, obrt in komunala) pa je narodni dohodek na celjskem področju porasel znatno močneje (od ene petine na dobro četrtino) kakor pa v SR Sloveniji (od 21,2 na 27,8 %). Res pa je tudi, da je delež teh dejavnosti v sestavi narodnega dohodka v zadnjih devetih letih zastajal kar v štirih občinah našega področja, med katerimi je v konjiški občini zaznamovan največji zastoj oziroma upad. Največjo spremembo smo zaznali v laški občini, kjer se je delež zgoraj naštetih dejavnosti v narodnem dohodku povečal od 11 na 31 %! Močan, a znatno manjši porast je v celjski občini, medtem ko je v šmarski in v žalski že v skladu s področnim poprečjem, na brežiškem teritoriju pa je prirastek že v mejah republiškega poprečja.

Vse spremembe, ki jih moremo nazorno spoznati ob pregledu ustrezne tabele (11), nam povedo, da je udeležba posameznih gospodarskih panog v ustvarjeni vrednosti narodnega dohodka zelo različna. Glede na mesto, ki ga s svojimi deleži zavzemajo posamezne skupine dejavnosti v sestavi celotnega narodnega dohodka na določenem področju, moremo območja celjskega področja razvrstiti v štiri skupine.

a) V tej skupini navadno prevladuje, ali je vsaj na prvem mestu, vrednost narodnega dohodka, ki ga dajeja industrija in gradbeništvo, na drugem mestu je narodni dohodek od terciarnih dejavnosti in šele nato od kmetijstva z gozdarstvom. Ta tip je karakterističen tako za celotno SR

Slovenijo kakor tudi za celotno celjsko področje. V podrobnostih pa v to skupino prištevamo občine: Celje, Laško in Velenje.

b) Drugi skupini pripadata občini Sl. Konjice in Žalec. Zanju je značilno, da je vrednost narodnega dohodka od industrije in gradbeništva še vedno na prvem mestu, temu po vrednosti sledi narodni dohodek od primarnih dejavnosti, medtem ko so terciarne dejavnosti potisnjene na zadnje mesto.

c) V tej skupini sta po udeležbi narodnega dohodka kmetijstvo in gozdarstvo na prvem mestu, na drugem sta industrija in gradbeništvo, na tretje mesto pa pridejo terciarne dejavnosti. Temu tipu pripadajo območja naslednjih občin: Mozirje, Sevnica, Šentjur pri Celju in Smarje pri Jelšah.

d) V posebno skupino smo uvrstili brežiško občino. V strukturi narodnega dohodka je namreč tudi na njenem območju kmetijstvo z gozdarstvom na prvem mestu, temu pa sledijo terciarne dejavnosti, medtem ko sta industrija in gradbeništvo na tretjem mestu.

Med najrazličnejšimi pokazovalci, s katerimi je mogoče razčleniti in ovrednotiti narodni dohodek, smo se namenili, da še prikažemo vrednost oziroma delež narodnega dohodka, ki je ustvarjen v naših mestnih naseljih (oziroma v naseljih z več kot 1.500 prebivalci). Tudi s tem želimo opozoriti, kako na razvitost posameznega območja vpliva vrsta najrazličnejših dejavnikov, bodisi naravnega bodisi družbeno-ekonomskega ali naselbinskega porekla.

Iz razčlenjenih podatkov je mogoče povzeti, da je 64,2 % narodnega dohodka na celjskem področju ustvarjenega v mestnih naseljih, kar pa je nižje od slovenskega poprečja (72,8 %). Takšno razmerje je končno le odraz obstoječih razlik med gospodarsko strukturo slovenskih mest in njihovo živahnostjo na eni strani ter mestnimi in industrijskimi naselji na celjskem področju. Osnovna ugotovitev je v tem, da je za Slovenijo značilna večja koncentracija proizvodnih sredstev in sil v mestnih naseljih, kot pa je ta osredotočena na našem področju. Vkljub vsemu pa vendarle spoznavamo, da je tudi v mestnih naseljih na celjskem področju osredotočena glavna proizvodna moč in vrednost narodnega dohodka. Tudi v tem pogledu so med posameznimi območji zelo očitne razlike. Tako na primer je v Rogaški Slatini, ki ima samo okrog 2 % prebivalstva šmarske občine, ustvarjene kar 29,2 % vrednosti narodnega dohodka tega območja, v Žalcu že dobra tretjina, v Brežicah že skoraj polovica, blizu treh petin pa še v Slovenskih Konjicah ter v Sevnici. V mestnih naseljih celjske in velenjske občine je doseženega že blizu devet desetin celotnega narodnega dohodka s teh dveh področij.

Menim, da nam že sama tabela podaja dovolj nazorno podobo o osredotočenosti proizvodnih sredstev v naših največjih naseljih, kakor nam spregovori tudi o njihovi gospodarski moči. Ta pa je že mnogo širšega značaja in ga nikdar ni bilo mogoče ograditi s kakršnimi koli upravno-teritorialnimi pregrajami. Podatki v gornji tabeli nas znova opozarjajo, kako pomembno mesto v pokrajini pripada urbanskim in industrijskim naseljem. Res je, da se s stopnjevano koncentracijo naseljenosti pojavljajo novi, včasih že kar težko premostljivi problemi socialno-ekonomskega zna-

Tabela 12. Delež (%) narodnega dohodka, ki je bil ustvarjen v mestnih naseljih v letu 1966¹⁴

Občina	Industrija in grad- beništvo	Kmetijstvo in gozdarstvo	Trgovina in gostinstvo	Druge dejavnosti	Skupaj
Brežice	52,0	3,8	87,5	88,4	48,5
Celje	92,8	—	97,8	96,1	89,0
Laško	76,8	2,0	50,9	98,1	66,2
Mozirje	(20,6)	—	(54,0)	(28,3)	(14,5)
Sevnica	90,0	—	93,0	41,9	59,1
Slov. Konjice	72,9	0,6	83,8	42,8	58,2
Šentjur pri Celju	?	?	?	?	?
Šmarje pri Jelšah	47,8	—	16,3	58,9	29,2
Velenje	97,0	2,0	81,6	88,0	88,1
Žalec	47,3	0,3	88,9	52,2	34,4
Celjsko področje skupaj	78,8	0,8	85,3	78,6	64,2
SR Slovenija	81,2	4,4	91,7	85,8	72,8
Delež celjskega področja od SR Slovenije	13,6	3,3	9,4	9,0	11,9

čaja. Toda ob njihovi primerni rešitvi je mogoče pričakovati tudi stopnjevano proizvodnjo v številnih neagrarnih dejavnostih. Skratka, s koncentracijo prebivalstva se ne nakopiči samo neagrarna proizvodjalna sila, temveč moramo z njo vred spremljati pospešeno deagrarnizacijo in depopulacijo podeželja. Številna spoznanja, ki smo jih zapisali v prvem delu tega prispevka, dobe z novimi osvetlitvami, pa tudi s takšno, kakršno nam podaja gornja tabela, povsem novo razsežnost z dokaj prepričljivo vsebino.

Leta 1966, ko je živelo v mestnih naseljih celjskega področja okrog 10,25% slovenskega mestnega prebivalstva, je odpadlo na nje kar 11,9% narodnega dohodka. To na splošno pomeni, da so mesta našega področja vsaj v gospodarskem pogledu močnejše razvita, kakor pa to velja za druga mesta v slovenskem prostoru. Zlasti visok delež narodnega dohodka od industrije in gradbeništva odpade na mestna naselja celjskega področja (13,6%), v vseh drugih dejavnostih pa je udeležba našega področja v okviru SR Slovenije že nižja: v trgovini in v gostinstvu s turizmom so naša mesta v narodnem dohodku slovenskih mest zastopana z 9,4%, v obrti, prometu ter v komunalnih dejavnostih z 9%, v kmetijstvu in v gozdarstvu pa še samo s 3,3%. Tudi to nas opozarja na relativno zaostalost in nezavrtost oziroma na prepočasno rast tako naših mestno-industrijskih naselij kakor prenekaterih območij na celjskem področju, ki so še vse preveč enostransko razvita.

3. Še nekateri drugi pokazovalci razvitosti

Od številnih drugih pokazovalcev, ki nam morejo ovrednotiti stopnjo razvitosti posameznega območja, se bomo v našem prispevku poslužili še nekaterih značilnosti šolstva oziroma gostote števila študentov na univerzi, na visokih ali višjih šolah ter akademijah. Obenem pa želimo tudi opozoriti na spremembe v gostoti javnih komunikacijskih sredstev na našem področju.

Res je, da bi mogli v našem prikazu podati tudi razčlenitve še najrazličnejših drugih podatkov, ki nam jih daje statistika šolstva. V tem pogledu bi se nam zdeli na prvi pogled zelo imenitni indeksi o gostoti šolskega omrežja različnih stopenj, o gravitacijskem obsegu šole, o številu učencev na šolo, zanimila bi nas strokovna izobrazba učno-vzgojnega kadra po naših šolah, opremljenost šolskih kabinetov itd. Iz številnih pokazovalcev pa smo želeli izbrati podatek, ki nam pove, kolikšen delež učencev uspešno zaključi 8. razred osnovne šole. Seveda je tudi ta podatek zelo relativnega pomena, saj nam niti ne pove o deležu tistih učencev, ki že v nižjih razredih zaključijo svojo osnovnošolsko obveznost. Tudi podatek, da na celjskem področju okrog 94,5 % (v SRS 93,5 %) učencev 8. razreda osnovne šole uspešno zaključi razred, je premalo prepričljivo, da bi nam lahko pomenil kaj več kot le ilustracijo.

Menim pa, da nam more gostota študentov višjih, visokih šol, fakultet in umetniških akademij na 1.000 prebivalcev podati bolj oprijemljiv podatek o razvitosti posameznega območja. V njej se namreč neposredno kaže materialna moč posameznega območja, kakor nam more tudi zelo nazorno osvetliti pomoč družbene skupnosti, ki jo vlaga v izobraževanje bodočih proizvajalcev.

Šč celjskega področja je v SR Sloveniji 10,85 % študentov s pripombo, da se je v zadnjih desetih letih ta delež povečal za 0,5 %. Tudi število študentov se je v tem času na našem območju povečalo za 18,9 %, v celotni SR Sloveniji pa celo za 35 %. Vendar menim, da tudi ta porast, pa kakorkoli ga že smemo ocenjevati, ni najbolj zanesljiv indikator splošnih teženj v razvitosti posameznega območja. Kajti z lahkoto se primeri, da je z območja ene občine v enem letu iz kakršnih koli razlogov večje ali pa manjše število študentov, kar pa nam bistveno zamegli vpogled v razvojne težnje.

Po številu študentov na 1.000 prebivalcev je celotno celjsko področje znatno pod slovenskim poprečjem (v štud. letu 1959-60 za 21 %, v letu 1968-69 za 30 %). V tem pogledu moremo na obravnavanem prostoru ugotoviti tri bolj ali manj izrazite predele. V celjski občini je v letu 1968-69 prišlo 11,7 študentov na 1.000 prebivalcev, kar je precej nad republiškim poprečjem (9,1) oziroma nad področnim poprečjem (6,4). V drugo skupino prištevamo občine, kjer pride od 4,5 do 7 študentov na 1.000 prebivalcev (Žalec 7, Velenje 5,8, Mozirje 4,9, Laško 4,7 in Brežice 4,6). V tretji skupini pa so območja občin, kjer pride od 3,2 (Sl. Konjice) do 4,4 (Sevnica) študentov na 1.000 ljudi.

Tabela 13. Število študentov višjih in visokih šol, fakultet in akademij na 1.000 prebivalcev v študijskem letu 1959-60 in 1968-69¹⁵

Občina	Skupno število študentov		Število študentov na fakultetah		Poprečno letno število študentov od leta 1959-60 do 1968-69	
	1959-60	1968-69	1959-60	1968-69	Skupaj	Na fakultetah
	Brežice	4,6	4,6	1,9	2,6	4,2
Celje	10,8	11,7	4,7	5,7	10,2	5,5
Laško	4,9	4,7	2,6	2,4	5,2	2,9
Mozirje	4,3	4,9	1,8	3,0	4,9	2,8
Sevnica	4,7	4,4	1,9	2,2	3,7	2,1
Slovenske Konjice	3,1	3,2	1,0	1,3	4,0	1,5
Šentjur pri Celju	2,8	4,2	1,3	1,9	3,5	1,9
Šmarje pri Jelšah	3,7	4,1	1,6	1,5	3,6	1,7
Velenje	5,4	5,8	1,9	3,0	4,6	2,5
Žalec	5,1	7,0	2,1	3,4	6,3	3,2
Celjsko področje skupaj	5,7	6,4	2,4	3,2	5,7	3,0
SR Slovenija	7,2	9,1	4,4	5,0	7,5	4,5

Za naš pregled so zelo ilustrativne navedbe, da je med visokošolci s celjskega področja vpisanih na fakultetah samo 49,2 %, medtem ko je ustrezen delež za SR Slovenijo višji, saj znaša 54,3 % (v študijskem letu 1968-69). Med študenti iz Gornje Savinjske doline jih je največ vpisanih na fakultetah (61,3 %), nadalje iz brežiške (56,4 %), velenjske (52,2 %) in celjske občine (51,8 %). Po vseh drugih občinah pa znaša ustrezen delež študentov po fakultetah pod polovico; najnižji je v šmarski občini, in sicer znaša 37,3 %.

Brez dvoma je drugi del naše razpredelnice (tabela 13) zanimivejši od prvega. Pove nam, kolikšno število študentov s posamezne občine celjskega področja je bilo v zadnjih desetih letih vpisanih bodisi na višjih ali visokih šolah bodisi na fakultetah oziroma na akademijah. Menim, da nam ustrezni podatki dovolj nazorno osvetljujejo stanje na našem področju, posebno še, ako ga želimo primerjati z republiškim poprečjem. Ta je namreč pri gostoti študentov za 31 % nad našim poprečjem, pri gostoti slušateljev po fakultetah pa jo presega celo za 50 %. Vse te razčlenitve nam nedvoumno govore, da je večina naših območij ekonomsko pre slabo razvitih in prav zategadelj svojim mladim ljudem ne morejo dajati materialne osnove ali za srednješolski ali za visokošolski študij. Pokazalo se je namreč, da je od učencev osmih razredov odstotek tistih, ki so z uspehom končali razred, na našem področju malenkostno celo nad sloven-

skim poprečjem, medtem ko pri gostoti študentov naš predel očitno zastaja za njim. Res je, da gre pri tem nekaj malega na račun počasnejše rasti števila prebivalstva oziroma drugačne, predvsem neugodne starostne strukture prebivalstva, kar je posledica izseljevanja mladih ljudi, pa vendarle menim, da so te, v tabeli tako markantno izstopajoče razlike, izraz močne socialne diferenciacije, ki je zajela tudi naše področje. Dokler bo avtohtona materialna baza odločala in usmerjala poklicne oziroma izobraževalne možnosti mladih ljudi, toliko časa se mi zdi iluzorno govoriti o enakosti med njimi. Ta pa je prvi pogoj za njihovo enakopravno vključevanje v vse oblike našega družbeno-ekonomskega življenja, ki temelji na samoupravnem ustroju,

S številom oziroma z gostoto radijskih in televizijskih sprejemnikov ter naročnikov dnevnega časopisja smo želeli opozoriti na tiste predmete potrošniškega značaja, ki marsikdaj tudi kažejo na življenjsko raven prebivalstva posameznega območja. Kakor koli že ocenjujemo te pokazovalce, vidimo, da je tudi v tem pogledu celjsko področje razvito pod poprečjem slovenske republike. Res pa je, da se je število radijskih in televizijskih sprejemnikov in dnevnih časopisov v zadnjih desetih letih povečalo močneje kakor pa na celotnem ozemlju SR Slovenije. Toda kljub temu so omenjena sredstva javnega obveščanja na našem področju slabše razširjena, kot pa znaša njihova poprečna gostota na ozemlju SR Slovenije.

Gornje ugotovitve so karakteristične za celotno obravnavano področje. Kot že tolikokrat poprej pa se nam tudi v teh prikazih odkrivajo

Tabela 14. Gostota radijskih in televizijskih sprejemnikov in dnevnikov na 1000 prebivalcev v letu 1959 in 1968¹⁶

Občina	Radio sprejemniki			Televizijski sprejemniki		Dnevniki (Delo, Večer in Ljubljanski dnevnik)		
	1959	1968	Rast. štev. 1968/59	1959	1968	1959	1968	Rast. štev. 1968/59
Brežice	117	243	206	0,27	65	33,5	28,3	84
Celje	206	312	173	0,37	136	108	114	120
Laško	149	282	192	—	65	46	75	167
Mozirje	135	270	200	—	59	43	38	88,5
Sevnica	97	194	202	—	42	51	31	60,5
Slovenske Konjice	113	240	221	—	48	42	78	192
Šentjur pri Celju	88	249	256	0,29	38	23	24	106
Šmarje pri Jelšah	73	195	260	0,13	35	30	35	113
Velenje	204	302	190	—	128	93	93	128
Žalec	162	292	190	0,26	93	64	66	109
Celjsko področje skupaj	143	264	196	0,19	83	60	67	117
SR Slovenija	161	271	186,3	0,48	103	95	94	106,5

regionalni razločki, ki jih brez dvoma povzročajo splošne ekonomske razmere. V regionalnih razlikah gostote katere koli od prikazanih potrošniških dobrin je vsaj posredno začrtana razvitost gospodarske in družbene sfere posameznega območja. Sploh se v njih kaže civilizacijska razvitost ali področja kot celote ali posameznih območij v okviru občine.

Kljub temu, da smo v vseh naših primerjalnih prikazih jemali občine kot osnovno enoto, ki je marsikje že zaključena družbeno-politična in gospodarska celovitost, so se nam izluščila izrazita nasprotja med različnimi območji obravnavanega predela. Podobne razlike spoznavamo tudi po razširjenosti oziroma gostoti radijskih in televizijskih sprejemnikov kakor tudi dnevnega časopisja. Po vseh dosedanjih ugotovitvah nikakor ni naključje, da pride danes najnižje število prej navedenih sredstev javnega obveščanja prav na območje sevniške, šmarske, šentjurske in deloma tudi na območju mozirske občine. Res pa je mogoče tudi v tem pogledu zaznati izenačujoče težnje, saj se je število navedenih komunikacijskih sredstev najmočneje povečalo v tistih območjih, ki so doslej zaostajala. Kljub temu pa menim, da še dolgo časa ne moremo pričakovati izboljšanega stanja in manjših razlik med območji in predeli, saj je zelo malo verjetno, da se bo ekonomska moč prebivalstva v zaostalih predelih izenada izboljšala. Prvi pogoj za takšne spremembe je korenita preobrazba gospodarske in socialne strukture našega prebivalstva. Vsekakor pa so v tabeli prikazane težnje dovolj zgovoren dokaz za to, da se vedno bolj in bolj zmanjšujejo razlike med urbaniziranimi in deagrariziranimi območji na Slovenskem. Seveda pa to v polni meri ne more veljati za zmanjševanje razlik med gospodarsko zaostalimi in pasivnimi predeli ter mestnimi in industrijskimi središči. Številne razlike med njimi se iz leta v leto povečujejo, zato vse bolj tudi naraščajo številna nasprotja med njimi.

SKLEPNE MISLI

Prikaz in razčlenitev nekaterih podatkov o prebivalstvu, gospodarstvu in drugih činiteljev sta nam nedvoumno orisala vlogo in položaj celjskega področja v slovenskem prostoru. Z njimi smo predvsem želeli opozoriti na tiste težnje, ki so v razvoju naznačenih dejavnikov nadvse značilne prav v današnjem času. Po seštevku razčlenjenih komponent moremo dobiti jasnejši vpogled v razvitost obravnavanega predela. Ako ga primerjamo kot celoto in ugotavljamo njegovo zastopanost v slovenskem prostoru, potem spoznamo, da je celjsko področje v republiškem merilu podpoprečno razvito. Seveda nas ta najbolj splošna ocena celotnega področja še ne more zadovoljiti. Kajti obravnavani celjski predel je že po naravnih pogojih izredno močno diferenciran, kar ga razbija na manjše ali večje pokrajinske enote. Prav tako je z njegovo današnjo politično-upravno razdelitvijo. Ako se skušamo nasloniti nanjo, ugotovimo, da ima skoraj vsaka izmed desetih prikazanih občin precej specifičnih potez, ki so brez dvoma ali usedline preteklega družbeno-gospodarskega razvoja ali pa odraz različnega vrednotenja naravnega okolja v različnih obdobjih.

Pri prikazu razvitih in nerazvitih območij na Slovenskem¹⁷ smo spoznali položaj oziroma mesto posamezne občine v okviru tega gospodarskega prostora. Tedaj je bilo ugotovljeno, da je na celjskem področju gospodarsko najrazvitejše območje občine Celje, ki je tudi v SR Sloveniji na četrtem mestu, takoj za tremi ljubljanskimi občinami. Tudi za Velenjsko kotlino oziroma območje velenjske občine je značilna izredna gospodarska in družbena živahnost; po seštevku osmih pokazateljev je prišla v SRS celo na deveto mesto (takoj za Kranjem, a pred Piranom, Trbovljami, Mariborom itd.). Zato smo mogli obe občini, Celje in Velenje, uvrstiti med najbolj razvita območja na Slovenskem, ki so hrbtenica vsemu našemu razvoju.

V ustrezni tabeli najdemo vsa druga območja celjskega področja šele v drugi polovici. Med temi je z našega področja najmočnejše razvita Sp. Savinjska dolina (na 30. mestu v SRS). Po razvitosti smemo občine Žalec, Laško, Sevnica in Sl. Konjice uvrstiti v skupino srednje razvitih območij na Slovenskem. Druge štiri občine pa že uvrščamo med naša nerazvita območja. Gornja Savinjska dolina pride po svoji razvitosti v SR Sloveniji na 47. mesto, občina Brežice pa na 49. mesto. Za obe navedeni območji je značilno, da po razvitosti njenega gospodarstva in vseh spremljajočih dejavnosti odstopata od naših najbolj pasivnih in revnih predelov. Prav zategadelj predstavljata z drugimi vred (vseh občin te skupine je v SR Sloveniji 12 po številu) izrazito prehodno stopnjo med razvitejšimi in nerazvitimi predeli. Toda po številnih pokazovalcih jih smemo še vedno uvrščati v širšo skupino naših nerazvitih območij.

Občini Šmarje pri Jelšah in Šentjur pri Celju (zavzemata 57. oziroma 58. mesto v SRS) sta po stopnji gospodarske razvitosti na dnu naše republike. Obenem sta to, vzeto kot celoti, naši najbolj zaostali občini, torej območji z največjim deležem kmečkega prebivalstva ter z izrazitimi depopulacijskimi težnjami v razvoju števila prebivalstva.

Ob sklepu sestavka se mi zastavlja še vrsta vprašanj. Med njimi postavljam na prvo mesto naslednje: Ali je celjsko področje, kakršnega smo zajeli z našim prikazom, z vsem svojim gospodarskim in ljudskim potencialom sposobno hitreje kot doslej reagirati na zmanjševanje razlik med gospodarsko razvitimi in zastajajočimi predeli? Ali ni moč, ki jo sprošča materialna osnova našega gospodarstva, še preslabotna, da bi mogli z njo preusmerjati gospodarsko, socialno, kulturno, izobrazbeno itd. strukturo prebivalstva na tako različnem področju, kakršno se nam je predstavilo celjsko? Prepričan sem, da bo potrebno za odpravo vseh naših zaostalih predelov poiskati tudi ustrezno sistemsko rešitev¹⁸. Najprimerneje se mi zdi, da je treba vsa območja, tudi tista, ki so danes še izredno slabo razvita, enakomerno vključiti — z vsemi trenutnimi prednostmi ali s slabostmi in pomanjkljivostmi — v naš celotni in enotni gospodarski prostor. Le tako smemo upravičeno pričakovati, da jim bo zagotovljen hitrejši nadaljnji gospodarski in družbeni razvoj. Prav tako je potrebno tudi od njih samih zahtevati maksimalno soudeležbo pri ustvarjanju slovenskega družbenega produkta in narodnega dohodka.

¹ P. SICHERL: Analiza nekih elemenata za oceno stopena razvijenosti republika i pokrajina. Ekonomska analiza, III, št. 1—2, str. 5—28, Beograd 1969.

M. BAZLER: Analiza stopena razvijenosti jugoslovenskih področja. Ekonomska analiza, I, št. 1—2, str. 49—63, Beograd 1967.

S. ILESIČ: Regionalne razlike v družbeno-gospodarski strukturi SR Slovenije. Geografski vestnik, XI, str. 3—18, Ljubljana 1968.

A. SORE: Geografija nekaterih delov celjske makroregije. Celjski zbornik 1969, posebna izdaja, Celje 1969, 158 strani. Primerjajte strani 69—72.

Z. ŠIFRER: Primerjalna analiza nerazvitih območij v okviru SFRJ in SRS. Ekonomska revija, XX, št. 1, str. 46—61, Ljubljana 1969.

M. NATEK: Razvita in nerazvita območja na Slovenskem. Dialogi, št. 1, str. 5 do 15, Maribor 1970.

² K celjskemu področju prištevamo naslednje občine: Brežice, Celje, Laško, Mozirje, Sevnica. Slov. Konjice, Šentjur pri Celju, Smarje pri Jelšah, Velenje in Zalec.

³ Statistični letopis SR Slovenije 1969. Ljubljana 1969, str. 58—59.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1968, zvezek VIII. Zavod SRS za statistiko. Ljubljana 1969.

⁴ Statistični podatki po občinah SRS 1964, zvezek X. Ljubljana 1965.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1968, zvezek VIII, Ljubljana 1969.

Podatki za leto 1969 so prevzeti iz rokopisnega gradiva Zavoda SRS za statistiko, Ljubljana.

⁵ M. NATEK: Priseljevanje ljudi na celjsko področje. Celjski zbornik 1968, str. 5—29, Celje 1968.

⁶ Prim. opombo 4!

⁷ Pod pojmom »selitvena dinamika« razumemo intenzivnost selitvenega gibanja prebivalstva. Zaradi medsebojne primerljivosti podatkov je število vseh selitev (priselitev in odselitev) na posameznem območju preračunano na 1.000 prebivalcev.

⁸ Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1968. Zvezek VIII, str. 30 do 33.

Statistični letopis SR Slovenije 1969; str. 56—58.

⁹ Podatki se nanašajo na naslednja mesta oziroma naselja z več kot 1.500 prebivalci: Brežice, Celje, Store in Vojnik, Laško in Radeče, Sevnica, Slovenske Konjice, Rogaška Slatina, Šoštanj in Velenje ter Zalec. V mozirski in v šentjurski občini smo za primerjavo navedli v oklepaju število prebivalstva v Mozirju in v Šentjurju pri Celju, torej za oba sedeža občine. Seveda pa podatkov za ti dve naselji nismo mogli upoštevati pri nadaljnji obdelavi in primerjavi.

Prim tudi I. VRIŠER: Mala mesta na Slovenskem. Problemi njihovega obstoja in nadaljnjega razvoja. Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana 1969, str. 37 do 48.

¹⁰ M. NATEK: Sezonsko zaposlovanje na celjskem področju. Celjski zbornik 1969/70.

¹¹ Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1964. Zvezek VI, Zavod SRS za statistiko. Ljubljana 1965.

Podatki za leto 1969 (stanje 30. 9. 1969) so prevzeti iz rokopisnega gradiva Zavoda SRS za statistiko, Ljubljana.

¹² Prim. tabelo 1 in 2 v prispevku M. NATEK: Sezonsko zaposlovanje na celjskem področju...

¹³ Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1967. Zvezek III., Zavod SRS za statistiko. Ljubljana 1969.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1963. Zvezek XI. Zavod SRS za statistiko. Ljubljana 1965.

¹⁴ I. VRIŠER: o. c., II. del (Priloge), str. 6—22.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1967. Zvezek III. Zavod SRS za statistiko. Ljubljana 1969.

¹⁵ Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1964. Zvezek I. Lj. 1965.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1968. Zvezek II. Lj. 1969.

¹⁶ Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1963. Zvezek IV. Ljubljana 1964.

Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1968. Zvezek VI. Ljubljana 1969.

¹⁷ M. NATEK: Razvita in nerazvita območja na Slovenskem, str. 7—8.

¹⁸ Š. TOTH: Systemske rešitve za razvoj manj razvitih področij v SR Sloveniji. Referat na posvetovanju o manj razvitih področjih. Murska Sobota 1969. 6 str. + priloge.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ENTWICKLUNGSSTUFE DES CELJER GEBIETES INNERHALB DER VR SLOWENIEN

Das Celjer Gebiet erstreckt sich über mehrere geographische Einheiten Sloweniens. Im Westen dringt es in den Bereich der Alpen ein und reicht im Osten bis zum Flusse Sotla, der sowohl die Grenze der Republik als auch die Volksgrenze zwischen Slowenien und Kroatien bildet. In diesem Gebiet, das 2941 km² umfasst — 14,5% der Gesamtfläche der VR Slowenien — verflechten sich verschiedene natürliche und gesellschaftlich-wirtschaftliche Eigenheiten, durch die sich eine vielfältige wirtschaftliche und soziale Struktur herausgebildet hat, die auch der heutigen Physiognomie der Landschaft spezifische Charakterzüge verleiht.

Der Autor versucht in diesem Beitrag den Stand der wirtschaftlichen Entwicklung des Celjer Gebietes, das zehn Ortsgemeinden umfasst, darzustellen. Den Ausgangspunkt für die Bewertung der erreichten Entwicklungsstufe dieses Raumes boten ihm die Durchschnittswerte einer Reihe für die VR Slowenien charakteristischer Merkmale. Wen der Wert des einen oder anderen Merkmals im Celjer Gebiete den für die ganze Republik errechneten Durchschnitt übersteigt, beweist dies eine überdurchschnittliche Entwicklung der betreffenden Erscheinung. Dagegen liefern die Fälle, in denen die Werte der einzelnen Indizes unter den durchschnittlichen Verhältnissen Sloweniens liegen, den Beweis, dass das behandelte Gebiet hinter diesen zurückgeblieben ist. Den Autor interessieren einerseits die Beziehungen des gesamten Celjer Gebiets zur VR Slowenien, während er andererseits durch die Darstellung derselben Werte für die einzelnen Gemeinden auf die regionale Differenzierung des behandelten Gebietes aufmerksam zu machen sucht.

Die Studie besteht aus zwei Teilen. Im ersten Teil werden einige Kennzeichen der demographischen Entwicklung untersucht. Der Autor vertritt die Ansicht, dass diese Kennzeichen für das Verständnis der Entwicklungsstufe jedes einzelnen Gebietes ausserordentlich bedeutsam sind. Er interessiert sich nicht bloss für den heutigen Zustand, sondern stellt die Erkenntnis der Tendenzen, die im Verlauf verschiedenster Erscheinungen zutage treten, in den Vordergrund.

Für die Darstellung und Bestimmung der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklungsstufe der einzelnen Teilgebiete verwendet der Autor folgende Kriterien: 1. die Vergrößerung der Bevölkerungszahl und die Veränderungen der Bevölkerungsdichte von 1948 bis 1969 (s. Tab. 1 und 2); 2. die Quoten der Geburtenhäufigkeit, der Sterblichkeit und der natürlichen Bevölkerungszunahme 1960—1969 (s. Tab. 3); 3. die Dynamik der Wanderungen 1960—1969 (s. Tab. 4); 4. die Veränderungen der Zahl der Agrarbevölkerung 1953—1969 (s. Tab. 5 und 6); 5. die Zunahme der in den urbanen Siedlungen wohnhaften Bevölkerung 1948—1969 (s. Tab. 7 und 8).

Der zweite Teil der Abhandlung bespricht die Gliederung einiger gesellschaftlicher und wirtschaftlicher Merkmale der Gemeinden des Celjer Gebietes im Rahmen der VR Slowenien. Der Autor zeigt die Veränderungen der Zahl der in den staatlichen Betrieben von 1960 bis 1969 Beschäftigten auf (Tab. 9) und berichtet über die Struktur und die Zunahme des Volkseinkommens nach Gruppen der Wirtschaftszweige (Tab. 10 und 11). Auch der Anteil am Volkseinkommen, das im Jahre 1966 in den städtischen Siedlungen erzielt wurde, wird in Prozenten

dargelegt (Tab. 12). Ausserdem wird auch die Studentendichte der höheren Schulen und Hochschulen sowie Fakultäten (d. h. die auf 1000 Einwohner entfallende Zahl von Studenten, Tab. 13) sowie die Zahl der Rundfunk- und Fernsehapparate sowie der Tageszeitungen auf je 1000 Einwohner in den Jahren 1959 und 1968 (Tab. 14) aufgezeigt.

Auf Grund angeführten Kriterien stellt der Autor schliesslich fest, dass das Celjer Gebiet im Rahmen der VR Slowenien unterdurchschnittlich entwickelt ist. Zwischen den einzelnen Gemeinden bestehen grosse Unterschiede. Die Gemeinden Celje und Velenje gehören zu den in der VR Slowenien wirtschaftlich am stärksten entwickelten Gemeinden. Vier Gemeinden, und zwar Laško, Sevnica, Slovenske Konjice und Zalec, reiht der Autor in die Gruppe der mittelmässig entwickelten Gebiete der Republik ein. Die übrigen vier Gemeinden sind wirtschaftlich ausserordentlich schwach entwickelt, doch bestehen auch zwischen ihnen offensichtliche Unterschiede. Die Gemeinden Mozirje und Brežice fallen in die Gruppe unterentwickelter Gebiete, in denen die Werte der oben besprochenen wirtschaftlichen und demogeographischen Faktoren zwischen 33 und 54 % unter dem Durchschnitt der Republik liegen. In die Gruppe stark unentwickelter, demnach zurückgebliebener Gebiete, die im Raum von Celje hinsichtlich der Werte der analysierten Indizes um mehr als 54 % unter den Durchschnitt der VR Slowenien fallen, sind die Gemeinden Šmarje pri Jelšah und Sentjur bei Celje einzustufen. Auch sonst nehmen sie unter den 60 Gemeinden der VR Slowenien erst die 57. bzw. 58. Stelle ein.

DR. ANTON SORE

NEKATERI PROBLEMI V PROCESU DEAGRARIZACIJE PREBIVALSTVA IN NASELIJ V CELJSKI OBČINI

Naselje je eden izmed poglavitnih znakov človekovega bivanja in ustvarjanja. Po osnovni dejavnosti ljudi in po zunanjem videzu razlikujemo ruralna (kmečka) naselja od urbanskih (mestnih). Med njimi so mnoge razlike v načinu življenja, v obsegu, v organizaciji, v arhitekturi, v križanju sredobežnih in sredotežnih družbenih in gospodarskih vplivov ožje in širše regije. Med kmečkimi in mestnimi naselji je več prehodnih oblik glede na stopnjo deagrarizacije oziroma urbanizacije.

Za kmeta je bila in bo ostala zemlja, kakorkoli jo že izkorišča, osnovno proizvodno sredstvo. Intenzivnost njegove proizvodnje je odvisna od splošnega družbenega in gospodarskega razvoja, posestnih odnosov, zemljiške razdelitve, strokovne izobrazbe, podjetnosti, od bližine in zahtevnosti ter stabilnosti tržišča, od prometnih poti itd., da o naravnih pogojih ne govorimo. Gravitacijski vpliv mesta je tesno povezan z mestotvornimi faktorji in njihovo razvitostjo; pomembnejši so industrija, promet, trgovina in obrt, turizem in gostinstvo, uprava, šolstvo, zdravstvo idr. Na področju celjske občine je po zadnjem popisu prebivalstva živela v mestu tretjina ljudi, v kmečkih naseljih 27 %, v mešanih pa dve petini. Že ugotovitev, da ima štiri petine vseh naselij manj kot 50 hišnih števil, govori za reliefno razgibano površje, kjer ni dovolj sklenjenih ravninskih tal za polja in velike vasi. Pretežna večina naselij, ki štejejo od 50 do 100 hiš in več, so v kolobarju celjskega obmestja in jih uvrščamo med mešana. Ni naš namen, da bi razpravljali o številnih faktorjih, ki vplivajo na nastanek in razvoj naselij za vsako naselje posebej, ampak želimo nakazati le nekaj tipičnih primerov in opozoriti na nekatere pomembne transformacije v življenju in zunanji podobi ruralnih naselij.

Površje celjske občine sestavljajo tri pokrajinske enote. Sredogorski svet vzhodnih odrastkov Karavank in Posavsko hribovje gradijo pretežno mezozojski apnenci in dolomiti. Živahno razrezane gorice južno od Paškega Kozjaka, Stenice in Konjiške gore so povečini iz terciarnih laporjev, peščenjakov, grohov, apnencev in ilovic. Široko dolinsko dno Savinje in njenih pritokov je iz kvartarnih rečnih in jezerskih nanosov in

usedlin. V hribovskem predelu ni nikjer obsežnih visokih planot. Ljudje so si najprej poiskali primerna tla za njive in travnike, šele nato so si postavili domačije na krčevinah, na zatišjih, po možnosti prisojnih in na ne prehudo strmih pobočjih oziroma pregibih. Kmetije na ravnem so izjema, npr. v Strmcu pri Ramšaku. Večkrat so kmetije na razvodnih hrbtih potokov in je izbira poti v dolino lažja. V takih legah na nepropustnih kameninah navadno ni težav s pitno vodo, a tudi za napajanje živine je bliže. Na odprtih slemenih skoraj ni samotne kmetije. Držijo se pravila, da je laže vleči navzdol kakor navzgor. Polja imajo v celkih in drugotnih grudah, vendar prevladujejo celki. Poglavitni dohodek sta živina in les, ki ga je zaradi večkrat slabih poti težko spravljati do kupcev. Ko bodo na Paškem Kozjaku in Svetini oziroma pod Tolstim vrhom zgradili predvidene gostinske in športne objekte (zajezitveno jezero, plavalni bazen, vzpenjače itd.), bodo postali še privlačnejši za domače in tuje goste. Ohraniti in spomeniško zaščititi bo treba najbolj tipične domačije in zaselke, kar je deloma že določeno v urbanističnem načrtu. Prebivalci Celja, Štor in bližnjih krajev, ki so v pogubnem območju strupenih plinov in nečistega zraka, bi morali najprej poskrbeti za najbližja rekreacijska področja in šele nato naj bi se lotili bolj oddaljenih in zahtevnih nalog. S konkretno pomočjo in s spodbudnimi primeri naj bi zainteresirali odhajajočo mladino hribovskih samin in zaselkov za intenzivnejše oblike kmetovanja, za kmečki turizem, ki ga skoraj ne poznajo, v vsakem primeru pa je treba tem ljudem približati tržišče.

Gričevje je gosteje naseljeno kot sredogorski svet. Gorice so sestavljene iz različno odpornih kamenin, zato so jih potoki razčlenili v podolgovate hrbte različnih oblik in smeri. Na njihovih strmih pobočjih se ob močnejšem, dolgotrajnejšem deževju marsikje pokažejo usadi. Prevladujoča oblika zemljiške razdelitve so polja na prvotne grude, nanje se vežejo sklenjeni in razloženi zaselki ter razložene vasi. Razmaknjenost domov in njihovo število ne moreta biti edina zanesljiva kriterija za tak ali drugačen tip naselja. Vedno manj je čistih kmečkih naselij in vedno bolj se med kmečke domove vrivajo delavske in polkmečke hiše. Udobno stanovanje in ločeno gospodarsko poslopje, kjer je prostor za kravo, par prašičev, kokoši, seno, steljo in avto ali motor, kažejo dvotirnost mlajših naseljencev. V mislih imamo Kompole, Socko, Lopato, Košnico, Prekorje in še druge. Po gospodarski usmerjenosti so to že sedaj bolj delavska naselja kot kmečka, po zunanjem videzu pa so mešana. Ponekod starim osrednjeslovenskim hišam širijo okna, jih višajo in dodajajo postrešnice, verande, skratka, jih meščanijo. Manjka nam primerno ljudsko ime za tip mešanega naselja.

Sklenjenost in velikost zaselka je odvisna od dolžine in širine slemena, od naklona slemena in strmine pobočij. Kot primer naj navedemo zaselke Razgorce, Male dole in Črešnjevce. Tipičen primer sklenjenega zaselka so Vinare nad Socko. Tu so hiše in gospodarska poslopja sosedov povezana celo s skupno streho. V Landeku, na Klancu pri Dobrni, v Novakih in drugod so razporejene hiše po dokaj nagnjenih slemenih, vendar je pripadnost k istemu naselju očitna in jih ne moremo primerjati z raz-

loženimi kočami in zidanicami nad vinogradi v Malih dolah in Lačni vasi. Marsikje ni prostora, da bi stala hiša in gospodarsko poslopje vzporedno. Lipa na sončnem prigorju Kozjeka (992 m) je primer za razloženo vas, v njej so se na ugodnejših pomolih ob cesti zbrale male skupine kmetij v zaselke. Rebrasto razčlenjeno prigorje Konjiške gore je dalo prostor rahlo razmaknjenim zaselkom: Podgorju, Bezenškoveму Bukovju, v dolini Hudournika pa še Brdcam in Rovam, Črešnjice niso kdovekaj večje, a so v sredi med njimi, imajo šolo in cerkev in so zaradi tega v odnosu do drugih manjša gručasta vas. Kot grozd se držijo zaselki na prisojnih pobočjih v povirju Koprivnice: Otemana, Rožni vrh, Jezerce, Rupe in Brezova. Šmartno v Rožni dolini se odlikuje med njimi po daleč vidni cerkvi, nepopolni osnovni šoli in trgovini. Med Sušnico in Hudinjo so zaselki bolj redki, pognali so na nižjih terasah med mešanimi gozdovi in večkrat mokrotnimi dolinskimi travniki. Razložena naselja in zaselke opazimo tudi južno od Celja: Lisce, Košnica, Osenica, Zvodno, Mrzla planina. V prometnem pogledu so raztreseni zaselki na bregovih razmeroma slabo povezani z večjimi središči. Preveč jih je in premajhni so ter preveč vsak-sebi; na kopastih holmih so videti kot majhni otoki ob obali. Če k temu dodamo razmetane zemljiške deleže in večjo razdrobljenost posestev, malo rodno ilovnato zemljo z raznotero drobno kmetijsko proizvodnjo, je beg z dežele v industrijska mesta razumljivejši. Nižje terase blizu glavnih cest, vodečih v Celje, so zlasti v zadnjem času postale nadvse vabljive za ljudi, ki niso vajeni mestne utesnjenosti in jim delo na zemlji pomeni povračilo za hrano in rekreacijo.

Nižinska naselja so večja in bolj sklenjena, saj ni bilo vzroka, da bi se domovi držali preveč narazen. Nevarni zanje so bili hudourniški potoki, poplave, zato so se navadno umaknili strugam in zrasli na ježah in policah nizkih teras. Izrazito pobočno lego ob Dobrnici ima Hrenova. Višnja vas pa tudi Vojnik se nista dovolj zavarovala pred Hudinjo. Na mokrotnih glinastih tleh, kakor tudi na ilovnatih peščenih in prodnih sredinah, pripravnih za poljedelstvo, so bile vasi dokaj redke. V poljski razdelitvi se kažejo prehodi med grudami in delci, bodisi da so polja sorodnejša grudam bodisi grudastim delcem. Kjer so ožje doline sredi gričevja, so še vedno prvotne grude dominantne oblike. Starejši deli naselij so gručaste vasi z večjo ali manjšo vlogo ceste, npr. Škofja vas, Zgornja Hudinja, Socka. Trnovlje so vas obcestnega tipa. Strmec pri Vojniku se je dvignil nad kmečko okolico kot staro farno središče. Lemberg je nastal pod zaščito gradu. Dobrna se ima zahvaliti za svoj urbanski razvoj zdravilnim topli-
cam, v manjši meri se nagiblje v isto smer Frankolovo. Vojnik je nastal na severnem obodu ravnine in je s svojim gradom branil važen prehod iz Celjske kotline proti severu in severozahodu. Kot tržno in obrtno naselje je bil Vojnik vedno v senci Celja, tudi industrija in železnica sta ga pustila ob strani. Store so nastale ob premogovniku in železarni in so tipičen primer starejšega, v tesno dolino stisnjenega industrijskega kraja. Pod gospodarskim vplivom Štor so se razvijala sosednja naselja Teharje, Laška vas, v novejšem času pa predvsem Prožinska vas, Kompole in povsem novo delavsko naselje Lipa. Iz dneva v dan se vedno hitreje brišejo

značilnosti kmečkih naselij. V Zgornjih Trnovljah in zahodnem delu Škofje vasi so npr. še ohranjeni trdni, skrbno urejeni kmečki domovi, v Spodnjih Trnovljah pa so ob cesti in stran od nje enodružinske hiše z vrtovi, obrtni in trgovski lokali, tipično predmestje. Podobno je v Ljubečni, le da je tu čistih kmetij na eni strani ceste v primerjavi z nekmečkimi zgradbami na drugi strani manj. Ostrožno se je v zadnjih nekaj letih povsem preobrazilo v načrtno zgrajeno stanovanjsko sosesko; na njivah in travnikih rastejo posamič ali v vrstah stanovanja meščanov. Zahodno in severovzhodno stran Golovca so prav tako spremenili v terasne nize tipiziranih hiš. Krajevne meje in imena izginjajo, včerajšnje obmestne in predmestne vasi se stapljajo v mesto z novimi imeni ulic in cest. Preostale ograjene oaze kmetijske površine so namenje navadno le povrtini.

Naselja so ustvarili ljudje zase in za svoje najbližje, zato se ustavimo najprej pri njih. Naše zanimanje je usmerjeno predvsem na povojno obdobje. Oglejmo si prirodno in selitveno rast prebivalstva zadnjih dveh desetletij! Od leta 1948, ko je bil prvi povojni popis, do naslednjega leta 1953 je naraslo število prebivalstva za 10 % do 20 % v naslednjih krajih: Beli potok pri Frankolovem, Čreskova, Črešnjice, Čret, Dobrna, Dobrova, Ivenca, Lemberg pri Strmcu, Ljubečna, Pristova, Runtole, Slatina v Rožni dolini, Straža pri Strmcu, Šmiklavž pri Škofji vasi, Tremerje, Zadobrova, Zavodna, Zavrh nad Dobrno in Zavrh nad Galicijo. Od 20 % do 47 % se je povečalo število prebivalstva v Kobleku, Novi vasi, Razgorcah, Spodnji Hudinji, Štorah, Višnji vasi, Začretu in Zgornji Hudinji. Med kraji, kjer je število prebivalstva v minulih petih letih občutno nazadovalo (nad 10 %), so: Bezovica, Gabrovec pri Dramljah, Glinsko, Gradišče pri Vojniku, Jezerce pri Šmartnem v Rožni dolini, Kanjuce, Leše, Lokovina, Strmec nad Dobrno, Stražica, zlasti že Zavodno in Ogorevc.

V naslednjem popisnem obdobju od leta 1953 do leta 1961 so v rasti še nadalje prednjačila naselja v neposredni bližini Celja ali blizu glavnih cest, od koder so se ljudje lažje vozili na delo v mesto. Za več kot 20 % se je povečalo število prebivalstva v krajih: Babno, Bukovžlak, Celje, Lava, Nova vas, Začret, Zvodno, Štore, Sv. Marjeta, Šmiklavž, Lopata, Strmec pri Vojniku, Razdelj, Pristova, Polže, Pečovje, Lahovna, Kladnart, Gorica pri Šmartnem v Rožni dolini, Brdce, Beli potok, za nekoliko manj pa še v Zadobravi, v Kompolah, Košnici, Prekorjah in Verpetah. Hribovska težka, slabo rodovitna zemlja in mokrotni ravninski predeli niso mogli zadržati ljudi, ki so si iskali zanesljivejši zaslužek in krajši delovnik. Predvsem mladi, v reproduktivni starosti, so zapuščali Velike Ravne, Zlateče, Podgorje pod Čerinom, Zabukovje, Gabrovec pri Dramljah, Bezenškovo Bukovje, Stražo pri Strmcu, Glinsko, Čret in deloma Medlog. Register prebivalstva za leto 1969 kaže, da se je prebivalstvo pomnožilo skoraj v dveh tretjinah naselij. Rodovitnejša in privlačnejša so naselja predmestja ter ožjega in širšega obmestja: Babno, Dobrova, Hudinja, Košnica, Lava, Laška vas pri Štorah, Ljubečna, Lopata, Lokrovec, Ložnica pri Celju, Medlog, Kompole, Ostrožno, Pečovnik, Škofja vas, Štore, Trnovlje pri Celju, Začret, Zadobrova, Zagrad, nadalje Arclin, Bezovica, Gorica pri Šmartnem v Rožni dolini, Gradišče pri Vojniku, Homec, Jankova, Prožinska vas,

Vojnik, Strmec pri Vojniku, Stražica, Tremerje in še nekatera naselja. Med kraji s pojemajočim številom prebivalstva so še vedno predvsem hribovska naselja s težjimi življenjskimi pogoji: Landek, Loka nad Dobrno, Brdce nad Dobrno, Gabrovec pri Dramljah, Hrastnik, Otemna, Podgorje pod Čerinom, Rove, Selce, bliže cesti in ob poplavnem svetu Hudinje Polže in še nekateri drugi kraji. Nazadovalo je število prebivalcev tudi v nekaterih naseljih bliže mestnemu središču, vendar gre pri tem verjetno le za prehodni pojav.

Koristni bi bili podatki o migracijah prebivalstva po naseljih, zadovoljiti pa se bomo morali zgolj s priseljevanjem. Že v stari Jugoslaviji so se ljudje v večjem številu doseljevali predvsem v naselja bivše mestne občine. Razen Celja in Štor so bili privlačnejši še Vojnik, Dobrna in deloma Frankolovo s sosednjimi naselji. Tu je bila večja možnost zaslužka v nekmečkih poklicih in so bile boljše prometne zveze do mesta. Doseljevali se niso samo ljudje znotraj današnjega občinskega ozemlja, ampak tudi iz drugih občin Slovenije. Priseljenci iz drugih občin so bili celo številnejši kot domači občani. Na Paškem Kozjaku, pod Stenico, Konjiško goro, Tolstim vrhom in po gričevnatem prigorju so bile selitve največkrat krajevnega značaja, a bolj navzdol kot navzgor; povečini so bile vzrok zakonske zveze. Na splošno število priseljencev in posameznih razdobijh do leta 1961 ni kdovekako variiralo. Naravni prirast prebivalstva v občini se je v zadnjih petih letih (1964—1968) gibal med 6,6 % (l. 1968) in 10,2 % (l. 1966). Od leta 1961 do leta 1968 se je pozitivni selitveni saldo zmanjšal skoraj za tri četrtine (osemletno poprečje 7,8 %), seveda se ni zniževal postopno, ampak v velikih nihajih. Priseljenci so povečini prihajali iz drugih občin v Sloveniji, enako velja za odjave. Starostna doba je pri selitvah važen faktor. Med migranti je največ mladih ljudi v starosti od 20 do 30 let, ki se želijo gospodarsko osamosvojiti in si ustvariti svoj dom.

Prav s tega vidika je zanimiva rast števila gospodinjstev, saj nam naraščanje gospodinjstev pokaže potrebo po novih stanovanjih. Nekaj let po vojni sta marsikje sedeli za skupno mizo po dve družini, mladi in stari in se je skupno gospodinjstvo vsaj pri hrani še kar obneslo. To je bil čas živilskih in oblačilnih nakaznic, ko so ljudje skrbeli za najnujnejše in ni bilo niti na podeželju niti v mestu večjih socialnih razlik. Od leta 1948 do leta 1953 je število gospodinjstev naraslo za 11,6 %, do naslednjega popisa osem let kasneje pa za 15,5 %. Škoda, da je celjska občina menda edina v Sloveniji, ki ne vodi rednega registra o gospodinjstvih. Po približnih cenitvah je število gospodinjstev od leta 1961 do 1969 naraslo za okrog 19 %. Zanimiva sta primera s hribovitega severnega in južnega obrobja. V Parožu in v Brdcah nad Dobrno je število gospodinjstev upadlo, saj razen zdravilišča v Dobrni, ki je dobivalo delovno moč iz najbližjih vasi, ni bilo blizu možnosti za zaposlitev. Drugače je na Svetini v Svetlem dolu. Pogoji za obdelovanje zemlje so tu enaki kot pod Paškim Kozjakom, toda na Svetino vozi avtobus in je kruh v bližnjih Štorah, zato število gospodinjstev narašča. Menda se je tudi na kozjaškem prigorju v tem pogledu obrnilo stanje na bolje. Bukovžlak, Štore in Teharje so v zadnjih nekaj letih izgubili znaten del gospodinjstev, verjetno zaradi tega, ker so

se nekatere družine preselile v svoje hiše blizu Celja v Kompole, v Prožinsko vas, stran od tovarniških dimnikov. Naraslo je zanimanje tudi za Podgorje pod Čerinom.

Koliko kmečkih gospodinjstev je opustilo zemljo kot poglavitni vir dohodkov in prešlo med mešana oziroma nekmečka gospodinjstva. Izredno malo je naselij, kjer se je število kmečkega prebivalstva povečalo, a še v teh primerih gre povečini le za enega, dva do šest članov. Vsi drugi kraji zaznamujejo že lep čas nezadržno upadanje kmečkih ljudi. V Kompolah se je v sedmih letih (1961—1968) znižalo število kmečkega prebivalstva za več kot polovico, v Lindeku in Brdcah nad Dobrno za tretjino. Razlika med hribovitim in gričevnatim svetom je v tem pogledu predvsem v naglici gospodarske in socialne preobrazbe. Namesto porabe časa (popis leta 1953) je popis leta 1961 upošteval pri klasifikaciji gospodinjstev dohodek. Tako so razdelili gospodinjstva v čisto kmečka, ako so vsi člani dobivali svoje dohodke izključno iz kmetijstva, v čisto nekmečka z dohodki zunaj kmetijstva in mešana gospodinjstva. Dve tretjini in več čistih kmečkih gospodinjstev se je ohranilo le še v maloštevilnih naseljih: Gabrovec pri Dramljah, Hrastnik, Jezerce pri Šmartnem v Rožni dolini, Kladnart, Koblek, Lindek, Loka pri Dobrni, Razgorce, Strmec nad Dobrno, Velika raven in Zavrh nad Galicijo. Čistih nekmečkih gospodinjstev je razen v naseljih ožje mestne okolice nad 70 % še v Arclinu, na Dobrni, na Klancu, v Lokovini, v Pristovi, v Šmarjeti, v Štorah, na Teharjih, v Vinski gorici, v Vojniku, v Začretu, v Zadobrovi in v Zavrhu nad Dobrno.

Mešana gospodinjstva so prehodna oblika in so znak večje ali manjše deagrarnizacije. V drugi polovici prejšnjega stoletja so na deželi poleg trdnih kmetij nastajale kočarije, ali pa so se obubožani kmetje in delavci selili v mesto oziroma v tujino. Danes je težnja malih zemljiških posestnikov, da obdržijo službo v mestu, ki jim daje stalen vir dohodkov, socialno zavarovanje in s tem pokojnino, doma pa žena z otroki prideluje hrano ali celo drobne kmetijske presežke za trg. Profesor Stane Krašovec meni, da je sloj kmet — delavec posledica specifičnega gospodarskega razvoja manj razvitih dežel, ki hitro prehajajo v industrializacijo; to je značilno za večino povojnih socialističnih dežel. Nastanek kmeta — delavca je rezultat nerazvite nizke industrijske in kmetijske produktivnosti. Nobena ne daje ločeno dovolj zaslužka za boljše življenje, zato sta obe dejavnosti bistvena sestavna dela gospodinske potrošnje in ne samo dopolnilo. (2, str. 30—60). Brez dvoma velja ugotovitev za zgodnjo stopnjo defrenciacije vasi, da se vozijo na delo v industrijo nekvalificirani in polkvalificirani delavci z manj rodovitnih področij dlje od delovnega mesta. Kako dolgo traja tako delovno sožitje, je odvisno med drugim od starosti aktivnih članov, od prometnih zvez in oddaljenosti podjetja, od velikosti zemljiških posesti in intenzivnosti kmetijstva itd. Za nas so zanimivi zlasti tisti kraji, kjer sta dve tretjini in več gospodinjstev mešanega tipa: Laška vas, Lešje, Novake, Osenca, Prožinska vas, Rakova steza, Straža pri Dolu, Vizore, Vrhe in Zlateče. Iz teh krajev lahko dospejo delavci na delo z motornimi kolesi, avtobusi ali peš in imajo relativno prednost pred dolgoprogaši Sotelskega. Iz bolj oddaljeni hribovskih vasi

je marsikak član kmečkega gospodinjstva odnehal in ostal doma. Nekatere nekmečke družine so si bržčas poiskale dom bliže delovišču (npr. iz Razgorja in Velikih raven). Postopen prehod iz kmečkih gospodinjstev v mešana in pojemanje oziroma selitve nekmečkih gospodinjstev v druge kraje je opaziti v Čreskovi, v Homcu, v Javorniku, v Polžah, v Rakovi stezi, v Rovah, v Selcah, v Slatini v Rožni dolini, v Straži pri Strmcu, v Svetlem dolu, v Šentjanžu pri Štorah, v Štorah, v Trnovljah pri Socki, v Zlatečah in v manjši meri še kje. Hkrati se je znižal odstotek kmečkih in mešanih naselij v korist nekmečkih (od leta 1961 do 1966) v Arčlinu, v Brdcah, v Dobrni, Glinskem, Klancu, v Lipovcu pri Škofji vasi, Lokovini, v Landeku, v Rupah, v Stražici, v Strmcu pri Dobrni, v Šmiklavžu, v Vinski gorici, v Vojniku, v Zavrhju nad Dobrno, v Začretu, v Zadobrovi in v Žepini. Za kraje v ožjem mestnem okolišu nimamo podatkov, sodimo pa, da se nadaljuje proces prehajanja iz kmečkih gospodinjstev, zlasti pa iz mešanih gospodinjstev v nekmečka. Kako globoko v kmetijsko zaledje je segla v zadnjem času deagrarizacija, nam razkriva negativen saldo kmečkih gospodinjstev v korist mešanih in nekmečkih v Brezovici, v Brezovi, v Črešnjecvu, v Črešnjicah, v Malih dolah, v Pepelnem, na Rožnem vrhu, pri Sv. Jungerti in še ponekod. To ni nič čudnega, ako upoštevamo, da je imela npr. v Gabrovcu pri Dramljah, v Ivenci, v Landeku, v Lembergu pri Strmcu, v Zavrhju nad Dobrno, pri Šmiklavžu v Škofji vasi, v Teharju, na Vrheh, v Zabukovju in drugod tretjina ali celo polovica kmetijskih gospodinjstev komaj do 3 ha zemlje. Ni treba poudarjati, da od tu izhaja industrijski proletariat in polproletariat. Za take drobne posestnike mestno bivališče ni vabljivo, saj bi težko zmogli plačevati stanovanje v novi stolpnici ali bloku in vzdrževati poleg žene še npr. troje otrok. Težnja poročenih kmečkih sinov in hčera, ki so se zaposlili v tovarnah in podjetjih, je, da si doma izgovorijo del zemlje za lasten dom, po možnosti blizu ceste. Ako ostanejo nekdanji člani kmetijskega gospodarstva v vasi in hodijo na delo v mesto, ali odprejo v vasi obrt, število vaščanov sicer raste, a stik z zemljo slabi. Iz Paroža, Runtol, od Tomaža nad Vojnikom, iz Jankove so se npr. leta 1961 vozili vsi maloštevilni delavci in uslužbenci drugam. Laže je bilo v tem pogledu številnim delavcem npr. v Kompolah, v Trnovljah pri Celju, v Bukovžlaku. Tudi Vojnik bi lahko prišteli k tej skupini, čeprav je še zadržal nekaj nekmečke delovne sile zase. Pri nas skoraj ni primerov, kot npr. v Prekmurju, da bi aktivni člani kmečkega gospodarstva odhajali čez leto v tujino na sezonsko delo in se na zimo vračali z denarjem na kmetijo, ki jo obdelujejo žena in otroci. Obstajajo pa primeri, da se mladi delavci iz mešanih gospodinjstev za eno ali več let zaposlijo v tujini, da bi z zaslužkom obnovili dom in si izboljšali življenjsko raven.

Če je pokrajina agrarno prenaseljena, nam to pove prava agrarna gostota. Res je sicer, da je tudi agrarna gostota relativen kriterij, saj je odvisna njena osnova od intenzivnosti kmetovanja, bližine trga, delovne sposobnosti kmetov itd. V celjski občini pride 53 kmečkih ljudi na 1 km² kmetijske površine. Upoštevali smo tudi travno površino, ki je pomembna zlasti še za hribovite predele. Ne upoštevaje ožjega mestnega okoliša, je

najnižja gostota, to je od 16 do 30, v katastrskih občinah Medlog, Teharje, Sv. Jošt, Kresnike in Prožin (stanje leta 1968). Nizko gostoto je pripisati bodisi skromnemu številu kmečkega prebivalstva (k. o. Kresnike) bodisi obsežnim travnikom in pašnikom (k. o. Sv. Jošt). Nadpovprečno visoka je gostota v katastrskih občinah: Male dole, Verpete, Višnja vas, Dol pod Gojko, Homec, Klanc, Lipa, Rožni vrh, Rupe in Socka; povsod pride 70 do 105 kmečkih prebivalcev na 1 km² kmetijske površine.

Vzporedno z drobljenjem kmetijske zemlje med dediče in s prodajo zemljiških deležev se je večalo tudi število hiš. Seveda ni zraslo toliko hiš kot posestnih listov. To velja zlasti za pretežno kmečke katastrske občine. V mestni katastrski občini in v sosesčini pa je naraslo število posestnih listov predvsem na račun gradbenih parcel in vrtov. Naraščanje zemljiških posestnikov je bilo v povojnih razdobjih dokaj enakomerno, izjeme so predmestna naselja. V urbaniziranih naseljih in v krajih blizu glavne ceste proti Mariboru in Šentjurju se je v zadnjem času močno povečalo število zemljiških parcel. V teh primerih gre v večji meri za spremembo kulturnih površin. Delitev parcel in drobljenje kmečke posesti je v tesni zvezi s spremembo kulturnih površin, to pa povzroča spremembo v usmeritvi kmetijske dejavnosti in je posredno povezano z naraščanjem oziroma upadanjem števila prebivalstva na splošno in kmečkega še posebej. Za primer naj navedemo katastrsko občino Rožni vrh. V pičlem poldrugem stoletju so gozd nekoliko skrčili in nekaj malega povečali njive in vrtove. Vinograde so po letu 1900 omejili na četrtno nekdanjega obsega. Sadovnjaki so ostali kot nekdanj, precej pa so povečali travno površino. Dodajmo še, da je v katastrski občini Rožni vrh danes za dve tretjini več posestnih listov, kot jih je bilo pred poldrugim stoletjem.

Delež gradbene površine je v odnosu do nerodovitne površine v pretežno kmečkih katastrskih občin skromen. Drugo pa je vprašanje, kakšno zemljišče so odtegnili obdelovanju in kako z razkosavanjem trdnjših kmetij pospešujejo pavperizacijo na vasi. S tega aspekta je zato bolj kot drugod potrebna disciplina v namenskem izkoriščanju prostora. Gledati moramo, da bodo naselja čim dlje funkcionalno povezana z gospodarskim razvojem regije. Stihijska gradnja poraja množico neskladij med potrebami in zahtevami hišnih lastnikov na eni strani in izvajalci urbanističnega načrta na drugi strani. Od leta 1826 do 1950 se je gradbena površina v posameznih katastrskih občinah povečini povečala do 1 ha, v nekaterih pa se je celo za nekaj arov zmanjšala (Bezovica, Novake, Male dole in Sv. Tomaž). Znatnejšo gradbeno dejavnost so pokazale obmestne katastrske občine in to ne samo v preteklosti, ampak še v večji meri po letu 1950. V novejšem obdobju se je površina stavbišča v teh katastrskih občinah razširila za več kot 5 ha (Kresnike, Medlog, Ostrožno, Sp. Hudinja, Skofja vas, Trnovlje in Vojnik trg).

Na razpolago so nam podatki o številu hiš za leto 1900, 1931, 1968 in deloma za leto 1822 in 1953. V takoimenovanem mirnem obdobju Avstro-ogrske so razmeroma malo gradili. Novi kmečki domovi, čeprav majhni, niso tako hitro nastajali, ker ni bilo na voljo zemlje, poprečno se je povečala vas za tri do deset hiš. Pečovnik, Ostrožno, Medlog, Zvodno, Dobrna,

Vojnik, Zg. Hudinja so nad tistimi naselji, ki so se razvijala vzporedno z mestom, s premogovnikom in železarno, z zdraviliščem. Trideset let tega stoletja ni bilo posebno ugodnih za zidavo, vmes so bila prva svetovna vojna in vihrava povojna leta; šele nekaj let pozneje se je življenje in gospodarstvo znova normaliziralo. Skoraj četrtnina hišnih števil je izginila predvsem po hribovskih vaseh, pod Paškim Kozjakom in Stenico. Nekdanji dninarji, stanovalci lesenih in napol zidanih koč so pomrli, njihovi otroci pa so se spustili v doline, bliže k industriji, kjer je bilo več upanja za primeren zaslužek. Tak proces nam tudi danes ni neznan, le da skoraj opustele koče ponujajo svežega zraka, miru in fizičnega dela potrebnim meščanom. Že sama hišna številka je pri adaptaciji počitniške hiše olajševalna materialna okolnost. Med perspektivne kraje so že takrat spadali: Bukovžlak, Dobrna, Dobrova, Laška vas, Lisce, Trnovlje pri Celju, Vojnik, Zagrad, Zvodno in še kateri. Kakšen je bil nadaljnji razvoj? Svetovna gospodarska kriza je prinesla tudi zidarjem brezposelnost. Hranilne vloge so zamrzile, vrednost prihrankov v hranilnih knjižicah je padala, na upanje ni nihče hotel dati. Podjetja so zmanjševala proizvodnjo in odpuščala delavce, najbolj prizadet je bil delavec in mali kmet. Šele proti kraju štiridesetih let, ko se je že bližala druga svetovna vojna in sta trgovina in gospodarstvo znova oživela, se je gradbena dejavnost zopet razmahnila, zlasti okoli gospodarskih središč in ob prometnicah. Prva leta po uničenju stare Jugoslavije in izgonu okupatorja so bila leta izrednih naporov delovnega človeka in zavirljive skromnosti. Življenjski nivo posameznika smo podrejali skupnim interesom, imovinske razlike smo odpravili in zatrli poizkuse bogatenja in prisvajanja tujega dela.

Po analizi stanovanjskega gospodarstva⁴ v celjski občini razdelimo čas po letu 1945 na štiri obdobja. Od leta 1945 do 1955 smo gradili stanovanja v manjšem obsegu iz družbenih sredstev, pglavitni cilj je bila težka industrija in obnova obstoječih proizvodnih obratov. Za drugo obdobje od leta 1956 do 1959 je značilna ustanovitev stanovanjskih skladov; prispevek iz osebnega dohodka je osnovni vir dohodkov stanovanjskega sklada. V tretjem obdobju od leta 1960 do 1966 se pri financiranju gradnje stanovanj v okviru stanovanjskega sklada uvajajo ekonomska načela. Pri organizaciji in poslovanjih z namenskim sredstvi ter pri upravljanju s stanovanjskim fondom aktivneje odločajo občani. Četrto obdobje še traja in pomeni razvijanje in izvajanje stanovanjske reforme. Denarna sredstva ukinjenega stanovanjskega sklada so prenesli na kreditno banko Celje. Poleg banke odločajo in razpolagajo s sredstvi za stanovanjsko izgradnjo v večji meri delovne organizacije in stanovanjska podjetja.

Razdrobljenih sredstev za stanovanjsko gradnjo banke niso mogle uporabljati tako kot prej, zato so izdelale posebne oblike varčevanja, po katerih lahko dobijo občani, gospodarske in druge organizacije z namenskim varčevanjem posojila za gradnjo pod dokaj ugodnimi pogoji. Število in višina namenskih vlog se je v dveh letih zelo razširila. Tako je v kreditni banki v Celju že sredi leta 1968 varčevalo za stanovanjsko gradnjo 200 občanov. Domala vsi individualni varčevalci so se odločili za dobo od 13 mesecev do 5 let. Po socialni sestavi so v veliki večini delavci, nekaj

malega je obrtnikov, kmetov in drugih⁷. Že leta 1967 je upadel interes za nakup stanovanj v blokkih, ki jih za trg proizvajajo velika gradbena podjetja. Funkcionalnost stanovanj ne ustreza bodočim stanovalcem, pa tudi cene za nakup stanovanj so previsoke. Stanarine v novih stanovanjih so komaj kaj nižje kot anuitete individualnih gradenj, razen tega pa je med Slovenci globoko zakoreninjena želja po lastni hiši, ki nudi večjo svobodo in udobje.

Banke so leta 1968 razpolagale za gradnjo za trg z manjšimi obratnimi sredstvi kot prejšnja leta, zato se število stanovanj v družbeni gradnji že nekaj časa manjša, medtem ko privatna gradnja po reformi stalno raste in je presegla družbeno. Po rezultatih ankete, ki jo je izvedla občinska uprava v začetku leta 1968, bi potrebovale delovne organizacije 1620 stanovanj⁴. Pri tem so všteti občani, ki stanovanj sploh nimajo, ali pa stanujejo v zasilnih kletnih, podstrešnih prostorih. Računajo, da je bila ob koncu leta 1967 v naši občini pičla polovica stanovanj v družbeni lastnini, druga močnejša polovica pa je bila v zasebnih rokah. Poprečna površina stanovanja je bila nekoliko večja kot republiško poprečje. Prevladujejo dvosobna stanovanja (40 %), sledijo jim tri- in večsobna stanovanja (35 %), pri tem ni razlike v sektorju lastništva. V družbenem sektorju je bilo (leta 1967) nad polovico zgradb, starih več kot 60 let⁴. Leta 1968 je bilo v gradnji dobrih tisoč stanovanj, tri četrtine je bilo v zasebni gradnji. Od skupnega števila stanovanj, ki so jih gradili, so to leto dokončali samo 36 %.

Kot kaže, je gradnja enodružinskih hiš v lastni režiji cenejša in ji gradbena podjetja iz raznih vzrokov niso kos ali samo do tretje faze. Mnogi občani so po tej poti najhitreje prišli do lastne strehe. Zasebniki gradijo hiše poprečno tri do pet let in je gradnja poprečno dvakrat do trikrat daljša, kot če jo prevzamejo gradbena podjetja. Kakor je po eni strani razveseljiva, koristna in priporočljiva vnema zasebnih graditeljev pri reševanju stanovanjskih potreb, imajo odgovorni občinski organi resne probleme zaradi velike raztresenosti individualnih gradenj ter zahtevne in manj smotrne oskrbe s komunalnimi napravami in drugimi objekti, ki jih zahteva rastoči življenjski standard.

Kako je naraščalo število hiš od leta 1945 dalje zunaj ožjega celjskega področja. Zaradi lažjega in zanesljivejšega pregleda smo vzeli za osnovo katastrske občine. Do leta 1953 sta bili za graditelje novih stanovanj zanimivi predvsem katastrski občini Zagrad in Ostrožno. Največ dela so imeli zidarji leta 1950 in 1951, predtem pa skoraj nič. Na druge katastrske občine je odpadla komaj petina vseh zgrajenih hiš, pri čemer nismo upoštevali katastrske občine Celje, Medlog in Sp. Hudinjo. V naslednjih osmih letih, do leta 1961, je gradbena dejavnost oživela tudi v nekaterih bolj kmetijskih krajih. Zunaj že prej omenjenih katastrskih občin so največ gradili zopet v katastrskih občinah Zagrad, Ostrožno, Trnovlje, Košnica, Škofja vas, Kresnike, Sv. Lovrenc, Teharje in Bukovžlak (70 do 10 hiš). Posebno plodni sta bili v tem pogledu leti 1954 in 1958, najmanj pa leto 1959. Seveda bi se pokazale precejšnje divergence, če bi zajeli tudi ožji mestni kriterij, kjer so takrat nastajali veliki stanovanjski bloki. Še

v večji meri velja to za naslednjo najmlajšo dobo do leta 1970. Nastale so nove stanovanjske soseske blokov in stolpnic, kjer je v eni zgradbi več družin kot v marsikakšni vasi. Bolj zanimive za nas so po svoji problematiki individualne gradnje zunaj strnjenegega mestnega okoliša. Tako lahko opazimo močan porast števila hiš zlasti od leta 1965 dalje z viškom v letu 1968. Nova gradbišča se odpirajo razen v katastrskih občinah Medlog in Spodnja Hudinja še nadalje v katastrskih občinah Ostrožno, Zagrad, Vojnik trg, Trnovlje, Košnica, Kresnike, Sv. Lovrenc, Dobrna, Arclin in drugod. Zelo redke so katastrske občine, kjer bi v zadnjih letih ne postavili nove hiše (Sv. Jošt in Bezovica).

Posebno pereč družbeni problem pri funkcionalnem izkoriščanju in urejanju naselitvenega prostora so nedovoljene zasebne gradnje, ko gradijo brez lokacijskega in gradbenega dovoljenja ter tehnične dokumentacije. S temi težavami se ne soočamo samo v Celju, ampak se z njimi borijo tudi v drugih občinah in republikah, kjer je beg z dežele v mesta hitrejši in večji, kot pa so možnosti in sposobnosti družbe, da sproti preskrbi stanovanja vsem, ki so jih potrebni. Načrtovalci gospodarstva, demografi, sociologi, urbanisti in drugi družbeni in politični organi niso bili dovolj pripravljeni na tako močno gradbeno podjetnost zasebnikov. Tako imenovane črne gradnje niso samo v predmestnih naseljih, širijo se tudi v bolj oddaljene vasi. Po razpoložljivih podatkih je bil začetek divjih gradenj zunaj že prej označenega mestnega področja od leta 1953 do 1956 skoraj neopazen. Leta 1956 je na seznamu že 11 primerov nedovoljene zidave, in sicer v Začretu, v Zadobravi, v Zagradu, v Trnovljah, v Teharju, v Prožinski vasi, v Ločah, v Kompolah in Dobrovi. Čez dve, tri leta se je število podvojilo oziroma potrojilo. Seznam krajev je postal bolj pester, navedenim naseljem se pridružijo še Bukovžlak, Klanc, Ljubečna, Lopata, Ostrožno, Pečovje, Pečovnik, Selce, Šentjanž, Gorica pri Šmartnem v Rožni dolini, Šmiklavž, Štore in Zvodno; zlasti tu je bilo več takih primerov. Leti 1960 in 1961 predstavljata oseko, leto 1962 pa plimo, nato pride do valovanja z relativnimi doli v letih 1963, 1965 in 1968 ter vrhovi v letih 1964, 1966 in 1967; tega leta je bilo v vsej občini 206 nedovoljenih gradenj ali 30 % vseh gradenj⁴. Število novih črnih gradenj je v letu 1967 na omejenem področju padlo pod sto, naslednje leto pa na 50, kar je vsekakor posledica radikalnih, nujnih ukrepov pristojnih občinskih organov. Med 120 naselij, ki so jih zajeli, je bila več kot polovica črnih gradenj. Kje je bilo 10 in več kot 10 črnih gradenj? V Arclinu, v Bukovžlaku, v Dobrovi, v Kompolah, v Košnici, v Ljubečni, v Lokrovcu, v Pečovniku, v Prožinski vasi, pri Sv. Marjeti, v Šmiklavžu, v Trnovljah pri Celju, v Verpetah, v Vojniku, v Zadobrovi, v Zagradu in v Zvodnem. Najbolj tipični, sklenjeni in nedovoljeni naselji sta Podgorje nasproti mestnega pokopališča in Gaje pri Trnovljah pri Celju. Velika škoda je, da se že prej niso lotili izdelave urbanističnega programa vplivnega območja Celja in da že prej niso izdelali urbanistični red za nekaj najbolj kričečih primerov. V nekaterih naseljih na obodu sklenjene mestne zazidave se je četrtna, tretjina in še več hiš rodilo brez uradnega rojstnega lista. Hiše so postavljali brez notranjega reda, po egocentričnem sistemu, ob obstoječi cesti ali poti, na

njivi, travniku, ob gozdu, ali celo na sveži razgledni poseki, na strmem pobočju, na privetni strani blizu tovarniških dimnikov, na mokrotnih čretih, na ilovnatih tleh zraven opekarn, na plazovitem terenu ali na rodovitnih terasah, v ozkih stranskih dolinah daleč od drugih naselij itd. Računajo, da se za nedovoljeno družinsko stanovanjsko hišo porabi ca. 1000 m² zemljišča, kar bi pri 600 črnih gradnjah pomenilo 60 ha zemlje. Ker so črne gradnje zelo raztresene, so zato na nekaterih predelih obsežna ravninska zemljišča neprimerna za kakršnokoli intenzivnejšo uporabo. Kaj res ni mogoče uradno preprečiti prodaje oziroma podaritve kmetijske površine nekmečkim interesentom na področju, ki je predvideno po urbaništičnem načrtu za intenzivno poljedelstvo? Verjetno smo s tovrstno preventivo akcijo zakasnil.

Od kod so se preselili graditelji ali lastniki novih individualnih hiš? Zbrali smo podatke predvsem za dovoljene gradnje. Leta 1946 je redkokdo pomislil na novo gradnjo, vsi pa so bili doma iz iste katastrske občine. Štiri leta kasneje je dobra petina investitorjev stanovala zunaj katastrske občine nove gradnje, leta 1958 je bila takih že polovica. Večina se je preselila iz Celja v Zagrad, na Ostrožno, v Lisce, nekaj se jih je preselilo iz krajev zunaj celjske upravno politične občine, največ pa jih je pred tem bivalo v sosednjih katastrskih občinah. V naslednjih osmih letih se stanje ni bistveno menjalo, še vedno se selijo v svoje hiše na Ostrožno, v Košnico in drugam prebivalci iz mesta in bližnje okolice. Tudi v letu 1969 si gradijo enodružinske hiše na Ostrožnem, Hudinji in drugod doseđani stanovalci starih in novih večstanovanjskih mestnih zgradb. Prave izjeme so priseljenci iz drugih občin. Za divje gradnje, zlasti v nekaterih naseljih blizu mesta, je značilen večji delež priseljencev iz bolj oddaljenih krajev Slovenije in drugih republik. Večkrat je pri divji gradnji botrovala čista špekulacija in prepričanje, da taka samoiniciativna gradnja uradno sicer ni dovoljena, da pa jo bodo morali zaradi množičnih primerov tolerirati in legalizirati.

Kakšna je poklicna sestava lastnikov dokončanih in še nedokončanih hiš. Najprej naj poudarimo, da v tem pogledu ni razlike med dovoljeno in nedovoljeno gradnjo. Delavci so bili in so še vedno najbolj podjetni, dosti slabše so zastopani uslužbenci, sledijo jim obrtniki in kmetje. Da so kmetje tako maloštevilni, je povsem razumljivo, saj njihova posest ne narašča, kvečjemu upada. Delavci so vajeni fizičnega dela in si v veliki meri pomagajo z družinskimi člani, sorodniki in sodelavci. Za osnovo jim služi kredit, ki jim ga odobri podjetje ali banka, lastni prihranki od rednega in nadurnega, postranskega dela ter skromnega gospodinjstva. Težko je že ob samem začetku plačati 25 000 din do 35 000 din za komunalno urejeno gradbeno parcelo v predvidenih stanovanjskih soseskah. Zeleč se izogniti komunalnim prispevkom, kupujejo ljudje zemljo od kmetov, ali pa jo dobijo doma skupno z obljubo, da jim bodo pri gradnji pomagali z delom, vožnjami, lesom ipd. Podjetja želijo rešiti stanovanjski problem čim večjemu številu svojih delavcev, zato so posojila večkrat skromna, minimalna in zadoščajo komaj do prve plošče oziroma do strehe. Od tod dalje napreduje delo počasneje. Za silo si lastniki uredijo en ali dva pro-

stora, toliko da se lahko vselijo, nato dograjujejo postopoma. Težave se začnejo, ko novi stanovalci nedovoljene gradnje zahtevajo priključek elektrike, vodovod, urejeno cesto do vrat, kanalizacijo in druge dobrine komunalne ureditve. Večkrat navajajo kot motiv za prisilno črno gradnjo prepočasno reševanje vlog za lokacijsko in gradbeno dovoljenje. Brez dvoma so stanovanja v mestnih blokih majhna in predraga, zlasti če je zaposlen samo en družinski član, razen tega tu ni vrtov in možnosti za rejo kokoši, zajcev itd. Bivanje v mestnem bloku ali stolpnica zahteva večjo disciplino vseh stanovalcev.

Pozitivna stran novih zasebnih gradenj, dovoljenih in nedovoljenih, je razmeroma visok stanovanjski standard. Po anketi, ki jo že vrsto let vodi občinski zavod za statistiko, je razvidno, da so hiše grajene v temeljih iz kamna (apnenec, tonalit, groh), v nadzidavi iz opeke (glinaste, cementne ali iz elektrofiltrskega materiala). Nekateri so v večjem ali manjšem obsegu kombinirane z lesom, vse pa so pokrite z opeko. Leta 1966 so bile domala vse hiše izključno stanovanjske, petina od njih je bila enonadstropna. V njih je bilo 12 % stanovanj s površino do 60 m², 72 % stanovanj je imelo površino od 60 m² do 100 m² in 16 % z več kot 100 m². Večina malih stanovanj je bilo v nezakonito zidanih hišah. Redke hiše niso imele vodovoda in kanalizacije, spadale so v skupino črnih gradenj (npr. Podgorje). Leta 1968 je bila že več kot tretjina hiš z enim nadstropjem, v vseh je bila predvidena elektrika, vodovod in kanalizacija. Vse hiše so bile izključno stanovanjske, povsod je bilo stranišče in kopalnica. Po anketi bo v vseh zgradbah samo eno stanovanje, kar pa je malo verjetno. Kako se je dvignil stanovanjski standard, nam ilustrira med drugim podatek, da ima malo manj kot polovica stanovanj po 100 m² in več in da je komaj 12 % malih stanovanj s površino do 60 m², druga stanovanja so sredi med obema skupinama. Skromnejša stanovanja so na seznamu črnih gradenj, kar med drugim potrjuje socialno diferenciacijo med njimi, vendar pa je stanovanjska površina teh nekaj primerov še vedno nad občinskim stanovanjskim poprečjem.

Po poklicni sestavi se najbolj držijo uradnega dovoljenja kmetje, najmanj pa delavci in obrtniki. Kmetom je lažje ravnati se po pravilih, ker so na svojem in se v bistvu potrjuje obstoječe stanje, medtem ko morajo vsi drugi najprej poiskati parcelo, ki ne sme biti draga in jo urbanistični načrt predvideva za zidavo. Kakor smo spoznali, nedovoljene gradnje niso samo izraz siromašnosti graditeljev, ampak tudi prepočasne in premalo prožne stanovanjske politike (vsaj pred leti). Potrebno bi bilo nekoliko poživiti stanovanjske zadruge. Strokovnjaki ugotavljajo, da so mnoge naše enodružinske hiše glede tipologije tlorisnih rešitev, funkcionalnih in ekonomskih zasnov, izbire materiala in načina gradnje pogosto zastarele¹⁹.

Najbolj tipičen primer divje stanovanjske soseske je Podgorje na severni strani Osenice nasproti pokopališča. Še leta 1952 je bil tu svetel borov gozd, ki pa je zaradi škodljivih plinov bližnje cinkarne hiral in so ga posekali. Svet je bil naprodaj in so ga kupovali po zelo nizkih cenah. Med prvimi je kupil zemljo od kmeta s Teharij neki Hrvat, ki je dotlej

stanoval v Zagradu. Skupno s sinovi si je čez noč postavil barako iz polomljene in nabrane opeke. V tej koči je nekaj časa živel več družin, dokler si niso postavile vsaka svojo hišo. Njihovemu zgledu so sledili tudi drugi, zlasti po letu 1958 so hiše hitro rasle in jih je danes, ne vštevši tiste ob Mirni poti, blizu 50. Sprva so bile skromne pritlične stavbe, kasneje se jim pridružijo visokopritlične in nadstropne s štirimi sobami, kuhinjo, shrambo, kopalnico in kletjo. Dostop do hiš je precej strm in je nastajal sproti. Do nedavna niso imeli elektrike, po vodo pa še vedno hodijo k skupnemu, dokaj stanovitnemu studencu. Največ ljudi dela v cinkarni in v tovarni EMO. Povečini so mladi priseljenci iz sosednjih republik: Hrvatske, Bosne in Kosmeta. Sprva so prebivali po barakah in v samskem domu. Ker so se nekateri po krajšem ali daljšem času vračali s prihranki v domači kraj, podjetja niso dajala nestanovitnim delavcem večjih stanovanj in kreditov. Zemljišče poleg pokopališča je bilo med drugim razmeroma blizu tovarnam, vseh drugih pogojev za urejeno naselje niso mogli niti hoteli upoštevati. Najprej so si postavili zasilno barako in poklicali ženo in otroke. Nekateri so se začasno naselili v že zgrajene hiše svojih sorodnikov ali rojakov, sedaj postopoma dograjujejo lastne domove. V prostem času jim prihajajo pomagat proti enakemu povračilu oziroma za pijačo, kruh in slanino njihovi rojaki in prijatelji, ki še prebivajo v samskem domu in barakah. Razumljivo je, da morajo živeti zelo skromno in da za nakup hrane potrošijo malo, ozimnico (prašiča, krompir, fižol, čebulo itd.) jim pošljejo starši ali sorodniki iz južnih krajev. S privarčevanim delom mesečnih zaslužkov nabavljajo gradbeni material in stanovanjsko opremo. Med priseljenci so tudi domačini iz bližnje ali bolj oddaljene okolice: iz Zagrada, iz Celja, Lopate, Frankolovega, Šentjurja pri Celju, Radeč in od drugod. Mlajši zakonci delavskega in kmečkega porekla so se pred tem dnevno vozili na delo od doma, kjer so prebivali skupno s starši, ali pa so imeli v mestu ali v bližnjih krajih pri zasebnikih podstrešno oziroma kletno sobo. Za razliko od drugih naselij blizu mesta tu trenutno še ni urejenih vrtov, sicer pa je divja soseska v neprijazni legi, pod vplivom cinkarniškega dima.

Poseben primer so v neposredni bližini Podgorja Selce. Kaj neki je vodilo načrtovalce v to vrečasto dolinico? Nekaj hiš je zraslo skoraj že pred dvajsetimi leti, večina pa po letu 1962, ko je cinkarna dajala svojim delavcem kredit in gradbeni material in ko so izbrali ustrezne načrte za individualne hiše.

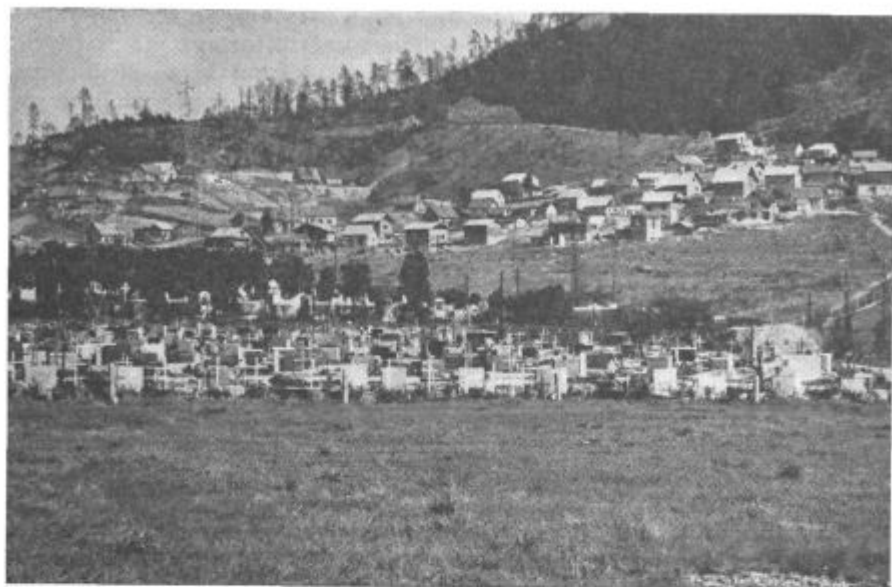
Ob spodnjem toku Vzhodne Ložnice je na glinastih, ilovnatih tleh Čreta in Začreta ostal sredi travnikov otok svetlega hrastovega gozda. Pred zadnjo vojno in še desetletja po njej so bile ob shojenih poteh raztresene samotne delavske hiše. V nekaj letih je zrasla v zavetju gozda, nedaleč stran od industrijskega Gaberja, na mokrotnih travnikih trnoveljskih kmetov nova soseska Gaje. V primerjavi s Podgorjem so Gaje bolj razloženo naselje, ki se z manjšo prekinitvijo vleče nekoliko stran od ceste Bežigrad—Mariborska cesta. Okoli pritličnih in visokopritličnih hiš je več prostora za vrtove in gospodarska poslopja. Zidno opeko so si nekateri sami izdelali in žgali v poljskih pečeh, saj je v Ljubečni in Bu-

kovzłaku dovolj primerne materiala. Pitno vodo črpajo iz vodnjakov ali štepihov. To področje je v urbanističnem načrtu rezervirano za razvoj težke industrije, predvsem kemične industrije, ki naj bi se širila proti Začretu in Bukovzłaku ter Proseniškemu. Zaradi prevlade zahodnih vetrov in strupenih plinov je divja gradnja na tem kraju tudi iz zdravstvenih razlogov nepremišljena. Kmetje so dobro presodili, da bi travniki tudi po morebitni melioraciji zaradi žvepljenih cinkarniških plinov ostali manjvredni za pridobivanje krme. Žveplov dioksid je posebno škodljiv ob vlažnem vremenu. Kadar je nizka megla ali rosa, uničuje SO₂ gozdni mlaj, zavira rast drevja, kisa in degradira prst, povzroča sušenje drevja, da o kvarnih vplivih na žlahtno povrtnino in sadje ne govorimo⁹. Posebno vprašanje je, kako ohraniti obstoječi otok hrastovega gozda in z novimi varovalnimi nasadi visokega drevja na vzhodu omiliti onesnaženje zraka nad zahodnimi stanovanjskimi predeli, ki ga pospešujejo vzhodni vetrovi.

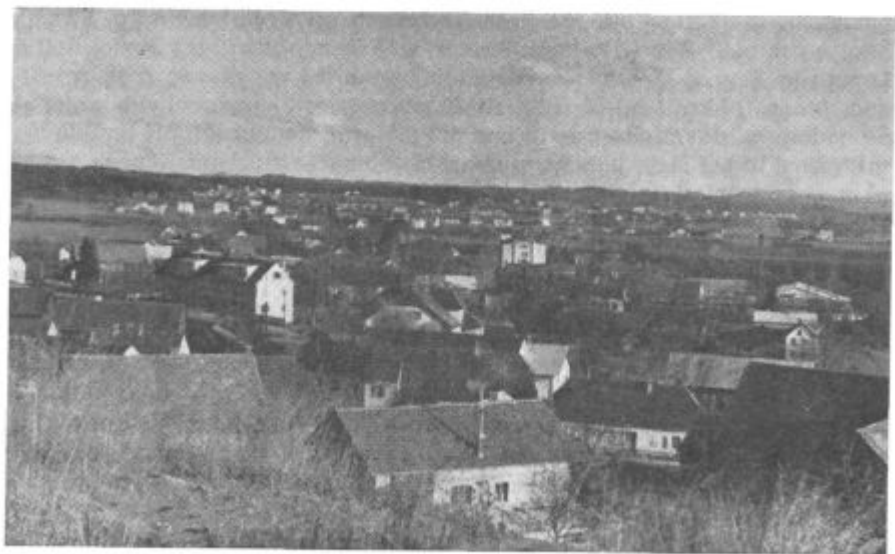
Kako naj si razložimo načrtno gradnjo Lipe na terasi Voglajne, kjer se križajo uničujoči vplivi železarne in cinkarne in se zaradi dima in saj v hladnejši polovici leta, zlasti na senčni strani, rada zadržuje megla. Ali ni bližina tovarne le prehud davek na račun zdravja delavcev! Res je tudi, da so si ljudje že prej postavljali svoje domove še v slabših dolinskih legah Bojanskega potoka, da leta 1956 in 1959 še ni bilo na razpolago nikakršne urbanistične dokumentacije in da so gradbene okoliše določali upravni in strokovni organi po lastni presoji. Želeti bi bilo več preudarnosti pri določanju obsega kompolskega zazidalnega okoliša, saj je znano, da se negativni vpliv tovarne čuti po grabru navzgor do Šentjanža.

Da bi zajezili nedovoljene gradnje, je svet za urbanizem, gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve predložil občinski skupščini sklep, po katerem naj bi izdelali urbanistični red za devet območij zunaj meja urbanističnega načrta Celja, in sicer: za Ivenco pri Vojniku, Socko, Strmec, Škofjo vas (del), Trnovlje (del), Prekorje, Košnico, Šmartno v Rožni dolini, Lopato in Zagrad. S tem urbanističnim redom bi vnesli več reda pri bodoči gradnji, hkrati pa bi legalizirali mnogo doslej nedovoljenh gradenj. Še nadalje ni dovoljeno graditi npr. v Podgorju, Zadobrovi, pri Šmiklavžu, v Prožinski vasi in še ponekod, ker za to območje z urbanističnega vidika ni mogoče izdelati načrtov. Ker je tudi v teh okoliših precej črnih gradenj, ki nimajo urejenih komunalnih naprav, predvsem elektrike in vodovoda, so sklenili, da jim dovoljujejo začasni priključek na komunalne naprave, ako lastniki nedovoljenh zgradb podpišejo izjavo, da bodo sami, brez odškodnine porušili stanovanjske objekte, kadar bi občinska skupščina to zahtevala. Občina za take primere ne prevzame nobenih stroškov pri ureditvi komunalnih naprav, če pa bodo nedovoljene objekte priključili na elektriko, vodovod, ceste itd., bodo morali njihovi lastniki plačati redne prispevke. Omenjenečasne rešitve so bili deležni samo tisti prizadeti, ki so zgradili poslopja s tehnične strani neoporečno do vključno prve plošče in so začeli zidati, ker niso imeli stanovanja. Vse nedovoljene nove gradnje bodo po 25. juniju 1968 brez izjeme rušili¹⁴.

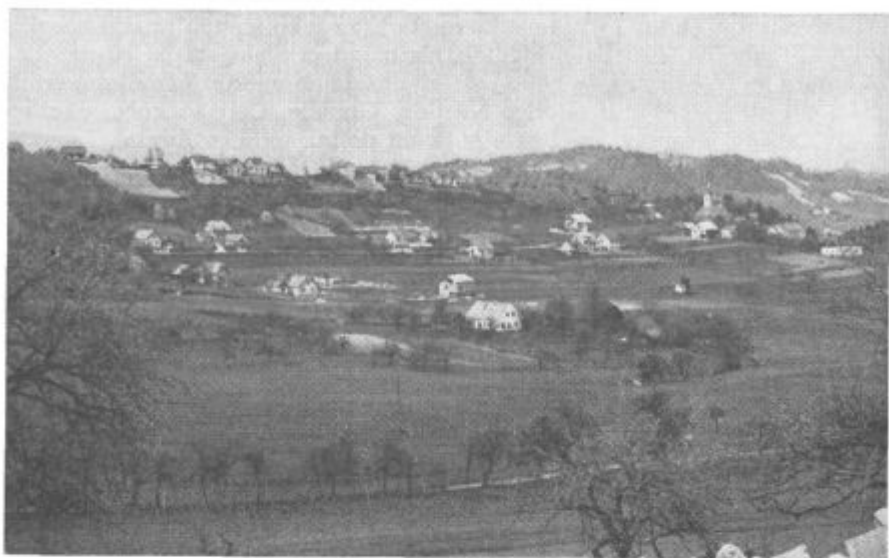
Ze pred tem sklepom sveta za urbanizem je občinska skupščina sprejela odlok o urbanističnem programu občine Celje. Mesto Celje je vodilno

Podgorje je tipično »divje« stanovanjsko naselje

Raztresene nedovoljene hiše sredi polj Škofje vasi in Zadobrove

V Kompolah bo nastala nova stanovanjska soseska

Tudi za Socko je izdelan urbanistični red

urbano naselje, Dobrna in Frankolovo sta prav tako manjši urbani naselji, Vojnik, Ljubečna, Kompole, Medlog, Ostrožno in Šmarjeta pa so naselja, za katera so že oziroma še bodo izdelali zazidalne načrte. Zaradi naravnih znamenitosti so zaščitili okolico Svetine, Grmade, Celjske koče, okolico predvidenega jezera v Šmartnem v Rožni dolini, okolico Runtol, Frankolovega, Črešnjic, Lindeka, Dobrne, Starega gradu, Miklavževega hriba, Golovca in zeleni pas v smeri Babnega in Ostrožnega; tu je prepovedana vsaka gradnja.

Zunaj mestnega okoliša in omenjenih zaščiteneh območij je dovoljena gradnja stanovanj, gospodarskih in drugih objektov, če je investitor kmet in mu zemlja daje osnovni vir dohodkov za preživljanje, če je osnovna dejavnost investitorja navezana na kraj gradnje (storitveni obrtniki, prosvetni delavci, cestarji, gozdni čuvaji in poštarji), če je objekt nenadomesten ali pomemben za družbeno dejavnost soseske. V strnjениh naseljih je pod nekaterimi pogoji možno zapolniti vmesne manjše vrzeli. Občinska skupščina je sprejela odlok, s katerim je dovoljeno postaviti počitniške hišice v Črešnjicah, v Lipi pri Frankolovem, na Dobrni (blizu kopališča), na Svetini, na Gričku v Celju in ob bodočem jezeru v Šmartnem v Rožni dolini¹⁴.

Da bi zaježili anarhično gradnjo in do neke mere omilili že nastalo škodo ter usmerjali nadaljnjo rast naselij zunaj mesta Celja, je zavod za napredek gospodarstva v Celju izdelal urbanistični red za že prej omejenjena naselja. Pri izbiri krajev je bilo treba upoštevati obstoječa bolj ali manj sklenjena naselja, na katera se v zadnjem času orientirajo nekmečka ali mešana gospodinjstva gričevnatega in hribovitega zaledja. Ker je večina nekmečkega prebivalstva zaposlena v Celju ali vsaj blizu mesta, je bila lega kraja glede na nadaljnji razvoj in v odnosu do drugih manjših in večjih naselij odločujoča. Upoštevali so geomorfološke, klimatske in atmosferske razmere, zlasti negativne vplive industrije, varstvo zelenih površin, kulturnih in zgodovinskih spomenikov. Poiskati je bilo treba najboljše in po možnosti najcenejše rešitve pri urejanju komunalnega omrežja, družbenih objektov, obrtnih in zdravstvenih storitev itd. Tako npr. trend težke industrije ogroža nadaljnjo rast Bukovžlaka. Prožinsko vas in Laško vas bodo do neke mere ohromile Kompole, Zvodno pa predvidena stanovanjska soseska Zagrad. Poleg Dobrove so za razložene enodružinske hiše posebno privlačne podolgovate gorice Lokrovca z obkrožajočimi mešanimi in iglastimi gozdovi. Komunalna ureditev bo tu dosti dražja in zahtevnejša kot npr. na Ostrožnem. Ljubečna naj bi si s Škofjo vasjo delila industrijsko in kmetijsko dejavnost in prebivalstvo severovzhodnega področja. Najpotrebnejšo preskrbo bodo imeli prebivalci doma, drugo bodo dobili v Celju in v Vojniku. Dokaj privlačna je dolina vzhodne Ložnice okoli Pristave in terasa, na kateri je vas Šmiklavž.

Naselja, regulirana z urbanističnim redom ali z urbanističnimi načrti, so precej enakomerno razporejena, tako da vsako od njih privlači dobršen del zaledja. Socka je nastala ob Hudinji, tam, kjer se soteska razmakne v nekoliko širšo dolino in se Hudinji pridružita s stranskih dolinic Vrbnica in Trnoveljski potok. Dolinsko dno ob Hudinji je mestoma mokrotno in

izpostavljena poplavam. Na ježah 20 do 40 m višjih teras se pojavljajo usadi. Na tem področju po zadnji vojni niso kaj prida zidali. Na položnih pobočjih ob glavni cesti in stranskih cestah je nastalo nekaj polkmečkih in delavskih domov, nekatere hiše pa so razširili in modernizirali. Število aktivnega kmečkega prebivalstva se je po letu 1961, razen na Velikih ravnah, občutno znižalo, medtem ko je število gospodinjstev v zadnjih dveh desetletjih nekoliko porastlo. Če bo število prebivalstva tako počasi naraščalo, bo dovolj prostora za razširitev naselja (1,7 ha) severno in južno od strnjene vasi. Na predvidenih površinah bi pri gostoti 45 oseb na ha lahko živelo nadaljnjih 76 prebivalcev, kar bi zadoščalo do kraja tega stoletja¹⁶. Predhodno bo treba regulirati vsaj Hudinjo, asfaltirati cesto in zgraditi objekte za poslovno obrtne storitve, krajevni urad in otroško varstvo. Prej ali slej se bo moč peljati čez Trnovlje pri Socki in Lipo na Frankolovo in skozi Čreskovo na Vrbo na Dobrno. Tako bi dobila južna stran Paškega Kozjaka, Stenice in Konjiške gore turistično zelo zanimivo prometnico iz Velenjske kotline skozi Dobrno, Socko, Frankolovo, čez Črešnjice v Žiče in na Dravsko polje.

Strmcu pri Vojniku so sprva oporekali gradbeni okoliš, in to predvsem zaradi bližine Vojnika, ki je že sam delno spalno naselje Celja. Vendar ima Strmec kljub bližini Vojnika svoj mikrogravitacijski rajon v gričevnatem svetu med Lembergom, Landekom, Hrenovo in Novakami. Čeprav v nekaterih vaseh število prebivalstva upada, se to pri številu gospodinjstev zaenkrat kaže še v stagnaciji, to je znak ostarelosti družin. Več življenjske sile je v Lembergu in Homcu, vendar tudi tu ni veliko novega; vzrok za to je med drugim slaba vozna pot po ozkih dolinicah in strmih bregovih. Strmec ima v primerjavi z okoliškimi vasmí izredno ugodno lego na stiku dveh dolin, na lepi terasi, 20 m nad sotočjem hudourniške Hudinje in Dobrnice, ob kateri so že nekdanje vodile z gradovi zavarovane bližnjice proti Šaleški in Mislinjski dolini. Leta 1968 je bilo 18 gospodinjstev več kot pred dvajsetimi leti. S tem v zvezi so pozidali dvanajest novih hiš, nekatere stare pa obnovili. V kraju je pošta, šola, trgovina, gostišče ter taborska farna cerkev, zaščiten kulturno zgodovinski objekt. Naselje naj bi se v bodoče z dozidavami zapolnilo, razen tega pa je predvidena razširitev na ravni terase proti severu in vzhodu v skupni izmeri 3,72 ha. Sodijo, da bo na novo pridobljenih tleh dovolj prostora za 186 novorojencev ali priseljencev¹⁶.

Področje nizkih hribov in goríc med Hudournikom, Drežnico in Tesnico daje malo ustreznega sveta za organizirano sklenjeno naselje blizu glavne ceste. Vpliv bližnje glavne ceste proti Mariboru oziroma Celju, planotasti hrbti zahodnih delov goríc ter širša dolina ob spodnjem delu Hudournika se posredno opažajo v naraščajočem številu gospodinjstev v Jankovi, v Ilovci, v Ivenci, medtem ko bolj odročne vasi Gabrovec pri Dramljah, Hrastnik in Bezovica v tem pogledu zaostajajo. Enak razvoj je opaziti pri kmečkem prebivalstvu. Razen v Ivenci je tod okoli malo novega. Ozka dolina Drežnice in neugodno stičišče glavne ceste s stransko na ostrem ovinku prav gotovo ni idealno mesto; nekoliko bolje bo, ko bodo zgradili novo avtocesto Maribor—Celje in ko bo sedanja cesta

prvega reda manj obremenjena. Razširitev stanovanjske cone je zamišljena na južnem pobočju 320 m do 340 m visoke terase nasproti strmemu 410 m visokemu Tomaževemu hribu. Ob obstoječem naselju Ivenca na obeh straneh glavne ceste so možne le zapolnitve. V celoti se bo moglo naseliti še 210 ljudi, vsi pa se bodo oskrbovali v Višnji vasi in v Vojniku. Pitno vodo bodo dobivali iz razširjenega celjskega vodovoda¹⁶.

Škofja vas ima podobne, če ne še večje težave z nepregledno zavito glavno cesto, z odcepi v vas in prečkanjem Hudinje. Škofja vas je na ravnini, vendar brani njeno širjenje na zahod zaščitena zelena kmetijska površina in varnostni pas tovarne ETOL, na vzhodu pa rezervat tovarne volnenih odev, glavni električni daljnovodi in polja. Nova razširitev stanovanjskega prostora je predvidena v glavnem na obeh straneh ceste Škofja vas—Zadobrova v neposredni bližini obstoječih objektov, v velikosti 3,05 ha. Z izpolnitvijo zazidalne površine in razširitvijo stanovanjske bi živelo v Škofji vasi ob koncu stoletja okrog 800 ljudi.¹⁶ Sedaj ima naselje še vedno pretežno kmečki videz, zlasti na zahodni strani ceste, toda kmečkega prebivalstva je bilo leta 1968 le še 15 % in je bilo glede na leto 1961 komaj še pozitivno. V dvajsetih letih se je celotno število prebivalstva povečalo za okroglo 37 %.

Na razčlenjenih uravnanih goricah 50 do 60 m nad Škofjo vasjo so predvideli v doslej razloženem zaselku Prekorje razširitev stanovanjskega področja za 5,7 ha, in sicer na jugozahodnih pobočjih in ob dovozni cesti Šmarjeta—Prekorje—Runtole. Z notranjo izpolnitvijo zazidalnih površin naj bi Prekorje sprejelo še 340 prebivalcev, ki bi se glede terciarnih in kvartarnih storitev orientirali v Šmarjeto.¹⁰ Prekorje ima ugodno lego sredi iglastih in mešanih gozdov zunaj dimne zavese celjske industrije in dolinske megle ter blizu glavne ceste oskrbovalnega in delovnega mesta stanovalcev. Razen tega so Prekorje v neposredni bližini bodočega rekreacijskega središča okoli Loč in Šmartnega v Rožni dolini. Naselje je že doslej naglo napredovalo tako po številu prebivalstva, predvsem pa po divjih gradnjah.

Naselje Šmartno v Rožni dolini se po ureditvenem redu ne bo bistveno povečalo. Obdržalo naj bi še nadalje pretežno kmetijski značaj z nekoliko razširjeno obrtno, trgovsko in šolsko prosvetno funkcijo. Nove gradnje so predvidene kot izpolnitev zazidalnih vrzeli v dosedanjem obsegu vasi in kot razširitev ob cesti četrtega reda in nasproti pokopališča. S tako gradnjo se izognemo labilnim južnim pobočjem gorice in ohranimo pogled na vasico in na spomeniško zaščiteno cerkev. Strehe morajo biti obvezno krite z opeko, čelne stene in balkonske ograje bodo kombinirane z lesom¹⁶. Obstoječe domačije malih kmetov pa tudi večjih so, bolj kot drugod, grajene iz brun in krite s slamo. Šele v zadnjih letih se je tudi v tem delu začutila večja gradbena podjetnost, zato bi bilo dobro, ko bi nekaj starih, tipičnih hiš s črnimi kuhinjami zaščitili, predno jih bodo porušili.

Malokje so se ohranile pokrajinske in naselbinske značilnosti v taki meri v neposredni okolici večjega industrijskega mesta. Prav tako bi morali ohraniti nekaj vinskih hramov in vinogradov na sončnih straneh Rož-

nega vrha. V zvezi z zajezitvami potokov v jezera in ureditvijo rekreacijskega središča bo treba prestaviti in urediti tudi ceste.

Lopata se je razvila kot razloženo obcestno naselje na glinastih tleh diluvialne terase in deloma na aluvialnih nanosih Sušnice in Podsevnice. Terasa se položno dvigajo iz mokrotnih travnikov v mešane gozdove na ploščatih slemenih Gorice. Podobno kot Ostrožno ima tudi nekoliko bolj odmaknjena Lopata z Gorico zavetno lego pred slabim zrakom, za hrbtom ima gozd, pred seboj sonce in razgled na mesto. Ugodna lega na razpotju krajevnih poti je že vrsto let privlačila zlasti delavce iz ožjega severnega in zahodnega zaledja, da si postavijo tu dom z večjim vrtom. Ni torej presenetljivo, da se je prebivalstvo Lopate po vojni skoraj podvojilo in da je mesto v zadnjih osmih letih odtrgalo od zemlje dve petini prebivalcev. V Gorici pri Šmartnem v Rožni dolini je leta 1948 živelo 80 gospodinjstev, danes pa že enkrat več. Tak samorastniški razvoj Lopate in sosednje Gorice je nujno klical urbanistični red. Soseska ne bi imela lastnih javnih družbenih objektov, pač pa stanovanjski prostor za nadaljnjih 180 prebivalcev s poprečno gostoto 37 oseb na ha. Razen vmesnih zazidalnih praznin na zahodni strani ceste Celje—Šmartno v Rožni dolini bo na voljo širši pas na vzhodni strani ceste¹⁶. Sedanje naselje ima svoj vodovod in vodnjake, kasneje bo priključen na krožni celjski cevovod. Verjetno bo še pred iztekom predvidene dobe potrebno več zazidalne površine.

Prisojna pobočja za Starim gradom so bila nekdanj mnogo bolj vino-rodna kot danes. Poleg razmaknjenih kmetij so bile zidanice, počitniške hiše meščanov. Za njive je svet na splošno preveč bregovit, zato ga puščajo travi in sadnemu drevju. To toliko bolj, ker je hribinska podlaga lapornata morska sivica, ki s preperelinami gradi velik del razgibanega površja med Osenco in Pristavo in ki se nagiba k drsenju, čeprav večjih nabreklih ali plazin ni opaziti. Konfiguracija tal in želja po večji samostojnosti sta nekmečke doseljence navajala, da si hiš niso stavili blizu skupaj. Ne smemo pozabiti tudi na posebne odnose in zemljiško razdelitev. Pred nedavnim so podrobne geološke raziskave s pomočjo vrtin pokazale, da so za sklenjeno zazidavo zanesljiva samo dolinska tla ob potoku Ločici oziroma ob cesti Pečovnik—Zvodno ter ožji prehodni pas v blažja pobočja. Na pobočjih predvidene zgradbe morajo imeti okvirne temelje. Potrebna je predhodna drenaža v smeri nagnjenosti, tako da bi se voda ne zaustavljala v peščeni glinasti krovlini oziroma na stiku kameninske osnove in preperelin. Priporočljivi so gostejši nasadi drevja. Urbanistični red predvideva skupno 80 stanovanjskih enot in povečanje števila prebivalstva od sedanjih tisoč na 1400. Poskrbeti bo treba za trgovske in obrtne storitve, za krajevni urad, pošto, otroško varstvo. Asfaltirano cesto Zagrad—Zvodno bodo podaljšali do Pečovja in povezali s cesto na Svetino oziroma Štore¹⁶. Kako vabljiva je lega za enodružinske hiše z vrtovi in manjšimi sadovnjaki nekoliko stran od mesta, se vidi v dosedanji intenzivni gradnji delavskih in polkmečkih domov. Kmečkega prebivalstva je malo, a še to nadalje usiha. Kraj ima svoj vodovod oziroma vodnjake.

Podobne geomorfološke razmere z obstoječimi in nastajajočimi usadi in zemeljskimi plazovi poznajo na desni strani Savinje v Košnici. Raz-

ložene kmetije na zaobljenih slemenih razvejanih hrbtov se vedno bolj skrivajo med novimi visokopritličnimi hišami priseljencev in domačinov. Priseljenci so predvsem iz južne in jugozahodne okolice mesta. Ali niso investitorji zaradi velike vneme po visoki in ceneni hiši ponekod ignorirali terenskih razmer. Urbanistični red predvideva zazidavo v starejšem delu in razširitev naselja ob cesti iz Spodnje Košnice v Zgornjo in ob potoku Košnici v smeri proti SSZ; izločena so plazovita pobočja. Naselje naj bi v bodoče naraslo za 295 ljudi, ki se bodo orientirali na polulska in celjska obrtna in trgovska podjetja ter šolo. Krajevni vodovod bo treba kmalu okrepiti z novimi zajetji na južnem pobočju Huma.¹⁰

Mnogo je problemov, ki tarejo ljudi, med najbolj perečimi in zahtevnimi je prav gotovo pametno izkoriščanje prostora. Ker je to zelo občutljivo in kompleksno delovno področje, je razumljivo, da ga more uspešno reševati le širok krog raznih strokovnjakov in prizadetih občanov, to pa smo mi vsi.

LITERATURA IN VIRI

1. Dolfe Vogelник: Donesek k vprašanju kvantifikacije procesa diferenciacije na naši vasi. Ekonomski zbornik, Ljubljana 1968.
2. Stane Krašovec: K splošnemu vprašanju kmeta-delavca. Ekonomski zbornik, Ljubljana, 7. letnik.
3. Urbanistični program vplivnega območja (občine) Celje. Zavod za napredek gospodarstva, Celje 1964.
4. Analiza stanovanjskega gospodarstva v novih pogojih. Oddelek za gospodarstvo in družbene službe, skupščina občine Celje 1968.
5. Anketa o dovoljenih in črnih gradnjah. Podatki o številu prebivalstva in gospodinjstev ter selitev po registru za leto 1964—1969. Zavod za statistiko občine Celje.
6. Odločbe o gradnji stanovanjskih hiš od leta 1945 do 1969. Gradbeni inšpektor občine Celje.
7. Podatki o individualnih varčevalcih za stanovanjsko izgradnjo. Kreditna banka Celje.
8. Bespravna stambena izgradnja. Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja. Beograd 1967.
9. Podatki o številu hiš za leto 1968 po naseljih. Zavod za statistiko občine Celje in PTT Celje.
10. Gemeindeflexikon von Steiermark. Wien 1905.
11. Definitivni rezultati popisa stanovništva 1931, Beograd 1937.
12. Popis stanovništva g. 1953, knjiga XV.
13. Popis stanovništva, g. 1961, knjiga X. in XV.
14. Uradni vestnik Celje. Leto 1968, št. 5, l. 1969, št. 12.
15. Sklep skupščine občine Celje o dovolitvi začasnih priključkov komunalnih naprav k nedovoljenim gradnjam, 25. junija 1968.
16. Urbanistični redi naselij: Strmec pri Vojniku, Ivenca, Socka, Škofja vas, Prekorje, Zagrad, Košnica, Smartno v Rožni dolini in Lopata. Zavod za napredek gospodarstva Celje, 1968-69.
17. Kulturna površina, gradbena površina, število gradbenih parcel, število posestnikov po katastrskih občinah za leto 1826. Državni arhiv Slovenije.
18. Razpored po kulturnih površinah, gradbene površine, število posestnikov in parcel za povojno obdobje po katastrskih občinah. Katastrski urad Celje.
19. Igor Prešeren: Tri tisoč enodružinskih hiš. Črne gradnje z drugega zornega kota. Delo 10. IX. 1969 in 6. I. 1970.
20. Podatki kmetijskega popisa leta 1960. Zgodovinski arhiv Celje.

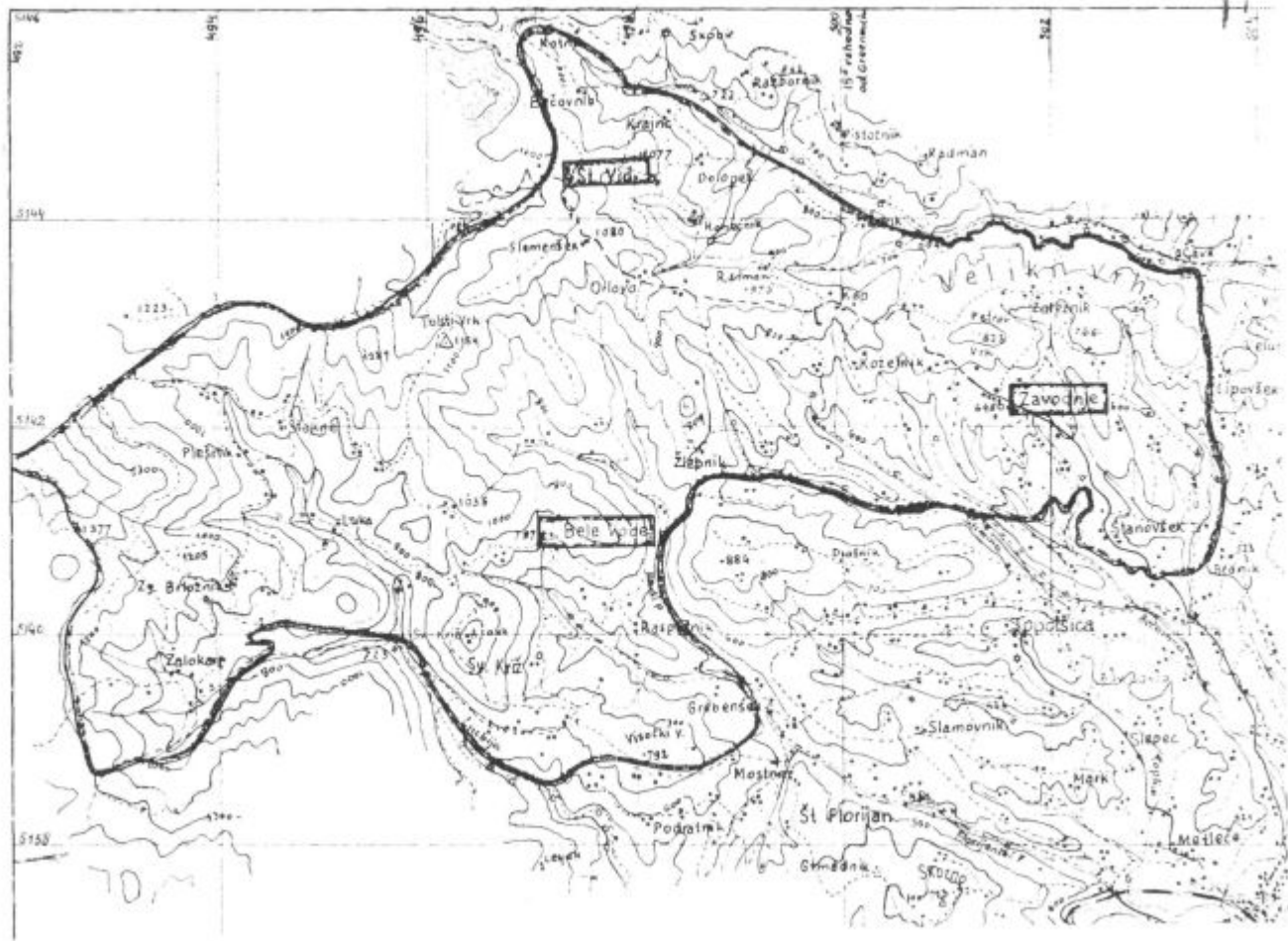
JOŽE MAROLT

HRIBOVSKKE KMETIJE V ZAHODNEM DELU ŠALEŠKE DOLINE

Šaleška dolina leži med vzhodnimi odrastki Alp in Karavank. Namesto Šaleška jo nekateri imenujejo tudi Velenjska kotlina. In res ima podobo prave kotline. Nastala je v tektonski udorini, ki jo je v pliocenu zalilo jezero. Iz te dobe izvirajo debeli skladi premoga. Prekrivajo jih jezerske usedline in rečni nanosi peščenjaka, ilovice in gline. Ravno dolinsko dno je z vseh strani obdano z nižjimi terciarnimi goriciami in višjimi apniško-dolomitnimi in vulkansko andezitnimi gorskimi pobočji. Gorski obod je močno razčlenjen. Nad ozkimi rečnimi dolinami in grapami se dvigajo strma pobočja, ki ponekod prehajajo v uravnjene planote, plečate hrbte in kopaste vrhove. Prisojna pobočja, police, slemena in manjše planote so nudile človeku primerne možnosti za poselitev. Na njih so si ljudje izkrcili gozdove in postavili svoje domove. Strnjenih naselij je malo, pač pa povsod prevladujejo le samotne kmetije, ki se z višin prijazno ozirajo v dolino.

V tem gorskem obodu se torej nahaja tisti svet, ki ga v Šaleški dolini upravičeno uvrščajo med hribovska območja, kmetije v njem pa med hribovske ali višinske kmetije. Vendar v to kategorijo ni mogoče uvrstiti vseh pobočij, ki se vzpenjajo nad ravnim dolinskim dnom. Očitno je, da so reliefni, talni, klimatski, prometni in drugi pogoji gospodarjenja v nižjih legah povsem drugačni kakor v višinah. Zato je treba pri opredeljevanju hribovskih območij te razlike nujno upoštevati. Sicer je nemogoče določiti ostro mejo med sosednjimi območji, ker se vplivi faktorjev, ki odločajo o značaju površja, že na kratke razdalje močno spreminjajo in prepletajo. Pa tudi kriteriji, po katerih se presoja in kategorizira področje, so neprecizni, neenotni in nedodelani. Nekateri pripisujejo večji pomen relativnim višinam in klimi, drugi pa reliefu, nagnjenosti in kvaliteti tal ali pa možnosti dostopa in oddaljenosti od tržišča.

Med izrazita hribovska območja Šaleške doline pa nesporno lahko štejemo katastrske občine Bele vode, Šentvid in Zavodnje. Vse tri občine ležijo v zahodnem delu gorskega oboda Šaleške doline pod vrhovi, grebeni in slemeni Smrekovca, Tolstega vrha in Kramarice. Vsa ta strma

gorska pobočja tvorijo precej enotno geografsko, orografsko in gospodarsko celoto s karakterističnimi potezami hribovskega gospodarstva in načina življenja ljudi. Gozdarstvo, poljedelstvo in živinoreja so poglavitne gospodarske panoge, ki so do osvoboditve preživljale nad 90 % vsega prebivalstva. V zadnjem četrstoletju pa so vse tri katastrske občine doživele velike spremembe, ki se zrcalijo vsepovsod, v življenju ljudi, v socialnih razmerah, v strukturi in številu prebivalstva, v videzu kmečkih domov, v lastništvu zemlje in gospodarski izrabi tal. V teku so torej intenzivni procesi, ki hitro spreminjajo demografsko, gospodarsko in pokrajinsko podobo celega področja. Po svoji vsebini, obliki in intenzivnosti so zelo zanimivi ter gospodarsko in politično aktualni. Zato jih moramo pozorno spremljati, proučevati in ugotavljati njihove nadaljnje tendence, da bi jih obvladali in usmerjali v skladu z interesi nadaljnjega razvoja.

I. PRIRODNE RAZMERE

Geološka petrografska sestava zahodnega hribovskega območja Šaleške doline je zelo pisana. Najstarejša geološka formacija so triadne kamenine werfenske starosti. Najdemo jih v spodnjem delu Belih vod, ob Hudem potoku, Belovškem vrhu in Sv. Križu. Skladi apnenca in dolomita so močno pomešani s peščenjaki in vulkanskimi kameninami andezita in groha. Severno od te formacije se razteza 2 do 3 km široka tonalitna proga, ki se vleče od Železne Kaple čez Šentvid in Zavodnje do Plešivca in izgine pod terciarnimi sedimenti Velenja.¹²

Gorsko gmoto Smrekovca sestavljajo debele plasti andezita. I. RAKOVEC je v svoji razpravi: »Terciarni vulkanizem na slovenskem ozemlju« ugotovil, da so jih v nemirni miocenski dobi izbruhali številni ognjeniki, nastali ob šoštanjski prelomnici, ki poteka skozi Bele vode proti vzhodu.⁸ Miocen je bil doba silne dinamike, nemira in vulkanskega delovanja. Erupcije so bile zelo pogoste in so si sledile v kratkih presledkih, zato se andezitne plošče enakomerno menjavajo s plastmi grohov. Središče tega delovanja je bil Smrekovec, kjer doseže debelina vulkanskih kamenin najmanj 800 m.⁸ Proti jugu in vzhodu se njih debelina precej zmanjša. Skozi Bele vode se vleče le še ozek pas. Spodaj pa že prevladujeta apnenec in dolomit ali pa terciarne usedline.

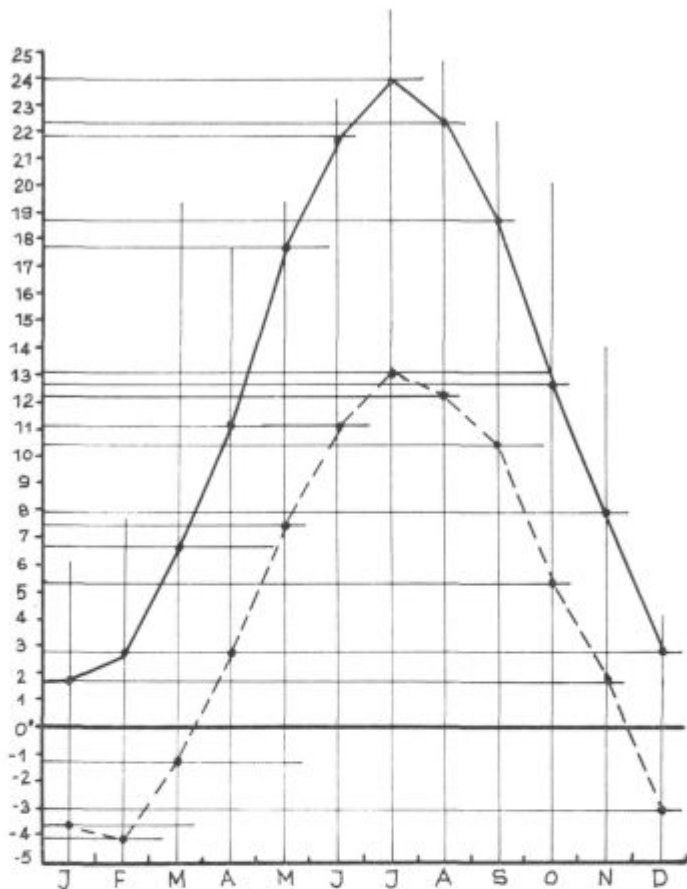
Razlike v petrografski sestavi so dobro vidne tudi v reliefu. Področja vulkanskih kamenin imajo bolj umirjene oblike, manj strma in vododržna pobočja pa pokrivajo debele plasti preperelin. Apniški in dolomitni svet je bolj razoran. Na mnogih mestih se na površju kažejo gole skale in bolj skromna vegetacija.

Katastrske občine Bele vode, Šentvid in Zavodnje ležijo v nadmorski višini nad 600 m. Površje je močno nagnjeno in razčlenjeno. Izoblikovalo ga je gosto vodno omrežje, potem ko se je začelo ozemlje v pontski dobi dvigati. Na dvigajočem se ozemlju so začele tekoče vode v slabo odporne in nepropustne kamenine poglabljati svoje struge ter oblikovati čedalje globlje doline in grape. V površje so se najbolj zajedle Kramarica, Strmina in Hudi potok, na obrobju pa Velunja in Ljubija. Potočne doline so

ozke, odljudne in težko prehodne. Podobne so pravim debrskim dolinam. Ravnega sveta ob njih sploh ni. Nad potoki se dvigajo le strma, neposeljena, večji del z gozdovi in poraščena pobočja. Šele zgoraj, sto petdeset do tristo metrov visoko, se strmine počasi ublažijo in preidejo v manjše terase, police, plečate hrbte in razvodne vršine. Tu se marsikje odpre povsem drugačen svet. Na ostankih nekdanje planote, na prisojnih pobočjih in slemenih so namreč razširjene številne krčevine z njivami, travniki in samotnimi kmečkimi domovi. Čeprav je vse območje v malem precej razčlenjeno, se v osnovnih potezah vendarle zliva v enotno geografsko celino. Od sosedstva se loči po markantnih naravnih pregrajah, ki so gotovo vplivale na samosvoj gospodarski in družbeni razvoj. Na severnem in južnem robu ga omeujeta globoki dolini Velunje in Ljubije, na severozahodu pa se nad njim dvigajo v Šaleški dolini najvišji vrhovi in gorski hrbti. Prehodi čez te naravne pregraje so bili vedno zelo težavni, zato so vse tri katastrske občine vselej gravitirale le na vzhod v dolino proti Šoštanju in Velenju, kamor je svet na široko odprt in se počasi spušča v nižino. V to smer vodijo tudi vse poti, ki vse to ozemlje povezujejo z dolino. Razdalja od Šoštanja do Belih vod znaša 10 km, do Zavadnje 8 in do Šentvida 16 km. Pred vojno, ko še ni bilo današnjih cest, so bile razdalje bolj pomembne kakor danes, saj se je ves promet odvijal le s konjsko ali volovsko vprego in peš. Za pot od najbolj oddaljene kmetije do Šoštanja in nazaj so rabili do 9 ur peš hoje. Taka prometna odmaknjenost je bila prav gotovo eden izmed važnih faktorjev, ki je vplival na avtarkijo in zaostalost gospodarstva ter osamljenost gorskega kmeta. Danes je položaj glede tega popolnoma drugačen. Zgradili so več novih cest, ki vse področje tesneje povezujejo z gospodarskimi in upravnimi središči v dolini.

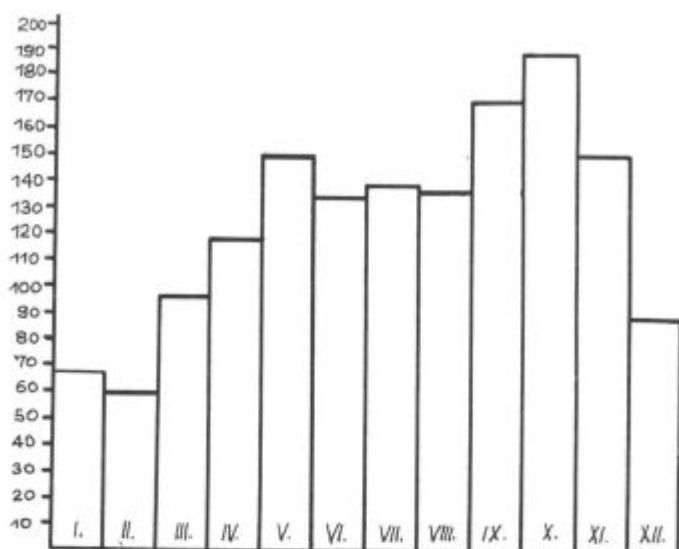
Poleg talnih, reliefnih in prometnih pogojev pa na značaj gospodarstva nedvomno močno vplivajo tudi klimatske razmere. Srednja letna temperatura znaša v Belih vodah 8,2° C. Ekstremne temperature pa od tega povprečja razumljivo močno odstopajo. Julija naraste temperatura do 30° C, januarja pa pade tudi na —23,5° C. Jesenska doba je toplejša kakor pomladanska. V obdobju 1925—1940 je imel oktober v povprečju kar 1,6° C višje temperature kot april. Razen tega so temperaturna nihanja spomladi precej večja kot v jeseni. Temperature pod 0° C so spomladi pogostejše. Z njimi je povezan pojav slane, ki se javlja celo junija in močno vpliva na gojitev kulturnih rastlin.

Padavine so izdatne skozi vse leto. Najbolj namočeni so jesenski meseci. Rahel sekundarni višek se javlja tudi spomladi, medtem ko je pozimi najmanj padavin. V povprečju pade v Belih vodah 1.489 mm padavin na leto. Za kmetijstvo so posebno važne snežne padavine in snežna odeja, ki traja v nižjih legah 120, v višjih pa do 150 dni na leto in močno skrajša dobo vegetacije. Prvi sneg se pogosto javlja že oktobra, zadnji pa celo junija.¹⁴ Zaradi tega gojijo v tem področju le tiste kulturne rastline, ki so proti mrazu, slani in pozebi bolj odporne. Pridelujejo predvsem le krompir in krmne rastline, v nižjih legah ozimna, v višjih pa jara žita in oves.

Sadnega drevja je še precej, vendar slabše kvalitete. Žlahtne sorte segajo le do nadmorske višine 800 m, bolj odporne vrste, jabolane, hruške in češnje pa tudi višje.

Prirodna vegetacijska odeja je gozd. Lepi smrekovi in mešani gozdovi pokrivajo 63 % vsega površja. V osojnih strminah in višjih legah so razširjeni prav na široko. Le vrh Smrekovca je brez gozdne odeje. Porasčen je s travno vegetacijo. Vendar je ta sekundarnega nastanka, kajti gozdna meja je tu vsaj še 100 m višje.⁵ Očitno je, da je gorske vrhove in nižje, med gozdovi ležeče obdelovalne površine izkrčil človek ter si na njih uredil njive, travnike in pašnike.

II. POSELITEV IN LEGA KMETIJ

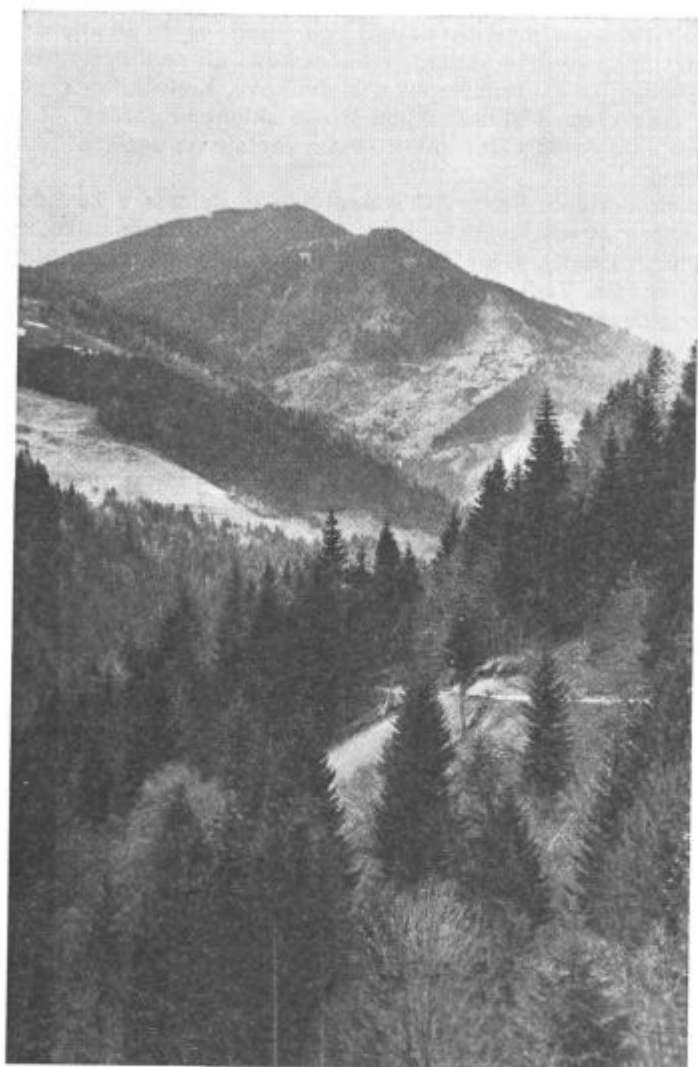
Prirodne razmere so prav gotovo odločilno vplivale tudi na potek poselitve, na gospodarsko usmeritev in način življenja hribovskih ljudi. Lega današnjih kmetij je bila v osnovi gotovo določena že ob prvi poselitvi. Nedvomno so prvi kolonisti tudi na tem področju najprej krčili tiste gozdne površine, ki so bile za obdelavo, za ureditev njiv, travnikov in pašnikov ter za namestitve kmečkih domov najbolj ugodne.³ Izbirali so predvsem le sončna in bolj položna pobočja, terase, manjše uravnave, police, gorske pomole, slemena in razvodne vršine. Na njih so si uredili njive in travnike ter postavili svoje domove. Pozneje se je to prvotno jedro kmetij še nekoliko spreminjalo, se širilo in krčilo, kakor so ga pač narekovali prirodni ter vsakdanji gospodarski in družbeni razlogi, ni pa najbrž spreminjalo svojega položaja. Nobenih znakov ni, ki bi izpodbijali to domnevo. Opuščene kmetije z njivami in selišči izvirajo šele iz novejšega časa. Nove kmetije pa so po večini nastajale na novih krčevinah ali pa z delitvijo starih kmetij in z osamosvajanjem koč. Na ta način se je število kmetij samo od leta 1825 dvignilo od 92 na 133.²⁹ in ³¹ Vendar so tudi nove kmetije premišljeno izbirale svojo lego. Nastajale so ločeno od starih, na samem, tako da se prvotna oblika poselitve s samotnimi kmečkimi domovi ni spreminjala. Nikjer, razen v Zavodnji, kjer je zgostitev kmetij največja, ne najdemo primera, da bi stala dva kmečka domova skupaj. Vsak kmečki dom stoji sam zase. Razdalje med njimi pa so seveda zelo različne. Odvisne so od reliefa, kakovosti tal, velikosti kmetij in relativnih višin. V višjih legah so kmetije večje in bolj oddaljene druga od druge. Najvišje se je npr. vzpela Zgornja Brložnikova kmetija na višini okoli

1100 m. Je čisto osamljena. Do najbližjega soseda je do 20 minut peš hoje. Njive in travniki se drže skupaj, v enem kosu ali celku okoli domačije.² Podoben položaj imajo tudi Kepova, Zlebnikova, Konečnikova, Plešnikova in druge. Vsako izmed njih obdajajo široko sklenjeni gozdovi. Zaradi tega so te kmetije od daleč vidne kakor svetle zaplate na ogromni temnozeleni gozdni odeji.

V srednjem delu Belih vod v Šentvidu in deloma v Zavodnji je podoba poselitve in razporeditve kmetij nekoliko drugačna. Tu se nahaja večji del tistih kmetij, ki so bile nekoč zelo velike, saj so imele po večini nad 70 ha površin. Tudi te kmetije so precej osamljene. Vsaka ima pripadajoče obdelovalne površine v enem kosu ali celku.² Njive najrazličnejših oblik in velikosti so razložene po pobočjih okoli domov. Bolj oddaljene so le tiste, ki so jih izkrčili pozneje in jih dajali kočarjem v najem. Take njive pa tudi travniki dveh sosedov se marsikje močno približajo in celo stikajo ter precej omilijo videz osamljenosti. In res so meje med kmetijami v nižjih legah že manj poudarjene. Če je le mogoče, se še opirajo na kakšen vrh, sleme, greben, potok ali grapo, toda gozdovi, ki na široko ločijo najvišje ležeče kmetije, so v srednjem delu že ožji ali pa jih sploh ni. Še manj so te pregraje vidne v središču Zavodnje. Tu je večja poseljenost in zato večja zgostitev kmetij. Posestva so manjša in manj osamljena. Manj je tudi gozdov in več obdelovalne zemlje. Njive in travniki sosednjih kmetij se marsikje stikajo brez vsakih vidnih pregraj. Ponekod še označuje mejo ozek pas gozda, živa meja, grmovje ali osamljena drevesa, največkrat pa le potok, cesta, lesena pregraja in kamnati mejniki.

Pogled proti Belim vodam

Smrekovec 1569 m

Posledice prostorske osamljenosti hribovskih kmetij so se močno odrazile v skrajni individualizaciji gospodarstva. Vsaka kmetija je bila enota zase, brez večjih stikov, medsebojne pomoči in sodelovanja s sosedi. Slabe prometne poti so tako individualnost še pospeševale. Celó osební stiki so bili redki. Kmečki ljudje so ostali tradicionalno močno povezani le s svojo zemljo in svojo domačijo. Vsaka družina je gospodarila po svoje, si sama urejala svoj materialni položaj v skladu s svojimi potrebami, željami, znanjem in razpoložljivimi gmotnimi sredstvi.

Zavodnje

Samotni kmečki dom v Zavodnji

Središče vsake kmetije je kmečki dom s hišo in gospodarskimi poslopji. Njegov položaj je v odnosu na zemljišče in možnost prometa zelo važen. Izbiri kraja, kamor so postavili kmečki dom, so očitno vselej posevali veliko pozornost. Skoraj brez izjeme so jih postavljali tam, kjer so bili reliefne in klimatske razmere, zlasti pa prometne zveze, med gospodarskimi poslopji ter obdelovalno zemljo najugodnejše. Zato stojijo kmečki domovi ponavadi nad pobočji, kjer se nahajajo njive. Lažje je namreč voziti navzgor poljske pridelke, kakor pa hlevski gnoj, ki ima neprimerno večjo težo.

Razen tega so na izbiro lege kmečkega doma vplivali še drugi faktorji. Zgoraj, na višini ali polici je več prostora, ne le za hišo in gospodarska poslopja, pač pa tudi za dvorišče, ki ima važno funkcijo. Na višini so se vedno počutili bolj varne. Tu je tudi več »sonca« in »zraka« in odtod je lepši razgled na vse strani.

III. GOSPODARSTVO

V Belih vodah, Šentvidu in Zavodnji je vedno prevladovalo le agrarno gospodarstvo. Poglavitne gospodarske panoge so bile poljedelstvo, živinoreja in gozdarstvo. Vse drugo je avtarkično agrarno proizvodnjo le dopolnjevalo.

Poljedelska proizvodnja je bila v hribovskem svetu vedno izrazito polikultura in usmerjena le na zadovoljevanje domačih potreb. Kmetje so pridelovali vse, kar je v danih pogojih uspevalo in kar so rabili v svojem vsakdanjem življenju. Sejali so pšenico, rž, ječmen, oves, proso, ajdo, bob, fižol, lan, sončnice, oljno repico, krmne rastline in še marsikaj drugega. V nižjih legah so prevladovala ozimna, v višjih pa jara žita. Krompir so pridelovali vsepovsod, saj je bil najpomembnejši v njihovi prehrani.

Obdelovanje zemlje je bilo v gorskem svetu vedno zelo naporno. Vselej je terjalo veliko delovne sile, truda in časa. Polikulturalna proizvodnja, slaba organizacija dela in zelo preprosta delovna orodja so delovne napore kmetov še povečevale. Modernih tehničnih sredstev in strojev sploh niso imeli. Povsod je prevladovalo ročno delo. Plug, brana, motika, gnojne vile in srp je bilo skoraj vse, kar je služilo poljedelski proizvodnji. Tudi umetnih gnojil niso uporabljali. Gnojili so samo s hlevskim gnojem. Zato so bili tudi hektarski donosi zelo nizki. Pred vojno so v povprečju dosegli le okoli 1000 kg pridelka žita na hektar.³² Tržnih viškov ni bilo. Pridetek ni pokrival niti domačih potreb, vendar žita kljub temu niso kupovali, ker za to pač ni bilo potrebnega denarja.

V povojnem obdobju so kmetje močno skrčili poljedelsko proizvodnjo. Zaradi pomanjkanja delovne sile so opustili predvsem tiste njivske površine, kjer je bila obdelava najtežja in s katerih so dobivali sorazmerno vložnemu delu najmanjši dohodek. Njive so začeli preraščati travniki, travnike pa pašniki in gozdovi.

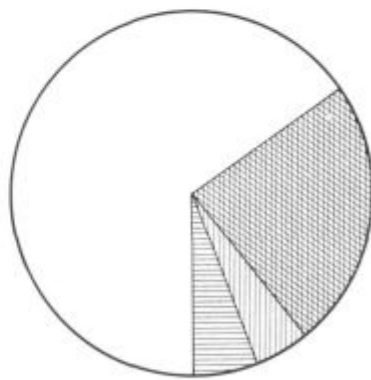
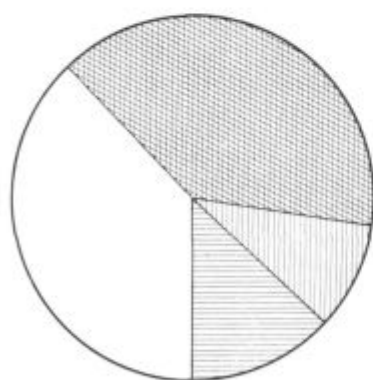
Proces spreminjanja zemljiških kategorij v korist gozdov je v hribovskem območju že dolgotrajen pojav. Začel se je v drugi polovici 19.

stoletja in se z različno intenzivnostjo nadaljeval vse do današnjih dni. Obdelovalne, zlasti orne površine so se krčile odvisno od splošnih gospodarskih razmer. Vzpodbujale ali pa zavirale so jih gospodarske konjunkturo, stagnacije in krize, naraščanje in upadanje prebivalstva, razpoložljiva delovna sila, socialne razmere ter končno predvsem razvoj tehnike in proizvodjalnih sredstev, ki so jih uporabljali pri obdelavi zemlje. Največje spremembe so gotovo nastale po osvoboditvi. Naslednji podatki, vzeti iz map in protokolov katastrskega urada ter poročil kmetijske službe občine Velenje, to zgovorno potrjujejo.

Zemljiške kategorije v Belih vodah, Šentvidu in Zavodnji:

Vrsta zemljišča	1879 ha	1900 ha	1946 ha	1966 ha
Njive	560,8	531,5	486	252
Travniki	453,7	421,2	436	240
Pašniki	1.721,5	1.613	1.187	1.064
Gozdovi	1.654	1.824	2.281	2.834
Skupaj	4.390	4.390	4.390	4.390

Iz podatkov je razvidno, da so se površine njiv pa tudi travnikov in pašnikov že od leta 1879 sicer počasi, a vendarle neprestano krčile, hkrati pa naraščale površine gozdov. Po letu 1946 pa se ta proces zelo pospeši. V obdobju 1879—1946 so se površine njiv zmanjšale za 14 %, v 20 letih po

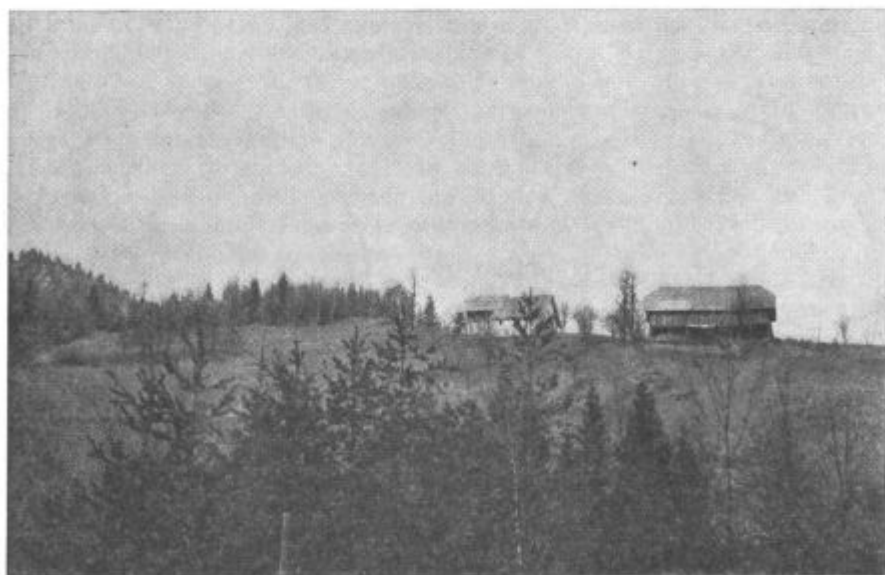

osvoboditvi pa kar za 48 0/0. Podobna tendenca krčenja je opazna tudi pri travnikih, medtem ko se je obseg pašnikov po vojni zmanjšal le za 11 0/0. Delež njiv se je po letu 1879 znižal od 12,5 0/0 na 5,7 0/0, delež travnikov od 10 0/0 na 5,7 0/0 in pašnikov od 39 0/0 na 24 0/0.^{29 30 31}

Navedeni procesi pa niso bili povsod enako intenzivni. Med višje in nižje ležečimi predeli so v tem pogledu velike razlike. V Belih vodah so se njive zmanjšale kar za 64 0/0, v Šentvidu za 60 0/0, v Zavodnji, ki ima sorazmerno boljše pogoje za poljedelstvo, pa le za 35 0/0. Proces opuščanja obdelovalne zemlje je bil v višjih teže dostopnih in neugodnih krajih močnejši. Izredno hitro je zajel zlasti tiste kmetije, ki so že pred vojno prišle v roke tujcev in neagrarnih poklicev, ali pa so po osvoboditvi ostale brez delovne sile.

Precejšnje spremembe so nastale tudi v strukturi posevkov. Zaradi racionalizacije proizvodnje kmetje čedalje bolj opuščajo staro polikulturalno proizvodnjo in se usmerjajo le na gojitev nekaterih glavnih kultur, ki v njihovem prirodnem okolju bolje uspevajo in zahtevajo manj delovnih naporov. Predvsem se usmerjajo na pridelovanje krompirja, žita in krmnih rastlin.³² Ostale poljedelske kulture so že precej ali pa popolnoma opustili. Ajdo, sončnice in fižol pridelujejo le posamezniki na zelo majhnih površinah, proso, bob, lan in oljna repica pa so med posevki že izginili.

Med glavnimi kulturami zavzemajo žitarice, okopavine in krmne rastline približno po eno tretjino vseh posevkov. Med žitaricami je na prvem mestu pšenica. Z njo so še leta 1967 posejali okoli 17 0/0 vseh njivskih površin. Oves je zavzemal okoli 10 0/0, ječmen 4 0/0 in rž 3 0/0 vseh posevkov. Krompir je skoraj edina okopavina in je zavzemal kar 33 0/0

Kmečka domačija v Šentvidu

Stara kmečka hiša v Zavodnji

vseh obdelanih njivskih površin. Približno enake površine so bile posejane s krmnimi rastlinami. Med njimi je najbolj razširjena detelja, njej pa sledijo še posevki repe, pese in korenja.⁵²

Preusmerjanje poljedelske proizvodnje ima za gospodarstvo hribovskega kmeta daljnosežne posledice. Kolikor bolj se kmetje usmerjajo na proizvodnjo le nekaterih kultur, toliko bolj postajajo odvisni od tržišča in toliko hitreje se sami vključujejo v blagovno gospodarstvo. Nekdaj so žito, krompir, meso, mast, olje, lan, volno in še marsikaj drugega pridelali kar doma. Kupovali so v glavnem le soi, sladkor, tobak, petrolej in industrijsko blago. Potrošnja tega blaga pa je bila zaradi nizkega osebnega standarda itak zelo skromna. Danes se je seznam proizvodov, ki jih kupujejo v trgovini, silno razširili. Poleg industrijskih izdelkov kupujejo tudi moko, meso, maščobe in druge kmetijske pridelke. Večji nakupi pa silijo kmete tudi k prodaji svojih pridelkov, da dobijo denar in povečajo svojo kupno moč. To dejstvo jih silijo tudi k večji racionalizaciji in specializaciji ter blagovni proizvodnji.

Poseben problem, ki najbolj tare hribovskega kmeta in močno vpliva na stagnacijo in preusmerjanje poljedelske proizvodnje, je pomanjkanje delovne sile. Po popisu prebivalstva leta 1961 je v kmetijstvu vseh treh katastrskih občin delalo le 171 aktivnih prebivalcev.²³ V povprečju je prišlo na kmetijo le 1,3 delovne moči. Vsi ostali aktivni prebivalci so bili zaposleni izven kmetijstva. Težave, v katerih se nahaja poljedelska proizvodnja, so velike zlasti zato, ker manjkajoče delovne sile v hribovitem področju ni mogla nadomestiti nobena mehanizacija. Zemljo še obdelujejo

skoraj z istimi sredstvi in na enak način kakor pred vojno. Hribovsko kmetijstvo je po vojni sicer močno skrčilo obdelovalne površine in spremenilo strukturo posevkov, ni pa napredovalo v modernizaciji dela in tehnični opremljenosti. Vzroke za to lahko iščemo le v naravnih pogojih. V primitivnem poljedelstvu nista relief in strmina povzročali nobenih težav pri obdelavi zemlje. Z motiko so lahko kopali vsepovsod. Težave nastopijo šele tedaj, ko se pojavita plug in vprežna živina. Oranje je postalo v strmih pobočjih zelo težavno ali celo nemogoče. Zato so take obdelovalne površine začeli najprej opuščati. Zveza med reliefom in razvojem tehnike pa pride do polnega izraza šele danes, v dobi, ko se v poljedelstvo uvajata sodobna mehanizacija in strojna obdelava. Strma pobočja postanejo naravnost nepremagljive ovire, ki onemogočajo uporabo sodobnih strojev. Po mnenju kmetijskih strokovnjakov je nagib 20° že neprimeren za uporabo traktorja. Anketa DIT kmetijske sekcije Velenje pa je ugotovila, da v Belih vodah in Šentvidu takih njiv, ki bi jih lahko strojno obdelovali, sploh ni. Le v Zavodnji so jih ugotovili 11 $\%$.³⁵ Ker pa je uporaba mehanizacije v poljedelstvu postala neizogiben pogoj napredku in večji storilnosti dela, ker lahko le široka uporaba moderne tehnike nadomesti pomanjkanje delovne sile, je razumljivo, da se poljedelstvo v hribovskih področjih, kjer ni možna strojna obdelava, neprestano krči. Kjer ni mogoča strojna obdelava, postaja poljedelska proizvodnja zaradi pomanjkanja delovne sile predraga, nerentabilna in nemogoča. Zato hribovski kmetje že nekaj časa stoje na važnem razpotju in pred važnimi odločitvami. Ali naj še vztrajajo pri tradicionalni drobni poljedelski proizvodnji, ki ne prinaša vložnemu delu ustreznih rezultatov, ali pa naj iščejo izhod v preusmeritvi vsega gospodarstva s težiščem na živinorejo? Odločitev prav gotovo ni lahka. Vztrajati pri dosedanem načinu gospodarjenja pa bi prav gotovo pomenilo vztrajati v zaostali proizvodnji z nizkimi donosi, dohodki in nizkim življenjskim standardom, kar končno pomeni še nadaljnje zaostajanje, propadanje in siromašenje hribovskih območij. Zato bo pri iskanju novih možnosti vendarle treba brez predsodkov nekaj tvegati in se oprijeti za hribovska območja bolj primernih gospodarskih panog. Ali je to živinoreja, gozdarstvo, turizem, ali morda vsakega nekaj, bo pokazala praksa kmetov samih. Dosedanje izkušnje nekaterih predelov in kmetov kažejo, da je usmeritev na intenzivno živinorejo najbrž najbolj realna.

Živinoreja je imela v obsežnih travnikih in pašnikih gorskega območja zmeraj zelo trdno osnovo. Do srede 19. stoletja, ko je imel gozd še podrejen položaj, je bila živina prav gotovo najpomembnejši tržni proizvod hribovskega kmeta. Govejo živino so prodajali v mesta, industrijske centre, pa tudi v tujino. Šele ko je splošni gospodarski razvoj dvignil vrednost in ceno lesa in povečal eksploatacijo gozdov, je začelo število živine počasi padati. Prodaja lesa je prinašala čedalje večje dohodke. Zato so kmetje začeli opuščati ne le njive, temveč tudi travnike in pašnike. Od leta 1874 so se v vseh treh KO travniki skrčili za 50 $\%$, pašniki pa za 38 $\%$.^{29 30 31} S tem se je seveda skrčila tudi krmna osnova živinoreje.

Natančne podobe o razvoju živinoreje ni mogoče dobiti, ker so podatki precej nepopolni. Podrobnejši pregledi so znani šele za leto 1900.

(271—273). Vendar so zbrani le za področje tedanjih upravnih, ne pa katastrskih občin. Zato lahko delamo primerjavo o številčnem stanju živine le za celo območje tedanjih upravnih občin Sv. Florjan in Topolščica, ki sta obsegali tudi Bele vode, oziroma Šentvid in Zavodnjo. Sprememba v številčnem stanju živine v obeh upravnih občinah je razvidna iz sledeče tabele.^{18 20 32}

Vrsta živine	Število živine		Indeks 1900 : 1965
	leta 1900	1965	
Govedo	1.642	924	56,2
Ovce	1.837	450	24,4
Prašiči	861	907	105,4
Konji	79	93	117,7

Čeprav je primerjava napravljena za upravni občini Sv. Florjan in Topolščico v celoti, pa podatki vendarle dajejo približno podobo gibanja živinoreje tudi za Bele vode, Šentvid in Zavodnjo, saj vse 3 KO obsegajo več kot polovico ozemlja obeh upravnih občin.

Da sta bili govedoreja in ovčereja nekdanj v teh krajih res bolj razviti, kažejo tudi ogromna gospodarska poslopja z velikimi skednji in prostornimi hlevi. Na skednje so spravljali živinsko krmo, v hlevih pa je bilo po izjavah starejših ljudi in po razpoložljivih podatkih še pred vojno polno živine. Ni malo kmetij, kjer so redili po 12 do 15 in celo še po več glav goveje živine, po 40 ovac in 6—8 prašičev.³² Danes je precej drugače. Nobena tudi največja kmetija ne redi več kot 8—10 glav goveje živine.³² Veliki hlevi so marsikje napol prazni. Na pašnikih in travnikih pa tudi ni več tistega živahnega vrveža kot nekoč. Prvi veliki udarec je živinoreji zadala doba okupacije. Po vojni pa se živinoreja dolgo ni mogla prav obnoviti. Močno so jo ovirali obvezni odkupi, premajhna stimulacija živinorejcev, jalovost, razne bolezni in neustrezna pasma. Šele po letu 1950 se začnejo bolj sistematični in organizirani naporji za oživitev in dvig živinoreje. Pri KZ so začeli delovati živinorejski odseki, izboljšala se je živinorejska pospeševalna strokovna služba in delo veterinarskih postaj. Veliko skrb so začeli posvečati selekciji živine in zamenjavi belega goveda s sivorjavo pasmo, ki v teh krajih bolje uspeva. Takí naporji, ki so jih večkrat ovirale še razne reorganizacije in nestalnost strokovnih služb, so končno vendarle privedli do začetnih rezultatov.

Število goveje živine se je začelo sicer počasi, a stalno dvigati in doseglo v letu 1966 približno 62 % predvojnega stanja. Boljše rezultate beleži živinoreja v kvaliteti. Delež sivorjave pasme goveda se je že precej povečal. Dviga se tudi stalež mlade, plemenske in pitane živine, ker jo s kooperacijo močno vzpodbuja KZ. Mlečna živinoreja je v teh krajih razumljivo v upadanju, ker je oddaja, odvoz in predelava mleka zaradi velikih razdalj, slabih poti, velikih stroškov in pomanjkanja delovne sile,

nerentabilna. Konj je čedalje manj. Močno pa se je znižalo tudi število ovac. Nekdaj so jih redili veliko več, ker so volno predelovali v prejo, sukno in obleko kar doma. Sedaj so domačo predelavo volne zelo zmanjšali, prodaja pa se, kakor pravijo, zaradi nizkih cen, ne izplača.³³

Pred vojno sta se govedoreja in ovčereja močno opirali na planinsko pašo. Na Smrekovcu in na pobočjih sosednjih vrhov ter slemen je bilo veliko pašnikov, kamor so gonili na pašo ne le kmetje iz Belih vod, temveč tudi iz drugih krajev. Pašniki so bili resda precej neurejeni ter močno poraščeni z grmovjem in gozdnim drevjem. Nekateri so tako in tako nastali kar na opuščeni novinah. Zato je bila njih zmogljivost bolj skromna. Tudi danes je večji del pašnikov v zelo slabem stanju, nekaterih skoraj ni mogoče ločiti od gozdnih površin. Zasebni kmetje nimajo delovne sile, niti posebnega interesa, da bi jih obnavljali in vzdrževali, kmetijska zadruga pa trdi, da se ji to ne izplača. Zato se površine pašnikov neprestano krčijo. Leta 1900 so zavzemali še 36,8 %, leta 1946 komaj še 27 % in leta 1966 le še 24,2 % vsega površja. Od skupnih 1064 ha jih okoli 44 % pripada SLP, z njimi pa gospodarji KZ Šoštanj.³² Najbolje so pašniki urejeni in izkoriščeni na Smrekovcu, v Zaloki in na nekdanji Štaknetovi kmetiji, kjer je KZ uredila tudi zasilne hleve, da lahko živina prenoči. Na njih pasejo 80—120 glav plemenske živine in volov. Pašna doba traja 4 mesece, od začetka junija do oktobra. Poleg KZ koristijo pašo tudi zasebni kmetje, ki nimajo lastnih pašnikov. Vendar se planinska paša neprestano zmanjšuje. Kmetje pa jo čedalje bolj omejujejo le na jesenski čas, ko pospravijo pridelke in se živina lahko pase v bližini domov, celo brez pastirjev.

Razvoj živinoreje pa gotovo ni odvisen samo od širjenja ali krčenja travnih in pašnih površin. Močno je odvisen tudi še od nekaterih drugih dejstev. Hitrejši napredek nedvomno ovira tradicija, podedovani in zakoreninjeni sistem živinoreje, prepočasna selekcija in slaba tehnična opremljenost. Pri košnji, sušenju, spravljanju in skladiščenju krme ter krmljenju živine še prevladujejo navade preteklosti, premalo pa se upoštevajo sodobne izkušnje in priporočila strokovnih služb. Kmetje tudi nimajo dovolj denarja, da bi uredili hleve, zgradili silose, gnojne jame in druge naprave, ki jih zahteva sodobna živinoreja. Manjka tudi strojev in delovne sile. Najhuje je v poletnih mesecih, ko košnja in spravilo sena vzameta veliko časa. Da bi si olajšali delo in nadomestili pomanjkanje delovne sile, si kmetje že nabavljajo kosilnice in take stroje, ki jih lahko uporabljajo tudi na precej strmih pobočjih. Vendar je takih strojev na našem tržišču premalo, da bi lahko pokrili čedalje večje povpraševanje.

Gozdovi so nekdanj sklenjeno pokrivali vse hribovsko področje, do vrha Kala, Kramarice in Smrekovca. To kompaktno gozdno odejo je s krčenjem pretrgal človek ter jo omejil le na bolj strma, osojna, odročna in zlasti višje ležeča pobočja. Gozd se je torej obdržal le tam, kjer so ga prirodni pogoji ščitili pred nadaljnjim krčenjem. Razmerje med gozdnimi in travnimi ter pašnimi površinami se je v teku časa razumljivo močno spreminjalo. V dobi krčenja se je gozd umikal travnikom, pašnikom in njivam. Imel je podrejeno vlogo. Izrabljali so ga le za sečnjo drv in lesa

Planinski dom na Slmenu

za domačo porabo ter za pridobivanje stelje. Prodaja lesa je bila malo pomembna. Ko pa je z razvojem industrije začela naraščati potrošnja lesa, so dobili gozdovi večjo vrednost in pomen. Pašnike in travnike, celo njive so začeli preraščati gozdovi. Ta proces je imel velike razsežnosti. Leta 1825 so gozdovi zavzemali le 40 0/0, leta 1946 že 51 0/0 in leta 1966 kar 64 0/0 vsega površja.³² Verjetno je, da so tako velike razlike deloma tudi posledica različnih kriterijev pri kategorizaciji površin, ker so jih v posameznih obdobjih, glede na gospodarske razmere, zelo različno vrednotili. Kljub temu pa je širjenje gozdov na račun obdelovalne zemlje vendarle nesporno.

Po sestavi prevladujejo mešani gozdovi. Čisti smrekovi sestoji se nahajajo le v višjih legah, na pobočjih Smrekovca, Rome, Kala, Kramarice in nad dolino Velunje. Pravih listnatih gozdov je malo. Večji del so omejeni le na nekdanje pašnike, opuščene novine in pobočja karbonatnih tal in nižje predele. Večina gozdov je v dobrem stanju, zlasti v višjih legah. V nižjih predelih, kjer je bila eksploatacija gozdov večja in bolj nesmotrna, kjer so delali tudi novine, pa je nekaj gozdov tudi zelo slabih. Ponekod prevladuje le gospodarsko malo pomembno grmičevje. Vendar so take površine z načrtnim pogozdovanjem v zadnjih dvajsetih letih že močno skrčili. Zato je ob Velunji in v Belih vodah ter Šentvidu tudi mnogo mladih gozdnih nasadov, ki se dvigajo iz tal komaj meter ali dva.

Lastništvo gozdov se je po agrarni reformi močno spremenilo. V družbeno last je prešlo kar 1400 ha gozdov. Z njimi gospodari Gozdno gospodarstvo Nazarje. V zasebni lasti kmetov je torej približno polovica vseh gozdov. Na kmetijo jih v povprečju odpade okoli 13 ha.³²

Hribovske kmetije so močno povezane z gozdovi. Iz njih dobivajo drva, steljo, les za domačo uporabo, s prodajo pa tudi precej denarnih dohodkov. Poleg živine je les že dolgo najpomembnejši proizvod za tržišče. Gozdarstvo pa se tudi sicer organsko močno vključuje v celotno gospodarstvo hribovskega kmeta. V gozdovih ne delajo samo gozdni delavci, temveč tudi kmetje in člani njihovih družin. Gozd kmetu torej ne pomeni samo vir dohodka iz prodaje lesa, ampak tudi mesto zaposlitve, kjer si z osebnim delom ustvarja dodatni dohodek. Ker pa je racionalno gospodarjenje z gozdovi velikega pomena za vso družbeno skupnost, je razumljivo, da izkoriščanje, nega, varstvo in gojitev gozdov ne more biti prepuščeno le zasebnikom. Zato je bila kmalu po vojni uvedena kontrola sečnje gozdov in prodaje lesa. V letu 1963 pa je skrb za gospodarjenje z gozdovi, za smotrno eksploatacijo, za transport in izgradnjo gozdnih cest ter manipulativna dela prevzelo GG Nazarje. S kooperacijskimi pogodbami so gozdni posestniki prepustili te posle GG, ki ima za to potrebna sredstva in strokovne službe. Odslej kmetje sodelujejo le pri sečnji in spravilu lesa do kamionske ceste ali žičnice. Za svoje delo prejemajo ustrezno plačilo, dobivajo pa tudi dohodke od cene lesa na panju.³⁴ Rezultati takega sodelovanja so pozitivni. Vendar kmetje še niso povsem zadovoljni. Radi bi imeli tudi več pravic pri upravljanju in gospodarjenju z gozdovi.

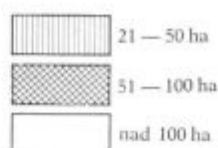
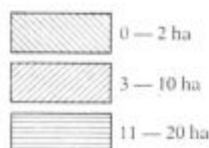
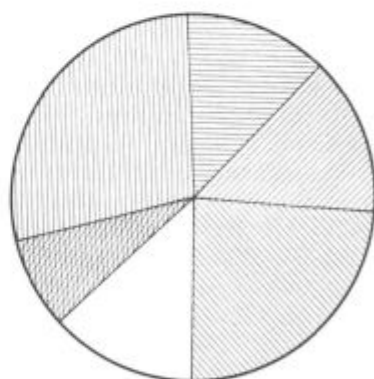
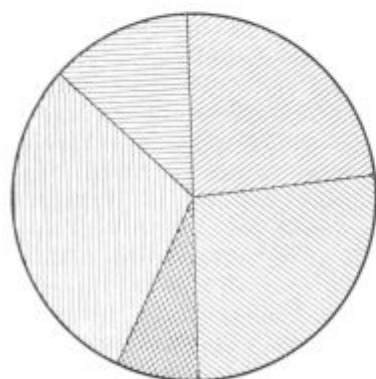
Ostale gospodarske panoge so v zahodnem hribovskem predelu Šaleške doline malo pomembne. Domača obrt, ki je bila v nekdanjem avtaričnem gospodarstvu kar precej razvita, je po vojni skoraj čisto izumrla. Turizem je šele v povojih. Doslej je ostal osredotočen le na Sleme in Smrekovec, kjer delujeta stalno oskrbovana planinska domova. Širše področje se v razvoj turizma le počasi vključuje, pa čeprav so prirodni pogoji zanj kar ugodni.

Planinski dom na Smrekovcu

IV. POSESTNE IN SOCIALNE RAZMERE

Iz zaostalega, avtarkičnega agrarnega gospodarstva v prometno precej odmaknjenem gorskem svetu, pod Smrekovcem in Kramarico, so izhajali tudi zelo značilne socialne razmere in odnosi med ljudmi. Prav v Belih vodah, Šentvidu in Zavodnji so se napol najemniški odnosi najdalj in najbolj trdovratno držali pri življenju. Sloneli so na tedanji posestni strukturi in lastništvu zemlje, ker so bile razlike v velikosti kmetij prav v teh krajih zelo velike. Leta 1939 je bilo v vseh treh katastrskih občinah 122 kmetij. Od teh je 28 kmetij imelo komaj do 2 ha zemlje, 13 kmetij 3—5 ha, 4 kmetije 6—10 ha, 16 kmetij 11—20 ha, 35 kmetij 21—50 ha, 10 kmetij 51—100 ha in 16 kmetij nad 100 ha zemlje. Gornje Brložnikovo posestvo je merilo 233 ha, Razpadovnikovo 225 ha, Vrtičevo 158 ha, Senovršnikovo 137 ha, Leskovškovo 131 ha, Ročnikovo 129 ha in Belavoškovo 117 ha.³¹ Medtem ko je 14 kmetijam z nad 100 ha pripadlo skoraj polovica vsega površja, je imelo 45 najmanjših posestnikov komaj toliko zemlje kakor največja kmetija. Iz takih posestnih razmer so torej izhajale čisto določene socialno-ekonomske posledice. Razen tujcev iz vrst neagrarnih poklicev, ki so v Belih vodah in Šentvidu kupovali zemljo, se nihče izmed velikih kmetov, kljub izkoriščanju tuje delovne sile, socialno ni mogel izrazito dvigniti nad ostalimi. Vsi so trdo delali in dokaj skromno živeli. Toda s siromašenjem malih kmetov so se socialne razlike vendarle neprestano poglobljale. V najtežjem položaju pa so prav gotovo bili hlapci, dekleta, kočarji in mali kmetje. Posestva do 5 ha zemlje so bila premajhna,

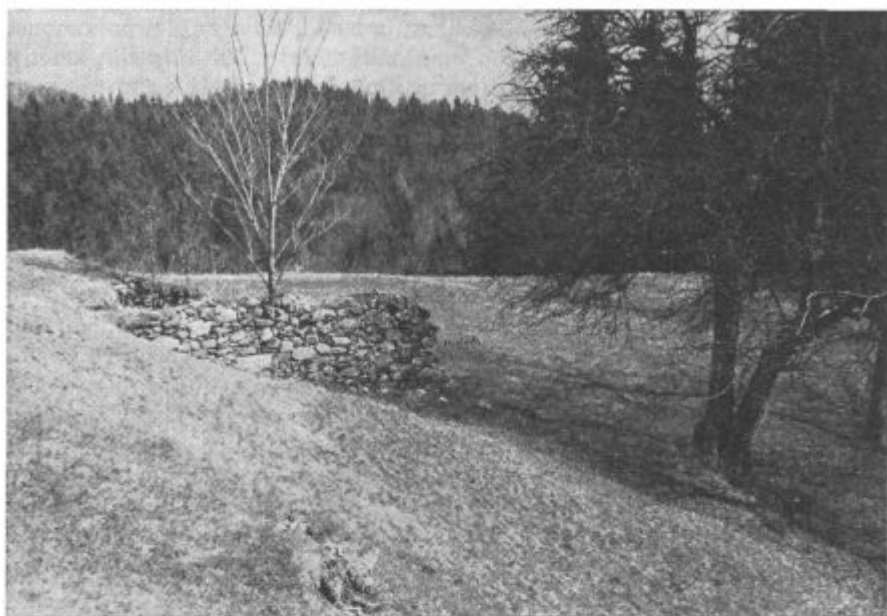

da bi kljub skrbni obdelavi lahko dostojno preživljala kmečke družine. Celo večje kmetije zaradi neugodnih prirodnih pogojev niso imele trdne podlage za dobro samostojno gospodarjenje. Pogosto so tudi take družine najemale zemljo in iskale dodatne vire dohodkov. Nekoliko na boljšem so bili kmetje z 10—20 ha zemlje. K pravi trdnim kmetijam pa so spadala šele posestva nad z 20, 30 in več ha zemlje. Taka posestva so imela poleg obdelovnih površin tudi že precej gozdov, ki so kljub nizkim cenam lesa in težavnemu spravilu vendarle prinesli precej denarnih dohodkov. Najbolje se je vsekakor godilo največjim posestnikom, ki so imeli nad 50 ha zemlje. V glavnem so te kmetije ležale v najvišjem, teže dostopnem in najbolj razgibanem gorskem svetu. Velik del njihove posesti so pokrivali gozdovi in pašniki, zato so se take kmetije močno usmerile na izkoriščanje gozdov in v živinorejo. Nekateri kmetje so na leto posekali po več sto m³ lesa in redili po 15—20 glav goveje živine, par konj in do 50 ovac. Les in živina sta jim, kljub hudi konkurenci in neredni prodaji, prinašala sorazmerno lepe dohodke.

Vendar so velike kmetije imele tudi precej travnikov in ornih površin. Zgornja Brložnikova je leta 1934 imela še 18 ha njiv, Razpadovnikova 15, Leskoškova 11, Spodnja Brložnikova, Počivalnikova, Žlebnikova in Slemenškova pa 9 ha.^{30 31} Kvaliteta in rodovitnost tal sta bili res da bolj slabi, saj je večina njiv v strmih in najvišjih legah. Tudi obdelovanje s primitivnimi sredstvi je bilo zelo težavno. Kmetje jih s svojimi družinami niso mogli obdelati. Zato so iskali tujo delovno silo. Najemali so hlapce in deklet. Vsaka velika kmetija je imela po enega, dva in celo po več hlapcev in dekel. To je bila cenena delovna sila, brez sleherne delovne, zdravstvene in socialne zaščite. Uporabljali so jo za raznovrstna najtežja dela na polju, v gozdovih, predvsem pa za krmljenje živine.

Poleg hlapcev in dekel je bil na vsem hribovskem območju precej številen sloj »kočarjev« ali »bajtarjev«. Kočarji so bili brez zemlje in lastnih domov. S svojimi družinami so živeli v »kočah«, ki so jih skupno z nekaj ha zemlje dobivali v najem. Skoraj vsaka velika kmetija je imela v ta namen pripravljeno, iz ožjega gospodarstva izločeno, po možnosti precej zaokroženo, od kmečkega doma bolj ali manj oddaljeno zemljišče s skromno hišico in hlevom za živino. Tako gospodarsko enoto so imenovali »kočo« ali »bajto«, najemnika pa »kočarja«, »bajtarja« ali »oferja«. Nekateri kmetje so imele celo po dve, tri in še več koč. Leta 1874 jih je bilo v vseh treh KO kar 49,³¹ leta 1936 še 18, po vojni pa so za zmeraj izginile.

Kočarji so bili v čisto najemnih odnosih s svojimi gospodarji. Najeto zemljo in stanovanje so po dogovoru »odsluževali« z delom na kmetiji. Višina in oblika delovne obveznosti sta bili zelo različni, odvisni pač od delovne sposobnosti kočarjeve družine, od velikosti najete zemlje in zahtev gospodarja. Največkrat so najemnino odsluževali z delom na polju pri setvi, žetvi, mlačvi, košnji in pospravljanju pridelkov. Namesto dela na polju so nekateri odsluževali najemnino tudi tako, da so pasli in redili gospodarjevo živino, delali v gozdovih ali pa, če so bili za to usposobljeni, popravljali hiše in gospodarska poslopja.

Ostanek nekdanje koče v Šentvidu

Kočarji so se preživljali z obdelovanjem zemlje, z dninami, pa tudi z drvarjenjem, tesarjenjem in drugimi priložnostnimi deli. Za delo pri kmetu so pogosto dobili le plačilo v naturi. Na najeti zemlji pa so si pridelali krompir in nekaj zelenjave ter redili ovce, koze, po eno ali dve kravi, na najbolj oddaljenih in večjih kočah pa tudi več. Najtežje je bilo za žito. Ker je primanjkovalo ornih površin, so si ga kočarji pridelovali predvsem le na novinah, ki so bile prav v Belih vodah močno razširjene.

Vplivi kapitalističnega razvoja so ob koncu 19. in v začetku našega stoletja pospešili diferenciacijo prebivalstva in razkroj najemniških odnosov. Z razvojem industrije in prometa so nastajale boljše možnosti zaposlitve v neagrarnih panogah. Nekdanji hlapci in dekle, pa tudi kočarji so v čedalje večjem številu zapuščali stare gospodarje in odhajali v mesta, industrijske kraje in celo v inozemstvo. Razvoj kapitalizma pa tudi kmetom ni prizanesel. Nekateri kmetije so zabredle v dolgove in druge gospodarske težave. Zaradi dolgov so mnogi začeli siromašeti in prodajati zemljo. Nekateri so morali prodati kar cela posestva. Toda zemlje običajno niso kupovali domači kmetovalci, temveč tujci, razni veleposestniki, industrialci, trgovci, gostilničarji in drugi neagrarni poklici. Ta proces je bil najbolj izrazit v obdobju med obema vojnoma. Leta 1939 je bilo v rokah tujcev že 5 velikih kmetij in še več posameznih parcel z okoli 600 ha ali 14 % vsega površja.³¹

Največje, zelo hitre in temeljite ekonomske socialne spremembe pa tudi v hribovskem območju nastopijo šele po osvoboditvi. Začele so se z

izvajanjem agrarne reforme. Velike kmetije z nad 90 ha so bile popolnoma odpravljene. Hkrati se je povečalo število srednje velikih in malih kmetij. Odvzeto zemljo so dobili nekateri agrarni interesenti, bivši kočarji in mali kmetje, največ pa je bilo oddane v sklad družbenega premoženja, ki ga opravlja KZ Šoštanj ali pa GG Nazarje. Z agrarno reformo in drugimi ukrepi ljudske oblasti je bilo odpravljeno tudi grobo izkoriščanje hlapcev, dekel in bajtarjev. Večinoma so odšli v dolino in se zaposlili v nekmetijski dejavnosti. Prav tako se je zaposlila velika večina majhnih kmetov in se gospodarsko popolnoma osamosvojila. Srednji in veliki kmetje pa obdelujejo zemljo le s člani svojih družin.

Nekatere kmetije so tudi po agrarni reformi ostale razmeroma zelo velike, saj jih je kar 26 s površino nad 50 ha.³¹ Toda te kmetije so velike le po površini, ne pa po gospodarski moči. V gorskem svetu je rodovitnost zemlje in dohodek kmečkega gospodarstva bistveno manjši kakor v dolini. Zato potrebuje hribovska kmečka družina več zemlje, če hoče dobro gospodariti. Agrarna reforma je to tudi upoštevala in dvignila maksimum kmečke posesti. Vendar so prav te kmetije najprej zašle v težave, začele stagnirati in najhitreje opuščati obdelovalne površine, ker jih maloštevilni, pogosto precej ostareli družinski člani ne morejo več dobro obdelovati.

V. PREBIVALSTVO

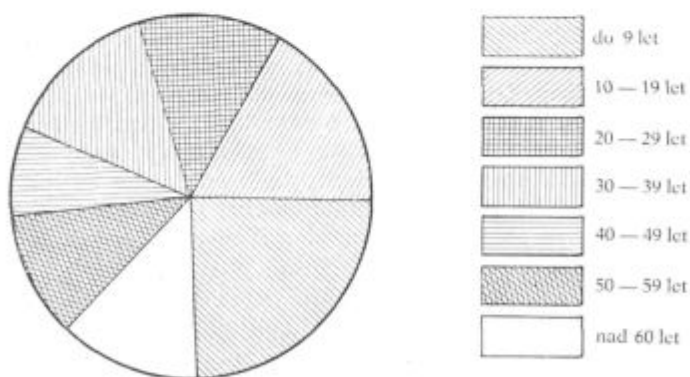
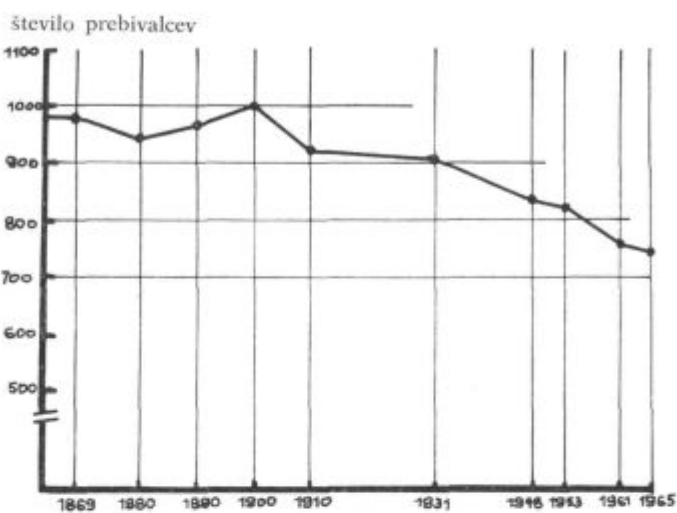
Gibanje prebivalstva je v tesni vzročni zvezi z gibanjem vsega gospodarstva. Točni podatki o številu prebivalcev so znani iz prvega popisa leta 1869. Ta in vsi naslednji popisi kažejo, da je prebivalstvo, razen v obdobju 1880—1900, stalno nazadovalo. To je razvidno iz naslednje tabele:

Gibanje prebivalstva v obdobju 1869—1965^{15—22}

Leta	Število prebivalcev			Skupaj
	Bele vode	Šentvid	Zavodnje	
1868	499	173	334	1.006
1880	499	156	304	959
1890	465	163	334	971
1900	771	175	363	1.019
1910	422	137	360	919
1931	431	120	356	907
1948	425	80	326	831
1953	423	78	318	819
1961	360	66	285	711
1965	340	68	296	704

Če primerjamo število prebivalstva iz leta 1965 z letom 1869, ugotovimo, da se je v zadnjih 96 letih zmanjšalo za 302 osebi ali za 30 ‰. Tako zmanjšanje pa ni posledica manjšega naravnega prirastka, temveč je tega krivo le odseljevanje. Naradni prirastek na območju vseh treh katastrskih občin se nikoli ni bistveno razlikoval od slovenskega povprečja. V obdobju po osvoboditvi se stalno giblje na ravni med 10 in 11 ‰/100. Število prebivalcev je torej upadalo le zaradi izredno hitre depopulacije. Vzroke zanjo moramo iskati spet le v naravnih pogojih, ki že dolgo niso mogli smotrno zaposliti in normalno preživljati vsega domačega za delo sposobnega prebivalstva. Mnogi so morali iskati delo in zaslužek izven rojstnega kraja. Vendar tudi tega ni bilo zmeraj lahko dobiti. Počasen gospodarski razvoj, stagnacije in krize so depopulacijo močno zadrževale. Hitreje pa je napredovala v času gospodarskega poleta. Največji obseg pa nedvomno zavzame v letih 1948—1961. Samo v obdobju 1953—1961 se je število prebivalcev zmanjšalo za 108 oseb. Če k temu prištejemo še naravni prirastek, ugotovimo, da se je v 8 letih z vsega območja odselilo kar 232 ljudi. Ta doba največjega odseljevanja s ujema z dobo najbolj intenzivne gospodarske rasti v Jugoslaviji in še posebej v Šaleški dolini. V Šoštanju in Velenju so prav tedaj hitro rastle novi industrijski objekti, ki so potrebovali veliko nove delovne sile. Ta je prihajala od vsepovsod, zlasti s hribovskih predelov. Razvijajoča se industrija in tedaj razmeroma lepi zaslužki so izvabili s hribovskih področij mnogo mladih ljudi in vse tiste, ki se z obdelavo zemlje v hribih niso mogli ali niso hoteli več preživljati. Z doma so odhajali ne samo bivši hlapci, dekletke, kočarji in mali kmetje, temveč tudi sinovi in hčere srednjih in velikih kmetov ter celo kmečki gospodarji sami. Na veliko depopulacijo in odhajanje ljudi v neagrarne poklice pa prav gotovo ni vplivala samo prenaseljenost, niti ne želja po zaposlitvi, po bolj urejenem življenju in višjem standardu, temveč tudi precej zamegljene perspektive in težaven položaj, v katerem se je po vojni znašlo hribovsko kmetijstvo. Splošna gospodarska in davčna politika tedanjega časa namreč ni zadosti upoštevala specifičnih razmer, v katerih delajo, proizvajajo in živijo hribovski kmetje. Davčna in odkupna politika je dolgo precenjevala gospodarsko sposobnost kmetij in jih preveč enačila z onimi v dolini. Zato so davčna in druga bremena pogosto preseгла rešnično gospodarsko moč in kmetom odtegnila tudi tisti denar, ki bi ga morali vlagati v obnovo in napredek svoje proizvodnje. Razen tega so bili hribovski kmetje že močno prikrajšani glede strokovne in tehnične pomoči. Sodelovanje s KZ se je v glavnem omejilo le na trgovino, na odkup lesa in živine. Druge pomoči in uslug skoraj ni bilo. Včasih so bili strokovni in politični nasveti celo tako splošni, površni, neživljenjski in neprilagojeni razmeram, da so jih kmetje odločno zavračali. Z njimi so hkrati odklanjali tudi dobronamerne ter koristne nasvete in ukrepe, ki bi jim, če bi jih sprejeli, lahko samo koristili. Zaradi takih razmer so mnogi, zlasti mladina, izgubili upanje v zeleno življenjsko eksistenco na lastnih hribovskih kmetijah in raje odhajali drugam.

V zadnjih letih so se razmere že nekoliko popravile. Odnos do hribovskih kmetij je postal bistveno drugačen. Storjeni so bili važni ukrepi

za izboljšanje položaja hribovskih kmetij. Za kmeta je gotovo najpomembnejša spremenjena politika cen kmetijskih pridelkov in živine, korektura obdavčitve, bolj učinkovita pomoč strokovnih in tehničnih služb in drugi ukrepi, ki močneje stimulirajo njihovo gospodarsko prizadevanje. In končno, kar je prav tako zelo važno, zmagalo je spoznanje, da obstoj in napredek hribovskih kmetij ni koristen in potreben le iz estetskih, strateških in političnih, temveč tudi iz gospodarskih razlogov. Vse to odpira kmetom boljše perspektive in ustvarja večje možnosti za gospodarjenje. Čeprav se hribovski kmetje še srečujejo z mnogimi težavami, nerešenimi problemi in odprtimi vprašanji, na katera še niso dobili odgovora, pa navedeni ukrepi pomenijo dober začetek tiste politike, ki jim vrača upanje, da bodo ob ustrezni preorientaciji svojega gospodarstva in z osebnim delom na kmetiji vendarle lahko bolje preživljali sebe in družino. Ni dvoma, da je tudi to dejstvo vplivalo na hitro zmanjševanje depopulacije hribovskih predelov v zadnjih devetih letih.

Zaradi velikega odseljevanja se je bistveno spremenila tudi starostna in poklicna sestava domačega prebivalstva. S hribov je odhajala predvsem le mladina in delovna sila srednjih let, medtem ko so starejši ljudje in otroci ostajali večji del doma. To pa se lepo odraža v starostni strukturi.

Največ je otrok in starejših letnikov, najmanj pa tistih, ki so za delo najbolj sposobni. Starostna skupina od 0—9 let ima kar 24 % vsega prebivalstva. Delež druge skupine od 10—19 let starosti znaša 17 %, od 20—29 let 13 %, od 30—39 let 14 %, od 40—49 let starosti pa 8 % vsega prebivalstva. Delež naslednje starostne skupine od 50—59 let pa se že poveča in znaša 11 %. Sorazmerno močna je tudi skupina nad 60 let, ki ima 13 % vsega prebivalstva.²²

Odseljevanje je torej zajelo predvsem le aktivno prebivalstvo. Iz popisa je razvidno, da je bilo leta 1953 na območju vseh treh katastrskih občin še 380 aktivnih, kar znaša 46 % vseh prebivalcev. Leta 1961 se je to število znižalo na 265 ali 35 % prebivalstva.²³ To znižanje pa je najbolj prizadelo prav kmetijstvo. Na mnogih kmetijah so ostali le starejši ljudje, katerih delovna sposobnost že močno peša. Anketa DIT kmetijske sekcije Velenje je ugotovila, da je bilo leta 1965 na vsem območju že 32 % kmetij, ki niso imele naslednika, to je bodočega gospodarja. Zato ni čudno, če nekatere izmed teh kmetij gospodarsko stagnirajo in propadajo.

Vendar ne gre le za depopulacijo. V teku so tudi močni procesi spreminjanja poklicne strukture oziroma zaposlitve tistega prebivalstva, ki ostaja v svojem rojstnem kraju. Čedalje več domačega prebivalstva namreč zapušča agrarno proizvodnjo in se zaposluje v drugih gospodarskih panogah. Leta 1953 je delalo v poljedelstvu še 253 aktivnih prebivalcev, v letu 1961 se je to število znižalo na 171, kar znaša komaj 64 % vseh zaposlenih. Poleg tistih, ki so se izselili, je potemtakem zapustilo agrarno proizvodnjo še 94 domačinov. Zaposlili so se v gozdarstvu, industriji, trgovini, prometu in drugih dejavnostih izven kraja naselitve.

Z naraščanjem števila zaposlenih izven kmetijstva se hitro spreminja tudi struktura gospodinjstev, oziroma družin, kar je razvidno iz naslednjih podatkov:

Gospodinjstva	1953		1961	
	število	%	število	%
Čiste kmečke družine	97	57	75	46
Mešane družine	34	20	33	20
Delavske družine	39	23	54	34
Skupaj	170	100	162	100

Delež čistih kmečkih družin se je v obdobju 8 let znižal za 11 %, v enaki meri pa povečal delež delavskih družin.

Večina tistih, ki so se zaposlili izven kmetijstva, razen gozdnih in cestnih delavcev, mora hoditi na delo izven kraja bivanja, ker industrije, trgovine, obrti in druge neagrarne dejavnosti v hribovitem območju pač ni. Ker so njihova delovna mesta precej oddaljena, napravijo vsak dan po 10 do 15, nekateri celo še po več km poti v obe smeri. Na delo se vozijo z javnimi in lastnimi prevoznimi sredstvi, nekateri pa pot opravijo tudi peš. Velika večina teh ljudi ima le osnovno in celo nepopolno osnovno šolo, je brez kvalifikacij. Njihova storilnost je zategadelj nizka, osebni dohodki pa podpovprečni. Zato so pogosto prisiljeni iskati dodatne dohodke. Člani njihovih družin, žene in otroci, po končanem delu pa tudi sami, pridno obdelujejo lastno zemljo, ali pa zemljo, ki so jo vzeli v najem, da si na njej pridelajo krompir, nekaj žita in zelenjavo ter redijo prašiče in celo govejo živino. To je torej tista delovna sila, ki je zaradi nizkih dohodkov in tradicije še močno povezana z zemljo ter ne kaže posebnih teženj in želja, da bi se selila bliže svojim delovnim organizacijam.

Kvalifikacijska struktura in izobrazbena raven prebivalstva sta zelo nizki. Iz popisa prebivalstva za leto 1961 je razvidno, da razen duhovnikov in učiteljev nihče ni imel visoke ali srednje izobrazbe. Od 544 prebivalcev, starih nad 10 let, jih je bilo kar 32 nepismenih, 171 jih ni imelo niti 8-letne osnovnošolske izobrazbe, 298 jih je končalo štiri razrede in le 53 osemrazredno osnovno šolo, od teh pa si je pozneje 16 pridobilo še naziv kvalificirani delavec.²⁴

Prebivalci so obiskovali osnovno šolo v Belih vodah in Zavodnji. Obe šoli sta nepopolni in nikoli nista mogli dati učencem tiste izobrazbe kot popolna šola. Le redki so bili, ki so višje razrede osnovne šole obiskovali drugje ter nadaljevali šolanje na drugi stopnji. Toda tisti, ki so si pridobili kakršnokoli srednjo, njej enako ali višjo izobrazbo, se v rojstni kraj za stalno nikoli niso vračali. Mladina, ki je nadaljevala šolanje izven hribovskih predelov, se je že v otroških letih iztrgala iz domačega družinskega okolja in spoznavala nov svet, ki ji je po šolanju nudil večje možnosti za boljše življenje. V domačem kraju niti ni bilo ustreznih delovnih mest, zato je razumljivo, da so iskali zaposlitev v mestih in industrijskih krajih, kjer so se za stalno naselili. Višja stopnja izobrazbe je

torej prav tako pospeševala depopulacijo. Isto velja za kvalificirane delavce. Ker imajo višje osebne dohodke, je njihova eksistenca dosti bolj odvisna od zaslužka kakor obdelave zemlje, zato jo laže zapuste in laže odhajajo v bližino svojih delovnih mest. V domačem kraju ostajajo potemtakem predvsem le nekvalificirani delavci, katerih standard je poleg zaslužkov, vsaj sedaj, še močno odvisen tudi od obdelave zemlje.

Čeprav gre predvsem le za polkvalificirane in nekvalificirane delavce, pa dnevna migracija vendarle močno vpliva na potek življenja večine hribovskega prebivalstva. Iz drugačne socialne in poklicne strukture izhajajo drugačne navade, miselnosti in medsebojni odnosi. Z zaslužki delavcev prihaja med ljudi precej denarja, s čimer se zboljšujejo življenjske razmere. To se pozna tudi v obnovi, adaptacijah in gradnji domov. Delavci so namreč temeljito popravili nekaj starih koč in domov ter zgradili nove. Njihove hiše so po zasnovi, obliki, velikosti in materialu precej drugačne kakor stari kmečki domovi. Te hiše so manjše, bolj kvadratne zasnove, grajene iz opeke, imajo velika okna in boljšo notranjo opremo. To je popolnoma nov element v doslej čisto agrarni pokrajini. Postale so očitni zunanji znak velikih sprememb v poklicni in socialni strukturi prebivalstva celega hribovskega območja.

VI. SKLEP

Hribovska območja Šaleške doline so v predvojnem obdobju le počasi napredovala. Avtarktično agrarno gospodarstvo, zaostala socialna struktura in na pol najemniški odnosi so trdovratno vztrajali pri življenju. Progressivni vplivi so v hribovske predele prihajali z veliko zamudo in majhnimi odmevi. Hribovski kmetje so se vztrajno držali tradicionalnih oblik gospodarstva in življenjskih navad. Bili so zelo previdni in nezaupljivi do vsega, kar je rušilo ustaljeni red. Vsako novost so motrili s pretiranim nezaupanjem in pogosto poleg škodljivih in nesprejemljivih tendenc zavračali tudi marsikaj naprednega in koristnega. Taka previdnost je izhajala iz preteklosti, iz bridkih izkušenj vsakdanjega življenja. Zmeraj so namreč trdo delali ter skromno živeli in zmeraj so se le sami borili z mnogimi težavami, ki so nevarno ogrožale njihov obstoj. Mnogi sleparji in oderuhi so jih pogostokrat prevarali, stari izkoriščevalski režimi pa nenehno zapostavljali in izžemali. Marsikatera novost in ukrep oblasti jim je prinesel le nove težave in nova bremena. V času vdiranja kapitalističnih elementov na vas so se mnogi močno zadolžili, nekateri pa so zaradi dolgov izgubili zemljo in popolnoma propadli. Proces zadolževanja in propadanja kmetij ter proces prehajanja zemlje v roke tujcev in neagrarnih poklicev je bil zlasti pred drugo svetovno vojno izredno intenziven. Ustavila ga je šele narodnoosvobodilna borba, ki je tudi hribovskega kmeta rešila nadaljnje siromašenje in negotovosti. Ker je prinašala ne le nacionalno temveč tudi politično svobodo, boljše perspektive gospodarske

mu razvoju in večjo socialno varnost, so jo tudi hribovski kmetje množično podpirali. Zmagovita narodnoosvobodilna borba je končno tudi začela povsem novo poglavje v njihovem življenju. Globoke gospodarske in socialne reforme so segle v najbolj oddaljene predele hribovskega sveta. Nastale so velike spremembe, ki jih lahko opazimo skoraj na vsakem koraku. Vidimo jih v zunanji podobi pokrajine, v gospodarstvu, izrabi tal, v poseljenosti in številu prebivalstva, na vsaki kmetiji in v vsaki družini, v vsakdanjem življenju ljudi, njihovem obnašanju, navadah in mišljenju. Te spremembe pa seveda niso potekale gladko, enakomerno in brez težav. Spremljale so jih pogoste zablode in ostri konflikti. Miselnost hribovskega kmeta namreč ni mogla zmeraj sproti slediti izredno hitremu dinamičnemu razvoju, raznim reorganizacijam, ukrepom in zahtevam nove agrarne politike. V hribovskem kmetu se je spet začela oglašati tradicionalna previdnost, nezaupanje in konservativna miselnost. Ni se mogel hitro sprijazniti z novo politiko v kmetijstvu. S pravo nevoljo pa je odklanjal posebno nekatere, za hribovskega kmeta tedaj nerazumljive in neustrezne predloge in rešitve. V iskanju temeljnih, dolgoročnih in hitrih rešitev problemov zaostalega kmetijstva in vasi je prišlo tudi do takih predlogov, ki očitno niso bili dovolj premišljeni, ki niso ustrezali našim razmeram in niso upoštevali razpoloženja kmetov. Poskusi, da bi jih uresničili, so naleteli na odpor in povečali dvome v pravilnost agrarne politike na sploh. Resni poskusi podružbljanja kmetijske proizvodnje, sorazmerno visoki davki, precenjevanje gospodarske moči hribovskih kmetij in drugi problemi organizacijske narave so hribovskim kmetom jemali voljo in pogum, da bi se osebno močneje zavzeli vsaj za izvajanje tistih nalog, katerih realizacija bi bila koristna za obe strani. Tradicionalne oblike polikulture proizvodnje so opuščali le v toliko, kolikor jim je primanjkovalo sredstev in moči, da niso mogli vztrajati pri starem. Primeri zavestnega in hotenega preusmerjanja so bili le izjemni. Toda do sprememb je kljub temu prišlo. Izsilil jih je neizprosni tok splošnega gospodarskega napredka, marsikdaj proti volji in trenutnim interesom nekaterih kmetov. Prav zato je bil povojni razvoj hribovskih predelov tako težaven, boleč in z gospodarskega vidika ponekod precej nesmotrn. Zaradi tega je nazadovalo vse hribovsko gospodarstvo in tudi živinoreja, ki ima za napredek kar ugodne pogoje. Nesmotrnost se kaže v anarhičnem spreminjanju izrabe tal, v gospodarskem propadanju kmetij, v preveliki depopulaciji in počasni preorientaciji kmetijstva. V zadnjih osmih letih se razmere zaradi drugačne politike do hribovskih kmetij, zaradi raznih olajšav in večje pomoči očitno izboljšujejo. Sicer pa je to šele začetek dolgotrajnih in sistematičnih naporov. Pri tem je kmetom prav gotovo potrebna izdatna pomoč, zlasti pomoč strokovnih služb, ki morajo začrtati osnovno orientacijo nadaljnega razvoja. Hribovsko kmetijstvo namreč nujno potrebuje dolgoročni program razvoja z jasnimi smernicami za bodočo gospodarsko orientacijo. To naj hkrati prepreči nadaljnje škodljivo nepremišljeno stihijsko spreminjanje izrabe tal, ki ga bodo še vzpodbujali individualni trenutni interesi in neznanje.

VIRI IN LITERATURA

1. V. Fajgelj: Planine v vzhodnem delu Savinjskih Alp GV XXVII 1953 (str. 157—159).
2. S. Ilešič: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. SAZU. Inštitut za geografijo. Dela 2. Ljubljana 1950.
3. M. Kos: Zgodovina Slovencev. Od naselitve do petnajstega stoletja. Ljubljana 1955.
4. A. Melik: Slovenija. I. del. Ljubljana 1963.
5. A. Melik: Slovenija II. del. Slovenski alpski svet. Ljubljana 1954 (str. 63—64).
6. A. Melik: Slovenija. II. del. Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana 1957 (str. 436—449).
7. I. Rakovec: Prispevki k tektoniki in morfogenezi Savinjskih Alp. GV X. 1934 (str. 116—143).
8. I. Rakovec: Terciarni vulkanizem na Slovenskem ozemlju. Proteus X. 1947/48 (str. 103—110).
9. I. Rakovec: Naši kraji v miocenski dobi. Proteus XX. 1952/53 (str. 1—5).
10. O. Reya: Najnižje in najvišje temperature v Sloveniji GV. XV. 1939 (str. 3—26).
11. A. Sore: Šaleška dolina. GV XXVII/XXVIII 1955/56 str. 44—86.
12. F. Teller: Erläuterungen zur geologischen karte Prassberg a.d. Sann. Wien 1898.
13. Zgodovina narodov Jugoslavije I. del (str. 19) II. del (str. 269 in 757).
14. Vremenska poročila meteorološke postaje Bele vode.
15. Orts-Repertorium Herzogtums Steiermark 31. dec. 1869. Wien 1874 (str. 129—130).
16. Vollständiges Ortschaftenverzeichnis 31. dec. 1880. Wien (str. 107).
17. Spezial Orts-Repertorium von Steiermark 31. dec. 1890. Wien (str. 358—361).
18. Leksikon občin na Štajerskem 31. grudna 1900. Dunaj 1904 (str. 271-273.)
19. Spezial Orts-Repertorium von Steiermark 31. dec. 1910. Wien (str. 150—151).
20. Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marca 1948 godine. Knjiga I. Beograd 1951.
21. Popis stanovništva 1953. Knjiga XIV. Osnovni podaci o stanovništvu. Beograd 1958.
22. Popis stanovništva 1961. Knjiga XI. Spol i starost (str. 191).
23. Popis stanovništva 1961. Knjiga XIX. Aktivnost i delatnost (str. 191).
24. Popis stanovništva 1961. Knjiga XIII. Školska sprema i pismenost (str. 191).
25. Popis stanovništva 1961. Knjiga XII. Zaposleni izven kraja bivanja (str. 191).
26. Popis poljoprivrede. Knjiga I. (str. 271).
27. Statistična poročila občine Velenje.
28. Podatki matičnega urada Šoštanj.
29. Franciscejski kataster iz l. 1825. Državni arhiv Slovenije Ljubljana.
30. Protokoli katastra iz leta 1879. Državni arhiv Slovenije Ljubljana.
31. Katastrske mape in protokoli katastrskega urada občine Velenje.
32. Podatki kmetijske službe občine Velenje.
33. Podatki KZ Šoštanj.
34. Podatki gozdne uprave Velenje.
35. Anketa DIT, kmetijske sekcije Velenje.

ZUSAMMENFASSUNG

Die hügeligen Gebiete der Saleška dolina machten in der Vorkriegszeit nur langsame Fortschritte. Autarkische Agrarwirtschaft, rückständige soziale Struktur und Halbpachtverhältnisse haben sich hartnäckig am Leben erhalten. Progressive Einflüsse kamen mit grosser Verspätung in die hügeligen Gegenden. Die Bergbewohner hielten beharrlich an traditionellen Wirtschafts- und Lebensformen fest. Jede Neuerung betrachteten sie mit übertriebenem Misstrauen und lehnten nebst schädlichen und unannehmbaren Tendenzen auch manches Fortschrittliche und Nützliche ab. Solche Vorsicht resultierte aus der Vergangenheit, aus bitteren Erfahrungen des täglichen Lebens. Sie haben nämlich immer hart gearbeitet, bescheiden gelebt und mit Schwierigkeiten, die ihre Existenz gefährdeten, gekämpft. Von Schwindlern und Wucherern wurden sie häufig betrogen, von alten ausbeuterischen Regimen aber fortwährend benachteiligt. Der Prozess der Verschuldung, des Verfalls der Bauernhöfe und des Übergangs des Grundes in die Hände der Fremden und der nichtlandwirtschaftlichen Berufe war besonders vor dem zweiten Weltkriege ausserordentlich intensiv. Erst der Volksbefreiungskampf hat diesen Prozess beendet. Da er nicht nur nationale sondern auch politische Freiheit brachte, Aussichten auf bessere Wirtschaftsentwicklung und grössere soziale Sicherheit, wurde er auch von den Bergbewohnern massenhaft unterstützt. Nach dem siegreichen Volksbefreiungskampf begann dann endlich ein neues Kapitel in ihrem Leben. Gründliche wirtschaftliche und soziale Reformen sind bis in die entferntesten Gebirgsgegenden vorgedrungen. Grosse Änderung kann man im Aussehen der Landschaft, in der Wirtschaft, in der Bodennutzung, in der Besiedlung und der Zahl der Bewohner, im täglichen Leben der Menschen, in ihren Bräuchen und ihrer Gesinnung bemerken. Diese Änderungen wurden allerdings von scharfen Konflikten begleitet. Die Denkart des Bergbewohners konnte nämlich nicht immer mit der schnellen Entwicklung, mit verschiedenen Reorganisationen und Ansprüchen der neuen Agrarpolitik Schritt halten. Im Bergbewohner begannen sich wieder die traditionelle Vorsicht, Misstrauen und konservative Denkart zu regen. Er konnte sich mit der neuen Agrarpolitik nicht abfinden. Auf der Suche nach grundlegenden, langfristigen und schnellen Lösungen der Probleme der rückständigen Landwirtschaft kam es auch zu solchen Vorschlägen, die unseren Verhältnissen nicht entsprachen und die Stimmung der Bauern nicht berücksichtigten. Ernsthafte Versuche die landwirtschaftliche Erzeugung zu kollektivieren, relativ hohe Steuern, Überschätzung der Wirtschaftsstärke der Bergbauernhöfe nahmen den Bauern den Willen zur Ausführung jener Aufgaben, deren Verwirklichung für beide Seiten nutzbringend wäre. Traditionelle Formen der Landwirtschaft wurden nur teilweise aufgegeben. Zu Änderungen kam es wegen des allgemeinen wirtschaftlichen Aufschwungs, manchmal gegen den Willen einiger Bauern. Die Entwicklung in den hügeligen Gebieten war nach dem Kriege schwierig und vom wirtschaftlichen Standpunkt aus hie und da recht zwecklos. Deshalb erlitt die Wirtschaft in diesen Gebieten manchen Rückschlag, auch die Viehzucht, für deren Fortschritt günstige Bedingungen herrschen. In den letzten acht Jahren haben sich aber die Verhältnisse wegen verschiedener Erleichterungen und grösserer Hilfeleistung sichtlich gebessert.

MILAN NATEK

SEZONSKO ZAPOSLOVANJE NA CELJSKEM PODROČJU

Sezonsko delo je v svetu ena izmed zelo značilnih oblik zaposlenosti, ki daje precejšnjemu delu prebivalstva nove, povečini dodatne viře za prežvljanje. Poudariti je treba, da lahko sezonsko zaposlenost porajajo le posebne oblike proizvodjalnega procesa v gospodarskih dejavnostih, ki pa so seveda različne glede na tehnično stopnjo razvitosti. Ker se med posameznimi pokrajinami ali državami kažejo znatne razlike v gospodarski kakor tudi v splošni družbeni razvitosti, v katerih neposredno odseva razvitost njihovih proizvodjalnih sil in sredstev, se pojavljajo tudi zelo različne oblike zaposlenosti delovne sile.

Najrazličnejše oblike začasnega ali sezonskega zaposlovanja so značilne tako za razvita kakor nerazvita področja. Pri tem moramo ločiti visoko razvita območja od obsežnih področij, ki so še v današnjem času nezadostno razvita. Za razvita območja so značilne predvsem industrijske oblike proizvodnje, ki se kažejo skoraj že v vseh vejah gospodarstva in v njih prevladuje mehanizirani ali celo že (pol) avtomatizirani postopek v predelavi surovin ali v izdelovanju najrazličnejših potrošniških dobrin. Za nerazvita področja in tista, ki so šele v začetku hitrejšega ali celo pospešenega razvoja nekmetijskih dejavnosti, je še vedno značilna stara polikultura in s stoletnimi tradicijami obremenjena proizvodnja, ki se na vsakem koraku ter iz dneva v dan spopada z njenimi sodobnimi ali pa vsaj s posodobljenimi oblikami.

Za vsa območja, bodisi razvita bodisi za nerazvita, so značilne sezonske zaposlitve in sezonski delavci. Vendar je treba poudariti, da se kažejo med njimi številne posebnosti ali v smereh potovanja (selitev) sezonskih delavcev ali pa v zaposlitveni strukturi po panogah dejavnosti. Industrijska jedra v razvitejših področjih so namreč izredno privlačna za delavce, ki se želijo sprva le začasno, to je sezonsko zaposliti. V ta mestno-industrijska središča so usmerjene ne le vse lokalne, temveč tudi močne pokrajinske selitve sezoncev. Mestna ali industrijska središča v nerazvitih predelih so ponavadi privlačna za sezonske delavce iz ožjega, to je predvsem iz domačega pokrajinskega zaledja.

Potrebno je naglasiti, da so selitve sezonskih delavcev številčno in prostorsko omejene. V prvem primeru moramo računati s splošnimi objektivnimi možnostmi; te se kažejo v zaposlitveni politiki kakor tudi s samim značajem tehnološkega procesa v tistih dejavnostih, ki dajejo možnosti sezonskega zaposlovanja. Čeprav so posamezne veje gospodarstva dosegle visoko stopnjo tehnične razvitosti, pa se vendarle v njihovem proizvodnem procesu kažejo številni, pravi sezonski ritmi. Tako je še z zaposlenostjo v gradbeništvu in v kmetijstvu ter v gozdarstvu, v trgovini in v gostinstvu v razvitih turističnih območjih, nadalje v komunalnih dejavnostih, deloma pa še v prometu, predvsem pa še v tistih vejah industrije, katerih dejavnost je bolj ali manj navezana na sezonsko proizvodnjo (npr. nekatere veje industrije gradbenega materiala in prehrabene industrije itd.).

Glede na to, da je vsaka sezonska zaposlitev časovno omejena na krajšo ali daljšo dobo v letu, so tudi selitve sezonskih delavcev bolj ali manj omejene na določen prostor. Seveda moramo v prostorskih razsežnostih sezonskega zaposlovanja računati z značajem dela, z višino zaslužka ali z možnostmi, kolikšen delež zaslužka je mogoče poleg minimalne eksistenčne vsakodneвне potrošnje prihraniti za kasnejši čas. Poleg navedenega ne moremo prezreti obdobja v letu, ki daje možnosti sezonskega dela v domačem kraju ali drugod, in seveda časa njegovega trajanja. Na številnih konkretno proučenih primerih se je pokazalo, da doba trajanja sezonskega dela močno vpliva na razdaljo potovanja sezoncev od doma do kraja dela. To pomeni, dlje ko traja sezona dela, bolj iz oddaljenih krajev prihajajo sezonski delavci. Pri tem je treba računati še s stopnjo razvitosti krajev, ki sezoncev dajejo zaposlitev, in tistih, iz katerih sezonski delavci prihajajo. Nesporna je namreč ugotovitev, da razvitejša področja dajejo sezonskim delavcem veliko možnosti zaposlitve, medtem ko teh na nerazvitih območjih skorajda ni.

V vseh razvitejših področjih, še prav posebno v večjih mestih in v močnih industrijskih središčih, se med delovno silo pojavlja vedno močnejša diferenciranost v zaposlitveni strukturi. Ugotovljeno je namreč in tudi pri nas s konkretnimi primeri potrjeno, da opravljajo domači, tj. v mestu ali v njegovi bližnji okolici že več let stanujoči delavci, lažja fizična dela, ki so ponavadi povezana tudi s stalno zaposlitvijo. Težja opravila, ki terjajo predvsem nekvalificirano — težaško delovno silo in so kljub vsemu še kar dobro plačana (npr. v komunalnih dejavnostih, dela v skladiščih), kakor tudi dela, ki so še vedno pretežno sezonskega značaja (kmetijstvo in gradbeništvu), pa so prepuščena delavcem, ki se začasno priselijo iz oddaljenih in nerazvitih področij.

Ze večkrat je bilo ugotovljeno in poudarjeno, da je gospodarstvo razvitih področij osnovna gonilna sila, ki s svojimi neštetimi vplivi učinkuje na smeri selitev, na koncentracijo prebivalstva v posameznih vitalnejših središčih kakor tudi na močnejšo ali slabotnejšo preobrazbo ožjega in širšega vplivnega območja. Ali drugače povedano: številne vplive razvitih središč je mogoče v najrazličnejših oblikah začutiti skoraj v vseh tistih območjih, od koder so delavci na sezonskem ali na stalnem delu.

Ob nakazovanju nekaterih najbolj splošnih vzrokov za sezonsko zaposlitev ne smemo in ne moremo prezreti tistih ne maloštevilnih razlik v merilih, s katerimi opredeljujemo splošno gospodarsko in družbeno razvitost posameznega področja. Navedimo vsaj nekatera izmed njih: višina narodnega dohodka na prebivalca, dohodek na zaposlenega v nekmetijskih dejavnostih, še prav posebej v tistih vejah gospodarstva, ki so izredno visoko akumulativne, nadalje gostota obljudenosti;¹ prav posebno izrazit in primeren je indeks o gostoti zaposlenosti² ali v družbenem sektorju ali pa v sekundarnih dejavnostih.³ Nadalje je zelo pomembno spoznati razlike med posameznimi kraji, ki sezonsko delovno silo sprejemajo, in tistimi, ki jo oddajajo, v deležu kmetijskega prebivalstva in sploh v odstotku zaposlenih v primarnih gospodarskih dejavnostih,⁴ v starostni in kvalifikacijski strukturi prebivalstva itd. Iz vseh navedenih kriterijev moremo izluščiti nekatera osnovna in karakteristična merila, ki nam dovolj očitno predstavijo razlike, v katerih iščemo vzroke za sezonsko zaposlovanje in za glavne smeri selitev sezonskih delavcev.

Zdi se mi, da bi preveč enostransko gledali na značaj sezonskega zaposlovanja, ko bi ga skušali pojasnjevati samo z vidika potreb gospodarskega in proizvodnega procesa. Zavedati se moramo, da morajo biti tudi za najrazličnejše oblike sezonskih zaposlitev najprej vzpostavljene med obema tako rekoč skrajnima področjema nekatero afinitete, ki izoblikujejo razlike v njunih družbeno-socialnih in gospodarskih strukturah. Pa vendar morajo poleg možnosti za sezonske zaposlitve obstajati na drugi strani tudi objektivni vzroki za odhajanje predvsem mladih ljudi na časna dela zunaj domačega okolja. S tem mislimo na začetni razkroj starih družbenih struktur, kakršnega je tudi v najbolj oddaljenih in gospodarsko zaostalih krajih v vedno močnejših oblikah čutiti in zaznavati skoraj v obeh oblikah vsakdanjega življenja. Neizpodbitna je namreč tudi resnica, da je mogoče staro patriarhalno in avtarkično miselnost, ki je bila še pred nekaj leti izredno močno zakoreninjena na znatnem delu našega državnega ozemlja, razkrojiti z načrtnimi družbeno-ekonomskimi posegi od zunaj, s takšnimi, ki prinašajo nove odnose med ljudi z različno starostjo, med moško in žensko prebivalstvo, predvsem pa nanovo vrednotijo proizvodjalna sredstva in sile. Šele tako bo mogoče dokončno zlomiti odpor starih, s stoletno tradicijo negovanih in vse do danes ohranjenih družbenih, socialnih in gospodarskih norm v njihovih strukturah. Vsekakor so prav sezonski delavci, ki prihajajo z gospodarsko in družbeno manj razvitih področij, prvi in najznačilnejši znanilci začetkov razkrojavanja starih družbenih odnosov.

Za vsa območja, ki nam sezonsko delovno silo dajejo, sta značilna visok delež kmetijskega, še predvsem kmečkega prebivalstva in izredno močna razdrobljenost kmečkih gospodarstev, kar je tudi posledica močne in več stoletij trajajoče zaprtosti njihovega gospodarskega prostora in še danes živega pravno-dednega izročila. Ljudje na območjih s takšnimi socialno-gospodarskimi okoliščinami niso skozi vse leto enakomerno, kaj šele gospodarno zaposleni. Tudi v tem je eden izmed glavnih vzrokov, da je dohodek na (zaposlenega) kmetijskega prebivalca izredno nizek in

zadostuje komaj za preživljanje številčno velike družine. Skoraj pravilo pa je, da na takih območjih skoraj vedno zmanjka osnovnih sredstev za obnovo domačij in za redno vzdrževanje preprostega kmetijskega orodja, kaj šele da bi imeli na razpolago sredstva za sodobno in mehanizirano kmetijsko proizvodnjo. S teh področij, ki jih ni malo v Sloveniji kakor tudi ne v Jugoslaviji, odhajajo sprva ljudje na zaposlitev zunaj domačega kraja le za krajši čas. Skoraj vsi so še močno navezani na dom in na družino, predvsem pa jih kliče nazaj delo in skrb za dom in kmetijo. Prav zato se sezoni v prvih letih zaposlitve pogosteje vračajo na svoje domove, kjer še pomagajo pri najtežjih kmečkih delih (košnja, žetev ali setev),⁵ ali pa odhajajo na delo šele potem, ko so doma opravili najpomembnejša kmečka dela. Sčasoma pa se sezonski delavec vedno bolj in bolj prilagaja proizvajalnemu utripu v tistih dejavnostih, ki mu dajejo možnosti občasnega dela zunaj njegove domačije. Zlasti pri mladih ljudeh, ki prihajajo z nerazvitih področij, opažamo, da je večina že tudi čustveno vse manj in manj navezana na zemljo, ki je dajala njihovim prednikom in staršem pa še njim samim v letih otroštva osnovne vire za vsakdanje življenje. Prebivalstvu tistih področij, kjer je stara socialna in patriarhalna struktura že močno razkrojena in katerih še niso zajeli neposredni učinki industrializacije, danes daje zaposlitev zunaj domačega kmetijstva že dobršen del dohodkov. Ljudje pa se izseljujejo proti področjem, ki jim dajejo najboljše možnosti za sezonsko ali za stalno zaposlitev; delo na kmetiji in vsa skrb za njeno vzdrževanje sta ponavadi prepuščena ali ženi z nedoraslimi otroki ali starejšim ljudem, ki se že ne morejo več tako lahko zaposliti kot sezonski ali stalni delavci.

Skratka, sezonske zaposlitve imajo dvojni pomen: 1. Področjem, ki jim primanjkuje težaške delovne sile in delavcev, ki bi pomagali v proizvodnji takrat, ko je potrebno največ ljudi, je tako s sezoni zagotovljena nemotena proizvodnja in vsa nadaljnja gospodarska rast. 2. S tem pa je tudi omogočeno krajem, ki imajo precej nezadostno zaposlene delovne sile, da se ta zaposli, in sicer največ v nekmetijskih dejavnostih in ponavadi tudi daleč stran od svojega rodnega doma. Zadnje pa jim onemogoča, da bi se mogli sezonski delavci vsak dan po opravljenem delu vračati na svoje domove. V trenutku, ko je med razvitimi in nerazvitimi področji »vzpostavljeno takšno ravnotežje«, prihaja pri priseljencih, tj. pri sezonskih delavcih v novem socialnem in družbenem okolju, do številnih konfliktov. V njih se namreč razrešujejo številna nasprotja, ki so jih priseljenci s svojimi navadami, običaji in s splošnim življenjskim in delovnim utripom prinesli iz svojega domačega, ponavadi nezadostno razvitega gospodarskega in socialnega okolja v nov, ki je razvitejši. Celoten kompleks »življenjskih norm«, ki so jih priseljenci prinesli s seboj, je v novem okolju pravi anahronizem. Šele sčasoma, ko se sezonski delavci že doobra vživijo v nov ritem življenja in nove navade in ko nekatere izmed njih že tudi postanejo sestavni del njihovega vsakdanjega življenja, šele potem postanejo priseljenci delavci — bodisi začasno ali za stalno zaposleni — integralni del socialnega okolja, kjer delajo in živijo. Vprašanje pa je, kaj je novo okolje sprejelo od njih? Poleg jezika ali vsaj nji-

hovega narečja ostajajo priseljencem še številne druge posebnosti, ki jih vidno ločujejo od domačega prebivalstva.

Vsa ta nakazana spoznanja naj nas spremljajo ob razmišljanju in razčlenjevanju tako raznolike problematike naših sezonskih delavcev doma ali v tujini. Misliti moramo na težavno pot skoraj slehernega ekonomskega izseljenca, njegov pogum in vzdržnost, ki jo marsikdaj stopnjuje nezavidljivi gospodarski položaj v domačem kraju, nuja lastnega eksistenčnega obstoja ali njegove družine in majhne, ponavadi še v avtarkijo za-zrte domačije.

I. NEKATERE ZNAČILNOSTI ZAPOSPLITVENEGA STANJA NA CELJSKEM PODROČJU V LETIH 1962—1968

Celjsko področje je v obsegu, v kakršnem ga bomo obravnavali v tem prispevku, zelo raznoliko.⁶ Posamezna območja s samosvojimi potezami, ki jih oblikujejo raznolične naravne okoliščine, različne stopnje gospodarske in družbene razvitosti, so kot nalašč najbolj primerna za proučevanje njihovih posebnih oblik, pojavov in procesov. Kajti prav na tem področju moramo že na kratkih razdaljah spoznavati pokrajinsko raznoličnost. Danes na splošno ugotavljamo, da je celjsko področje po svoji gospodarski in socialni strukturi zelo različno razvito. Poleg močno razvitih občin so tudi območja, ki sodijo med najmanj razvita v SR Sloveniji. Pri tem se poraja preprosto vprašanje: Ali so razvita območja na celjskem področju ali pa vsaj njihova jedra (predvsem Celje s svojo širšo okolico in Velenje) že tudi tako močna, da bodo mogla s svojo ekspanzivno vitalnostjo počasi zabrisati sledi nerazvitosti na obsežnih področjih Kozjanskega in Obsotelja ter na Bizeljskem, v Gornji Savinjski dolini in še drugod?⁷ Res je, da so se v zadnjih letih pokazali rahli in začetni znaki hitrejšega razvoja nerazvitih področij (primerjajmo samo rast narodnega dohodka na prebivalca), pa vendar menimo, da s tako blagimi in bolj po naključju kakor zavestno usmerjenimi akcijami ni mogoče pričakovati že v doglednem času, da se bodo gospodarske in družbene razmere na širših območjih bolj izenačile.

Tabela 1: Gibanje gostote zaposlenih na celjskem področju
v letih 1962 do 1968⁸

Občina	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Brežice	140	137	157	144	144	140	135
Celje	448	479	503	477	473	460	456
Laško	212	211	223	229	222	218	213
Mozirje	176	196	187	195	176	162	164
Sevnica	168	151	170	165	160	162	167
Slov. Konjice	201	202	240	230	223	214	210
Šentjur pri Celju	107	111	101	89	91	92	92
Šmarje pri Jelšah	130	137	148	144	138	135	130
Velenje	328	364	383	382	386	345	370
Zalec	246	248	292	295	255	232	237
Celjsko področje	246	252	277	271	263	252	254
SR Slovenija	292	303	319	307	298	292	294

Že v uvodu smo omenili, da je **gostota zaposlenih** eno izmed pomembnih meril stopnje razvitosti posameznega kraja. Za celotno celjsko področje velja ugotoviti, da je število zaposlenih na 1000 prebivalcev znatno pod slovenskim povprečjem: leta 1962 za 17 ‰, v letu 1965 in 1966 za 12 ‰ in v letih 1967 in 1968 spet za 14 ‰. Tabela kaže, da se je v zadnjih nekaj letih število zaposlenih na celjskem področju povečalo za 8 ‰, medtem ko znaša v istem obdobju (1962-68) povprečni slovenski prirastek 7 ‰. Če ob tem navedemo še podatke, da se je v obravnavanem času število prebivalstva na celjskem področju povečalo od 249.591 na 261.901, to je za 4,9 ‰, medtem ko znaša povprečni republiški prirastek 6,3 ‰, potem moremo spoznati za malenkost ugodnejši položaj celjskega področja v pogledu zaposlenosti, kakor pa je bil še pred nekaj leti nazaj. Vsi ti podatki nam tudi povedo, da povečana gostota zaposlenosti v družbenem sektorju na našem področju ni odsev povečanega števila novih delovnih mest, pač pa posledica nekoliko počasnejše rasti števila prebivalstva. Tudi opažamo, da se je v primerjavi z letom 1962 v nekaterih manj razvitih občinah celjskega področja gostota zaposlenosti močno povečala, kar pa gre predvsem na račun depopulacije. Ob številčni stagnaciji delovnih mest ali ob zelo počasnem naraščanju števila zaposlenih na kakem območju nastaja predvsem pri mladih ljudeh, to je pri tistih, ki so s svojo starostjo pravkar prešli v delovno skupino prebivalstva, notranji nemir.¹⁰ Mnogi ne morejo več dobiti dela v nekmetijskih dejavnostih, kot so se mogli zaposliti njihovi starejši vrstniki še pred nekaj leti. Zato so prisiljeni, da si za začetek poiščejo kakršno koli delo, v začetku tudi sprejmejo zaposlitev sezonskega značaja. Delavci z odročnih krajev, ki so s prometnim ožljem slabo povezani z današnjimi gospodarskimi žarišči, sčasoma zapustijo svoj domači kraj in se preselijo v bližino prometnih silnic ali pa celo v neposredno bližino naselij, kjer so zaposleni. Proces deagrarizacije na nerazvitih področjih je povezan z depopulacijo naselij, še posebno tistih, ki nimajo razvitih nekmetijskih dejavnosti. Prav zato na zaostalih področjih ne smemo pričakovati večjih možnosti sezonskega zaposlovanja.

Podatki o gostoti zaposlenosti nas opozarjajo, da je bila ta v večini občin celjskega področja največja v letih 1965 in 1966, nakar se je ponovno zmanjšala in je bila v letu 1968 le za 3 ‰ višja kot leta 1962 (ustrezen porast v SR Sloveniji znaša samo 1 ‰). V letih 1962—1968 zaznamujemo največji porast v gostoti zaposlenih v velenjski občini (14 ‰), kjer se je tudi število zaposlenih dvignilo kar za 32 ‰. Tudi v konjiški (4 ‰) in v celjski občini (2 ‰) se je dvignila gostota zaposlenih v družbenem sektorju, v vseh drugih občinah našega področja pa se je zmanjšala (Šentjur — 14 ‰, Mozirje — 7 ‰, Žalec — 4 ‰) ali pa je ostala na ravni iz leta 1962 (Laško, Sevnica, Šmarje pri Jelšah). Iz tega sledi: močno razvita področja, kjer je tudi število prebivalstva najbolj narastlo, so v zadnjih letih okrepila zaposlitveno bilanco v primeri z nerazvitimi območji. To pomeni, da se je ob stagnaciji števila prebivalstva na nerazvitih območjih tudi zmanjšalo število zaposlenih v zadnjih sedmih letih. To nam najbolj prepričljivo prikazujejo številke v tabeli 2.

Tabela 2: Stopnja rasti števila zaposlenih v družbenem sektorju v letih 1962 do 1968 (leto 1962 = 100)

Občina	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Brežice	100	97	111	105	105	101	97
Celje	100	109	116	113	114	113	113
Laško	100	100	105	108	104	102	100
Mozirje	100	108	103	107	97	89	91
Sevnica	100	90	101	99	96	98	102
Slov. Konjice	100	101	121	116	113	110	109
Šentjur pri Celju	100	104	95	84	86	86	86
Šmarje pri Jelšah	100	105	112	109	104	103	97
Velenje	100	113	123	126	131	122	132
Žalec	100	101	121	124	108	99	100
Celjsko področje	100	105	115	113	111	107	108
SR Slovenija	100	104	111	108	106	105	107

Tabela 3: Spremembe v zaposlitveni strukturi po skupinah dejavnosti v letu 1962 in 1968¹⁾

Občina	1962			1968		
	I.	II.	Skupaj	I.	II.	Skupaj
Brežice	632	1.326	3.559	542	1.339	3.436
Celje	836	14.311	23.373	1.151	15.766	26.450
Laško	205	2.328	3.894	175	2.471	3.919
Mozirje*	1.049	1.125	2.758	877	1.062	2.479
Sevnica	371	1.938	3.073	193	2.046	3.143
Slov. Konjice	444	2.568	3.676	222	3.089	3.996
Šentjur pri Celju	391	850	1.804	395	674	1.559
Šmarje pri Jelšah	441	1.832	4.066	401	1.731	3.927
Velenje	375	5.593	7.509	243	7.223	9.874
Žalec	403	4.906	7.649	1.387	4.850	7.674
Celjsko področje	5.147	36.777	61.361	5.586	40.251	66.745
SR Slovenija	37.885	276.492	467.138	29.287	297.788	500.740

* Po združitvi LIN in GG v Gornji Savinjski dolini so bili gozdni delavci prišteti k industrijskim delavcem, kamor je uvrščeno Gozdnolesno industrijsko podjetje Nazarje. V naši preglednici smo skušali gozdne delavce izločiti in jih prišteti v skupino primarnih dejavnosti.

I = primarne dejavnosti, II = sekundarne dejavnosti, razlika med skupnim številom in zaposlenimi v primarnih in sekundarnih dejavnostih prikazuje število zaposlenih v terciarnih vejah.

Ako primerjamo ustrezne podatke v obeh tabelah (1 in 2), spoznamo, da nam le-ti potrjujejo naša prejšnja spoznanja. Ko bi namreč gostota zaposlenosti naraščala s stopnjo povečanja števila prebivalstva, potem ne bi prihajalo do sprememb med ustreznimi indeksi v prvi ali v drugi tabeli. To pa bi potem tudi pomenilo, da se obstoječe razlike med razvitimi in nerazvitimi območji ohranjajo. Relativni številčni podatki v obeh tabelah pa pokažejo, da je v pogledu števila zaposlenih oziroma gostote zaposlenosti med razvitimi in nerazvitimi območji celjskega področja v zadnjih šestih oziroma sedmih letih zazijala še večja razpoka, kot pa je bila v preteklih letih. Tudi to nas mora opozoriti, kateri kraji obravnavanega področja imajo tudi objektivne možnosti za zaposlovanje sezonskih delavcev, iz katerih krajev pa delovna sila (tudi sezonska) odhaja drugam, predvsem v razvitejša območja.

Vendar nam same spremembe v rasti in v gostoti zaposlenih ne dajejo zadovoljivega pregleda, ker nas obenem zanimajo tudi spremembe v strukturi zaposlenih. V teh se namreč kažejo tisti kvalitativni premiki v družbeno-socialni strukturi, ki neposredno vplivajo na gospodarsko razvitost posameznih območij. Ako skušamo te spremembe na celjskem področju primerjati z ustreznimi premiki na celotnem ozemlju SR Slovenije, potem pač spoznavamo, da je v tem pogledu naše celotno področje v rahlem zaostajanju za slovenskim poprečjem.

V zadnjih šestih letih se je delež zaposlenih v primarnih dejavnostih¹² v SR Sloveniji zmanjšal od 8,1 % na 5,8 %, a na celjskem področju je ostal neizpremenjen — 8,4 %. Število zaposlenih v družbenem sektorju kmetijstva in gozdarstva se je na celjskem področju povečalo za 9 %, medtem ko je za celotno Slovenijo ugotovljen padec za okrog 22 %. Največje spremembe v številu zaposlenih v primarnih dejavnostih na celjskem področju so ugotovljene v konjiški (— 50 %), sevniški (— 48 %) ter v velenjski občini (— 35 %); v drugih občinah našega področja se je zmanjšalo število za 16 % in manj, le občini Celje (+ 38 %) in Žalec (+ 244 %) zaznamujeta skokovit porast.

Delež zaposlenih v primarnih panogah dejavnosti se je spreminjal. Ta se je v večjem številu občin zmanjšal (Slov. Konjice — 6,5 %, Sevnica — 6 %, Mozirje — 2,9 %, Velenje — 2,5 %, Brežice — 2 %, Laško — 0,8 % in Šmarje — 0,7 %), v drugih pa narastel od 0,8 % do 13,4 % (Žalec, Šentjur + 3,6 %, Celje + 0,8 %).

Leta 1968 je delalo v SR Sloveniji v sekundarnih dejavnostih 59,5 % zaposlenih, na celjskem področju pa 60,6 %. V teh gospodarskih vejah se je število zaposlenih v Sloveniji povečalo za okrog 10 % (v letih 1962 do 1968). Tudi v rasti števila zaposlenih v sekundarnih dejavnostih so občutne razlike. Njihovo število se je najmočneje povečalo na območju velenjske (+ 29 %) in konjiške občine (+ 20 %), pa še v občinah Celje (+ 10 %), Sevnica (+ 7 %), Laško (+ 6 %) in Brežice (+ 1 %, medtem ko imajo vse druge občine našega področja v letu 1968 manj zaposlenih v sekundarnih dejavnostih kot pa v letu 1962 (Žalec — 1 %, Mozirje in Šmarje — 6 %, Šentjur — 21 %). Številni premiki v zaposlitveni strukturi so pripomogli, da se je menjal tudi delež zaposlenih v sekundarnih vejah go-

spodarstva: v SR Sloveniji se je povečal za 0,3 %, na našem področju pa kar za 0,8 %. Tudi v tem pogledu je slika sprememb na celjskem področju zelo različna: povečanje deleža zaposlenih v sekundarnih vejah zaznamujejo občine Slovenske Konjice (7,3 %), Laško (3,2 %), Sevnica (2,6 %), Mozirje (1,7 %) in Brežice (0,6 %), v vseh drugih občinah pa se je zmanjšal (Žalec za -0,8 %, Šmarje -1,1 %, Velenje -1,2 %, Celje -1,8 % in Šentjur -4 %). To pomeni, da je prišlo do večjih in korenitejših sprememb v deležu zaposlenih v sekundarnih dejavnostih le tam, kjer je narastlo (ali padlo) število zaposlenih sploh, in tam, kjer smo mogli ugotoviti znatne spremembe v deležu zaposlenih v primarnih dejavnostih. Na razvitejših območjih prevladuje težnja, da se zmanjšujeta deleža zaposlenih v primarnih in sekundarnih dejavnostih na račun terciarnih, ki so na teh območjih nenehno v porastu. Seveda je takšno vzajemno spreminjanje relativnega pomena, saj absolutno število zaposlenih v vseh dejavnostih, razen v kmetijstvu in v gozdarstvu, stalno narašča. Če pa smo na celjskem področju zaznali nasprotno težnjo, pa čeprav so le rahlo naznačene, je prav gotovo temu vzrok tudi v prešibki razvitosti področja kot celote.

Podobne težnje, kot smo jih že spoznali v strukturnih spremembah zaposlenih ali v primarnih ali v sekundarnih dejavnostih, se kažejo tudi v terciarnih. Leta 1968 je bilo v SR Sloveniji v teh dejavnostih zaposlenih 34,7 % (leta 1962 pa 32,7 %); njihovo število se je povečalo od 152.761 na 173.674, to je za 13,7 %. Potemtakem so v Sloveniji terciarne dejavnosti zaznamovale v zadnjem času najmočnejši prirastek v številu zaposlenih. Kako pa je na celjskem področju? Tudi tukaj se je število v njih zaposlenih delavcev v letih 1962 do 1968 povečalo za 6,2 % (od 19.437 na 20.638 zaposlenih), a znatno manj, kot znaša republiško povprečje. Zato se je na našem območju temu primerno znižal delež zaposlenih v terciarnih dejavnostih od 31,8 na 31 %. Podrobnejša slika po območjih je naslednja: najmočnejši porast ima občina Velenje, in sicer za 56,3 %, znatno manjšega pa sevniška (18,3 %), celjska (16 %) in konjiška občina (3,1 %); šmarska občina izkazuje stagnacijo, vse druge pa nazadovanje (Brežice -3 %, Mozirje -4,5 %, Laško -6,5 %, Šentjur -13 % in Žalec -38,6 %).

Te spremembe so poleg stopnje porasta števila zaposlenih neposredno vplivale na zaposlitveno strukturo. Na tistih območjih, kjer se je celotno število zaposlenih zmanjšalo, število delavcev v terciarnih dejavnostih pa stagniralo, se je prav za toliko povečal delež v terciarnih dejavnostih zaposlenih delavcev in uslužbencev. Za Slovenijo kot celoto je značilno, da se je delež v terciarnih dejavnostih zaposlenih povečal za 3 %, na našem področju pa znižal za 0,8 %. To zmanjšanje v strukturi zaposlenih imajo občine Žalec in Slovenske Konjice (po -0,8 %) ter Laško (-2,4 %), v vseh drugih pa je zaznaven rahel porast (Velenje +3,8 %, Sevnica +3,4 %, Šmarje +1,8 %, Brežice +1,4 %, Mozirje +1,2 %, Celje +1,0 % in Šentjur +0,4 %). To pomeni, da terciarne dejavnosti v večini občin celjskega področja nimajo večje vloge v zaposlitveni politiki. S tem pa nočemo trditi, da so na teh območjih na splošno premalo razvite v primerjavi s sedanjo stopnjo gospodarskega in družbenega razvoja. Nasprotno: splošna gospodarska razvitost neposredno vpliva na stopnjo rasti

storitvenih dejavnosti, ki imajo prav v mestih in v močnih industrijskih in pokrajinskih središčih najmočnejšo in najtrdnjšo oporo za vsestranski razvoj.

S tem vmesnim prikazom smo želeli očrtati nekatera najbolj splošna gibanja, ki se kažejo v spremembah zaposlitvene strukture na celjskem področju. Ta nam bodo vsaj posredno pomagala pri razumevanju nekaterih najbolj splošnih pojavov sezonskega zaposlovanja na našem področju. Kajti v nekaterih od prikazanih oblik zaposlovanja moramo spoznavati trenutne težnje v razvoju gospodarstva, ki je lahko intenzivnega ali ekstenzivnega značaja. Toda močan pojav sezonstva v kateri koli panogi gospodarstva govori o njegovi ekstenzivni ekspanziji. Vsekakor pa ima takšno gospodarstvo na nerazvitih področjih ugodnejše pogoje za svojo razrast kakor pa na razvitih območjih.

II. SEZONSKO ZAPOSLOVANJE NA CELJSKEM PODROČJU

V prispevku bomo prikazali in razčlenili nekatere vidike sezonskega zaposlovanja na celjskem področju od leta 1962 do 1968. leta,¹³ torej za obdobje, ko imamo na razpolago kolikor toliko zanesljivo statistično gradivo. Podčrtati moram, da je vse uporabljeno gradivo, ki mi ga je dal na razpolago Republiški zavod za zaposlovanje v Ljubljani, zelo nesistematično zbrano po komunalnih zavodih za zaposlovanje ali po njihovih podružnicah, ki so skoraj v vseh krajih, kjer so tudi sedeži občin. Pregled gradiva nas prepriča, da s podatki s celjskega področja ne moremo biti popolnoma zadovoljni. Pokazalo se je namreč, da v posameznih letih manjkajo ustrezna statistično-evidenčna poročila za več mesecev, kar nam seveda onemogoča, da bi mogli na osnovi zbranega in urejenega gradiva napraviti kakršne koli zanesljivejše in tehtnejše sklepe. Vseeno pa menim, da nam gradivo tudi takšno, kakršno pač je z okrnitvami, pomeni izredno dragoceno osnovo prikazovanja pestre problematike sezonskega zaposlovanja. Kajti sezonsko zaposlovanje je danes aktualno in živo prisotno vprašanje v gospodarstvu tako celjskega področja kakor tudi v drugih najbolj razvitih slovenskih gospodarskih središčih.¹⁴

Treba je pripomniti, da tudi s področij drugih komunalnih zavodov za zaposlovanje nimamo neprekinjene vrste mesečnih statističnih podatkov o sezonskem zaposlovanju pri nas. V tem je ena izmed ovir, ki nam preprečuje podati celovito in kolikor toliko zanesljivo sliko o sezonskih delavcih v SR Sloveniji. K temu je treba pripisati še naslednjo ugotovitev: dognano je bilo, da se velik del sezoncev zaposluje mimo ustreznih komunalnih zavodov ali njihovih podružnic, kar nam seveda tudi preprečuje prikazati natančno številčno stanje sezoncev in sezonskih zaposlitev v SR Sloveniji. Še prav posebno se je tovrstna pomanjkljivost pokazala pri zaposlovanju sezoncev, ki prihajajo v SR Slovenijo iz drugih republik Jugoslavije.¹⁵ Z anketo v 180 ljubljanskih podjetjih je bilo ugotovljeno, da se je samo v letu 1966, to je že v dobri zaostrene zaposlitvene politike, zaposlilo mimo ustreznega zavoda za zaposlovanje skoraj dve tretjini se-

zoncev oziroma sploh delavcev, ki so prišli v Ljubljano iz drugih krajev naše države.¹⁶

Po uradno zbranih statističnih podatkih se je v času od leta 1962 do julija 1968 sezonsko zaposlilo v Sloveniji 137.632 delavcev (od tega 77,2 % moških), med katerimi je 74.925 sezoncev (med njimi le 2,7 % žensk), ki so se priselili iz drugih republik. Prepričan sem, da je bilo v obeh primerih število dejansko zaposlenih sezoncev mnogo višje, kakor pa nam ga prikazujejo dostopne statistične informacije. Zato ni mogoče ne za celotno Slovenijo kakor tudi ne za celjsko področje podati natančnejšega obsega sezonskega zaposlovanja v šestdesetih letih in prav zato tudi ni mogoče očrtati vseh poglobitvenih premikov v selitvenih tokovih naših sezonsko zaposlenih delavcev.

Drugi vir, ki nam je dobrodošel kot uradni dokument o sezonskem zaposlovanju na celjskem področju, so letna poročila zavoda za zaposlovanje v Celju. In z vsem omenjenim gradivom bom skušal podati osnovni oris sezonskega zaposlovanja in strukturo sezonskih delavcev na celjskem področju.

1. Sezonske zaposlitve v letih 1962 do 1968

V obravnavanem obdobju se je na celjskem področju zaposlilo 22.193 sezonskih delavcev, med katerimi prevladujejo moški s 76,4 %. Tako je bilo leta 1962 na našem področju 13,1 % vseh v Sloveniji zaposlenih ljudi, a leta 1968 13,3 %. Toda na naše področje odpade povprečno po 16,1 % sezonskih delavcev, ki so bili zaposleni v SR Sloveniji. V posameznih letih je bil ta delež še znatno višji (npr. 1965. leta 20,4 %, 1966 celo 22,4 %), a v večini primerov se je gibal med 13,8 % (1963. leta) in 15,6 % v letu 1967. Tudi te navedbe nam potrjujejo že prej zapisano misel, da ima namreč naše področje, ki je v primerjavi s slovenskim povprečjem nekoliko slabše razvito, izredno pomembno vlogo pri začasnem oziroma sezonskem zaposlovanju domačih ali od drugod priseljenih delavcev.

Kljub pomislekom, ki smo jih izrazili o verodostojnosti ali popolnosti zajetja podatkov o sezoncih, smemo trditi, da je njihova številčnost izrednega pomena, saj znatno prispevajo k delovnim uspehom področij, kjer so zaposleni.

Številni razločki, ki kažejo na raznoličnost območij celjskega področja, se še toliko bolj izostrijo, ako se poglobimo v nekatere številčne indekse o sezonskih delavcih.

Najprej se nam postavlja vprašanje o intenziteti sezonskega zaposlovanja na našem področju, obenem pa želimo vse značilnosti našega področja primerjati z značilnostmi celotnega slovenskega prostora.

* Tudi na tem mestu naj izrečem vso zahvalo vodstvu Republiškega zavoda za zaposlovanje, ki mi je z razumevanjem dalo na razpolago vso obstoječo statistično dokumentacijo. Še posebno zahvalo sem dolžan njegovim uslužbencem, in sicer tov. S. Binterju, J. Verbeku in M. Zoharju, ki so vestno spremljali ter z nasveti pomagali pri oblikovanju preučevanja sezonskega zaposlovanja pri nas. Enako zahvalo dolgujem celjskemu komunalnemu zavodu za zaposlovanje, ki mi je dal na razpolago svoje letne BILTENE od 1964. do 1968. leta.

Tabela 4: Število sezonskih delavcev po območjih in letih zaposlitve na celjskem področju¹⁷

Leto	Skupaj		Sezonci iz drugih republik		Sezonci iz SR Slovenije			
					Skupno število		Sezonci zaposleni v občini stalnega bivališča	
	moški	skupaj	moški	skupaj	moški	skupaj	moški	skupaj
1962	2.871	3.720	1.858	1.872	1.013	1.848	610	1.415
1963	3.570	4.633	2.395	2.453	1.175	2.180	1.060	2.006
1964	2.244	3.033	1.844	1.913	400	1.120	351	1.045
1965	2.230	2.657	1.684	1.793	546	864	423	662
1966	2.818	3.651	1.865	2.055	953	1.596	744	1.279
1967	1.892	2.617	1.036	1.193	856	1.424	677	1.182
1968	1.324	1.882	703	816	621	1.066	438	852
Skupaj	16.949	22.193	11.385	12.095	5.564	10.098	4.303	8.441
Brežice	1.347	1.802	757	760	590	1.042	563	997
Celje	8.869	11.779	5.527	5.884	3.442	5.895	2.351	4.609
Sevnica	411	655	262	262	149	393	124	367
Slov. Konjice	463	741	188	190	275	551	268	554
Velenje	4.521	5.270	3.745	3.847	776	1.423	717	1.292
Žalec	1.238	1.946	906	1.152	332	794	280	632
Skupaj	16.949	22.193	11.385	12.095	5.564	10.098	4.303	8.441

Tabela 5. Število sezonskih delavcev na 1.000 zaposlenih v letih 1962-68

Območje	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	Poprečno v letih 1962—1968
Celje	52	50	37	23	62	56	49	47
Sevnica	93	123	?	3	1	2	3	37
Slov. Konjice	59	46	30	26	11	11	5	26
Velenje	89	145	67	92	34	27	?	75
Žalec	30	46	46	30	65	13	?	39
Celjsko področje	61	72	43	39	54	40	28	48
SR Slovenija	55	69	39	26	33	34	24	40

Ako skušamo intenziteto sezonskega zaposlovanja prikazati v odnosu do celotnega števila zaposlenih na posameznem območju, se mi zdi najprimerneje označiti število sezonskih delavcev, ki pride na 1.000 zaposlenih v družbenem sektorju gospodarstva. Kajti velika večina sezonskih delavcev dobi delo pri večjih podjetjih, medtem ko se jih le manjši delež zaposli pri zasebnikih. Na osnovi podatkov o številu vseh zaposlenih in števila sezonskih delavcev smo ugotovili, da se tudi v tem pogledu kažejo nekatere posebnosti širšega celjskega prostora v sklopu celotne Slovenije. Za SR Slovenijo je namreč značilno, da je imela v letih 1962 do 1968 poprečno po 40 sezoncev na 1000 zaposlenih delavcev, celjsko področje pa celo 48, kar je v razmerju 1 : 1,2. Vzporedno z gibanjem števila zaposlenih in še posebej števila sezonskih delavcev se je spreminjala intenziteta sezonskih zaposlitev tako na celjskem področju kakor tudi v republiškem merilu. Največja gostota sezonsko zaposlenih na celjskem področju in v SR Sloveniji je bila v letu 1963 (72 oziroma 69), v letih 1966 in 1965 pa je bila ta razlika med našim področjem in Slovenijo največja: v letu 1966 je bila na celjskem področju kar za 64 % nad slovenskim poprečjem, leto poprej pa 50 % nad njim.

Čeprav so številne razlike v gostoti sezonskih zaposlitev med Slovenijo in celjskim pokrajinskim območjem, pa je treba poudariti, da so razlike na poedinih območjih našega področja še mnogo izrazitejše. Za posamezna območja so namreč značilna izredno močna odstopanja od področnega poprečja (npr. Velenje, Brežice), a še precej večje razlike se kažejo na posameznih območjih med poedinimi leti (npr. Velenje, Sevnica, Brežice, Slovenske Konjice). V teh močnih kolebanjih in v spreminjanju gostote sezonskih zaposlitev kar najbolj neposredno odseva gospodarska razvitost posameznih območij. Poleg tega je potrebno upoštevati današnje družbeno in nezavidljivo težko zaposlitveno stanje, ko je mnogo delavcev z najrazličnejšimi kvalifikacijami ostalo brez dela. Gospodarska in družbena reforma sta prinesli večjo stabilnost v zaposlitveno politiko. Pred njenimi začetnimi ukrepi se je namreč delovna sila izredno naglo menjavala po podjetjih (močna fluktuacija). V pogojih zaostrenega gospodarjenja z vsemi razpoložljivimi proizvodjalnimi silami in sredstvi se je tudi fluktuacija delovne sile močno zmanjšala. Kajti vsak zaposleni, pa najsí bodo potrebe delovnega mesta stalnega ali začasnega oziroma sezonskega značaja, se trdno oklepa položaja v svoji delovni organizaciji. Ako bi imeli na razpolago serijo podatkov o časovni dobi, ki jo je zaposleni prebil na enem delovnem mestu ali v enem podjetju za pretekla leta in današnji čas, bi gotovo mogli zaznati, da danes delavci znatno redkeje menjujejo zaposlitve, kakor pa je bila ta razvada razširjena še pred nekaj leti. Čeprav so splošno uveljavljena naziranja o intenzifikaciji proizvodnje in celotnega delovnega procesa, kar se počasi tudi v praksi uresničuje, pa vendarle spoznavamo, da imajo sezonske zaposlitve oziroma sezonski delavci še vedno močan vpliv in pomen v proizvodjalnem procesu. Res je, da se danes večina sezoncev vse bolj in bolj oprijemlje v gospodarstvu pridobljenega delovnega mesta. Morda smemo poleg drugega, kar je pač že izraženo v težnjah uresničevanja naše družbene in gospodarske refor-

me, po letu 1965 iskati tudi v teh prizadevanjih nekatere vzroke, da se v zadnjem obdobju pri nas iz leta v leto zmanjšuje število sezonsko zaposlenih delavcev. Nedvomno so na to vplivale poleg drugega tudi možnosti, da se danes lahko naši delavci v večjem številu sezonsko (ali za stalno) zaposlujejo na tujem.¹⁸ S to liberalizacijo zaposlovanja je bil vsaj za nekaj časa omiljen pritisk naših brezposelnih ali pa vsaj nezadostno zaposlenih ljudi na vsa izpraznjena ali na novo odprta delovna mesta.¹⁹

Vzroke za nenavadno močno sezonsko zaposlovanje v nekaterih občinah celjskega področja iščemo v hitrem naraščanju potreb po delovni sili, predvsem v tistih gospodarskih panogah, v katerih je še vse do danes ostal ohranjen značaj sezonskega dela (npr. gradbeništvo, kmetijstvo, gozdarstvo, gostinstvo). Med vsemi območji na celjskem področju najbolj vidno izstopata brežiška in velenjska občina. Premogovništvo v Velenjski kotlini je v začetku šestdesetih let doživljalo nenavadno močan razvoj. Šaleškemu rudarstvu je skoraj vedno primanjkovalo delavcev, bodisi stalnih bodisi sezonskih. Velik razmah rudarstva je pospeševal gradbeno dejavnost v vsej Šaleški dolini. Mnogi, ki so se sprva le začasno vključili ali v rudarski stan ali med gradbene delavce, so se kmalu tudi redno zaposlili v eni izmed cvetočih dejavnosti gospodarstva na tem območju. Tudi v brežiški občini se je v letih 1962 do 1968 zaposlilo v primerjavi s številom stalno zaposlenih delavcev sorazmerno veliko število sezoncev. Največ jih je našlo delo v gradbeništvu pa v industriji, gozdarstvu, v trgovini z gostinstvom ter v kmetijstvu. To pa pomeni, da so skoraj vse navedene dejavnosti na območju brežiške občine še dokaj nerazvite, zato se tudi ne smemo čuditi tolikšnemu sezonskemu utripu, ki se kaže v zaposlitvenem stanju ter v časovno nihajoči proizvodnji. Računati pa moremo seveda z dejstvom, da se je na brežiškem področju zaposlilo samo okrog 1.800 sezoncev.

Brez dvoma bi v tem pogledu izredno vidno izstopilo območje celjske občine, ko bi imeli zanjo podatke posebej navedene. V območje nekdanjega celjskega zavoda za zaposlovanje so vključene še občine Laško, Šentjur in Šmarje pri Jelšah. In prav zaradi tega tudi ne moremo dobiti pestrejšje podobe sezonstva na našem področju. Zdi se mi, da zavoljo enakih razlogov tudi Šaleška dolina v pogledu sezonskih zaposlitev nima v primerjavi z drugimi še močnejšega odstopanja; k velenjskemu zavodu je pridružena tudi mozirska občina, torej področje Gornje Savinjske doline z dokaj samosvojnimi problemi.

2. Teritorialno poreklo sezonskih delavcev

V geografiji posvečamo veliko pozornost poreklu prebivalstva. Kajti le tako nam je mogoče spoznati in določiti osnovne smeri prebivalskih selitev, pa najsi gre za selitve aktivnega kakor tudi vsega drugega prebivalstva. Zato nas tudi pri preučevanju sezoncev in sezonstva zanima njihovo poreklo, ker moremo na osnovi tega začrtati premike in poti sezonskih delavcev. Ob tem pa moremo spoznavati, katere so tiste privlačnosti v posameznih mestnih ali v drugih prebivalskih ter industrijskih središčih, ki privabljajo ljudi, še predvsem delavce od blizu in daleč.

Tudi v teritorialnem izvoru sezonskih delavcev, ki so se zaposlili v Sloveniji ali pa na celjskem področju, so omembe vredni razločki. V letih 1962 do 1968 je med zaposlenimi sezonci na našem področju kar 54,4 % priseljenih iz drugih republik Jugoslavije; prav toliko znaša njihov delež v celotni Sloveniji (54,4 %). Mnogo zaznavnejše razlike med celjskim področjem in SR Slovenijo kot celoto pa se pokažejo v posameznih letih. Od leta 1962 do 1964 je bilo med sezonci, ki so bili zaposleni v Sloveniji, več prišlekov iz drugih republik (1962. leta 57,3 %, 1963 69,3 % in 1964 75,2 %), kakor pa je znašal njihov delež med sezonci, zaposlenimi na celjskem področju (1962. leta 50,4 % iz drugih republik, 1963 53 % in 1964. leta 63,2 %). Vendar opažamo povsod, da se je do leta 1964 v Sloveniji, oziroma do leta 1955 na celjskem področju, delež domačih, to je slovenskih sezonskih delavcev zmanjševal na račun priseljenih iz drugih republik Jugoslavije. Na celjskem področju že od leta 1965 dalje ugotavljamo višji delež sezoncev iz naših južnih republik, kot pa znaša njihov delež v Sloveniji. Zato se zastavlja vprašanje: Kje moramo iskati vzroke za ugotovljeno stanje? Ali je morda bližina sosednjih republik kaj prispevala k omejenim razločkom?

Tabela 6: Delež (%) sezoncev iz drugih republik Jugoslavije od celotnega števila sezonskih delavcev na celjskem področju v letih 1962-68

Območje	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	Skupaj
Brežice	29,9	58,4	43,4	62,2	41,2	—	30,2	42,2
Celje	52,3	38,9	64,8	58,9	52,5	45,8	44,7	49,9
Slov. Konjice	26,1	39,4	29,1	4,5	—	51,2	—	25,6
Sevnica	78,0	7,0	—	100,0	—	55,5	—	40,0
Velenje	57,9	76,0	82,8	80,5	76,5	44,8	—	73,0
Žalec	25,7	61,0	43,2	70,0	71,8	100,0	—	59,3
Celjsko področje	50,4	53,0	63,2	67,6	56,3	45,6	43,3	54,5
SR Slovenija	57,3	69,3	75,2	51,3	42,0	31,2	25,3	54,4

Naj bodo razlogi še tako različni, dejstvo je, da mimo ugotovljenega premika v deležu sezoncev iz drugih republik ne moremo, ne da bi upoštevali vse poznane ali neznanе specifičnosti gospodarstva in drugih pannonog družbene dejavnosti, ki dajejo delo sezonskim delavcem. Čeprav se je v zadnjih letih število iz drugih republik priseljenih sezoncev tako pri nas kakor skoraj povsod drugod na Slovenskem precej zmanjšalo, pa se vendarle tudi v tej stopnji nazadovanja pokažejo razlike. Število sezoncev iz drugih republik, ki so se zaposlili na celjskem območju, se je praviloma počasneje zmanjševalo kot pa v republiškem merilu. Zato se je delež celjskega področja pri zaposlovanju sezonskih delavcev iz južnih republik skoraj nenehno povečeval: od 10,5 % v letu 1963 do 30,1 % v letu 1966 ali 26,5 % v letu 1968. V obravnavanem času se je na našem področju zaposlilo 16,2 % vseh v Sloveniji zaposlenih sezoncev iz južnih republik, in to navzlic temu, da dela na našem področju le 13,4 % vseh v republiki

zaposlenih ljudi. Tudi z vidika rasti celotnega števila sezonskih delavcev na celjskem področju so v primerjavi s Slovenijo nekatere razlike. Ugotavljamo, da je na območjih celjskega področja iz leta v leto pojenjavalo število sezonskih delavcev nekoliko počasneje kot pa na vsem ozemlju SR Slovenije. Iz leta v leto spreminjajoči se delež sezoncev iz južnih republik pa ni zanimiv samo v prikazu in v primerjavi celjskega področja s splošnimi razvojnimi težnjami v Sloveniji, temveč še prav posebno po območjih zavodov za zaposlovanje ali njihovih podružnic (gl. tabelo 6). Morda je za prikaz najbolj značilen primer velenjskega zavoda za zaposlovanje, iz katerega pa smo izločili podatke za koroško regijo. Ugotavljamo, da je bilo med sezonci v Velenjski kotlini in v Gornji Savinjski dolini skoraj vsako leto več kot tri četrtine delavcev iz drugih republik. Tudi na območju celjskega zavoda za zaposlovanje je delež sezoncev iz južnih krajev države sorazmerno močan (od 39 do 65 %). Območja Spodnje Savinjske doline, brežiške in sevniške občine imajo v posameznih letih izredno nizek odstotek sezonskih zaposlenecv iz domačih krajev oziroma iz Slovenije. Tudi te, na konkretnih primerih spoznane ugotovitve nakazujejo in potrjujejo izrečene domneve, da se namreč tudi pri nas kaže vse večja diferenciacija v zaposlitveni strukturi med domačimi in priseljenimi delavci, in v njej neposredno odseva stopnja gospodarske razvitosti področij. Prav zato, ker se domačini morda branijo prevzemati nekatera težja ali pa vsaj bolj umazana težaška dela, pa se ponudijo drugim delavcem — ponavadi priseljenim iz nerazvitih področij — možnosti za zaposlitev in zaslužek.

Nadalje ugotavljamo, da se pokažejo zaznavne razlike med celjskim področjem in Slovenijo v deležu sezoncev, ki so zaposleni pri nas. Doslej je na našem področju delalo okrog 16,1 % vseh v Sloveniji zaposlenih sezonskih delavcev. Ustrezen odstotek po posameznih letih je bil dokaj različen, in sicer: leta 1963 je imelo celjsko področje samo 13,8 % v SR Sloveniji zaposlenih sezoncev, leta 1965 20,3 %, 1966. leta 22,7 % in v zadnjih dveh letih po okrog 15,5 %. Tudi to nam nudi osnovo za sklepanje, da je celjsko področje vse doslej dajalo zaposlitev sorazmerno večjemu številu sezonskih delavcev kakor pa ostala Slovenija (seveda glede na število zaposlenega prebivalstva).

Iz razčlenjenega gradiva, deloma tudi prikazanega v tabeli 4, spoznamo, da je med domačimi sezonskimi delavci, ki so bili zaposleni v Sloveniji, kar 75,3 % našlo zaposlitev na območju občine stalnega bivališča. V letih 1962—1968 pa je bilo na celjskem področju takih primerov kar 83,6 %. To pomeni, da je našlo na celjskem področju sezonsko delo in začasni zaslužek le 16,4 % delavcev, ki so se priselili iz drugih območij Slovenije. Res je, da so se odstotki sezonskih delavcev v SR Sloveniji, kateri so se zaposlili v domači občini, iz leta v leto spreminjali (npr. leta 1962 67 %, 1964. leta celo 82,2 %, v drugih letih pa od 74 do 78 %). Toda na celjskem področju so bila vsa ta nihanja še intenzivnejša (od 76,6 % v letu 1962 do 93,3 % v letu 1964).

Spoznajmo še tovrstne razlike med območji celjskega področja! V letih 1962-68 se je namreč v konjiški občini zaposlilo samo 1,3 % sezon-

cev iz drugih krajev Slovenije, vsi drugi, tj. 98,7 %, so bili iz konjiškega območja. Tudi v brežiški občini je bilo med sezonci kar 95,5 % domačinov, v sevniški občini 93,5 %, v velenjski in mozirski 90,8 %, v Spodnji Savinjski dolini 79,7 % ter na nekdanjem območju celjskega zavoda za zaposlovanje 78,2 %. Iz teh navedb moremo izluščiti še naslednje spoznanje: v manj razvitih območjih, kar se kaže tudi v nizki gostoti zaposlenosti, ali pa tam, kjer močno prevladujejo samo nekatere panoge gospodarstva nad drugimi, ki so bolj v ozadju ali v zatišju, so mnoge možnosti sezone zaposlitve v domačem kraju ali v njegovi neposredni bližini. To so potemtakem eden izmed pomembnih izvorov dohodkov kmečkega (kakor tudi drugega) prebivalstva. Prav zategadelj na takšnih območjih ne srečamo večjega števila ali deleža od drugod priseljenih sezoncev; kolikor pa le ti pridejo, še posebno iz drugih republik, pa je to mnogokrat povezano z značajem in obsegom (sezonskega) dela. Npr.: Ako gradbeno podjetje prevzame delo, pridejo z njim na gradbišče — tudi v manj razvito področje — sezonsko zaposleni delavci od drugod: ali iz drugih krajev Slovenije ali pa celo iz drugih republik, pa čeprav bi se morda našlo med domačini zadostno število in delu primerno ustrežni ljudi.

K vsemu temu razčlenjevanju je treba pripomniti, da smo skušali številčne podatke razčleniti tako, kot je to razvidno iz tabel, njihove ustrezne vrednosti pa prikazati z relativnimi števili. Takšno prikazovanje pa je marsikdaj lahko preveč enostransko, še posebno v tistih primerih, ko imamo izredno nizke absolutne vrednosti, pri katerih morejo že malenkostne spremembe odločilno vplivati na spremembe v odstotkih ali deležih. Da pa ne bi prišlo do večjih nesoglasij, so v večini tabel, kjer je to potrebno, vrednosti posameznega pojava prikazane z absolutnimi števili. Iz njih pa bo mogel vsakdo razbrati obsežnost zajetega, prikazanega in obravnavanega pojava.

c. Sezonski delavci iz drugih republik na območju celjskega zavoda za zaposlovanje

Na osnovi rednih letnih poročil Komunalnega zavoda za zaposlovanje Celje nam je bilo mogoče ugotoviti, iz katerih republik so bili sezonski delavci, ki so se bili priselili in zaposlili na celjskem področju.²⁰ Pripomniti velja, da iz podatkov, ki so v tabeli 7, ne moremo izluščiti tudi porasta števila sezoncev iz posameznih republik, ker gre za podatke, ki zajemajo časovno dvojje različnih področij.²¹ Zato se mi zdi še najbolj ustrezno prikazati delež sezonskih delavcev po posameznih republikah in kako se je ta spreminjal med posameznimi leti.

V osnovnih potezah ugotavljamo, da je bilo v letih 1964-67 največ neslovenskih sezoncev na celjskem območju iz SR Hrvatske (43,7 %) in SR Bosne in Hercegovine (41,8 %), medtem ko jih je prišlo iz Srbije 13,8 %, iz SR Makedonije le 0,7 %, iz SR Črne gore pa jih sploh ni bilo. Spoznavamo pa, da se je v zadnjih letih nekoliko zmanjšal priliv sezonskih delavcev iz drugih republik (gl. tudi tabelo 6).

Tabela 7: Sezonce iz drugih republik, zaposleni na območju celjskega zavoda za zaposlovanje od leta 1964 do 1967

Republika	1964	1965	1966	1967	Skupaj
Hrvatska	253	416	365	684	1.718
Bosna in Hercegovina	547	182	613	297	1.639
Srbija	74	258	120	91	543
Makedonija	28	—	—	—	28
Skupaj	902	856	1.098	1.072	3.928

Toda bistveno drugačna od celjske je struktura priseljenih sezoncev v celotni Sloveniji. V letih 1964-67 jih je semkaj največ prišlo iz Bosne in Hercegovine (46,1 %) in Hrvatske (38 %) ter iz Srbije (14,4 %), medtem ko jih je iz Makedonije (1 %) in Črne gore (0,5 %) komaj omembe vredno število. Druga značilnost, ki jo moremo na celjskem področju še zlasti zaznavati, se kaže iz leta v leto v izredno močnem kolebanju deleža sezonskih delavcev iz posameznih republik. Leta 1964 jih je največ prišlo iz Bosne in Hercegovine (60 %), nato slede iz Hrvatske (28,1 %) in Srbije (8,2 %, preostali pa so iz Makedonije (3,1 %)). Naslednje leto jih je bilo na celjskem področju največ iz Hrvatske (48,6 %) in Srbije (30,1 %) in prav značilno je, da jih je bilo v tem letu iz Bosne in Hercegovine komaj dobra petina. Toda že v naslednjem letu — 1966 — je spet SR Bosna in Hercegovina na prvem mestu s 55,8 %, zato pa jih je iz SR Hrvatske le 33,3 % in 10,9 % iz Srbije. V letu 1967 so sezonce iz Hrvatske na celjskem področju zastopani s 63,8 %, bosanski s 27,7 % ter srbski z 8,5 %. Za celotno Slovenijo je karakteristično, da v vsem tem obdobju, razen v letu 1965, prevladujejo sezonce iz SR Bosne in Hercegovine (45,3 % do 52,5 %, v letu 1965 le 36,9 %), katerim po številu sledijo sezonce iz Hrvatske (v letu 1965 celo 50,2 %, v drugih letih pa okrog 35 %); iz SR Srbije jih je dobra desetina, iz drugih dveh republik pa le še neznatno število.

Tudi te primerjave nam nudijo osnovo za naslednjo sklepno misel: Bližina močnega industrijskega središča, kakršno je na primer Celje s svojo okolico, privablja delovno silo, še predvsem sezonsko, ne le iz svojega »naravnega« zaledja, temveč z mnogo širšega področja. Dolgo časa so tudi celjskemu gospodarstvu zadostovali sezonski delavci iz severovzhodne Slovenije (iz Pomurja in deloma tudi iz Haloz), toda takoj potem, ko so se tudi zanje odprla vrata v tujino, kjer so še danes zaposleni v velikem številu, so začeli na njihova delovna mesta pri nas prihajati najprej delavci iz sosednjega Hrvatskega Zagorja in Medjimurja, kasneje pa še iz Bosne in Hercegovine, Srbije in še iz drugih krajev Jugoslavije.

Prav zanimiva in nazorna je spolna struktura sezoncev iz drugih republik, ki so bili zaposleni na našem območju. Žal imamo zadovoljive podatke samo za dve leti, in sicer za 1964. in 1965. leto. Na osnovi njih lahko sklepamo, da je med sezonce iz Hrvatske največ žensk, in sicer 6,7 % (od tam jih je v Sloveniji bilo v istem času le 4,6 %), iz Srbije že samo 1 %, medtem ko jih med bosanskimi sezonce na celjskem področju (v SR Slo-

veniji 1,24 %) in sezonci iz Makedonije (v SRS 1,3 %) sploh ni bilo zaposlenih. Da je delež žensk iz posameznih republik tako neznamenit, je vzrok tudi v oddaljenosti zaposlitvenih središč, pa v samem značaju dela, ki ga sezonci opravljajo. O tem pa bodo obširneje spregovorili v naslednjem poglavju.

č. Spolna struktura sezonskih delavcev

Že prej smo omenili, da je pri sezonskih zaposlencih čutiti močno številčno prevlado moških nad ženskami. Nedvomno je v takšni spolni strukturi sezoncev načrtana osnovna težnja, ki je prisotna na posameznih območjih že dlje časa, na drugih pa spet krajši čas, da so namreč prav moški tisti »labilni« del delovne sile, ki se lahko takorekoč prvi odlepi od zemlje in domačije in gre za zaslužkom po svetu. Čeprav je moška delovna sila nepogrešljivi in sestavni del sleherne kmetije, so kljub temu pripravljeni najprej vsaj začasno zapustiti delo na njej. V takih primerih pa se vse nemajhne nadloge kmečkega dela prenesejo na ljudi, ki so ostali doma.

Tabela 8: Delež (%) moških med sezonci na celjskem področju v letih 1962—1968

Kraj	Vsi sezonci (skupaj)	Sezonci iz drugih republik	Sezonci iz SR Slovenije	Slovenski sezonci, ki delajo v občini stanovanja
Celje	74,7	99,5	66,6	56,5
Brežice	76,3	94,0	58,4	51,0
Sevnica	62,8	100,0	37,9	33,8
Slov. Konjice	62,5	99,0	49,9	49,3
Velenje	85,7	97,5	54,5	55,5
Zalec	63,6	78,7	41,8	44,3
Celjsko področje	76,7	94,1	55,2	51,1
SR Slovenija	77,2	97,3	53,0	49,8

Kadar gledamo in razčlenjujemo spolno strukturo sezonskih delavcev, moramo upoštevati še dejstvo, da tudi k nam prihajajo sezonci iz različno razvitih družbeno-gospodarskih področij. Z nerazvitih območij, kjer so ženske zaradi tradicionalnih družbenih in religioznih nazorov še vedno postavljene v neenak položaj z moškimi, je povsem razumljivo, da so tam ženske mnogo bolj kot kjer koli drugje priklenjene na dom in družino. Bolj ko nerazvito je območje in kolikor v bolj oddaljenem kraju imajo tudi ženske možnosti sezonske zaposlitve, tem manjši delež žensk bo med sezonci. V srednje razvitih pokrajinah in še posebej v vseh razvitejših z večjo gostoto zaposlenosti prebivalstva, kjer so tudi neprimerno večje možnosti za sezonsko delo, se znaten del žensk zaposli v najbolj primer- nih dejavnostih (npr. v kmetijstvu, gostinstvu), kar prispeva k povečanju družinskega dohodka.

Vsekakor moramo oblike sezonskega zaposlovanja, in to ne glede na spol zaposlenih, imeti za prvo stopnjo redne zaposlitve zunaj domačije v širšem pomenu besede. Do tega pomembnega koraka pride ob spoznanju gospodarske nevdružnosti na domačijah, kjer je preveč ljudi zadosti premalo zaposlenih, da bi mogli s svojim delom na kmetiji prispevati sredstva za njeno redno vzdrževanje kakor tudi za njeno nadaljnjo krepitev. Podrobnejša razčlenitev podatkov o spolni sestavi sezonskih delavcev na našem področju in v Sloveniji nam daje naslednja spoznanja (za primerjavo glejte tabelo 8): tudi v tem pogledu je za naše področje značilno, da je med sezonci nekaj manj moških, kot pa znaša slovensko poprečje. Zlasti še pri priseljencih iz drugih republik Jugoslavije je bilo na celjskem področju v letih 1962—1968 manj moških kakor pa v Sloveniji, medtem ko je med slovenskimi sezonci, zaposlenimi na celjskem področju, delež žensk nekaj manjši kot pa v celotnem slovenskem merilu.

Za naše celotno področje je značilno, da se je v obravnavanem obdobju odstotek žensk gibal od 22 do 30 %, edinole v letu 1965 jih je bilo komaj 16 %. Značilno za sezonce iz drugih pokrajin države na celjskem področju je to, da se je pri njih iz leta v leto povečeval delež sezonk (od 1 % v letu 1962 do 3,8 % v letu 1968). Podoben premik opazimo tudi v Sloveniji, kjer je med sezonci iz naših južnih republik vedno več žensk (1962. leta komaj 2 %, 1968. leta 7,1 %). Kljub tem spremembam pa vendarle spoznavamo, da je v Sloveniji odstotek sezonk med sezonsko zaposlenimi delavci hitreje naraščal (od 20,2 % v letu 1962 na 37,2 % v letu 1968) kot pa na našem področju. Nadalje ugotavljamo, da je bilo med sezonci na celjskem področju, ki so zaposleni v domači občini, večji delež žensk kot pa v Sloveniji, in to vse tja do leta 1965. Odtlej naprej pa se je tudi delež moških med domačimi sezonci na celjskem področju nekoliko zvišal, v Sloveniji pa nazadoval. S pregledom deleža sezonk po posameznih območjih ugotavljamo, da je nadpovprečno močan v konjiški, sevniški ter v žalski občini, medtem ko jih je na območju velenjskega zavoda za zaposlovanje najmanj, in sicer 14,3 %. Nadalje spoznavamo, da je povsod na celjskem področju pri delavcih iz drugih republik, razen morda pri Celju in Žalcu, zelo visok odstotek moških. Niso tako redki primeri, da so prišli k nam iz drugih republik v posameznih letih samo moški sezonski delavci (npr. Sl. Konjice, Brežice, Sevnica). Manj kot polovico moških med slovenskimi sezonci srečamo v Spodnji Savinjski dolini, v osrednjem Podravinju ter na sevniškem območju. Samo v žalski občini imamo primer, da je bilo med sezonskimi delavci vsako leto več kot polovica žensk; v sevniški občini imamo takšna primera v dveh letih, v konjiški v treh letih (1962-64), na celjskem območju pa celo v štirih letih itd.

Pretres osnovnega gradiva o spolni strukturi sezoncev na celjskem področju nam samo potrjuje nekatere že znane teze o sezonskem zaposlovanju. Kljub temu pa je potrebno, da ponovno poudarimo, kako pomembna je pri spolni sestavi sezoncev bližina krajev z zaposlitvenimi možnostmi, predvsem pa značaj dela, ki je namenjeno začasno zaposlenim. Težko se je namreč posamezniku, pa najsi gre za moškega ali žensko, kar naenkrat

preusmeriti in prilagoditi možnostim in vsem drugim potrebam in zahtevam novega dela. Vsekakor je to dolgotrajnejši proces. In prav zato pri veliki večini starejših delavcev imamo sezonske zaposlitve za prvi in najpomembnejši ali najodločilnejši znak postopnega, a skoraj zanesljivega »odlepljanja« od domače zemlje.

d. Časovni režim sezonskega zaposlovanja

Zaradi pomanjkljivih podatkov o sezonskem zaposlovanju bomo skušali vsaj označiti letni čas, ko so sezonski delavci na našem področju stopili v delovno razmerje. Čeprav nam uporabljeno gradivo ne dovoljuje natančnejšega vpogleda v celoletni zaposlitveni režim, to je v številčno rast nanovo zaposlenih po posameznih mesecih (kakor bi bili tudi podatki o prenehanju delovnega razmerja izredno zanimivi in dragoceni za naš pregled), bomo prikazali nihanja v zaposlovanju med letom. V njem se namreč odražajo neposredno potrebe po delovni sili v proizvodnih in v drugih dejavnostih. Podčrtati moramo, da so gospodarstvo in tiste veje družbenih dejavnosti, ki dajejo začasno delo določenemu številu prebivalstva, tudi najpomembnejši regulatorji obsega sezonskega zaposlovanja. Kolikor pa na določenem prostoru ni takšnih možnosti stalne ali začasne zaposlitve vsaj delu odvečne delovne sile, ki prihaja iz prirastka prebivalstva ter iz deagrariziranega podeželja, pride do brezposelnosti ali do izseljevanja v razvitejša področja.

Tabela 9: Časovni režim zaposlovanja sezoncev v letih 1963—1968

Kraj	Januar—marec		April—junij		Julij—september		Oktober—december	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Brežice	442	212	612	241	246	65	139	55
Celje	2.804	1.489	5.439	2.187	1.517	653	602	288
Sevnica	59	39	306	—	—	—	4	—
Slov. Konjice	149	20	203	70	51	16	35	22
Velenje	1.054	810	2.268	1.275	776	435	198	188
Žalec	1.035	796	471	203	79	11	—	—
Celjsko področje	5.545	3.366	9.299	3.976	2.669	1.180	978	553
SR Slovenija	26.352	14.649	54.560	25.392	20.931	10.634	10.023	4.889

A = skupno število sezonsko zaposlenih, B = število sezoncev iz drugih republik Jugoslavije.

Tudi v tem poglavju želimo prikazati glavne značilnosti zaposlitvenega režima sezonskih delavcev na celjskem področju v primerjavi s stanjem v SR Sloveniji. Ugotavljamo, da se je v prvi polovici leta na našem področju zaposlilo okrog štiri petine sezoncev, v Sloveniji precej manj, in sicer 72,3%. Ako je za sezonce v Sloveniji značilno, da imajo tudi

v drugi polovici leta številne možnosti za zaposlitev, je to samo dokaz več, da je njeno gospodarstvo v primerjavi z našim področjem razvitejše. V klasični shemi sezonstva so izrazite konice začasnih zaposlitev pomaknjene v prvo polovico leta, in le manjši del neagrarnih dejavnosti je zainteresiran za večje število sezonskih delavcev še v drugi polovici leta. Podobna ugotovitev velja za zaposlitev sezoncev iz drugih republik. Zanje je predvsem značilno, da se jih je v prvi četrtini leta na celjskem področju zaposlilo znatno več kot Slovencev (37,1 % oziroma 21,6 %; podatek za Slovenijo: 24,3 % iz drugih republik in 22,6 % domačinov). Toda že od aprila do junija se je na celjskem področju zaposlilo več domačih kakor pa iz drugih republik priseljenih sezoncev (43,8 %), enake ugotovitve veljajo za celotno Slovenijo (42,1 % iz drugih pokrajin države in 56,3 % Slovencev). Od julija do konca septembra je dobilo delo na našem področju še 13 % delavcev iz drugih republik Jugoslavije, v Sloveniji celo 17,6 %. Tudi za zadnjo četrtino leta je značilno, da se je na našem področju zaposlilo manj delavcev iz drugih republik (6,1 %) kot pa v SR Sloveniji (8,1 %).

Seveda se tudi v zaposlitvenem režimu pokažejo zanimive razlike med območji celjskega predela. V teh odtenkih in različicah odseva njihova splošna gospodarska struktura. Pa tudi nekatere značilne in prevladujoče veje gospodarstva morejo precej vplivati na neenakomeren ritem zaposlovanja delavcev med letom.

Za naše celotno področje smo že ugotovili, da se je v letih 1963 do 1968 zaposlilo v prvi četrtini leta okrog 30 % sezonskih delavcev. Temu področnemu poprečju še najbolj ustreza stanje na brežiškem območju (30,8 %). V vseh drugih krajih je ustrezen delež ali višji (Žalec 65,2 %, Slovenske Konjice 34 %) ali pa znatno nižji (Sevnica 6 %, Velenje 24,4 %, Celje 27,1 %). Do konca meseca junija se je na vseh območjih, razen na brežiškem (73,3 %), zaposlilo že nad tri četrtine sezoncev (Celje 79,6 %, Velenje 77,3 %, Slov. Konjice 80,4 %, Žalec 95 % in Sevnica 98,9 %). Zato se je moglo zaposliti pri nas v drugi polovici leta komaj četrtina in manj sezonskih delavcev, v nekaterih območjih pa celo minimalno število (Žalec, Sevnica). Če se pokažejo možnosti za sezonsko delo še v mesecih od julija do septembra, pa smemo na osnovi naših podatkov domnevati, da takšnih možnosti v zadnji četrtini leta na našem področju že skorajda ni več. V teh mesecih se je namreč zaposlila pri nas komaj dvajsetina sezoncev, a še največ na brežiškem (9,6 %) in konjiškem (8 %) območju, precej manj pa na celjskem, velenjskem in na sevniškem. V Spodnji Savinjski dolini pa v tem času nismo zasledili nobenih novih sezonskih zaposlitev.

Ako se še ozremo na zaposlitveni režim sezoncev iz drugih republik, ki so delali na celjskem področju, zaznamo nekatere posebnosti, ki jih velja poudariti. V prvi četrtini leta se je v večini naših podjetij na celjskem območju zaposlilo več priseljenih sezoncev kot Slovencev (Brežice 37 %, Celje 32,3 %, Velenje 29,9 %, Žalec 78,8 %, Sevnica 100 %) z izjemo Slovenskih Konjic, kjer je od januarja do začetka aprila dobilo delo le 15,6 % sezoncev iz drugih republik. Ob koncu prvega polletja se pokaže,

da je delež zaposlenih sezoncev iz južnih republik nekoliko višji kot pri slovenskih, in sicer v naslednjih območjih: Celje, Brežice, Sevnica in Žalec, za spoznanje manjši pa na velenjskem in konjiškem območju. Že v naslednjih mesecih se jih je zaposlilo znatno manj kot Slovencev. Prav gotovo smemo v tem pojavu gledati vsaj veliko večino pglavitnih lastnosti sezonstva: Sezonce iz oddaljenih krajev ponavadi odhajajo na jesen proti svojim domačijam, medtem ko se domačini, še posebno, če imajo v bližini ugoden zaslužek, nemudoma zaposle. Računati je treba, da so v jeseni začeta sezonska dela krajša kot spomladanska ali poletna. Zato se jih marsikdaj tudi priseljenci iz drugih republik izogibajo; oprimejo se jih le, kolikor se jim je redno sezonsko delo že predčasno končalo ali pa če vidijo v novi, časovno sicer kratki zaposlitvi, izredno dober zaslužek.

V razlikah, ki se kažejo v zaposlitvenem režimu med sezonce iz Slovenije in tistimi, ki so prišli iz drugih republik in so zaposleni pri nas, dovolj jasno odseva teritorialna struktura sezoncev v posameznih obdobjih v letu. Za naše celjsko področje je značilno, da prevladujejo v prvi četrtini leta sezonce iz drugih republik (60,8 %; njihov delež na območju SR Slovenije znaša 55,7 %), toda že do poletja se je pri nas zaposlilo nekaj več Slovencev, zato je tedaj med sezonce le 49,3 % priseljencev (v SRS 49,5 %). Med zaposlenimi sezonce v tretji tretjini leta je 55,7 % slovenskih delavcev (v SRS 49,2 %), medtem ko se je v zadnji četrtini leta pri nas spet zaposlilo več sezoncev iz neslovenskih pokrajin Jugoslavije (56,5 %, v SRS 48,8 %) kakor pa domačinov.

Po območjih celjskega predela je stanje naslednje: V prvih treh mesecih je med zaposlenimi sezonce skoraj povsod manj Slovencev kot drugih (Celje 49,9%, Velenje 23,2%, Sevnica 34%, Žalec 23,1%); domači sezonski delavci nad priseljenimi prevladujejo le v Slov. Konjicah (86,6%) in v Brežicah (52,2%). V drugi četrtini leta pa se je zaposlilo več domačinov ali slovenskih sezoncev kot priseljenih iz naših južnih republik (Celje 60%, Brežice 61%, Slov. Konjice 65% in Žalec 57%), z edino izjemo na območju velenjskega zavoda, kjer spet prevladujejo sezonce iz drugih pokrajin države (56%). Podobna razmerja so značilna za tretjo četrtino leta: iz neslovenskih krajev države je prišlo manj sezoncev kot pa jih je dala našemu področju Slovenija, seveda razen spet Velenja, kjer pa se je velika večina zaposlila v rudarstvu. Za mnoga območja celjskega področja je značilno, da je še v zadnji četrtini leta med zaposlenimi sezonce znaten delež priseljencev iz južnih republik: v Slovenskih Konjicah celo 62,8%, na celjskem območju 47,8%, v Brežicah 39,6%, a v Velenju celo 95%. Vse to nam prepričljivo dokazuje, da so sezonska dela na celjskem področju za delavce iz oddaljenih krajev, to je predvsem za sezonce iz drugih republik, skoraj v vseh letnih časih zanimiva in vabljava. Računati pa je treba, da se je v tem času zaposlilo neprimerno manj sezoncev kot v prvih treh četrtinah leta. Kljub temu bi bilo zelo zanimivo proučiti sožitje našega področja s tistimi, od koder dobivamo sezonske delavce. Ali bi se nam ob tem pokazala med kraji skladna dopolnjevanja, ki so sicer na različnih stopnjah gospodarske razvitosti, ali pa le trenutno, v sili nevzdržnih razmer vzpostavljeno sožitje?

e. Sezonnici, zaposleni po vrstah dejavnosti

Pravzaprav je osnovno vprašanje, ki se nam vedno znova in znova postavlja ob razčlenjevanju te problematike, katere so tiste veje gospodarstva ali zunaj njega, ki dajejo sezonskim delavcem številne možnosti, da se vključijo v delo. Tudi na to vprašanje bomo skušali odgovoriti. Vendar naj že na začetku poudarim, da ob tem prikazu ne bomo mogli podajati še zaposlitvenega stanja posebej za domače in posebej za priseljene sezonske delavce iz drugih republik. Zadevno gradivo namreč ni zbrano in urejeno po območjih posameznih zavodov za zaposlovanje (urejeno pa je za celotno Slovenijo). Zato bomo le v okviru možnosti in razpoložljivega gradiva prikazali in označili zaposlitveno strukturo delavcev na celjskem področju v letih od 1962 do 1968.

Tabela 10: Sezonnici zaposleni po vrstah dejavnosti

Območje	I	II	III	Skupaj
Brežice	481	1.034	287	1.802
Celje	3.531	5.041	3.207	11.779
Sevnica	382	104	169	655
Slovenske Konjice	330	302	109	741
Velenje	2.092	2.813	365	5.270
Žalec	1.190	554	202	1.946
Celjsko področje	8.006	9.848	4.339	22.193

I = primarne, II = sekundarne in III = terciarne dejavnosti.

Najprej skušajmo spoznati splošni oris sezonskih zaposlitev po osnovnih skupinah dejavnosti na našem celotnem področju kakor tudi po posameznih območjih. Na osnovi analize zbranega gradiva ugotavljamo, da so sekundarne dejavnosti na celjskem področju dajale skoraj največ možnosti za zaposlitev sezoncev; v teh panogah je namreč delalo kar 44,4 % pri nas zaposlenih sezonskih delavcev. V kmetijstvu in v gozdarstvu jih je dobilo delo 36 %, v terciarnih dejavnostih pa okrog ena petina. Tudi v tem pogledu so po območjih znatne razlike, kakršne smo pač mogli vsekozi spremljati pri številnih drugih pogledih na sezonske zaposlitve. Navedimo samo nekatere najbolj značilne med njimi: V Spodnji Savinjski dolini je v primarnih dejavnostih delalo kar 61,2 % sezoncev, v čemer se kaže izredna moč kmetijstva, ki mu zavoljo močno urbaniziranega oziroma industrializiranega prebivalstva primanjkuje iz leta v leto več delovnih moči. Na tem območju je bilo v sekundarnih dejavnostih zaposlenih 28,4 % sezoncev, dobra desetina pa jih je delala v storitvenih dejavnostih. Tudi na sevniškem območju je 58,3 % sezoncev delalo v kmetijstvu in v gozdarstvu, 15,9 % v sekundarnih dejavnostih in 25,8 % v terciarnih. Na območju velenjskega zavoda za zaposlovanje in brežiškega območja je delala več kot polovica sezoncev v sekundarnih vejah gospo-

darstva. V Velenjski kotlini in v Gornji Savinjski dolini sta imeli skoraj dve petini sezoncev zaslužek v primarnih dejavnostih, še predvsem v gozdarstvu (1.613 delavcev), in okrog 7% v terciarnih dejavnostih. Na območju celjskega zavoda se jih je vključilo v kmetijstvo in gozdarstvo 30,7%, v sekundarne dejavnosti 42,7% in dobra četrtnina v terciarne. Na območju osrednjega Podravinja jih je 44,6% delalo v primarnih, 40,7% v sekundarnih in 14,7% v terciarnih dejavnostih. Skratka, povsod so najbolj razvite tiste dejavnosti, ki zaradi najrazličnejših objektivnih kakor tudi subjektivnih okoliščin dajejo številne možnosti za zaposlitev sezonskih delavcev ali z domačega ali iz drugih, tudi bolj oddaljenih območij.

Oglejmo si še zaposlitveno strukturo sezoncev, ki so se v letih 1962 do 1968 zaposlili v SR Sloveniji. V primarnih dejavnostih jih je delalo 21,5%, v sekundarnih 55,1% in v terciarnih 23,4%. V tem shematskem pregledu se pokažejo razlike med našim področjem in ozemljem naše republike. Se značilneje pa razlike izstopijo, ako pogledamo sezonske delavce po posameznih dejavnostih. V tem času se je največ sezonskih delavcev v SR Sloveniji zaposlilo v gradbeništvu, in sicer 36,2%, v kmetijstvu jih je delalo 14,5%, v industriji in rudarstvu 16%, v komunalni 7,5%, v gozdarstvu 7%, v trgovini in gostinstvu 8,2%, v prometu 5,1%, znatno manj pa v obrti (2,9%), medtem ko odpade preostali delež (2,6%) na druge vrste dejavnosti.

Tabela 11: Število sezonsko zaposlenih delavcev po panogah dejavnosti v letih 1962—1968

Dejavnost	Brežice	Celje	Sevnica	Slovenske Konjice	Velenje	Žalec	Celjsko področje
Industrija in rudarstvo	448	1.577	66	171	1.169	138	3.569
Kmetijstvo	169	3.288	365	316	479	1.181	5.798
Gozdarstvo	312	243	17	14	1.613	9	2.208
Gradbeništvo	569	2.923	38	122	1.644	415	5.711
Promet	9	1.404	166	1	75	—	1.655
Trgovina in gostinstvo	229	697	—	10	38	159	1.133
Obrt	17	541	—	9	—	1	568
Komunala	12	500	2	91	199	42	846
Kulturno-prosvetna in socialna dejavnost	2	589	—	6	—	1	589
Upravne službe	35	17	1	1	53	—	107
Skupaj	1.802	11.779	655	741	5.270	1.946	22.193

Globalna analiza sezonskih zaposlitev po panogah dejavnosti nam je razkrila zanimivo in pisano podobo. Za našo celotno področje namreč velja, da se je v letih 1962-68 največ sezonskih delavcev zaposlilo v kmetij-

stvu in sicer 26 0/0, skoraj enak del pa je našel delo v *gradbeništvu*. Potemtakem sta pri nas kmetijstvo in gradbeništvo tisti dejavnosti, ki sta mogli doslej absorbirati nad polovico sezoncev. V kmetijstvu Sp. Savinjske doline je delalo kar 61 0/0, v sevniški občini 56 0/0, v konjiški 43 0/0, v celjski, laški, šentjurski in šmarski občini pa 28 0/0, v velenjski in mozirski ter v brežiški pa le okrog 9 0/0. V Velenjski kotlini ter na brežiškem področju je gradbeništvo dajalo kruh nekaj manj kot eni tretjini, na celjskem območju pa četrtini sezonskih delavcev, v Sp. Savinjski dolini eni petini, v osrednjem Podravinju 16,5 0/0.

Industrija in rudarstvo sta naslednji najpomembnejši dejavnosti, saj sta pritegnili v svoje vrste 16,1 0/0 sezoncev. Četrtina na brežiškem območju je našla zaposlitev v industriji, v konjiški občini 23,1 0/0; velenjski rudnik lignita in nekateri obrati mlade industrije v Šaleški ali v Gornji Savinjski dolini so zaposlili 22,2 0/0 sezoncev, celjska industrija je dala zaslužek 13,2 0/0 sezoncem. Na sevniškem področju se je v industriji zaposlila desetina sezoncev, na žalskem pa 7 0/0.

Tudi *gozdarstvo* je veja dejavnosti z velikim številom sezonsko zaposlenih delavcev (9,9 0/0). Med sezonci na območju Gornje Savinjske doline in Šaleške doline jih je v gozdarstvu delalo kar 30,6 0/0, na brežiškem območju 17,3 0/0, drugod pa že znatno manj.

Značilno je, da se je v tem času precej sezonskih delavcev zaposlilo tudi v *prometu*, in sicer 7,5 0/0. Teh pa je največ med sezonci na sevniškem (25,3 0/0) in celjskem območju (11,9 0/0), povsod drugod pa komaj zaznavno število.

Trgovina in gostinstvo kažeta mnoge značilnosti sezonskega utripa. Zato ni presenetljivo, da so tudi v teh dveh dejavnostih našli sezonci ustrezno delo. Na celjskem področju jih je delalo 5,1 0/0. Med sezonci v Brežicah jih je bilo v gostinstvu zaposlenih dobra osmina, v Sp. Savinjski dolini skoraj dvanajstina, na celjskem območju 5,9 0/0, na konjiškem 1,3 0/0, v Velenjski kotlini in v Gornji Savinjski dolini 0,7 0/0. To pomeni, da imajo tudi turistična področja pomembno vlogo pri sezonskem zaposlovanju delavcev.

Tudi v *komunalnih dejavnostih* najdejo številni sezonci zaposlitev in vsakdanji kos kruha. Vendar je treba naglasiti, da se je v njih na našem področju zaposlilo le 3,8 0/0. Še manjše število sezoncev je dobilo delo v *obratnih dejavnostih* kakor tudi še v nekaterih drugih.

Po tem pregledu nas zanimajo razlike med spoloma po vrstah dejavnosti. Ako takšne razlike obstajajo med redno zaposlenimi delavci, je prav gotovo zanimivo spoznati, v katerih dejavnostih najdejo moški sezonski delavci največ možnosti za zaposlitev in v katerih ženske.

Najprej si oglejmo zaposlitev *moških* po dejavnostih tako v Sloveniji zaposlenih kakor tudi na območju našega področja. Za Slovenijo je značilno, da se je moški del sezonskih delavcev najštevilneje zaposlil v gradbeništvu (45,5 0/0) pa v kmetijstvu (13,1 0/0), v industriji ter v rudarstvu (11,1 0/0), v komunalni (9 0/0), v gozdarstvu (7,7 0/0), pa še v prometu (6,1 0/0, v trgovini in v gostinstvu ter v obrti okrog 3 0/0, v vseh drugih dejavnostih pa le 1,2 0/0. Potemtakem je v Sloveniji delalo v primarnih de-

javnostih 20,8 % moških sezoncev, v sekundarnih 59,6 % in v terciarnih 19,6 %. Za celjsko področje je značilno, da je bilo v primarnih dejavnostih zaposlenih 32,2 % moških sezonskih delavcev, v sekundarnih 53,2 % in v terciarnih 14,5 %. Tudi na celjskem področju se je največ moških sezonskih delavcev zaposlilo v gradbeništvu (32,6 %) in v kmetijstvu (21,4 %), sledijo: industrija in rudarstvo s 17,4 %, gozdarstvo (11%), promet (9,4 %), komunala (4,6 %), obrt (3,1 %) itd.

V celjski, laški, šentjurski in šmarski občini se je največ moških sezoncev zaposlilo v gradbeništvu pa v kmetijstvu, v prometu in v industriji. Na tem območju je našlo v primarnih dejavnostih zaposlitev 28,1 % moških, v sekundarnih 47,6 %, in v terciarnih skoraj četrtina. Tudi na območju velenjske in mozirske občine se je največ sezoncev zaposlilo v gradbeništvu (36 %), na drugem mestu je gozdarstvo (28,9 %), njima pa sledita industrija in rudarstvo (25,1 %). Tu je bilo v primarnih dejavnostih zaposlenih skoraj ena tretjina moških sezoncev, v sekundarnih 61 % in komaj 6 % v terciarnih dejavnostih. V Sp. Savinjski dolini se je 55,8 % moških sezoncev zaposlilo v kmetijstvu, 28,5 % v gradbeništvu, 6,6 % v gostinstvu ali v trgovini, 5,3 % v industriji in rudarstvu. V primarnih dejavnostih jih je torej delalo 55,8 %, v sekundarnih dobra tretjina in desetina v terciarnih. Tudi na konjiškem območju je kmetijstvo tista panoga, kamor se je vključilo 42,5 % moških sezoncev, dobra četrtina se jih je zaposlila v gradbeništvu, 14,7 % v komunalnih dejavnostih, osmina pa v industriji. V Spodnjem Posavju, ki obsega brežiško občino, je našlo v gradbeništvu delo 42 % sezonskih delavcev, v industriji ena petina, nekaj več v gozdarstvu in skoraj desetina v kmetijstvu. Toda na sevniškem območju se je največ moških sezonskih delavcev zaposlilo v prometu (40,2 %) in v kmetijstvu (34,8 %), znatno manj pa v industriji ali v gradbeništvu in v gozdarstvu.

Kakor se kažejo splošne razlike med deležem moških in ženskih zaposlenih po posameznih panogah dejavnosti, podobne razlike so se pokazale v zaposlitveni strukturi med sezonci in sezonkami. Le malokdaj se primeri, da je v posamezni dejavnosti zaposlen enak delež moških kot žensk.

Za *sezonske delavke*, ki so se v letih 1962—1968 zaposlile v SR Sloveniji, je karakteristično, da jih najdemo največ v industrijskih dejavnostih, in sicer 32,7 %, skoraj četrtina jih je bila zaposlenih v trgovini in v gostinstvu in petina v kmetijstvu. Po ustanovah ali zavodih je dobilo delo 6,1 % sezonk, v gozdarstvu in v gradbeništvu pa 4,9 %, v komunalni 2,6 %, v obrti 2,3 % in v prometu 2 %. Torej: 23,9 % sezonk se je zaposlilo v primarnih, dve petini v sekundarnih in 36,2 % v terciarnih dejavnostih.

Na celjskem področju je zaposlitvena struktura sezonk v podrobnostih naslednja: dobri dve petini jih je delalo v kmetijstvu, ena petina v industriji, 15 % v gostinstvu in v trgovini in 9,2 % po ustanovah in zavodih, 6,8 % v gozdarstvu, 3,2 % v gradbeništvu itd. Potemtakem je bilo v primarnih dejavnostih zaposlenih 48,1 % sezonk, v sekundarnih 24,4 % in v terciarnih 27,5 %.

Na nekdanjem območju celjskega zavoda za zaposlovanje je delalo največ sezonk v kmetijstvu (35 %) in v industriji (24 %) pa v gostinstvu in v zavodih. Na območju velenjskega zavoda se jih je največ vključilo v gozdarstvo (41 %) in v kmetijstvo (40 %) ter v gostinstvo in v industrijo (po 5 %). V Sp. Savinjski dolini jih je delalo v kmetijstvu kar 69,3 %, v gostinstvu 10,9 %, v industriji 10,3 %. V osrednjem Podravinju se je v kmetijstvu zaposlilo 43 % sezonk, v industriji 40 %, na sevniškem območju pa 91 % v kmetijstvu in 8 % v industriji. Sezonke, ki so delale na območju Bizeljskega in Brežiške ravnine, so bile največ zaposlene v industriji (40,4 %) in v gostinstvu (39 %), v manjšem številu pa še v kmetijstvu (8 %) in v gozdarstvu (4 %).

Tabela 12: Delež (%) sezonk od skupnega števila sezonsko zaposlenih delavcev v letih od 1962 do 1968

Dejavnost	Brežice	Celje	Sevnica	Slovenske Konjice	Velenje	Zalec	Celjsko področje	SR Slovenija
Industrija	41,1	42,1	28,8	64,9	3,1	52,8	30,5	46,7
Kmetijstvo	21,9	30,2	60,8	37,7	62,7	41,5	37,3	30,0
Gozdarstvo	5,5	6,2	—	78,5	19,1	66,7	16,1	15,8
Gradbeništvo	0,5	2,9	2,6	2,5	1,0	14,9	3,1	3,1
Promet	55,5	3,9	0,6	—	4,3	—	3,9	8,9
Trg. in gostinstvo	77,3	68,6	—	70,0	97,3	48,4	68,4	68,0
Obrt	29,4	3,5	—	11,1	—	—	4,4	18,4
Komunala	50,0	2,8	—	25,3	12,0	—	7,9	8,0
Kult.-prosv. in social. dejavnost	50,0	81,1	—	50,0	—	—	80,3	66,3
Upravne službe	57,2	58,8	100,0	100,0	47,2	—	53,2	55,1
Skupaj	25,2	23,9	59,3	37,5	14,2	36,4	23,6	23,9

Tudi gornja preglednica (tabela 12) opozarja na poudarjene razlike med deležem zaposlenih sezoncev in sezonk med posameznimi dejavnostmi. Vsekakor spoznavamo, da sezonke le v maloštevilnih dejavnostih presegajo število moških, ki so sezonsko zaposleni. Med sezonci po ustanovah in zavodih pa v trgovini in v gostinstvu je na celjskem področju več kot polovica delavk. Tudi v Sloveniji prevladujejo v teh dejavnostih sezonke nad moškim delom sezoncev. Na celjskem področju je med sezonskimi delavci v kmetijstvu dobra tretjina sezonk, nekaj manj pa jih je v industrijskih dejavnostih, v gozdarstvu pa ena sedmina.

Številne razlike v gospodarski strukturi območij celjskega področja so vtisnile ne le svojstvene poteze v intenziteto sezonskega zaposlovanja po posameznih dejavnostih, temveč so zapustile močne sledi tudi v deležu sezoncev in sezonk po vrstah dejavnosti. Prav zategadelj so tudi tolikšne

razlike, ki se pokažejo med posameznimi dejavnostmi v deležu med sezonsko zaposlenimi ženskami po različnih območjih. Razlike v spolni strukturi sezoncev zaposlenih po dejavnostih niso opazne samo med razvitimi in nerazvitimi območji celjskega področja, temveč se kažejo v znatnem številu tudi med samimi razvitimi ali celo med posameznimi manj razvitimi območji. Kakor koli že hočemo ocenjevati različno udeležbo sezoncev ali sezonk v posameznih dejavnostih, pa se mi vendarle zdi, da ne bomo smeli prezreti vseh posebnosti bodisi gospodarskega bodisi družbenega porekla, ako bomo želeli razjasniti tista osnovna vozlišča, v katerih koreninijo vse posebnosti in individualnosti naših območij. In prav v njih je treba iskati vzroke in motive za sezonsko zaposlovanje domačih ali celo priseljenih delavcev.

SKLEP

V prispevku smo poskušali prikazati nekatere vzroke za sezonsko zaposlovanje. Ob tej široki in nadvse zapleteni problematiki sezonskega zaposlovanja smo mogli spoznati osnovne smeri selitev sezonskih delavcev. Ob razčlenjevanju ustreznega in razpoložljivega statističnega gradiva smo v posameznih poglavjih sproti opozarjali na posebnosti, ki jih kaže celjsko področje glede domačih ali od drugod priseljenih sezoncev.

Ob prikazovanju in pregledovanju pojavov, ki so neposredno povezani s sezonstvom, smo želeli prikazati in z ustreznimi številčnimi indeksi poudariti skupne, a še pogosteje različne značilnosti pojavov na celjskem področju ali v njegovih območjih in v celotni Sloveniji. Koristnost takšne primerljivosti našega področja z republiškim poprečjem je še toliko večja, kolikor smo lahko med njima spoznali ali skladnosti ali pa čisto nasprotujoče si težnje. In v vseh tistih nemaloštevilnih primerih, ko celjsko področje tudi v pogledu sezonstva znatno odstopa od slovenskega poprečja, je potrebno iskati tiste činitele, ki mu dajejo pri oblikovanju pokrajine samosvoj pečat.

Prav gotovo današnja problematika sezonstva tudi na našem področju vredna večje pozornosti vse družbene skupnosti. V sezonskih delavcih namreč ne smemo gledati le delovne sile, ki se je navadno le za določen čas zaposlila na razvitejših območjih, ampak predvsem aktivne soustvarjalce nove podobe naših naselij, pokrajine in našega skupnega življenja. Neizpodbitno je namreč dejstvo, da je bila s sezonci odselitvenim področjem odvezta mlada in najbolj produktivna in aktivna delovna sila. Z njeno storilnostjo so se obogatila že tako in tako relativno razvitejša področja. To pa pomeni, da sezonci dajejo razvitejšim predelom, kjer so zaposleni, ne le vso presežno vrednost svojega dela, ampak tudi mnogo prispevajo k rednemu in nemotenemu poteku proizvodnje v vseh tistih vejah dejavnosti, kjer so pač zaposleni.

Predvsem pa si moramo biti na jasnem, da je priseljevanje (ali izseljevanje) delovne sile, pa naj bo redno ali samo začasno zaposlena, na razvitejša področja gospodarska in družbena zahteva sodobnega časa in sodobne ekonomije. S tem je razvitejšim območjem zagotovljena nova, na-

daljnja in še hitrejša gospodarska rast. Ali pa niso s tem najbolj prizadeta izselitvena področja, kjer je bila delovna sila sicer nezadostno zaposlena in je še vedno na pretek? Ali ne nastajajo tudi s tem še večje razlike med razvitimi in nerazvitimi območji? Ali je mogoče le z izseljevanjem prebivalstva, predvsem pa delovne sile, reševati perečo problematiko nerazvitih območij, ki jih ni malo tudi pri nas na celjskem področju? Še in še bi si lahko zastavljali takšna in podobna vprašanja pa modrovali z raznimi mogočimi odgovori. Toda eno je gotovo: Razlike v naravnih pogojih med območji so se stopnjevale še s historičnimi in družbeno-ekonomskimi značilnostmi. Vse te so še danes ali kot zbledeli relikti ali živi in ohranjeni sedimenti preteklosti in živo prisotne v vsem našem okolju. In v teh moramo iskati vsaj posredne, če že ne neposredne vzroke za sezonsko zaposlovanje pri nas.

Problematika sezonskega zaposlovanja je zelo obširna in kompleksno povezana z mnogimi ekonomskimi, družbenimi, socialnimi, religioznimi pa tudi naravnimi dejavniki. V pričujočem prispevku se nismo spuščali v medsebojno iskanje vzrokov, temveč smo nanje želeli le opozoriti in prikazati obseg sezonskega zaposlovanja na celjskem področju. Obenem pa s prispevkom želimo pri vseh pristojnih zbuditi zanimanje, da bi se načrtnije lotili njenega proučevanja kakor tudi reševanja številnih težkih posledic, ki jih sezonske zaposlitve prinašajo in puščajo v nešteti oblikah našega vsakdanjega življenja.

OPOMBE IN VIRI

¹ Gostota obljudenosti ali gostota naseljenosti nam pove, koliko prebivalcev živi na 1 km² (ali na 100 ha) površine.

² Gostota zaposlenosti nam prikazuje število zaposlenih ljudi na 1.000 prebivalcev.

³ S sekundarnimi dejavnostmi označujemo rudarstvo, industrijo, gradbeništvo in proizvodno obrt.

⁴ V skupino primarnih dejavnosti sta vključena kmetijstvo in gozdarstvo.

⁵ NA PÜTU MIGRACIJA. Ekonomska politika. XV. št. 767, str. 1580—1581. Beograd 1966.

⁶ V prispevku obravnavamo območje Komunalnega zavoda za zaposlovanje Celje (vanj so vključene občine: Brežice, Celje, Laško, Sevnica, Slovenske Konjice, Sentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah in Zalec) in tisti del velenjskega zavoda za zaposlovanje, ki zajema Gornjo Savinjsko dolino in Saleško dolino (občini Mozirje in Velenje).

Prim.: M. NATEK: PRISELJEVANJE LJUDI NA CELJSKO PODROČJE. Celjski zbornik 1968, str. 5—29. Celje 1968.

⁷ M. NATEK: RAZVITA IN NERAZVITA OBMOČJA V SR SLOVENIJI. Geografski obzornik, XVI, št. 2. Ljubljana 1969.

⁸ V. JARC: ZAČARANI KROG REVŠČINE. Delo, XI, št. 181, str. 13. Ljubljana 1969.

⁹ STATISTIČNI PODATKI PO OBČINAH SR SLOVENIJE 1966. Zvezek XI. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana 1968.

Podatke o številu zaposlenih v letu 1967 in 1968 sem dobil iz rokopisnega gradiva Zavoda SRS za statistiko v Ljubljani.

Z. ŠIFRER: PRIMERJALNA ANALIZA NERAZVITIH OBMOČIJ V OKVIRU SFRJ in SRS. Ekonomska revija, XX, št. 1, str. 46—61. Ljubljana 1969.

Z. ŠIFRER: NERAZVITA OBMOČJA — TUDI V SLOVENIJI. Naši razgledi, XVIII, št. 5 (412), str. 130. Ljubljana 1969

¹⁰ D. VOGELNIK: RAZVOJ PREBIVALSTVA SLOVENIJE ZADNJIH DVE-STO LET Z JUGOSLOVANSKE IN EVROPSKE PERSPEKTIVE, Ekonomski zbornik, VII, str. 213—344. Ljubljana 1965; prim. str. 315.

¹¹ Glej opombo 9.

¹² Gl. opombo 3 in 4. V skupino terciarnih dejavnosti so vključeni: promet, trgovina, gostinstvo, bančništvo, osebne storitve, komunalne storitve, državna uprava, kulturno-prosvetna dejavnost, zdravstvena in socialna dejavnost in druge dejavnosti.

¹³ Pri zbiranju gradiva smo opazili, da manjkajo ustrezni podatki za več mesecev: Za *velenjski zavod* za zaposlovanje ni podatkov o sezonskih zaposlenih za naslednja obdobja: oktober-december 1964 in 1965, za november in december 1966, julij-december 1967 in januar-junij 1968. Za nekdanje območje *celjskega zavoda* nimamo podatkov za naslednji čas: oktober-december 1963, avgust-december 1964, september-oktober 1967, april-september 1965. *Brežiška podružnica* nima podatkov za april—september 1965, december 1966 in september—oktober 1967. Pretežna večina podatkov nam manjka za *žalsko območje* (september—december 1963 in 1964, april—december 1965 in 1966 ter 1967, ni podatkov za leto 1968). Za *konjiški* predel nimamo na razpolago podatkov: september—december 1963, 1964 in 1966, april-december 1965 ter avgust-oktober 1967. Na *sevniškem* območju ni podatkov o sezonskih zaposlitvah za naslednja obdobja: druga polovica 1963, za leto 1964 in 1965 (razen za mesec marec) ter leto 1966 (razen mesec maj); za leto 1967 so podatki le za marec in november, za leto 1968 pa le za januar.

¹⁴ S. ILEŠIČ: REGIONALNE RAZLIKE V DRUŽBENO-GOSPODARSKI STRUKTURI SR SLOVENIJE. Geografski vestnik, XL, str. 3—18, Ljubljana 1968.

¹⁵ Gl. BILTEN Zavoda za zaposlovanje delavcev Celje. Poslovno poročilo za leto 1965. Celje 1966. Prim. str. 10.

¹⁶ M. NATEK: PRISELJEVANJE IN ZAPOSLOVANJE DELOVNE SILE IZ DRUGIH REPUBLIK JUGOSLAVIJE V SLOVENIJI IN ŠE POSEBNO V LJUBLJANI. Geografski zbornik, XI, (v tisku). Ljubljana 1969.

¹⁷ Podatki v tej in v vseh naslednjih tabelah so prikazani po nekdanjih zavodih za zaposlovanje: brežiški, sevniški, konjiški in žalski so zajemali območja istoimenskih občin, celjski pa je obsegal občine: Celje, Laško, Šentjur in Šmarje pri Jelšah, velenjski pa Velenje in Mozirje.

¹⁸ M. NATEK: IZSELJEVANJE IN ZAPOSLOVANJE V TUJINI. Teorija in praksa, VI, št. 3, str. 373—386. Ljubljana 1969.

¹⁹ D. VOGELNIK: DEMOGRAFSKI PROCESI I STABILIZACIJA. Ekonomist, XIX, št. 1—4, str. 373—397. Beograd 1966.

²⁰ Prim. BILTEN (Komunalnega) Zavoda za zaposlovanje Celje za leto 1964 do 1967.

²¹ Za leti 1964 in 1965 so podatki za občine Celje, Laško, Šentjur in Šmarje, katerim se v letu 1966 in 1967 pridružijo območja občin Brežice, Sevnica, Slovenske Konjice in Zalec.

ZUSAMMENFASSUNG FORMEN UND BEZEICHNENDE EIGENSCHAFTEN DER SAISONARBEIT IM GEBIET VON CELJE

In der vorliegenden Arbeit werden einige Gesichtspunkte der saisonbedingten Beschäftigung im Gebiet von Celje besprochen. Der Autor stellt fest, daß der hauptsächlichste Grund für derartige Formen der Beschäftigung in der Wirtschaftsstruktur und auch in den allgemeinen gesellschaftlichen und natürlichen Bedingungen zu suchen ist, die einem bestimmten Gebiet ihren Stempel aufprägen. Die extensive Wirtschaft, die noch immer für viele Wirtschaftszweige bezeichnend ist (z. B. für das Baugewerbe, die Industrie der Baumaterialien, die Lebensmittelindustrie, die Landwirtschaft, das Forstwesen, die Gaststättenindustrie usw.), bietet den Arbeitern zahlreiche Möglichkeiten für eine zeitweilige, saisongebundene Beschäftigung.

Auf Grund des gesammelten statistischen Materials wird festgestellt, daß im Zeitraum von 1962 bis 1968 im behandelten Gebiet 22.193 Saisonarbeiter be-

schäftigt waren, unter denen die männlichen Arbeitnehmer mit 76,4 % überwiegen. Die regionale Struktur (bzw. die Herkunft) der Saisonarbeiter zeigte folgendes Bild: 12.095 oder 54,5 % kamen aus den übrigen Republiken Jugoslawiens, 38 % stammen aus dem Gebiet von Celje, und 7,5 % aus anderen Gegenden Sloweniens. Unter den aus den übrigen Republiken Jugoslawiens zugewanderten Saisonarbeitern sind nicht weniger als 94,1 % Männer. Von den heimischen Arbeitern trifft dies auf 51,1 % zu, während von den aus dem übrigen Slowenien stammenden, im Gebiet von Celje beschäftigten Saisonarbeitern 76,2 % Männer sind. Diese und noch andere Ergebnisse der Untersuchung dieses Problems bestätigen, daß auch im Gebiet von Celje vor allem Männer der Saisonarbeit nachgehen. Weiterhin ist bemerkenswert, daß der Anteil der Frauen an Saisonarbeiten umso geringer ist, aus je weiteren Gegenden die Arbeitsuchenden stammen.

Fernerhin wird in der Abhandlung die zeitliche Verteilung der saisonbedingten Beschäftigung aufgezeigt. Es wird festgestellt, daß im Gebiet von Celje im ersten Vierteljahr 30,1 % der Saisonarbeiter beschäftigt waren, in den Monaten vom April bis Ende Juni sogar 50,2 %; in der ersten Jahreshälfte fanden demnach nicht weniger als 80,3 % der Saisonarbeiter Arbeit. Vom Juli bis Ende September waren noch 14,4 % der Saisonarbeiter beschäftigt, im letzten Vierteljahr dagegen nur noch 5,3 %. Unter den Saisonarbeitern, die im ersten Vierteljahr beschäftigt waren, stammen 61 % aus den übrigen Republiken Jugoslawien, im zweiten Vierteljahr 43 %, im Zeitraum vom Juli bis Ende September 44,3 % und im letzten Vierteljahr 56,6 %.

Im letzten Abschnitt wird die Beschäftigungsstruktur der Saisonarbeiter dargelegt. In den Jahren 1962—1968 fanden die meisten, 26,6 %, Beschäftigung in der Landwirtschaft, 25,8 % im Baugewerbe, 16,1 % in der Industrie, viel weniger dagegen in anderen Wirtschaftszweigen (in der Forstwirtschaft 10 %, im Verkehrswesen 7,5 %, bei Kommunalarbeiten 3,8 % usw.). Auch diesbezüglich treten zwischen beiden Geschlechtern offenkundige Unterschiede auf. Die meisten Männer arbeiteten nämlich im Baugewerbe (32,6 %), in der Landwirtschaft (21,4 %), in der Industrie (17,4 %), in der Forstwirtschaft (10,9 %) und im Verkehr (9,4 %), während die Saisonarbeiterinnen mit 41,3 % in der Landwirtschaft, mit 20,7 % in der Industrie, mit 14,8 % im Gaststättengewerbe, außerdem aber auch als Hilfsarbeiterinnen bzw. Putzfrauen in verschiedenen Ämtern beschäftigt waren.

Bei der Darstellung und Aufgliederung der Beschäftigung der Saisonarbeiter versucht der Autor die hauptsächlichsten zwischen den einzelnen Landstrichen des Gebietes von Celje bestehenden Unterschiede herauszufinden und zu unterstreichen. Überall versucht er jedoch auch, die für das besprochene Gebiet bezeichnenden Ergebnisse mit den Kennzeichen der saisonbedingten Beschäftigung in ganz Slowenien zu vergleichen.

DR. ANTON SORE

ZEMELJSKI PLAZOVI NA OZEMLJU CELJSKE OBČINE

Na zemeljske plazove pomislimo navadno šele takrat, ko so že opustošili kmetijsko površino, ko so z nanosom zasuli dolino, porušili hiše, zaprli pretok vodi, odtrgali cesto, skratka takrat, ko z jezo in žalostjo ugotavljamo posledice in ocenjujemo škodo. V zadnjem času smo slišali o takih katastrofah v severni Italiji, v vzhodni Srbiji, o grozeči nevarnosti in škodi v Tržiču, pri Slovenski Bistrici, v Hrastniku in drugod. V urbanističnem programu vplivnega področja občine Celje se v poglavju o geološki zgradbi navaja tudi plazovitost, a le bolj okvirno. Sestavljavci načrta priporočajo, naj bi občinsko ozemlje tudi s tega vidika podrobno proučili. Na tej pobudi temelji ta razprava, ki naj bi jo v bližnji prihodnosti dopolnili še s podrobno karto zemeljskih plazov, za kar bo potrebno poprej zagotoviti primerna sredstva.

Zemeljski plazovi se pojavljajo kot rezultat součinkovanja reliefnih, petrografskih, klimatskih, hidrografskih, vegetacijskih in antropogenih faktorjev in vplivov. Pri njihovem nastajanju sta važni relativna višina in strmina površinskih oblik. Bolj ali manj nagnjen svet je posledica posebnega geomorfološkega razvoja in človekovega uveljavljanja v narodi. Več možnosti, da se utrga plaz, je tam, kjer so hude strmine. Po približni oceni je v celjski občini dve tretjini površja z naklonom nad 30°. Poznamo plazove na skromnih preperelinah strmih hribov ne glede na matično kamenino, a tudi globoke in razsežne plazove na manj nagnjenem svetu, prekritim z debelimi plastmi preperelin. Globinski plazovi navadno ogrožajo širšo okolico, površinski pa so bolj ali manj omejeni na ožji kraj. Posebno ugodne okoliščine so za zemeljske plazove terciarne plasti laporjev, peščenjakov, glin in ilovice, prav tako grohi in starejši skrilavci; iz njih je pretežni del obravnavanega ozemlja. Do plazov pride na stiku med prepustno, bolj ali manj peščeno preperelino in neprepustnim slojem hribin. Trenje ni odvisno od velikosti stične ploskve, pač pa od hrapavosti in lepljivosti površja snovi. Za začetek drsenja je potrebna večja sila kakor za enakomerno gibanje. V naravi imamo malokje enakomeren nagib, zato pri usadih prevladuje neenakomerno pospešeno gibanje. Če vrhnja plast ne zadržuje vode, se ta hitro pomika do neprepustne glinaste ali

Sadno drevje komaj zadržuje drsenje

ilovnate podlage in se po njej pomika v smeri naklona in težnosti. Higroskopska krovčina pa se dlje časa vlaži, preden se poruši ravnotežje in začne drseti del pobočja navzdol. Z vlago prežeto gradivo ni notranje trdno povezano, zato počasi drsi, se zaradi trenja z matično osnovo guba, nariva in prečno ali pošev trga v razpoke in vlake. Proces je odvisen od množine polzečega materiala, od strmine in podrobne konfiguracije terena. Če so na bregu stalni izviri talne vode, je polzenje trajno, če pa drsenje povzročajo periode večdnevnega deževja z vmesnimi suhimi obdobji, je premikanje vrhnje plasti postopno, bolj neenakomerno.

Posebno izpostavljena mesta so robovi teras in pregibi pobočij ne glede na to, kaj jih je oblikovalo. Ob neutrjenih rečnih koritih so konkavni strmi bregovi najbolj izpostavljena mesta za erozijsko dejavnost in posredno tudi za plazove. Podobno je tam, kjer cesta prekinja strma, iz krhkih kamenin ali sipkega gradiva zgrajena pobočja. Umetnih teras pri nas ne omejujejo s kamnitimi ogradami, temveč s travo in sadnim drevjem. Večkrat je vnema po ravni njivski površini zelo kratkovidna, saj neredko ob izdatnem deževju obrež popusti in se njiva udere. S tem ko se je porušil del police in je nastala kotanja, je narasla strmina nad kotanjo, poleg tega je na tem delu pobočja nastala globoka vrzel, ki naravnost sili zgornji pas, da se zaradi težnosti pomakne navzdol in se opre na spodnji rob kotanje. Verižna reakcija je pri usadih bolj redek pojav, ker kmetje izpostavljena udrta mesta zaščitijo, kakor pač vedo in znajo.

Obravnava področje obsega vzhodni podaljšek južnega krila Karavank, Paški Kozjak, Stenico in del Konjiške gore, to je mejno sredogorje med Celjsko kotlino in Slovenjgraško kotlino ter Vitanjskim podoljem.

Južno od omenjenih sredogorskih vzpetin je živahno razgibano gričevje, katerega osrednji, nižji del poznamo pod imenom Dobrnsko podolje. Gorice se polagoma spuščajo v široko dolinsko dno Savinje in njenih pritokov. Proti teži goratemu severu je na jugu Posavsko hribovje; v občinskih mejah je le njegov manjši, nižji del vzpetin.

Paka, Hudinja in Frankolovski potok razdelijo hribovit svet na severu na tri skupine: Paški Kozjak (Basališče 1263 m), Stenico (1092 m) in Konjiško goro (1014 m). Najstarejše kamenine na tem področju so zgornjekarbonski skrilavci in peščenjaki, ki se razkrivajo v ozki progji pod Rudnikom (988 m) in Kozjakom in se nekoliko bolj razgrnejo na razvodju Zičnice, Hudournika in Drameljskega potoka. Večji del Paškega Kozjaka, Stenica in Konjiška gora je iz spodnje in srednje triasnih apnencev in dolomitov, med katerimi so podolžni pasovi werfenskih peščenjakov. K triasni skupini spadajo še Rudeč (980 m) in Temjak (814 m) pri Vinski gori, Tomaž nad Vojnikom in vrh pri Stražah nad Dramljami, ki ju obdajajo mlajše, predvsem miocenske plasti. Oligocenske hribine pripadajo soteškimi plastem. Naložile so se predvsem na južnem in jugovzhodnem obrobju Slovenjgraške kotline, torej v udorini, ki je nastala med mislinjsko labodsko prelomnico in vitanjsko tektonsko počjo (6, 120)* Medtem ko sestavljajo soteške plasti ob Velunji in Paki konglomerati iz rečnih nanosov, jih proti

Plazine ob nezaščitenih bregovih potokov

* Prva številka v oklepaju predstavlja tekočo številko v seznamu literature, ki je dodana na koncu članka, naslednje številke pa pomenijo stran v citiranem delu.

Vitanju in Stranicam sestavljajo jezerske usedline. Debelina in višina oligocenskih hribin je zelo različna. Debelejše plasti so v dolini Jesenice in Pake, prav tako na Glažarjevi planji. Na severni strani Basališča so v višini 1086 m, na Rudniku 100 m nižje. Ni dvoma, da so bile soteške plasti na južnih straneh Paškega Kozjaka v večji meri odstranjene kot na severnih, bolj zavetnih legah. Sodeč po ohranjenih vršinah se je osrednji del Paškega Kozjaka dvigal relativno močneje kot okolica. Tako se znižujejo nivoji od najvišjih v Basališču v višini 1260 m do 1140 m na razmerno obsežno planoto v Tanji pod Ojstrico, na Glažarjevi planji, na Rudniku in nad Močenikovo domačijo (955 m) v višini 1080 m do 920 m. To so ostanki najstarejše ptonske uravnave. Na slemenu Stenice in Konjiške gore so uravnave dosti bolj skromne. Vršine onkraj Špika (1100 m), na Temjaku, Zabrzju (907 m), v Strmcu nad Loko, v Brdcah, na Plešivcu Konjiške gore (886 m) in pod njenim Lisičjim vrhom pripadajo že mlajši uravnavi v višini 880 m do 800 m. Veliko ozemlja je na nivoju 760 m do 720 m na Kozjaku, na triasni apniški grudi okrog Zgornjega Doliča pa tudi na južnih straneh Paškega Kozjaka, na Vinski gori pod Voduškovu domačijo, zlasti še v Breznu nad Vitanjem in pod Zabrzem pri Komisaku. Pod Konjiško goro so si izbrale širši pregib nekatere kmetije na Kamni gori; v tej višini je tudi preval med Vratci (923 m) in Tolstim vrhom (888 m), ki si ga je izbrala stara bližnjica iz Slovenskih Konjic čez Konjsko smrt proti Dramljam in Celju. Naslednje terase so v višini 660 m do 580 m. Te so na Peči pri Vinski gori, v Loki nad Dobrno, v Breznu nad Vitanjem, ob Frankolovskem potoku in Hudourniku pa nad vasjo Črešnjice, pod vrhom Strmec (673 m) in ga Gumnu. Ravne in malo nagnjene

Prenapete njive so stalno žarišče zemeljskih plazov

S cesto presekano nezavarovano pobočje je vzrok za zemeljske plazove

površine izkoriščajo ljudje za njive, bolj nagnjene pa za travnike in pašnike. Razlike v kameninski sestavi se razmeroma malo poznajo v površinskih oblikah visokega sveta, bolj opazna je ostra stopnja na stiku triasnih apnencev in terciarnih laporjev in peščenjakov v Dobrnskem poiju.

Glavno sleme Paškega Kozjaka se strmo dviga iznad soteske Pake v Špik, proti vzhodu se nadalje vzpenja, a bolj polagoma in doseže svoj vrh v Basališču. Tu se sleme razdeli na dvoje, med njima je visoka suha dolina Ojstrica, porasla s sočno travo. Dobrih 100 m niže je valovita, deloma zakrasela planota Tanja. Od tod se svet postopoma znižuje proti jugovzhodu do krajnih hribov, do Brdc in Zabrža, kjer se hribovje naglo spusti v gričevnat svet. Pod Špikom se od osrednjega, v smeri zahod — vzhod poteka-jočega slemena odcepi južno, ki se v stopnjah znižuje proti Dobrni. Na oblatih hrbtih in planjavah so senožeti, strmine in grape pustili lesu. Kot predgorje osrednji skupini se na obrobju vrstijo hribi, ločeni med seboj z globokimi grabni. Na dobrnski strani je potok Kačnik ustvaril skupno s sosednjim izvornim krakom sotesko Hudičev graben. Iz Socke vodi ob Močeniškem potoku pot do Brdc in Tanje.

Visoki svet med Hudinjo in Frankolovskim potokom je na splošno manj razčlenjen. Stenica je po zunanem videzu enostavna in izrazita gora. Pred njo je nekoliko nižji, a prav tako strmi Kozjek (992 m) z dvema sosednjima vrhovoma. Na vzhodni vzpetini so razvaline Lindeškega gradu s čudovitim razgledom na Celjsko kotlino. Grad so pozidali na apniški pečini. V krhke dolomite med Kozjekom in Stenico je Beli potok vrezal podolžno dolino Lindek. Beli potok ima v dolomitu dokaj lažje delo kot njegov tekmeč na nasprotni strani v apnencih. Razvodje med njima je v

višini 760 m. Podobno kot Stenica se tudi Konjiška gora spušča postopoma proti vzhodu, a strmo pada v tesnico Frankolovskega potoka. Severna in južna pobočja se naglo dvigajo, tako da je že v podobi površja ostro poudarjena petrografska razlika med tršimi triasnimi kameninami in manj odpornimi terciarnimi in karbonskimi. Frankolovski potok si je utrl sotesko v smeri sever—jug in ločil Stenico od Konjiške gore, druge vode pa so si vsaj v povirju izbrale smer vzhod—zahod.

Dobrnsko podolje je v geomorfološkem pogledu nadaljevanje Šaleške doline in je sestavljeno iz več delov. Onkraj Lokovinskega razvodja prehaja v dolino Dobrnice in njenih pritokov. Tektonsko Dobrnsko podolje temelji na znani termalni prelomnici, ki poteka od Smrekovca, mimo Šoštanja, Velenja, Dobrne proti Rogaški Slatini. Blizu te prelomnice izvira topla voda v Dobrni in na Frankolovem. Ob njej je v spodnjem miocenu privrela na površje andezitna masa v Lokovini, pri Vojniku, okoli Dobja in Lačne vasi. Majhni otoki teh eruptivnih kamenin se odražajo v terciarni okolici kot stožčasti vrhovi v slemenih goric. Mnogo bolj razprostranjeni so tufski sedimenti, zlasti na južni strani dislokacije med Pristavo in Hrenovo, na južni strani Dolge gore (607 m) in Rožnega vrha (471 m); njihov izvor je v tesni zvezi s smrekovskim vulkanizmom. Pobočja hribov nad prelomnico so strma, senčna in zato porasla z mešanimi gozdovi. Položnejša je zahodna stran Dolge gore, enako velja za oblate 500 m visoke vzhodne strani, sestavljene iz miocenskih peščenjakov. Kjer se je Dobrnica stisnila k desnemu bregu, ustvarjajo peščenjaki strme, 340 do 400 m visoke bregove. V Hrenovi so pred poplavami varne brežine gospodarsko donosnejše in bolj obljudene. V vzhodnem delu Dobrnškega podolja je prehod iz dolin in goric v hribovit svet nekoliko bolj postopen, a vseeno poudarjen. Mejo med podoljem in hribovskim obrobjem bi postavili v nadmorsko višino okoli 500 m do 550 m, kar se ujema s progo soteških plasti. Med Vrbo, Zlatečami, Dobrnico in Hudinjo prevladujejo podobno kot v zahodnem delu podolja večkrat močno prepereli miocenski peščenjaki. Pestra kameninska sestava in s tem v zvezi različna učinkovitost denudacijskega in erozijskega procesa sta ustvarili razgibano neenotno dno. V površju izstopajo otoki litavskih apnencev. Apniški holmi in 40 do 60 m nižje dolinice ustvarjajo videz intenzivne reliefne razgibanosti, zlasti v Lokovini. Na tem področju so se ohranile terase z višino 520 m do 540 m v slemenu Straškega vrha (564 m), v Gorici nad Dobrno in na Veliki ravni. V višini 480 m do 510 m so vrhovi Kačjega gradu, vrha nad Klancem, na vzhodni strani Petelinjeka in na zgornjem delu Klanca. Terasa z višino 440 m do 460 m opazimo na Klancu, v Lokovini, v Gorici med Čreskovo in Zavrhom in v slemenu nad Trnovljami pri Lipi. Posebno dobro so razvidne terase z višino okrog 420 m na bregu Klanca in v brdih okoli Dola nad Gojko; v tej višini so tudi naselja Vrba, Vine, del Landeka, Zlateče in Lemberški grič. Nižje površine so v višinah 350 m in 320 m. Ni jih težko najti v bregovih Dobrnice, Vizorskega potoka, na levi strani Vrbnice pri Socki, prav tako na obeh straneh Hudinje in Frankolovskega potoka ter njihovih pritokov. Prav v ježah omenjenih teras so pogosti zemeljski plazovi. Današnje razvodje med pritoki Pake, Pirešice in Dobrnice

v nadmorski višini 405 m do 420 m je v tesni zvezi z razmeroma mladimi hidrografskimi spremembami na tem področju. Razvodje med pritekom Kačnik in Vrbnico je v enaki višini in je povezano z omejeno pretočitvijo. Tudi Hudinja si je podobno kot Pirešica in Paka večala svoje povirje z zadensko erozijo.

Med Hudinjo in Frankolovskim potokom se miocenski morski laporji neposredno stikajo s triasnimi apnenci. Med njimi so trši ostanki grohastih peščenjakov. Trnoveljski in Dolski potok omogočata s svojim nizkim razvodjem pod Lipo prečni prehod med Socko in Frankolovim. Drugi potoki tečejo proti jugu in so razrezali lapornato površje v podolgovate ploske gorice, ki se v stopnjah spuščajo proti sotočju pri Višnji vasi. Starejše rečne nanose iz pliocena so podjetni potočki skoraj odstranili, obdržali so se še v strnjenem večjem obsegu na nižjih terasah medpotočja v višini 350 m in 320 m. Hudinja se nagiba bolj proti zahodu, zato so se obdržale diluvialne odkladnine v terasi na levi strani v višini 220 m do 300 m, na njej se je razvila pred pogostimi poplavamimi varna Nova cerkev. Ježa terase je precej strma, bržčas je s tem v zvezi tudi krajevno ime Strmec.

Med Konjiško goro in prelomno smerjo Vojnik—Slatina se petrografске razlike očitujejo v površju tako, da grohaste usedline ustvarjajo razvodno sleme med povirjem Hudournika in Žičnice ter pritoki Voglajne. Potoki so si vrezali okrog 150 m nižje doline pretežno v mehkejše laporje. Značilna so imena zaselkov Zgornje Sleme, Spodnje Sleme, Staro Sleme ter Male in Velike Dole, ki poudarjajo površinske oblike. Nedaleč stran vodi cesta iz Žič v Dramlje. Sončno podgorje Konjiške gore in vzporedno potekajočimi bregovi so zasajeni z vinsko trto in s sadnim drevjem, senčne strani pa pokrivajo listnati in mešani gozdovi. Hudournik in Dolski potok sta s svojimi povirnimi pritoki razrezala površje v niz bregov in dolov, tu so doma plazovi. Pozornost zbuja tok Hudournika, ki se pod vrhom 410 m obrne iz smeri vzhod-zahod proti jugu; ni dvoma, da gre za mlado pretočitev. Enako preusmeritev in pretočitev v južno smer je opaziti tudi pri Vzhodni Ložnici. Posebno lepo so vidne terase v višini 320 m pri Jenkovi, sestavljajo jih pliocenske rečne naplavine. V porečju Hudinje in Voglajne so na policah 340 m in 360 m, 400 m do 420 m in 500 m do 520 m številni zaselki in razložene kmetije. Na ilovnati prsti so mešani gozdovi, na peščenih, za obdelovanje bolj mehkih tleh pa so njive, travniki in sadovnjaki.

C. Grmovšek je geološko raziskal področje med Dobrnico, Pirešico in Sušnico in ugotovil eno najboljšejših nahajališč prodornin v Sloveniji. Značilno za kremenove keratofirje wengenske starosti je, da zelo prepepevajo (Geologija I.). Tako Klumberk (630 m) kakor Jungtra (574 m) in Resnik (515 m) se dokaj strmo dvigajo nad gričevnato okolico. Severno in vzhodno gričevnato področje do Hudinje in še čez, skoraj do Dramelj, sestavljajo smrekovski tufi in tufski peščenjaki, med katerimi so manjši otoki andezitov. V Brezovi, okoli Vojnika in pod Tomažem so razkriti kristalasti skrilavci. Miocenskih morskih laporjev je tod razmeroma malo, še največ med Lopato in Lokrovcem. Na prostoru med Dobjem, Razgorom in Voglajno so potoki v mlajšem pliocenu na široko odložili peske z vložki

gline in kremenčevega peska. Enako stari so rečni nanosi v blagih oblinah nad Šmiklavžem, na nižjih terasah Zaloške gorice, v holmih okrog Lokrovca ter med Lahovno in Golovcem (273 m).

Mlajši pleistocenski rečni nanosi prevladujejo med Hudinjo, Vzhodno Ložnico, med Arclinom, Šmiklavžem, Trnovljami in Začetom. Zelo čista modrikasta glina in ilovica sta naloženi zelo na široko in ju po obilici cvetnega prahu povezujejo z domnevnim diluvialnim jezerom (6, 462). Ker ilovica in glina v nižini ne prepuščata vode, je zemljišče kljub delni kultivaciji močvirno in poraslo s kislimi travniki in hrastovimi logi, to je celjski Čret.

Kako se površje spušča od severa proti jugu, nam na tem odseku pokažejo nivoji mlajših pliocenskih in pleistocenskih uravnjav. Nivo 480 m do 520 m je opaziti med obema vrhovoma Jungрте, na jugovzhodni strani Dolge gore, kjer je zaselek Lancberg, ter v gozdnatem slemenu nad zaselkom Jezerce. Nižje terase v višini 400 m do 420 m so nad Konjskim, podobno je pri Tomažu in na Tudrežu. Terasa z višino 340 m in 360 m lahko opazimo v Otemni, nad graščino Prešnik, na jugovzhodnem podgorju Jungрте in na Konjskem. Nivo 300 m do 320 m je tudi dokaj dobro zastopan, v Razgoru, Slatinah, Lešju, jugovzhodno od Podgore, v Kresnikah in na Vrbeh. Nižja stopnja v fluvialnem preoblikovanju reliefa so višine 280 m na desnem bregu Hudinje pod Konjskim, v Zaloški gorici ter na zaoblenih hrbtih okoli Lokrovca. Na takih ploščatih holmih so njive in travniki v Prekorju, v Šmiklavžu, pri Glinskem, na zahodnem bregu potoka Dobje, v tej višini je tudi naselje Teharje. Terasa z višino 260 m so posebno prostorne med potokom Dobje in Vzhodno Ložnico ter med Vzhodno Ložnico in Hudinjo; grad Bežigrad je na robu terase. Med Hudinjo in Ložnico sega enako visoka terasa do Zgornje Hudinje, Golovca, Dobrave, Ostrožnega, Zaloške gorice in Medloga. Na tej polici in na njeni ježi rastejo nove stanovanjske soseske mesta.

Aluvialna nižina Celjske kotline za proučevanje zemeljskih plazov ni pomembna.

Južno od Celjske kotline se vzpenja Zasavsko hribovje, ali kakor ga geologi označujejo zaradi tipične tektonike posavske gube. Sestavljajo jih od severa proti jugu: kamniško-trojanska antiklinalna, moravško-trboveljska sinklinala in litijska antiklinala. Na jugu sledi zopet sinklinala v smeri Brestanica, Krško, Mirenska dolina. (5, 6). Zanima nas predvsem severni predel, ki tvori neposredno južno zaledje Celja. Iz triasne dobe se je ohranilo največ kamenin. Med Bistrico, Savinjo in Bojanskim potokom so na široko razkriti skrilačci in peščenjaki, vanje si je vrezala svojo strugo Savinja pod strmim Anskim vrhom (460 m) in Tominškovim hribom (370 m), preden zavije proti jugu. Na obeh bregovih reke pod Tominškovim hribom in Starim gradom je v triasnih apnencih malo prostora za reko in cesto. Nad regulirano Savinjo je pod gradom manjši kamnolom, večji je ob glavni cesti pri Polulah. Triasni apnenci so se ohranili v vrhovih Slomnika (716 m), Vipote (460 m), Grmade (722 m), Bojanskega vrha (670 m), Maliča (934 m), v Rifengozdu in v Mrzli planini nad Svetino. V Pečovniku je večji obrat za žganje apnenca, sicer pa so indikatorji apni-

ških tal vrtače in rdečkasta prst. Eruptivne kamenine zastopajo andeziti, ki gradijo bolj ali manj čokate vrhove v Liscah, na Tomiškovem hribu in del grajskega hriba, iz njih je Hom (716 m) ter ožji pas nekoliko nižjega sveta pod Kotečnikom (771 m), Slomnikom, Vipoto, Grmado in Bojanskim vrhom. Oligocenske, soteške usedline so se obdržale v Košnici, med Pečovnikom, Zagradom in Pristavo ter na severni strani pod Bojanskim vrhom. Tako v Košnici kot pod Zagradom so pritoki Savinje razrezali površje v razvejane dolinice in brda. Miocenski litavski apnenci ustvarjajo navadno trše, bolj izrazite površinske oblike kot sosednji grohi, katerih pa je tod razmeroma malo. Najdemo jih na desnem bregu Savinje pred Celjem in na levem bregu Voglajne v Zavodni, tu izginejo pod novejše naplavine obeh rek. Litavski apnenci so v večji meri razširjeni v gričih in hribih med Resevno (628 m), Rifnikom (570 m) in Voglajno. Iz njih je zgrajena Osenica (520 m), okolica Kopol, grič nad Teharjami pri Sv. Ani in njegovo nadaljevanje proti Kresnikam. Pleistocelski nanosi so ostali le pri Tremerju. Aluvialnih naplavin je v prodorni dolini Savinje malo. Voglajna si je odprla širšo ravnino šele pri Teharjah, potem ko je zapustila tesen med andeziti in triasnimi skrilavci in peščenjaki pri Štorah.

I. Rakovec je ugotovil, da se je Posavje intenzivno dvigalo v post-pontski dobi, vendar ne v celoti in enakomerno. V trojanski antiklinali, ki jo od litijske loči laška sinklinala in prelomnica Medija—Laško, je bilo tako epirogenetsko dviganje kot orogenetsko najbolj močno na predelu Šipek—Malič (5, 33). Pontske starosti je po Rakovčevi sodbi na našem področju le planota na Maliču (934 m), v višini 920 m, vsi drugi nižji nivoji so iz mlajših dob (5, 27). Prvi postpontski nivo najdemo ob Savinji v višini 720 m, v slemenu zahodno od Tolstega vrha (838 m), v vrhu Grmade (722 m), Srebotnika (705 m) in Velikega Slomnika (716 m). Terasa v višini 640 m je opaziti v planotskem slemenu med Grmado (722 m), Srebotnikom (705 m) in Tolstim vrhom (838 m) ter v planoti zahodno od tod. Za pontskim tretji nižji nivo z višino 520 m do 550 m je iskati pod Maličem, na njem je kmetija Spodnji Malšek, okoli Homa (576 m), nad Tremerjem in onkraj Savinje v Rifengozdu (5, 44). Domala vse višje terase so ostale pod gozdom, le na nekaterih bolj prostornih planotah ali pregibih so se naselile samotne, razložene kmetije, a še to velja bolj za hribovit svet med Savinjo in Voglajno, kjer je bržčas bilo lažje najti pot v dolino do zasluzka. Na terasah v višinah 420 m do 460 m je nastalo naselje Zgornje Lisce in celjski Stari grad; od tod se proti vzhodu nadaljuje enak nivo v slemenu Osenice (420 m). Posebno lepo je ta terasa ohranjena v Vipoti in na zahodni strani pod Grmado, na desni strani Savinje pa vzhodno od Velikega Slomnika, od koder se ježa naglo spušča k strugi reke (5, 45). Rakovec razlikuje nato še naslednje nižje nivoje 320 m do 350 m, 300 m in 260 m. Prvi je pod Zgornjo Lisco, nad Tremerjem ter pod Vipoto. Drugega so si izbrali za cerkev in stanovanja na Aljaževem hribu, opazimo ga tudi na južni strani celjskega gradu. Najnižjo teraso je najti v Zavodni, na njej so pokopališče in nove stanovanjske hiše (5, 46).

Posebno, kompleksno vprašanje v zvezi z geomorfološkim razvojem Posavskega hribovja je razvoj hidrografske mreže, ki sta ga proučevala

I. Rakovec in D. Meze, vendar to presega okvir naše razprave. Nas zanima predvsem sedanost. Reliefne oblike skupno s petrografsko sestavo tal nam z drugimi že omenjenimi faktorji omogočajo pojasniti, zakaj so se tu in ne kje druge pojavili zemeljski plazovi.

Vremenske opazovalnice žal niso razporejene enakomerno glede na višinske razlike. Na razpolago imamo podatke o srednjih mesečnih in letnih temperaturah zraka na Paškem Kozjaku, v Celju, Velenju in v Laškem (za Laško podatki niso zanesljivi). Če primerjamo januarska poprečja, je Paški Kozjak z nadmorsko višino 1063 m očitno najbolj hladen, medtem ko sta okoli 800 m niže ležeči mesti Velenje (386 m) in Celje (239 m) za polovico toplejši, vendar v primerjavi z Laškim (231 m) še vedno dokaj hladni. (Januar: Paški Kozjak — 4,4° C, Velenje — 2,0° C, Celje — 2,1° C, Laško — 1,1° C). V nekaterih zaprtih dolinah, npr. v Hudičevem grabnu, v Rovah je čutiti hujši mraz na dnu dolin kot na višjih terasah. Julijska temperaturna poprečja nikjer ne dosežejo 20° C. (Julij: Paški Kozjak 16,3° C, Celje 19,2° C, Laško 19,2° C, Velenje 18,7° C.) Letna amplituda med Paškim Kozjakom in Velenjem je enaka, medtem ko je v Laškem za eno stopinjo manjša kot v Celju. Če primerjamo srednje temperature letnih časov po krajih opazovanja, ugotovimo, da je zima najbolj hladna na Paškem Kozjaku, v Celju in Velenju je enaka, v Laškem seže poprečje za spoznanje nad ničlo. Poleti je v Celju in v Laškem enako toplo, v Velenju je nekoliko hladneje, še bolj pa na Paškem Kozjaku. Pomlad je v Laškem malo toplejša kot v Celju, v Velenju in na Paškem Kozjaku je temperaturno poprečje znatno nižje. Jesen je na splošno toplejša kot pomlad, in sicer v Celju in Velenju za pol stopinje, v Laškem za eno stopinjo, na Paškem Kozjaku pa za poldrugo stopinjo.

Srednje minimalne temperature za januar (reducirane na leta 1931 do 1960) so naslednje: Celje — 6,8° C, Velenje — 6,1° C in Paški Kozjak — 7,6° C. Celjska kotlina je znana po navalih hladnega zraka, ker je zaprta na jugozahod proti Jadranskemu morju in na severozahod proti Atlantskemu oceanu, od koder prihaja pozimi toplejši zrak na evropsko celino. Srednje julijske minimalne temperature se gibljejo med 10° C in 12,5° C. Za rastje, a tudi za prst in vrhno plast preperelin je pomemben srednji datum zadnjega in prvega dne z absolutno temperaturo pod 0° C. V Velenju se prvič pojavlja 9. oktobra, v Celju dan kasneje. Zadnjikrat se spusti srebro v termometru pod 0° C v Velenju 28. aprila, v Celju 5. maja. Poprečno je v Velenju 164 dni brez absolutne minimalne temperature, nižje od 0,0° C, v Celju pa 158. dni. V Velenju se začne pozitivno temperaturno obdobje 17. februarja, v Celju že en dan prej, na Paškem Kozjaku se temperatura dvigne nad 0° C šele 7. marca.

Pomemben je datum zadnjega in prvega dne z absolutno minimalno temperaturo, nižjo od 0° C, v raznih globinah. V topli polovici leta prehaja toplota iz površine v globino, v hladnejših pa obratno. Prenos toplote je odvisen od vertikalnega temperaturnega gradienta in zemlji. V zemlji so raztopljene razne snovi z različno koncentracijo, zato zmrzuje pri temperaturi, nižji od 0° C. Pri temperaturi okoli 0° C zmrzuje le voda v večjih porah; globina, pri kateri v zemlji izmerimo 0° C, ni istovetna z globino,

kjer je plast zamrznjena. Relief, sestava zemljišča, njegova vlažnost, rastlinska odeja, vremenski pojavi, kot je npr. debelina snežne odeje, vplivajo na temperaturne spremembe v manjših globinah. S strmih pobočij hribov in z vrhov goric odnaša veter pozimi sneg v globeli, zato zmrzuje zemljišče na privetnih pobočjih do večje globine kot na zatišnih nižjih legah. V bolj vlažnih tleh je proces zmrzovanja počasnejši, a tudi zelo suho zemljišče lahko ostane v globini nezamrznjeno zaradi slabe prevodnosti toplote. Znano je, da so temperaturne spremembe v tleh precej manjše kot v zraku. Do globine 50 cm temperatura hitreje upada z globino, ako je svet gol (13, 23). Posebno vprašanje je stična ploskev med zamrznjeno in otopljeno plastjo in polzenje krovnine. Podatkov, ki bi nam pojasnili temperaturne razmere v vrhnjici, nimamo. Agrometeorološka opazovanja se nanašajo le na čas od aprila do oktobra oziroma novembra, a še ta segajo le za krajšo novejšo dobo do globine 30 cm, oziroma 50 cm. Zanimale bi nas zimske temperature v globinah od 30 cm do 150 cm, večina plazov sega tako globoko. Naj iz razpoložljivih podatkov (l. 1951—1967) za Celje navedemo terminske temperature v peščenih ilovnatih tleh v globini do 5 cm! Srednja minimalna temperatura v aprilu je $3,7^{\circ}\text{C}$, absolutni minimum so zabeležili 9. aprila l. 1956 in 5. aprila 1963, ko so namerili $0,8^{\circ}\text{C}$. Jesenske podatke navajamo le za grobo orientacijo. V šestih neskljenjenih letih iste opazovalne dobe je bila najnižja temperatura $0,0^{\circ}\text{C}$ dvakrat (24. novembra l. 1951 in 30. novembra l. 1959). Oktobra so v desetih neskljenjenih letih zabeležili najnižjo temperaturo 2. oktobra 1953, in sicer $1,0^{\circ}\text{C}$. V globini 30 cm je bila temperatura precej višja.

Zelo koristna bi bila tudi opazovanja vlažnosti tal do omenjene globine zlasti za pozne jesenske in zgodnje pomladanske mesece. Tla so maksimalno prepojena z vodo takrat, ko so izpolnjene vse pore, kar se lahko zgodi spomladi, ko skopni sneg in je zemlja v neki globini še zamrznjena, tako da ne prepušča vode globlje. Tudi v času dolgotrajnega deževja lahko pride do take situacije, ali če nivo talne vode ne dovoljuje prehoda površinski vodi v globlje plasti. V zemlji obstajajo tri vrste vode. Tako imenovana vezana voda, kapilarna in gravitacijska voda. Za nas sta zanimivi zadnji dve vrsti. Kapilarna voda izpolnjuje kapilarne odprtine in se premika od vlažnih globljih slojev k površini ter napaja zemljišče. Gravitacijska voda izpolnjuje velike pore v tleh in se pomika v smeri težnosti od površja v globino, kar je odvisno od množine padavin in globine neprepustne plasti (13, 35). Koristna bi bila npr. opazovanja, do katere globine pronicata snežnica in deževnica v zemljo spomladi ali kakšna je stopnja namočenosti vrhnjih tal v večletnem obdobju po mesecih predvsem na terciarnih peščenih tleh gričevnatega in hribovitega sveta širše celjske okolice.

Večkrat se med snežne in pretežno deževne mesece ali tedne vstavlja vsaj krajša suha doba. Prav v času, ko se zima poslavlja in se sneg umika deževju, nastanejo ugodne razmere za zemeljske plazove. Padavine merijo na Paškem Kozjaku, v Vojniku (n. v. 285 m), v Vitanju (n. v. 478 m), v Celju, v Laškem (n. v. 231 m), v Velenju in v Šentjurju pri Celju. Srednja letna množina padavin je povsod nad 1000 mm. Najmanj padavin (1071 mm)

dobi Vojnik, sledijo Laško (1101 mm), Velenje (1103 mm), Celje (1110 mm), Šentjur pri Celju (1115 mm), Paški Kozjak (1147 mm) in Vitanje (1171 mm). Paški Kozjak že po svoji legi in nadmorski višini sprejme več padavin, ko prestreza vlažne vetrove z juga in jugozahoda in jih še izdatneje odceja nad Vitanjem. Za vegetacijo je padavin na splošno povsod dovolj, pač pa se ponekod pritožujejo nad njihovo razporeditvijo po letnih časih in mesecih. V tem pogledu ugotavljamo, da smo na prehodu med Alpami in tamkajšnjimi dogajanji ter Panonsko nižino. Najbolj moker mesec je povsod junij, nanj odpade 11,7 % vseh letnih padavin. Julij je, razen v Laškem, drugi, oktober pa tretji (v Laškem drugi) in tedaj je jesenski višek padavin. V avgustu, septembru in v maju so na vseh opazovalnicah namerili poprečno nad 100 mm padavin na mesec, zaporedje mesecev pa se med kraji menja. Maj je po množini padavin pri večini postaj pred septembrom, november pa pred decembrom. Marec se po pravici imenuje sušec, saj pade v tem času komaj 4,6 % letnih padavin (Vojnik 49 mm, Laško 57 mm). Nekoliko bolj namočena sta februar in januar, medtem ko april že označuje vlažno pomlad. Povsod je najbolj mokro poletje (31 % letnih padavin), sledijo pomlad (28 %), jesen (26 %) in zima (15 %). Hribovski kmetje se dežja ne bojijo, saj ostane na plitvih preperelinah na strminah malo vlage in zato ni toliko bojazni pred zemeljskimi plazovi kot na nižjih brežinah.

Največ dni s padavinami nad 0,1 mm je v maju in juniju (na vseh postajah poprečno 13,7 do 15, 1 dan). Na zadnjem mestu v tem pogledu je februar (8, 7 do 9,7 dni). Število deževnih dni je na splošno še dokaj enakomerno razporejeno po mesecih. Seveda ni vseeno, ali dežuje polagama in trajno ali v kratkotrajnih nalivih. Več haska je od enakomernega namakanja, če le ni predolgo, sicer vlaga preobremenjuje labilne prepereline. Srednje število dni s padavinami do 10 mm in več je v Celju poprečno 38, 3 na leto (na Paškem Kozjaku 38,5 dni, v Vojniku 36,5 dni). Siloviti nalivi, ko pade na dan 20 in več mm padavin, so maloštevilni (v Vojniku in na Paškem Kozjaku je poprečno 13,9 dni na leto, v Celju 15,5 dni, v Vitanju 16, 2 dni), največ jih je v maju in juniju (1,9 dni v Celju, 2,1 dan v Vitanju); več kot po en tak dan je od maja do vključno novembra. Prav nad takimi nalivi, ki so pogosto povezani z nevihtami, se pritožujejo ljudje, ko nam kažejo, kje vse se je utrgal zemeljski plaz.

Datumi treh in več strnjenih padavinskih dni z 10 mm in več padavin na dan (l. 1953—1967)

Leto	Celje	Vojnik	Paški Kozjak
1953	1.—4. I.	1.—4. I.	1.—4. I.
1954	6.—9. V. 12.—15. XII.	2.—9. VI. 12.—15. XII.	—
1955	18.—22. II. 12.—16. IX.	18.—22. II. 13.—16. IX.	—
1956	—	18.—21. IV. 22.—26. VIII.	22.—25. VIII.

Leto	Celje	Vojnik	Paški Kozjak
1957	—	10.—13. VII.	25.—27. V., 13.—16. IX.
1958	12.—15. I.	12.—15. I.	—
1959	—	—	10.—13. VI.
1960	18.—21. IX., 8.—12. XII.	8.—13. XII.	8.—12. XII.
1961	7.—10. VI.	7.—10. IX.	7.—13. VI., 18.—20. X.
1962	12.—15. I.	13.—16. V.	1.—4. I., 12.—15. I., 25.—28. V.
1963	14.—17. VIII.	29. VIII.—1. IX., 14.—17. VIII.	11.—14. I., 13.—21. VIII., 3.—6. X., 26.—29. XI.
1964	17.—21. XII.	—	4.—7. I., 12.—15. X., 17.—21. XII.
1965	17.—20. I.	17.—20. I., 21.—24. IV.	2.—5. III., 22.—25. V., 27.—30. IX.
1966	—	—	26.—30. X.
1967	7.—10. IV., 9.—14. IX.	—	7.—10. IV.

Nevihte se pojavljajo, tako kot drugod na Slovenskem, ob prehodu polarne fronte ali pa so krajevnega značaja in nastanejo v zelo vročih dneh ob posebnih baričnih situacijah. Prve so po svojem učinku in obsegu mnogo bolj pomembne in nastopajo tudi pomladi in jeseni, v izjemnih primerih celo pozimi. Med mokrimi dobami smo izbrali tiste, ko je vsaj tri dni zapored padlo vsak dan 10 in več mm padavin ne glede na letni čas. Upoštevali smo dobo petnajstih let. V tem času sta bili dve katastrofalni poplavi, junija 1954 in oktobra 1. 1964.

Poglejmo si sedaj vremenske razmere in podrobno razporeditev padavin v času omenjenih dveh poplav. Ker so vzroki in posledice prve katastrofe že podrobno opisane v Geografskem vestniku leta 1954, se omejimo pri njej samo na razporeditev padavin. Zanimivo je, da je bil zgoraj označen niz padavin leta 1954 od 6. do 9. maja in od 12. do 15. decembra, ne pa v času poplave, ko je deževalo od 5. do 9. junija. 5. junija je padlo v Celju celo 102,8 mm dežja, a že naslednjega dne komaj 0,1 mm, 7. junija 2,7 mm, 8. junija zopet 13,4 mm, 9. junij je bil brez padavin. V Velenju je takrat deževalo devet dni skupaj, vendar je padlo več kot 10 mm padavin na dan le 2. in 5. junija. Podobno je bilo v Vitanju, tu je od 1. do 9. junija padlo skupaj 108,6 mm padavin, v Vojniku pa od 2. do 9. junija 137,7 mm, domala polovico mokrote je dal 5. junij. Deset let zatem je zemeljske plazove sprožilo dolgotrajno sklenjeno deževje z nevihto v Vojniku od 9. do vključno 17. oktobra in od 19. do vključno 30. oktobra. Tudi v teh treh tednih je padlo samo v sedmih nevezanih dneh več kot 10 mm dnevnih padavin. Najbolj intenzivno je deževalo 25. oktobra, takrat je padlo na

našem področju 70 do 87 mm dežja. Iz dekadnih agrometeoroloških poročil za oktober 1964 je razvidno, da je povzročila močne dolgotrajne padavine kaplja hladnega zraka, ki se je formirala v višini nad Balkanom iz hladnih zračnih gnot in povzročila trajen dež v vsej Jugoslaviji. V začetku naslednje tretje dekade se je iz močnih atlantskih ciklonov razvil nad Sredozemljem genovski, ki mu je pot proti vzhodu zapiral visok zračni tlak nad Balkanom in Karpati. Dolgotrajno zadrževanje omenjenega ciklona je prineslo našim krajem večdnevno obilno deževje.

Intenziteta padavin se v večji meri uveljavi, če je zemlja že pred tem namočena ali če obstajajo razpoke v vrhnji plasti med travnimi rušami. V tem primeru učinkujejo nalivi tudi z mehanično silo, še zlasti kadar jim pomagajo močni vetrovi. Po srednji intenziteti padavin je na Paškem Kozjaku, v Vojniku in v Celju na prvem mestu september (11,8 mm, 10,5 mm, 10,7 mm padavin na dan), drugi je junij, v Celju pa julij. Zgodnjepomladanski in zimski meseci so v tem pogledu bolj pohljni, kajpak je to le poprečje.

Vpliv snega na nastanek zemeljskih plazov je posreden. S kopnjem snega se bolj enakomerno in globoko napajajo vrhnje plasti zlasti, ker jih ne ščiti ozelenela vegetacija. V ostrih, mrzlih zimah ima sneg lahko konzervatorsko vlogo. V Celju je poprečno 25,3 snežnih dni na leto. Veter sam neposredno ne vpliva na zemeljske plazove, lahko pa pospešuje pogoje zanje. V Celju sta najbolj pogosta vetrova vzhodnik in zahodnik, kar je posledica glavne slemenitve (l. 1947 do 1965). Vzhodnik se uveljavlja predvsem v hladni polovici leta, medtem ko manj pogost zahodnik piha od marca do avgusta. Po jakosti prednjačita zahodnik in jugozahodnik, ki često prinašata poslabšanje vremena in padavine.

Prisotnost vode je za zemeljske plazove osnovnega pomena, bodisi da namaka prepereline in jim povečuje težo, bodisi da ustvarja večjo labilnost preperelin na stiku med propustno in nepropustno plastjo. Talni izviri zamakajo vrhnje plasti brežin, zato stalno pomalem drsijo navzdol. V tem primeru je uspešna samo temeljita drenaža terena, ne pa le občasno izravnavanje gub. Takšna mesta imajo poleg slabih to dobro lastnost, da nas na nevarnost stalno opozarjajo. Najbližja primera sta Aljažev hrib nad tovarno Toper in Šlandrova posest v Košnici.

Tekoče vode z globinsko in bočno erozijo izpodjedajo nezaščitene bregove, povečujejo strmine in v času visoke vode napajajo okolico. Kadar podivjani hudourniški potoki vlačijo poleg običajnega drobirja še znatne količine zemlje, vejevje in drugo navlako, s katero zajeziijo pot pritokom, ali pa si deroči tok izdolbe novo strugo v ježo terase, je škoda še bolj občutna. Kot primer naj navedemo Dobrnico pri Lembergu in Hudinjo med Socko in Vojnikom. Največ zemeljskih plazov je v povirjih potokov, kjer so ti v mehkih kameninah ustvarili pestro menjavo dolinic in strmih podolgovatih hrbtov.

V spodnjem toku Savinje do izliva Voglajne so namerili največ vode leta 1926, od tod do sotočja s Savo pa leta 1933. Junijsko poplavo v Celjski kotlini leta 1954 je pripisati predvsem naraslim pritokom Savinje, Hudinji, Voglajni in Ložnici, medtem ko Savinja sama ni imela posebno visoke

vode.¹⁶ Topliški potok s pritokom je imel 4.—5. junija na Dobrni pretok vode množine 21,08 m³/sek., Dobrnica v Gorici 122,40 m³/sek., Savinja pred izlivom v Voglajno 440,0 m³/sek. Specifičen pretok Dobrnice v Gorici je znašal 4,77 m³/s/km², Hudinje pred izlivom v Voglajno 2,70 m³/s/km², Ložnice v Medlogu 105,2 m³/s/km².¹⁴ Leta 1954 in deset let kasneje so pritoki Savinje na mnogih mestih razdrli bregove in v obliki plazov rušili in trgali pobočja hribov nad njimi. Seveda ne manjka tudi svežih udorov.

Hudinja naglo reagira na padavine in kaže dva valovna vrha, bolj položnega spomladi in bolj strmega v pozni jeseni. Avgustov padeč je bolj izrazit kot februarski. Za Hudinjo in sosednje potoke je karakterističen pluvionivalen režim. Poprečni karakteristični maksimalni mesečni pretoki na Hudinji (l. 1958—1965) pri Strmcu so naslednji: januar 8,38, februar 8,03, marec 10,20, april 7,93, maj 15,96, junij 20,48, julij 27,27, avgust 22,09, september 10,25, oktober 11,45, november 25,07, december 14,00. Najbolj vodnata meseca v tem pogledu sta julij in november, s čimer se ponovno kaže prehodnost našega ozemlja med sredozemskimi in panonskimi vremenskimi vplivi. Na splošno so zimski in zgodnji pomladanski meseci malo vodnati.

Dobrnica ima dva povirna kraka: potok Kačnik in Topliški potok. Pri Vizorah se izliva vanjo Vizorski potok. Kačnik potok je v Hudičevem grabnu pred leti večkrat utrgal cesto, razgalil živo skalo in prestavljal svojo strugo. Med Gorico in Dolgo goro si je Dobrnica izdolbila tesen prehod, ki je v času visoke vode ozko grlo. Velik padeč vode, utesnjenost in nagli zavoji so med poglavitnimi vzroki poplav na tem področju. Kako Dobrnica izpodkopava nezaščitene bregove, opazimo tudi v nabreklih travnatih pobočjih in v plazinah. Huda pustošenja, predvsem pa ureditev ceste iz Višnje vasi na Dobrno, so zahtevali delno regulacijo Dobrnice.

Povirje Voglajne je na osrednjem Kozjanskem. Onkraj Rifnika, pred Šentjurjem, postane Voglajna lena nižinska rečica z mnogimi meandri. Padavine na nepropustnih glinah in laporjih ne prehajajo v globine in se v njih ne zadržujejo dolgo, drugod pa se peščena tla dolgo časa napajajo z atmosfersko vodo, tako da se poleti v strugi zviša vodno stanje šele po dolgotrajnem deževju. Voda z bočno erozijo gloda bregove in povečuje na tesnih sektorjih v pobočjih napetost. Pri regulaciji Voglajne so se po izkušnjah iz poplavnih let odločili za pretok vode 500 m³/sek na vsej dolžini od Štor do izliva v Savinjo.¹⁶

Med poglavitnimi ukrepi pri ureditvi Savinje in njenih pritokov in zaščiti Celja pred poplavami navajajo strokovnjaki regulacijo Savinje in pritokov na ožjem področju mesta. Vode Koprivnice, Sušnice so povezali s kanalom na severnem obrobju mesta in jih pretočili v Ložnico. Poleg tega bi bili potrebni zadrževalniki na najbolj občutljivih in primernih krajih potokov. Še nadalje ostaja odprta vsaj delna regulacija Hudinje do Vojnika, ureditev korita spodnje Ložnice in še nekaterih potokov, ki ne segajo v neposredno bližino mesta in so jih upoštevali v urbanističnem načrtu.

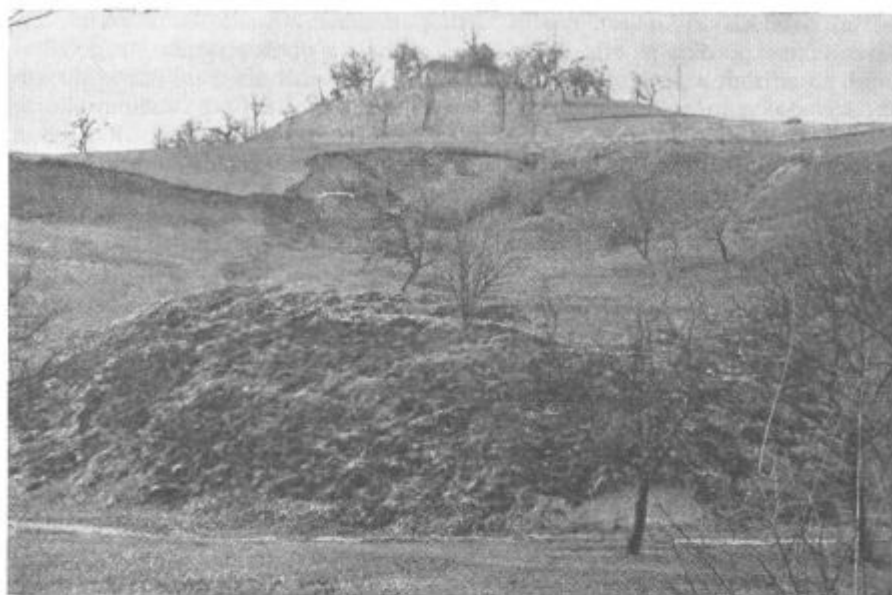
Rastlinstvo pozitivno vpliva na stabilnost preperelin, njegov učinek je v prepletanju korenin in v zadrževanju vrhnje plasti pred erozijo in

denudacijo. Zadrževanje atmosferske vode, preprečevanje plazov in usadov je že dolgo priznana funkcija vegetacije na splošno, predvsem pa drevesne. Marsikje so koristi gozda bolj v njihovi varovalni vlogi kot pa v izkoriščanju lesa. Gozd je naravna rastlinska združba, sestavlja ga drevje, grmovje in zeliščni pokrov, potemtakem je njegova ugodna dejavnost večslojna, bolj kompleksna kot pri negozdni vegetaciji. Ne smemo pozabiti tudi na retenzivnost rastlinskih slojev. Toda, kakor je drevesno in gričevnato rastje s svojimi koreninami stabilizator krovnine, tako so drevesne krošnje v viharnih dneh podobne razpetim jadrom in posredno vplivajo na trganje strmih gozdnatih bregov, še posebno ob hudourniških grapah. Tudi zakasneli južni sneg, povezan s sunkovitim, močnim vetrom, je že večkrat povzročil verižno podiranje drevja. V sadonosnikih je drevje navadno bolj razmaknjeno in pri mlajših nasadih tudi nižje rasti z manj košatimi krošnjami. Novi nasadi sadnega in gozdnega drevja so najbolj razširjen in skoraj edini varovalni ukrep pred zemeljskimi plazovi.

Na splošno je zemeljskih plazov precej več na travniških površinah kot v gozdu. Od letnih padavin jih listnati gozdovi zadržijo po mnenju strokovnjakov do 55 %, iglasti gozdovi pa 65 %, ostali delež padavin izhlapi že v krošnjah ali na tleh. Na travnatih površinah je pot padavin v zemljo krajša in vsaj v zgodnji pomladi in pozni jeseni bolj neposredna.¹⁶

Kje so se v minulih petnajstih letih utrgali zemeljski plazovi, oziroma kje obstaja nevarnost, da se sprožijo? Za to obdobje smo se odločili zaradi tega, ker je katastrofalna poplava leta 1954 nekakšna datumsko meja, do koder je moč kontrolirati spomin oškodovancev, in ker je večina zemeljskih plazov na obravnavanem področju iz tega časa. Seveda bi danes že težko zabeležili vse usade od onega usodnega leta do sedaj, ker manjše plazine ponekod še komaj razpoznamo. Bolj nas zanimajo potencialna mesta plazov.

Na južnih straneh Paškega Kozjaka, Stenice in Konjiške gore so leta 1954 drli plazovi marsikje na karbonskih in werfenskih peščenjakih, brušnjakih in zapustili še danes vidne brazgotine na Krivčevem travniku v Brdcah, prav tako na Banovškovem in Medvedovem. Pri Banovšku vleče njivo in gozd bojda tudi zaradi starih fužin oziroma rudarskih del. Tisti-krat je potegnilo tudi pri Šumičjeku v Strmcu nad Dobrno, medtem ko je pri Okrožniku odnesel plaz del travnika pred dvema letoma. Pri Golobu nad Čreskovo so našli okrog 18 plazov, vleklo je v gozdovih, na njivah in travnikih; po večini so bili manjši plazovi, nabrekljne so se že obrasle, le v Pintarjevem vinogradu in pašniku je še grdo razrito. Ob potoku Kačnik so na obeh straneh udrti bregovi. Obsežne odrgnine je opaziti pri hišni številki 60 v Klancu, in to na obeh straneh travnatih bregov; globina ni velika, ker je plast preperelin bolj plitva. Plazovit teren je pri Guteneku in še dalje v smeri proti Dobrni, in to na obeh straneh potoka Kačnik. Mnoge kotanje, zlasti na desnem bregu, je že zarasla hosta, drugod pa so v travnik ali sadovnjak zabili kole in jih prepletli. Leti 1954 in 1964 sta bili grobi opozorili za zaščito pred plazovi. Ob Dobrnici naj ome-nimo plazovita pobočja Gorice pred Lembergom in za njim, prav tako nagubane brežine v Hrenovi. Včasih je težko zapisati rojstno letnico plazu,

Spomin na veliko neurje 1. 1954 v Homcu

ker se rojeva več let pomalem. V Parovžu se na več krajih udara nezaščiten breg nad novo cesto, v sosednjem Zavrhu so na zahodnih straneh še opazne starejše plazine. Bolj sveže nabrekline so ob Vrbnici in v njenih stranskih dolinicah. Grbine so zasadili že pred leti s sadnim drevjem, sicer pa se kmetje od one velike poplave dalje ne pritožujejo nad plazovi. Samo pri enem kmetu v Čreskovi je pred dvema letoma na pomlad znova potegnilo. Nekateri stari ljudje v Landeku, Homcu, Vizorah in Zlatečah so v tisti viharni junijski noči čutili, kako se je zemlja tresla, verjetno zaradi plazovanja. Največjo škodo so utrpeli pri Mlakarju v Homcu. Več arov njive je povleklo proti potoku kakih 120 m daleč, 60 m na široko, nastala je do 5 m globoka jama, pred njo pa grmada peščene, ilovnate zemlje. Vleklo je tudi na sosednjem bregu, o čemer pričajo med drugim mnoge grbine. V Homcu je bilo pred leti okoli enajst večjih plazov. Hud plaz se je utrgal v Podvinu in domala porušil hišo. V Landeku je marsikje botrovala zemeljskim plazovom prenapeta njiva. Plazovi so puštošili gozdove in travnike pri Kozarju, Beštetu in drugod, pri Matevžu še vedno vleče. Okrog 10 do 15 m dolge, 5 m do 10 m široke, na pol že zarasle plazine vidimo ob Landeškem potoku, tako na travniških kot na gozdnih ježah. Pri Čerenaku v Vizorah se na nekdanjem vinogradu vsako leto pomalem širijo počí. Obsežnejše starejše plazine so v Zlatečah na strmem Pušnikovem bregu. Zraven Hudinje so na zgornjem delu ježe nekaj metrov dolge razpoke, ki neprestano opozarjajo na pretečo nevarnost. Nad plazovi se pritožujejo pri Kvedru. Ob Hudinji, predvsem na desnem bregu, malo pred graščino v Socki in v smeri proti Strmcu so

očitni ostanki velike poplave in kasnejših visokih voda. Dolinica ob Trnoveljskem potoku je bila dokaj opustošena na obeh straneh struge. Plazovi so prizadeli Kuglerjeve in Pirnatove. Razorali so travnike v do sto metrov dolge in nekaj deset metrov široke brazgotine, od slemena skoraj do dna dolinice. Okrog 80 m širok plaz se je utrgal pri zgornji njivi, eden je porušil obrež spodnje njive, drugi so trgali obdelovalno zemljo na sosedovem. Stare plazove vam pokažejo v Selcah in v Vinarah. To je svet miocenskih laporjev z lepo ohranjenimi terasami.

Enaka kameninska sestava je pod Konjiško goro. Ponekod je plaz razkril osnovno kamenino, npr. v Rovah pri Pušniku. Tu je letošnje pomlad na starih plazinah izpodnesel debelo smreko. Okrog 5 arov zemljišča je plaz pred leti uničil pri Senegačniku. Leta 1954 je bilo po bregovih okoli Brdc »dokaj živo«, ohranjeni so sledovi štirih večjih usadov. Pod Kračunom je lansko zimo odneslo manjši del travnika, sploh pa je v Podgorju površina marsikje nabrekla. Močno razpokano in nagubano je pobočje nad Dolarjem v Črešnjicah. Mel vleče že vrsto let, zlasti v času zgodnje pomladanske moče.

Plazoviti so tudi bregovi nad Frankolovskim potokom, tako na levi kot na desni strani. Na travniškem svetu v Lipi naj omenimo le dvoje skoraj 100 metrov dolgih in dokaj globokih plazin, pod njima so med sadnim drevjem preteči narivi. Na nasprotnem griču pod cerkvijo v Dolu pod Gojko in nad krajevnim potokom je vsaj petnajst srednje velikih plazov, po večini iz leta 1954. »V zemlji se je vrtinčilo in z grozo smo čakali jutro. Od tistihmal se je svet umiril, toda za kako dolgo?« Na slabem glasu po zemeljskih plazovih sta kraja Novake in Straže. Terasa se spuščajo v strmih ježah, delijo jih razmeroma globoke struge potokov. Na Stržanovih bregih in pri sosedih v Stražah so se pred petnajstimi leti plazile in trgale nad 100 m daleč gmote ilovnate peščene zemlje; v gozdu je padalo drevje na okoli 50 arih. Plazove so imeli pri Borčjeku v Novakih in pri Vrhovšku. Še sedaj se po močnih dolgotrajnih nalivih širijo na pol zarasle razpoke. Odtrgana pobočja so zasadili z bori in s smrekami, ali pa je razburkane bregove prekrila trava; košnja na takih mestih je težavna.

Manjši plaz je nad glavno cesto pred Vojnikom. Obsežnejše nabrekline in ježe pa so na vzhodni strani Vojnika, pod njimi nastajajo nove stanovanjske hiše; potrebna bi bila učinkovita drenaža. Vzhodno od Vojnika so leta 1954 povzročili plazovi veliko škodo v Lačni vasi in v Malih Dolah. Strmi bregovi, globoke doline, prenapete njive s slabo utrjenimi obrežji, precej razmaknjeno sadno drevje se niso mogli upirati težnosti namočene peščene zemlje. Utrgalo se je na več kot petnajstih mestih, plazine so dolge do 50 m, široke okoli 30 m in globoke okoli 2 m; s svojimi nanosi pa presegajo plazovi 80 do 100 m. Na sosednjem brdu je jesensko deževje znova pognalo mel v graben. V Črešnjevcu se je pred leti utrgal plaz vsaj na osmih mestih. Jesensko deževje je predlani odneslo z brega v mokrotni graben širši pas travnate zemlje in sadno drevje. Letošnje pomlad je znova povleklo zemljo, na starih pretrganih mestih pa so razpoke še bolj zazijale. Baje so plazovi v Črešnjevcu in bližnji okolici leta 1954 oškodovali okrog 40 arov kmetijske površine in gozdov. Pod

Blazinškovo zidanico je iz tistega časa ostala globoka, pusta udorina. Več srednje velikih in manjših s travo poraslih plazin je opaziti na bregovih v Razgorcah in v Kladnartu. Ob potoku Drežnica oziroma na njenih ostro oblikovanih terasah v Jankovi še opazimo zarasle plazove, enako pri hišni številki 2 v Ivenci. Devet večjih plazov razpoznamo v Zgornjih Slemenih. Pri Razgoru so se pod cesto utrgali trije veliki plazovi, mel je vleklo kakih 150 m daleč do mokrotne grape. Prvi plaz je potegnil menda že leta 1964, zadnji pa pred tremi leti, ta je porušil tudi cesto. Nekoliko nižje od vasi Razgor sta nastala še dva plazova. Še iz časov velike poplave so nastali na strmih pobočjih ob cesti v Bezovico oziroma ob Bezoviškem potoku sledovi treh manjših plazov. Pod Sv. Tomažem se kažejo znatnejše odgrnine. Okoli vasi Marija Dobje je svet sicer prav tako gričevnat, vendar relativne višine med dolinami in slemenimi niso tako velike in pobočja niso tako strma, kameninska sestava pa je podobna kot na zahodu.

Ob Voglajni je opaziti več zaraslih plazov in razpok na levi strani kjer se je potok naslonil na pobočje nižjih hribov. Plazove starejšega datuma lahko vidimo nad Prožinsko vasjo, pod Kompolami, v ježi terase pod Lipo in na nasprotnem bregu. Še vedno so žive nabrekline nad cesto pri Teharjih in v gorici onkraj teharskega mostu. V neposredni bližini štorske železarne je še več svežih plazov oziroma golic manjših razsežnosti, predvsem na globoko razrezanih bregovih blizu Bojanskega potoka pred Laško vasjo in za njo. Kmetu v Šentjanžu je letošnjo zimo povleklo njivo, ker so menda speljali proti njej cestni odtok. Preperelin je na hribovitem apniškem svetu proti Svetini bolj malo, zato so tudi plazine bolj plitve. Na obeh straneh ceste proti Svetini opazimo razpoke, gube, odtrgane dele pobočij. Med večje plazove spada tisti, ki se je utrgal leta 1962 okrog 60 m nad cesto pri Mrzli planini in za nekaj časa prekinil promet. Manjše pretrgane dele pobočij, gube in plazine opazimo še marsikje na travnatih strminah okoli vasice Svetina in pri Celjski koči.

Šlandrova domačija v Košnici je postavljena na oblatem slemenu podolgovate dolinice. Pri hiši ni izvira, pač pa je več izvirov na obeh straneh položnih pobočij in v grabnih, na stiku med skrilavci, laporji in peščenjaki. Talna voda je zamakala peščeno ilovnato krovino, tako da je ta zlasti na pomlad in jeseni počasi drsela in se grbančila v smeri naklona. Lani so z buldožerjem valovite travnike izravnali, potrebna pa bi bila temeljitejša drenaža, ker se na to območje steka tudi atmosferska voda iz višjega Homa. Na splošno je bogato razrezan svet Košnice tak, da pogojuje številne zemeljske plazove malih in srednjih izmer. Skoraj ni holma, kjer ne bi vlekel mel ali ne bi bila med travnimi rušami grozeča vrzel. Lani je potegnil manjši plaz v povirju Polulskega potoka, nabrekline pa lahko vidimo tako na levem kot na desnem bregu potoka nad sosesko Polule ter na prisojnih straneh Tomiškovega hriba.

Za Starim gradom in Osenico sicer ni svežih razkritih plazin in usadov, pač pa se terciarne plasti in njihove prepereline nagibljejo k drsenju, zlasti na močno nagnjenih pobočjih, ki niso zasidrana s sadnim drevjem; mestoma so k temu pripomogla tudi jamska dela v opuščnem premogovniku. V zvezi z izdelavo urbanističnega načrta za stanovanjsko sosesko

so geologi tudi z vrtnami proučevali zgradbo tal in geomehanske lastnosti hribine in aluvialnih tal. Naj za ilustracijo navedemo vrtno št. 2 na prehodu dolinskega dna v pobočje:

- 0,00—0,50 m peščena glina
- 0,50—1,50 m plastična glina
- 1,50—2,00 m laporasta glina
- 2,00—3,00 m laporaste preperine
- 3,00—4,00 m trd rjav lapor
- 4,00—4,60 m lapor, prehod k sivici
- 4,60—5,00 m kompaktna sivica
- 5,00 m vrtna končana v sivici

Vodo so opazili v globini od 1,30 m do 2 m. Za gradnjo hiš pridejo v poštev le nekateri deli dolinskega dna ob Ločici in ožji prehodni pas v pobočje, tam, kjer z gradnjo ne spodbujamo k napetosti in drsenju zgornjih plasti. Vse pobočne lege zahtevajo okvirne temelje in predhodno drenažo. Nosilne sposobnosti tal ne presegajo $1,50 \text{ kg/cm}^2$ (Urbanistični načrt Zagrad).

Domala v samem mestu nam grozijo zemeljski plazovi; pogledjmo si nekoliko bliže Aljažev hrib. Ob Mirni poti nad gostiščem Šeligo je travnato pobočje nagrbančeno in razpokano. Na severozahodni strani nad tovarno TOPER je vsaj osem plazov, drug poleg drugega. Res da golice niso globoke, a se vlečejo tudi po več deset metrov daleč po pobočju in se končajo z značilnimi gomilami. Po izjavah očitidcev je neurje leta 1954 prizadelo samo del hriba, več plazov se je sprožilo leta 1962 in 1965. Takrat je nastal plaz ob Groharjevi ulici, ki se je postopoma širil in ogrozil tovarno perila. Strokovnjaki iz laboratorija za mehaniko tal v Ljubljani so pregledali teren in predlagali primerne sanacijske ukrepe. Po naročilu celjske občinske skupščine je podjetje za ceste in kanalizacijo opravilo leta 1967 nekaj najnujnejših del. V smeri naklona pobočij so položili betonske žlebove za odtok padavinske vode, razen tega je tudi kanalizacija Groharjeve ulice urejena. Zemeljske plazove naj bi tu med drugim povzročili manjši izviri talne vode in neurejena kanalizacija sosednjih hiš. Z opravljenimi deli so v glavnem zaščitili zemljišče pred površinsko erozijo. Potrebno bi bilo podaljšati globinsko drenažo, zaščititi pretrgane humusne plasti in travno odejo s površinskimi prepleti zlasti proti Teharski cesti ter v razpoke naphati glino, da ne bi površinska voda mogla še nadalje širiti vrzeli in izpodnašati tal. Na novo nastalih pretrganih mestih naj bi se položili dodatni stranski žlebovi, koliko bi pač to bilo potrebno. Obdelovanje izpostavljenega površja ni dovoljeno, prav tako ne kopanje teras. Za doslej opravljena varovalna dela je občinska skupščina izplačala 40.000 din, toda potrebna bodo še nadaljnja sredstva, ker potencialna nevarnost še ni odstranjena.

POVZETEK

Na področju celjske občine nimamo obsežnih globinskih zemeljskih plazov. Prevladujejo manjši do srednje veliki plazovi z dolžino nekaj deset metrov, s širino nekaj metrov, medtem ko globina pogosto ne preseže dveh metrov. Na nastanek zemeljskih plazov vplivajo: relief, petrografska sestava tal, klimatske in hidrografske razmere, vegetacija in antropogeni dejavniki, kot npr. nezadostna zaščita bregov pri gradnji cest, pretirano širjenje njiv po pregibih pobočij, neprevidni izkopi za temelje zgradb itd. Strme ježe teras so najbolj ugodna mesta za nastajanje zemeljskih plazov. Zemeljski plazovi se prožijo predvsem ob izrednih vremenskih situacijah (l. 1954, 1964) po dolgotrajnem deževju. Posebno primerno zanje je globoko razrezano terciarno površje, ki ga sestavljajo peščenjaki, laporji, gline, ilovice in triasni skrilavci in peščenjaki. Stalno ogrožena so tista mesta, kjer talna voda zamaka vrhnjo plast preperelin. V šentjurski občini so zemeljski plazovi (npr. okoli Dobja) osrednji problem pri izkoriščanju kmetijskih površin. Nanje pogosto opozarjajo zlasti v času pomladanskega deževja, povzročeno škodo upoštevajo pri odmeri davka. V celjski občini pripisujejo zemeljskim plazovom mnogo manjše zlo in priznajo oškodovanim zemljiškim posestnikom le spremembo kulturne površine. Posebnih skupnih varnostnih ukrepov doslej ni bilo, vsak si pomaga po svoji pameti. Navadno ogroženo, nagubano in razpokano površje utrdijo s koli in jih prepletejo k šibjem. Golice in gomile zasadijo z borovci ali smrekami, izpostavljene travnike in pašnike s sadnim drevjem, prenapete njive pa zmanjšajo in utrdijo obrež.

LITERATURA

1. F. Teller, Geol. Spezialkarte: Blatt Prassberg (Wien 1898).
 2. F. Teller, Geol. Spezialkarte: Blatt Cilli — Ratschach.
 3. F. Teller, J. Dreger, Geol. Spezialkarte: Blatt Pragerhof u. Wind. Feistritz.
 4. T. Nosan: Geologija Voglajnske pokrajine in Zgornjega Sotelskega, Geografski zbornik, Ljubljana 1963.
 5. I. Rakovec: Morfološki razvoj v območju Posavskih gub, Geografski vestnik, Ljubljana 1931.
 6. A. Melik: Slovenija II. Štajeska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957.
 7. D. Meze: H geomorfologiji Voglajnske pokrajine in Zgornjega Sotelskega, Geografski zbornik, Ljubljana 1963.
 8. A. Sore: Zemeljski plazovi na Zgornjem Sotelskem, Geografski zbornik, Ljubljana 1963.
 9. A. Sore: Dobrnsko podolje in južna stran Paškega Kozjaka; izšlo v knjigi Geografija nekaterih delov celjske makroregije. Celjski zbornik 1969. Posebna izdaja.
 10. O. Reya: Najnižje in najvišje temperature v Sloveniji, Geografski vestnik, leta 1934, 1939.
 11. Podatki o temperaturah, vlagi in vetru. Klimatološki oddelek hidrometeorološkega zavoda v Ljubljani.
 12. Dekadna agrometeorološka poročila za leta 1954 do 1968, Hidrometeorološki zavod SR Slovenije.
 13. M. Milosavljević: Klimatologija, Beograd 1963.
 14. Hidrološki podatki o visokih vodah Hudinje, Dobrnice, 4. in 5. junija 1954. Karakteristični mesečni pretoki Hudinje. Hidrometeorološki zavod SR Slovenije, Ljubljana.
 15. Regulacija Dobrnice — idejni projekt leta 1964, Vodna skupnost porečja Savinje Celje.
 16. Podatki o vodnem stanju Voglajne in Savinje ter o vlogi gozdov pri urejanju vodnega režima. Okvirna vodno gospodarska osnova porečja Savinje, I. zv.
 17. Urbanistični program vplivnega območja občine Celje, Zavod za napredek gospodarstva Celje, 1964.
- Op. ur. Avtor dr. Anton Sorè — prejemnik Šlandrove nagrade občinske skupščine Celje za leto 1970.

JOŽE ZUPANČIČ

NEKATERE ZNAČILNOSTI REKREACIJE V CELJSKI OBČINI

I. UVODNE MISLI

V letu 1968 je bilo o rekreaciji v najširšem pomenu besede izredno veliko napisanega, pa tudi storjenega. Največ je k temu pripomogel VI. kongres jugoslovanskih sindikatov, ki je dal pojmu rekreacije in oddiha nove dimenzije, vsem sindikalnim organizacijam pa določene naloge, smernice in odgovornosti.

Rekreacija in oddih izgubljata prizvok samo enakodomske (deloma tudi podjetniško obarvane) kategorije kot instrument za vzdrževanje psihofizičnih lastnosti delavca in za povečanje njegove delovne storilnosti (koristnosti) — marveč dobiva ta v našem družbenem sistemu mnogo širšo družbeno in človeško vrednost.

Kongresna resolucija o rekreaciji in oddihu postavlja v ospredje počutje delavca — občana in vidi v rekreaciji in oddihu tudi element, ki bistveno vpliva na pestrejšo, vedrejšo in zadovoljnejšo življenje, na širšo humanizacijo delovnih in življenjskih razmer ter odnosov med ljudmi, na bogatitev kulturnega življenja, na popolnejšo afirmacijo ustvarjalnih sposobnosti — človeka!

Tako ovrednoteno razvedrilo nalaga sindikatom in vsem delovnim organizacijam mnogo več odgovornosti, več sistematičnega dela — predvsem pa več zainteresiranosti. Ne gre več za drugorazredno temo, za katero ob vsakodnevnih razgovorih o razvojnih programih delovnih organizacij, o delavskem samoupravljanju, o modernizaciji proizvodnje, o ustvarjanju in delitvi dohodka, o izvozu in vseh ostalih problemih ne najdemo več časa, marveč za sestavni del naše poslovne politike, politike skrbi za ljudi. Sindikati te skrbi ne smejo zanemarjati.

Vse to je le nekaj značilnosti rekreacije in oddiha, le-tem pa je komisija za družbeni standard pri občinskem sindikalnem svetu, ki je bila na novo ustanovljena v letu 1968, posvetila obilo pozornosti. Tako je z občasnimi razgovori v raznih delovnih, telesno-vzgojnih ter turističnih organizacijah ugotovila, da je rekreacija še vedno do neke mere zapostavljena, oziroma stoji ob strani vsem ostalim dogajanjem v delovni organizaciji.

Vzrokov za to je seveda več. Komisija je nadalje skušala z anketno metodo ugotoviti dejansko stanje, žal pa se ji to ni popolnoma posrečilo.

Podatki, ki so na razpolago, nam kažejo bolj ali manj nezadovoljivo sedanje stanje, in ker je rekreacija širok pojem, smo našo analizo o nekaterih značilnostih rekreacije v celjski občini razdelili na štiri osnovna poglavja, katera se dopolnjujejo in tako vsaj shematično zaokrožujejo celoto.

II. NEKATERE ZNAČILNOSTI REKREACIJE MED DELOM

Rekreativne oblike med delom se v nekaterih državah vedno bolj uveljavljajo. Sprostitev med delom — tu gre za psihično in fizično sprostitvev — izredno močno vpliva na delovno storilnost v drugi polovici vsakodnevnega dela. Tako ne pride do močnega padca storilnosti, kakor ga beležijo v vseh delovnih organizacijah, in tudi na kraju dela zaposleni niso tako utrujeni kakor drugače. O prednostih, ki govore za rekreacijo med delom, bi se še dalo pisati; žal pa je v naših delovnih organizacijah za to obliko rekreacije občutno premalo zanimanja predvsem iz naslednjih dveh razlogov:

1. koristnosti rekreacije med odmorom v delovnih organizacijah ne poznajo,

2. odmor med delom je prekratek.

Zanimivo je, da v prizadevanjih za novi delovni čas niso opozorili na to, da bo moral biti odmor daljši, ampak so ostali kljub nepraktičnosti pri krajši obliki odmora, kakor da rekreativne oblike med delom sploh niso zanimive. V tem primeru smo tudi mi proti takemu delovnemu času, kakor so ga predlagali.

Za vse tiste, ki se ukvarjajo z rekreacijo, bi bil novi delovni čas zanimiv samo pod tem pogojem, da bi bil odmor nekoliko daljši in da bi se lahko razne rekreacijske oblike tudi organizirano razvile.

Sedanji polurni odmor med delom zadošča komaj za malico, tisti mlajši, ki tudi med odmorom nekaj minut dirjajo za žogo, pa so slabše razpoloženi za delo (vsaj psihično) kakor ostali. Jasno je, da je izredno škodljivo na hitro kaj pojesti, nato igrati žogo, pa zatem tako rekoč ves prepoten spet takoj hiteti na delo. To z zdravo rekreacijo seveda nima ničesar skupnega. In proti taki »rekreaciji« smo tudi mi. Navdušujemo pa se za razne rekreacijske oblike med delom v primeru, da bi bil odmor najmanj uro dolg, saj bi v tem primeru lahko storili res izredno veliko koristnega, in to ne samo v tem času, ampak bi lahko ljudi navezali še na ostale oblike dnevne oziroma tedenske rekreacije.

III. DNEVNA IN TEDENSKA REKREACIJA

1. Splošne značilnosti

O pomembnosti najrazličnejših oblik dnevne in tedenske rekreacije smo nekaj besed zapisali že v uvodu. Tu bi radi opozorili le še na nekatera dejstva, tako da bo to poglavje, ki je osnovno za celotno rekreacijo, tudi bolj razumljivo.

a) Dnevne in tedenske rekreacije v tem sestavku praktično ne ločimo. Obstaja bolj terminološka delitev za bolj razumevanje, praktične pa skoraj ni. Objekti, ki služijo namenom ene in druge, so enaki, samo da jih uporabljajo »eni zaposleni« med tednom, drugi pa predvsem na kraju tedna. Delitev je mogoča samo v okviru prostora in teoretično »časa«, po vsebini pa se obe obliki dopolnjujeta.

Po prostorski delitvi bi šteli k dnevni rekreaciji predvsem obisk in rekreiranje na vseh telesno-kulturnih objektih v Celju in Štorah ter na izletiščih ali bolje na zelenem pasu v Celju; k tedenski pa bi šteli obisk in rekreiranje na izletiščih izven Celja v naši občini in seveda na izletiščih izven občine. Ker pa je tu res veliko oblik, ki to vežejo in se dopolnjujejo (Golte, Celjska koča, Dobrna itd.) s Celjem, smo v tem zapisu iz preprostejših nagibov to delitev zanemarili in smo zato skušali obdelati po poglavjih telesno kulturo, izletišča in izletništvo, ki dajejo osnovo rekreacijskim oblikam.

b) Organizacije, ki se ukvarjajo z dnevno ali tedensko rekreacijo, so izredno številne. Tu gre za delo telesno-kulturnih, raznih specializiranih, turističnih organizacij, Zavoda za izgradnjo rekreacijskih centrov itd. Med temi organizacijami, v katerih dela vrsta izredno prizadevnih ljudi, ni nobenega večjega sodelovanja in tako močna razdrobljenost (o kateri bomo še govorili) pogojuje mnenje, da je v Celju za rekreacijo le malo storjenega. Sprijazniti pa se moramo z dejstvom, da v teh organizacijah, razen v turističnih in na zavodu za izgradnjo rekreacijskih centrov, ne dela noben profesionalni delavec, ki bi se z rekreacijo vsaj deloma ukvarjal v delovnih organizacijah, pa je samo eden (Železarna Štore). Zato smo lahko s stanjem ob kadrih, ki so za to delo na razpolago, resnično zadovoljni. Hvaležni pa moramo biti zato tem bolj tistim amaterjem, ki vztrajajo, in te je treba vsaj stimulirati z občasnimi pohvalami, če res nimamo na razpolago bolj učinkovite spodbude.

c) Celotno poglavje o dnevni in tedenski rekreaciji je razdeljeno na to osnovno o splošnih značilnostih ter še na štiri poglavja, ki tvorijo celoto najboljše oblike rekreacije. V bistvu gre v tem zapisu bolj za inventurna opažanja, ob katerih pa lahko vsaj začasno napravimo tudi nekatere sklepe, ki morajo postati osnova za razvoj rekreativnih oblik.

2. Sedanje stanje telesno-kulturnih objektov

V celjski občini je bilo v letu 1968 naslednje število igrišč, namenjenih osnovnim telesno-kulturnim dejavnostim in s tem seveda tudi osnovnim rekreativnim oblikam:

- 6 nogometnih igrišč, od katerih eno ne ustreza predpisom;
- 9 rokometnih igrišč (6 asfaltnih), od katerih je 5 šolskih, nekatera pa provizorično preurejena iz šolskih dvorišč;
- 5 košarkarskih igrišč, od katerih so 4 last šol;
- 12 odbojkarskih igrišč, od katerih so 4 pri šolah;
- 5 atletskih stez z drugimi atletskimi napravami (od šol imata lastne atletske naprave edino gimnazija in osnovna šola Hudinja);

— 11 telovadnic, pri šolah jih je samo 7, in še te so povečini manjših dimenzij, kot je predpisano;

— 3 telovadišča, od katerih sta dve šolski in se uporabljata za igre z žogo;

— 3 bazeni, od katerih sta dva miniatura in komaj služita temu namenu (Dobrna, Frankolovo);

— 3 igrišča za tenis;

— 6 zimsko-športnih objektov, smučišč, skakalnic in drsališč, od katerih so smučišča pri Celjski koči opremljena z žičnico, druga pa bi bilo potrebno bolje opremiti in dobro vzdrževati, da bodo lahko služila svojemu namenu; naravno drsališče je sedaj preurejeno v umetno in to je nov pomemben objekt, kar moramo posebej omeniti — objekt za rekreacijo;

— 3 kegljišča.

3. Telesno-kulturna udejstvovanja

Statistični podatki nam povedo, da se 9.432 občanov aktivno ukvarja z različnimi telesno-kulturnimi panogami in igrami. Za tako razgibano in široko dejavnost je v organizacijah Partizan na voljo 64 strokovnjakov (51 moških in 13 žensk), od tega dve tretjini brez ustrezne kvalifikacije, nekvalificirani kadri pa so tudi v delovnih organizacijah tisti, ki vodijo te oblike dela. Telesno-kulturno udejstvovanje bi razdelili na več delov, saj je to ena od osnovnih oblik rekreacije, ki se opravlja skozi vse leto.

a) Predšolska in šolska telesna kultura

O tem, kako je ta nujno potrebna, ni treba posebej govoriti. Povedali bi le to, da je v vzgojno varstvenih zavodih le 839 otrok ali samo 12 %; tu so možnosti za zdravo rekreacijo minimalne. Bolje je na vseh vrstah šol, ker je telesna kultura sestavni in neločljivi del vzgojno-izobraževalnega procesa. Problemi pa so s prostori, saj je večina telovadnic premajhnih, ali pa jih sploh ni. Za to ni pravega opravičila, saj ima še vedno približno 1000 mladih pouk telesne vzgoje v učilnicah. Prostori na prostem pa niso povsod urejeni in bi se morali o tem še posebej pogovoriti ne samo na sindikatu, ampak tudi na občini in v delovnih organizacijah.

Ob nezadovoljivem stanju šolske telesne kulture bi nanizali le nekaj podatkov celjske šolske poliklinike o zdravstvenem stanju šolske mladine. Ob zdravniških pregledih v letu 1965 je bilo ugotovljeno pri učencih vseh celjskih šol kar 25 % slabih telesnih drž, pri učencih podeželskih šol pa celo preko 30 %; s telesnimi hibami je bilo 28,5 % učencev, od tega 19 % s ploskimi nogami. Omeniti velja, da je bilo pregledanih v letu 1965 10 do 21 % osnovnošolskih otrok ter šola za blagovni promet in gimnazija. Številke bi bile vsekakor še poraznejše, če bi ob polni zasedbi na šolski polikliniki lahko izvršili sistematske zdravniške preglede vsaj pri 50 % šolske mladine.

Otrok, zdravniško oproščenih pouka telesne vzgoje, je bilo 464. Spričo tolikšnega števila okvar je naravnost presenetljivo, da je šolska poliklinika ob pomanjkanju materialnih sredstev v letu 1966 ukinila korektivno telovadbo, pa čeprav ima sodobno korektivno telovadnico. Na raz-

polago ni denarja, da bi nastavili vsaj honorarno fizioterapevtko! V letu 1965 je šolska poliklinika opravila še 1.365 fizioterapevtskih storitev.

Ne moremo se sprijazniti niti z dejstvom, da je v sklopu te ustanove ukinjeno šolsko kopališče s prhami, ki se ga je posluževalo letno na tisoče mladih iz raznih šol. Šolska poliklinika je ukinila to kopališče, ker ni dobila sredstev za financiranje tega higiensko zdravstvenega objekta!

b) Telesna kultura v društvenih organizacijah

Najprej moramo omeniti razdrobljenost telesne kulture v naši občini v organizacijskem smislu. Ta čas deluje v občini 6 telovadnih, 20 športnih društev, 14 strelskih družin ter šport kot »aktivnost« v 27 sindikalnih podružnicah. Prišteti moramo še Planinsko društvo Celje kot najmnožičnejšo organizacijo v Celju z 2.590 člani in večje število taborniških enot ter počitniško zvezo, ki lahko pokažejo obsežno in bogato delo. V vseh organizacijah goji članstvo 23 različnih telesno-kulturnih panog. Vse osnovne organizacije (razen planinskega društva Celje, tabornikov in počitničarjev), so povezane v občinsko zvezo za telesno kulturo Celje, ki usklajuje njihove programe dela, financira celotno dejavnost, skrbi za izvajanje lokalnega sistema tekmovanj in prireditev, povezuje strokovne kadre in skrbi za njihovo nadaljnje izpopolnjevanje in šolanje ter rešuje vso tekočo problematiko na področju telesne kulture.

Celotno telesno-kulturno društveno dejavnost lahko razdelimo na dva dela, na delo v okviru bazičnih ter kvalitetnih oblik telesne kulture.

Bazična telesna kultura: če želimo povečati osnovno telesno kulturno aktivnost, moramo izhajati iz števila objektov, organizacij, ljudi, ki se ukvarjajo s tem itd. Torej iz dejanskega stanja. Tu moramo iskati rešitve.

Pri vsem tem velja omeniti, da so doslej naši ljudje vseh starostnih kategorij v mnogočem zanemarjali vzdrževanje svoje fizične kondicije, telesno kulturno nasploh, in da tudi dandanes ni bistveno bolje. Mladina se izživlja v širokem repertoarju emocionalnih izživljanj na vseh področjih, odrasli pa so spričo sodobnega tempa življenja in dela preveč okupirani z delovno in ekonomsko motivacijo.

Zato so se pri Občinski zvezi za telesno kulturo Celje odločili že pred dvema letoma za kategorizacijo telesno-kulturnih oblik in so jih razdelili v 4 skupine. Morda ta razporeditev ni bila najboljša in so zato pozneje prišli do spoznanja, da je bolje, če govorijo le o tako imenovanih bazičnih športih, ki zagotavljajo množičnost in vse ostale vrednote, ki jih telesna kultura lahko daje človeku, vse ostale pa razvrščajo v drugo skupino. Poleg različnih kriterijev, ki opravičujejo oddelitev bazičnih športov od ostalih, govori tudi dejstvo, da moramo pri naši celotni zasnovi izhajati iz učnih načrtov in programov vseh vrst naših šol. V vrsto bazičnih športov prištevajo telesno-kulturni delavci predvsem individualne panoge, ki omogočajo množično vključevanje občanov. To so: temeljna telesna kultura (program društev Partizana), atletika, smučanje, plavanje in planinstvo.

Vzporedno z osnovnimi telesno-kulturnimi oblikami so vsi močno zainteresirani tudi za razvoj in rast vseh ostalih panog in iger, kot so streljanje, hokej na ledu z drsanjem, vse športne igre in druge aktivnosti,

ki jih je v zadnjem obdobju prevzela v svojo organizacijo Občinska zveza za telesno kulturo Celje. So pa specifične aktivnosti in panoge, ki preraščajo možnosti financiranja iz proračuna občinske zveze za telesno kulturo Celje. Tu mislimo predvsem na športe, ki spadajo v področje ljudske tehnike (avtomoto, aeroklub), v krog drugih ustreznih služb, (klub za vzrejo športnih psov, invalidska aktivnost) — ali pa so za naše razmere predragi in jih ob sedanjem stanju ne morejo vzdrževati materialno (konje- niški klub).

Kvalitetna telesna kultura. Množična baza, kvalitetno delo, ustrezni objekti in drugi faktorji pogojujejo razmah kvalitetnega športa oziroma telesne kulture. Ne moremo se v celoti odreči kvalitetnemu športu, kjer je le-ta odraz množičnosti. Sposobni posamezniki in ekipe težijo za večjimi športno-tehničnimi storitvami, kar motivira njih in širše članstvo. Tudi vrhunski športniki pogojujejo množičnost telesne kulture, reprezentirajo naše mesto, republiko in državo. Obsojamo profesionalizem nekaterih športnikov in športnih panog, želimo pa, da vsem amaterskim vrhunskim športnikom skupnost zagotovi potrebne pogoje za njihove kvalitetne dosežke.

Nekateri problemi. V osnovnih organizacijah za telesno kulturo in šport opazamo vrsto slabosti. Marsikje nimajo letnih programov dela, omejujejo se zgolj na republiški in zvezni tekmovalni program, zato opazamo vse večje pomanjkanje organizacijskih in strokovnih delavcev ter osipanje aktivnega članstva. Celotna dejavnost je vse preveč usmerjena zgolj v tekmovalni šport, v pripravljanje maloštevilnih športnih ekip, ki bi naj na najrazličnejših tekmovanjih pokazale nivo celjske telesne kulture. Takšno delo je pomanjkljivo in vodi v slabosti, ki jih vse bolj živo čutimo v kvaliteti našega športa. Ob zanemarjanju množičnosti vse bolj slabi naš kvalitetni vrh, ki nima širokega prirodnega zaledja. Ob vsem tem velja omeniti, da pogrešamo v marsikaterem društvu poleg načrtnega strokovnega dela tudi ustrezno vzgojno delo. Vse večje število izpadov in primerov nekulturnega obnašanja potrjujejo gornjo trditev.

Nad vse zaskrbljujoče je osipanje ženske mladine v vseh telesno-kulturnih in športnih organizacijah, kljub temu, da dobro vemo, kako številne so bile pred leti ekipe deklet in žena.

Ena od osnovnih slabosti telesne kulture v društvenih organizacijah je tudi v vse večjem odmikanju strokovnih kadrov, ki večinoma opravljajo svoje delo na amaterski osnovi, v nerešenem vprašanju financiranja telesne kulture, vzdrževanju športnih objektov in nadaljnji investicijski izgradnji. Sedanje stanje in dejavnost kažeta na preveliko razdrobljenost v organizaciji, na preveliko število športnih panog in iger, s katerimi se bavi članstvo, na premajhno število kvalitetnih trenerjev in na pomanjkanje ustreznih telesno-kulturnih in rekreacijskih objektov.

c) Telesna kultura v delovnih organizacijah

Čeprav ima telesna kultura izreden pomen pri dvigu delovne sposobnosti in produktivnosti dela, se doslej v delovnih organizacijah niso ustvarjali pogoji za izboljšanje sedanjega stanja. Samoupravni organi v gospodarskih organizacijah, sindikat in odbori za oddih in rekreacijo še

niso sprejeli telesne vzgoje delavcev kot sistematično obliko svojega dela. Dejavnost je v pretežni meri orientirana v sodelovanje na delavskih »sindikalnih« športnih igrah. Za izboljšanje sedanjega stanja je nujno potrebno, da delovne organizacije v svojih statutih potrdijo obveze do telesne kulture svojih delavcev. Te bi se naj odražale zlasti v sistemizaciji delovnih mest za rekreatorje, v ustvarjanju materialnih pogojev in v organizaciji vadbe med dnevnim in tedenskim prostim časom.

Ker je »sistematična« oblika telesne kulture v delovnih organizacijah predvsem oblika tekmovanja v okviru sindikalnih športnih iger, si pogledjmo nekatere značilnosti le-teh.

Prve sindikalne športne igre so bile v počastitev 1. maja že leta 1965 in so trajale le mesec dni. Pobuda je izšla iz Občinskega sindikalnega sveta ter Občinske zveze za telesno kulturo.

V letu 1965 so sindikalne podružnice tekmovale v 7 panogah, sodelovalo pa je skupno 78 ekip; v letu 1966 v 8 športnih panogah z 80 nastopajočimi ekipami in v letu 1967 v 10 moških in 4 ženskih panogah s 146 ekipami sindikalnih organizacij in s približno 1.000 tekmovalci.

V letu 1967 so sindikalne organizacije tekmovale v naslednjih športnih panogah:

moški	ekip	ženske	ekip
veliki nogomet	18	smučanje	8
mali nogomet	19	streljanje	4
rokomet	10	kegljanje	3
odbojka	8		
kegljanje	19		
streljanje	11		
smučanje	21		
namizni tenis	15		
šah	12		
plavanje	13		

Tako je tekmovalo 39 sindikalnih organizacij, od tega 28 organizacij v dveh športnih panogah. Vsa tekmovanja, razen plavanja in smučanja, so bila organizirana po ligaškem sistemu, udeležilo pa se ga je približno 1000 zaposlenih.

V letu 1968 so se sindikalne športne igre še bolj razmahnile. Ne samo, da je sodelovalo več zaposlenih (ceni se na 1.500 do 2.000 tekmovalcev), pri tekmovanju smo imeli opraviti že s predhodnimi tako imenovanimi medobratnimi tekmovanji, pa tudi več sindikalnih organizacij je sodelovalo. Ligaški sistem je pokazal uspehe, saj je sistematično delo skozi več mesecev veliko bolj koristno kakor enkratno tekmovanje, kjer se pokaže več utrujenosti kakor koristi.

V biltenu Občinskega sindikalnega sveta lahko preberemo, da je bil namen sindikalnih športnih iger 1968:

1. doseči čim večjo množičnost vključevanja delavcev v športno rekreacijo,
2. izvesti čim več tekmovanj v delovnih organizacijah,
3. omogočiti manjšim sindikalnim organizacijam sodelovanje na sindikalnih športnih igrah (združevanje več sindikalnih organizacij v eno ekipo),
4. vključiti v sindikalne športne igre čim večje število sindikalnih organizacij,
5. izvajati tekmovanja v okviru iger skozi vse leto,
6. z anketo med delavci ugotoviti interes in želje posameznikov glede vključevanja v športno rekreacijo,
7. s sredstvi informiranja (radio, tisk, interna glasila delovnih organizacij) popularizirati športno rekreacijo.

Tekmovalni program SSI za leto 1968

Program sindikalnih športnih iger je bil sestavljen na osnovi dosežanj izkušenj in predlogov športnih referentov sindikalnih organizacij ter obravnavan na skupnem razgovoru s predsedniki komisij za športno rekreacijo pri sindikalnih organizacijah. V posameznih mesecih so organizirali tale tekmovanja:

marec

namizni tenis: (dve ligi, ekipe sestavljajo trije tekmovalci). Priporočali so poprejšnja interna tekmovanja v delovnih organizacijah;

april

namizni tenis: (turnir za starejše člane in ženske) I. in II. kvalitetna liga, tekmovali so samo neaktivni igralci;

maj

nogomet: (tekmovanje v ligi);
nogomet: (nadaljevanje tekmovanj starejših članov);
odbojka: (tekmovanje v ligi);
odbojka: (turnir za starejše člane in ženske);
streljanje: (tekmovanje za vse kategorije);

junij

nadaljevanje tekmovanj;

julij

plavanje: (za vse kategorije, poprejšnja interna tekmovanja v delovnih organizacijah);
tekmovalni pohod po poteh I. celjske čete (poseben razpis) ali bolje orientacijski pohod;
zaključek I. dela sindikalnih športnih iger;

september

atletika: (tek na 60 m, met krogle, skok v daljino); poprejšnja interna tekmovanja v delovnih organizacijah;

oktober

rokomet: (tekmovanje v ligi);

mali nogomet: (2—3 lige odvisno od števila ekip);

november

kegljanje: (vse kategorije, poprejšnji treningi in interna tekmovanja po delovnih organizacijah);

december-januar

smučanje — vse kategorije.

Tekmovanja so v celoti uspela. Nekaj slabše je bilo tekmovanje v plavanju. Tu nastopa vprašanje vremena ter zasedenosti kopališča. Kopaljšče je prepolno in bo treba čimprej misliti na nov objekt.

d) Načrtno delo z odraslimi

Načrtnega dela z odraslimi, razen v telesno-kulturnih organizacijah, kjer gre tudi za tekmovalno vadbo, skoraj ni. Nekaj tako imenovane rekreativne telovadbe pri partizanskih društvih in rekreativno drsanje na umetnem drsališču ne predstavlja celotnega zanimanja delovnih ljudi za te oblike dela, saj ugotavljamo, da pri tako imenovani odrasli telovadbi aktivno sodeluje le 60 zaposlenih. Upoštevati pa moramo, da je precej tistih starejših, ki nastopajo kot voditelji v vseh organizacijah, ki se ukvarjajo s telesno kulturo, in da je nekaj takšnih oblik (kegljanje, strelstvo), tenis, šah, aero klub, avtomoto itd.), kjer je starejših zaposlenih precej in se to število ceni na približno 400 članov. Posebne oblike rekreacije starejših so takoimenovane neorganizirane oblike. Sem štejemo smučanje, planinstvo, plavanje oziroma kopanje. O tem, koliko zaposlenih se s temi oblikami v večjem ali manjšem obsegu ukvarja, pa žal ni statičnih podatkov.

e) Želje po telesno-kulturnih ali drugih oblikah rekreacije:

Telesnokulturne organizacije so že dolga leta sem ostala pri enakih oblikah dela. Ker pa se je v zadnjih letih precej spremenila mentaliteta ljudi, bi se tej novi mentaliteti morali približati tudi programi telesnokulturnih in ostalih organizacij, ki se ukvarjajo z rekreacijo. Tako se je pojavilo v zadnjem času močnejše zanimanje za ribolov, nabiranje gob, planinarjenje, taborjenje in tudi kolesarjenje. Pri smučanju smo opazili zanimanje za turno zvrst. Vse kaže, da bo treba tem oblikam posvetiti večjo pozornost in prilagoditi programe novim željam članstva.

Glede na to, da je v sindikalnih športnih igrah in na sploh sodelovalo relativno malo ženskih ekip, si bo potrebno prizadevati, da se tudi zaposlene žene v večjem številu vključujejo v športno rekreacijo oz. športno tekmovanje. Vprašanje je seveda, kako. To pa bi lahko komisija za šport pri občinskem sindikalnem svetu ali OZTK organizacija z različnimi razgovori ugotovila in nato uvedla tudi dekleta v različne tekmovalne in rekreativne oblike.

f) Financiranje telesne kulture

Financiranje telesne kulture, ki zajema v širšem pomenu besede financiranje osnovne dejavnosti v vseh oblikah, financiranje vzdrževanja športnih objektov in naprav ter financiranje novogradenj za športno udejstvovanje ni urejeno in ni usklajeno z gospodarskim potencialom naše

občine. Vsekakor ni vzdržljiv sistem financiranja velikih potreb za to področje. To je administrativno-proračunsko v obliki dotacije od občine. Financiranje te dejavnosti preko ustreznega sklada se v preteklosti ni obneslo, ker sklad ni imel določenih čvrstih virov dohodkov. Športni delavci menijo, da je potrebno še bolj nadrobno preiti na financiranje programov aktivnosti, ki bi nadomestilo sedanjo prakso proračunskega dotiranja. Občinska zveza za telesno kulturo Celje je že v letu 1966 osnovnim organizacijam skušala dodeljevati finančna sredstva na tej osnovi. Smatrajo pa, da brez sodelovanja gospodarskih organizacij v bodoče ne bo mogoče uspešno reševati problem financiranja telesne kulture. Kolikor ne bo ta problem rešen v zveznem in republiškem merilu z določenimi predpisi, bi bila trenutno najbolj sprejemljiva rešitev, če bi gospodarske organizacije prevzemale patronate nad telesnovzgojnimi in športnimi društvi.

Še vedno tudi ni rešen problem vzdrževanja telesno kulturnih objektov. Tudi za adaptacijo ni ustreznih sredstev. Rešitev tega problema je po mnenju občinske zveze za telesno kulturo v Celju možna na dva načina:

1. z organizacijo mecenstva oz. patronaže po delovnih organizacijah, tako da bi bile določene delovne organizacije v neposredni soseski športnih objektov prevzemale le-te v svojo oskrbo.

2. S formiranjem posebnega zavoda za gospodarjenje s športnimi objekti.

Financiranje osnovne dejavnosti poteka sedaj v glavnem preko sveta za telesno kulturo, s sodelovanjem OZTK. Oba foruma sta za financiranje osnovne dejavnosti telesno kulturnih in športnih organizacij sprejela prioritetni predlog telesno kulturnih organizacij in njihovo financiranje. Po tem predlogu je vsekakor eden izmed glavnih kriterijev pri dotaciji sredstev iz občinskega proračuna razvrstitev posameznih osnovnih organizacij na bazične in ostale telesno-kulturne oblike. Po tej osnovni razdelitvi pa je še vrsta drugih kriterijev, kot so npr. aktivno članstvo, kvalitetni dosežki, pogoji dela, perspektiva razvoja, ocena psihofizične in narodne obrambne pomembnosti, strokovno ter vodstveno delo.

Z anketo zbrani podatki o financiranju osnovne dejavnosti telesno-kulturnih organizacij v letu 1967 in o predlogu za financiranje v letu 1968 nam kažejo, da so telesno-kulturne organizacije porabile v letu 1967 za osnovno dejavnost okrog 150.000.000 S-din in da so predvidevale tudi za leto 1968 potrošnjo v približno enaki višini.

Viri teh sredstev so bili v letu 1967: proračun občine približno 30 %, dotacije drugih družbenopolitičnih skupnosti, organizacij in podjetij približno 30 %, lastni dohodki društev približno 30 % ter članarina in presežki iz preteklih let približno 10 %.

Iz podatkov o predlogu financiranja za leto 1968 je bilo razvidno, da so predvidevali bistvene spremembe virov financiranja. Telesno kulturne organizacije so računale s skoraj dvakrat večjo dotacijo iz proračuna občine, s polovico manjšo dotacijo drugih družbenopolitičnih organizacij in podjetij, z manjšimi lastnimi dohodki ter z nekaj povečanimi dohodki od članarine, presežkov iz prejšnjih let pa ni ostalo skoraj nič več. Taka

pričakovanja telesno kulturnih organizacij so bila nekoliko pretirana, vendar v neki meri opravičljiva, predvsem tam, kjer gre za financiranje vrhunskega športa. Do leta 1967 je pri financiranju le-tega sodelovala tako zveza kot republika. Tako je na primer AD Kladivar še v letu 1967 prejelo od zveze in republike okrog 40.000 N-din dotacije, dočim v letu 1968 ni bilo pričakovati ničesar zaradi znanega stališča zveze, da je celotno financiranje telesne vzgoje in športa stvar občin. Vsi pa dobro vemo, da so možnosti dotacij s strani gospodarskih organizacij (večje varčevanje, uvedba davka na sredstva skupne porabe in akcija za zbiranje sredstev za novogradnjo športnih objektov in podobno) vedno manjše. Tudi lastni dohodki, ki bazirajo v glavnem na vstopnini in le v manjši meri na gospodarski dejavnosti, so zaradi vse manjšega števila obiskovalcev športnih prireditvev v upadanju.

Tako smo si na jasnem, da je nemogoče, da bi se telesna kultura v vseh oblikah, katere smo doslej obravnavali, uspešneje razvijala ob manjših sredstvih in težjih pogojih dela. Ob ugotovitvi, da je telesna kultura osnovna oblika rekreacije, se ob tem ne smemo samo zamisliti, pač pa je potrebno tudi ukrepati. Zato moramo podpreti svet za telesno kulturo, ki je po temeljiti proučitvi programov dela in predlogov za financiranje osnovnih dejavnosti telesno kulturnih organizacij in po analizi položaja, v katerem se nahajata telesna vzgoja in šport, prišel do sklepa, da je potrebno v proračunu zagotoviti za osnovno dejavnost telesno kulturnih organizacij v naši občini najmanj sredstva v višini iz leta 1966, to je 520.000 N-din.

V takšni višini zagotovljena denarna sredstva bi omogočila financiranje prioriternih telesno-kulturnih dejavnosti po sprejetih kriterijih, upoštevajoč samo telesno-kulturne dejavnosti, financirane iz teh virov v letu 1967 (ne pa tudi tistih, ki so bili do sedaj financirani iz drugih virov — Aero klub, konjski šport itd.) Takšen delež proračuna za telesno kulturo pa je opravičljiv tudi iz razloga, ker je bila telesna kultura po reformi, posebno pa v letu 1967, v proračunski potrošnji izredno zastopljena. Če upoštevamo takšen delež proračuna, sedanje pokazovalce in potrebe, ki so jih prikazala društva, bo treba še vseeno najmanj dve tretjini sredstev iskati iz drugih virov, ki pa, kot vsi vemo, niso stabilni. S skrajnim varčevanjem, zbiranjem sredstev lastne gospodarske dejavnosti, povišane članarine, dotacij gospodarskih organizacij in podobnih virov bo možno vsaj delno realizirati sprejete programe osnovnih organizacij. Povsem nerešeno ostane vprašanje financiranja vzdrževanja športnih objektov, saj znaša skupna vrednost športnih objektov in naprav po približni oceni 20.435.000 N-din (razumljivo izven športnih objektov, ki so last raznih delovnih organizacij, smučarske skakalnice ter aero kluba). Letni znesek amortizacije, izhajajoč iz minimalnih amortizacijskih stopenj, ki jih morajo uporabljati pri obračunu amortizacije osnovnih sredstev delovne organizacije, znaša 337.690 N-din. Po podatkih, ki jih je zbrala komisija, ki jo je imenoval svet za telesno kulturo, pa bi nujno potrebovali letno za investicijsko vzdrževanje športnih objektov in naprav minimalno 150.000 N-din. (Tu pa ni upoštevano vzdrževanje novozgrajenih objektov, in to AD Kladi-

varja in umetnega drsališča). Ta minimalna sredstva za vzdrževanje športnih objektov in naprav bi morala po mnenju sveta za telesno kulturo in OZTK vsakoletno zagotoviti skupščina občine, razporeditev sredstev pa bi izvršila občinska zveza za telesno kulturo oz. svet za telesno kulturo pri občinski skupščini ali pa poseben zavod. Skrb nad vzdrževanjem imajo v sedanjih pogojih dela osnovne telesno-kulturne organizacije in delovne organizacije, ki s svojim amaterskim delom v mnogočem pocenijo vzdrževanje. V prihodnje pa bi morali obravnavati te objekte kot občinske, ki bi bili odprtega tipa za potrebe občanov, njihovo vzdrževanje pa bi morala prevzeti posebna, od občine ustanovljena delovna organizacija. K tej tezi se nagibajo tudi sindikati.

g) Financiranje telesne kulture v delovnih organizacijah:

Financiranje telesne kulture v delovnih organizacijah sedaj ni več tako enostavno, kakor je bilo to v preteklosti, ko so delavci za svoje športno udejstvovanje prejeli praktično toliko sredstev, kolikor so jih potrebovali. Res je, da se je včasih ta denar porabil tudi tam, kjer ni bilo potrebno, da je bila ta rekreativna oblika bolj osebno pobarvana in da dostikrat ni imela veliko zveze s sistematičnimi oblikami, ki bi res koristile direktno sami proizvodnji. Priznati pa moramo, da je, pa če to telesno kulturo še s tako različnimi imeni imenujemo, imela večji obseg kakor danes. Po anketi, ki smo jo izvršili med delovnimi organizacijami celjske občine, se jasno vidi, da je sredstev manj in da so tudi oblike financiranja drugačne — zelo različne. V tem zapisu bi omenili le nekatere:

a) denarna sredstva so namenjena samo za telesno kulturo in se od dvajajo že v začetku vsakega leta (Zelezarna Štore);

b) denarna sredstva za telesno kulturo daje sindikalna organizacija iz svoje subvencije (Aero);

c) denarna sredstva za telesno kulturo se izločajo iz sklada za rekreacijo, ta pa iz sklada skupne porabe (večina podjetij).

Naj bodo te oblike kakršne koli, je denarja vedno premalo, saj imajo večji delovni kolektivi tudi telesnokulturne objekte, katere morajo vzdrževati, še bolj pereče pa je vzdrževanje telesnokulturnih rekvizitov, katere ima skoraj 90 % vseh delovnih organizacij, in to zahteva tudi svoja določena sredstva.

Športni del rekreacije je najmasovnejša oblika rekreacije v delovnih organizacijah, zato je za to obliko nujno potrebno najti več sredstev in tudi oblik udejstvovanja. Interna prvenstva — zaposleni uslužbenec, ki se bo ukvarjal samo s temi vprašanji, nove oblike ter tudi bolj opredeljena skrb v samoupravnih aktih (13 % delovnih organizacij ima nekaj besed v statutu namenjenih tem vprašanjem), so osnove, brez katerih tudi na tem področju našega dela ne bo napredka.

Zato je izredno dobrodošla tudi pobuda občinskega sindikalnega sveta oz. komisije za družbeni standard, ki pripravlja že v zimski sezoni izdajo prospekta o možnostih za rekreativno udejstvovanje v Celju ter v neposredni bližini. Lahko smo prepričani, da brez večjih vlaganj, razumevanja ter propagande tu ne bo večjega uspeha, saj se nam lahko celo zgodi, da bomo imeli možnosti za rekreacijo v najširšem pomenu besede,

teh možnosti pa zaradi subjektivnih elementov (predvsem nepoznavanja) ne bomo izkoristili.

h) Investicije v telesno-kulturne objekte:

Družbeni plan razvoja občine v letih 1966—1970 sicer predvideva izgradnjo določenih športnih objektov, vendar se investicijska politika pri izgradnji objektov za telesno kulturo po organizacijah odraža tudi v sami investicijski izgradnji. Tu moramo opozoriti, da izgradnja športnih objektov v Celju ni bila vselej temeljito preštudirana in utemeljena, da je bila v večini primerov proizvod ozkega kroga športnih entuziastov za določene športne panoge in igre in zato rast športnih objektov v občini ni bila v celoti v skladu s temeljnimi smotri razvoja in koncepti prave politike pri napredku telesne kulture. V bodoče moramo omogočiti z vlaganjem ustreznih materialnih sredstev predvsem razvoj tistih panog, ki so najbolj pomembne za zdravje občanov, njihovo delovno storilnost in rekreacijo. To so temeljna telesna vzgoja, atletika, plavanje, zimski športi in planinstvo. Če pa smo že zapisali in opozorili na nekatere slabosti, pa moramo v isti mah tudi priznati, da marsičesa ne bi imeli, če ravno teh športnih entuziastov ne bi bilo. Moramo jim biti hvaležni.

OZTK je na konferenci razpravljala o razvojnih poteh telesne kulture v celjski občini. O istem problemu je razpravljal tudi svet za telesno kulturo. Oba sta predlagala skupščini občine prioritetni red in obseg izgradnje investicijskih objektov. (Pripomniti moramo, da je to obravnavala tudi komisija za šport in rekreacijo pri občinskem sindikalnem svetu in se s tem popolnoma strinja). Nekatere investicije so že v teku, vrstni red pa je naslednji:

a) Osnovne šole: izgradnja igrišča za I. osnovno šolo (souporabljali ga bodo tudi: posebna šola, šolski center za blagovni promet in gojenci doma Vere Šlandrove); ureditev in oprema igrišča pri osnovni šoli I. celjske čete, preureditev stanovanjskih prostorov v pritličju zahodnega trakta pri osnovni šoli I. celjske čete v telovadnico za razredni pouk; ureditev in oprema igrišča pri osnovni šoli na Dobrni, na Polulah, pri IV. osnovni šoli in na Frankolovem.

b) Šole II. stopnje: ureditev in oprema igrišča pri KIC v Medlogu; ureditev igrišča za ekonomsko šolo; ureditev igrišča in opreme za bivšo administrativno šolo ob Dečkovi cesti, ureditev igrišča za šolski center Borisa Kidriča med Ljubljansko in Malgajevo ulico.

c) Športni in rekreacijski objekti. Dokončati je treba izgradnjo in in opremiti atletsko halo na stadionu Borisa Kidriča, dokončati izgradnjo umetnega drsališča v mestnem parku s tem, da se ledena ploskev tudi pokrije (vsakršno nadaljnje izgrajevanje umetnega drsališča pa ni več v interesu OZTK in sveta za telesno kulturo, temveč je to le interes gospodarstva za uporabo objekta v njihove namene), izgradnja športnih in rekreacijskih površin v mestnem parku pri umetnem drsališču, izgradnja pokritega plavalnega bazena, izgradnja dvorane, ki bi služila delovnim kolektivom za rekreacijo in telesnovzgojnim organizacijam za njihovo dejavnost, dokončanje izgradnje rekreacijskih objektov pri Celjski koči in

na Svetini ter izgradnja rekreacijskih površin z ustreznimi objekti za tabornike ob Savinji pri Gričku.

Vse navedene investicijske izgradnje bi se financirale z združevanjem sredstev iz gospodarskih organizacij, del gradenj ob pomoči sklada za šolstvo, iz sredstev športne stave, prostovoljnega dela in prispevkov občanov. Odprto je ostalo samo še vprašanje, kje in na kakšen način bi se ta sredstva združevala. Ob primerni zasedbi bi moral to delo opravljati Zavod za izgradnjo rekreacijskih centrov, ki so ga v Celju ustanovili pred dvema letoma.

4. Izletišča in izletništvo

a. Splošno

Kakor smo že omenili, izletništvo dopolnjuje telesnokulturno rekreacijo. Izletišča kot osnovni element izleta pa seveda niso samo zelene poljane, daleč v stran od industrijskih centrov, pač pa so tudi manjše in večje zelenice v samem mestu ali pa samo nekaj kilometrov daleč, ki so dostopne z najrazličnejšimi prevoznimi sredstvi ali tudi peš v kratkem času. Na jasnem pa si moramo biti, da izletišče ponovno ni samo zelenica, kjer lahko ležiš in vdihavaš sveži zrak. Tam so nujno tudi gostišča, telesno-kulturni in čisto kulturni objekti, ki dopolnjujejo odmor, organizirane prireditve in še bi lahko naštevali, kaj vse mora zajemati izletišče, da res nudi pogoje za aktiven odmor, katerega vsi zaposleni nujno tudi potrebujejo.

In kakšna so naša izletišča? Mirno lahko poudarimo že kar v uvodu, da so zelo slabo opremljena. V večini gre za lepo razgledno točko in dokaj slabo vzdrževano gostišče (če tam sploh je!). Moramo pa priznati, da so se v zadnjih dveh letih tudi gostinske storitve znatno izboljšale, tako da je osnova tu in bo tako nujno potrebno izletišča postopno izpopolnjevati v zaželjeni smeri. Verjetno se bo tudi tu marsikatera koristna akcija ustavila pri ugotovitvi, češ, saj ni denarja. Vsi se moramo truditi, da v okviru enotne organizacije to, kar je koristno, tudi realiziramo.

V tem splošnem uvodu bi opozorili še na nekaj, na kar smo že opozorili v uvodu. Pri rekreaciji delovnih ljudi skoraj vedno dajemo na prvo mesto sprostitvev in pridobitev na fizičnih sposobnostih, bolj malokdaj pa slišimo, da je rekreacija tudi pridobivanje kulturnih dobrin, da je, — prosim, ne zamerite tem besedam — neke vrste rekreacija tudi obisk gledališč, predstav in nastopov v Narodnem domu, na podeželju nastopov amaterjev, obisk muzejev, knjižnic, likovnega salona in verjetno bi našeli lahko še marsikaj. Zato moramo kulturne ustanove, ki niso namenjene samem sebi, gledati tudi s te strani, jih podpirati in zlasti voditi k večjemu sodelovanju na tej čisto rekreativni osnovi. Takšno sodelovanje je mogoče v številnih oblikah (v to se tu ne bi spuščali, lahko pa je tudi del delovnega programa organizacije, ki bi se s tem ukvarjala)! Omenili bi samo to, da bi pri skupnih obiskih izletišč k tako imenovanemu veselemu delu dodali še nekaj izobraževanja in vzgoje. K temu spada seznanjanje z zgodovino izletišča, kakšno zanimivo čtivo, kulturni nastop itd.

Zato smo na to, če lahko to sploh tako imenujemo, »kulturno rekreacijo« opozorili tudi pri izletiščih, ker se ta oblika v tej fazi še najbolj ujema in jo je tu tudi najlažje izpeljati.

Izletišča ali bolje rekreacijske površine bomo razdelili na tri skupine, saj je takšna razdelitev upravičena iz geografsko-prostorskih ter prometno-gospodarskih vidikov. Res je, da vsi skupaj že dolgo govorimo o teh izletiščih ali rekreacijskih površinah, ki so označena tudi v urbanističnem načrtu mesta Celja; res je, da smo marsikje že prišli pri delih dokaj daleč, res pa je tudi, da je veliko vsega še v načrtih, in vsi se moramo zavzeti, da bo časovno vsa stvar prišla prej do realizacije, saj je, tako smo vsi prepričani, večja delovna storilnost v marsičem odvisna ravno od izgradnje vseh in ne samo posameznih objektov. V tem zapisu se ne bi spuščali v prioriteto izgradnje posameznih rekreacijskih površin, kakor smo to lahko vsaj delno (ne pa popolno) storili pri telesno kulturnih objektih, saj za to še ni bilo izraženih skupnih mnenj večine in odgovornih v Celju. To je seveda v bližnji prihodnosti treba storiti, tako da bodo tudi tu izhodiščne točke jasne in premo začrtane.

b. Izletišča v Celju

Izletišča v Celju so za popoldanski aktivni odmor najvažnejša, ker dopolnjujejo že obstoječe športne objekte oz. bodo v prihodnje na teh predelih rekreacije zrasli novi, ki bodo izpopolnili celotni sistem telesno-kulturnih oz. rekreacijskih izletniških oblik dela. Za rekreacijo obstaja v urbanističnem načrtu tkim. zeleni pas, ki je lepo dodelan, sprejet in ga je potrebno hitreje dograjevati.

Kaj štejemo k izletiščem, oz. pasovom in področjem za rekreacijo? Najprej že skoraj dodelani Stari grad, zatem severna pobočja Anskega vrha (mestni park, na Gričku in sam Anski ter Miklavški vrh), zelena pasova na Dolgem polju in Lavi ter Golovec. Poglejmo si nekatere značilnosti posameznih izletišč, kjer gre seveda bolj za opis sedanjega stanja in le deloma bodočih prilik.

Stari grad

Stari grad je brez dvoma najbolj priljubljeno izletišče Celjanov ne glede na starost, zato si pogledjmo nekatere značilne podatke.

Stari grad je prevzelo v upravljanje celjsko OTD septembra 1949. Ob prevzemu je bil Stari grad močno razbit (starost in bombe). Društvo se je takoj lotilo del in tako je že leta 1951 popravilo del obzidja na severno-vzhodni strani, uredilo nekatera stopnišča, zasuli so nekatere jame in tako usposobili grad za ponovni obisk. Do leta 1954 so obnovili Fridrikov stolp, leta 1957 pa je začelo poslovati lepo urejeno gostišče, urejena pa je bila tudi Pelikanova pot. V kasnejšem obdobju so bila opravljena še nujnejša dela tako, da se je izletišče kot celota stalno izboljševalo. Ker pa nikoli ni bilo dovolj denarja, je škoda zaradi eksogenih sil postajala vse večja. Tako je društvo leta 1967 moralo sanirati velik del obzidja, celote pa žal ni uspelo. Generalno pa so adaptirali tudi gostišče (nova okna, streha, tla, obloge . . .), katero pa bo potrebno še stalno dopolnjevati. Za

dve predvideni fazi obnove bodo potrebovali še najmanj 10 milijonov S-din. Vrednost vseh del za usposobitev starega gradu znašajo že preko 60 milijonov starih dinarjev, od tega je kar 80 % prispevalo Olepševalno in turistično društvo samo.

Istočasno z obnovitvenimi deli je poraslo tudi število obiskovalcev. Tako so jih leta 1952 našteali le 2.500, leta 1954 že 7.900, leta 1956 že 17.500, leta 1958 21.900, leta 1960 že 31.100, leta 1962 že 41.560, leta 1964 že 49.860, leta 1966 že 59.230 in letos (1968) 80.000, kar kaže, da je Stari grad eno najbolj obiskovanih izletišč v Sloveniji. Osnovni problem starega gradu je cesta, ki je v skrajno slabem stanju, več pa bo treba napraviti še v tistem pravem kulturno-vzgojnem pomenu, ker za to tu so pogoji in tudi veliko dobre volje iz strani OTD Celje. (Spomnimo se na prireditve).

Ureditveni načrt mesta Celja predvideva ureditev ceste na Stari grad (za to je več variant — obstaja celo misel o žičnici, kar pa skoraj ne pride v poštev) ter ureditev gostišča v ambientu srednjega veka. (Investitor in projektant želita poleg gostinskih prostorov urediti s pomočjo muzejskih strokovnjakov tudi posebno spominsko sobo z nazornim prikazom rodovine celjskih grofov.) Stari grad bo ostal brez dvoma ne samo velikega pomena kot izletišče naših zaposlenih, ampak tudi atraktivnost Celja v turistično-gospodarskem pomenu besede. Sindikati in vsi v občini moramo vsa prizadevanja ljudi, ki se ukvarjajo z obnovo in ureditvami na tej pomembni izletniški točki, podpreti, saj to izletišče prerašča iz zgolj razgledne točke v gospodarsko pomemben objekt.

Severna pobočja Miklavškega hriba in Anskega vrha

Morda ni čisto pravilna ta delitev in spojitvev, je pa geografsko upravičena in tudi glede na oddaljenost od prebivališč zaposlenih ter na funkcionalnost in dopolnjevanje enega z drugim delom možna.

O rekreaciji na področju »Na gričku« je bilo že veliko napisanega. Kljub kopici koristnih predlogov pa se je vedno ustavilo pri stanovalcih v hiši, katerim bi morali preskrbeti drugje primerna stanovanja, ter ob strelišču, ki ga ima v tem delu armija. Zato še dalj časa ne bo izpolnjen zelo lep ureditveni načrt ob tem edinem naravnem kopališču Celjanov. Področje »Na gričku« ima skoraj idealne možnosti za širšo poletno telesno-kulturno in tudi izletniško obliko našega dela. Naštejmo le nekatere: je dovolj vstran od mesta, a vendar ni predaleč, tu so obsežne zelene površine, ravnice, primerne za šport, tu je voda itd. V objektu, ki je tam na razpolago, bi morali urediti gostinski lokal z nekaj ležišči, poleg pa zgraditi lepo weekend naselje in camping z igrišči. Tudi naravno kopališče z brvjo, ki ni samo rekreativnega, ampak tudi gospodarskega pomena, je treba čimprej urediti, saj bo drugače še tisto, kar je bilo doslej zgrajenega, propadlo.

Pozabiti tudi ne smemo na možnosti zimskega športa, saj so bile ravno tu pred leti pomembna smučarska tekmovanja.

»Anski vrh« je sedaj izredno priljubljeno »sprehajališče« in izletišče starejših in mlajših Celjanov. To dobro vemo, čeprav za to ni zbranih

nobenh statističnih podatkov. Na Stari grad prihaja več tujcev, na Anski vrh pa hodijo predvsem Celjani, zato je to področje, ki ga moramo razumljivo urediti tako, da bo nam v ponos in korist. Sedanje poti so marsikje težko prehodne, klopi skorajda ni več, smučišča in sankališča so neurejena. Dejstvo pa je, da ureditev tega, domačemu turizmu in razvedrilu namenjenega predela ne bi bila strahovito draga, saj je treba zanemarjene poti in objekte samo popraviti in nato redno vzdrževati, to pa bi lahko že davno ponovno uredili, če bi znali denar iz občinskih virov s primerno zavzetostjo pomnožiti še z namenskimi prispevki domačih gospodarskih in gostinskih organizacij. Res škoda. Kaj predvidevajo urbanisti in načrtovalci rekreacije na pobočjih Anskega vrha:

Najprej je treba urediti vsa smučišča z novo 25-metrsko skakalnico za začetnike ter obnoviti obstoječo 45-metrsko za večja tekmovanja. Vse te objekte je treba opremiti s krajšo vlečnico (200 m). Pozabiti pa ne smemo, da so tu velike možnosti tudi za sankanje in da bi ob razsvetljenem sankališču pozimi ta zdrava oblika rekreacije ponovno zaživela, poleti pa bi bilo to zelo lepo sprehajališče.

Ob bodoči sprehajalni »magistrali«, ki bo povezovala mestni park s področjem Na gričku in bo potekala po grebenih Miklavškega hriba in Anskega vrha, so predvideni tile objekti, ki bodo dopolnjevali celotni kompleks:

- novo smučišče z manjšo vlečnico z Anskega vrha do Lisc za potrebe stanovalcev Otoka;
- gostišče na Anskem vrhu, kjer je nekdanje bilo;
- gostišče na Miklavškem hribu, ki bi bilo urejeno v vili vzhodno od cerkvice.

Tako bi področje Anskega vrha, ravno tako kakor področje Na gričku, bilo uporabno preko vsega leta, zato so tu najboljše naložbe v rekreacijo, ker ti objekti niso samo enosezonske narave.

Mestni park: Na mestni park smo bili pred nekaj leti ponosni: predvsem zaradi izredno lepega drevesnega sestoja in cvetlic, ki so tam uspevale. Tako je bil park samo sprehajališče. Tu so bili promenadni koncerti za sprehajalce, a to je premalo, da bi park opravljal aktivno vlogo, ki naj jo ima takšno področje. Ko pa je bila regulirana cesta ter zgrajeno drsališče in igrišče, pa se je tu marsikaj spremenilo.

Umetno drsališče v celjskem parku je bilo zgrajeno v športne in rekreacijske namene. Gradnjo je vodil poseben odbor, ki ga je imenovala občinska skupščina. Dela so se začela leta 1963, v prvi fazi končala pa novembra leta 1966.

V akciji so sodelovali skoraj vsi delovni kolektivi celjske občine, občinska skupščina in posamezniki. Vrednost celotnega objekta znaša danes okoli 300 milijonov S-din.

V prvi drsalni sezoni je drsališče obiskalo okoli 30.000 otrok in starejših, leto dni pozneje, to je v sezoni 1967/68, pa že blizu 34.000.

Za splošno, tako imenovano rekreativno drsanje je objekt odprt po prečno po 7 ur na dan.

Izredno lepo se je razvilo rekreativno drsanje za starejše, torej za člane delovnih kolektivov, za katere sta rezervirani trikrat na teden po dve uri. Ob teh večerih je na drsališču od 200 do 300 starejših drsalcev.

Poleg drsanja se je lepo razvil še tenis, predvsem v rekreativnem smislu, saj je od približno 80 članov teniške sekcije le šest tekmovalcev, vsi ostali pa prihajajo na igrišče zaradi rekreacije. Doslej so bila urejena tri igrišča za tenis, v letu 1969 pa bodo 4. Večje množičnosti tu skoraj ni mogoče več doseči, ker so igrišča že sedaj prezasedena.

Tako postaja umetno drsališče s poleg ležečimi igrišči eno od potrebnih središč aktivne športne rekreacije za celjske občane.

Kakšne so perspektive tega dela Celja, bo treba še preučiti, saj je sedaj prišel čas, ko se je treba odločiti, ali ostanemo pri čisti rekreaciji ali gremo na pot komercializacije objektov. Prepričani pa smo, da je tu ob dogovoru možen kompromis.

Zelena pasova na Dolgem polju in na Lavi

Težje je pisati in analizirati oba »zelena« pasova, na Dolgem polju in na Lavi. Tu gre v glavnem za projekte. Da bo celotna rekreacija obdelana, omenimo še to, kaj predvidevajo naši ureditveni načrti.

Zeleni pas na Dolgem polju se razprostira med stanovanjskimi soseskami Dolgo polje in Lava ter conama lahke industrije. Njegove površine bodo uporabljali predvsem prebivalci stanovanjskih sosesk ob njem. V tem »rekreacijskem« pasu predvidevajo:

- igrišče za šport in rekreacijo;
- manjše kopališče za otroke;

— parkovne površine s sprehajališči, ki obdajajo vse zgoraj omenjene objekte.

Zeleni pas na Lavi leži med severozahodnima stanovanjskima soseskama na Lavi, katerima je tudi namenjen.

K njegovim rekreacijskim površinam sodi tudi manjše kopališče v prekopu Ložnica—Sušnica—Koprivnica.

Na jasnem smo si, da bodo te objekte uporabljali predvsem otroci in mlajši zaposleni. To seveda ni napačno, moramo pa priznati, da se nagibamo h gradnji predvsem tistih objektov, ki bodo služili vsem, zlasti pa tistim, ki so »rekreacije« najbolj potrebni.

Golovec

Področje Golovca se razprostira med cesto na Zg. Hudinjo, prihodnjo magistralo, in cesto na Dobrovo, na jugu pa se kot zelen klin spusti prav do prihodnjega mestnega jedra. Na severu preide to področje preko avtomobilske ceste v širše rekreacijsko področje, ki se kot širok zelen pas razteza preko Šmartnega in Dobrne do Paškega Kozjaka na severni meji občine. Zelene površine Golovca so namenjene predvsem stanovanjskim soseskam Dolgega polja, Nove vasi, Zgornje in Spodnje Hudinje ter industriji in rekreaciji. Nekateri rekreacijski objekti, kot centralni stadion in kopališče, so skupni za vse mesto.

Tako beremo v urbanističnem in ureditvenem načrtu. Jasno je, da bo ob vse večji stanovanjski in industrijski rasti potrebno v Celju urediti močno rekreativno središče. Študije in analize so prepričevalno pokazale, da bo to najpomembnejše področje aktivne rekreacije zraslo prav na Golovcu, ker je tu tudi največ možnosti.

Pa pogledjmo, kaj vse načrtovalci predvidevajo, da bo zraslo pomembnega za rekreacijo na tem področju. Tu bodo:

— centralni stadion s tribunami za 10 do 15.000 gledalcev, s pomožnimi igrišči, ki so namenjena tudi stanovalcem sosesk, ter garderobe, klubski in upravni prostori ter stanovanje hišnika;

(Lokacija teh objektov je ob opuščnem glinokopu opekarne, kjer je mogoče izkoristiti klančine glinokopa za naravne tribune.)

— letno in zimsko kopališče z večjo telovadnico, garderobami, telovadiščem in športnimi igrišči (za košarko, odbojko, roket, tenis itd.);

(Lokacija: na južnem delu tega področja.)

— smučišča, ki so že sedaj zelo lepa predvsem za začetnike, z manjšo smučarsko skakalnico do 25 m in z umetnim zaletom v obliki razglednega stolpa;

— parkovne površine na mestu opuščnih odkopov, ki bodo urejeni kot zelena pregrada proti plinom iz Cinkarne;

— sprehajališča po celotnem področju Golovca;

— večje število otroških igrišč in zabavišče;

— gostišče, urejeno v sedanjem internatu šole za defektne otroke.

Načrti so videti na prvi pogled izredno obsežni. Potrebno je skoraj vse, razen mogoče stadiona s tribunami za 10 do 15.000 gledavcev, ko vendar vemo, da tudi sedanji z dosti manjšimi zmogljivostmi ob prvorazrednih dogodkih športnega značaja niso polni. Potrebno pa je predvsem kopališče in akcijo za zbiranje denarja za gradnjo (vsi zaposleni v Celju prispevajo zaslužek enega dne), ki jo bo začel sindikat, moramo pozdraviti, saj je izredno lepa, humana in koristna v najširšem pomenu besede. Dejstvo pa je, da ne te niti drugih akcij ni mogoče opravljati vse na amaterski osnovi, ampak je potrebno to opravilo prenesti v organizacijo, ki se bo profesionalno ukvarjala s to in še z vrsto ostalih »rekreativnih« oblik dela.

Izletišča v celjski občini izven Celja

Vsa ta izletišča, katera bomo naštetili in skromno opisali v tem poglavju, uporabljajo zaposleni v okviru tako imenovanih popoldanskih oz. tedenskih rekreativnih oblik. Moramo priznati, da povsod ni možno skozi vse leto uspešno aktivno voditi vseh oblik rekreacije; povsod pa so prirodni pogoji za uspešno uvajanje nekaterih, ki lepo dopolnjujejo vse tiste oblike, ki se razvijajo v mestu ali v okviru tako imenovanih celjskih izletišč. Vsa izletišča, ki spadajo sem, so največ do 20 km daleč od Celja, vsa imajo urejene komunikacije, do njih peljejo številne avtobusne linije (celo do Celjske kočice trikrat dnevno) in povsod so tudi objekti, ki nudijo osnovo za zdravo rekreacijo. V ta okvir smo zajeli naslednja izletišča: področje Celjska koča, področje Svetina, področje Šmartno, Dobrno in Frankolovo.

Področje Celjska koča

Celjska koča je izletišče, katero skozi vse leto obiskujejo številni zaposleni, šolarji in domači ter tuji turisti. Naši domači — to je zaposleni v delovnih kolektivih, prihajajo sem iz čistih rekreacijskih nagibov. Poleti se sprehajajo, nabirajo razne sadeže, uživajo mir ali pa skromno poseljačijo. Veseljačenja z izgredi tu že dve leti ni bilo. Poleti so številne prireditve, ob bolj sistematičnem delu jih bo še več; med njimi je motokros daleč najbolj obiskovan. Ravno poleti pa so tudi prostori ob Celjski koči idealni za raznovrstne sestanke in piknike celotnega delovnega kolektiva ali skupine kolektivov, ki bi lahko poleg rekreativno-športne vsebine imeli tudi kulturno izobraževalno vlogo. Možnosti je tu obilo, le da nihče prav noče pričeti tako, kakor da nam je v tem primeru težko in nerodno pričeti nekaj novega, pa zato izredno koristnega. Šolarji prihajajo k Celjski koči v največjem številu, predvsem v času raznih športnih dnevov in tako ravno mladi v tej obliki vzgojnoizobraževalnega procesa spoznavajo prednosti sprehodov in čiste rekreacije. Turisti, če jih že tako imenujemo, prihajajo sem iz raznih krajev Jugoslavije ter tujine predvsem na letni oddih za nekaj pa tudi za več dni. Na Celjski koči, ki je bila do leta 1967 last celjskega Planinskega društva in je sedaj last avtoturističnega podjetja Izletnik Celje, z njo pa upravlja poslovna enota tega velikega podjetja hotel Celeia, je urejenih 40 ležišč (v večini so to tri- in večposteljne sobe), centralna kurjava, topla in hladna voda, veliki parkirni prostori, cena penziona pa je največ do 30 din. Tako so tu vsi pogoji za razvojni letnega in, kakor bomo kasneje videli, tudi zimskega turizma. Priznati pa moramo, da imajo naši zaposleni na »Celjski« obilo možnosti, da prežive del svojega oddiha. Na Celjski koči ni komercialnega turizma, pač pa so se možnosti za zdravo rekreacijo ob novi čvrsti organizaciji povečale, cene pa so enake, v marsičem še nižje.

Zimska sezona je za Celjsko kočo važnejša kakor poletna iz več razlogov. Mi bomo v tem zapisu našeli le nekaj pomembnejših.

1. Na Celjski koči, kjer gre za višino pod 1000 m n. v., se sneg zadržuje, zlasti ker so to severna pobočja, na dobro steptanih progah 2—3 mesece. Smučarske proge vestno čistijo in tudi teptajo smučarji smučarskega kluba Celje (ki se je sedaj preimenoval v SK Izletnik) ob finančni pomoči GG Celje in Zavoda za igradnjo rekreacijskih centrov. GG Celje je v delih za Celjsko kočo (proge, ceste) opravilo izredno hvaležno in veliko delo, pa mu gre za to tudi velika hvala vseh ljubiteljev zimskega športa.

2. Cesta je skozi vso zimo pluzena in tako je možno do Celjske koče ob vsakem času z osebnimi avtomobili in celo z avtobusi. Občinska komunalna služba za ceste opravlja tu že kar avtomatično vrsto let izredno koristno delo in se tako pridružuje tistim, ki grade možnosti za rekreacijo Celjanov.

3. Pri Celjski koči sta ob urejenih smučiščih na razpolago tudi dve vlečnici. Ena je dolga 400 m, druga pa 250 m, kar včasih ni zadoščalo, toda zdaj, ko je zgrajena žičnica na Golteh, bo tudi to dovolj, zlasti ker za ti dve

žičnici lepo skrbijo in jih smotrno izkoriščajo; mladina in zaposleni imajo možnosti obilnega smučanja ob res nizkih cenah.

4. Na Celjski koči je, kakor smo že omenili, osnovni gostinski objekt, ki nudi tople obroke različne kalorične vrednosti po nizkih cenah; tako tu ni mogoče reči, da bi gospodarska organizacija izkoriščala organizirano rekreacijo. Tega so se nekateri bali, praksa sama pa jih je demantirala.

Da bodo rekreativne oblike na Celjski koči popolne, je treba zgraditi še nekaj športnih in tudi komunalnih objektov. Zato predlagajo načrtovalci naslednje:

— prestaviti je treba sedanjo vlečnico na severo-vzhodno področje Tovsta;

— zgraditi je treba vlečnico Celjska koča—Sedlo, v dolžini 400 m;

— zgraditi je treba sedežnico iz Štolaškega grabna do vrha Tovsta s spodnjo, srednjo in zgornjo postajo, v dolžini 1050 m;

— povečati je treba Celjsko kočo v komforten gostinski objekt z vsemi pripadajočimi družabnimi prostori;

— zgraditi je treba cesto do spodnje postaje sedežnice ter tam urediti parkirni prostor;

— podaljšati je treba cesto do Celjske koče in jo povezati s sedanjo cesto;

— zgraditi je treba pri spodnji postaji sedežnice bazen in igrišče;

— adaptirati je treba stanovanjsko hišo pri Celjski koči v mladinski dom in v neposredni bližini urediti camping;

— zgraditi je treba naselje 30 počitniških hišic na sedlu med Tovstom in Grmado.

Razumljivo je sicer, da bo treba to, kar je bilo načrtano, ob tem, da raste samo 35 km daleč od Celja »Na Golteh« novo srednjegorsko — tudi zimsko središče, morda nekoliko izpremeniti. Gotovo pa je, da bo kompleks »Celjska koča« za delovne organizacije in šole v Celju še vedno rekreacijsko področje primarnega značaja, zato je treba prizadevanja za dograjevanje tega lepega predela vedno znova in znova podpirati.

Svetinsko področje

Svetinsko področje se je do leta 1967 obravnavalo veliko bolj kot rekreacijsko območje zaposlenih iz Železarne Štore. Železarna Štore je tu zgradila lep dom z 28 ležišči, cesto do doma, ki je naravno središče tega lepega predela, ter 120 m dolgo vlečnico, ki je še vedno last Železarne Štore. Građenj je bilo razumljivo še več, investicije pa precejšnje, zlasti če bi se šteli tudi vse prostovoljne ure.

Seveda pa ne smemo v to področje šteti samo rekreativnega pasu okoli koče, sem štejemo objekte na Svetini, Romanci in Ravninah, ki predstavljajo celoto, ta celota pa daje obilo možnosti za razne oblike rekreacije, tako poletne kakor tudi zimske. Tako urbanisti in načrtovalci rekreacije predvidevajo na tem področju naslednje:

— v vasi, ki ima izredno vrednost v kulturno-zgodovinskih objektih (te je treba tudi zaščititi), je treba urediti manjši gostinski lokal, samopostrežno trgovino in v doglednem času po potrebi prodajalno spominčkov;

- zgraditi je treba cesto od križišča pred Svetino do Ravnin;
- zgraditi je treba weekend naselje 100 enot v skupinah od Ravnin do Romance;
- povečati je treba gostinske kapacitete na Ravninah;
- zgraditi je treba kopališče na Svetini s campingom;
- dokončno je treba urediti smučišča na Ravninah in Zarovišah in jih opremiti z 800 m dolgo vlečnico.

Kakor pa smo že omenili pri Celjski koči, bo tudi tu zaradi široko zasnovane gradnje na Golteh moralo marsikaj odpasti, verjetno pa je, da bo treba, kolikor so v Železarni Štore še vedno iako zainteresirani za to področje, zgraditi popolnoma novi koncept, saj nima nobenega smisla da ustvarjamo na Svetini dvotirnost s Celjsko kočo, če bosta obe tako prikrajšani zaradi gradenj nad Mozirjem. Da gredo v Železarni Štore novo pot, je jasno tudi po tem, da so izredno lepi objekt »Dom na Svetini« l. 1968, predali v upravljanje zasebniku. Ta poteza se nam zdi odločen korak nazaj, saj vendar vseh teh objektov ne gradimo zato (kljub visoki najemnini), da lahko z njimi upravlja zasebnik. Zavod za izgradnjo rekreacijskih centrov je tu prvi, ki mora ob teh ukrepih opozarjati, pa tudi marsikaj prevzeti, kar je splošnega značaja. Zelo negospodarno je, da je bila nova vlečnica celo leto v Železarni vskladiščena. Nujno potrebno je, da se za to poklicani o konceptu razvoja Svetine čimprej pogovorijo in nato izgrajujejo to turistično rekreacijsko območje po premišljenem načrtu.

Področje Šmartno

To področje imenujejo naši urbanisti kratko — šmartinsko in zajema področje prihodnjih akumulacijskih jezer, posestvo gradu Prešnik z ribniki, na zahodu pa hrib Kunigundo. Pokrajina z mešanico polj, travnikov in gozdov je izredno lepa in privlačna, tako da bo to področje, ko bodo nastala akumulacijska jezera, eno najlepših in najprivlačnejših področij v celjski občini. Priznati moramo, da že sedaj, ko tu še ni akumulacijskih jezer, prihaja sem veliko Celjanov na popoldanski sprehod, kadar rastejo gobe, pa jih je še zlasti veliko. Tu bo mogoče organizirati razne vrste vodnih športov, kot veslanje, jadranje, pozimi pa drsanje, motoskiing itd. Seveda pa to ne bo enostavno in tudi kar samo od sebe ne bo vse nastalo. Tudi tu bo potrebna trdna organizacija, ki bo te izredno ugodne naravne pogoje spremenila v možnosti takšne rekreacije, ki je drugače v Celju ni. Za novo zvrst rekreacije so potrebna tudi nova izvirna prizadevanja.

Za razvoj rekreativnih oblik predvidevajo načrtovalci na tem področju naslednje objekte, ki pa bodo zahtevali še dodatne dodelave. V osnovi pa gre za:

- ureditev centralnega gostišča v Šmartnem;
- ureditev kopališča z garderobami, čolnarno in igrišči;
- izgradnjo weekend naselja s skupno 200 enotami, ki bi bile razporejene v posameznih skupinah ob jezeru;
- izgradnjo camping naselja, kar bo pomembno zaradi nove avtomobilske ceste;

— ureditev smučišč z vlečnico na pobočjih Kunigunde in manjšo planinsko postojanko na vrhu (574 m).

Že samo iz tega osnovnega koncepta lahko razberemo, da bo to področje postalo res dopolnilo ostalim izletiščem, oz. objektom za telesno kulturo. Lahko si samo želimo, da bi čimprej začeli z deli za uresničenje tega načrta.

Dobrna

Kadar razmišljamo o Dobrni, se večinoma srečujemo z enim samim vprašanjem, kako bi čimveč »turistov« pridobili za čim daljše bivanje v tem zdraviliškoturističnem kraju. S tem bi prišli do čim večjega zaslužka, od katerega živi dobršen del prebivalstva na Dobrni. Skratka, četudi gre tu za zdravstvene usluge, je vseeno komercialna osnova zdravilišča jasna in nujna.

Dobrna ima brez dvoma izredno ugodno lego, in to ne samo pokrajinsko, ampak tudi prometno (blizu je važna cesta Dunaj—Trst), zato je Dobrna zaživela že zelo zgodaj. Nekateri domnevajo, da so Dobrno poznali že Rimljani, v srednjem veku so Dobrno omenjali v listinah že leta 1428, prvo poslopje pa so ob vrelcih postavili že leta 1612. Večja pa so zgradili leta 1858, ko so toplice tudi temeljito obnovili. Termalna voda ima približno 39° C in vsebuje mnogo ogljikove kisline. Tako zdravi vrsto bolezni. Našteli bi le nekatere: pri ženah gre za zdravljenje vseh stanj po raznih operacijah, za zdravljenje vnetih ali obolelih ženskih genitalij, bolezni ožilja, menagerskih bolezni itd. Indikacije in protiindikacije so jasno napisane v vsakem prospektu Dobrne. Zdravljenja so normalno precej dolga (21 dni), ob zdravstvenem pregledu so seveda možne še številne druge zdraviliške in turistične usluge, katere bi lahko dopolnjevale tudi razne rekreativne oblike.

Prenočitvenih zmogljivosti je v Dobrni izredno veliko. Zaokrožimo ji lahko na 900, od tega jih je največ (600) pod okriljem Zdravilišča, z ostalimi (300) pa razpolagajo zasebniki, ki sobe oddajajo preko recepcijske službe turističnega društva. Izkoriščenost kapacitet v času po ukinitvi socialnega zavarovanja še ni zadovoljivo, podatki pa kažejo, da se tudi to stanje popravlja.

Cene niso visoke, saj je bila v letu 1968 cena penziona v Zdraviliškem domu v glavni sezoni 35 do 51 N-din, v ostalem času pa od 32,25 do 46,50 N-din. V hotelih Zagreb, Triglav in Union pa so cene še občutno nižje. Posebej pa so seveda zaračunavali še razne zdravstvene preglede ter najrazličnejša kopanja. Zelo zanimivo je, da priznavajo posebne popuste, če si gostje naroče storitev za več kakor 500 N-din. Teh nekaj cen smo omenili zato, da bi podkrepili tezo, da so možnosti za zdravo — pa tudi če jo tako imenujemo zdravstveno rekreacijo — tu, da bi zlasti ženam morali v tem kraju omogočiti bivanje in zdravljenje, ker smo si vsi na jasnem, da smo ravno za žene, v okviru najrazličnejših rekreativnih oblik storili izredno malo. Na primeru Dobrne pa bi lahko pokazali našim ženam in zaposlenim tudi nekaj več kakor samo razumevanje. Možnih oblik za aktivno rekreacijo na Dobrni je zelo veliko. Posebne komisije vseh zainteresiranih imajo v tem primeru lahko res hvaležno delo.

Za Dobrno obstoja tudi ureditveni načrt in v njem je zapisano, da v zdraviliško-turistični Dobrni računajo z gradnjo naslednjih objektov, ki bi bili namenjeni tako turistom, kakor tudi našim zaposlenim, ki bi se napotili v Dobrno, da bi tu preživeli aktivno svoj dnevni ali zaključni tedenski odmor.

Zgraditi je treba

- letno kopališče z garderobami in igrišči;
- weekend naselja za 50 enot in camping v bližini kopališča;
- cesto na Paški Kozjak, kjer nameravajo urediti smučišča in jih opremiti z vlečnico. (Pripomniti moramo, da mislijo Paški Kozjak urejevati tudi Velenjčani, zato je tu nujno potrebno pravo sodelovanje.

Z novim objektom, predvsem z odprtim termalnim kopališčem (za nas ni važno, kakšen značaj, obliko itd. to kopališče ima) se bo Dobrna kot pravo rekreativno naselje tudi nam Celjanom odprla na široko. Tudi tu imamo, ravno tako kakor na primeru Šmartinskega področja opraviti z novostjo — kopanje v termalni vodi, kar ponovno dopolnjuje vse ostale oblike turizma in rekreacije in jih zaokrožuje v še bolj raznoliko celoto. Zato moramo zamisel in izvedbo novega termalnega kopališča na Dobrni podpirati ne samo iz turistično-zdravstvenih razlogov, ampak tudi iz čistih rekreativnih, ki izhajajo iz potreb v Celju zaposlenega prebivalstva.

Frankolovo

Frankolovo je oddaljeno od Celja le dobrih 14 km in ima zaradi obcestne lege izredno veliko avtobusnih zvez s Celjem. Tako vprašanja prevoza tu sploh ni. Frankolovo je staro in za turizem in rekreacijo zanimivo naselje. Ker tu ne gre zgolj za vasico Frankolovo, ampak tudi za objekte, ki so vstran od samega vaškega jedra, razdelimo celoto na dva ali tri dele.

1. Na Frankolovem, kjer je že sedaj manjši radioaktivni bazen s temperaturo vode 19° C in gostiščem Turist, bo treba v prihodnje po ureditvenem načrtu urediti večji termalni bazen, z garderobami, igrišči in campom, urediti manjšo smučarsko vlečnico ter po možnosti spremeniti grad Sternstein v gostinski objekt.

2. V preostalih dveh delih, to je na Črešnjicah in Lipi, pa predvidevajo predvsem gradnjo weekend hišic, ki bi imele predvsem izrazito kmečki značaj. Tako bi imela bivališča na Črešnjicah značaj viničarij, vsak porabnik bi obdeloval tudi del vinograda, strokovno pomoč bi lahko dobil v Domu v Črešnjicah, s katerim upravlja Turistično društvo Frankolovo, katerega pa bi postopoma spremenili v viničarski muzej. Na Lipi pa bi se prebivalci in lastniki weekendov v okviru aktivnega odmora ukvarjali z vrtničarstvom in sadjarstvom. V ta namen bi lahko obnovili nekaj tipičnih kmečkih domov.

Vsi tisti, ki so doslej uporabljali objekte pri Frankolovem za rekreacijo, vedo povedati, da so tu čudovite možnosti, da je vse lepo, ni pa prave organiziranosti. Tega naposled v okviru čistega amaterizma tudi ne moremo zahtevati. Aktivnih oblik katerekoli časovno opredeljene rekreacije tu še ni, zato moramo zlasti s pristojnimi organizacijami to mrtvilo

odstraniti, saj je zlasti ideja o vrtičkarstvu v najširšem pomenu besede nova oblika rekreacije, ki lepo dopolnjuje vse ostalo. Razumljivo je, da bi tudi to obliko rekreacije bilo nujno potrebno podrobno proučiti, ji dati nek določen okvir pa seveda tudi vsebino.

Izletišča na širšem celjskem prostoru izven občine Celje

O izletiščih izven občine Celje je bilo v najrazličnejših geografskih, pa tudi zdraviliških in turističnih publikacijah (glej vsaj Celjske zbornike in Savinjski zbornik), precej napisanega. Mi bi v tem zapisu omenili vsaj najvažnejše, katere že sedaj Celjani radi obiskujejo, tam predvsem počivajo, se sproščajo ob najrazličnejših oblikah razvedrila in si tako naberejo fizične moči za prihodnje delo. Žal moramo že kar v začetku ugotoviti, da je ta oblika še vedno v manjšini, ker se veže na osebni avto in s tem na življenjski nivo. Zato pa so tu neslutene možnosti za razvoj organiziranega obiska v sodelovanju s turističnimi organizacijami, Zavodom za izgradnjo rekreacijskih centrov in posameznimi sindikalnimi podjetji. Stroški ne morejo biti visoki, uspehi v delovni storilnosti pa so lahko izredno veliki. V tem primeru pa ne gre samo za krepitev fizičnih zmogljivosti, pač pa je ta oblika lahko tudi močan element v formiranju skupnosti, za spoznavanje med ljudmi in za moralno-politično vzgojo, ki jo pri rekreaciji ne smemo zanemarjati in ima obilo možnosti za lep razvoj.

Glede na geografske značilnosti razdelimo izletišča takole:

Gornja Savinjska dolina je v celoti obsežno rekreativno območje. Znano je predvsem kot izletišče (sprehodi, kopanje, planinarjenje), manj pa je tu storjenega, da bi se gostje ali izletniki aktivno vključili v razne rekreativne oblike. Možnosti ob dobri organizaciji so, saj so osnovni pogoji izredno lepo razmeščeni na celotnem kompleksu te doline. Nizke cene (28—40 N-din), približno 1200 ležišč v gostiščih in pri zasebnikih, nova velika gondolska žičnica na Golte, relativno dobre ceste, kulturni spomeniki (Gornji Grad), planinske postojanke, naravne lepote postavljajo Gornjo Savinjsko dolino med najbolj privlačna izletišča zaposlenih v Celju.

Šaleška dolina je zaokrožena enota, ki je z novo cesto proti Šmartnemu oz. Letušu postala tudi za Celjane izredno privlačna. Naša izletniška pot se prične na čudovitem igrišču za otroke (tu moramo zapisati, da ne razumemo, zakaj ni lepo urejenega igrišča za otroke v Celju), nadaljujemo s kopanjem v Velenju ali Šoštanju, gremo na sprehode in obiske kulturno zanimivih objektov (rudarski muzej) in zaključimo svoj izlet na Slemenu, se vzpnemo na Paški Kozjak, ali pa se vračamo ob Savinji nazaj v Celje. Variant izletov z bogato vsebino je veliko.

Osrednje savinjsko (žalsko) področje je Celjanom izredno blizu, je tudi polno lepih izletišč, le da jih zato, ker so preblizu, ne opazimo in se jih ne poslužujemo v tolikšnem obsegu, kakor bi jih lahko. Tu bi omenili le Prebold (kopališče, weekend, camping), Braslovče (jezero, čolnarjenje), Goro Oljko in Šempeter (premalo poznani, res čudoviti rimski nagrobniki) in — da ne pozabimo — tudi sama Savinja je močan element rekreacije. Vse to nam je tako blizu, da neposredno dopolnjuje izletišča v celjski

občini. To lahko upoštevamo zlasti takrat, ko se odločamo, v kakšnem vrstnem redu se bomo posluževali posameznih objektov v rekreativne namene.

Južno pohorsko področje se tudi med zaposlenimi v Celju vedno bolj uveljavlja. Tu gre predvsem za področje v okolici Skomarja, do koder so gozdarji napravili lepe, prevozne ceste. Naravne lepote so tu zdaj še edino, kar pritegne zaposlene, same organiziranosti pa je v tem predelu brez dvoma najmanj. Izredno lepe pa so tu možnosti za živahnjšo gradnjo weekendov, saj je to področje blizu, mir, sveži zrak, sprehajalne poti itd. pa so res izredni elementi te pokrajine.

Kozjansko-obsoteljsko področje je naši neposredni bližini najbolj oddaljeno. Tudi cesta je slaba in tako to področje za organizirane, pa tudi neorganizirane izlete nikoli ni preveč zanimivo. Sem prihajajo predvsem gobarji, tudi nekateri ribiči, tisti, ki imajo na tem področju majhne weekende, ali pa tisti, ki gredo v Rogaško Slatino ali v Podčetrtek k »Atomskim toplicam«. Verjetno je mikavnosti, ki pritegnejo v ta izredno lepi del naše okolice, še več, v celoti pa se bo odprlo, ko bo tu zgrajena asfaltirana cesta. Takrat se bomo morali tudi o tem več in bolj konkretno pogovoriti.

Spodnje savinjsko — laško področje je skupaj z gornje Savinjskim najbolj obiskano od Celjanov. Dobra cesta, številne avtobusne linije ter zdravilna voda je tisto, kar pritegne rekreacije željnega zaposlenega. Rimske Toplice z odprtim termalnim kopališčem Celjani radi obišejejo zlasti zgodaj spomladi in pozno jeseni. Po podatkih upraviteljev kopališča bi lahko celo sklepali, da je to najbolj množično obiskano izletišče Celjanov izven naše občine. In zakaj potem ne bi napravili nekaj več kakor samo kopanje za vse tiste, ki prihajajo iz Celja v to simpatično, obenem pa tudi koristno zdravišče. Nekaj podobnega bi bilo lahko tudi v Laškem, samo da je tu obseg nekoliko manjši.

Popolnoma razumljivo je, da Celjani ne obiskujejo samo teh, če jih lahko sploh tako imenujemo, »naših« izletniških postojank in območij, ampak zelo radi potujejo tudi daleč v stran od delovnega mesta. Po podatkih turističnih agencij potujejo naši občani še vedno najraje na Gorenjsko, na Primorsko, v Pomurje ter na Dolenjsko. Vedno bolj pa se uveljavljajo izleti v tujino, ki pa niso več zgolj nakupovalne narave (Trst), ampak čisto turističnega značaja (Avstrija, Madžarska).

Izletništvo na splošno

Izletništvo v organizirani ter neorganizirani obliki iz leta v leto še vedno narašča. V večanjem številu izletnikov se seveda veča tudi število vseh tistih dejavnikov, ki se ukvarjajo z izletništvom. Tako imamo v Celju številne organizacije, od katerih moramo omeniti predvsem podjetje Izletnik, ki ima sedež v Celju; turistični sektor tega podjetja je vedno pomembnejši del njegove dejavnosti in se vedno bolj vključuje v organizirano poceni izletništvo in s tem v rekreativno dejavnost naših zaposlenih. Tu je poslovalnica ljubljanskega Kompassa, ki je bila dolga leta edini organizator izletov ne samo v Celju, ampak tudi na širšem re-

gionalnem področju Celja; med organizatorji izletov pa najdemo še poslovalnico Turističnega transportnega podjetja (JŽ) Ljubljana, poslovalnico podjetja Ljubljana-transport, z izleti pa se ukvarjajo še v precejšnjem obsegu pri Popotniku (počitniška zveza — mladinska turistična organizacija), pri tabornikih, pri Olepševalnem in turističnem društvu (velikega pomena so zlasti izleti, ki vodijo v Ljubljano v Opero) in pri Hortikulturnem društvu. Pri tem naštevanju smo gotovo izpustili kakšno organizacijo, saj je več kakor jasno, da ima vsaka organizacija v svojem programu — med delom s člani — predviden kakšen izlet, strokovno ali pa tudi samo družabno pobarvan.

Drugi organizatorji, ki so posebno pomembni, so posamezniki, ki so zadolženi za izlete v okviru sindikalnih podružnic. Pri nas je ta hvalevredna oblika dela sindikatov, ki v svojem programu, ali v okviru komisije, ki obstoja pri enoti sindikata, v delovni organizaciji tudi močno razvila izletniško dejavnost. Vsak program osnovnih organizacij sindikata vsebuje tudi izlet, žal pa je marsikje to tudi edina konstruktivna in izvedljiva točka programa sindikata. Pri tem pa bi bili še kar zadovoljni (vsaj v okviru rekreativne dejavnosti!), če tudi v tej obliki, ki jo je lahko izpeljati, ne bi marsikje obtičali kar pri programu, ne da bi ga tudi izvedli.

Pred leti je bilo vse dokaj jasno. »Sindikat« je sklenil organizirati izlet in ljudi je bilo dovolj. Sedaj pa so problemi kar številni in na nekatere bi opozorili:

1. Ljudje so že marsikaj videli, zato želijo videti in doživeti kaj novega. Tistih krajših izletov, ki so bili polni dobre volje in veselja, ki niso bili naporni, pač pa si se lahko predal raznim oblikam aktivnega odmora — ni več! Sedaj žele izletniki videti v kratkem času čim več (seveda vse površno) za čim manj denarja. Posledica je močna utrujenost po končanem izletu. Tako izletništvo (skoraj enako je z osebnimi avtomobili) ne koristi aktivni rekreaciji. Zapišemo lahko celo, da takšno izletništvo dela iz dneva počitka dan dela.

2. Rast standarda zahteva v prvi fazi odpovedovanje marsikateremu izdatku. Ljudje se najlaže odpovedo izletu. Ko pa je standard že tako visok, da postane izletništvo sestavni del, se tu poznajo vsa gospodarska oziroma politična nihanja. Z gospodarsko rastjo in politično stabilnostjo izletništvo narašča, obratno pa seveda ob upadanju ali nestabilnosti usiha.

3. Izredno hitro naraščanje števila osebnih avtomobilov je povzročilo številnejša, tako imenovana neorganizirana potovanja, saj ima individualno potovanje številne prednosti pa tudi slabosti.

4. Slabo organizirani izleti vseh profesionalnih organizatorjev, predvsem v bližnjo okolico, so bili dragi, žal pa tudi brez prave vsebine. V zvezi s tem je izredno hvaležna predvsem pobuda Izletnika, ki je za leto 1969 pripravil vsako soboto in nedeljo poseben izlet v bližnjo okolico, tako da je organiziral ogled kulturne zanimivosti, zatem razvedrilo, pešačenje ter celotno prehrano. S tem so pri Izletniku za aktivni odmor zaposlenih napravili nov pomemben korak naprej.

Usmerjenost

Po podatkih, katere smo zbrali pri potovalnih agencijah, so izleti še vedno usmerjeni pretežno na popotovanja po domovini, medtem ko izleti v tujino, ki se še vedno množe, ne predstavljajo večjega deleža.

Izleti po domovini so usmerjeni, kakor smo že zapisali, v Sloveniji v tri področja. Prvo in najbolj obiskano področje je Gorenjska, kamor je usmerjenih še vedno skoraj 30 % vseh izletov. Najbolj pogosti končni postaji sta Bled in Bohinj. Na drugem mestu so z 20 % izleti na Primorsko. Tu pa so možne številne kombinacije, zato bi bilo izredno težko celoto razdeliti samo na ta dva dela, saj gredo izletniki čestokrat preko Gorenjske na Vršič in do Soče, potem pa mimo Bolnice Franja nazaj na Gorenjsko, ali pa preko Gorice in Postojne ponovno proti Ljubljani. Zato celoto lahko le bolj shematično razčlenimo. Na Primorsko je bilo izredno veliko izletov predvsem v času velikih slovesnosti septembra v Novi Gorici, saj je organiziral TT biro dva posebna vlaka, Izletnik kar 43 avtobusov in celjska poslovalnica Kompas 5 avtobusov za tiste Celjane in prebivalce bližnjih krajev, ki so se udeležili teh slovesnosti. Na tretjem mestu s 15 % med domačimi izletniškimi področji je Pomurje, saj Radenci in Moravci postajajo vedno bolj priljubljeni tudi med nami Celjani. Približno 10 % izletov je zajetih s končno postajo na našem širšem območju. Skoraj 90 % teh se konča v Logarski dolini. Enak odstotek izletnikov se napoti na izlete po Jugoslaviji (večina preko Zagreba in Plitvic do Senja in nazaj proti Reki), okrog 5 % pa se jih napoti na izlet na Dolenjsko. Bela Krajina je še vedno precej slabo obiskana z naše strani (slabe ceste!).

Izleti v tujino: Izletov v tujino je precej, saj je nekaj malega več od 15 % izletnikov (v organizirani obliki!) iz celjske občine odpotovalo na izlete v tujino. Zapisati moramo ponovno, da izleti v tujino, ki so bili včasih čisto kupovalno usmerjeni — upadajo. Tako so zlasti upadli izleti v Trst, kar je razveseljivo, povečali pa so se izleti na razne razstave (Gradec, Celovec), kjer gre že za strokovno izpopolnjevanje in pridobivanje znanja v enakem ali pa še v večjem obsegu kakor za razvedrilo in nakup. Tako Izletnik kakor Kompas sta organizirala številna potovanja daleč na tuje, kjer pa je šlo za tipična turistična ali tudi strokovna potovanja, za katere so izletniki morali uporabiti del svojega letnega oddiha.

Sami izleti niso vedno dovolj vsestransko organizirani. Izlet ne daje vsega tistega, kar bi lahko dajal v tistem pravem rekreativnem pomenu besede. Posamezniki, ki v imenu organizacije naročajo pri prevoznikih izlet, se dogovorijo samo za avtobus, določijo pot, se pogovorijo s šoferji, kje bo vse stal in kdaj morajo priti nazaj. Tako se večina izletnikov vozi včasih ure daleč, ne da bi kdo povedal vsaj nekaj besed o krajih, skozi katere se vozijo, in tudi ne kaj več o kraju, kamor so dospeli. Le redki so organizatorji (seveda razen šol), ki pripravijo nekaj več kakor samo prevoz in po možnosti še nekaj hrane za svoje izletnike. Med te redke spadajo predvsem Olepševalno društvo, Hortikulturno društvo, Društvo knjigovodij in še nekateri. Zelo skrbni pa so — in to bi radi tudi tu poudarili — duhovniki, ki verskemu, romarskemu značaju takih organiziranih potovanj skoraj vedno dodajo tudi kulturno poučne in razvedrilne ele-

mente. Veliko bolje kot izleti po domovini so organizirani izleti v tujino, ker gre z vsako skupino vodič, ki mora skrbeti za pravilno razlago kulturnih in prirodnih znamenitosti ter za vsebino samega izleta. Seveda pa je uspeh odvisen mnogokrat ravno od individualnih kvalitiet posameznega vodiča.

Financiranje in bodoče možnosti

Financiranje izletništva je neurejeno in tudi zelo različno. Absolutni zneski so različni in tako kakega enotnega sklepa ravno v zvezi s tem vprašanjem ne moremo napraviti. Zato bo v zvezi s tem vprašanjem prikaz nekoliko shematičen. V grobem poznamo naslednje oblike:

1. Izlet financira posameznik: v tem primeru se zbere skupina ob iniciatorju (to je izredno pomembna oseba za razmah tudi ostalih rekreativnih oblik in bi z njimi morali delati več, oblike pa je treba še dodatno poiskati). Ta določi pot in cilj, zbere denar in naroči prevoz ali izlet. Takšnih izletov je 60 %.

2. Izlet financira deloma posameznik, deloma organizacija: Napisali smo »organizacija« zato, ker so lahko te organizacije zelo različne. Lahko delovna — direktno iz sklada za skupno porabo, lahko je sindikalna organizacija — iz članarine ali dotacije, ki jo je dobila od delovne organizacije, lahko je to kakšno društvo, ki v skrbi za svoje članstvo deloma dotira izlet, lahko je tu republika, ki je dajala sredstva za mladino itd. Teh oblik je gotovo še precej. Takšnih izletov je približno 35 %.

3. Izlet v celoti financira organizacija: V teh primerih gre predvsem za čisto strokovne izlete ali pa za izlete, ki so organizirani za nagrado za uspešno delo pri najrazličnejših oblikah v delovni organizaciji. Tu gre predvsem za izlete samoupravnih organov.

Absolutni zneski, ki so bili v posameznih delovnih organizacijah na razpolago za kake izlete, so zelo različni. Omenili bi le naslednje karakteristične primere, izražene v starih dinarjih: v štorski železarni so namenili 2,1 milijona (pri 2126 zaposlenih), v cinkarni 2 milijona (2058 zaposlenih), v EMO nič (3932 zaposlenih) itd. Le pri nekaterih delovnih organizacijah lahko opazimo že takoj v začetku leta, koliko so namenili za izlet ali izlete (Vodna skupnost, AERO, GG, ETOL itd.), pri veliki večini pa organizirajo en izlet, stroški tega izleta pa predstavljajo »sredstva, namenjena za izletništvo« (TVO Škofja vas, Komunalni zavod za socialno zavarovanje, KB Celje itd.). Popolnoma jasno nam mora biti, da ravno količina za to namenjenega denarja odločilno vpliva na število izletov in da bi lahko tu ob organizirani skrbi znotraj podjetja ali organizacije poleg te priljubljene oblike razvili zelo na široko tudi še druge.

Kakšne možnosti vidimo v prihodnje v izletniški obliki rekreacije? Možnosti so še številne. Osnovno je, da imamo potrebno čvrsto organizacijo, ki bo pomagala predvsem posameznikom in tudi sindikalnim organizacijam pri izpopolnjevanju oblik in pri sami organizaciji teh oblik. Ta organizacija, ki ima lahko svojo osnovo pri službah na občinskem sindikalnem svetu ali pri Zavodu za izgradnjo rekreacijskih centrov ali pri Izletniku, mora imeti področen program in koncept dela ter določena sredstva, s katerimi lahko pomaga pri prehodu na financiranje s strani delovnih or-

ganizacij. Možnosti za izlete je še dovolj, jasno pa je, da morajo le-ti dobiti tudi neko novo vsebino (kulturno-rekreacijsko). Organizacija izleta z avtobusom bi lahko potekala npr. takole: zbor v Celju ob 8,00, v Šempetru ogled rimskih nagrobnikov, postanek v Preboldu — malica, izlet peš na bližnji vrh z razlago, povratek v Prebold, kosilo, kopanje, povratek v Celje ob 18,00. Vodstvo izleta mora biti seveda strokovno. Takšen izlet bi verjetno pritegnil, mogoče v prvi fazi manj, z leti pa vedno več naših delovnih ljudi. Gre torej za izletništvo v našo bližnjo okolico, počasi pa bi lahko uvajali nove oblike, ki bi imele tekmovalni karakter, še pozneje pa bi lahko uvedli tudi daljša potovanja. Zato bi lahko izdali tudi poseben prospekt s točnim datumom in program izleta ter s ceno, ga razposlali vsem delovnim organizacijam in tako skupno organizirali — v sindikalnem okviru — prijeten, zanimiv in koristen izlet.

IV. LETNI ODDIH

I. Splošne značilnosti

Letni odih je v sedanjem času postal že nuja in tako smo lahko v najrazličnejših statističnih brošurah prebrali, da je število domačih leto-viščarjev v letošnjem letu lepo naraslo. Brez dvoma je to izraz življenjskega standarda, ne pa toliko razumevanja delovnih organizacij za organiziran letni odmor. Kakor smo lahko ugotovili, med našimi zaposlenimi še vedno letujejo v večini tisti, ki se poslužujejo tudi ostalih rekreativnih oblik, imajo primeren standard itd. Vsi tisti, ki so tudi in v marsičem še bolj potrebni pravega odmora, pa ostajajo doma. Vsi tudi dobro vemo, da ravno ti ljudje, ki ostajajo doma, tam še dodatno delajo, da ti ljudje v večini delajo še tudi popoldne — po delu doma in da tako ravno ti ljudje najteže živijo; število obolenj med njimi je čez mero veliko (tu bi morali napraviti tudi zdravstveno analizo!), prav ti delavci največkrat izostajajo od dela (kadrovske službe o teh dvoživkah, ker ni socialnih delavcev, bolj malo vedo, in tudi to bi morali dejansko, ne pa samo deklarativno urediti!). V zvezi s temi ljudmi se pojavlja vrsta problemov, ki niso samo njihovi, marveč naši skupni.

2. Kapacitete počitniških domov

a) Število ležišč

V celjski občini ima 24 delovnih organizacij počitniški dom, ali točneje povedano, nekaj ležišč v krajih ob morju ali v hribih. Vseh ležišč je po anketi, ki smo jo izvedli, kakor je že v uvodu zapisano, kar 643. To je glede na samo število precej, v primerjavi z zaposlenimi v naši občini (preko 26.000) pa malo. Dejstvo, da imajo delovne organizacije toliko ležišč, nas je vzpodbudilo, da smo ugotovili, kakšne kapacitete premorejo posamezne delovne organizacije. Največ ležišč premore Cinkarna (61), EMO (59), Na-Na (48 — tu gre pa že bolj za gostinski objekt kakor za počitniški dom), Zelezarna Štore (45), Uprava javne varnosti (46), GG (39) itd. Šte-

vilne pa so tudi delovne organizacije, ki imajo izredno malo ležišč. Tu pa pravijo — imamo jih, draga niso in tako vsaj delu zaposlenih nudimo cenejši oddih. To pa je seveda odprto vprašanje. Sem spadajo Vrvica s štirimi ležišči (16 zaposlenih), Plinarna-vodovod tri ležišča (90 zaposlenih), Moda 10 ležišč (127 zaposlenih), Center 10 (140 zaposlenih) itd.

Pri ugotavljanju števila ležišč, ki jih imajo najrazličnejše delovne organizacije (med njimi pa ni niti enega zavoda), lahko ugotovimo, da so kapacitete izredno majhnega obsega in zato nujno drage ter da je cela vrsta velikih delovnih organizacij (Aero, Klima, Žična, Toper itd.), ki nimajo lastnih domov in je tako neorganiziranost letnega oddiha v teh organizacijah verjetno še občutnejša.

Kje vse so domovi celjskih podjetij, ni bilo težko ugotoviti, saj imajo samo 3 delovne organizacije od 24 kapacitete v hribih, oziroma izven obmorskega pasu. Tako ima Etol na Voglu 21 ležišč, Cinkarna premore Sladko goro, Rinko in depandanso v Logarski dolini, kjer je 61 ležišč, ter Gozdno gospodarstvo Celje, ki ima nekaj ležišč na Skomarjih. Tu in tam imajo kakšen weekend, v katerih si morajo gostje kar sami kuhati (Libela na Pohorju), pa niso številni in jih zato niti kot potencialne ne moremo šteti. Tako je že iz tega lahko razbrati, da so tudi letni dopusti koncentrirani na poletno sezono, saj že same kapacitete (pri Cinkarni sploh ne gre za izrazito zimske) kažejo, da zimskega letnega oddiha ni, v kolikor pa je že, je pa to tako skromno, da ni omembe vredno. Delež kolektivov, ki bodo imeli večjo osnovo v zimski sezoni, pa se bo občutno popravil z izgradnjo na Golteh, saj bodo tu samo celjske delovne organizacije pridobile skoraj 120 ležišč bolj ali manj zimskega značaja. Seveda pa je na Golteh mogoče razviti tudi poletni oddih.

b) Kapacitete kuhinj

Kuhinjske kapacitete v domovih — vseh je za približno 700 obrokov hkrati — so povsod večje od števila ležišč iz dveh razlogov:

1. Številne delovne organizacije najamejo v sezoni še nekaj ležišč pri zasebnikih (točno število se močno spreminja) in tako v sezoni povečajo število svojih ležišč (to povečanje pa niti ni tako poceni, ker vzamejo delovne organizacije ležišča za vso sezono in jih morajo plačati, pa če so zasedena ali ne. (Tako npr. Železarna Štore, Elektro, Na-Na itd.).

2. Nekatere delovne organizacije iščejo dodatni dohodek od prodaje številnih obrokov drugim gostom. To pa je tudi problematično, ker je ob prevelikem številu gostov slabša kvaliteta in postrežba, to pa slabo vpliva na počutje domačega gosta.

Zanimivo je, da od 24 delovnih organizacij, ki imajo svoje počitniške kapacitete, kar 11 delovnih organizacij v svojih počitniških hišicah oziroma kapacitetah nima kuhinje in so zato delavci med počitnicami navezani na prehranjevanje v drugih gostinskih objektih ali pa si kuhajo sami. Glede na bodoče možnosti so še na najboljšem pri Na-Na v Tjesnem, pri EMO v Crikvenici ter pri Elektro na Rabu, kjer bo še možno dograjevati, ali pa kombinirati večjo izkoriščenost in s tem določen zaslužek, ki se bo poznal pri regresu zaposlenih v teh delovnih organizacijah.

c) Zaposlenost v domovih

V vseh počitniških domovih je samo 10 stalno zaposlenih; ti so v večini primerov tudi oskrbniki ali varuhi domov. Daleč največ jih je v cinkarniških objektih (6), več kot enega pa imajo samo še pri Elektro. Sezonske delovne sile je več. Vseh je 70, kar je za to število kapacitet, s katerimi razpolagajo naši domovi, relativno malo, zato je za te zaposlene treba že v času dela organizacijsko vse temeljito pripraviti, da ni večjih zastojev. Moramo pa zapisati, da je v delih za počitniške domove vključenih še precej ljudi, katerih pa seveda nobena statistika ne bo zajela. To so vsi tisti, ki mimo svojega delovnega mesta, ki ga zasedajo v delovni organizaciji, še vodijo politiko letnega oddiha, razne računovodske in korespondenčne službe itd. Popolnoma jasno nam mora tudi biti, da bi ob temeljiti analizi vseh stroškov, strošek doma v zvezi z delovno silo občutno porasel.

Domovi sami so v večini primerov starejši, tudi večje hiše, katere so kupile naše delovne organizacije že pred leti. Novogradnje so le weekend hišice (Celeia camp), počitniški dom Elektro na Rabu, počitniški dom Etola na Voglu in še nekateri, pri katerih je tudi več komforta in so še kolikor toliko podobni gostinskim penzionom. Marsikje imajo v eni sobi več kot tri ležišča (Železarna, Celjski tisk itd.), kar seveda povzroča precejšnje težave pri nastanitvah.

V naši anketi smo želeli zvedeti tudi, kolikšen del zemljišča pripada k domu. Odgovori so bili precej različni in tudi nepopolni, tako da je izredno težko napraviti kakršne koli zaključke. Kot ilustracijo naj navedemo, da ima v svoji posesti največ zemljišča Celjsko cestno podjetje (8017 m²) velika večina pa ničesar razen hiše in vrta. Precej odprto je vprašanje plaže, kjer individualnost vedno bolj izgineva. Interes naselij je, da bi bilo čim manj zaprtih. »Zaprte plaže« pa še vedno imajo pri EMO, Na-Na in še pri nekaterih, ki so bolj izven naselij.

d) Obratovalni čas in zasedenost

Čas, ko počitniški domovi obratujejo, je zelo različen in o enotnosti tu sploh ni možno govoriti. Skozi vse leto imajo odprto samo pri Cinkarni (Rinka in Sladka gora), vsi ostali pa imajo izrazit sezonski obratovalni čas. Od teh je samo dom na Voglu (Etol) odprt v zimskem času (od 31. 12. do 23. 4.), vsi ostali pa v poletnih mesecih. Zanimivo je, da so le redki tisti domovi, ki odpirajo svoje prostore ob istem času. Tu so velike razlike. Dom Elektro v Portorožu je odprt že od 24. 4., nekaj hišic v Celeia campu v Rovinju od 1. 5. dalje, ostali pa začno z delom na razne dneve v juniju; najkasneje, to je 1. 7., pa je svoj dom odprla letos Vodna skupnost. Glede konca obratovanja je veliko več enotnosti. Večina domove zapro 31. 8. ali 1. 9., le redki pa so odprti do sredine septembra. Ves september je za domače goste odprtih le nekaj weekend hišic Celeia camp. Tako lahko mirno zapišemo, da je večina kapacitet odprtih dobrih 70 dni in da v tem primeru 643 ležišč ne predstavlja močnega potenciala. Skromen račun nam pove, da je možno ustvariti zaradi kratkega obratovanja približno 45.000 nočitev, kar ob desetdnevnem letnem oddihu ob idealnih

pogojih daje možnosti letovanja samo 4500 zaposlenim, to je le za 17 % vseh zaposlenih v celjski občini.

O zasedenosti je pri tako omejenem obratovalnem času in pri tolikšnih potrebah težko govoriti. Podatki so seveda razveseljivi, saj večina počitniških domov v juniju in avgustu zasedena 100 %. Marsikje, kakor smo že zapisali, najamejo dodatne kapacitete. 100 % zasedene kapacitete v juliju in avgustu imajo, da naštejemo samo nekatere: Elektro, Vodna skupnost, Cestno podjetje, Prevoznništvo, Plinarna, Tkanina-galanterija itd. Izven teh dveh mesecev pa je stanje že občutno slabše, kljub manjšemu številu dni, ko so domovi odprti. Tako je pri Elektro zasedenost v septembru 70 %, pri Tovarni volnenih odevi junij 35 %, september 25 %, pri Na-Na junij 60 %, september 20 % itd.

Je tudi nekaj delovnih organizacij, ki svojih počitniških kapacitet skozi vse leto nimajo 100 % zasedenih in to je zaskrbljujoče, ko vendar vemo, da so potrebe po letnem oddihu v celjski občini velike. Sem spada dom EMO v Crikvenici, ki je bil zaseden junija 10 %, julija 45 %, avgusta 37 % in septembra 8 % z domačimi gosti. Etolov dom na Voglu ni imel niti en mesec v času zime nad 40 % zasedenih kapacitet, tudi Cinkarna ne more svojih oddihu namenjenih prostorov popolnoma zasesti, slab obisk pa so imeli tudi v domu socialnega zavarovanja. Vzroki za takšno stanje so gotovo predvsem v samih delovnih organizacijah (regresna politika, propaganda, sama politika letnega oddiha itd.) in jih bo seveda izredno težko najti kje drugje. Za te organizacije bi zunanji činitelji lahko storili več samo v organizacijskem pomenu, to pa seveda še ni dovolj.

e) Dohodek in amortizacija

Podatke (vsaj okvirne) o dohodku posameznih počitniških domov je bilo izredno težko poiskati, še težje uskladiti, zato lahko navedemo samo nekaj splošnih mnenj. Mogoče je vzrok za takšno stanje tudi čas, ko smo podatke zbirali, saj še dober del organizacij ni zaključil »finančnega dela poslovanja« posameznih domov.

Od vseh 24 organizacij, ki imajo počitniške domove, samo dve ne upoštevata amortizacije pri vprašanju dohodka počitniških domov, ostale pa so amortizacijo izločile in jo pokrivajo iz ostalih virov financiranja celotne delovne organizacije. Pri tem pa moramo še zapisati, da je, kolikor smo dobili odgovorov (14!) na to vprašanje, samo dvema delovnim organizacijama uspelo ustvariti dohodek (Na-Na, Elektro), dve ugotavljata, da gre pri poslovanju za enaki dohodek in strošek (Merx, Železarna), ostali pa izkazujejo kar precejšen primanjkljaj — le-tega pa pokrivajo na zelo različne načine. V tistih delovnih organizacijah, kjer je ta majhen, pravijo, da ga pokrivajo iz sindikalne članarine, drugje iz sklada skupne porabe, v večini pa po zaključnem računu iz dohodka podjetja. Poenotenje vprašanj bo tu izredno težavno.

f) Cene

Ko pregledujemo penzijske cene posameznih počitniških domov, vidimo, da nimata niti dva enakih cen. Neenotnost je tudi tam, kjer gre samo za ležišča in si morajo gostje preskrbeti hrano sami. Zanimivo je,

da imajo le redki skozi ves obratovalni čas enako ceno (tisti, ki imajo samo ležišča, pa jih zaračunavajo ves čas enako!), kar kaže, da počasi delovne organizacije prehajajo v bolj realne oblike poslovanja. Ker tudi tako imenovano glavno sezono delijo zelo različno, ne moremo točno ugotoviti, kakšna je povprečna cena v glavni sezoni, kakšna pred tem časom in kakšna po njem. Po najrazličnejših pregledih smo ugotovili, da je v glavni sezoni povprečna cena za zaposlene iz delovne organizacije 27 N-din, v času pred sezono in po njej pa 22 N-din (v ceni ni upoštevan regres!). Vsi imajo tudi cene še naprej razčlenjene, saj so cene za ostale »Jugoslovane« nekoliko višje (v povprečju za 10 %), še višje pa so za tuje goste (višje za 20 in več %), s čimer si že v marsikaterem domu krepko pomagajo. S tem dohodkom pokrivajo del slabšega »zaslužka« pri svojih, domačih ljudeh. Razumeti moramo, da so % marsikje še precej višji, (tudi do enkrat za tuje goste) in tako popolnoma razumemo tiste, ki pravijo, da z enim tujcem pokrijejo stroške dveh domačih gostov.

g) Odprt ali zaprt tip

Sindikalni in turistični delavci se že nekaj let nazaj zavzemajo za odprt tip počitniških domov, saj je nujno potrebno postopoma doseči rentabilnost. Tako mnenje zastopajo enaki forumi tudi v Celju. Že bežni pregled mnenj v celjskih delovnih kolektivih pa kaže nekaj popolnoma drugega. Večina, ne glede na rentabilnost, zagovarja zaprt tip počitniških kapacitet. Odprti tip zagovarjajo predvsem tam, kjer je bila sedanja zasedenost nizka (EMO, Cinkarna, Metka), ali pa tam, kjer prehajajo hitreje tudi pri počitniških kapacitetah na bolj komercialne osnove (Na-Na). V globlje proučevanje tega problema se tu ne bi spuščali, opozorili pa bi le na nekatere predloge, ki se nam zde kljub samoupravnosti uresničljive:

1. Domovi so zasedeni kratek čas in zato v domu nikjer ne letuje večina zaposlenih. Torej so domovi v večini primerov samo za določeno skupino ali sloj, ki redno letuje. Ta skupina želi še naprej imeti ta privilegij. Skrb zaradi slabih izkušenj s tujimi gosti je odveč, saj je tako rekoč vse odvisno od režima, ki vlada v domu.

2. Denar, s katerim pokrivajo delovne organizacije primanjkljaj v domovih, je del skupnega dohodka, ki so ga ustvarili vsi zaposleni, zato je nujno potrebno več storiti, da bodo domovi čim bolj in čim dalj časa obiskani. Možnosti sta dve. Treba je spraviti na oddih v svoje domove več domačih zaposlenih ali pa dom odpreti tudi drugim obiskovalcem.

3. Vsi tisti, ki nimajo svojih kapacitet, žele organizacijo, ki bo pomaga pri organizaciji letnega oddiha. Precej Celjanov že sedaj letuje v domovih sosednjih delovnih kolektivov, to obliko pa bi ob solidni, enotni organizaciji povečali v zadovoljstvo večine zaposlenih.

3. Regresiranje

Začeti moramo pri dejstvu, da je stimulacija letnega oddiha nujna, iz preprostega razloga, ker je letni oddih za vsakega zaposlenega in s tem tudi za delovno organizacijo oziroma skupnost koristen. Če želimo imeti fizično dobro spočite ljudi, tedaj moramo v neki obliki regresirati letni

oddih. Odprto pa je vprašanje, zakaj regresirati tudi tiste, ki v času letnega oddiha ostanejo doma, iz najrazličnejših razlogov pa med oddihom celo še bolj in še več delajo. V teh primerih gre za navadno delitev denarja, ki je naposled vzet iz »sklada osebnih dohodkov«; tako je za letni oddih nekaj napravljeno zgolj formalno. V tem primeru je bolje, da ohranimo denar tam, od koder smo ga za regresiranje vzeli.

Vprašanje regresov je kakor povsod po Jugoslaviji tudi pri nas v Celju izredno neenotno urejeno. Praktično ni nobenih stičnih točk, pa če gre tudi za popolnoma sorodne delovne organizacije. Od 95 anketiranih organizacij jih je 16 odgovorilo, da sploh ni imelo regresa. Med delovnimi organizacijami, ki niso imele regresa, so vzgojne ustanove (kar 3!), prometne (Izletnik, Prevoznništvo), industrijske (EMO), obrtne (Nega) itd. Ne moremo trditi, da samo nekatere panoge gospodarstva nimajo regresa, pač pa je to odvisno od čisto subjektivnih ocen posameznih delovnih organizacij.

Večina delovnih organizacij v Celju je ubrala najbolj preprosto pot, in sicer to, da so nekaj denarja namenili vsem zaposlenim. S tem so se izognili najrazličnejšim kritikom in formalno napravili nekaj za letni oddih. Teh je kar 54 od 95 anketiranih delovnih organizacij. Ostale delovne organizacije pa so regresirale samo tiste, ki so bili na letnem oddihu (kjerkoli — prinesli pa so morali račun), ali pa samo tiste, ki so bili v njihovih počitniških domovih. Obe omenjeni varianti sta v zvezi s počitniško politiko še najbolj sprejemljivi. Kakor pa smo že omenili, tudi tu ni nobenih pravil in tako bi lahko kot ilustracijo navedli le nekatere organizacije, ki imajo letni oddih in regresiranje tako urejeno.

Od anketiranih delovnih organizacij jih ima le 10 stalen regres (že več kakor 2 leti), vse ostale delovne organizacije pa imajo vsako leto vprašanje regresov ponovno na dnevnem redu. Tudi v statutih ali posebnih pravilnikih je to vprašanje izredno redkokje (Cinkarna, Tehnomercator) opisano. Vzrok za to lahko iščemo predvsem v izredni nestalnosti delitve tega dohodka. V statutih je letni oddih omenjen samo pri Tehnomercatorju, kjer imajo tem vprašanjem namenjen 267. člen, v 271. členu Statuta podjetja pa je zapisano: »Pri organizaciji letnega odmora je dolžno podjetje zagotoviti, da bodo sredstva, ki so namenjena za cenejši odmor članom kolektiva, uporabljena racionalno in tako, da se z njimi omogoči rekreacija z letnim dopustom tudi delavcem z nižjimi osebnimi dohodki in zlasti z večjim številom otrok.«

V Cinkarni so sprejeli v mesecu februarju 1968 poseben pravilnik o organizaciji in financiranju rekreativnih dejavnosti, kar moramo pozdraviti. Iz njega bi lahko tudi ostale delovne organizacije marsikaj povzele.

Pri zneskih in oblikah regresiranja je izredno veliko različnih meril. Najčešče se pojavi oblika zaokrožene številke za vse zaposlene člane, ne glede na število dni, katere bo zaposleni preživel na letnem oddihu. Zneski so zelo različni. Tako prispevajo v podjetju Plinarna-vodovod 500 N-din, v podjetju Elektro 550 N-din, v podjetju Ceste-kanalizacije 300 N-din, na Gimnaziji 150 N-din. Izredno heterogenost pa opazimo zlasti pri regresiranju svojcev zaposlenih (to je menda nadomestilo za bivši »K-15«). Za

ilustracijo bomo navedli samo nekatere izrazitejše primere. V Etolu dobe zaposleni 300 N-din, zakonci 200 N-din, otroci pa 150 N-din; pri Cestnem podjetju Celje dobe poročeni zaposleni 600 N-din, neporočeni pa 450 N-din. Na moč komplicirano imajo to urejeno pri Zlatarni, kjer dobe zaposleni 50 N-din regresa in 196,65 N-din za prevoz ter še 150,00 N-din. Nekatere organizacije regresirajo število dni na letnem oddihu (seveda ga omejujejo do 10 ali 15 dni). Tako imajo Petrol, PTT in še nekateri. V Cinkarni, kjer gre tudi za socialni moment, znaša dnevni regres od 10—22,50 N-din. Trdno smo prepričani, da je tu možnih res nekaj variant, takšna mnogostranost pa naposled ni dobra niti zdrava, če se spomnimo samo na medsebojne odnose med zaposlenimi.

4. Usmeritev letovanj

Usmeritev letovanj je v večini primerov prepuščena lastni presoji, saj anketirani to misel zagovarjajo v 80 %. Zato vidimo tudi direktne možnosti specializirane delovne organizacije, ki bi lahko storila več koristnega v usmerjevalni politiki (za zaposlene in delovno organizacijo). Res je, da je usmerjanje v večini prepuščeno posameznim ljudem, toda res je, da je za samo usmerjanje v Celju vse premalo zanimanja. Prizadevanja turističnega podjetja Izletnik za pomoč delovnim organizacijam pri vprašanih usmerjanja in pri sami organizaciji letnega oddiha se bodo v prihodnje še povečala, saj je bilo leto 1968 začetek večjega delovanja, po zanimanju in dogovorih pa lahko sklepamo, da bo tega še več v letu 1969. 15 % zaposlenih je usmerila na letovanje služba v okviru delovne organizacije in jasno je, da gre tu za usmeritev v lastne počitniške domove, saj je kot na dlani, da nekaj v delovni organizaciji za svoj »dom« morajo storiti. Več v tej smeri — to nam mora biti jasno — tudi v okviru delovne organizacije ne bodo mogli storiti, saj za več tudi ni na razpolago lastnih kapacitet. Samo 5 % usmerjanja odpade na specializirane turistične organizacije in to nas pravzaprav najbolj preseneča, saj bi le te morale že iz lastnih komercialnih smotrov več delati v tej smeri. Res pa je tudi, da pride v te organizacije veliko zaposlenih, katerim so potrebne »posredniške storitve«.

Kam gredo naši zaposleni na letni oddih? To ni bilo težko ugotoviti, saj so na to vprašanje v anketi anketirani točno in hitro ter lahko odgovarjali. 95 % vseh gre v različne kraje ob morju (od tega večina v Istro in na Kvarnersko območje), 4 % v planine (tu gre bolj za zaposlene v Cinkarni), 1 % pa v tujino ali kam drugam. Zanimivo je, da je bilo le tu in tam kakšno mnenje, ki je potrjevalo, da hodi nekaj ljudi na letni oddih tudi v naša zdravilišča. Zato menimo, da je ravno izletništvo v naša zdravilišča možno bolj razviti in mora priti do večjega izraza.

5. Organizatorji letovanj

V celjski občini lahko organizatorje letovanj razdelimo v grobem na dve skupini in to v turistične organizacije ter amaterje v delovnih organizacijah.

a. Turistične organizacije:

Turističnih organizacij, ki se ukvarjajo z organizacijo letovanj, je v Celju kar precej, vse skupaj pa kljub obilnim možnostim ne predstavljajo veliko v organiziranju letnega oddiha za zaposlene. Ta dejavnost je še preveč ob strani, saj je osnova teh organizacij v bistvu še vedno izlet in izletništvo, ki tudi prinaša, seveda do neke mere še najvišji dohodek. Poglejmo nekoliko organiziranost službe letnega oddiha v turističnih organizacijah:

Pri Izletniku je v turistični poslovalnici v Celju sistemizirano delovno mesto referenta za letni oddih in izlete po domovini. Ta referat je v letošnjem letu dal številnim zaposlenim razne informacije o možnostih za letovanje, z napotnicami Izletnika je odšlo na letni oddih 674 oseb. To je relativno veliko število, zato so se pri tem podjetju odločili, da bo v prihodnje ta referat skrbel za rekreacijske izlete in za letni oddih, izlete po domovini pa bodo opravljale druge službe. Tako bo pravzaprav odprto prvo delovno mesto v Celju (razen v Železarni Štore), ki bo načrtno skrbelo za rekreacijo naših zaposlenih. Izletnik je pri organizaciji letovanj sodeloval s številnimi turističnimi organizacijami, ki imajo v svoji oskrbi počitniške domove (Alpe-Adria, SAP), pa tudi s profesionalnimi turističnimi organizacijami (Atlas, Dalmatia-turist, Kvarner-Ekspres, Trans-turist itd.) in turističnimi društvi (Poreč, Kašteli itd.), tako, da je bilo možnosti poceni letovanja res izredno veliko. V večini je bila organizacija solidna.

Pri »Kompasovi« poslovalnici, kjer je referat za letni oddih povezan s prodajo nekaterih voznih kart, so imeli v letu 1968 občutno manj letovalcev — vseh le 234; vzrok za to naj bi bil predvsem v kadrovskih problemih. Največ zaposlenih so v tej poslovalnici poslali predvsem v domove, ki jih je to veliko ljubljansko podjetje najelo v okviru svojega počitniškega servisa.

»Zavod za igradnjo rekreacijskih centrov« je v letu 1968 prvič skušal organizirati tudi nekaj letovanj. Da bi to delo steklo, so se povezali s turistično organizacijo Alpe-Adria in so k njej napotili 58 oseb, ki so letovale v njihovih domovih. Za boljšo organizacijo službe letnega oddiha so pri »Zavodu« odprli tudi »polovično« delovno mesto za letni oddih.

»Popotnik«, mladinska turistična poslovalnica, je izredno aktivna pri delu z mladino. Oskrbovali so predvsem počitniški tabor »Goran« v Makarski. Tja so na »počitnice« prepeljali skoraj 2000, predvsem seveda mlajših oseb. Cene tu niso visoke, in zato moramo to letovišče, ki se ubada s številnimi problemi, ohraniti in mladino v vseh prizadevanjih podpreti.

Ostali, kot so »TT«, »Ljubljana-transport«, OTD Celje in mogoče še kateri, so opravljali bolj informativno službo, ki v Celju še vedno ni dovolj razvita.

b. Posamezniki v delovnih organizacijah

V celjski občini je preko 26.000 zaposlenih, v nobeni delovni organizaciji, razen v turističnih in v Železarni Štore, kjer imajo referenta za rekreacijo, pa ni profesionalno zaposlenega človeka, ki bi se sistematično ukvarjal z letnim oddihom in z drugimi oblikami rekreacije. To je brez

dvoma porazno dejstvo, in zato se moramo preko sindikatov truditi, da bo vsaj v delovnih organizacijah s preko 1000 zaposlenimi v okviru splošne službe sistemizirano tudi delovno mesto referenta za rekreacijo. V organizacijah nad 500 zaposlenih pa naj bi po dve delovni organizaciji skupaj financirali to delovno mesto. Trdno smo prepričani, da je zaradi neorganiziranosti vse delo za rekreacijo izredno razdrobljeno in slabo.

Tako lahko — razen v Železarni Štore — govorimo le o amaterskem delu posameznikov, ki imajo mimo svojih vsakdanjih službenih obveznosti še to dodatno breme. V večini so to pri letnih oddihih vodje splošnih služb in kadrovniki, medtem ko se z ostalimi oblikami rekreacije vneto ukvarjajo predvsem tisti, katerim so posamezne oblike (telesno-kulturne, izletništvo) predvsem neke vrste razvedrilo, tu in tam pa tudi hoby. Kako težko pa je to delo sistematično voditi, vemo in tako zaradi preutrujenosti in nerazumevanja teh posameznikov izgubljam v celoti na širini, kar se logično odraža tudi na kvaliteti. Zato moramo čim prej začeti z odpiranjem delovnih mest za rekreacijo, da nam ne bo usahnilo še tisto malo, kar imamo sedaj.

6. Sklepne misli o letovanjih

Letovanja so nujno potrebna. Vemo, da pri nas letuje premalo zaposlenih, vemo pa tudi, da to ni prav. Treba bo v prihodnje tudi glede te vrste standarda in potreb delovnih ljudi nekaj več napraviti, saj je število »letovalcev« v letošnjem letu v številnih delovnih organizacijah upadlo (ŠIKC Štore, Cinkarna, Železarna itd.), marsikje pa stagniralo. Le redke delovne organizacije pa izkazujejo povečano število tistih, ki so bili letos na letnem oddihu (PTT, Ceste-kanalizacije, Aero, IV. osnovna šola itd.).

Tako se samo po sebi sproži vprašanje, kje so vzroki za takšno stanje. Na to lahko odgovorimo z navedbo nekaterih značilnosti:

- ni profesionalnih služb v delovnih organizacijah,
- preskromne kapacitete,
- prevelika zaprtost in čuvanje kapacitet za lastne potrebe,
- premajhna propaganda in skromno poznavanje počitniških prilik,
- potrebe po domačem delu nekaterih ali številnih zaposlenih.

Te značilnosti seveda niso vse; v posameznih delovnih organizacijah bi jih morali posebej analizirati in ugotoviti potencialne »možne letovalce« (ne delajmo si iluzij, da bodo vsi letovali!) in na podlagi teh spoznanj graditi celotni kompleks letnega oddiha oz. ostalih rekreativnih oblik naprej.

Brez sentimentalnosti lahko tudi zapišemo, da bi lahko nekatere probleme v zvezi z letnim oddihom v posameznih delovnih organizacijah rešili kmalu, potrebno je le malo več vneme in pravega razumevanja. Ta proces se lahko pospeši ob dobri instituciji za rekreacijo izven delovnih organizacij, ki pa bo vendar pod njihovim vplivom, ker bo delala zanje. To pa bi lahko opravljal tudi Zavod za izgradnjo rekreacijskih centrov v Celju ob programu dela, ki ga bodo sprejele vse delovne organizacije in tako ne bo odvisen od volje posameznikov. Logično je, da mora celota graditi celoto.

V. ZAKLJUČEK

Popolnoma razumljivo je, da je celotni prikaz, ki smo ga pripravili, skiciran in le tu in tam s statističnimi podatki podkrepjen zapis o nekaterih problemih rekreacije v najširšem pomenu besede. Ne domišljujemo si, da smo odkrili kaj novega. Želeli smo samo zbrati, zaokroženo zapisati osnovne ugotovitve o rekreaciji v Celju, o nekaterih njenih problemih in oblikah, katere bomo lahko venomer dopolnjevali in s tem pomagali vsem zaposlenim in delovnim organizacijam.

Za zaključek bi radi strnjeno še enkrat povzeli svoje ugotovitve:

1. Rekreativnih oblik med delom v Celju ni. S posebno skupino bi lahko to vsaj deloma bolj temeljito analizirali in predlagali konkretno, kaj je treba storiti, da bi tudi v tej obliki rekreacije storili prve korake.

2. Telesna kultura je osnova celotne rekreativne dejavnosti zaposlenih. V najrazličnejših oblikah telesne kulture sodeluje največje število prebivalcev — od šolske mladine do najstarejših, zato moramo v celoti podpreti prizadevanja telesno-kulturnih organizacij po boljši organiziranosti in povezanosti med njimi in ostalimi organizacijami, ker bodo le tako rezultati lepši in koristnejši. Nujno je tudi potrebno:

a) da neka specializirana organizacija prevzame celotno skrb nad vsemi rekreativnimi objekti (v širšem in ožjem pomenu besede), da bodo gradnje bolj sistematične in da v zvezi s tem ne bo večtirne »rekreativne politike«;

b) da delovne organizacije prispevajo iz svojih sredstev več denarja za vse oblike rekreacije; naš predlog je — najmanj 1,5 % od bruto OD;

c) da ustanovijo v večjih delovnih organizacijah samostojne referate za rekreacijo, več manjših pa naj ustanovi skupaj enega;

d) da se bolj opremo na delo izredno aktivnih amaterjev, ki ne prejemajo za svoje delo nobene nagrade, in da jim damo primerno javno pohvalo.

3. Tako imenovani »zeleni pas« v Celju je teoretično dodelan. Izgranji tega bo treba posvetiti vso pozornost. Ker gre tu za izredno pomembne gradnje, ki se direktno tičejo vseh zaposlenih, moramo bolj aktivno vključiti vse delovne organizacije Celja.

4. V zvezi z izletišči v Celju so nujni skupni sestanki Zavoda za izgradnjo rekreativnih centrov, komisije za rekreacijo pri ObSS, komisije za šport, OTD ter predstavnikov občinske skupščine, saj bo le tako koordinirano delo dalo boljše rezultate. Posebno skrb bi morali posvetiti tudi izletniškim oblikam, ker je možnost kombiniranih oblik res izredno veliko.

5. Letni oddih je kljub pomembnosti v celjski občini še vedno precej zapostavljen, saj je kljub velikim finančnim »investicijam v raznih oblikah« uspeh majhen. Pri tem bi ponovno opozorili na naslednje:

a) počitniške kapacitete celjskih delovnih organizacij so izredno razdrobljene, zato so tudi drage in v marsikateri delovni organizaciji tudi slabše izkoriščene. Predlagamo, da se temeljito analizira, kje so najboljši pogoji, in tam se naj grade za večje število delovnih organizacij počitniške

kapacitete, ki bodo cenejše in ugodnejše. Možnosti izmenjav bi bile s tem večje.

b) Za boljšo organiziranost in izkoriščenost počitniških kapacitet moramo v Celju urediti skupno recepcijsko službo, tako kakor jo imajo v marsikaterem mestu tudi v Sloveniji. Predlagamo Zavod za izgradnjo rekreacijskih centrov, ali pa da to delo prepustimo celjskemu Izletniku, ki je v teh prizadevanjih še največ storil, nekatere delovne organizacije pa so že v dogovoru z njimi.

c) Politika regresiranja je v celjski občini izredno raznolika. Sindikati bi se morali potruditi, da bi imelo regresiranje enaka izhodišča. To je nujno potrebno urediti, saj te mnogostranosti bolj škodujejo kakor koristijo. Upoštevati moramo socialne momente, vedno pa to ne sme biti pravilo.

d) Počitniške domove je treba nujno iz pasivne postavke spremeniti v aktivno.

e) Onemogočiti je treba z najrazličnejšimi ukrepi pretirano naporno delo po končanem rednem delu ali med letnim oddihom. Vemo, da bo to izredno težko, toda v tej smeri je nujno nekaj ukreniti.

6. Organizirati bomo morali boljšo propagandno službo za vse oblike rekreacije. Zato naj sindikat s pomočjo delovnih organizacij izda poseben prospekt za zimski in poletni čas, v katerem bo prikazano, kdaj in kje se je mogoče rekreirati v celjski občini. To pa seveda ne bo smela biti enkratna akcija, delovne ljudi je treba neprestano z veliko prizadevnostjo in iznajdljivostjo opozarjati na obstoječe in na novo nastajajoče možnosti za aktivno rekreacijo. Samo na ta način bodo rekreativne dejavnosti dosegle svoj pravi družbeni pomen.

DR. ALEKSANDER HRAŠOVEC

KMEČKO POKOJNINSKO ZAVAROVANJE**I. Uvod**

V naši javnosti se vedno pogosteje pojavlja vprašanje kmečkega pokojninskega zavarovanja. Letos poleti je skupščina komunalne skupnosti zdravstvenega zavarovanja kmetov v Celju razpravljala o tej pobudi in jo pozdravila. Vendar je zelo resno ocenila realne možnosti in soglasno ugotovila, da je nemogoče govoriti o kmečkih pokojninah, ki bi temeljile na samofinanciranju.

V občinah Brežice, Celje, Laško, Mozirje, Sevnica, Slovenske Konjice Šentjur, Šmarje pri Jelšah in Žalec, ki tvorijo celjsko skupnost zdravstvenega zavarovanja, je bilo lani poprečno še vedno 54.351 kmečko zavarovanih oseb, v vsej Sloveniji pa 302.940, to se pravi, kmetov in njihovih družinskih članov. Zato so gotovo problemi njihovega zdravstvenega, še bolj pa pokojninskega zavarovanja zanimivi tudi za širšo javnost.

Zdravstveno zavarovanje kmetov je bilo uvedeno pri nas leta 1960. Je obvezno, zajema pa vse, »ki se ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo kot rednim poklicem, ali pa se v pridobitne namene kot posamezniki ukvarjajo z lovom ali ribolovom, ne glede na to, ali imajo morda dohodke tudi od kakšne druge dejavnosti«. To besedilo zakona je stalni kamen spotike, dosedanje izkušnje tega vprašanja niso razčistile. Zato je razumljiva večletna težnja samoupravnih organov v tem zavarovanju, da se razčisti tako imenovani »status kmeta«, ali bolj točno rečeno, da se razčisti vprašanje dodatnega financiranja, ker se tudi zdravstveno zavarovanje pri dosedanjem številu zavarovancev ne more samo uspešno financirati. Zakon daje namreč položaj (status) kmeta vsakemu, ki je lastnik še tako majhnega kmečkega zemljišča, in zavaruje po njem tudi njegove družinske člane. Zato se je vsa leta postavljalo pereče vprašanje dodatnih virov financiranja, in sicer v dveh smereh:

1) Ali naj se določi status kmeta tako, da so zavarovani le kmetje, ki so ekonomsko dovolj močni, da zmorejo potrebne prispevke za to zavarovanje (zavarovalno premijo)? Ob tem pogoju se lahko to zavarovanje samo financira, ker bi bili tudi uživalci samo ti kmetje.

2) Ali pa morajo (ob dosedanjem krogu zavarovancev) dodatno financirati to zavarovanje tudi družbeno-politične skupnosti?

Kompromisno rešitev so prinesli s 1. 1. 1969 spremenjeni predpisi o davkih in prispevkih občanov. Novi predpisi terjajo, da prispevajo v sklad delno vsi lastniki zemlje, ne glede na to, ali so zavarovani tudi iz drugega pravnega naslova (delavci, upokojenci, ki so »polproletarci«, kot jim po domače pravimo); večji del pa prispevajo kmečki zavarovanci sami.

Seveda so se vsa ta vprašanja znova pojavila v razpravah o pokojninskem zavarovanju kmetov, tembolj, ker se je postavilo načelo, da naj bi se to zavarovanje samo financiralo.

Zato sem primerjal nekaj podatkov o naših kmetih, predvsem tiste, ki bi bili za bodoče pokojninsko zavarovanje najpomembnejši, zlasti če bi to zavarovanje hoteli postaviti na načelo samofinanciranja. Mislim, da se zaključki vsiljujejo sami po sebi.

II. Krog in gibanje števila zavarovancev

Krog zavarovancev se vsa leta po uvedbi zavarovanja ni spreminjal, bistveno pa se je spreminjalo število zavarovancev in tako nehote postaja odsev naših kmečkih razmer.

Pri vseh primerjavah gre za tele kategorije zavarovancev:

1. Nosilci zavarovanja so lastniki zemlje in obenem zavezanci prispevkov za zavarovanje; ločimo jih v 2 skupini:

a) nosilci zavarovanja — kmetje: to se pravi kmečki gospodarji, ki se sami (in seveda po njih zavarovani družinski člani) »ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo kot rednim poklicem«.

b) nosilci zavarovanja — nekmetje; to so sicer lastniki zemlje, ki so sami zavarovani iz drugega naslova (npr. delavci, upokojenci), na njihovi zemlji pa se nekateri družinski člani »ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo kot rednim poklicem« in so zato ti družinski člani kmečko zavarovani.

2. Kmečki zavarovanci so nosilci zavarovanja — kmetje in njihovi, po njih zavarovani družinski člani in družinski člani nosilcev zavarovanja — nekmetov, ki so po njih »kmečko« zavarovani.

Podatki, ki sem jih po teh kriterijih primerjal, so sami dovolj zgovorni in kažejo za celotno republiko Slovenijo tole sliko:

Prebivalcev je bilo leta 1960 (uvedba kmečkega zavarovanja) 1.580.000, letos pa 1.699.000 ali z indeksom izraženo 105,6.

Aktivnih zavarovancev — delavcev je bilo leta 1960 v Sloveniji 474.259, letos pa 576.837 (indeks 121,6).

Kmečkih zavarovancev je bilo leta 1960 v Sloveniji 387.267, letos pa 299.187 (indeks 77,2).

Nosilcev zavarovanja je bilo leta 1960 v Sloveniji 122.635, letos pa 98.945 (indeks 80,6).

Menim, da je to gibanje zelo zanimivo, zato sem ga primerjal po posameznih letih in pokaže tole sliko:

Leto	Nosilci zavarovanja		Kmečki zavarovanci	
	število	indeks	število	indeks
1960	122.635	100	387.267	100
1961	122.315	99,7	384.610	99,3
1962	120.894	98,6	382.956	98,9
1963	119.477	97,4	375.767	97,0
1964	117.082	95,5	360.082	93,0
1965	117.031	95,4	359.240	92,7
1966	110.700	90,3	344.176	88,9
1967	106.352	86,7	335.075	86,5
1968	100.145	81,7	302.940	78,2
1969	98.945	80,6	299.187	77,2

Iz te primerjave izhaja jasna ugotovitev, da število »kmečkih gospodarjev« pada, še hitreje pa pada število njihovih družinskih članov, to se pravi, da so bile naše kmečke družine pred leti številnejše, kot so danes.

Celjska skupnost zdravstvenega zavarovanja kmetov žal ni zajemala ves čas istega področja, bilo je v teh letih več upravno teritorialnih sprememb. Zato točno primerljivih podatkov za vse 10-letno obdobje nimamo. Lahko pa primerjamo podatke od leta 1965—1969, torej zadnjih 5 let, ki nam pokažejo tole sliko:

Leto	Nosilci zavarovanja		Kmečki zavarovanci	
	število	indeks	število	indeks
1965	19.658	100	63.418	100
1966	19.009	96,7	61.062	96,3
1967	17.241	87,7	56.191	88,6
1968	16.574	84,3	54.351	85,7
1969	16.201	82,7	51.601	81,4

Ker gre v prvem primeru za 10-letno obdobje, v drugem pa za 5-letno, sem primerjal tudi podatke za vso Slovenijo in podatke za našo skupnost v letih 1965 do 1969, kar pokaže tole sliko:

Leto	Nosilci zavarovanja				Kmečki zavarovanci			
	Število		Indeks		Število		Indeks	
	SRS	Celje	SRS	Celje	SRS	Celje	SRS	Celje
1965	117.031	19.658	100	100	359.240	63.418	100	100
1969	98.945	16.201	84,5	82,4	299.187	51.601	83,3	81,4

Podatki sami so dovolj zgovorni. Ta pojav radi imenujemo »razslojevanje« kmetov ali pa migracijo dežele v mesto. Res je to svetovni problem, s katerim se ubadajo tudi druge države, a žal inozemskih statistik

nisem imel na voljo, da bi jih primerjal. Že primerjava med Slovenijo in našo skupnostjo pa nam pokaže, da smo pri nas še na slabšem kot drugje. Med tem ko je v Sloveniji število nosilcev zavarovanja padlo — v indeksu — na 84,5, je v celjski skupnosti padlo na 82,4, število kmečkih zavarovancev pa v Sloveniji na 83,3, pri nas pa na 81,4.

Ta primerjava pa ni popolna, če jo ne primerjamo s starostno sestavo (strukturom) kmetov in gospodarsko močjo kmečkih gospodarstev, kar bom poizkusil primerjati v nadaljnjih izvajanjih.

III. Starostna sestava

Človekova starost brez dvoma bistveno vpliva na njegovo pridobitno sposobnost, zato je starostna sestava prebivalcev kake države gospodarsko izredno pomembna in nam velike pove. Vse to velja seveda tudi za posamezne skupine prebivalstva, v našem primeru za kmečke zavarovance, saj predstavljajo — pri obveznem zavarovanju — naše kmečko prebivalstvo.

Primerjal sem podatke o starosti prebivalstva za leto 1968 za vso Jugoslavijo s tistimi za Slovenijo (vir: Statistični koledar Jugoslavije — 1969) ter obojne primerjal s podatki o kmečkih zavarovancih za Slovenijo in za našo skupnost *po stanju 30. 9. 1968*. Podoba je takale:

Starost	Prebivalci SFRJ		Prebivalci SRS		Kmečki zavarovanci			
	število	%	število	%	SRS		Celje	
					število	%	število	%
Do 15 let	5,734.000	28,45	426.000	25,19	71.106	23,47	13.069	24,94
Od 16—29 let	4,908.000	24,35	403.000	23,83	38.368	12,67	6.706	12,80
Od 30—49 let	5,600.000	27,79	462.000	27,32	70.118	23,15	12.229	23,34
Od 50—64 let	2,450.000	12,16	243.000	14,37	65.928	21,73	11.351	21,66
Od 65 let dalje	1,462.000	7,25	157.000	9,29	67.520	18,98	9.046	17,26
Skupaj	20,154.000	100,00	1,691.000	100,00	302.940	100,00	52.401	100,00

Ta primerjava je dovolj zgovorna že sama po sebi. Nekatere razlike med podatki za vso Jugoslavijo in Slovenijo so več ali manj znane, vendar opazimo, da je otrok do 15 let v Sloveniji manj, zato pa je po drugi strani več starejših ljudi. Tako je npr. nad 50 let starih ljudi v Sloveniji 23,66 %, v Jugoslaviji pa le 19,41 %.

Očitne pa so razlike med podatki za vse prebivalstvo in podatki za kmečke zavarovance, medtem ko so si podatki za kmečke zavarovance za Slovenijo in našo skupnost močno podobni. Pri primerjavi teh podatkov lahko govorimo praktično o razliki — pa še ta je majhna — le v zadnji starostni skupini nad 65 let (17,26 % Celje in 18,98 % SRS).

Bode pa v oči razlika med prebivalci in kmečkimi zavarovanci v starostni skupini od 16—29 let, torej pri mladini, in pa v skupini ljudi nad 65 let. Kmečke mladine je tako v vsej Sloveniji, kot pri nas v Celju, skoraj

enkrat manj kot prebivalcev, nasprotno pa je starih ljudi — kmetov skoraj enkrat več (23,83 : 12,67 ali 12,80 v Celju in 9,29 : 18,98 ali 17,26 v Celju).

Ko sem še podrobneje razčlenjeval starejšo skupino naših kmečkih zavarovancev (nad 65 let), mi je postala znana ugotovitev, da so ostali pri nas na kmetijah le starejši ljudje, še očitnejša.

Njihova razdelitev na 3 starostne skupine pokaže v primerjavi med vso Slovenijo in našo skupnostjo tole sliko:

	Od 65—69 let		Od 70—75 let		Nad 75 let	
	število	%	število	%	število	%
SRS	25.109	8,29	16.734	5,25	15.677	5,17
Celje	3.859	7,36	2.517	4,81	2.670	5,09

Če hočemo podrobneje analizirati starostno sestavo in predvsem ugotavljati njen vpliv na gospodarsko zmogljivost naših kmetij ter na njihovo produktivnost, moramo ugotoviti starostno sestavo nosilcev zavarovanja — kmetov, to se pravi tistih, ki so res pravi »kmečki gospodarji« in ki se sami in seveda na njihovih kmetijah tudi njihovi družinski člani »ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo kot rednim poklicem«. Ta skupina kmečkih proizvajalcev namreč plačuje prispevke, od njihovega dela je v glavnem odvisna ekonomska moč kmetov. Upoštevajoč starostne skupine se pri njih pokaže naslednja slika:

Starost	Nosilci zavarovanja — kmetje			
	Slovenija		Celje	
	število	%	število	%
Do 15 let	13	0,01	2	0,01
Od 16 do 29 let	1.783	1,94	321	2,09
Od 30 do 49 let	23.690	25,69	4.330	28,19
Od 50 do 64 let	35.041	38,00	6.048	39,38
Od 65 do 69 let	14.816	16,07	2.160	14,06
Od 70 do 74 let	9.371	10,16	1.286	8,38
Od 75 dalje	7.498	8,13	1.213	7,89
Skupaj	92.212	100,00	15.360	100,00

Zopet vidimo, da pokaže primerjava manjše razlike, to se pravi, da je problematika kmetov v Sloveniji precej podobna tisti v naši skupnosti. Nosilci zavarovanja — kmetje do 15 let starosti so res le izjemen pojav, očitno gre za primere obojestranskih sirot, pri katerih so otroci sicer lastniki posestva, gospodarijo pa njihovi skrbniki.

Pravih kmečkih gospodarjev v starosti od 30—49 let imamo v naši skupnosti res nekoliko več kot drugje v Sloveniji; razlika je 2,50 %.

Imamo pa po drugi strani nad 65 let starih gospodarjev nekoliko manj, razlika je 4,03 %. Morda je to razliko med poprečjem Slovenije in

našo skupnostjo pripisati tudi razliki v kmečki navadi predaje posestva od očeta na sina. Pri nas dobro poznamo »izročilno pogodbo«, ko kmečki gospodar izroči svoje posestvo sinu, ko se sin poroči, oče in mati pa si izgovorita prevžitek, stari »kranjski pregovor« pa pravi: »Meni luč, tebi ključ!«

Vkljub temu pa je primerjava skrajno vznemirljiva. Naravnost neverjetno se sliši, da je pri nas 1/3 kmečkih posestev takih, na katerih gospodarijo lastniki, ki so starejši od 65 let! Podatke pa je dalo **štetje** ob potrjevanju zdravstvenih knjižic po stanju 30. septembra 1968. Zato se razumljivo v nekaterih podrobnostih ločijo od onih v prejšnjih tabelah in prejšnjih poglavjih, ko so prikazana letna poprečja ali stanje ob koncu leta. Nekaj zdravstvenih knjižic kmetje vedno dvignejo z zamudo, ne točno ob datumu. Teh zamudnikov je v vsaki starostni skupini nekaj in *razmerij* bistveno ne spreminjajo.

Ob taki starostni sestavi kmečkih gospodarjev, ki so zavezanci prispevka, in ob taki gospodarski moči kmetij, ki jo podrobneje razčlenjujemo v naslednjem poglavju, si starostnega zavarovanja kmetov, ki bi temeljilo na načelu samofinanciranja, kratko in malo ne morem predstavljati. Primerjal sem namreč stanje v delavskem zavarovanju in pri njihovi vstopni starosti za starostno pokojnino (60 let za moške, 55 let za ženske in ob možnosti predčasne upokojitve pri 55 letih moški in 50 letih ženske) ugotovil, da je v Sloveniji 576.833 aktivnih zavarovancev, ki bi jih kot plačnike prispevkov mogel primerjati z nosilci zavarovanja — kmeti, in 162.430 upokojencev (podatki za leto 1969).

Ko bi pri kmetih vzeli brezizjemno vstopno starost 65 let, bi videli, da je v Sloveniji »kandidatov« za pokojnino 31.685. To število je od skupnega števila nosilcev zavarovanja — kmetov odšteti, tako bi ostalo 60.527 »aktivnih gospodarjev«. Ne morem si namreč predstavljati, da bi upokojenec še hkrati plačeval prispevek za pokojninsko zavarovanje. Ob teh predpostavkah mora 3,5 delavca zbrati denar za eno pokojnino, po istem načelu pa 1,9 aktivnega kmeta denar za eno kmečko pokojnino.

Poudarjam, izračun ne upošteva morebitne nižje vstopne starosti pri ženah. Dalje predpostavljam, da bi prejemal pokojnino le zavezanec prispevka — kmet, ne pa tudi njegov zakonec, čeprav bi lahko rekli, da sta oba proizvajalca, posebno če sta solastnika zemlje, in tudi ne drugi stari družinski člani. Verjetno je, da bi se to razmerje ob uvedbi zavarovanja nekoliko spremenilo, ker bi nekaj »upokojenih gospodarjev« zamenjali novi, mlajši lastniki kmetij. Da pa teh ne bi bilo veliko, sklepam iz starostne strukture vseh kmečkih zavarovancev, še bolj pa iz podatkov v naslednjem poglavju, kjer se kaže gospodarska moč naših kmetij v kombinaciji s starostno strukturo. Po štetju dne 30. 9. 1968 sem na primer ugotovil, da je med 31.685 nad 65 let starimi moškimi zavarovanci — kmeti kar 14.508 takih, ki so lastniki kmetij, na katerih je katastrski čisti dohodek nižji od 2000 din. To so kmetije, za katere je sploh sporno, ali njihovi lastniki lahko *živijo* od kmetijstva ali pa morajo iskati dodatne vire za preživljanje kot dninarji, priložnostni delavci in podobno. Ko bi torej preostalih 16.977 upokojenih lastnikov večjih kmetij takoj nadomestili

novi mlajši lastniki, bi še vedno moralo 2,4 aktivnih kmetov zbrati denar za enega upokojenca (razmerje pri delavcih 3,5).

Mislim, da je ob takih ugotovitvah nemogoče govoriti o pokojninskem zavarovanju kmetov, ki bi se financiralo samo, brez družbene pomoči.

IV. Gospodarska moč

Edino merilo, s katerim merimo gospodarsko moč naših kmetij, je še vedno katastrski čisti dohodek, ker se pač od njega obračunavajo in plačujejo davki in prispevki. Nesporno je, da to ni najbolj ustrezno merilo, ker ni odraz dejanskega stanja v današnjih pogojih gospodarjenja. Ker pa to merilo vsi uporabljajo, sem ga vzel kot osnovo tudi za naše primerjave.

Primerjava med nosilci zavarovanja — kmeti po višini katastrskega čistega dohodka med Slovenijo in našo skupnostjo nam — po štetju 30. 9. 1968 — pokaže tole sliko:

Katastrski dohodek	Izraženo v odstotku	
	Slovenija	Celje
Do 200 din	2,20	3,96
Od 201 do 500 din	5,42	7,70
Od 501 do 800 din	6,99	8,25
Od 801 do 1.200 din	10,35	10,23
Od 1.200 do 2.000 din	20,61	19,10
Od 2.001 do 4.000 din	33,55	30,59
Od 4.001 do 7.000 din	16,79	16,49
Od 7.001 do 10.000 din	3,49	3,06
Od 10.001 do 15.000 din	0,58	0,57
nad 15.000 din	0,02	0,05
	100,00	100,00

Ze dalj časa je sporno vprašanje, kako visok naj bo katastrski čisti dohodek, da lahko govorimo o kmetiji oziroma »kmetu, ki se ukvarja s kmetijsko dejavnostjo kot rednim poklicem«. Naša skupščina kmetov, ki jo sestavljajo samo zasebni kmetovalci in gotovo svoje razmere najbolj poznajo, je postavila to mejo na 2.000 din. Na enako stališče se je postavila tudi skupščina republiške skupnosti kmetov. Kot najnižjo možno mejo je pri nas skupščina postavila 1.200 din, kar je za celjske razmere res minimum, zlasti če pogledamo gornjo tabelo. Kmetje na manjših in gospodarsko šibkejših kmetijah ne morejo dovolj zaslužiti zase in za preživljanje svoje družine, ampak morajo iskati dodatne vire preživljanja kot dninarji, priložnostni delavci in podobno.

Ce jemljemo mejo 1.200 din, pridemo do zaključka, ki je za našo skupnost zelo neugoden. Zavezancev prispevka — kmetov pod to mejo je v Sloveniji 24,96 %, pri nas pa celo 30,14 % ali 5,18 % več. Nekoliko se ta podoba izboljša, če postavimo mejo na 2.000 din, ko je teh kmetov v Sloveniji 35,57 %, pri nas pa 39,24 % ali le 3,67 % več. Z drugimi bese-

dami povedano: Ena četrtnina slovenskih zavezancev prispevka — »kmetov« je gospodarsko tako šibka, da se na svojih posestvih zelo težko preživlja brez dodatnih virov; ti gotovo niso zmožni nositi še novih bremen in plačevati prispevkov za pokojninsko zavarovanje. Pod to mejo je v naši skupnosti celo 30 % kmetij. Prispevke (vprašljiva je seveda njihova višina) bi kvečjemu zmogli oni, katerih katastrski čisti dohodek je višji od 2.000 din, teh pa je v Sloveniji le 64,43 %, pri nas pa celo le 60,76 %.

Kakšna pa je starostna sestava teh, sem nakazal v prejšnjem poglavju, tu le ponovim osnovno ugotovitev, da je med 31.685 nosilci zavarovanja — kmeti, starimi nad 65 let, 14.508 (46 %) takih, katerih katastrski čisti dohodek je nižji od 2.000 din, in 8.842 (29 %) takih, kjer je celo nižji od 1.200 din.

Ce predpostavki, da bi predpisali za pokojninsko zavarovanje brezizjemno vstopno starost 65 let in da bi priznali pokojnino le nosilcem zavarovanja — kmetom, se nam pri kombinaciji starostne sestave in gospodarske moči posameznih nosilcev zavarovanja — kmetov pokaže tale slika:

Katastrski dohodek		Izraženo v odstotkih			
		Nosilci zavarovanja — kmetje			
		Slovenija		Celje	
		do 64 let	nad 65 let	do 64 let	nad 65 let
Do 200 din		59,7	40,3	61,3	38,7
Od 201 do 500 din		57,0	43,0	61,2	38,8
Od 501 do 800 din		60,9	39,1	66,5	33,5
Od 801 do 1.200 din		62,0	38,0	66,0	34,0
Od 1.201 do 2.000 din		64,4	35,6	69,1	30,9
Od 2.001 do 4.000 din		66,9	33,1	73,1	26,9
Od 4.001 do 7.000 din		70,4	29,6	73,2	26,8
Od 7.001 do 10.000 din		72,2	27,8	70,3	29,7
Od 10.001 do 15.000 din		69,7	30,3	70,7	29,3
nad 15.000 din		63,3	36,7	50,0	50,0
Poprečje		65,6	34,4	69,7	30,3

Podatki za vso Slovenijo nam potrjujejo že znano ugotovitev, da je starostna struktura kmečkih gospodarjev bolj neugodna v gospodarsko šibkejših skupinah in nekoliko boljša v gospodarsko močnejših, čeprav je tudi v najugodnejši skupini še vedno 27,8 % nosilcev zavarovanja-kmetov starih nad 65 let. To pa tudi pomeni, da bi morali gospodarsko močnejše kmetije nadpoprečno obremeniti s prispevki.

Zelo zanimiva je končno še ugotovitev, da so pod poprečjem vse kategorije kmetij s katastrskim čistim dohodkom nad 2.000 din, kar potrjuje tezo samoupravnih organov, da je to verjetno res meja, pri kateri lahko govorimo o človeku, »ki se ukvarja s kmetijsko dejavnostjo kot rednim poklicem.«

Primerjava teh podatkov za našo skupnost potrjuje v prejšnjem poglavju dokazano trditev, da je pri nas na splošno nekoliko manj starih

gospodarjev kot drugje v Sloveniji, razmerje med posameznimi skupinami pa je približno enako. Nadpovprečno je prav tako število gospodarjev, starih nad 65 let, v vseh skupinah do 2.000 din, vendar je razlika v skupini od 1200—2000 manjša od republiškega poprečja, kar bi potrjevalo ugotovitev, da je pri nas meja, ki bi določala status kmeta, le nekoliko nižja od republiškega poprečja, verjetneje torej 1200 dinarjev kot 2000 dinarjev, najverjetneje pa nekje na sredini med obema številcama.

Možna je končno še primerjava za vse kmečko zavarovane osebe po obeh kombinacijah (starostna sestava in gospodarska moč). Bežen pregled v številke mi potrjuje prejšnje ugotovitve z očitno tendenco, da je migracija iz vasi v mesto močnejša pri mladini gospodarsko šibkejših kmetij kot pri oni z gospodarsko močnejših, kar je splošno znana ugotovitev. Ta primerjava pa bi bila važna le, ko bi postali uživalci pokojnin tudi vsi družinski člani, ne samo nosilci zavarovanja — kmetje. Nad 65 let starih nosilcev zavarovanja kmetov je namreč v Sloveniji nekaj nad 31.000, družinskih članov pa nekaj nad 35.000; to se pravi, da bi se ob istem številu plačnikov število uživalcev več kot podvojilo. Zato bi morali ali prispevke več kot podvojiti ali pa višino pokojnin zmanjšati za več kot polovico. Jasno je, da je to popolna iluzija.

V. Kmetje — borci

Med kmečkimi zavarovanci so posebni republiški predpisi dali izjemen položaj kmetom — borcem, to je tistim, ki so: udeleženci španske državljanske vojne, borci za severno mejo (koroški borci) in borci NOV, ki imajo priznano obdobje vsaj od 1. 1. 1945 do 15. 5. 1945 za dvojno dobo. Ti in njihovi družinski člani uživajo v zdravstvenem zavarovanju enake pravice kot delavski zavarovanci, zanj doplača pri uveljavljanju zdravstvenega varstva razliko med »kmečko« in »delavsko« pravico republiški proračun.

Zato v financiranju zdravstvenega zavarovanja za te zavarovance ni razlik. Kako pa bo rešeno vprašanje njihovega pokojninskega zavarovanja, ne vem, verjetno pa na enakih načelih kot zdravstveno zavarovanje, to se pravi, da bi se morala morebitna razlika v pravicah doplačevati iz splošnih družbenih sredstev.

V vsej naši republici je med nosilci zavarovanja — kmeti 9.738 kmetov-borcev (štetje 30. 9. 1968), kar je 10,5 % od vseh, v naši skupnosti pa 1.776, kar je 11,5 % od vseh.

Gledano s stališča gospodarske moči zavezancev prispevka pa se pokaže med vsemi nosilci zavarovanja — kmeti in kmeti-borci tole razmerje:

	Izraženo v odstotku			
	Katastrski čisti dohodek			
	do 1.200 din		do 2.000 din	
	vsi	borci NOV	vsi	borci NOV
Slovenija	25	18	46	38
Celje	30	22	49	39

Ugotovili smo že, da je pri nas v Celju stanje manj ugodno kot v poprečju republike, sedaj pa vidimo, da velja to tudi za kmete — borce NOV, čeprav je pri njih stanje nekoliko ugodnejše.

VI. Zaključki

Nočem polemizirati s pobudami, da se uvede pri nas pokojninsko zavarovanje kmetov. Ko sem namreč sodeloval pri razgovorih s tem v zvezi, so se mi pojavljala nekatera vprašanja, na katera nisem vedel odgovora. Zato sem pregledal vse razpoložljive podatke o tem vprašanju in jih primerjal med seboj, nato pa sem zastavil pero in zapisal rezultate. Želim, da jih vidijo in primerjajo tudi drugi, zato jih objavljam v publikaciji, ki ima trajnejši značaj.

Menim, da so to vprašanja, o katerih se bomo morali kmalu odločiti. Ne bomo jih pa smeli puščati v nemar, potem pa hitro sprejeti improvizirane rešitve, ki so vedno slabe in gospodarsko škodljive. Predvsem pa sem želel s temi primerjavami opozoriti na vso resnost nekaterih problemov, ki tarejo našega kmeta, ki pa so zanj in za vso našo družbo življenjsko važni. Končno pa moramo spoznati, da ne smemo biti naivni in si pred dejstvi zatiskati oči.

VIRI IN OPOMBE

¹ Zvezni zakon o uvedbi zdravstvenega zavarovanja kmetijskih proizvajalcev. (Uradni list FLRJ, št. 27/59).

² Zakon o zdravstvenem zavarovanju kmetijskih proizvajalcev. (Uradni list SRS št. 30/60).

³ Zakon o zdravstvenem zavarovanju kmetov. (Uradni list SRS 36/65).

⁴ Temeljni zakon o zdravstvenem zavarovanju kmetov — prečiščeno besedilo. (Uradni list SFRJ št. 25/65). Novela tega zakona. (Uradni list SFRJ št. 12/67).

⁵ Zakon o zdravstvenem zavarovanju kmetov — borcev NOV in njihovih družinskih članov. (Uradni list SRS št. 10/65). Novela tega zakona. (Uradni list SRS št. 40/66).

⁶ Zakon o boricah za severno mejo v letih 1918 in 1919. (Uradni list SRS št. 37/68).

⁷ Letna poročila za Komunalno skupnost zdravstvenega zavarovanja kmetov Celje za leta 1965, 1966, 1967 in 1968, ki jih je izdal Komunalni zavod za socialno zavarovanje Celje.

⁸ Poročilo za razpravo o zbirnih podatkih in o problematiki kmečkega zavarovanja, ki ga je izdala 20. 11. 1968 republiška skupnost zdravstvenega zavarovanja kmetov SR Slovenije.

⁹ Pokojninsko zavarovanje kmetov. Gradivo analitične službe republiškega zavoda za socialno zavarovanje z dne 16. 5. 1969 v rokopisu.

¹⁰ Problemi kmečkega zavarovanja. Samouprava zavarovancev. Ljubljana. Št. 11—12/68.

¹¹ Informacije o poslovanju komunalne skupnosti za zdravstveno zavarovanje kmetov Celje, ki jih mesečno pošilja svojim članom (št. 1—6/69).

¹² Arhiv komunalnega zavoda za socialno zavarovanje Celje, zlasti kartoteke nosilcev zavarovanja kmetov glede podatkov o štetju kmečkih zavarovancev.

¹³ Statistični koledar Jugoslavije. Izdaja zvezni zavod za statistiko. Letniki 1960—1969.

FRANCE JESENOVEC

JURČIČEVA IN TOMIČEVA VERONIKA DESENIŠKA

Tragedijo »človeškega bitja, ki je prelepo, da ne bi budilo najbolj vročih strasti, pa vendar prenizkega stanu, da bi bilo primerno za prestol«¹ — mednje sodijo zlasti Veronika Deseniška, Agnes Bernauerjeva in Čira-Frosina Janinska² — je doslej obravnavala že dolga vrsta besednih umetnikov. Tako imamo o Veroniki Deseniški kar 15 del, in sicer tri novele, en ep, en roman in devet del v dramski obliki, in to ne samo v slovenščini, marveč tudi v srbohrvaščini in celo v nemščini.³ Vse tri omenjene lepotice so nezaželene in osovražene snahe, ki jih tasti tako mrzijo, da jih pomorijo na enak način — utopijo jih: Herman Celjski dá utopiti Veroniko na gradu Ojstrici ali Ostrvici v Savinjski dolini na Štajerskem, Ernest Bavarski dá vreči Agnezo v Donavo, Ali paša Tepelenlije pa Frosino Janinsko v Janinsko jezero.⁴

O žalostni usodi teh treh lepotic so besedni umetniki našli snov tako v zgodovinskih znanstvenih delih kakor tudi v ustnem izročilu in še posebej v ljudskih pesmih. Zadnje vsekakor velja za Agnezo in Frosino, medtem ko o Veroniki vsaj do danes podobnih sledov ni še nihče odkril. Zato pa imamo prav o Veroniki obširna poročila v zgodovinskih delih, kakor so: Celjska kronika iz sredine 15. stol., Hieronima Megiserja delo *Annales Carinthiae* iz leta 1612, dalje Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* iz 1869, ki je v nji popisana »žalostna zgodba madame Veronike z Desenic«,⁵ Orožnova Celska kronika iz 1854, Dimitzova *Geschichte Krains I* iz 1874 ter Milka Kosa poročila v *Zgodovini Slovencev*^{5a} in v *Enciklopediji Jugoslavije*^{5b}.

Iz omenjenih virov so besedni umetniki črpali snov predvsem za tragedije, saj je zanje vsekakor najbolj primerna, gotovo pa bolj kakor za novele ali epe. V temle članku nas zlasti zanimata Jurčičeva in Tomičeva tragedija, ker sta poleg žalne igre Veronike von Teschnitz, ki jo je natisnila v Gradcu l. 1867 Johanna Wolf,⁶ najstarejši tiskani tragediji s tem naslovom, sta si tudi časovno najbližji, saj je Jurčičeva iz l. 1886, Tomičeva iz l. 1904, obenem pa sta si tudi vsebinsko najbolj podobni; tragedije mlajših — Župančiča, Novačana in Krefta — so pa šle po drugačnih, modernejših poteh.

Kljub omenjeni bližini pa se Jurčičeva in Tomičeva tragedija v marsičem razločujeta, tako da so ocene o njiu kaj različne, od pretirane pohvale druge do naravnost uničujoče kritike prve. Prav iz teh različnosti ocen izvira naš problem, ki ga nameravamo rešiti v temle članku: podati hočemo kolikor mogoče objektivno oceno obeh tragedij s tem, da prikazemo dobre in pomanjkljive strani ene in druge. Neposredni povod za obravnavanje vprašanja o vrednosti obeh tragedij nam je bila ugotovitev Antona Slodnjaka, da je l. 1905 »neki kritik v Domu in svetu na vse pretege hvalil zgodovinsko tragedijo Josipa E. Tomiča Veronika Deseniška, kjer je avtor idealiziral Veroniko in Friderika, in grajal Jurčičevo dramo zaradi samoljubnega in preračunljivega značaja prve in nesimpatičnega . . . , skoraj frivolnega značaja drugega.«⁷

Kako je v resnici s tole hvalo in grajo, naj utemelji naše razmišljanje, ki bo slonelo predvsem na spoznanju, da sta težišči obeh tragedij popolnoma različni. In prav zato, ker so dosedanji kritiki to dejstvo ali prezrli ali pa so ga vsaj mnogo premalo upoštevali, so dramo obeh avtorjev tako nepopolno in tudi krivično ocenjevali.

JURČIČEVA VERONIKA DESENIŠKA

Vsi ocenjevalci Jurčičeve Veronike Deseniške obžalujejo, da se je dramatik lotil tega dela, ko je bil že telesno bolan in dušno potrt in obnemogel, češ »zadnje tedne pred smrtjo . . . je delal to tragedijo, katero je spisal, a ne umetniško zvršil tri dni pred smrtjo svojo . . .«⁸ Dalje vsi poudarjajo, da je »bila Jurčičeva dramatična sila šibkejša kakor pripovedna«,⁹ češ da je »bil izrazit pripovednik, zato pa je bilo v njem premalo dramatika in je vsa kompozicija Veronike Deseniške epsko preprosta.«¹⁰ In ker je »kompozicija preveč pripovedna, ne vidimo pred seboj duševnega razvoja in duševnih bojev, tako da prav v odločilnih trenutkih ne vidimo tega, kako se dejanje razvija nujno iz značajev, ampak samo, kaj se je zgodilo.«¹¹ Iz teh ugotovitev pa sledi najvidnejša sodba ocenjevalcev s temile besedami: »Glavna hiba Veronike Deseniške je neenakomerno risani značaj Friderikov,«¹² ali pa celo: »Najslabše je podan Fridrih . . .«¹³ ipd.

Vsekakor bi bilo najbolj naravno, da bi dramatik zgradil svojo tragedijo na trikotu Elizabeta—Friderik—Veronika in na spopadu, ki bi iz take zgradbe izviral. V tem spopadu bi seveda moral biti Friderikov značaj zelo aktivno prikazan, Friderik nadvse delaven, skratka: glavni junak, a ne trpen slabič. Ob takem risanju Friderikovega značaja bi ne mogle nastati nerazumljive in nedosledne lastnosti, ki mu jih je Jurčič pripisal in jih je zato kritika poudarila s takole izjavo: »Frivolnost, s katero je Friderik pripravljen Veroniko zvabiti v mreže Soteščanove, prav malo soglaša z njegovo mladeniško, skoroda idealno zaljubljenostjo v Veroniko, in pogum, s katerim si je upal poročiti se brez dovoljenja očetovega, prav nič ne soglaša s strahopetnostjo, s katero se skoro na prvo besedo ukloni očetu, in s sebičnostjo, ki je mati tej strahopetnosti.«¹⁴ Zato bi utegnili

reči, da je Friderik zapustil Veroniko in jo prodal za skledo leče, ker se je zbal za svoje koristi, za čast svojega prvorojenstva, saj jo kar resignirano odslovi s kratko mislijo: »Jaz ti ne morem pomagati.«¹⁵ Ob taki Friderikovi izjavi je po pravici vzklilnil taisti kritik: »Ali je to resnična ljubezen? Ali je to viteška možatost?«¹⁶

Teško pa si je misliti, da bi bil Jurčič zagrešil take nedosledne pomanjkljivosti v značaju glavnega junaka, zlasti še zato, ker je na drugi strani Veroniko, Hermana in Veronikinega ljubimca Janka kar dobro narisal. In res je tako, Jurčič je namreč težišče drame z ljubezenskega trikotnika rajši prenesel na spopad med Hermanom in Veroniko, saj »je smatral govorice o umoru prve žene Jelisavete za lažnivo, morda od Hermana in Soteškega izhajajoče obrekovanje.«¹⁷ Tako mu natančneje risanje Friderikovega značaja ni bilo potrebno, saj je tragični boj osredotočen »samo v Veroniki in grofu Hermanu, ker le po njima trčita drugo ob drugo gonilni načeli dejanja, se pravi občečloveških pravic na ti strani, rodbinske veličine, ki naj opravičuje vsako nasilje, pa na drugi strani.«¹⁸ Le če gledamo s takega zornega kota, nam postane Friderikov značaj bolj razumljiv, tragedija sama pa pridobi toliko, da moramo vse preveč uničujoče kritike in sodbe o nji vsekakor odkloniti.¹⁹

Ugotovili smo že, da je Jurčič Veroniko, Hermana in Janka kar dobro narisal. Tako je Mirko Rupel pravilno poudaril, da se je Jurčič »še najbolj potrudil« pri risanju Veronikinega značaja, da je dobro prikazal, kako »se je šele po hudih notranjih bojih« odločila, da postane Friderikova žena.«²⁰ Prav prikazovanja teh njenih notranjih bojov pa žal v drami pogrešamo, marveč iz tragedije o teh bojih le vzemo, ko so bili v Veroniki že dobojevani, kar smo že zgoraj ugotovili za več takih in podobnih primerov v tragediji. Prav pa zopet navaja kritik, da »ob nadaljnjih udarcih usode Veronika stalno raste v svojem junaštvu« in da zato postane dejanje šele v drugem delu tragedije res dramatično in so najboljši prizori v nji tisti, v katerih trčita drugo ob drugo glavni gibalni sili tragedije, namreč Hermanovo samoljubje in Veronikino hrepenenje po ljubezenski sreči,²¹ kakor je že pred Ruplom zapisal Ivan Grafenauer. Čeprav Veronika v boju s Hermanom podleže, vendar se ob koncu še povzpne, saj prekolne Hermana in slavo njegove družine, prerokujoč njen pogin.«²² Do take visoke stopnje pa se je lahko dvignila Veronika šele potem, ko je spoznala, da jo je mož Friderik zatajil, Herman pa surovo odbil. Le iz ponosa plemenite, na vse žrtve pripravljene zakonite »grofice Celjske« so utegnile vzkliti omenjene besede, čeprav je vedela, da je samo hči nižjega plemiča z Desenic.

Herman je v Jurčičevi tragediji prikazan kot premočrten, pokončen značaj, brezobziren, nasilen in ves poln celjske lokavosti in brezsrčnosti, saj vidi pred sabo le veličino svojega rodu. V njem je vse polno machiavelističnega gesla, da namen posvečuje sredstva. Zato niti malo ne pomišlja, da poniža sina in pogubi Veroniko, čeprav jo je celjsko trško sodišče spoznalo za nedolžno in jo oprostilo krivde čarovništva, česar jo je iz gole hudobije obdolžil Herman. V boju za politično oblast je zmožen iti tudi

preko trupel. A zadnja, moralna zmaga ni na njegovi strani, marveč na Veronikini.

Veronikinega bratranca in ljubimca Janka je na splošno kritika označila za pravega antipoda slabiču Frideriku, torej za zelo aktivnega, saj »kar preveč nepričakovano posega v dejanje«²³ tako na Desenicah, v Krškem in v celjski sodni dvorani. Njegova ljubezen do Veronike je resnično globoka, nesebična in pri njem do tragičnega Veronikinega konca tudi vztrajna. A celo tukaj udarja na dan Jurčičeva epska nadarjenost, saj tudi pri Janku vidimo le zunanja dejanja, ne pa njegovih notranjih bojov, katerih posledica so njegova pogumna dejanja. Tako lahko znova ugotovimo, da je Jankovo »samopožrtvovanje premalno utemeljeno«.²⁴ Po vsem povedanem pa moramo kot popolnoma zgrešeno odkloniti mnenje kritika Vl. K. v DS 1905, češ da je »Jurčičev Janko smešen, navadna petošolska figura...«²⁵

Ko so 29. septembra 1892 odprli slovensko gledališče v Ljubljani, so se odločili za premiero Jurčičeve Veronike Deseniške. Da bi umilil pripovedne črte v tragediji in bolj poudaril dramske elemente, je Ignacij Borštnik dramo precej predelal, a mu tudi ta predelava ni posebno uspela, kar je očitno iz poročila o premieri v LZ 1892. V ti oceni piše neki kritik: »Veronika je malone neverjetna zmes častihlepnosti in ljubezni do malovrednega soproga in domovine... Jurčič se nam vidi po nekod dosti srečnejši od Ignacija Borštnika; takisto je pri Jurčiču oni prizor, ko prihaja Veronika h grofu Hermanu, da prosi za svojega soproga, utemeljen psihološko tako dobro, da ne vemo, zakaj ga je g. Borštnik izpustil.«²⁶

Ta izjava je za naše razpravljanje prav posebno pomembna, saj nam priča, da je Borštnik prezrl težišče Jurčičeve tragedije, torej tisti prizor, v katerem je njena največja moč, in tisti njen dramski višek, ki je na njem tragedija v resnici zgrajena. Dalje je omenjeni ocenjevalec pohvalil Borštnika, da je dobro popravil značaje Hermana, Soteščana in na novo vpeljanega Vukašinova, medtem ko je o Frideriku zopet ugotovil: »Friderik nas pa ne ogreva ni v izvorniku ni v predelavi, kakor nas sploh ne morejo ogrevati takšni slabotniki.«²⁷

Odlike in pomanjkljivosti Jurčičeve Veronike Deseniške smo name-noma nekoliko izčrpnje prikazati, ker jo le tako utegnemo pomeriti ob istoimenski tragediji Josipa Evgena Tomića. In ker je ta tragedija našim bralcem manj znana, jo hočemo na tem mestu obširneje prikazati.

TOMIČEVA VERONIKA DESINIČKA

Josip Evgen Tomić (1843—1906) sodi v dobo romantičnega realizma na Hrvaškem. Glede na njegove romane in novele iz bosanskega življenja — Zmaj od Bosne, Melita, Mirin san, Izmedju dva plamena, Paka ljubav, itd. — in glede na njegovo dokončanje Šenoinega romana Kletva ga je kritik Milan Ogrizović imenoval »grimizni«, to je škrlatni romantik,²⁸ kajti v svojih delih je prikazoval večinoma le plemstvo. To plemstvo je navadno dvigal in idealiziral, medtem ko je meščanstvo ironiziral in celo karikiral.

Kakor Šenoa je tudi Tomić pisal na osnovi znanstvenih zgodovinskih del, v notranjosti teh zunanjih dogodkov pa je navadno razvijal napete ljubezenske zgodbe in jim večkrat tudi dodajal kako aktualno tendenco, najpogosteje narodnostno, medtem ko za socialne težnje tedaj še ni kazal prav nobenega zanimivanja. Zato pri njem še ne moremo pričakovati človečanskega upora proti nasilju visokih krogov nad nižjimi sloji. Vse omejeno v polni meri velja tudi za njegovo zgodovinsko tragedijo Veronika Desinička.

Veroniko Desiničko je Tomić napisal dvajset let za Jurčičem. Upriporili so jo prvič v zagrebškem gledališču 11. oktobra 1903, tiskana pa je bila pri Matici Hrvatski naslednje leto 1904, torej že v dobi Moderne, čeprav je pisana še v slogu romantičnega realizma. Zato upravičeno pravi Emil Štampar, da je v dobo Moderne »zašla ali se tja nekako izgubila.«²⁹ Da se je Tomić kot pripovednik lotil tudi tragedije, podobno kakor naš Jurčič, se je zgodilo predvsem zato, ker je bil v letih 1873—1879 dramaturg v zagrebškem gledališču, in še prav delaven dramaturg, saj so v tistem času v Zagrebu zaigrali nič manj kakor 57 novih del, dram in komedij.³⁰ Sicer pa je pri zagrebškem gledališču delal kot dramaturg, upravnik in član gledališkega odbora od 1862—1890. Pisal je izvirne komedije in tragedije, prevajal Schillerja, Gutzkova, Sardona in druge ter pisal tudi librete, tako da imajo Hrvatje izpod njegovega peresa blizu 70 gledaliških del.³¹

Z Veroniko Desiničko »je hotel Tomić oživiti historično tragedijo schillerovskega in gutzkovljevskega patosa,«³² zato jo je napisal kot romantično delo v črno-beli tehniki in z zelo poudarjeno nacionalno tendenco. Naj najprej podamo njeno vsebino.

PRVO DEJANJE

Prvo dejanje se pri Tomiču godi na gradu v Krapini. Ogrska kraljica Barbara, Sigismundova žena, Hermanova hči in Friderikova sestra najprej poravnava spor med Blagaji, hrvaškimi velikaši, in Celjani. Obojni so najmočnejši stebri Sigismundovega prestola, a »se tarejo in glodajo med samo kakor najbolj divji sovražniki.«³³ Hrvaški gospodi, zlasti Frankopanom in Blagajem, ni prav, da se na Hrvaškem širi in utrjuje oblast mogočnih Celjanov. Kralj Sigismund je poklonil Blagajem Kostajnico, da bi Celjanom presekala pot proti Bosni. Kraljica Barbara pa je velikaše pravkar pomirila. Knez Blagaj sporoči Barbari Friderikovo željo, da grof kot vdovec želi Veroniko za ženo. Kraljica ne ugovarja, pač pa pravilno sklepa, da oče Herman te poroke nikdar ne bo odobril, marveč bo oba strli, kajti Herman vlada z »železno voljo in z železno roko.«³⁴ Friderik pove sestri, da je pri Veroniki že vse poskušal, a je trdosrčna in neuklonljiva, saj mu je izpovedala, da se poštene plemkinje na Hrvaškem ne prodajajo za nobeno ceno. Če pa je taka navada v nemških deželah, naj Friderik tamkaj poskuša srečo. Ker Friderik sam ni uspel pri snubitvi, poprosi za pomoč kneza Blagaja, brž ko bosta prišla Veronika in njen oče v Krapino.

Knez Blagaj upa, da bo po velikem trudu uspel, ker je Veronika njegovo »kumče«, Desničanu pa je že nekoč rešil življenje, ko je pri ogrskem kralju dosegel, da ga je ob uporabi tako imenovanih ligašev pomilostil. V resnici se Veronika tudi Blagaju sprva upira, a se nazadnje le vda njegovim željam. Obenem pa knez Blagaj še posvari kraljico zaradi njenega ljubimkanja z Benečanom Contarinom, češ da je kralj silno ljubosumen. Tudi Frideriku ni po volji sestrina razuzdanost, a ker trenutno potrebuje njeno pomoč proti Hermanu, ne odreče Benečanu nadaljnjega gostoljubja na svojem gradu.

Ko prideta Veronika in Deseničan na krapinski grad in začne Blagaj snubiti Veroniko za Friderika, se mu ta odločno upre, češ: »Nikdar, nikdar, o knez, ne bom vzela Celjana, saj sem ga že odbila . . . in dokler bom živa, vedno ga bom odklanjala. Rajši grem v smrt, kakor da bi postala njegova žena . . ., kajti zoprn mi je, grozen, in gnusi se mi, saj je pravi pravcati satan v človeški podobi . . .«³⁵ Po takem Veronikinem izbruhu bi bil knez Blagaj skoraj obupal, da bi mogel izpolniti Frideriku dano obljubo, vendar še poskuša spodbiti Veronikine ugovore, češ da je sedaj Friderik ves drugačen, da se je s krivih poti sedaj vrnil na pravo pot. Kljub temu Veronika vztraja pri svojem, saj ima Friderikovo sedanje vedenje le za hinavščino in prevaro. Sedaj pa zabrenka Blagaj na narodnostno struno, češ da zato tako želi, da bi Veronika postala Friderikova žena, da bi s tem Hrvatje odbili Celjanom ost. Friderik se bo namreč kot Veronikin mož odrekel oblasti nad Hrvati, česar bi sicer, še posebej iz strahu pred Hermanom, nikoli ne storil. Ta nova Blagajeva misel je tako všeč Deseničanu, da se ukloni tudi Veronika, čeprav še vedno dvomi, češ: »Nesrečo sem izbrala zaradi sreče drugih . . . Prav si rekel, knez, žrtev sem . . .«³⁶ Ko pove Veronika Frideriku, da bo njegova žena, ji ta šele odkrije, da je moral odstraniti svojo prvo ženo. Le tako je dobil prosto pot do Veronike. Umazal si je roke in vest, samo da je lahko prišel do nje. Ob koncu prvega dejanja razglasi Barbara Veroniko za svojo prvo dvorjanko, čeprav dobro ve, da bo s tem silno razjezila očeta Hermana.

DRUGO DEJANJE

V drugem dejanju, ki se godi na Friderikovem gradu v Krškem, prikazuje Tomić najprej slavnosti in zabave kraljici Barbari na čast. Na slavnost pridejo zagrebški škof Alben, knez Blagaj, Friderik, Contarini in nazadnje sama kraljica Barbara, Veronika in druge dvorjanke. Na zabavi posvari škof Alben Barbaro zaradi njenega ljubimkanja s Contarinom, a Barbara ga zavrne, češ da ni kralj nič boljši, saj tudi ona o njem ve marsikaj. Zato »bo Contarini ostal pri meni, dokler bom jaz hotela,«³⁷ odgovori knezu Blagaju. Ob Contarinovi pesmi o beneški tragediji, ki izvira iz ljubezenskega trikota, se čutijo prizadeti Barbara, Friderik in Veronika, a dvorski norec Mosca, ki zna celo vrsto latinskih izrekov, in pevci ter plesačice spravijo znova vse v dobro voljo. Nenadoma pa trešči v dvorano Herman — kot strela z jasnega. Sprva vsaj na videz dobre volje

kmalu napade hčer Barbaro zaradi Contarina, naravnost zdivja pa, ko mu odkrijejo, da se je Friderik brez njegove vednosti in privoljenja poročil z Veroniko, ki se že imenuje »grofica Celjska« in Barbarina prva dvorjanka. Herman jo nažene kot čarovnico, češ da je preslepila Friderika, in kar z mečem plane nadnjo, a ga Friderik zadrži. Nato vsi drugi odidejo iz dvorane, le spor med Hermanom, Friderikom in Veroniko se znova vname. Herman prekolne Friderika in Veroniko, ki silno prizadeta ostrmita, Herman pa ponosno in jezno odide.

TRETJE DEJANJE

Na gradu Ostrovici ali Ojstrici v Savinjski dolini pletejo Veronika in njeni dvorjanki Neža in Marjana plašč za samostan Pleterje. Dvorjanki hvalita Veronikina dobra dela in Marjana sklepa: »Če bi vsa gospoda tako mislila in delala, bi bilo lepše na svetu.«³⁸

Ko pride Friderik, razodene svoji ženi strašne sanje. V sanjah je njega in Veroniko zatela huda nevihta, ko sta se vozila v čolnu. Tedaj se jima je prikazala Jelisava, umorjena Friderikova žena, s krvavim nožem v roki, in jima zagrozila, češ, za vaju ni rešitve, poginila bosta v viharju... Te sanje so v Frideriku zbudile strašno slutnjo, da se bo Jelisavin duh hudo maščeval nad njim — morilcem. Zato Frideriku Veronikina tolažba, češ da mu je prva žena že odpustila greh, ne zaleže dosti, in res se črna slutnja takoj začenja uresničevati...

Pride namreč Deseničan in pove Frideriku in Veroniki, da je Herman že ovadil Barbaro kralju in da tudi njima kuje maščevanje, saj je pri kralju dosegel, da mu je izročil Friderika kot sužnja. Sedaj bo Herman lahko uresničil svoje načrte: Friderika bo zaprl v stolp, Veroniko na kakršenkoli že način odstranil, nato pa pridobil sina, da znova postane hrvaški ban, po smrti kralja Tvrdka pa še bosanski kralj... Obenem jima Deseničan sporoči željo kneza Blagaja, naj se Friderik očetu ne upira, Veronika pa naj zbeži.

Tedaj najavi Erazem, gospodar gradu Ostrovice, da prihaja Herman s celo četo nad Friderika. Ta dovoli Hermanu vstop v grad le z majhnim spremstvom, četa pa mora ostati pod gradom. Tedaj Friderik znova pri-seže Veroniki, da ji bo ostal zvest in da nikdar ne bo izpolnil Hermanovih načrtov, tudi tedaj ne, če Veronika umre. Veronika je pripravljena stopiti pred Hermana in se odpovedati Frideriku, da bi rešila moža, a Friderik to njeno žrtev velikodušno odkloni.

Ko vstopi Herman, potrdi vse prej omenjene kraljeve odločitve, obenem pa izjavi, da bodo takoj ničeve, ko bi se Friderik odločil izpolniti vse Hermanove velike načrte. Friderik se ne vda, Veronika pa Hermanu pre-rokuje, da bo tudi nanj padla roka pravice. Herman plane z mečem nadnjo, a Friderik se mu postavi v bran, tako da Veronika, »ta strupena ka-ča«,³⁹ medtem lahko uide. Tedaj ukaže Herman Soteščanu: »V stolp odpelji tega morilca!«⁴⁰

ČETRTO DEJANJE

V sodni dvorani grajske posvetovalnice v Celju se srečata Soteščan in Erazem. Ta bi rad k zaprti Veroniki, ki že čaka na sodno razpravo. Erazem pripoveduje Soteščanu, kako je skrival Veroniko pred Hermanom po različnih gradovih na Hrvaškem, nazadnje pa na gradu Wurmberg pri Ptujju. Tam jih je odkril Soteščan in jih napadel. V boju je padel Veronikin oče, Soteščan pa je ugrabil Veroniko in jo odpeljal najprej na grad Ostroviča, nato pa v Celje. Soteščan ne dovoli Erazmu, da bi obiskal Veroniko, zato Erazem jezno odide.

Hermanu, ki vstopi, odkrije Soteščan, da bo težko uspel z obtožbo proti Veroniki, kajti vse celjsko meščanstvo je na njeni strani v prepričanju, da je Veronika nedolžna. In že pridejo sodniki in takoj Herman obtoži Veroniko, da je kot čarovnica zapeljala Friderika in ga odtrgala od očeta. V zagovoru odkrije Veronika, da je bilo prav nasprotno res in da je Friderika odločno odbijala, a se uklonila šele na prigovarjanje kneza Blagaja. V Veronikino obrambo nastopita tudi Erazem in sam knez Blagaj. Ta zabrusi Hermanu:

»... pomni, grof,
da samo nebeške zvezde večno trajajo,
a zvezde zemeljske hitro ugasnejo.«⁴¹

Po odličnem Blagajevem zagovoru sodniki Veroniko oprostite in vse navzoče občinstvo veselo zakliče: »Nedolžna je, nedolžna je!«⁴²

Herman ugovarja oprostitvi in sklene, da bo Veroniko sodil sam. Toda knez Blagaj ga zavrne, češ, odločil bo kralj, »pred njim se vidimo«. Kakor hitro pa knez odide, že ukaže Herman Soteščanu, naj takoj utopi Veroniko v ribniku pod stolpom. Veronika spozna, da se ne bo več rešila iz Hermanovih rok, zato naroči navzočim še zadnje pozdrave za Friderika, od Hermana pa se posloviti z besedami:

»... na svidenje tam,
kjer večna pravica vsem enako sodi,
kjer smo vsi enaki, brez razlike — vsi ljudje!«⁴³

Zatem jo Soteščan odpelje, navzoči pa kličejo Hermanu: »Morilec! — Tiran!«

Iz prikazane vsebine Tomičeve Veronike Desiničke je na prvi pogled jasno viden razloček med Jurčičevo in Tomičevo tragedijo. Tomič je kakor v drugih delih po Šenoinem zgledu tudi v ti tragediji naslikal kar bujne zgodovinske dogodke, nasprotje in boje med hrvaškim plemstvom samim, med hrvaškim plemstvom in ogrskim kraljem in nazadnje med hrvaškim plemstvom in Celjani, torej mogočno zgodovinsko ozadje. Da bi te velike spore vsaj malo ublažil, je vpeljal v dramo samo ogrsko kraljico, Celjanko Barbaro, dalje kneza Blagaja kot zastopnika velikega hrvaškega plemstva in povrh še zagrebškega škofa Albena. V to široko panoramo zgodovinskih dogodkov je Tomič vtikal idealizirano ljubezensko zgodbo med Veroniko in Celjanom Friderikom. Medtem ko so boji med

plemiškimi strujami prikazani precej stvarno in obenem zelo blizu zgodovinski resničnosti, je, kot rečeno, ljubezenska zgodba nenavadno idealizirana in celo patetično romantična. Da bi bila ta ljubezenska zgodba čim čistejša, jo začinja Tomič šele v času, ko je bil Friderik že vdovec, dasi nam nekateri viri govore, da se je ta njegova ljubezen do Veronike vnela že nekako osem let pred Elizabetino smrtjo.⁴⁴ Še posebej pa je ta ljubezen idealizirana s tem, da je pri Tomiču Veronika žrtev in cena za pomiritev sporov med plemstvom na Hrvaškem in Celjani, še zlasti pa za omejitev aspiracij celjskih grofov na Hrvaškem in v Bosni. Ko namreč Friderik Veroniko dobi, se sam, na veliko jezo očeta Hermana, vsem omenjenim aspiracijam odpove.

Vsega tega zunanjega zgodovinskega okvira v Jurčiču pogrešamo. V tem Tomič nedvomno prekaša Jurčiča, saj prav ti mogočni zunanji dogodki nudijo Tomiču priložnost za globlji zaplet in za bolj utemeljene dramatične spopade v razvoju ljubezenske zgodbe. Ravno pomanjkanje tega zgodovinskega ozadja je namreč vzrok, da je moral Jurčič, ko je to ozadje izpustil, težišče drame z ljubezenskega trikota prenesti na spopad med Veroniko in Hermanom. In v tem prenosu težišča je drugi veliki razloček med Jurčičevo in Tomičevo Veroniko Deseniško.

Iz omenjenih dveh razločkov med obema tragedijama pa izvira še tretji, najpomembnejši razloček — risanje značajev pri Jurčiču in Tomiču. Da je to risanje v resnici zelo različno, zopet izvira iz omenjenega različnega težišča v obeh dramah. Le tisti, ki ta premik težišča prezre, utegne misliti, kakor je mislil neki Vl. K., da »naša Veronika Deseniška, to je slovenska, daleč zaostaja za hrvaško«⁴⁵ in da je ena največjih napak v tem Jurčičevem delu ravno disharmonija značajev glavnih oseb...⁴⁶ Prav zato, ker ta Vl. K. ni opazil omenjenega premika v težišču Jurčičeve drame, je svojo oceno obeh tragedij v mnogočem povsem zgrešil, saj je Jurčičevo pretirano grajal, Tomičevo pa prav tako in še bolj pretirano hvalil in njene pomanjkljivosti očitno in namenoma omilil ali pa celo zamolčal.

Ko Vl. K. podaja razloček v risanju značajev pri obeh dramatikih, ugotavlja, da je npr. Jurčičev Friderik »nesimpatičen, rekli bi skoraj, frivolen. Ljubimka s tujo deklico, ko še živi soproga Elizabeta; sirovo se obnaša do bolehnih, potrpežljive svoje žene, nesamostojen je: za nobeno ceno, torej tudi ne za ceno Veronike, se ne mara odreči prvorojenstvu...«, in dá Veroniki slovo, češ: Jaz ti ne morem pomagati.⁴⁷ Glede Friderikove nedoslednosti, zlasti pa glede njegove strahopetnosti pri Jurčiču, kakor jo poudarja na omenjenem mestu Vl. K., se pa strinjajo tudi ocene vseh drugih naših kritikov, kakor smo videli in pribili že zgoraj.

Nasprotno pa o Tomičevem Frideriku pravi Vl. K.: »Tomičev Fridrih pa je vsekakor simpatična oseba...«, odkrito obžaluje svoje dejanje — to je umor prve žene. Možno prizna Veroniko za pravo ženo...; niti na misel mu ne pride, da bi se ji odrekel; celo tedaj vztraja, ko mu okrutni starogrof prinese kraljevo pismo, ki ga oropa vsega premoženja in ga obsoja na smrt. Tacega ga moramo edinole občudovati...«⁴⁸

Ob takem idealiziranem značaju grofa Fridriha utegnemo le ugotoviti, da sta se umetnik Tomič in kritik Vl. K. vse preveč odmaknila od Friderikove resnične zgodovinske podobe in da je zato Jurčičev Friderik boljši, ker je življenjsko in umetniško resničnejši, čeprav je na drugi strani zopet res, da ga je Jurčič narisal preveč pasivnega, prevelikega slabiča, kar pa zopet ne ustreza zgodovinski resnici.

Kakor je nesporazum glede težišča v obeh tragedijah kriv različnih ocen Friderikovega značaja, tako in še bolj si prav iz istega vzroka nasprotujejo ocene o obeh Veronikah, o katerih bi utegnili s Prešernom reči, da jo »eden hvali in spet drugi vpije - fej te bodi!« Že zgoraj smo slišali, da se je Jurčič »še najbolj potrudil pri risanju Veronikinega značaja...«, saj stalno raste v svojem junaštvu...«⁴⁹ Nasprotno pa je kritik Vl. K. v DS 1905 z Veronikinim značajem popolnoma nezadovoljen, češ da »je samoljuba in preračunljiva...«, da si zaželi v svet...«, da si zaželi bogastva, slave, lepih oblek...«, da nevljudno zavrne bratranca Jankota...«, da se hitro vda teženju svoje ljubezni do Friderika«⁵⁰ ipd.

Ko Vl. K. podčrta te negativne lastnosti Jurčičeve Veronike, dobre črte njenega značaja je namreč hote in namenoma prezrl, vzklikne: »To pač ni čist značaj, ta slovenska Veronika! In pri žaloigri je vendar treba, da sočustvujemo z glavnim junakom! Kako naj sočustvujemo z Veroniko? Pohlepna je po časti, po slavi, po bogastvu, in kako slaboten je v nji odpor vesti proti pregrešnemu ravnanju!«⁵¹ Iz navedenih ostrih obsodb Jurčičeve Veronike znova jasno sledi, da si je omenjeni kritik ustvaril tako negativno mnenje o slovenski Veroniki, ker ga je osnoval le na ljubezenski zgodbi, in torej ni odkril težišča Jurčičeve tragedije, ki ni v ljubezenski zgodbi med Veroniko in Friderikom, marveč je v boju med Veroniko in Hermanom, tedaj v boju, ki se v njem šele pokažejo vse vrline in odlične lastnosti Jurčičeve Veronike z Desenic.

Nasprotno pa je težišče Tomičeve drame prav na idealizirani ljubezenski zgodbi med Veroniko in Friderikom, zato se Veronikine vrline pokažejo prav v nji, seveda spet ne v tolikšni meri in v takih presežnikih, kakor jih je zelo pretirano naštel kritik Vl. K., ko je Veroniki zapel takle slavospev: »Vse drugače je karakterizirana hrvaška Veronika. Zadovoljna je s priproščino navadnega plemiškega dvorca, dobro in hvaležno srce kaže do dobronika, kneza Blagaja; ponižna je in niti z besedico ne dá zaznati, da se zaveda svoje lepote. S studom je odbijala Friderikove ponudbe...«, žrtvuje se za domovino, za veliko patriotično misel prostosti in političnega združenja hrvaških pokrajin; kot žrtev stoji pred nami čista in veličastna...«, občudujemo velikodušnost, s katero je znala odpustiti spokorniku...«⁵² S takimi presežniki je v resnici mogoče govoriti le ob romantično idealizirani Tomičevi tragediji, in pod pogojem, da kritik prezre realnejšo Jurčičevo podobo in Veronikin ponosni nastop v drugem težišču Jurčičeve tragedije, v Veronikinem spopadu s Hermanom.

Očiten namen nepravilne kritike, da bi čim bolj povzdignil Tomičevo tragedijo in ponižal Jurčičevo dramo, se kaže pri kritiku Vl. K. tudi v oceni značaja kraljice Barbare, ki o nji govori takole: »Krasno je pri

Tomiću označena kraljica Barbara . . . , pohlepna dama je to, ki ne misli na družega, nego na vživanje in vesele zabave.«⁵³ Res je, da je kraljica Barbara »krasno« označena, bolje rečeno stvarno, a omenjeni kritik name-noma ne poišče in ne poudari njenih slabih lastnosti, zlasti ne njene raz-uzdanosti in zakonske nezvestobe.

Le pri podobi škofa Albeno spregovori Vl. K. edino kritično besedo o Tomičevi tragediji, ko piše: »Toda ko dobimo v nje (Barbare) družbi škofa Albeno, bi Tomiču najraje zaklicali: Kaj pa je tega treba bilo? Alben je tendenciozna oseba, in to je edino, kar na tej žaloigri grajamo . . .«⁵⁴ Po mnenju Vl. K. namreč škof Alben vse premilo sodi in obsodi Barbarino ljubimkanje z Benečanom Contarinom, saj ji udvorljivo in milo svetuje: » . . . zato prikrivaj prevročo strast srca . . . , ravnaj se skrbno po onem: ‚si non caste, tamen causte‘, kar bi se po naše reklo: če že ne delaš čisto, delaj vsaj previdno. Ob teh Albenovih besedah šele vzklikne Vl. K.: »Gospod Tomič, tako ne govori katoliški škof!«⁵⁵

In kakor da je kritiku v DS 1905 žal, da je moral izreči vsaj to edino negativno črto o Tomičevi tragediji, je končal svojo oceno spet s pohvalo v presežniku: »Splošno pa je žaloigra vredna vse pohvale. Ker imamo tudi Slovenci svojo Veroniko, bi bilo vrlo zanimivo, da bi Tomičevo v sloven-skem prevodu kdaj igrali tudi pri nas. Vsaj toliko je gotovo vredna, kakor bedaste francoske burke, ki so pri nas na repertoarju . . .«⁵⁶

Kar se tiče označitve drugih oseb, ki nastopajo v obeh obravnavanih tragedijah, je treba reči, da so si bolj ali manj podobne ali celo enake. Tako je stari grof Herman v obeh dramah ponosen, častitjeljen, lokav in brezsrčen, krut in nasilen, z eno besedo tiran, ki zmerom in povsod hoče in mora uveljaviti svojo moč in gre tudi preko postav in trupel proti svo-jemu cilju, do politične moči in oblasti.

Viteza Soteščana je Jurčič mnogo bolje narisal kakor Tomič. Jurčič mu je namreč kot spletkarju in Veronikinemu ljubimcu namenil kar po-membno vlogo, medtem ko je Tomičev Soteščan bolj ali manj samo statist, obenem pa zvest oproda starega Hermana, o čemer nam priča izjava So-teščana samega, češ: »tvoja volja — moja služba.«⁵⁷

Veronikinega bratranca in ljubimca Janka je Tomič opustil, Jurčičev pa je, kot smo že slišali, kar dobro narisal, saj je zelo aktiven značaj. Zato je krivična že omenjena ocena Vl. K., češ da je Jurčičev Janko »smešna, navadna petošolska figura.«⁵⁸

Knez Vladislav Blagaj, hrvaški plemič in vojvoda, ki ga v Jurčičevi drami ni, je v Tomičevi dobro, lahko rečemo najstvarneje narisal, saj je pogumen vojak in hrvaški rodoljub, odločen nasprotnik Hermanovim aspi-racijam, da bi razširil oblast Celjskih tudi na Hrvaško in celo v Bosno. Le Blagaju se posreči pregovoriti Veroniko, da vzame Friderika. In na-zadnje mu Tomič še zaupa vlogo Veronikinega zagovornika pred celjskim trškim sodiščem. To nalogo opravi knez Blagaj tako odlično, prepričljivo in temeljito, da jo sodišče oprostí krivde čarovništva. Ker potem Herman izjavi, da te oprostive ne prizna in da bo Veroniki sodil sam, mu Blagaj spet ugovarja, češ da te pravice nima in da bi mogel končno razsodbo izreči le kralj, rekoč: » . . . tam (pred kraljem) se vidimo.«⁵⁹

SKLEPNA BESEDA

Ob koncu tegale razmišljanja je treba na kratko povzeti o obeh obravnavanih tragedijah tiste ugotovitve, ki so najbliže resnici o ceni in vrednosti prve in druge. Ker se je Tomić polnih 18 let ukvarjal z gledališko dejavnostjo in z dramskim ustvarjanjem v izvirnikih in prevodih, je povsem razumljivo, da je njegova Veronika Deseniška dramaturško mnogo boljša od Jurčičeve. Prav tako jo prekaša v notranji zgradbi, tako v zapletu kakor tudi v razpletu, saj smo ugotovili, da je Tomičeva ljubezenska zgodba skladno vtkana v mogočno zgodovinsko panoramo, ki jo pri Jurčiču občutno pogrešamo. Zato je popolnoma utemeljeno mnenje, ki so ga poudarili dosedanji kritiki, češ da je mnogoterih slabosti v Jurčičevi tragediji kriva pisateljeva bolezen, medtem ko je Tomić svojo dramo pisal še pri polnih močeh. Naše, kolikor mogoče objektivne sodbe o obeh tragedijah, o dobrih straneh in pomanjkljivostih ene in druge, pa slone na dveh njunih, povsem ločenih in zato različnih težiščih, kar so dosedanji ocenjevalci radi prezrli, čeprav se ravno iz premika težišč dajo najlepše razložiti.

Kar se tiče življenjske in s tem tudi umetniške resničnosti pa Jurčič prekaša Tomića, saj je vse bližji realizmu, medtem ko Tomić s svojim idealiziranim prikazovanjem še vse preveč tiči v Šenoinem romantičnem risanju tako zgodb kakor tudi značajev. Sâmo risanje značajev je pa deloma pri obeh avtorjih podobno, deloma celo enako, deloma pa različno, pri tem boljše, pri drugem slabše, zlasti pri Jurčiču vse preveč trpno.

Vendar ne kaže nedelavnosti nekaterih Jurčičevih oseb pretiravati, posebej ne pri Veroniki, saj se zaradi premika v težišču tja v drugi del drame prav tam Veronika dvigne do največje aktivnosti — v nastopu proti Hermanu. To je pravilno poudaril A. Slodnjak, ko je o Veroniki zapisal: »V tretjem dejanju je Veronika že žena, a to je ni osrečilo, ampak jo je zmodrilo... Sedaj je izkušena žena, ki se zaveda prepadov v sami sebi, sluti jih pa tudi v moževi duši... Ne more razumeti, zakaj jo mož skriva pred svetom...

Pripravljena je stopiti pred njegovega očeta... Zdaj pa se ji začneta odkrivati Friderikova nemožatost in sebičnost... Ko pa jo Herman surovo odbije, se prebudi v njej ponos plemenite in ljubeče žene. In šele ko vidi, kako zbegano in omahljivo se vede Friderik spričo njene borbe s tastom, omedli v grozni slutnji, da jo je mož zatajil... Na sodišču strastno brani Veronika sebe in svoj zakon... in prekolne Celjane in njihovo slavo...»⁶⁰

Tako se ob tem drugem težišču svoje drame Jurčič visoko dvigne nad Tomičevo tragedijo, saj opravi glavno delo in odločilni zagovor v obrambi pred Hermanom in še posebej pred celjskim sodiščem Veronika sama, medtem ko je moral Tomić to nalogo izročiti knezu Blagaju. In prav to Veronikino junaštvo je tisto, ki Jurčičevo tragedijo dostojno postavlja ob stran Tomičevi drami in obenem dokazuje, kako zgrešene in ničeve so pretirane graje slovenske Veronike Deseniške izpod peresa našega odličnega pripovednika.

- ¹ A. Slodnjak, SS, MK, 1968, opomba na str. 161.
- ² A. Šimčik, Hrvatska revija 1931, str. 463. — Knjiž. leksikon, Strani pisci, Zagreb 1961, str. 163.
- ³ M. Rupel, Josip Jurčič, ZD IX, str. 284.
- ⁴ A. Šimčik, HR 1931, str. 465.
- ⁵ M. Rupel, l. c., str. 280.
- ^{5a} Milko Kos, Zgodovina Slovencev, str. 311 in 404.
- ^{5b} Isti, Enciklopedija Jugoslavije II, str. 693.
- ⁶ M. Rupel, l. c., str. 284.
- ⁷ A. Slodnjak, Realizem II, ZSS III, str. 345, opomba 174.
- ⁸ I. Grafenauer, Josip Jurčič, Spisi X, str. 212.
- ⁹ F. Koblar, Starejša slovenska drama, Klasje št. 25, str. 173.
- ¹⁰ M. Rupel, l. c., str. 287.
- ¹¹ I. Grafenauer, l. c., str. 217.
- ¹² Isti, l. c., str. 217.
- ¹³ M. Rupel, l. c., str. 287.
- ¹⁴ I. Grafenauer, l. c., str. 217.
- ¹⁵ Vl. K., DS 1905, str. 246.
- ¹⁶ Isti, ibidem.
- ¹⁷ I. Grafenauer, l. c., str. 216.
- ¹⁸ Isti, ibidem.
- ¹⁹ Isti, l. c., str. 217.
- ²⁰ M. Rupel, l. c., str. 287.
- ²¹ Isti, ibidem.
- ²² Isti, ibidem.
- ²³ Isti, ibidem.
- ²⁴ Isti, ibidem.
- ²⁵ Vl. K., DS 1905, str. 247.
- ²⁶ LZ 1892, str. 705.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ E. Štampar, Djela hrvatskih pisaca, Zora 1952, str. 22.
- ²⁹ Isti, ibidem, str. 17.
- ³⁰ Isti, ibidem, str. 15.
- ³¹ M. Ogrizović, Hrvatski pripovjedači I, Zagreb 1926, str. 249.
- ³² E. Štampar, l. c., str. 34.
- ³³ J. E. Tomič, Veronika Desinička, MH, 1904, str. 7—37.
- ³⁴ Isti, ibidem.
- ³⁵ Isti, ibidem.
- ³⁶ Isti, ibidem.
- ³⁷ Isti, ibidem, II. dejanje, str. 55.
- ^{37a} Kot »grofica Celjska« je Veronika zapisana tudi v nekroloških knjigah Žičkega samostana in samostana Bistra, ker je oba samostana v spomin Veronikine smrti obdaril grof Friderik leta 1426. Glej Milko Kos, EJ II, str. 693.
- ³⁸ E. Tomič, V. D. III. dejanje, str. 78.
- ³⁹ Isti, ibidem, str. 107.
- ⁴⁰ Isti, ibidem.
- ⁴¹ Isti, ibidem, IV. dejanje, str. 123.
- ⁴² Isti, ibidem. — Po Milku Kosu, EJ II, str. 693 je dal Herman utopiti Veroniko v neki kadi na gradu Ojstrica ali Ostrovica v Savinjski dolini leta 1425.
- ⁴³ E. Tomič, V. D., IV. dejanje, str. 128.
- ⁴⁴ A. Šimčik, l. c., str. 464.
- ⁴⁵ Vl. K., DS 1905, str. 245.
- ⁴⁶ Isti, ibidem.
- ⁴⁷ Isti, ibidem, str. 246.
- ⁴⁸ Isti, ibidem.
- ⁴⁹ M. Rupel, l. c., str. 287.
- ⁵⁰ Vl. K., DS 1905, str. 246.

- ⁵¹ Isti, ibidem.
⁵² Isti, ibidem.
⁵³ Isti, l. c., str. 247.
⁵⁴ Isti, ibidem.
⁵⁵ Isti, ibidem.
⁵⁶ Isti, ibidem.
⁵⁷ J. E. Tomić, V. D., IV. dejanje, str. 116.
⁵⁸ Vl. K., DS 1905, str. 247.
⁵⁹ J. E. Tomić, V. D., IV. dejanje, str. 125.
⁶⁰ A. Slodnjak, ZSS III, str. 101.

VIRI IN LITERATURA

Ivan Grafenauer, Josip Jurčič, Spisi, X. zvezek, Ljubljana 1923, str. 133—186 in str. 212—218. — Književni leksikon, Strani pisci, Zagreb 1961, Hebbel, str. 163. — France Koblar, Starejša slovenska dramatika, Klasje št. 25, Ljubljana 1951, str. 70—86 in str. 173—174. — Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 311 in 404. — Isti, Enciklopedija Jugoslavije II, Zagreb 1956, str. 693. — Vl. K., J. E. Tomić, Veronika Desinička, ocena v Domu in svetu I. 1905, str. 245—247. — Milan Ogrizović, Hrvatski pripovjedači I, Zagreb 1926, J. E. Tomić, str. 248—258. — Mirko Rupel, Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev, IX. knjiga, Ljubljana 1960, str. 65—123 in str. 279—296. — Anton Slodnjak, Realizem II, ZSS III, SM, Ljubljana 1961, str. 101—104. — Isti, Slovensko slovstvo, MK, Ljubljana 1968, str. 226. — Ante Šimčik, Veronika Desinička, Agneta Beinauerova i Čira — Frosina Janinska, feljton v Hrvatski reviji 1931, Zagreb, str. 463—468. — Emil Stampar, Djela hrvatskih pisaca, Zora, Zagreb 1952, J. E. Tomić, str. 1—55. — Josip Evgen Tomić, Veronika Desinička, ZK, MK 1904, zvezek 263, Historiska tragedija u četiri čina. Tisak Dioničke tiskare, 128. strani. — Ljubljanski zvon leta 1892, št. 11, Listek uredništva, Slovensko gledališče, ocena premiere Jurčičeve Veronike Deseniške, str. 705.

ZUSAMMENFASSUNG

Zwei Tragödien über Veronika Deseniška vergleicht der Verfasser in seiner Abhandlung, und zwar diejenige von Josip Jurčič und die andere von Josip Evgen Tomić. Diesen Vergleich hat der Avtor deswegen durchgeführt, weil die bisherigen Kritiker das drama von Josip Jurčič unterschätzten, während sie dasjenige von J. E. Tomić überschätzten. Diese Unterschiede beruhen auf dem Übersehen der verschiedenen Schwerpunkte der beiden Dramen, denn bei Tomić liegt der Schwerpunkt in der Liebesfabel, während er bei Jurčič in der Auseinandersetzung zwischen Herman und Veronika liegt. Von diesem Standpunkt aus versucht der Verfasser das richtige Bild sowie die realistische Beurteilung beider Dramen zu geben und somit beide Tragödien auf die richtige Stelle zu setzen.

BOŽENA OROŽEN

SLOVENSKI KRAJI IN LJUDJE V SPISIH STAREJŠIH
ČESKIH LEPOSLOVCEV

II. del*

ANA ŘEHÁKOVÁ (1850—1937)

Pisateljsko delo učiteljice Ane Řehákové pripada potopisni prozi. Z njo se je ukvarjala od 80-ih let prejšnjega stoletja skozi vse dolgo življenje. S sestro je obredla velik del Evrope, med drugimi deželami tudi Dalmacijo in črnogorsko primorje pa Koroško in Gorenjsko. Med Slovence sta prvič prišli 1884. leta, ko poprečni Čehi naše dežele niso še kaj prida poznali. Pesnica in vzgojiteljica mladih literatk Eliška Krásnohorská jo je pritegnila k svojemu glasilu *Ženské listy* in tu so se pojavili tudi prvi Anini sestavki o Sloveniji. Začela se je oglašati tudi v pomembnejših literarnih glasilih, kot so *Květy*, *Osvěta* in *Lumír*. Raztresene potopisne sestavke je zbrala v knjižnem prvcu *Na Slovinsku* (1891. leta). Tej knjigi je sledilo še nekaj po tematiki sorodnih zbirk, namenjenih deloma odraslim, deloma mladini: *Povídky z hor* (1893), *Povídky z cest* (1897), *Z různých končin* (1910), *Na horách* (1913), *Vzpomínky z hor* (1925) in *Z mého alba* (1936). V teh knjigah je tudi odsev drugih evropskih poti, po obsegu in po tehtnosti pa prevladuje slovenski svet. Izvzeti pa moramo dela z dalmatinsko tematiko (*Z dalmatského jihu*, brez letnice, verjetno 1910, *Tři dalmatské povídky*, 1920 in roman *Osud*, 1924), ki presegajo pisateljčino potopisno prozo s Slovenskega.

Kljub velikemu časovnemu razponu med knjižnim prvcem *Na Slovinsku* (1891) in med zadnjo knjigo *Z mého alba* (1936) sta ostala usmerjenost in slog pisateljčinih spisov v bistvu nespremenjena. Stala je namreč prav ob robu literarnega življenja. Njen pogled na Slovence v kasnejših letih se ne razlikuje od prejšnjega, saj je zdaj le obnavljala nekdanja doživetja. Njeni potopisi niso nastali kot močan odziv na bogastvo vtisov;

* Prvi del te razprave je izšel v Celjskem zborniku 1968.

gre za razumsko oblikovane opise predelov z navajanjem vseh dejstev, ki so potopiski znana. Včasih ima njena obdelava nekoliko leposloven značaj, zato je mogoče snovno in vsebinsko ločiti potopisno poučno prozo od leposlovne, glede na problematiko in miselnost pa ju je treba pojmovati kot celoto.

Pokrajina in ljudje v njej — to je glavni predmet potopisne proze. Řeháková mnogokrat opozarja na lepote in značilnosti slovenskega gorskega sveta (Gorenjske in Koroške, izjemoma tudi Postojne), pokrajine pa ne slika v takem zaporedju, kot se ji je odkrivala med potjo. Večkrat zaide v podrobnosti, ki sodijo v vodiče (globina jezera, višina gora, imena rastlin). Ob opisu poti se včasih ozre v preteklost in opisuje zgodovino kakega kraja (Postojna, Bled); še raje pa ima literarne asociacije, kakor je npr. spomin na Črtomira na poti k slapu Savice (Prameny Savy) ali oznaka začetkov našega pismenstva z Brižinskimi spomeniki in naše najstarejše književnosti. Najbliže pa ji je Prešeren, ki mu je posvetila enega svojih prvih sestavkov V rodišti Františka Prešerna.

V naše kraje pa ni prihajala le kot vedoželjna turistka, ampak predvsem kot Čehinja med sorodne Slovane. Zato ji je zблиžanje z ljudmi-domaćini moralo biti važnejše od pokrajine. Zблиžanje z njimi ji je olajšalo relativno znanje slovenskega jezika, ki ga je ponekod vpletla tudi v spise, in to ne le posamezne besede, ampak tudi cele stavke. Zanimala se je predvsem za male ljudi. Res da sta med njenimi sobesedniki tudi kak župnik ali učitelj, a ta ji pripovedujeta o domaćinih. V njenih spisih nastopajo: planšarji in drvarji, pastirji, posamezni kmetje in kmetice, lovec in planinski vodnik pa še delavci iz rudnikov svinca; v glavnem so to ljudje, ki sta jih oblikovali samota in naporno ter nevarno gorsko življenje. Navadno je ob neposrednem stiku z njimi dojemala predvsem tiste poteze njihovega značaja, ki se kažejo v odnosu do soćloveka. Osnovna, v spisih večkrat ponavljajoća se poteza našega hribovca je njegova zaprtost, nezaupljivost do tujcev. Ta pa se spremeni v odkritost do ćloveka, ki mu spregovori razumljivo. Neposredno ali iz pripovedovanja je doumela negativno stran našega kmeta — izbiro stanovskega tovariša po volji staršev, pri ćemer odloća premoženje. V sliki Dobrodošli (knjiga Z různých konćin) zaključuje pisateljćin sobesednik pripovedovanje o kmećkih zakonih z ugotovitvijo: »Nejmenuji se marně u nás děti otroci.« (Ne pravi se pri nas zastonj otrokom sužnji. Beseda otrok pomeni v ćešćini suženj.) Ta razlaga je seveda pisateljćina. Ob spoznanju planinskega sveta je skušala razumeti tudi težko življenje ljudi, ki so od hribov odvisni: osamljenost in težko delo drvarjev, delo planšarjev in planšaric, ki morejo le redkokdaj med ljudi v dolino, bedno življenje mladoletnih pastirćkov. Težave, na katere opozarja, izvirajo predvsem iz prirodnih pogojev, le v otroških zgodbicah o pastirjih tudi iz gospodarjeve skoposti.

Zaradi zunanje pestrosti ji je blizu folklor. Opisala je gorenjsko in ziljsko nošo, žeganje in štehvanje v Ziljski dolini pa dva običaja v zvezi z Vetro babo. Še pogostejši so pri njej drobci ljudskega pripovedništva, v pretežni meri lokalnega ali aitiološkega značaja (npr. o nastanku planike, ledenika pod Velikim zvonom, o belem gamsu in o Zlatorogu).

Pripovedko o Zlatorogu je opisala celo trikrat, za to ji je dal pobudo pač Baumbachov Zlatorog, ki ga je v češčino prevedel Heyduk.

Obstoj slovenskega naroda, njegovo upiranje germanskemu pritisku sta zaradi boleče živosti prizadela Ano Řehákovu, tako da je na ta problem zavzeto reagirala. Izleti po Koroškem jo navdajajo s trpkim spoznanjem, da je severni del dežele popolnoma ponemčen. Površen turist se niti ne zaveda več, da hodi po nekdanji domovini Slovencev, saj pričajo o tem samo še nekatera geografska imena (V území Velkého Zvonu). Govori o prodiranju nemščine v šole, o škodljivem delovanju Schulvereina. Boli jo izzivalna nemščina kopaliških gostov na Bledu. Kljub osebnemu in bolestnemu tonu ostane razen redkih izjem še vedno stvarna. Odpadništvo je bolezen malih, nacionalno ogroženih narodov. Odpadnika je naslikala v dveh sorodnih zgodbah (Ob slapu Peričnik, Odvěta lovce Smoliny — Odgovor lovca Smolina). Bežno je kot vzrok odpadništva označila prehod v višji družbeni razred. Podobi odpadnika pa sta pretirani v negativnem smislu, enako pretiran, le da v pozitivnem smislu pa je tudi narodnjak. Razen v omenjenih zgodbah je v njenih spisih več nacionalnih izjav in razglabljanj kakor posameznih nosilcev narodne misli.

Navdušeno poudarja idejo češko-slovenske vzajemnosti in z njo celo pretirava, ko jo pripisuje Prešernu ali naivno meni, da jo z enako gorečnostjo kot ona občutijo tudi preprosti slovenski ljudje.

Da bi prišli do spoznanja o pomembnosti ali nepomembnosti slovenskega opusa Ane Řehákové, bo najpravičnejše, če izhajamo iz njenih prizadevanj in skušamo ugotoviti, kako jih je uresničila. Nikamor namreč ne bi prišli, če bi kot merilo postavljali umetniško-izpovedne nagibe.

Pisateljico je pri pisanju vodila želja, da bi Čehe seznanila s tistimi slovanskimi predeli in ljudmi, ki jih tedaj skoraj niso poznali, saj so — po njeni izjavi — celo izobraženci zamenjevali Slovenijo in Slovaško (češki: Slovinsko — Slovensko). Sem sodi tudi sorodno prizadevanje, da bi vzgojno delovala na češko mladino.

Razpon njenih posredovanj je dokaj obsežen in raznoter, saj sega od prirodno-geografske podobe preko literarnih in zgodovinskih asociacij ter narodopisja k mentaliteti slovenskega človeka in njegovi nacionalni ogroženosti. Ne glede na osebno zavzetost ob doživljanju slovenske zemlje in Slovencev, je njen pogled v bistvu razumski. Miselni element prevladuje nad čutnim in čustvenim doživljanjem, razumska obdelava snovi nad fantazijskim oživljanjem. Če pa se pisateljica le kdaj preda lepoti narave, poti, ves čar razbije z razpravljanjem. Zaradi take usmerjenosti pač ni mogla napisati učinkovitih impresij, v katerih bi bila ob doživljanju poti mogla kot asociacije izrabiti svoja spoznanja. Iz tega izhaja tudi ena izmed osnovnih pomanjkljivosti njenega pisanja — ohlapna kompozicija. Dokaj široko in snovno raznotero področje, ki se ne podreja zaporedju doživetij, pač zahteva sistematično ureditev, te pa pri Řehákovu (kljub njeni razumski usmerjenosti) velikokrat ni. Njeni skoki s predmeta na predmet so pogosto nasilni. Občutek nakopičenosti vtisov in dejstev je posebno očiten tam, kjer meša strokovne in informativne ter leposlovne vrvine. To pa je že pomanjkljivost sloga. Čustveni podton objektivno usmerjenim

spisom daje poudarjanje češko-slovenske vzajemnosti, slovanske zavesti in simpatij do Slovencev. Sama je čutila potrebo po bolj živahnem pripovedovanju, kadar si je za popotna doživetja izbrala bolj ali manj leposlovno obdelavo. Tesna povezava med zgolj poučno in leposlovno obarvano prozo razodeva dvoje: 1. Tudi v leposlovju ji ni izhodišče ustvarjalna umetniška fantazija, ampak odvisnost od realnih dejstev. 2. Pisateljici manjka intuicija, s katero bi prodrla pod takoj vidno zunanost slovenskega človeka. Razpon značajskih potez, ki jih razodeva njen človek, je kaj ozek in splošen. Pisateljici manjka oživljajoče moči, da bi povzdignila osebe iz nosilcev splošnih narodnih lastnosti v like, torej globlje osebnosti. Zanimivo je, da so izrazitejše njene ženske osebe v novelah iz Dalmacije. Razlog bo pač v tem, ker jo je usoda dalmatinskih žensk močneje prizadela, saj se je močno razlikovala od usode poprečne Čehinje ali Slovenke. Drugi, a šibkejši razlog za medlost ženskih likov pa bi utegnil izhajati iz literarnega postopka: osebe namreč prikazuje navadno posredno, v okvirni zgodbi in pripovedi tretje osebe, pri tem ohrani skromno fabulo, zabiše pa povsem ali skoraj povsem notranjo podobo ljudi. Ali pa tudi ta postopek ne dokazuje pisateljicine odvisnosti od dejstev, preko katerih se k samostojnemu oblikovanju skoraj ni mogla povzpeti. Morda so literarno še najboljše nekatere preproste, a prisrčne zgodbe o živalih za otroke (v knjižici *Vzpomínky z hor*).

Po vsem tem je jasno, zakaj je češka literarna zgodovina pustila Řehákovu ob strani — literarnokritičnega merila ne prenese. Za češko-slovenske kulturne stike v preteklosti pa ni brez pomena. To pa velja seveda le za prvo obdobje njenega pisateljjevanja, 80. in 90. leta prejšnjega in morebiti še za prva leta tega stoletja. Takrat je češkemu turistu odpirala pot h krajem in ljudem in vzgajala v njem notranjo, globljo zainteresiranost ob narodnosti usodi teh ljudi. To pa je takrat pomenilo tudi večjo prizadetost in budnost ob problemih lastnega naroda.

Danes so spisi Řehákovve ne glede na skromne pisateljicine zmožnosti dokument o vseskozi iskrenem prizadevanju izpovedati ob spoznanih dejstvih topel, človeški odnos do sorodnega naroda. Najsi je ta dokument ponekod še tako naiven in površinski, mu kaže dati vsaj relativno priznanje, ker je utiral pot od naroda k narodu.

MARIJA GEBAUEROVÁ (1869—1928)

Odkar je češka podružnica Slovenskega planinskega društva leta 1900 postavila pod Grintovcem Češko kočo, se je razvila na Jezerskem nekaka počitniška kolonija Čehov. Ti so pozitivno vplivali na narodno zavest domačinov.¹ Marija Gebauerová, praška meščanskošolska učiteljica, je zvedela za Jezersko verjetno od družine dr. Chodounskega, univerzitetnega profesorja na medicinski fakulteti, enega od glavnih popularizatorjev našega planinskega sveta pri Čehih. Po očetovi smrti — 1907. leta — je prihajala sem vsako leto, v celoti menda desetkrat.² V tem gorskem zakotju je bila srečna in je navdušeno vabila še znance. Pisala je, hodila

na sprehode in daljše ture, hkrati pa vedoželjno zasledovala življenje domačinov. Njeni bežni zapiski govore o tem, kaj vse jo je zanimalo: notranja ureditev kmečke hiše in plansarske bajte z vsem inventarjem, jedi, oblačila, ljudske pesmi, ki so jih prepevali ob večerih, kak pregovor, ki ga je slučajno slišala in si ga zapisala, običaji, pripovedovanje o preteklosti pa sami domačini, posestniki in hlapci, njih položaj, življenje in usode. Njeno zanimanje je segalo torej od materialne kulture preko folklore do človeških usod, ki jih je pa kakor vse le nakazala v najbolj grobih obrisih. Vendar je prav v teh opazkah v zapisniku iskati izvorov in pobud za nastanek njenega glavnega dela *Rod Jurija Klemenčiča* (1918). Z *Jezerskim* pa je povezana tudi zbirka *Na zemi* (1920). Razen teh dveh knjig je Gebauerová napisala še nekaj prikupnih mladinskih knjižic, ki pomenijo po mnenju literarne zgodovine prodor realizma v češko mladinsko književnost,³ in pa spomine na svojega očeta, znanega jezikoslovca Jana Gebauera.

Roman *Rod Jurija Klemenčiča* je sicer izšel šele v zadnjem vojnem letu, a nastajal je že poprej. Pisateljica ga je pisala na Jezerskem,⁴ zato je ves prežet z mirnim predvojnim časom in bi v njem zaman iskali sledov neposredno ali posredno izražene vojne psihoze.

Čeprav je delo označila kot roman, se je kasneje sama zavedala, da ta oznaka ni najboljša.⁵ Bolje bi mu bilo reči kronika, saj zasleduje usodo posameznih članov jezerske gruntarske družine v razdobju trinajstih let, do časa, ko začne doraščati na kmetiji mladi rod. Vzporedno z razvojem Klemenčičevega rodu pa je pokazala še nekoč močni rod Sajovicev-Ankov, ki pa izgubi še zadnjega moškega potomca. Rast prvega in izumiranje drugega rodu sta vključena v življenje gorskega naselja, zaradi zemljepisne lege le malo povezanega s svetom. Prav utrip tega življenja z gospodarskimi, nacionalnimi in psihološkimi zakonitostmi je hotela pisateljica zajeti v dogajanje, ki mu daje fabulistično osnovo gruntarska družina Klemenčičev.

Glava družine je vdovec Jurij Klemenčič. Po njegovi želji je sin Peter moral postati duhovnik, a je v prisiljenem poklicu onesrečil sebe, še bolj pa dekle, ki mu je rodilo otroka in umrlo. Otroka so vzeli k sebi Klemenčičevi. Sin Luka je postal zdravnik, resigniral je v svoji želji po ljubeči ženi in po znanstveni karieri ter prišel zdraviti domov na Jezersko. Edino najmlajši, redkobesedni in na videz pasivni Matouš je zaživel normalno življenje kmečkega gospodarja in očeta zdravih otrok.

Pisateljica se je zavedala, da v romanu ni notranje napetosti, saj je literarnemu zgodovinarju in kritiku Arnu Nováku izjavila: »V mojem delu ni dramatičnih prvin, konflikte človeških likov sem namenoma izločila, čeprav so mi naravnost drli pod pero.⁶ Zato so glavne osebe kot individui in ne kot nosilci skupnih rodovnih znakov le skopo označene. To velja v prvi vrsti za Matouša, čigar življenje poteka normalno in neovirano, medtem ko je Petrovo življenje v osnovi izpodrezano, nasilno prikrojeno in zato zgrešeno. Vloga, ki jo igra v romanu medicinec in kasnejši zdravnik Luka, je osrednja, njegov lik je še najbolj izdelan, saj je tudi pisateljici najbližji. V njem je hotela prikazati moralno in svetovnonazorski profil

izobraženca iz premožne kmečke hiše, torej človeka, ki ne pozna skrbi za eksistenco. Kot študent je kaj radoživ, doživi več ljubezenskih avantur, pa se popolnoma zresni. Intelektualno delo ga je močno oddaljilo od naravnega, nezapletenega kmečkega doživljanja. Vzroki, zaradi katerih si ni ustvaril družine, so neznani. Rahel namig se skriva morda v dolgoletnem spoštovanju in tihem oboževanju, ki ga goji do Regine, nečakinje italijanskega podjetnika. To čustvovanje prehaja v kasnejših letih v meditiranje obeh resignirancev v ljubezni. Razen te sestavine Lukovega profila je pisateljica poudarila še njegovo nacionalno zavest in versko indiferentnost. To doma ni kazal, ker je na zunaj spoštoval verske obrede. Doživljanje Luka Klemenčiča je tu tam netipično, odmaknjeno, a ne toliko zaradi pisateljicine premajhne sposobnosti oživljanja kot zato, ker je ta lik prilagodila avtobiografski osnovi. V odnosu Luka-Regina, v Luki samem in v Regini najbrž še bolj so verjetno skriti osebnoizpovedni elementi romana,⁶ in to kljub navidezni strogi objektivnosti. Njene besede v kasnejšem pismu izpričujejo, da ji ta element ni bil tuj: »Toda vse moje delo, vse ustvarjanje temelji na čustvu, nisem samo hladen, čustveno neprizadet analitik.«⁷ Seveda ne gre za neposreden prenos zunanjih dogodkov iz pisateljicinega življenja v roman. Nedvomno pa je Regina v romanu predvsem nosilka pisateljicinih misli in čustev. Skoraj vse druge pomembnejše osebe so omenjene v zapisniku ali v korespondenci, torej je zanje pisateljica vsaj v osnovi imela resnične modele. O Regini pa ni nikjer nobene opazke. Edina med vsemi realističnimi osebami ima celo nekaj romantičnih potez, zavita je v rahlo skrivnost. Nastopa kot osamljena jahalka, ki še vedno goji v srcu ljubezen do nekdanjega fanta, ki se je oženil z domačinko in umrl. Skrbi za njegov grob. Druži se edino z Lukom in z njim meditira. Zagovarja prepričanje, da so čustva osnova vsega življenja. Menim, da vežeta Regino s pisateljico čustveno razočaranje in resignacija. Dopolnilo njeni resignaciji pa je Lukova resignacija, ki tudi ne predstavlja zloma, ampak samo omejitev na poklic, delo za druge. Sorodnost potrjuje pisateljicina izjava: »Na svetu nimam nič drugega pred seboj kakor svoje delo in njegove nasledke.«⁷ Če gledamo na Luko nekoliko tudi s te strani, nam postanejo njegove včasih bolj ženske poteze razumljivejše, četudi ne opravičljive.

V nasprotju z Luko je prikazan njegov oče stari Klemenčič brez subjektivnih preoblikovanj. To je trden, gospodarsko neogrožen gruntar, navezan na patriarhalno življenje. Priroda mu daje vsega dovolj, zato ne čuti potrebe po naprednejšem izrabljanju njenih sil. V vsakdanjem življenju je razsoden, racionalist. Verska načela so mu le zunanja forma, ne pa notranja vsebina. Zaradi gruntarskega ponosa hoče imeti sina duhovnika. Stari Klemenčič tako ni le individuuum, ampak predvsem nosilec tipičnih lastnosti kmečkih ljudi, nosilec značilnosti, ki se pojavljajo v njih mišljenju in početju.

Razen Klemenčiča je večje pozornosti deležna še vdova Sajovičeva. Ta ni več navadna kmetica, njen pokojni mož se je ukvarjal z lesno trgovino in ona je mnogo potovala, marsikaj prebrala in videla in to še dopolnjuje osnovno potezo v njenem značaju — dostojanstvo. Pri vdovi Sa-

jovičevi prihaja še najbolj do izraza pisateljčina karakterizacija oseb. Prevladuje namreč pasivna označitev, pisateljčino posredovanje doživljanja oseb ali opis njih lastnosti, torej močan vdor razmišljujočega ne-leposlovnega elementa. Od tod vtis statičnosti, kljub razvoju, ki naj bi ga ljudje v sebi prehodili.

Ob sicer premalo izdelane glavne osebe pa je pisateljica postavila celo vrsto domačinov, nekakih statistik, ki ne vplivajo na dejanje, ustvarjajo pa vtis, da glavne osebe niso izolirane, ampak da jih obdaja kolektiv. Ta pa svet ni prikazan kot celota, ampak v posameznikih ali dvojicah. V uvodni sliki prihajajočega večera za hip naniza nekaj oseb: deklico z jagnjetom; hlapca in deklo, ki si izmenjata obetajoč pogled; starega ovčarja, ki misli na sina v tujini; mater dvanajstih otrok, ki pere ob potoku; zavistnega kmeta, ki občuduje sosedovo polje; lahkoživo vdovo. S podobnim pogledom ošine posameznike, ko v nedeljskem jutru odhajajo v cerkev in se med mašo predajajo vsak svojim skrbem, željam, nemiru in vdanosti. Vsak tak prizorček je nekaka žanrska sličica, bežen izrez iz življenja. Vtis, ki ga zapušča, pa ni idiličen, saj ob podobe vdanosti, veselja in otroške nedolžnosti postavlja preračunljivost, zavist in lahkoživost. Če te odlomke opazujemo izolirano, jim ne moremo odrekati vrednosti, drugače pa je, če jih opazujemo v skladu s celotnim delom. Tu pa zavirajo že itak nerazgiban tok dogajanja, ne vplivajo pa odločilno na razpoloženje, ampak delujejo kot ozadje, kulise.

Važnejši od osebne izpovedi je pisateljčin prikaz psihološkega, gospodarskega in nacionalnega profila ljudi z Jezerskega. Njihovo najosebnejše bistvo razodevata predvsem dve potezi: odnos do ljubezni in do vere ter boga. Do raznih ljubezni pred zakonom so kar se da prizanesljivi, toda ob vstopu v zakon se odrečejo vsem mladostnim zablodam in žive vdano, razsodno zakonsko življenje. Njihov odnos do vere je daleč od pravega krščanstva. Njihova pobožnost, zunanje izpolnjevanje cerkvenih postav je samo forma, nekako zadoščenje bogu, ki ga čutijo v vsej prirodi, a ne vpliva na njihova dejanja. V odmaknjenosti od sveta jim cerkvene slovesnosti nadomeščajo družabno življenje. »Osnovno pravilo, ki so ga pridali takoj za tisto: daj bogu, kar je božjega, se je glasilo: a telesu daj, kar je človeškega.« Celoten značaj je bolj nagnjen k mirnosti in melanholičnosti, morebiti celo k pasivnosti kot pa k agilnosti. Pisateljica skuša spraviti to v zvezo z odmaknjenostjo in prirodno zaprtostjo gorske doline. Prav iz prirode, ki je včasih sicer nasilna, a tudi radodarna, izhaja po pisateljčinem mnenju nekaka konservativnost ljudi in ta vpliva na gospodarsko in z njo pogosto povezano nacionalno problematiko. Gospodarsko statičnost izrabljajo tuji podjetniki, ki ustanavljajo velika lesna podjetja. Z njimi prihajajo oskrbniki, večkrat zagrizeni Nemci, domači »najbolj nadarjeni sinovi starih rodovin pa žive klavrno življenje v zakotnih gorskih farah«, kot trpko ugotavlja Luka v svojih kritičnih mislih o domačem življenju. Kmetov pa take misli ne razjedajo. Tudi njihov odnos do nacionalnega vprašanja je pasiven.

Profil jezerskih kmetov torej ni idealiziran ne po moralni ne po gospodarski in ne po nacionalni strani, nasprotno, gre za dezidealizacijo ta-

kih kmečkih likov, kot jih poznamo iz romantičnorealističnih povesti prejšnjih dob. Zanimivo je, kako je znala pisateljica, ki je imela pred očmi gospodarsko in nacionalno naprednejše življenje na češkem podeželju, dojeti statičnost in zaostalost na Jezerskem. Kljub temu pa njen pogled ni pesimističen, saj v daljšem časovnem obdobju le ugotavlja nekak, četudi počasen napredek.

Po kulturnozgodovinski plati je torej delo dokaj pomembno, ne tako po umetniški. Razpravljanje samo v bistvu ni leposlovna prvina, to šele postane, če pisatelj zna vključiti misli v bistvo junakov, če te dopolnjujejo njihov značaj in če so v zvezi z dogajanjem. Tega pa Gebauerová ni zmogla. Večina razpravljanja je podana v obliki avtoričinega razmišljanja. Resnično iz oseb raste samo njih odnos do ljubezni in do vere, zunaj njih pa sta gospodarska in nacionalna problematika. Pri branju dela stojimo pred dvojnostjo: pred skromno obdelano in neizrabljeno fabulo ter pred obilico stvarnih opažanj. Še dokaj živo naslikani prizori se menjavajo z bledimi šablonskimi slikami pa spet s tehtnim razpravljanjem psihološkega ter gospodarsko-nacionalnega značaja. Ne bi se mogli strinjati s pisateljico, češ da se je dramatičnih elementov namenoma izogibala, prej bi rekli, da jih ni znala izrabiti, ker ji je manjkalo ustvarjalne domišljije. S teh dveh vidikov — leposlovnega na eni ter sociološkega na drugi strani — je knjigo ob izidu motrila tudi češka kritika in jo ali docela odklonila ali pa ji priznala neleposlovne vrline.⁸

Z Jezerskim so povezani še trije leposlovni sestavki v zbirki *Na z e m i* (1920), ki je nastajala med 1914. in 1918. letom. To so povest *Za planinami*, nekaka pesem v prozi *Z hor ter oris Kus idylly*.

Povest *Z a p l a n i n a m i* je v osnovi romantična zgodba o italijanskem slikarju, ki je prišel v vas slikat cerkev, zapeljal mlado kmečko dekle in jo pustil z otrokom. Pseudoromantiko z izrednimi osebami, skrivnostnim dogajanjem in velikimi strastmi je pisateljica zavračala. Zakaj si je tokrat izbrala snov, ki je blizu romantičnemu iskanju izrednosti? Bržkone gre za obdelavo ljudske pripovedi v zvezi z zidanjem jezerske cerkve. Tragike zapeljanega dekleta pisateljica ni skušala prikazati toliko neposredno, bolj posredno, kako prizadene hčerina nesreča njenega očeta, bogatega kmeta Robana, ki si je hotel svoj ugled povzdigniti z zidanjem cerkve. Ta poteza kaže tipičnega predstavnika gruntarjev, kot je v romanu Jurij Klemenčič. A Roban je skoraj bolj toplo človeški. Kljub hčerinemu begu premaga užaljenost in jo brez očitkov sprejme nazaj z otrokom. Posebnost povesti je tudi v tem, da kaže tesno povezanost z gorsko naravo, tako da je človekovo početje kakor vklenjeno vanjo.

Fabulistični element je povsem izginil v spisu *Z h o r*, posvečenem Minki Šenk-Makekovi, kjer je Gebauerová preživljala počitnice na Jezerskem. Na mesto ljudi je zdaj stopila gorska narava, kakor se je zrcalila v doživljanju pisateljice, ko je pozimi prišla na Jezersko. Štiri poglavja so kakor štiri pesmi v prozi (*Uvod*, *Pot*, *Zimska noč*, *Tragedija*), pesmi o diru sani, ki jo sredi noči peljejo mimo žag in zasneženih hišic proti kmečki domačiji, pa pesmi o blagodejni toploti, ki veje z ognjišča in je v takem nasprotju z nepremičnostjo zimskih gora. Od nekod se pri-

srčno iztrga naivno otrokovo vprašanje: »Ali si bila tu, ko so rasle te gore?« In končno je tu še grozljiva pesem o divjanju jezerske vode, ki je v davni preteklosti prebila skalne stene in si utrla pot iz planinskega kota. Ta del je posnet po aitiološki pripovedki o nastanku Jezerskega.

Ves spis je zelo slikovit, oseben, a vendar napisan na videz neosebno. Ustvarja nekako tak vtis, kot da bi se na filmskem platnu vrstili prizori iz narave, ki bi jih po zvočniku spremljal glas nevidne, a vendar prisotne pripovedovalke. Močno doživljanje vsega, kar pisateljico obkroža, razodeva tudi slog, v katerem igra posebno vlogo personifikacija.

Tej pesmi v prozi se pridružuje še zadnji pisateljčin literarni spomin na Jezersko oris Kus idylly. Na njem leži teža svetovne vojne in želja umakniti se pred njo v zatišje — na Jezersko. Oris, ki je nastal pač neposredno po obisku Jezerskega, je bolj reportažnega značaja, a prežet z osebnim doživljanjem in trpkimi nacionalnimi mislimi. Te se pisateljici porode, ko se vozi mimo koroških postaj z nemškimi imeni (Gösseldorf, Sittendorf), ki naj bi zakrila slovenski značaj naselij.

Slovenski opus Marije Gebauerove sega z območja Jezerskega na drugo področje — doberdobsko planoto — v spisu *Na zemi se ne zeleni, na nebi se nesviti* (zbirka *Na zemi*). Z orisom Kus idylly ga veže vzdušje prve svetovne vojne. Ta obsežni opis je namreč odziv na boje in mrtve, kakor jih je sama podoživljala, ko se je napotila na Doberdob. Tu je bil poprej med avstrijskimi vojaki Čehi tudi njen brat, ki je kasneje v ujetništvu umrl. Nekatere pisateljica imenuje pot romanje in to je pač najboljša oznaka, saj gre za hojo po zemlji, posvečeni s človeško krvjo. Preblizu je bila groza svetovne morije (spis je nastal že 1918. leta) in preveč je bila zaradi brata sama prizadeta, da bi bila mogla gledati na nekdanje bojišče z očmi radovednega turista. Porušene vasi in bojišče popisuje na videz hladno in trezno, a popisovanje terena, ki je še ves razoran od granat, kjer štrlijo navpik goli zidovi, po tleh pa se valjajo čelade in srepo strme lobanje, med kamenjem pa se dvigajo križi, vzbuja grozo in hkrati odpor do vojne. Tako človek začuti težko vzdušje, ki veže iz pripovedi o hoji prek planote, kjer ni ljudi, a je prisotno — človeško trpljenje. Zato je mir, ki spremlja pisateljico, kričeč, dviga se v obtožbo Avstrije.

Ta pretres zgornjih krajših spisov lahko dopolni podoba ustvarjanja Marije Gebauerove, kolikor je to v zvezi z našim ljudstvom in našo pokrajino. Prav zgornji spisi namreč najbolje osvetljujejo njen odnos do okolja, do narave. Prikazuje jo plastično, zna z njo ustvariti razpoloženje, a se izogiba prekipevajoče čustvenosti. Čeprav je sicer neprestano prisotna, se umika na videz v ozadje. V romanu skuša najti vzročno povezavo med okoljem in človekom, ki tu živi. Dojeti zna bistvene značilnosti ljudi, ki so bolj nosilci nekaterih tipičnih potez slovenskega kmeta, manj pa enkratne osebnosti. Kakor hitro pa se osebe in njihova doživetja odmaknejo iz območja pisateljčinega opazovanja, postane njih prikaz šablonski (opis življenja slovenskih študentov in Luke na Dunaju). Resničnost kazi tudi tedaj, kadar prenaša v junaka lastno izpoved (delno Luka), vendar je subjektivni element potisnjen v ozadje. Čeprav je pisateljica

nedvoumno čustveno prizadeta, ko gre za slovenske ljudi z Jezerskega, in še posebno občutljiva za nacionalno problematiko, zaradi tega ne spreminja podobe, ki si jo je ustvarila o življenju. Zato skrb za narod razodeva izobraženec, medtem ko kmet narodno pripadnost sicer bolj podzavestno čuti, a o njej ne razmišlja. Vse te poteze razodevajo trezno opazovanje ter realistično, ponekod kritično usmerjenost. Za to, da bi mogla pregnosti vso snov v zaokroženo in prepričljivo celoto, pa manjka pisateljici bistveno — močnih ustvarjalnih sposobnosti. Kljub tej bistveni napaki pa bi bil mogoč roman v marsičem osvetliti naš kmečki rod češkemu in celo slovenskemu bralcu,⁹ ko bi bil izšel vsaj nekaj let pred prvo svetovno vojno. Izid 1918. leta pa je bil zakasnel, saj so se že pojavili novi, drugačni problemi. Brez vrednosti kljub temu ni bil, saj je bil poskus približati se življenju sorodnega naroda brez naivnega patosa, čustvenosti in z njo združene idealizacije.

ZAKLJUČEK

Sledili smo starejšim češkim leposlovcem, ki so v nekaterih delih izrazili svoj odnos do slovenskega okolja ter deloma opisali tudi življenje naših ljudi, kot se je kazalo njihovim očem. Zaradi različnih zvrsti, ki segajo od napol leposlovnega napol poučnega potopisja do čistega leposlovja, njihov pristop k snovi pač ni bil enoten, ne glede na njihovo usmerjenost in različno umetniško zmogljivost.

Časovno nastopajo v precejšnjem razponu, od srede preteklega do 30-ih let tega stoletja. Čeprav pa so označena dela izšla tudi več kot deset let po končani prvi svetovni vojni, so vendarle bolj odmevi doživetij in razmer iz Avstro-Ogrske, torej iz let skupne usode Čehov in Slovencev. Tako je najbolj osvetljen prelom stoletja. Prav to dejstvo daje skupen pečat tem knjižnim delom in jih ločuje od spisov, posvečenih povojnemu času.

Omenjeni literati so se seznanili z našo pokrajino in ljudmi na potovanjih, daljšem ali krajšem bivanju pri nas. Toda za večino je izpričano, da jih k nam ni gnala le radovednost turistov, ampak zlasti slovanska zavest in želja po neposrednem spoznanju in da so se že pred tako potjo seznanili z našo problematiko (Neruda, Řeháková), da so med bivanjem pri nas skrbno zasledovali značilnosti našega življenja (Gebauerová, Preissová) ali pa so celo posegali vanj (Preissová). V tej nacionalni prizadetosti tiči bržkone tudi glavna razlika med temi češkimi »popotniki« iz predvojnih let ter med množico bolj pasivnih in površinskih turistov, ki jih je po prvi svetovni vojni pritegnil Jadran.

Od predelov, ki so jih leposlovci opisovali ali jemali za okolje dogajanj, je na prvem mestu Koroška z Jezerskim, ki je takrat tudi sodilo h Koroški (Preissová, Řeháková, Gebauerová), sledi zgornji del Gorenjske (Řeháková, Vrchlický, Preissová), manj primorski svet s Trstom in Istro (Kollár, Neruda, Hálek, Klášterský), posebej še Postojna (Neruda, Klášterský), Cerknica (Neruda) in Brežice (Kollár). Torej so v glavnem prikazovali gorski in deloma obmorski svet, in to podeželje, mesta (Trst, Ljubljano) le izjemoma in še to samo v potopisu. Manjkajo opisi Štajerske

(izjema je omemba v pesmi O. Mokryja in v potopisu J. Kollára), Dolenjske, Prekmurja, torej predelov, ki so bili turistom popolnoma odmaknjeni.

Razumljivo je, da igra prirodno okolje v spisih te vrste važno vlogo. Saj pomeni prav doživetje pokrajine prvi stik z drugo deželo, doživetje ljudi je šele drugotno. To velja zlasti za potopisje, a tudi za poezijo, saj gre v prvi vrsti za bolj ali manj pokrajinsko liriko, ki sega od dokaj navnega navdušenja opisovanja do izraza intimnejšega razpoloženja, ki ga je zbudilo doživljanje naše narave. V prozi ima pokrajina dvojno vlogo: včasih je samo okvir, kulisa za dogajanje, ki je sicer bistvo našega življenja tuje (Mokrý, nekajkrat Preissová) včasih pa postane življenjsko prizorišče slovenskih ljudi in celo oblikuje značaj našega človeka (Řeháková, Preissová, Gebauerová).

Pri vseh literatih, potopiscih, pesnikih in prozaikih, je čutiti občudovanje, navdušenje nad odmaknjenim, mirnim, celo idiličnim gorskim svetom in razgibanim morskim pejzažem. Največ konkretnih oznak pokrajine in njenih značilnosti vsebuje proza A. Řehákové (a ti spisi ne sodijo v pravo leposlovje), najbolj plastični in duhoviti so potopisi J. Nerude, a tudi orisi M. Gebauerove.

Vsi literati oblikujejo sodobno življenje; to je seveda razumljivo za priložnostno pesem in potopis, velja pa tudi za prozo (pseudoromantična povest Črtomir G. Preissove zaradi nepomembnosti skoraj ne prihaja v poštev). Tako je v tem že opazna razlika med slovensko in srbsko motiviko v češkem leposlovju, v le-tej so namreč pogosti zgodovinski motivi, a ti se spajajo z enako občuteno junaško, bojevito sodobnostjo.

Za doživetje eksotike tu ni prostora. Zavest o značajski sorodnosti med Čehi in Slovenci je močna, a se ji pridružuje spoznanje, da je naš narodni obstoj še bolj ogrožen, naše podeželsko življenje še manj odkrito, patriarhalno, morebiti konservativno in je zato ohranilo tudi več narodopisnih posebnosti. Urejenega oblikovanja na temeljih naše folklore ne zasledimo. Pač pa naletimo v posameznih povestih, pesmih, potopisih na drobce ljudskega izročila, običajev in navad. Sorazmerno največ tega navaja Řeháková, na nekaj opisov navad pa posamezne verze lirskih pesmi v originalu ali češkem prevodu naletimo pri Preissovi, osamljene primere aitioloških pripovedk srečamo pri Nerudi, Vrchlickem, Gebauerovi. Posebno mesto pripada igri Zlatorog G. Preissove kot samostojni obdelavi pripovedke.

Z narodopisnimi značilnostmi so se Čehi mogli seznaniti, saj so živeli pri nas največ na kmetih in so prikazovali kmečko življenje. Meščanov in mesta v teh leposlovnih spisih ni. Kar je izobražencev, nastopajo sredi kmečkega okolja, iz katerega so izšli (izjeme so le neznatne).

Junaki te češke proze (lirike in potopisa seveda ni mogoče pritegniti) so predstavljeni ali kot izrazito subjektivna — čustvena bitja, ki intenzivno doživljajo le erotično čustvene probleme, ali pa kot ljudje, ki so svoj osebni svet nadomestili z družbeno-nacionalnim poslanstvom, sinteza je le redka. Značajske poteze našega človeka — označena sta predvsem koroški in gorenjski kmet oziroma hribovec sploh — segajo od splošnih in površinskih ugotovitev pri Řehákovu, delno pri Nerudi do temeljitejših

oznak pri Preissovi in Gebauerovi. Pri prvi gre večinoma za oznake ob robu, saj leži v jedru izrazita subjektivna izpovednost, ki pelje v idealizacijo, pri drugi je pogled na slovenskega kmeta neposreden in kritičen.

Čemu v leposlovju izbrisanost realne podobe našega življenja, razmer, ki sta jih tu in tam odkrivala potopis in privatna korespondenca? To izvira iz nacionalne vzgojne tendence. Bodriti je bilo treba zavest o svetlih perspektivah slovenskega naroda, čeprav jih realnost večkrat ni vzbujala, kajti to je krepilo vero v Čehih samih. Manifestacija češko-slovenskega prijateljstva je tudi v leposlovju prihajala do izraza, zdaj bolj naivno-vsiljivo, zdaj bolj prepričljivo. Razumljivo je, da je ta osnovna pobuda prenehala po letu 1918, saj je bil glavni smoter — nacionalna osvoboditev — že dosežen. A tam, kjer ni bil (Sl. Koroška), je prodrla želja po njem še enkrat na dan (Preissová, Řeháková). Razumljivo je tudi, da so literati ob nacionalni problematiki prezrli razpore, ki jih je na podeželju ustvarjalo družbeno razslojevanje, ali pa so te pojave opazili le silno površno. Ta problematika jim je bila tuja, če pa so jo opazili in obdelali na Češkem, je niso mogli obdelati v zgolj fragmentarnih spisih s Slovenskega (Neruda). Največ možnosti bi bila tu imela G. Preissová, a ko je nastajal njen obsežni slovenski opus, je že prešla obdobja žive in tvorne ter pogumne reakcije na življenjske pojave v idealizacijo življenja in poudarjanje osebnosti.

¹ Vladimír Murko, Čehi in naše planine. Planinski vestnik 1953.

² Sporočilo pisateljčine sestre Helene Listove-Gebauerove.

³ Jaroslav Kunc, Slovník soudobých českých spisovatelů. Praga 1945.

⁴ Marija Fischerová-Kvěchová, ilustratorica pisateljčinih mladinskih knjig.

⁵ Pismo M. Gebauerove literarnemu zgodovinarju Arnu Nováku (koncept brez datuma v Literarnem arhivu v Pragi).

⁶ O odnosu Luka — Regina to domneva pisateljčina nečakinja Olga Hangererová.

⁷ Pismo M. Gebauerove Otakarju Němcu, 27. 6. 1920 (Literarni arhiv v Pragi).

⁸ F. X. Šalda (Marija Gebauerová, Rod Jurija Klemenčiče. Kmen 21. 3. 1918), ki sodi med najvplivnejše, a obenem najbolj nepopustljivo češke kritike, je delo popolnoma zavrgel. Osebam je odrekal psihološko vernost in tipičnost, usodam pa utemeljenost. Delo je označil za poprečno beletristiko brez notranje umetniške resničnosti. Ocene se je pravzaprav lotil, da bi ostro zavrnil sodobno kritiko, ki da je »razpoložensko nestvarna«.

Nasprotna tej ostri Šaldovi oceni pa je ocena — bolj razmišljanje ob delu — Miroslava Rutteja (Knjha o teskném optimismu. Národní Listy, 9. 3. 1918). Ta delo ni toliko ocenil, bolj je skušal sodoživljati ob izpovednem elementu v romanu, ki se skriva v Luki in Regini, pa je njuno duševno usmerjenost imenoval »tesnobni optimizem«. Delu v bistvu očita samo eno napako — ohlapno dejanje. Šaldove besede o »razpoložensko nestvarni kritiki« merijo pač na Ruttejev članek.

Med Šaldovo dosledno zavrnitvijo in Ruttejevim priznanjem je ocena literarnega zgodovinarja Arna Nováka (Selský román ze Slovinska. Venkov, 12. 3. 1918). Ta se delu ne približuje s čisto umetniškega stališča, ampak v prvi vrsti s kulturno psihološkega in literarnoteoretičnega, kar nekako ustreza tudi našemu pojmovanju. Ugotavlja intelektualni, torej racionalistični vir pisanja M. Gebauerove. Razčlenjuje socialno-politično podobo življenja, ki odseva iz romana. Opozarja na podoben razvoj na češkem podeželju sredi preteklega stoletja. Knjigi priznava kulturno psihološke vrednote. Opozarja pa, da tiči v pedagoškem odnosu do snovi vedno nevarnost, da se pisatelj ne preda živim tokovom življenja. To pomanjkljivost opaža v romanu, ko se po njegovem mnenju pisateljica izogiba vsem dramatičnim konfliktom. Čeprav tega posebej ne poudarja, je vendarle s tem obsodil umetniško stran romana, priznal pa mu je miselne kvalitete.

⁹ Odlomek iz romana je v prevodu Ivana Laha izšel v LZ 1918.

RESUMÉ

Anna Řeháková

Podnět k spisovatelské práci A. Řehákové daly její cesty po Evropě, mezi nimi také po Slovinsku-Korutanech a Goreňsku. První knížce Na Slovinsku (1891) následovaly knížky cestopisů nebo beletristicky zpracovaných obrázků pro dospělé nebo mládež (Povídky z hor, 1893; Povídky z cest, 1897; Z různých končin, 1910; Na horách, 1913; Vzpomínky y hor, 1925; Z mého alba, 1936). V nich jsou také reminiscence z jiných evropských cest, ale na prvním místě jsou vzpomínky na Slovinsko.

Ačkoliv Řeháková psala téměř půl století, v jejich spisech není žádná změna, žádný pokrok, zaměřenost zůstává tatáž: seznámit Čechy s příbuzným národem upozornit na nebezpečí germanizace a vyslovit - ačkoliv dost naivně - ideu česko-slovinského přátelství. Obsah údajů, se kterými seznamuje své čtenáře, je dost rozmanitý: jde ráz krajiny, o historické a literární asociace, o folkloru s kroji, zvyky a povídkami, o život lidí, kteří žijí v horské samotě. Její cestopisy nebo cestopisné obrázky nejsou impresie, vedené citovými dojmy, jde především o rozumový přístup k věci, ale spisovatelka přece nedovede vytvořit systematický celek, protože nedodržuje přesně komposici. Když se snaží vytvořit beletristický obrázek, je její fabule velmi jednoduchá, charakterisace primitivní. Ihned je cítit, že jí chybí tvůrčí fantasie. Je tedy zřejmé, že se pro ni nehodí literárně-kritické měřítko; pro česko-slovinské kulturní styky před první válkou přece nebyla bez významu: českému turistovi otevírala nejen pohled do slovinské krajiny, ale také vyvolávala jeho zájem o nácionální osud Slovinců, což mohlo tehdy znamenat i zvýšení zájmů o nácionální problémy vlastního národa.

Marie Gebauerová

S českým »objevem« Jezerska, slovinské vesnice na úpatí Komniských Alp, souvisí část práce M. Gebauerové, a sice román Rod Jurija Klemenciče (1918) a knížka Na zemi (1920). V románu, lépe řečeno kronice, chtěla spisovatelka ukázat na osud členů zámožné selske rodiny. V otci vytvořila obraz typického bohatého sedláka s jeho patriarchálností, hrdostí, ve které ani nedbá o to, že zničil život staršímu synovi, kterého nutil, aby se stal knězem. V druhém synovi, studentu medicíny a lékaři v domácí obci, nakreslila obraz slovinského inteligenta selského původu, jeho morální zápasy a nácionální problémy. V tomto hrdinovi je schována také subjektivní výpověď autorky o resignaci na osobní štěstí. Jenom v nejmladším, budoucím hospodaři, ukázala docela normální vývoj. — Na prvním místě v románu ale není fabule, které chybí dramatické prvky, ale líčení života v zapadlé vesnici (Jezersku) na začátku století s morálními (vztah k lásce v religii), hospodařskými a nácionálními problémy, na které se dívá bez patosů a idealizace. To je problematicky vážná práce, ale problematika není spojena s lidmi a životem, který líčí. Proto je rozpor mezi malou uměleckou a větší sociologickou hodnotou románu.

Knížka Na zemi obsahuje tři více méně lyrické obrázky z Jezerska a cestopis po Doberdobe, místě strašných bojů za první světové války. Spisovatelka střízlivě líčí svoji »pout« po někdejších bojišti, kde už není ani jeden člověk, ale přece je všude přítomné lidské utrpení. Proto tento cestopis vyvolává silnou protiválcčnou náladu.

FRAN ROŠ

UČITELJSTVO V BOJU ZA NAPREDEK ŠOLSTVA

(Ob obletnici obvezne osemletne šole na Slovenskem)

S sklenitvijo konkordata med Avstrijo in Rimom l. 1855 je pod nadzorstvo cerkve prišlo vse javno mnenje in šolstvo v državi. Po ukinitvi Bachovega absolutizma v Avstriji l. 1859 so se uveljavile nekatere državljanske svoboščine. Pri Slovencih je oživel politično delo s prirejanjem taborov in se hkrati s kulturno dejavnostjo osredotočilo v čitalnicah. Slovensko meščanstvo se je razvijalo v pomembnejšo politično silo.

Po uvedbi dualizma v habsburški monarhiji je vlada nemških liberalcev na Dunaju l. 1869 razveljavila konkordat ter prevzela vodstvo in nadzorstvo šol. Državni zakon od 14. maja 1869 — pred sto leti — je uvedel splošno šolsko obveznost za otroke med 6. in 14. letom starosti. Ljudsko šolstvo je izpod cerkvenega varuštva prišlo pod posvetno državno in deželno upravo ter so se v njem pričela uveljavljati boljša pedagoška načela. Učiteljstvu se je utrdil pravni in gmotni položaj. Rešilo se je ponizajoče podvrženosti in si dvignilo ugled. To je za Slovence pomenilo pomemben korak naprej. Tudi na Spodnjem Štajerskem so osnovne šole postajale vse bolj slovenske, kar so deloma proti predpisom po zaslugi zavednih učiteljev bile že nekaj prej.

Že pred l. 1869 so bili na celjskem območju aktivni ali pa z njega izvirajo nekateri zaslužni prosvetni delavci Slovenci. Ti so se v dobi zmagovitega prosvetljenstva že mogli uveljaviti kljub temu, da so šole bile nemške in so služile potrebam meščanstva in njegovega gospodarstva, v veliki meri pa ustvarjanju birokracije, potrebne centraliziranemu državnemu aparatu, a tudi ponemčevanju.

Skrajno neugodne so bile razmere na nižjih šolah, ki so na njih poučevale osebe brez ustrezne izobrazbe, z mizernimi plačami. Takšno stanje se je pričelo izboljševati po zaslugi prosvetljenega šolnika in prebuditeljskega delavca Blaža Kumerdeja, Gorenjca, ki je v letih 1786—1792 bil okrožni šolski komisar v Celju.

Na celjski gimnaziji, ustanovljeni l. 1808, so v največjem obsegu gojili latinski jezik. Tu je poučeval tudi Ljubljčan Ivan Anton Zupančič,

pomemben za slovensko preradno gibanje. Pozneje je bil tukaj suplent Blaž Kocen, geograf in kartograf, doma iz Hotunja pri Ponikvi.

Za dvig slovenske ljudske izobrazbe si je uspešno prizadeval pedagoški pisatelj in lavantinski škof Anton Martin Slomšek, doma s Sloma pri Ponikvi. Pri utrjevanju slovenskega šolstva in pisanju šolskih knjig sta mu pomagala Peter Musi, doma z Vranskega, ki je učiteljeval v Šoštanju, in vodja glavne šole v Celju Šimon Rudmaš, zaveden koroški Slovenec in dober šolnik.

V letu revolucije 1848 je avstrijska vlada izdala zakon, ki je kot učni jezik v osnovnih šolah določal materinščino, a se je slabo izvajal. Ta naj bi na gimnazijah postala učni predmet. Med prvimi na Slovenskem je s tem pričel povsem brezplačno profesor Valentin Konšek, doma s Trojan, ki je v letu 1848 in 1849 urejeval časopis Celjske slovenske novine. Njegov list je med drugim zahteval tudi ločitev šole od cerkve. Vodil je boj za slovensko šolo, za ustanovitev šolskega učiteljskega lista, za ustanovitev stanovske organizacije slovenskega učiteljstva in ureditev njegovih prejemkov.

V tem kratkem času sproščenih duhov zaznamujemo vrsto učiteljskih zborovanj, kjer se odločno postavljajo zahteve, podobne prej navedenim. Tako so tedaj tudi učitelji celjske kresije sklenili, da »hočejo sami vse pripraviti, kar je v učilniškem oziru hasnovitega za Slovence že na svetlo prišlo in kar še pride, da se tako pripravijo, prihodnjo jesen popolnoma slovensko stezo nastopiti. Nemščino mislijo še zmeraj učiti, toda po slovenskih ravnilih in le ko posamezno reč, celi pouk pa ima imeti popolno slovensko podlogo.«

Razvneta borba duhov je vsebovala tudi mnoge prizvoke svobodomiselnosti. Vanjo je posegel tudi škof Slomšek, ki ima sicer velike zasluge za slovensko šolstvo na Štajerskem. Takšne lekcije daje učiteljem precukohom:

»Vi se hočete duhovske gospode otresti ter mislite, da boste svobodnejši, če pridete v deželno oblast? Možje, varujte se, da ne pridete z dežja pod kap. Ako bodete vi svoje šole brez duhovske oblasti imeli, bo katoliška cerkev prisiljena, da začne svoje šole... Cerkevna služba, akoravno včasih težavna, pa poredna in zaničljiva ni! Svoje dni so le duhovniki prvih štirih redov cerkve odpirali in zapirali, zvonili, za večno luč skrbeli, sveče prižigali in mašnikom stregli. Velika čast je v hiši božji služiti in te časti se le sramuje, kdor božje reči zaničuje. Bog nas varuj takih učiteljev! Cerkevna služba pa tudi svojim služabnikom, če ne obilnega kruha, vsaj kruha da, in kdor potreben kruha ne najde, pobere hvalen drobtinice. Zametuje jih le, kdor je kruha pijan. Možje, cerkvi nikar ne dajajte slovesa; ona le ostane vaša dobra mati...«

Toda učitelji, ki so bridko občutili hlapčevanje cerkvi, Slomšku niso verjeli in v naslednjih številkah Konškovih Novin odgovarjajo tudi pod ostrimi naslovi kakor: »Kdaj bodo mežnarije od sužnosti učencov po deželi ločene?«

Nove razmere so v precejšnji meri sprostile osnovno šolo na Slovenskem. Vendar nasprotniki naprednejše šolske zakonodaje še niso miro-

vali. Šoli so očitali, da je brez cerkvenega nadzorstva z učitelji in učnimi knjigami vred postala brezverska. Osemletna obveznost naj se zmanjša za dve leti, da bo manj novih stroškov zanjo potrebnih. Učiteljem naj se del plač zagotovi s tem, da še dalje zunaj šole opravljajo nekatere poniževalne dejavnosti.

Polagoma se je zdaj vse bolj krepil slovenski značaj ljudskega šolstva na našem Štajerskem, to pa tudi po zaslugi v ljudstvu že prebujene narodne zavednosti ter vse večjih človeških in strokovnih kvalitiet učiteljskega kadra. Tako je šola pri nas mogla postati ne le sograditeljica naprednejše kulture, ampak tudi ena izmed glavnih obrambnih utrd, kljubujočih nasilni germanizaciji našega ozemlja po nemški, gospodarsko premočni buržoaziji, podprti po avstrijski državni oblasti.

Ob dopuščanjem društvenem in političnem snovanju se je med našim učiteljstvom sprožilo živahno gibanje s ciljem: osnovati učiteljska društva, ki naj služijo koristim domačega šolstva, naroda in stanu, potem pa ta društva povezati v organizacijo učiteljstva vseh dežel, v katerih prebivajo Slovenci. V začetnih naporih za uresničenje teh namer pa je bilo močno vodilno učiteljstvo celjskega okraja. In prav razvoj naprednega šolstva in boj zanj v tem okolišu, čeprav ne ločenem od celotnega slovenskega prostora, mi je treba tu prikazati.

Prvo slovensko učiteljsko društvo se je osnovalo l. 1866 v Velikovcu na Koroškem. Leta 1868 sta zaživelii društvi v Dravogradu in Ptuj. Maja 1869 je bil ustanovljen zbor Učiteljskega društva za Kranjsko v Ljubljani. Celje je svoje društvo dobilo l. 1870 — temu bo skoraj že sto let. V začetku so se v njem včlanili tudi nekateri profesorji. Prvi društveni predsednik je bil Čeh profesor dr. Gustav Adolf Lindner, ki je v Bachovi dobi zaradi svoje svobodomiselnosti bil iz Jičina kazensko premeščen v Celje. Tu je ostal 17 let in je umrl kot profesor pedagogike na češki univerzi v Pragi. Ob ustanovitvi celjske čitalnice l. 1862 je to pozdravil v imenu češkega naroda in bil vrsto let odbornik — knjižničar. V prvih letih sta v celjskem učiteljskem društvu kot razpravna jezika enakopravno veljala slovenščina in nemščina. Ko pa je v njem prevladala slovenska večina, so ga zapustili maloštevilni Nemci.

Prvi slovenski stanovski časopis Učiteljski tovariš je pričel izhajati l. 1860 v Ljubljani, toda ustrezal je le zelo konservativnim šolnikom. Zato je l. 1872 ljutomerski učitelj Ivan Lapajne pričel v Mariboru izdajati Slovenskega učitelja, ki je bil šest let glasilo napredne večine našega učiteljstva.

Na Slovenskem Štajerskem je l. 1870 bilo 35 slovenskih in 199 dvojezičnih osnovnih šol, v naslednjih petih letih pa se je število prvih že potrojilo. Na vseh teh je l. 1873 poučevalo 900 učiteljskih oseb, med njimi pa komaj 40 učiteljic = 4,5%. Svojo prvo osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom je Celje dobilo l. 1875 z ustanovitvijo šole za občino Celje-okolica, ki pa je delala na mestnem ozemlju. Njen prvi nadučitelj je bil Jakob Lopan, doma iz Braslovč.

Z namenom, da strne učiteljstvo, se je Učiteljsko društvo za Kranjsko l. 1872 preimenovalo v Slovensko učiteljsko društvo s sedežem v Ljub-

ljani. Namena pa ni doseglo, ker je želelo učitelje včlaniti kot posameznike, namesto da bi bilo sprejemalo že obstoječa celotna učiteljska društva. Ovira je bila prvotno tudi v dejstvu, da so bila slovenska društva po Štajerskem tedaj že včlanjena v svoji deželni stanovski organizaciji (Steiermärkischer Lehrerbund) v Gradcu. Morala so se prej rešiti podrejenosti temu, da so se z drugimi društvi lahko združila v novo zvezo. Tako so slovenski učitelji bili med prvimi, ki so odločno sledili klicu po »združenju Sloveniji« v našem javnem življenju, ne da bi se še ozirali na tradicionalne legalne meje med avstrijskimi deželami. Pri tem so se zavedali, da bodo le kot kompaktno organizirana sila mogli uveljavljati postavljene cilje.

S Celjem je povezano rojstvo najstarejše slovenske pedagoške revije Popotnik, njegovi prvi trije letniki so izšli tu. Izdajati so ga l. 1880 pričeli učitelji in profesorji celjskega okoliša: prof. Žolgar, celjski nadučitelj Lopan, vojniški učitelj Brezovnik in žalski, pozneje gornjegrajski učitelj in znani alpinist Fran Kocbek. Cilji učiteljskih društev so bili tudi Popotnikovi: braniti šolo pred nemško napadalnostjo in cerkveno reakcijo, usmerjati učiteljevo delo in večati njegovo kvalitetnost, boriti se za boljše delovne možnosti in utrjevati tovarštvo v stanovskih vrstah.

Sredi 80. let je bil Kocbek eden glavnih propagatorjev Zaveze slovenskih učiteljskih društev. Njegovo poročilo, l. 1887 podano v Celju, vsebuje tudi parolo »Le skupnost ima moč, ima vpliv!« in nadalje »Medtem ko se narodnostni boj bije vedno huje na vseh plateh, treba je tudi učiteljem kot odgojiteljem svojega rodu postaviti se odločno na narodno stališče...«

Armin Gradišnik, učitelj v Hrastniku in pozneje v Celju, je v Učiteljskem tovarišu l. 1885 vzneseno klical: »Samozavest, važnost našega posla naj nas ojači!... Proč z nemarnostjo! Odločno se združujemo na tiru svojih pravic! Ne molčimo, govorimo! Skupno kažimo, da smo si v svesti svoje veljave!«

V stanovskem in javnem tisku teh let moremo zaslediti množico pozivov te vrste, ki dokazujejo odločno soglasje učiteljev vse od Radgone do Gorice. Zelo stvaren je dopisnik iz Trsta, ki je v stanovskem časopisu l. 1887 povedal: »Združiti se moramo, 1. da si ustanovimo v domačem jeziku pedagoško literaturo v lastno nadaljnje obrazovanje, 2. da povzdignemo pričeto domače slovstvo za mladino na stopnjo primerno časti, stvari in narodu, 3. da vzbudimo med narodom in zunaj njegovih mej zaupanje in spoštovanje do svojega stanu.«

Vendar se je ustanovitev enotne slovenske učiteljske organizacije zavlekla. Očitno je ljubljansko društvo pokazalo tu premalo volje. Zato je Kocbek l. 1887 postavil predlog, da celjsko učiteljsko društvo izvede priprave k temu. V okviru tega je poseben odbor (Brezovnik, Gradišnik in Kocbek) prevzel iniciativo in stopil v stik z vsemi učiteljskimi društvi na Slovenskem. Avstrijski vladni organi tej akciji niso bili naklonjeni, v njej so hoteli videti izraz panslavističnih teženj.

V dvorani ljubljanskega magistrata je potekel ustanovni občni zbor Zaveze slovenskih učiteljskih društev 22. in 23. aprila 1889 — torej pred

80 leti. Udeležilo se ga je 48 delegatov, zastopajočih 18 društev. Predsedoval mu je Gradišnik, poročal je Kocbek. Sprejeli so pravila.

Zborovanje je bilo zanimivo in tudi na zunaj učinkovito. Štajerske delegate so zapeljali vozovi od kolodvora v neko gostilno poleg šempetrske cerkve. Tam so pričakali prihod goriških tovarišev in se z njimi burno pozdravili. Na občnem zboru je bilo tudi nekaj hrupa, ko vladni zastopnik ni dopustil, da bi poročevalec Gabršček kritiziral šolske postave. Ob neki drugi priložnosti so »nekateri delegati skočili na mize«, tako je zapisal Kocbek.

L. 1899 je skupščina v Gorici spremenila naslov organizacije v Zavezo avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev z namenom, da bi se v njej moglo včlaniti tudi hrvatsko učiteljstvo v Istri in Dalmaciji. Zares so se priključila tri istrska društva, a so že po treh letih izstopila — menda zaradi nerazumevanja gesla v glasilu organizacije: svobodna šola — svobodno učiteljstvo.

Po 10 letih obstoja je Zaveza štela 32 učiteljskih društev s 1748 člani. To število je na Štajerskem in Primorskem še dalje raslo, na Kranjskem pa se je po ustanovitvi klerikalne Slomškove zveze zmanjševalo pod pritiskom v deželi brezobzirno vladajoče Slovenske ljudske stranke. Težavno pa je bilo ustanoviti društvo na Koroškem. Kocbek ugotavlja: »Narodnostne razmere so tam gori žalostne, da žalostnejše biti ne morejo. Slovenskih učiteljskih društev je v Celovcu prav malo in še te razpršijo, ko napravijo zrelostni izpit, na vse strani po čisto nemških krajih, po slovenskem delu pa nameščajo slovenščine nevedne učitelje.«

Medtem ko smo l. 1889 dosegli nemško-slovenske vzporednice v nižjih razredih gimnazije v Mariboru, pa je to bilo še dosti težje v Celju. Tu so se v vroči borbi angažirali tudi slovenski profesorji in učitelji na Štajerskem. Celjski in drugi Nemci kakor tudi deželni zbor v Gradcu so v strahu za »nemški značaj« Celja temu ostro nasprotovali. Z Dunaja so Slovencem ponujali gimnaziji v Žalcu in Šentjurju, a ti so vztrajali na Celju. To tako imenovano »celjsko vprašanje« je krepko odmevalo po vsej državi.

Postavka v državnem proračunu za otvoritev slovenskih vzporednic v Celju je bila v odseku dunajskega parlamenta sredi l. 1895 sprejeta, ker so zanj poleg Slovencev in nemških konservativcev glasovali tudi Čehi in Poljaki. Nemški nacionalni liberalci so nato s protestom izjavili, da izstopajo iz vlade in ministrski predsednik knez Windischgrätz je moral podati ostavko celotnega kabineta. Zaradi celjskega gimnazijskega vprašanja je torej padla vlada cesarske Avstrije.

Mesec dni nato je poslanska zbornica po burni razpravi sprejela sklep o ustanovitvi slovenskih nižjih gimnazijskih razredov v Celju. V proslavo te zmage so Slovenci po gričih okrog Celja zažigali kresove in streljali z možnarji. Prvi razred s paralelko je zaživel že na jesen l. 1895.

L. 1910 se je v Celju ustanovila Učiteljska gospodarska in kreditna zadruga z namenom, ki ga je tudi dosegla: krepiti gospodarsko neodvisnost slovenskega učiteljstva. V začetku je Ljubljana v tem videla nekakšen štajerski separatizem, vendar je prišlo do sporazuma.

Kocbek navaja: »V katerem koli kraju Slovenije (ponovno tudi v Celju) je Zaveza priredila svojo vsakoletno glavno skupščino, prihitelo ji je naproti zavedno, narodni šoli in naprednemu učiteljstvu naklonjeno prebivalstvo v toliki prijaznosti, v toliki ljubezni in s tako presrčnimi pozdravi, da smo bili vselej najprijetneje iznenadeni. Občinski odbori z župani na čelu so nas marsikje pozdravljali ob prihodu ter nam vzklikali: Dobro došli! Prebivalstvo je okrasilo nam v čast hiše in tekmovalo med seboj, kako bi nam zasladilo bivanje med njimi v onih dneh; topiči so pokali v pozdrav, slovensko dekle pa nas je obsipalo s šopki...«

Svoje glavne skupščine, katerih delo je potekalo v odsekih, je učiteljstvo povezovalo s koncerti in večjimi izleti. Skupščine v Radovljici l. 1907 so se udeležili tudi odposlanci hrvatskega, srbskega, bolgarskega in češkega učiteljstva.

Med stalnimi odseki Zaveze je bil tudi obrambni odsek z nalogo, da »brani učiteljstvo pred napadi, preganjanjem in krivicami, pomaga preganjancem s svetom in dejanjem ter poskrbi po potrebi pravnega zastopnika.«

Zanimivost: izredna delegacijska seja 4. oktobra 1911 je obravnavala edino točko dnevnega reda, ki se je glasila: Draginja in učiteljstvo s klicem: Dajte nam kruha! Zaveza je poleg Učiteljskega tovariša in Popotnika izdajala tudi mladinski list Zvonček (urednik Gangl). Posredovala je, da so na dnevnem redu skupščine bila tudi znanstvena, pedagoška in šolsko-metodična predavanja. Sploh pa pedagoške kvalitete slovenskega prosvetnega delavca tedaj niso zastajale za tistimi v najnaprednejših drugih deželah. Velik del zaslug pri tem pripada našim vodilnim pedagogom tega časa, tako še zlasti prof. Henriku Schreinerju, ravnatelju mariborskega učiteljišča.

Sredi 90. let se je pri nas izvršila socialna in politična diferenciacija. Toda »slogaštva« slovenske buržoazije je bilo na Štajerskem konec šele v začetku tega stoletja. Ločitev pa je tu bila manj izrazita ob splošnih interesih slovenstva v obrambi pred nemško večino v deželi. V Gradcu odločujoči nemški liberalci so bili sicer nacionalno agresivnejši od nemških konservativcev, a nasproti težnjam klerikalizma, kakršen je na Kranjskem zagospodaril absolutno. Bila je to doba, prikazana v delih pisatelja Ivana Cankarja z osebnimi liki učiteljev Jermana, Kačurja, Komarja. Primeri teh so bili Štajerski tedaj precej tuji. Sicer pa usoda Jermana in Kačurja po vsem tem, kar je slovenski učitelj doživel v poznejšem času (okupacija!), danes ne učinkuje pretresljivo. Pisatelj Prežihov Voranc je nekoč dejal, da želi napisati povest o »Antikačurju«, to se pravi o učitelju, ki v Blatnem dolu ne utone, ampak tu ustanovi kmetijsko zadruho, zgradi vodovod, pripravlja cesto in piše sociološko študijo o kraju.

Breznačelna narodno napredna stranka — predstavnica slovenskega kapitala se je pred borbeno in gospodarsko organizacijo SLS vse bolj umikala. Vendar je med svoje podeželske podpornike še vedno štela večino učiteljstva in ga izkoriščala v svoje ozke namene. Na Kranjskem se ji je pod pritiskom deželne oblasti izneveril del učiteljev, sicer pa so ti v glavnem še vztrajali na strankarskih pozicijah, ki so jih v luči lastnega

duhovnega idealizma videli skladne z deklariranimi naprednimi načeli. Takšno zmotno pot je hodila tudi Zaveza.

V tem času pa so se naši najnaprednejši učitelji že odločali za novo, radikalnejšo politično orientacijo s približevanjem socialno demokratični stranki — ob močnem zgledu borca in umetnika Ivana Cankarja. Kljub vsemu pa je Zaveza, služeča narodu z najboljšo voljo, mnogo storila za napredek našega šolstva in v korist učiteljstva. Vzdrževala je zvezo z drugimi učiteljskimi organizacijami v Avstroogrski, zlasti s slovanskimi, pa tudi s srbsko v Beogradu in bolgarsko v Sofiji.

Član trojice ustanoviteljev Zaveze je bil Armin Gradišnik, ki je l. 1897 postal nadučitelj na okoliški deški ljudski šoli v Celju. Bil je polna osebnost, neomahljiv borec za narodno in napredno stvar, inteligenten pisec množice člankov z večidel pedagoško vsebino in učinkovit govornik.

Predsedniki okrajnega učiteljskega društva v Celju od l. 1870 dalje so bili po vrsti: dr. Lindner, Bobisut, Lopan, vsi trije iz Celja, Brezovnik iz Vojnika in Zupanek iz Griž. Sledila sta Petriček iz Žalca in Štukelj s Frankolovega. V letih 1900 do 1910 je društvu predsedoval Armin Gradišnik. Zanj kakor tudi za tedanje politične in šolske razmere na Slovenskem Štajerskem sta lahko značilna naslednja dva dogodka:

Ob birmi l. 1906 v Celju je Gradišnik na uradni učiteljski konferenci izjavil, da se kot učitelj in šolski vodja ne bo udeležil odrejenega sprejema mariborskega škofa, učiteljstvu pa je v tem pustil proste roke. To pa je z eno samo izjemo soglašalo z njim in njegovimi razlogi: sprejem škofa nikakor ne more veljati za versko vajo, zato za učiteljstvo ni obvezen, vsako siljenje k temu pa bi kršilo učiteljevo osebno svobodo, vsem državljanom zajamčeno z ustavo. Nasprotniki so dvignili vihar. Gradišnika so suspendirali v službi, hkrati pa so proti njemu in tovarišem uvedli disciplinsko preiskavo. Disciplinski senat v Gradcu (v njem so nemški liberalci imeli večino) je Gradišnika po njegovem sijajno utemeljenem zagovoru oprostilo krivde. Kljub temu ga je deželni šolski svet kaznoval z ukorom, ni pa mogel preprečiti njegove vrnitve k vodstvu šole. Toda ko ga je učiteljstvo spet kot svojega zastopnika izvolilo v okrajni šolski svet, deželna oblast te izvolitve ni potrdila.

Bil sem učenec Gradišnikove šole. Dne 20. septembra 1908 (ta dan sta v Ljubljani padla Lunder in Adamič ob demonstracijah po ptujskih dogodkih) so celjski pouličniki, okrepljeni s tujimi razbijači, v mestu uničevali šipe in napise na hišah in lokalih Slovencev. Ko sem v jutru nato prišel pred šolsko poslopje, me je pretresel žalostni pogled na zevajoča šolska okna in njeno na pločniku ležečo dvojezično napisno tablo, vso pomazano. S sošolci sem pohitel v naš peti razred, kjer nas je že pričakoval razrednik Josip Žagar (poznejši profesor — slikar v Mariboru). Velel nam je, da naj se ne dotikamo na podu ležečih drobcev stekla in kamenja, semkaj vrženega z ulice.

Vstopil je nadučitelj Gradišnik, s prsti v svetli, široki bradi, z bleščečimi očali. Razburjen je prekoračil učilnico in pokazal na razbitine. Vztrepetal mu je zvonki glas:

»Dečki, kdo nam je to naredil?«

Armin Gradišnik (1858—1921), nadučitelj na slovenski okoliški šoli v Celju (1897—1921); organizator in ustanovitelj »Zaveze jugoslovanskih učiteljskih društev«; oče Fedorja Gradišnika st.

- »Nemčurji,« smo odvrnili.
- »Zakaj pa so to storili?«
- »Ker smo Slovenci!«
- »Ali odslej ne bomo več Slovenci?«
- »Še bolj bomo Slovenci, še bolj!« smo odločno klicali.
- »Kajne da ne bomo pozabili, kaj so nam storili sovražniki?«
- »Ne bomo, nikoli ne bomo!«
- »Tako je prav, dečki! Ostanite zvesti Slovenci!«

Amalija Gradišnik, roj. Drenik (1861—1955), žena Armina Gradišnika, mati Fedorja Gradišnika st.

Pomahal nam je z roko in vzravnal nadaljeval svojo pot po razredih. To je bil Armin Gradišnik, predsednik celjskega učiteljskega društva in večletni podpredsednik, tajnik in odbornik Zaveze. V upravnem odboru Zaveze so celjsko okrožje izmenoma zastopali tudi Praprotnik iz Mozirja, Kocbek in Petriček iz Žalca, Strmšek z Medvedjega sela, Gnus z Dola pri Hrastniku, Brezovnik iz Vojnika in Brinar iz Gotovelj. Za Gradišnikom je celjskemu društvu predsedoval Ljudevit Černej, nadučitelj v Grižah in pedagoški pisatelj, ki mu je sledil Fran Brinar.

V tem času je slovensko učiteljstvo bilo še močno prevzeto z lojalnim duhom zavestne pripadnosti k habsburški državi — pač v skladu z mnogoletno tradicijo. Hkrati pa je bilo globoko nacionalno slovensko ter

se je na Štajerskem poleg duhovščine in drugih javnih delavcev z vsemi silami prizadevalo krečiti našo narodno obrambo proti raznarodovalcem naše zemlje, ki so čezno gradili svoj most k Jadranu. Pri tem je z vneto sodelovalo z našo šolsko Ciril-Methodovo družbo. Tudi pri razvijanju in osamosvajanju našega gospodarstva zlasti na podeželju (zadružništvo, kmetijstvo, sadjarstvo) si je pridobilo velike zasluge. Bila je to zlasti na Štajerskem trdovratna, težavna borba ob mnogih nasprotnikovih prednostih. V tej pa je kakor mladina zlasti učiteljstvo pričelo vse bolj odpirati oči v spoznanju, da Slovenci v razmerah Avstrije nikoli ne bomo dosegli nacionalne varnosti. Treba se je bilo ozreti za drugimi, že znanimi možnostmi — v južnoslovansko politično skupnost, ki pa ji je bil prvi pogoj: razbitje Avstroogrske.

In mnogi prosvetni delavci so v prvi svetovni vojni našli pot: k jugoslovanskim prostovoljcem, ob oktobrski revoluciji k ruskim rdečim enotam, k Pivkovim prostovoljcem in potem med vodilne borce generala Maistra v Mariboru in na severni meji Slovenske Štajerske ter na Koroškem.

Konec l. 1918 se je v jugoslovanskem delu Slovenije poslovenilo vse šolstvo. Kmalu se je osnovalo združenje učiteljstva Jugoslavije, ki se mu je z navdušenjem pridružila tudi slovenska Zaveza kot njena sekcija. Ta pa je pod starim vodstvom še dalje vztrajala na ozkih strankarskih pozicijah — zdaj JDS, nato SDS. V zmago si je štela dejstvo, da je učiteljstvo v novi državi prišlo iz deželnega v državni status. S tem si je seveda centralistični režim v Beogradu hotel zavarovati ingerenco nad vsem učiteljstvom tudi proti avtonomističnim pokrajinskim strankam.

Po prvi svetovni vojni sta celjskemu društvu predsedovala Anton Sivka iz Šentjurja in Josip Gosak s Teharij, oba ugledna šolska in javna delavca.

Jugoslovanska kraljevina je kmalu razočarala naše delovne ljudi — s centralizmom v rokah velikosrbske buržoazije, z narodno neenakopravnostjo, s političnim in socialnim zatiranjem. Menjavali so se strankarski režimi, vsak teh pa si je skušal podrežati tudi učiteljstvo, hkrati pa kaznovati del učiteljstva, ki je podpiral prejšnji režim. Sekcija slovenskega učiteljstva pa je še vedno hodila po starih poteh. Proti temu so vse odločnejše nastopali naši najnaprednejši tovariši — oni iz Mežiške doline, v prvi vrsti socialisti — marksisti. Končno je tudi v ljubljanskem vodstvu pričelo prodirati novo gledanje.

Na razgibani pokrajinski skupščini v Celju 17. julija 1926 je tričetrtinska večina slovenskih delegatov izglasovala »deklaracijo o smeri naše stanovske politike«. Ta je poudarila: »Življenjski interes stanu in šole zahteva eno samo stanovsko organizacijo za vse učiteljstvo v državi. Dobrodošel nam mora biti v organizaciji vsak stanovsko zavedni učitelj in vsakemu mora biti zajamčena v njej popolna enakopravnost, svoboda vesti in mišljenja. Organizacija mora varovati svojo neodvisnost na vse strani, prvič, da lahko paralizira kvarne vplive dnevne politike na šolstvo, drugič, da lahko zastopa interese stanu in šole napram vsakemu re-

žimu...» Seveda je nova smer zadela na ostro negotovanje politične stranke, ki je tu morala sebi zabeležiti tehten minus.

S »celjsko deklaracijo« je slovensko učiteljstvo položilo svoj zrelostni izpit in v strankarsko zmedenih razmerah strnilo svoje vrste. Ohranilo pa je vse možnosti, da se še izven organizacije združuje po svetovno nazorskih in kulturno političnih programih. Nova smer je dala članom, zlasti mlajšim, nov polet ob možnostih širše dejavnosti.

Predvsem marksisti so s svojim znanjem in energijami med članstvom močno uveljavili vpliv svojega gledanja na probleme in dogajanja. Organizirali so učiteljske samoizobraževalne tečaje za spoznavanje zakonitosti družbenega razvoja, s študijem sociologije kot osnove pedagogiki. Pisali in izdajali so razprave s prikazi socialne strukture in problemov v zvezi z njo v delavskih središčih in zaostalih vaseh (dr. Žgeč, Jurančič-Möderndorfer, Deberšek, Kerenčič). Na lastno pobudo je učiteljstvo po šolah preizkušalo moderno napredno pedagoško in učno prakso (delovni, strnjeni pouk). Skrbelo je za izdajanje potrebnih pedagoških in didaktičnih knjižnih del in tudi mladinske literature. Klic po reformi učiteljske izobrazbe poslej ni več utihnil.

Zelo pomembna vloga je pripadala reviji Popotnik, ki ga je več let visoko kvalitetno in v zvezi z živo prakso urejeval uredniški odbor mariborskih učiteljev in profesorjev. Sploh je Maribor skozi vrsto let z zaslužnim profesorjem Gustavom Šilihom in tovariši bil vodilen v slovenskem pedagoškem prizadevanju, to tudi s svojo Pedagoško centralo. Ta je prirejala pedagoške tečaje in učne ekskurzije ter organizirala veliko pedagoško knjižnico. Enakim ciljem so koristno služile tudi knjižne edicije Slovenske šolske matice v Ljubljani. Osnovana na pobudo in s sredstvi profesorjev in učiteljev samih je organizirala domačo pedagoško literarno tvornost. Z njo je članstvu nudila potrebno pomoč in mu usmerjala delo skladno z naprednimi pedagoškimi stremljenji v svetu. SŠM je skozi 20 let predsedoval ravnatelj Henrik Schreiner, ki so mu glavni sodelavci bili profesorji dr. J. Bezjak, V. Bežek, F. Hubad in drugi.

Boj za napredek šolstva je bil pravzaprav že boj za napredno šolo: za takšno, ki svoje vzgojno in učno delo usklaja s prirodnimi lastnostmi in sposobnostmi človeka ter ga osvobaja nasilnih oklepov, nadenih mu v reakcionarni preteklosti, ki pa jih v spremenjenih oblikah lahko poraja tudi nehumana sodobnost. Skratka: pedagoški naporji so se postavljali v boj za boljšega človeka — koristnega člana skupnosti, ki bo v njej vsak njen član lahko deležen svoje osebne blaginje. Uresničenje tega pa je seveda močno le v demokratičnem sožitju svobodoljubnih narodov sveta.

Že l. 1906 kot zadruga ustanovljena Učiteljska tiskarna v Ljubljani je bila v tesni zvezi z učiteljsko organizacijo, ki je izdajala vse več lastnega tiska. Tako je l. 1927 v okviru organizacije ustanovljena Mladinska matica dajala naši mladini najboljše knjige z leposlovno in znanstveno vsebino v visoki nakladi — dela najnaprednejših piscev poleg mesečnika Naš rod. Zlasti ta dejavnost je pozneje zadevala na neizprosno nasprotstvo domačih reakcionarnih krogov.

Šestojanuarska diktatura l. 1929 je zaostrišla notranje politične razmere v državi in ovirala tudi delo učiteljskega združenja. Vendar se je v okviru tega po nekaj letih ustanovil klub prijateljev vaše kulture. L. 1935 je zaživelo novo idejno politično gibanje Učiteljski pokret, usklajeno s cilji Komunistične partije. Njegovo glasilo Prosveto je urejal Oskar Hudales, učitelj v Šmartnem ob Paki. Vrsta ustanov je omogočila gospodarsko osamosvajanje učiteljstva. V nekaterih aktivih te vrste danes zaznamujemo nazadovanje. Vendar to ni absolutno, če upoštevamo, da je naša nova družba sama prevzela mnogotere dolžnosti in funkcije, ki jih oblast kapitalistične družbe nekoč ni zajemala.

V dobi monarhofašistične diktature je število članov ilegalne KP med učiteljstvom pri nas raslo, zlasti pa njenih simpatizerjev, ljudskofrontno usmerjenih. Ko se je jugoslovanska zunanja politika približevala silam fašistične osi, so se naše notranje politične razmere še zaostrovale. Učiteljskim zborovanjem so redno prisostvovali policijski komisarji in si ob predsedniški mizi zapisovali izgovorjene besede. Vnaprej so predsedujočemu povedali, kaj na zborovanju ne sme biti omenjeno in česa ne sme vsebovati morebitna resolucija.

Na zborovanju aprila 1939 v Celju sem v uvodnem situacijskem poročilu — kljub izrecni prepovedi — omenil konec obstoja zavezniške Češkoslovaške. Članstvo je to sprejelo na znanje z enominutnim molkom. Še isto popoldne me je dal predse pozvati okrajni načelnik in mi zagrozil z razpustom društva. Končno mi je zabičal, naj se nikdar več ne spuščam na politični teren. Odvrnil sem mu: »Prav! Molčal bom k bližnjemu napadu nacistov na Poljsko in tudi potem, ko pride vrsta na Jugoslavijo.«

Ob nastopu režima JRZ je bilo z enim ministrskim podpisom iz politično strankarskih razlogov kazensko premeščenih 800 slovenskih učiteljev. Ko so predsedniki okrajnih društev napisali protesno resolucijo, so bili vsi postavljeni v disciplinsko preiskavo. Levičarsko usmerjene tovariše je nadzorovala policija, nekateri pa so bili tudi zaprti in odpuščeni iz službe. Vodilna mesta v prosveti so zasedli člani Slomškove družbe in JRZ. Kljub temu je 90 % slovenskih učiteljev ostalo zvestih svoji stanovski organizaciji. V tem času je Jugoslovansko učiteljsko združenje vse bolj prevzemalo demokratične oblike federativne strukture, predsednik pa mu je bil Slovenec Ivan Dimnik.

Aprila 1937 je zborovalo nad 450 učiteljev iz več okrajev celjskega okrožja. Še pred koncem razpravljanja je prisotnega policijskega komisarja k bližnjemu telefonu poklicalo ministrstvo dr. Korošca v Beogradu. Hotelo je takoj vedeti, kako poteka zborovanje in kakšno je besedilo sprejete resolucije. Takšne stalne pozornosti je bila učiteljska organizacija kot zelo pomemben javni faktor tedaj deležna tudi v tisku, prijateljskem in nasprotniškem.

Nacistični okupator je takoj po svojem prihodu v aprilu 1941 uničil celotno slovensko šolstvo na Štajerskem, da ga nadomesti s svojim. Naši prosvetni delavci so povečini že prej pravilno ocenili bistvo in namere fašizma. Zdaj so bili okupatorju močno napoti, o čemer pričajo njihove množične aretacije in deportacije v Srbijo in Hrvatsko sredi leta 1941.

Z redkimi izjemami so se vključili med protifašistične borce in aktiviste naše osvobodilne borbe in v njej dali občutne žrtve. Iz območja nekdanjega celjskega okraja je 30 učiteljev in profesorjev žrtvovalo svoja življenja v bojih in koncentracijskih taboriščih.

Osvobodilna vojna pod vodstvom KP, združena z ljudsko revolucijo, je bila zmagovita. Lahko smo začeli obnavljati slovensko šolstvo z navdušenjem in uspehi. Vloga učiteljske organizacije, delo in zavzetost članstva zanjo se je v primerjavi s predvojnim časom sicer zmanjšala — deloma kot posledica dejstva, da je novi družbeni sistem spremenil način urejanja zadev šolstva in prosvetnih delavcev — samoupravljalcev, odpadla pa sta tudi nekoč pomembni nacionalni in kulturnobojni moment v starem smislu.

Za zdravo rast naše kulture in prosvete so bile ustvarjene najugodnejše možnosti. Velik korak naprej pomenita dve slovenski pedagoški akademiji. Odrpli smo vrsto višjih strokovnih šol. Zrasla so mnoga moderna šolska poslopja — večidel v gospodarsko močnejših občinah. Visoko smo se povzpeli v vrednosti in množini lepe in znanstvene knjige, namenjene mladini (žal se je poleg te razbohotila tudi škodljiva knjižna plaža).

Nekatere potrebe pa so ostajale preveč v ozadju, to priznavamo danes. Premalo izdatna je bila naša skrb za kvaliteten učni kader v prvi povojni dobi, za varstvo in vzgojo mladine, za omogočenje šolanja nadarjeni socialno šibki delavski in kmečki mladini, za načrtno delo šol v čim bolj izenačenih razmerah, za trden materialni položaj učiteljstva in šole, za zaposlitev mladih delavskih in izobraženskih kadrov.

Ob hitrem in velikem napredku na drugih toriščih naše socialistične ustvarjalnosti ne bi smel zaostajati razvoj v kulturi in izobraževanju, ker bi takšna neenakomernost bila škodljiva. Upravičenosti izgovora s pomanjkanjem materialnih sredstev tu ne smemo priznati, kakor ga tudi marsikje drugod ne dopuščamo. Težko umljivo nam je dejstvo, da se v socializmu, ki ga gradimo, zdaj še ne povečuje potreba po kulturnem doživljanju v naši družbi. Na splošno je naš človek premalo vujen dovolj ceniti vrednost umetnosti, tako tudi lepe, dobre knjige, ki mu je brez nje življenje revnejše. Vendar smo v najnovejšem času tudi nekatere takšne probleme pričeli reševati z večjo prizadevnostjo.

Vsi se moramo zavedati, da je uspešno delo prosvetnega in hkrati kulturnega delavca v socialistični družbi eno najmočnejših jamstev za zdravo rast mladih rodov in s tem za obstoj in napredek skupnosti.

Tukaj prikazane preteklosti, ki je del naše politične in kulturne zgodovine, se nam nikakor ni treba sramovati. Nasprotno — sedanost je dolžna njenim tvorcem izreči priznanje. Saj nam iz nje sijejo mnogi primeri jasnovidnosti, požrtvovalnosti in hrabrosti, izvirajočih iz predanosti slovenskega učitelja svojemu poslanstvu, svojemu narodu. Na temeljih, ki so nam jih z mukami zgradili predniki, nam je zrasel rod, ki se je v najusodnejšem razdobju naše zgodovine — v letih 1941 do 1945 zvest samemu sebi zavedel svojih dolžnosti in si znal odpreti edino možno odrediščno pot.

Boj slovenskega učiteljstva — v zelo pomembni meri tudi celjskega — za napredno šolstvo in s tem za pravično mesto Slovencev med kulturnimi narodi Evrope je neločljivo povezan z učiteljsko organizacijo, ki ga je družila, predstavljala, krepila in vodila. Prvi začetki organiziranega boja za uresničenje lepih ciljev pa padajo prav v čas, ko je pred sto leti zaživela slovenska šola z osemletno obveznostjo obiskovanja. Z njo je vstal tudi slovenski učitelj z neomajno vero v svetlejšo bodočnost.

Mi tu smo srečni, da je prihodnost, za katero so se nekoč borili naši stanovski predniki, ne da bi jo mogli tudi sami doživeti, postala nam — sedanjost. Ta pa je spet samo — most v jutrišnji dan.

Op. ur. Avtor Fran Roš, pedagog, pisatelj in družbeni delavec, prejel za svoje življenjsko delo Žagarjevo nagrado 1970.

TONE KOLSEK

ODMEV MARČNE REVOLUCIJE 1848 V CELJSKEM OKROŽJU

Zgodovinski arhiv v Celju hrani med zelo redko očuvanimi spisi kresijskega (okrožnega) urada v Celju dva dokumenta (eden s prilogo), ki s svojo neposrednostjo osvetljujejo razpoloženje podložnega kmečkega prebivalstva v celjskem okrožju ob dogodkih, ki so od temeljev pretresli tedanjo Evropo, Avstrijo, v tem okviru pa tudi slovenske dežele. Dokumenta sta toliko bolj dragocena, ker so dogajanja v revolucionarnem letu 1848 v slovenskem delu takratne Štajerske na podlagi arhivskega gradiva zelo slabo izpričana. Večji del tega gradiva je uničen, ali pa še čaka, da ga vestno oko strokovnjaka odkrije v veliki množini gradiva, ki je še neurejeno v arhivih.

Čeprav se dokumenta ne dotikata neposredno ožje celjske okolice ali Celja samega, nudita vendarle dokaj dobro sliko o tem, kako je naš človek v tem delu Slovenije reagiral na vesti, ki so prihajale iz širokega sveta, in kako je sprejemal ideje, ki jih je tudi sem prinašal novi čas. Poročata le o dogodkih z dveh različnih koncev okrožja: iz sodnega okraja Pukštajn (nemško Puchenstein, grad pri Dravogradu, ki je bil sedež okrajne gosposke) in sodnega okraja Jurklošter. Če bi razpolagali z večjim številom arhivskih virov, bi verjetno lahko ugotovili, da se je kaj podobnega dogajalo tudi v preostalih 38 okrajih celjskega okrožja. Tako domnevo potrjujejo v zgodovinski literaturi že znana dejstva, približno enak položaj podložnikov, delno pa je to mogoče razbrati tudi iz obeh dokumentov, ki ju v nadaljevanju v prostem prevodu v celoti priobčujemo. Poleg obeh poročil hrani celjski arhiv še zbirki cirkularjev (res dokaj nepopolni) celjskega okrožja in graškega gubernija, ki omogočajo boljše razumevanje pojavov, o katerih bomo tukaj spregovorili.

Pričujoči sestavek nima namena, da bi dal izčrpen in zaokrožen prikaz o revolucionarnih vrenjih in razpoloženju v tem delu dežele; to je spričo trenutno omejenih možnosti tudi nemogoče, če pa bo objava obeh dokumentov pripomogla k jasnejši podobi ob prelomnici v življenju našega kmeta, bo namen tega kratkega prispevka dosežen.

Poročilo, ki govori o revolucionarnem nastopu kmetov, podložnikov graščine Pukštajn pri Dravogradu, se glasi:

VISOKO IN SLAVNO CESARSKO KRALJEVO PRESEDSTVO KRESIJSKEGA URADA¹

Včeraj, 28. t. m., smo tukaj razglasili najvišji patent in druge odredbe zadnjega časa. Ob tej priložnosti se je zbrala množica več kot 400 ljudi.

V začetku, ko smo pojasnjevali nove odredbe v slovenskem in nemškem jeziku, je vse potekalo mirno in brez izgredov. Kakor v drugih krajih pa je — po dogovoru — tudi tukaj prišlo do tragičnih scen, ko je velika množica začela kričati: »Nočemo razpravljati z uradniki, lastnik naj pride ven, da ga ubijemo!«

Podpisani je ves prestrašen zatrjeval podivjani množici, da gospodarja ni doma, ta pa je ponovno navalila s preklinjanjem in prisegala maščevanje. Vse se je drlo: »Proč s tlako, desetino, činžem in užitnino, nobeni davki se ne bodo več izterjevali s pomočjo vojaških eksekutorjev, cestna robota mora prenehati. Pazili bomo kdaj se vrne graščak, potem pridemo še enkrat in takrat se bo poril!«

Podpisani je ves prestrašen odgovarjal, da bo storil vse, samo da bi se njihove želje prej ko mogoče izpolnile. In spet so enoglasno ponavljali: »Le kmalu, ker hočemo vedeti, kaj nam je naklonilo Njihovo cesarsko Veličanstvo!«

Nekaj kolovodij je napadlo podpisanega in druge uradnike. Ni nam preostalo drugega, kakor da smo začeli bežati. Neki gorečnež je, ves peneč se od besa, udaril podpisanega v desno oko. Takoj za tem pa je večji del zmernejših podložnikov tega okraja in te gosposke le sklenil okrog podpisanega obroč, da bi ga zaščitili. Podpihovalce so na tleh ukrotili in po hudem prepiranju se je drhal razkropila, še vedno kričeč: »Ko se vrne graščak, pridemo tudi mi spet, in takrat mu gorje! Prej ne bomo plačali nobenih davkov, dokler ne zvemo, kaj nam bo nova vlada prinesla dobrega.«

To je le kratek oris tega, kar je v resnici bilo. Ukaz slavnega kresijskega urada z dne 20. t. m., št. 4240 je prispel sem šele en dan prej, vsekakor veliko prepozno, da bi lahko ukrenili vse potrebno, s pomočjo duhovščine itd. Vendar je duhovščina tudi tukaj, kakor v drugih krajih, izgubila svojo popularnost in na splošno velja, da so podložniki cerkvenih posestev še slabše obravnavani, kakor oni posvetnih gosposk.

Že deset dni se tukaj ne plačujejo nobene davščine in ne moremo se odločiti, ali naj imamo uradni dan ali ne. Pri nas službujoče eksekutorje smo danes napotili v njihove enote, ker so tudi njim pretili s smrtjo, pa bi tako bili tukaj brez haska.

Visoko in slavno cesarsko kraljevo kresijsko predsedstvo naj blagovoli po vsem tem z visoko naklonjenostjo preveriti stanje in v najkrajšem času primerno ukrepati.

Okrajno in zemljiško gospostvo Pukštajn
29. marca 1848

Wenedikter, oskrbnik

Dogodki v Parizu, kjer so vrgli monarhijo in predvsem na pritisk revolucionarnega proletariata že 25. februarja razglasili republiko, tudi v Avstriji niso ostali brez odmeva. Splošno nezadovoljstvo zaradi fevdalnih vezi in bremen ter osovraženi Metternichov režim, vse to je razburkalo množice predvsem na Madžarskem, Češkem in na Dunaju. 13. marca 1848 so združeni malomeščanstvo, delavstvo in študentje ob zborovanju spodnjeavstrijskih stanov nastopili z orožjem in prisilili Metternicha, da je odstopil. Takoj za tem so dovolili akademsko legijo, ustanovili narodno gardo, ukinili so cenzuro in razglasili svobodo tiska. 15. marca je cesar v svojem patentu obljubil tudi ustavo.

Za dunajske dogodke se je na Slovenskem razvedelo že 16. in 17. marca ter v naslednjih dneh. Nas zanima tukaj le odmev na podeželju. »Že od jožefinskih reform dalje so sprejemali podložniki vsako mnogo manjšo spremembo kot konec obveznosti, ki so jih imeli do zemljiških gospodov... Prav tako so sprejeli tudi marčno revolucijo in z njo povezano obljubo ustave. Podložniška nezadovoljnost in zahteva po razvezi razmerja med podložnikom in graščino sta si poiskali marsikje duška v revolucionarnem obračunu z zemljiškim gospostvom, v krajevnih nemirih, ki so zajeli vse naše pokrajine. Take spontane podložniške obračune z zemljiško gospodo srečamo predvsem tam, kjer so imeli v zadnjih letih pred 1848 z njo kakšne posebne nerazčiščene račune.«²

Kmečki nastopi so bili najboljšežnejši in najmočnejši na Kranjskem, zlasti na Dolenjskem in Notranjskem, dalje na Koroškem, manj pa na Štajerskem in Primorskem. Posamezni taki primeri so že poznani.³

Fevdalna reakcija se je zavedala, da bodo novosti povzročile nemire in da odgovor na to ne bo povsod takšen, kot bi si ga ona želela. Zaradi tega poskuša v prvih dneh predvsem s pojasnjevanjem omejiti širjenje »zmotnih« idej, ki bi lahko zanetile nevaren plamen upora, ne da bi bila pripravljena še naprej bistveno popuščati. Pri tem naj bi ji bili v oporo vsi dejavniki, na katerih je slonel fevdalni sistem. V tej zvezi so dokaj zgovorne številne okrožnice, ki jih je graški gubernij za Štajersko po navodilih z Dunaja ali samoiniciativno pošiljal nižjim organom oblasti, zlasti kresijskim uradom, ti pa so jih posredovali okrajnim oblastem in duhovščini, da bi jih razširjale naprej.

Že 16. marca je gubernij v Gradcu razposlal kresijam okrožnico,⁴ v kateri pojasnjuje, kaj pomenijo od cesarja »milostno« podeljene svoboščine, kot so ukinitev cenzure, organiziranje nacionalne garde, sklicanje državnih stanov, ustava itd. V njej ugotavlja, da so tudi v deželnem glavnem mestu postale postale glasne »želje« ljudstva, vendar je vse ostalo v mejah zakonitosti. »Vsak pameten človek mora uvideti, da tisto, kar je obstajalo stoletja, ne more v trenutku prenehati ali biti spremenjeno, ne da bi bilo ob tem ogroženo življenje in imetje, hkrati pa zavladale strahote uničenja.« V strahu, da se ne bi kaj takega razširilo na podeželju, poziva okrožnica kresijske urade, naj nudijo lokalnim predstavnikom oblasti vsestransko podporo. V njej je dalje rečeno, naj duhovščina, okrajne in zemljiške gosposke v interesu javne blaginje zastavijo vse sile in ves svoj vpliv, da se na podeželju ohranita mir in red. Podložnike je treba pouče-

vati, jim pojasnjevati nove uredbe, navajati k strpnosti in jih prepričevati, da bodo te z vso naklonjenostjo pomagale reševati tudi kmečko vprašanje in s tem pripomogle k izboljšanju njihovega položaja. Nasprotno pa bi vsako neuravnano postopanje, vsako nasilje in odpor vplivali zavirajoče na hitro in popolno uresničitev zamišljenih načrtov. Končno izraža gubernij prepričanje, da bo Štajerska, po zaslugi takega delovanja, ostala slej ko prej dežela mirnega sožitja in bo obvarovana strahot, ki jih prinašata nezakonitost in anarhija.

Medtem, ko ima okrožnica z dne 16. marca še bolj splošen značaj, pa je gubernij naslednji dan razposlal oglas, ki že povsem konkretno pojasnjuje, v čem je bistvo nove »konstitucije«. Ker se naj bi ta oklic⁵ razširil med najširše sloje prebivalstva, so ga za slovenski del Štajerske izdelali in odposlali tudi v slovenskem jeziku. Zaradi zanimivosti, in ker je odraz trenutnih razmer v prvih porevolucijskih dneh, ga dobesedno objavljamo:

DEŽELAM NA ŠTAJERSKEM

Svetli cesar Ferdinand I. so na prošne svojih vernih narodov z presvetlim patentam 15. Sušca 1848 vsim podložnikom svojga cesarstva Novo s o s t a v o (konstitucio, državni ostav) blagomilo podeliti obljubili.

De pa ne bo kdo te mile nove sostave krivo zastopil, al jo po svoji glavi narobi izlagal, je treba jo bol na tenko razložiti.

Nova Sostava se bo od stare ločila samo le v tem, da bo vsak narod imel svoje namestnike pri cesarski vladariji (regirengi), katere si bode ludstvo samo zvolilo, na katere se zna zanesti, de bodo oni prošne in žele svojga naroda samimu presvetlimu cesarju naprejniesli, svoj lud zagovarjali, pri visoki vladariji delež imeli, postave vberali, in dajce prevdarjali; — nova sostava pa ne misli dozrajne davke vstanoviti, ki jih imamo cesarski državi, gosposki, grašinam al komu drugimu odrajtovati.

Kakor vsako gospodarstvo potrebuje svojih dohodkov za svoje kovarstvo, tako je državnimu vladarstvu treba svojih prihodkov; prihodki države so štibre, ki jih bo zdaj tolko bol treba kolko več zboljšanja ludi želijo in namenjajo, zakaj vsako prvo oznovanje dost troškov naredi.

Ker bo pa po novi sostavi ludstvo pravico imelo po svojih namestnikah samo razsoditi: koliko ino od česa se bodo davki plačovali, kako se enakomerno med sabo razštelil in kako poberali de bo nar bol prav, tak se lahko spozna, de bo Nova Sostava mnogotere težave polajšale in tako zboljšanje v resnici prinesla, ki si ga ludi želijo.

De se bodo nove naredbe prav vpelale, se more popred vse dobro presoditi ino na tenko premisliti, česa vsega je treba; h temu se more pa tudi čas dati zlast za naprave tak velkiga Cesarstva različnih narodov; zato je dolžnost vsakiga pošteniga podlož-

nika, de z poterplenjam ino zavupanjem mirno pričakuje zboljšanja, ino se ne podstopi po svoji voli obstoječe pravice prevrečiti.

De so Štajerci za tako slobodnost al frajost kakor je Nova Sostava al konstitucio obeta zadost godni, bodo naj bolši pokazali z tem, de spuštujetejo stare postave, ino de si vsakter naj prizadeva jih tak dolgo zvesto spolniti, dokler se nove ino bol primerne postave namest starih vpelajo, zakaj podloga vsake slobodnosti je postave deržati ino pravice spoštovati.

Od zbora postavljeniga za obvarvatj orengo, mir ino varnost med ludem po deželi po voli c. k. Vladarije ino štajerskih Stališov. V Gradci 17. Sušca 1848

Groß Wickenburg, poglavar

Razglas je celjsko okrožje razposlalo okrajnim oblastvom kot prilogo svoje okrožnice št. 4340 dne 20. marca.⁶ To je okrožnica, ki jo omenja tudi poročilo graščine Pukštajn, le da je tam po pomoti navedena št. 4240. V njej je rečeno: »Sedanji izredni dogodki so dali povod, da je deželno predsedstvo skupaj s stanovci imenovalo komisijo, ki naj bi izvedla potrebne ukrepe in svetovala, kako ohraniti na podeželju varnost, red in mir. Njena prva naloga je bila izdelava oklica prebivalstvu z namenom, da ga pouči o pravem bistvu obljubljenе ustave in tako prepreči širjenje zmotnih pojmovanj...«

Vsebina tega razgлася se naj med ljudstvom kar najbolj razširi. Še posebej pa je treba nujno pozvati duhovščino, da uporabi ves svoj vpliv, ki ga premore, da se ohrani med ljudstvom mir.«

Namen takih razglasov je očiten: v prvem razburjenju in celo revolucionarnem vzgonu množic, ki so videle v tem trenutku možnost za takojšnjo uresničitev stoletnih teženj, obdržati potrebno legitimnost, ponuditi drobtinice, hkrati pa z obljubami zadrževati razvoj dogodkov tako dolgo, da bo reakcionarna oblast sposobna usmeriti potek dogajanj, kot bo njej ustrezalo, v splošnem pa popustiti čim manj.

Razvoj na podeželju pa je ubral drugačno pot, ki je bila povsem v nasprotju s težnjami oblasti. Kakor nam izpričuje tudi navedeno poročilo, so kmečke težnje prišle do izraza tudi v direktnem spopadu z zemljiškim gospostvom. V konkretnem primeru so kmetje prenehali oddajati dolžne dajatve in opravljati tlako. Na splošno pa je iz poročila mogoče razbrati, da so kmetje nastopili v velikem številu, torej organizirano; da je bilo razpoloženje izredno naostreno in napeto, ki končno izbruhne v pravo majhno revolucijo; da zelo jasno izrazijo svoje zahteve glede obvez, ki jih najbolj tarejo; da niso pripravljeni na nikakršno mešetarjenje, pač pa zahtevajo takojšnjo ukinitve vseh obveznosti, torej odpravo fevdalnih bremen in fevdalizma na sploh, kar bi se lahko do neke mere simbolično izražalo v trdni nameri, da ubijejo graščaka, ki je poosebljenje vseh njihovih tegob; da je duhovščina, kot predstavnik fevdalnega razreda, prav tako, če ne še bolj, zasovražena; da so kmetje le v cesarju videli najvišjo avtoriteto, ki sploh hoče in mu je edina pripravljena pomagati; da kmetje,

čprav organizirano zbrani, niso bili enotni, saj se je nastop v končni fazi sprevrgel v medsebojno prerekanje in celo pretep. Kljub temu, da ni prišlo do najhujšega, pa je opazno neko malodušje, ki veje iz poročila: nezanesljive so celo take institucije kot vojska, duhovščina itd. Krajevni predstavniki oblasti so v duhu poročila prepuščeni na milost in nemilost kmečkemu srcu in skrajni čas je po njihovem mnenju, da se temu kaotičnemu stanju napravi konec.

Poročilo odlikujeta jasnost in preprostost in že samo po sebi daje dobro predstavo razpoloženja tistih dni. Nastalo je spontano, kakor je bil spontan tudi revolt, o katerem poroča. V njem ne moremo videti pretiravanja ali namernega prikazovanja v temnejši luči, saj izrecno poudarja, da je le skromen odraz tistega, kar je v resnici bilo.

Kako je celjski kresijski urad ukrepal, nam ni znano. Na dopisu je poleg sprejemne številke le registraturna oznaka »takoj«. Ni izključeno, a je manj verjetno, da bo poslal za zaščito vojaštvo. Čeprav se je posluževala tudi drastičnih ukrepov, je višja oblast, kot smo lahko videli, apelirala na čim zmernejše ravnanje, ki ne bi dalo povoda za nove nemire ali drugače povzročalo razburjenje.

Take spontane akcije kmetov srečujemo v onih dneh širom po slovenskih deželah, in čeprav niso bile povezane, kar je kmečko gibanje prav gotovo slabilo, so vendarle prisilile vladajoči razred k popuščanju. Prvi nadaljnji akt v tem smislu je bil cesarjev patent z dne 11. aprila, po katerem naj bi se od 1. januarja 1849 dalje dajatve v naravi spremenile v denarno odškodnino. Ta patent je veljal le za Štajersko in stanovi naj bi skupaj s predstavniki kmetov pripravili predlog zakona, ki bi stvari uredil. Glede leta 1848 pa je bilo določeno, naj se kmetje in zemljiške gosposke same pogodijo, ali bodo obveznosti poravnane kot poprej, ali pa, da se kmetje odkupijo. Če je do takega soglasja že prišlo, naj ostane v veljavi.⁷ Jasno je, da kmetje s takšno rešitvijo niso bili zadovoljni. Bila je polovičarska in stvari so se razvijale prepočasi, da bi bili kmetje v svoji nestrpnosti zadovoljeni. Nemiri so se zato nadaljevali.

Končno je, po neuspelem poizkusu, da bi že deželni zbor v juliju rešil vprašanje zemljiške odveze, državni zbor po dolgih debatah sprejel sklep o zemljiški odvezi, ki ga je cesar potrdil in potem 7. septembra izdal »zakon o odpravi tlačanstva«.⁸ Ta zakon, ki sicer ni izpolnil glavne zahteve kmetov, da bi se podložniško razmerje odpravilo brez odkupnine, je podložnike hitro pomiril in dunajski oktobrski dogodki so šli mimo njih.

V času od sredine aprila do zemljiške odveze v septembru so Avstrijo notranjepolitično razgibale tudi volitve: volitve za Frankfurt, državni zbor in volitve za deželne zbore.

Casovno so bile prve volitve za frankfurtski parlament, ki kmeta v pogledu političnega spora okrog tega niso niti najmanj zanimale, pokazale pa so ponovno njegovo odločno težnjo, da se iznebi bremen.

Kako je bilo glede tega v enem izmed sodnih okrajev v celjskem okrožju, nam pove naslednji dokument:

VISOKO BLAGORODNI GOSPOD GUBERNIJSKI SVETNIK
IN KRESIJSKI GLAVAR⁹

Včeraj so bile tukaj pravolitve okraja Jurklošter za volitve v nemško ustavodajno skupščino.

Ce odštejemo stare, bolne in sicer telesno ali duševno nesposobne, so se volilci zbrali skoraj brez izjeme v velikem številu.

Izpričali so hvale vreden mir in treznost, izrekli pa so se enoglasno proti priključitvi Slovanov (sc. Slovencev?) v nemško državno skupnost in nočejo biti niti zastopani po svojih volilnih možeh pri volitvah v Sevnici.

Ob tem so prav tako enoglasno izrekli neomajno vdanost Najvišji vladarski hiši in izpovedali željo, da ostanejo tudi vnaprej samo Avstrijci, in da pričakujejo izboljšanje svojega položaja le od avstrijske vlade.

Objava najvišjega patenta o zemljiški odvezi je ponovno obudila že prej ob raznih priložnostih izražen sklep, da pošljejo k Njihovemu cesarsko kraljevemu Veličanstvu posebno odposlanstvo, ki bo izreklo mišljenje in želje tukajšnjega kmečkega prebivalstva.

V prepričanju, da bi vsako oviranje pri izvedbi te namere pomenilo povečano razburjenost, uničilo že itak težko vzdrževano zupanje in bi dalo osnovo za nereda tudi v tem okraju, sem pristal na to, da bom njihovo zadevno prošnjo napisal v obliki pooblastila, kakor bodo sami želeli, in jim izdal potne liste za Dunaj.

Odposlanci so odločeni odpotovati jutri 29. t. m. z vlakom, še prej pa se bodo javili pri slavnem cesarsko kraljevem kresijskem uradu.

Uspeh odposlanstva bo odločilno vplival na ohranitev miru in reda pri prebivalstvu, ne samo v tem, temveč tudi v okolnih okrajih, katerih predstavnike je bilo mogoče opaziti pri tukajšnjem zborovanju.

Zelo, zelo važno je, da neogljeni, v svojih nazorih omahljivi odposlanci ne pridejo v roke zlobnih in nerazsodnih agitatorjev. Zaradi tega pošiljam Vašemu visokemu blagorodju naznanilo o tem in prilagam prepis omenjenega pooblastila, s pripombo, da sem oddal s pošto enako sporočilo tudi visokemu deželnemu predsedstvu, da ne bi bil kriv, če bi morebitni potrebni ukrepi bili prepozni.

Ob tej priložnosti moram Vašemu visokemu blagorodju tudi sporočiti, da se novooimenovani župnik v Šentrupertu — L a p u h — trdovratno izmika vsaki udeležbi v javnem udejstvovanju. Tako ni upošteval niti mojega poziva, da bi posredoval pri razglasitvi Najvišjega patenta z dne 15. prej. meseca in v zvezi s tem tukaj odrejeno zahvalno slovesnostjo, niti ne mojega vabila, da kot zakoniti odbornik sodeluje pri zasnovi volilnega seznama, niti ne ponovnega vabila za včerajšnje volitve.

Pri kmečkem prebivalstvu, ki mu je že tako preveč lahko vzbuditi nezaupanje, je edino ta okolnost lahko privedla do tega,

da so nekateri župljani iz Šentruperta včeraj žalili župnika iz Šentlenarta — Zabukoška — in mu očitali, ker se vtika v politiko, ozirajoč se pri tem na vedenje svojega dušnega pastirja, čeprav lahko Zabukošek služi za vzor v zadržanju duhovščine prav zaradi svoje poslušnosti, zvestega in poštenega izpolnjevanja dolžnosti v pogledu političnih odredb. Delovanje Zabukoška je v tej luči vsekakor resnično hvale vredno in zaslužno za ohranitev miru. Podložni kmetje zelo pazijo, kako se obnaša duhovščina in vsaka nepravilnost že lahko vzbudi nevarne dvome.

Zaradi tega štejem za nujno potrebno, prositi Vaše visoko blagorodje, naj bi spomnilo župnika iz Šentruperta na njegovo dolžnost, ki jo ima kot državni sluga in javna oseba, v tem smislu, da je tudi od Prevzvišenega ordinariata, katerega odredbe mora kot edino vodilo upoštevati, sprejel zadevni pouk.

Če bi pa še kljub temu nadaljeval s preziranjem javnih razglasov političnih odredb, kar bi še naprej povzročalo ogrožanje miru in reda v tem okraju, bi bilo primeno, če bi mu prav tako javno za zdaj le zagrozili s premestitvijo iz tega okraja.

Okrajna gosposka Jurklošter, 28. aprila 1848
Globočnik, l. r.
okrajni komisar

PRILOGA

POOBLASTILO

s katerim podpisani podložni prebivalci okraja Jurklošter v celjski kresiji Štajerske odpošiljamo v nadaljevanju imenovane zaupnike: Jožefa Zeliča h. št. 3 iz Šentruperta v občini Šentrupert in Ivana Kocmana h. št. 11 iz Šentruperta v občini Šentrupert Andreja Arliča h. št. 7 iz Glažute v občini Svetina in Ivana Rozmana h. št. 4 iz Svetine v občini Svetina Adama Hrastnika h. št. 15 iz Sv. Petra v občini Sv. Peter in Jožefa Derjača h. št. 11 iz Sv. Petra v občini Sv. Peter Andreja Pušnika h. št. 1 iz Grahovš v občini Trobni dol in Jožefa Lapornika h. št. 1 iz Curnovca v občini Trobni dol Matijo Pfeiferja h. št. 1 iz Šentlenarta v občini Šentlenart in Luko Lapornika h. št. 15 iz Leskovca v občini Šentlenart Matevža Vebra h. št. 1 iz Vel. Gorelc v občini Mišji dol in Martina Oblaka h. št. 1 iz Kujerta v občini Mišji dol Jakoba Šanteja h. št. 9 iz Polane v občini Paneče in Gregorja Čadeja h. št. 27 iz Lahovega grabna v občini Paneče Jakoba Zorka h. št. 3 iz Marijine vasi v občini Marijina vas in Franca senico h. št. 2 iz Marijine vasi v občini Marijina vas Mihaela Šmida h. št. 6 iz Lažiš v občini Mrzlo polje in Franca Gučka h. št. 15 iz Blatnega vrha v občini Mrzlo polje — da bi položili pred vznožje Najvišjega prestola našo najtoplejšo zahvalo za najvišji patent z dne 11. aprila t. l., s katerim je Nji-

hovo cesarsko kraljevo Veličanstvo najmilostneje izreklo odpravo podložniških obveznosti in desetine ter druge olajšave in do-brote;

- da bi še posebej prikazali, da dosedanje obveznosti do zemljiških gosposk niso bile v sorazmerju z zemljiškim dohodkom;*
- da za naš predel, kakor tudi za druge, določena užitnina ni sorazmerna s pičlo vrednostjo naših pridelkov;*
- da bi prikazali, kako je za kmeta izredno občutno, da, komaj znosno, izterjevanje indirektnih davščin na sol, ki je tako obče potrebna;*
- da bi izrazili našo neomajno zvestobo in vdanost Najvišji cesarski hiši in našo željo, še naprej ostati samo pod njenim blagim in modrim vodstvom, odkloniti pa zamišljeno spojitve s preostanim nemškim državnim telesom, ki grozi z uničenjem naše nacionalnosti;*
- da bi izrekli soglasje k prošnji, ki so jo naši rojaki že večkrat predložili, da bi se povzdignilo in varovalo slovanstvo, ki sestavlja tako močan del Avstrije;*
- da bi končno najpokorneje izrekli našo prošnjo, naj se prej ko mogoče izvedejo institucije, za izvršitev katerih je Njihovo cesarstvo kraljevo Veličanstvo kar najbolj junaško dalo svojo privolitev, ki bodo napravile konec sedanjemu neprimernemu stanju razburjenosti, negotovosti in tesnobe pričačovanja. Zvedeli smo že za mnoge primere motenja miru, reda in varnosti v naši bližnji okolici. Mi smo doslej mir in red še zvesto obdržali in le izpolnitev te naše prošnje bo preprečila, da se ne bi kaj takega pogubno razširilo tudi pri nas.*

Jurklošter, 27. aprila 1848

Zaradi boljšega razumevanja tega dokumenta je treba povedati nekaj besed o volitvah in samem volilnem sistemu.¹⁰

Revolucionarno gibanje v Nemčiji je prisililo vlade nemških držav in državic, da so se odločile za volitve v vsenemški parlament, ki naj bi deloval za združitev vseh nemških dežel. To je bilo v interesu zlasti južnonemške buržoazije, ki je želela enotno vlado in skupen parlament. Ker naj bi se vključila tudi Avstrija, je bilo to povsem v nasprotju z načelom, da ima vsak narod pravico sam odločati o svoji usodi. V združenih Nemčiji bi nenemški narodi Avstrije izgini. Razumljivo je torej, da so avstrijski Slovani bili proti taki nameri, ker pač niso mogli pripadati na nemški narodnosti osnovani zvezi. Izjavljali so, da hočejo ostati zvesti le avstrijski vladavini, v okviru katere vidijo edino možnost za nacionalni obstanek in razvoj. Razpoloženje avstrijske vlade bomo omenili kasneje. Zaradi revolucionarnega vrenja ji ni kazalo drugega, da volitve ne le dovoli, pač pa vrši zanje celo propagando. Pri tem je imela seveda svoje načrte.

Volilni red je določil že predparlament, ki se je sestel v Frankfurtu 31. marca. Zelo sporno je bilo najprej vprašanje, ali naj bodo volitve direktne ali indirektno. Predparlament se je v začetku izrekel za direktne,

kasneje pa je prevladala konservativna desnica in odločeno je bilo, da se bodo volitve poslancev izvršile posredno, kar je pomenilo, da volilni upravičenci najprej izvolijo volilne može, šele ti pa na »pravih« volitvah poslance. Ostre so bile tudi debate glede volilne pravice. Nekateri so hoteli, ga bi volili le stari stanovi, pomnoženi s predstavniki buržoazije. Nacionalno sovraštvo je segalo celo tako daleč, da so od volitev v Avstriji hoteli izključiti vse nenemške narodnosti, češ, »kako bi med surovimi slovanskimi kmeti lahko sklicali pravilne skupščine«. Na predlog avstrijskega levičarskega zastopnika je predparlament v volilnih pravilih zamenjal izraz »vsak Nемец« z izrazom »vsak državljan«. ¹¹ S tem je v letu 1848 slovenski kmet prvič dobil formalno volilno pravico, ki je seveda bila še daleč od splošne, kaj šele, da bi imel dejansko možnost izraziti ob tem svojo voljo. To so mu onemogočale že indirektno volitve. Načelo splošne volilne pravice pa je močno omejeval tudi kasneje vrinjen izraz, da ima volilno pravico vsak »samostojen« (selbstständig) državljan. Celjski kresijski glavar Anton Schürer von Waldheim je v svoji okrožnici z dne 24. aprila ¹² pojasnil: »Izraz ‚samostojen‘ v pogledu volilne upravičenosti pomeni, da nimajo volilne pravice vsi oni, ki dobivajo javno ali občinsko podporo in tisti, ki so v delovnem razmerju.« To pomeni, da so sicer bile odpravljene omejitve glede volilnega cenzusa, stanovske ali verske pripadnosti, volitev pa so onemogočili ljudem brez imetja in množicam delavstva, ki jih je očitno bilo treba izključiti iz politične akcije. Volilno pravico so seveda imele samo polnoletne osebe, torej državljani, ki so dopolnili 24 let starosti, kar je bilo v veljavi do konca dvojne monarhije. »Za dokazilo polnoletnosti so odločilne krstne knjige, na podlagi katerih lahko pri volitvah navzoči župniki takoj odpravijo vsak dvom.« ¹³ Volilne pravice po takih določilih prav tako niso imeli polnoletni kmečki sinovi, ki še niso bili samostojni gospodarji.

Take omejitve splošne volilne pravice so seveda močno znižale število volilcev. Ker niso ohranjeni volilni sezname za pravolitve, ki so jih volilni odbori (omenja ga tudi cit. poročilo) na Štajerskem morali sestavljati, ¹⁴ število volilnih upravičencev ni znano. Za volitve v državni zbor, ki so bile približno mesec dni kasneje in za katere so veljale skoraj enake volilne določbe, je ugotovljeno, da je število volilnih upravičencev znašalo na Štajerskem le 13 ⁰/₁₀₀ celotnega prisotnega prebivalstva. ¹⁵ Prištejmo k temu še veliko volilno abstinenco in videli bomo, da so bila predstavniška telesa v letu 1848 izvoljena ob minimalni udeležbi prebivalstva.

Načelo posrednih volitev je v praksi bilo takole: na vsakih 50.000 prebivalcev naj bi prišel en poslanec, vsakih 500 prebivalcev pa je izvolilo po enega volilnega moža. ¹⁶ Volitve volilnih mož so imenovali pravolitve in šele volitve poslancev po volilnih okrajih, ki so jih volili volilni može, so bile prave volitve. Volilna enota pri pravolitvah je bila okrajna gosposka, ki je bila pri volitvah v volilnem okraju zastopana po toliko volilnih možeh, kolikor po 500 prebivalcev je v pravolilni enoti bilo; ostanek nad 300 ljudi je dajal pravico izvolitve še enega moža. Pri pravolitvah je zadostovala relativna, pri volitvah poslancev pa je bila potrebna absolutna večina glasov. Volitve so zaradi tega često tudi ponovili,

dokler kandidat ni dobil zadostnega števila glasov. Pri obojnih volitvah so volilci lahko predlagali tudi svoje kandidate mimo onih, ki jih je predlagal volilni odbor. Volitve so bile javne in ustne. Pri volitvah je bilo treba izvoliti enega poslanca in dva namestnika.¹⁷

18. aprila je kresijski glavar v Celju naročil volilnim odborom,¹⁸ naj prikažejo volilcem in volilnim možem izreden pomen teh volitev. »Za poslanca je treba izvoliti take može, ki dobro poznajo razmere in potrebe ne le Avstrije, pač pa vse Nemčije, može, ki bodo lahko resnično in dejavno prispevali k uresničitvi tako važnih zadev, može, ki z bistrim razumom in dobrimi zamislimi združujejo tudi krepak značaj, moč in voljo.«

Po volilnih določilih in stanju prebivalstva naj bi bila Štajerska zastopana v ustavodajni skupščini z 20 poslanci, če bi upoštevali ključ 1 : 50.000. Ker pa je bila za volitve odločilna že zastarela zvezna matrika, ki ni ustrezala dejanskemu številu prebivalstva, se je število poslancev znižalo na 16 in toliko je bilo tudi volilnih okrajev. Od tega je na slovenski del Štajerske v celjskem in mariborskem okrožju odpadlo 6 poslancev v prav toliko volilnih okrajih.

Celjsko okrožje je bilo razdeljeno takole:¹⁹

Celjski volilni okraj s 85.548 prebivalci je obsegal okrajne gosposke kot pravolilne enote: Vrbovec (Nazarje), Gornji grad, Celje-magistrat, Novo Celje, Zalog, Žovnek, Ojstrica, Tabor (Višnja vas), Jelšingrad, Rifnik, Žusem, Lemberg, Prebold, Vitanje, Velenje, Šoštanj in Novi kloster;

Konjiški volilni okraj z 82.854 prebivalci in okrajnimi gosposkami: Zgornja Polskava, Slovenska Bistrica, Studenice, Štatenberg, Rogatec, Strmol (pri Rogatcu), Podčetrtek, Kozje, Zbelovo, Konjice, Žiče, *Pukštajn*, Legen in Slovenj Gradec (graščina Rothenthurn);

Sevniški volilni okraj z 51.943 prebivalci je imel okrajne gosposke: Podsreda, Loka, Sevnica, Laško, Rajhenburg, Brežice, Bizeljsko, *Jurklošter* in Planina.

Skupaj je torej okrožje štelo 40 okrajnih gosposk z 220.345 prebivalci. Namesto na 50.000 je v celjskem okrožju odpadel en poslanec na 73.448 prebivalcev, v mariborskem celo na 74.717.

Volitve na Štajerskem so bile prvotno določene za soboto 29. aprila, pa so jih prestavili na sredo 3. maja. Datum volitev so lahko premaknili zaradi tega, ker so določili, da se bo parlament sešel šele 18. maja. Ukazali so tudi, naj se časovni razmak med pravolitvami in volitvami podaljša vsaj na 5—6 dni.²⁰ Ni izključeno, da so s tem hoteli izboljšati volilne rezultate glede na ugoden izid pravolitev po posameznih volilnih enotah: morda bi se tu ali tam še dalo prepričati volilce, da bi volili. V splošnem pa volilna udeležba ni bila važna, kajti 24. aprila je kresija po navodilu gubernija pojasnila volilnim odborom, če bi bili v dvomu, da se pravolitve in volitve lahko veljavno izvedejo le v primeru, če voli le minimalno število volilcev.²¹ Potemtakem je bilo vseeno, ali je volilo 5 ali pa 500 volilcev. Volitve se niso izvršile le v primeru, če so volilci volitve odklonili, kakor se je zgodilo v našem primeru in še marsikje drugod. To dejstvo še bolj potrjuje zgornjo ugotovitev, da so bili poslanci izvoljeni ob minimalnem sodelovanju ljudstva. Volitve so bile zgolj formalizem, farsa.

Ob frankfurtskih volitvah so prišli do izraza razni tabori in struje, ki jih je mogoče razdeliti v dve skupini: za Frankfurt in proti njemu. Ni potrebno, da bi se spuščali v podrobnosti, ker je to storjeno že na drugem mestu,²² poudariti pa je treba, da je tabor reakcije z dvorom, fevdalnim plemstvom, cerkvijo in skrajno konservativnimi krogi meščanstva bil sicer načelno proti Frankfurtu. Vendar se ta tabor ni odločil za direkten nastop, s prepovedjo volitev itd., pač pa je hotel v parlamentu samem s kar najbolj številnim zastopstvom reakcionarnih, konservativnih in desno liberalnih poslancev zagovarjati »zvezo držav« proti »zvezni državi«, ohraniti torej integriteto Avstrije. Po naročilu višjih političnih oblasti so volilnim odborom že 18. aprila (volitve so bile razpisane 15. aprila) naročili, da morajo po končanih volitvah opomniti izvoljene poslance, naj se v čim večjem številu udeležijo otvoritve zasedanja parlamenta in naj zato pospešijo svoj prihod v Frankfurt.²³ V tem smislu so delovali tudi na Slovenskem vsi uradni in cerkveni krogi, z izjemami opozicije v lastnih vrstah.

Pod vplivom češke liberalne buržoazije pa se je tudi pri nas razširila močna protifrankfurtska agitacija, ki sta jo vodili dunajska in graška »Slovenija« in ki je našla zagovornike med malomeščansko inteligenco, mladino, delom mlajše duhovščine in med delom uradništva. Treba pa je seveda takoj dodati, da tudi ta tabor ni imel razumevanja za kmečke zadeve. Svojega narodnostnega programa ni združil z revolucionarno zahtevo kmečkih množic po takojšnji zemljiški odvezi brez odškodnine. Kmet je bil do volitev nezaupljiv že zaradi tega, ker so ga k temu nagovarjali ljudje, ki so mu na drugi strani ukazovali, naj izpolnjuje svoje zemljiške obveznosti. Nezaupanje je bilo še toliko večje, ker so kmetje bili seznanjeni s protifrankfurtsko agitacijo, da se v Frankfurtu ne bo reševalo vprašanje kmečke odveze, še več, zelo znana je bila tudi parola, da bi moral kmet odslej plačevati dajatve mimo Dunaja še Frankfurtu. Politično nezkušene kmečke množice so zato do volitev ostale pasivne, kar je razvidno iz slabe volilne udeležbe in odklanjanja volitev. Aktivirajo se edino v smislu ponovnega postavljanja svojih zahtev.

Poročilo iz jurkloštrskega sodnega okraja potrjuje nekatere skupne poteze, značilne za pojave tudi v drugih krajih Slovenije. Kmetje se tu niso zbrali z namenom, da volijo, temveč da volitve preprečijo. Odločili so se le, da odpošljejo odposlance k cesarju, ker so le od njega pričakovali rešitve svojih problemov. To slepo zaupanje v cesarja, ki je v resnici bil steber in simbol protirevolucionarnih sil, je negativna posebnost v kmečkem gibanju tudi še v letu 1848.

Na podlagi trenutno dosegljivih virov ni potrjeno, če je deputacija dejansko odpotovala na Dunaj. Skoraj pa ni razloga, da bi o tem dvomili, ker je izpričano, da je samo s Kranjskega prišlo na Dunaj okrog 50 prošenj. Pri notranjem ministrstvu so v maju imenovali posebno komisijo, ki je odposlance sprejemala in poučevala.²⁴ Očitno krajevne oblasti niso rade izdajale potnih dovoljenj zaradi bojzani, da bi se odposlanci ne navzeli prevratnih idej, kar dovolj jasno pove tudi naš dokument. Po drugi strani pa spet vidijo v tem pozitivno stran: odposlanci so se lahko prepričali, da

krajevne oblasti ne zadržujejo cesarjevih patentov in ne odlašajo z njihovo objavo. To mnenje je bilo namreč med kmeti tudi razširjeno in je povzročilo vznemirjenost ter napetost.

Okrajne gosposke so dobile zelo stroga navodila glede priprav in same izvedbe volitev. Za pravilen potek so bile tudi kazensko odgovorne. Paziti morajo zlasti na to, da se bodo volitve izvedle mirno, pri čemer se je treba izogibati vsakemu izzivanju, ki bi lahko povzročilo izgrede.²⁵ Zaradi tega je razumljiv nekakšen skrit ponos v poročilu okrajnega komisarja, ko govori o tem, kako je vse potekalo mirno, nasprotno pa prav tako tudi ogorčenje v tistem delu, ko omenja nepravilen odnos župnika iz Šentruperta. Zdi se, kakor da hoče prav njemu naprtiti krivdo in odgovornost zaradi neuspešnih volitev. Čeprav iz poročila ni razvidno, da bi imenovani župnik odkrito vplival na kmete, naj ne imenujejo volilnih mož za volitve poslancev, je iz njegove pasivne rezistence vendarle mogoče sklepati, da je pripadal tistemu delu duhovščine, ki je šla v boj proti Frankfurtu, v boj za ohranitev lastne nacionalnosti. Poročevalec odkrito namiguje na možnost, da bi ga bilo mogoče s prestavitvijo napraviti neškodljivega. Ne vemo, ali se je k takemu ravnanju nagibal iz narodnostnih ozirov, ali le zgolj iz bojazni, da se ne bi zameril svojim faranom. Vidimo pa, da se je nižja duhovščina različno opredelila. Medtem ko na eni strani njeni predstavniki vestno izpolnjujejo ukaze političnih in najvišjih cerkvenih oblasti (v tej zvezi je znano stališče škofa Slomška, ki ga je zavzel do kmečke odveze in drugih dogodkov v tem letu, na kar očitno namiguje poročevalec), pa je drugi del stal ob strani ali pa celo odkrito nastopal v nasprotju z navodili oblasti.

Tako v peticiji kot tudi v dopisu je močno poudarjen nacionalni moment. Iz tega sicer ne bi mogli sklepati, da so volitev odklonili iz izključno narodnostnih razlogov, je pa očitno, da je tudi to bil eden tistih elementov, ki je volilce odvrčal od volitev. Zdi se, da je sam okrajni komisar, po rodu Slovenec, bil naklonjen ideji zedinjene Slovenije, ker je avtor obeh izdelkov bil le on sam, ne glede na to, da je peticijo napisal po želji kmetov, kakor poudarja.

Zanimiv je ultimativni ton v zaključku peticije. Medtem ko najprej polaska vladarju, da se imajo kmetje le njemu zahvaliti za smelo odločitev, da jim nakloni razne olajšave (kljub splošnemu nasprotovanju v določenih krogih), pa takoj za tem postavijo alternativo: ali naj se obljubljeni izvede, ali pa odklanjajo vsako odgovornost za morebitne posledice. Da bi izpovedali svojo dobro voljo, se sklicujejo na svoje doterdanje zadržanje, čeprav v njihovi neposredni soseščini ni bilo tako. Očitno najbrž merijo na nered, do katerih je prišlo v Laškem, ko so kmetje na volilnem zborovanju tako ustražovali komisarja, da je moral zbežati, župnik pa se odpovedati desetini.²⁶

Po vsem povedanem vidimo, da se je kmet tudi na našem ožjem območju aktivno vključil v boj za odpravo socialnih krivic in s tem doprinesel svoj delež k prizadevanjem, ki so končno strmoglavila fevdalni sistem.

- ¹ Zgodovinski arhiv v Celju, Okrožni urad, št. 4733/1848.
- ² Bogo Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, Zgodovinski časopis II—III, 1948—1949, str. 18.
- ³ Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, str. 664—680; Bogo Grafenauer, nav. delo, str. 18—23 z navedeno starejšo literaturo in viri.
- ⁴ ZAC, zbirka cirkularjev gubernija, št. 5/1848.
- ⁵ ZAC, cirk. gub. št. 73/1848.
- ⁶ ZAC, zbirka cirkularjev okrožja, št. 31/1848.
- ⁷ Josip Mal, nav. delo, str. 868.
- ⁸ ZAC, cirk. gub. št. 51/1848.
- ⁹ ZAC, okrož. urad, št. 5910/1948.
- ¹⁰ Volitve v frankfurtski parlament so za Kranjsko in Koroško doslej najbolj izčrpno in znanstveno obdelane v študiji: Vasilij Melik, Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem, Zg. časopis II—III, 1948—1949, str. 69—128. Posebno ga zanimajo t. i. pravolitve, za kar je v Arhivu Slovenije našel precej arhivskega gradiva, vendar le za omenjeni deželi. Za ostale slovenske dežele pa pravi, da je mogoče povedati le malo več kakor nič; str. 93.
- ¹¹ Vasilij Melik, nav. delo, str. 74 in 75.
- ¹² ZAC, cirk. okrož., št. 43/1848.
- ¹³ Prav tam.
- ¹⁴ Melik ugotavlja, da volilnih seznamov na Kranjskem in Koroškem predhodno niso sestavljali; nav. delo, str. 80.
- ¹⁵ Prav tam, op. 31.
- ¹⁶ Josip Mal, nav. delo, str. 841; Vasilij Melik, nav. delo, str. 73.
- ¹⁷ Vasilij Melik, nav. delo, str. 85.
- ¹⁸ ZAC, cirk. okrož., št. 40/1848.
- ¹⁹ ZAC, cirk. gub., št. 75/1848.
- ²⁰ ZAC, cirk. okrož. z dne 26. aprila, št. 44/1848.
- ²¹ ZAC, cirk. okrož., št. 43/1848.
- ²² Vasilij Melik, nav. delo, str. 113 in dalje.
- ²³ ZAC, cirk. okrož., št. 40/1848.
- ²⁴ Bogo Grafenauer, nav. delo, str. 36.
- ²⁵ ZAC, cirk. okrož., št. 40/1848.
- ²⁶ Josip Apih, Slovenci in 1848. leto, 1888, str. 108.

JANKO OROZEN

NOVOCELJSKA TRAGEDIJA

Družbeni in gospodarski prevrati redno zahtevajo svoje žrtve. To velja tako za izrazite revolucije kakor tudi za polagoma se pripravljajoče prevrate. Nosilci starega reda propadejo, ako ne morejo ali ne znajo upoštevati pripravljajočih se izprememb in se vanje pravočasno ne vključijo. Propadejo pa tudi pripadniki nastopajočega družbenega sloja, ako hočejo izkoristiti težave odhajajočega starega sloja. To velja v polni meri tudi za prehod fevdalnega družbenega reda v meščanskega.

Celjsko področje nam nudi nekoliko primerov za to. Najznačilnejši je primer Novega Celja, kljub velikim izgubam v teku stoletij in kljub zmanjšanemu ugledu še vedno najpomembnejše gosposčine v Savinjski dolini. Leto 1834 je pokopalo Gaisrucke, ki so bili leta 1750 gosposčino kupili od Marije Terezije. Omejitve fevdalnih pravic, ki se javljajo že kot posledica kmečkih uporov in so postale učinkovitejše zlasti za Marije Terezije, so spravile na boben grofovski rod, ki si je z zgraditvijo rezidenci podobne graščine in z nepremišljenim trošenjem fevdalnih dohodkov uničil pogoje svoje eksistence. Gosposčina mu je bila prodana na ponovni dražbi. Rod, ki ga več stoletij srečavamo v analih naše zgodovine, se je preselil od nas.

Novo Celje je prišlo v roke človeku, ki ni bil niti iz starejših ali mlajših fevdalnih vrst niti iz naših krajev. To je bil Ludovik Hausmann.

Mož se je rodil leta 1794 na Gornjem Avstrijskem. Bil je po narodi nadarjen in drzno podjeten. Ko je prerasel mladeniška leta, je po zgledu mnogih mladih ljudi stopil v gosposčinsko službo. Najprej je bil gospodarski uradnik pri grofu Lambergu, nato pisar v Halleinu, končno oskrbnik pri knezu Eggenbergu. Leta 1815 je kot človek enaindvajsetih let izstopil iz službe. S pridnostjo in varčnostjo si je bil prihranil 4000 gld. konv. veljave. Poleg tega si je priženil 25.000 gld., od tasta si je pa izposodil 30.000 gld. Za 158.000 gld. si je kupil gosposčino Landskron pri Leobnu na Gornjem Štajerskem. Več ko 100.000 gld. je ostal dolžan. Toda od raznih gosposčin je vzel v zakup užitnino (dac) in si s tem ustvaril vir za lepe dohodke. Država je kmalu nato odpravila stari fevdalni način pobiranja užitnine in uvedba novega. Ker ni hotela biti revolucionarna — vodje države so se sami silno bali revolucije — je starim graščinskim zakupnikom

dala primerno odškodnino. Hausmann je prejel 128.000 gld. Tako je lahko plačal ves dolg in ostala mu je še lepa vsota.

Prilike so ga zanesle v Savinjsko dolino. Zvedel je, kako je z Novim Celjem. Udeležil se je dražbe in je leta 1834 postal lastnik tudi te lepe gosposčine. Nanjo se je preselil. Že v kupni pogodbi so pa bile neke določbe, ki so mu pozneje delale neprijetnosti. Med drugim je bilo v priloženem spisku pravic navedeno pravo na pašnike v popisnih občinah Levec, Polzela, Breg in Ločica, ki so merili več tisoč oralov. Kmetje so jih uživali, v nekaterih občinah so dajali od njih oves in koruzo, v drugih pa ničesar. Hausmann je vztrajal na tem, da priznajo občine njegovo nadposest, z dvema občinama se je celo tožil. Predstojniki občin (rihtarji) so trdili, da jim je pašnike (gmajne) dala Marija Terezija, do leta 1750 lastnica gosposčine. Hausmann je v prvi instanci pravdo dobil, v drugi in tretji jo je pa izgubil. Pašniki so bili ob Savinji, levški ob Savinji in Ložnici. V graškem deželnem arhivu je o teh zadevščinah več fasciklov. Iz njih zvedemo, da so bili spori tudi med samimi kmeti. Savinja tedaj v bistvu še ni bila regulirana, zato je ob povodnjih rada menjavala strugo. S tem je zabraševala mejo.

Spornih je bilo še 100 drugih parcel, ki so bile že prodane kmetom, a niso bile odpisane ne v terezijanskem katastru ne v deželni deski. Zaradi njih je Hausmann imel nad 50 tožb. Ker so kmetje parcele že priposestvovali, se jim je končno odrekel. Vendar ne definitivno, kar mu je pozneje povzročalo težave.

Ko je Hausmann kupil Novo Celje, je imel toliko denarja, da je takoj plačal skoraj vso kupnino. Nato je še dokupil: Gozdni dvor (poleg Joštovega mlina), ki je bil do Marije Terezije sedež deželnoknežje gozdne uprave, posestvo Plevno in še Govče, kjer je bila v dobi reformacije protestantska molilnica. Poleg graščine je zgradil tovarno za špirit, v Kasezah pa opekarno. V Zabukovici si je uredil majhen premogovnik, večjega je pa kupil v Pečovniku. Ko so gradili poznejšo Južno železnico, je Hausmann sprevidel, da bo z njo Savinjčanom ušel vir dohodkov, ki jih je dajalo prevozištvu, in da bo tudi sam prizadet. Zato se je odločil za novo, po njegovem mnenju donosno podjetje. Vplivala je nanj tudi država, ki je pozvala državljane, naj bi se začeli baviti s svilarstvom, navajajoč, da bo mnogo neslo. Hausmann je sviloprejestvu namenil Plevno; sam dvorec je lepo uredil, vso njegovo okolico je pa zasadil z murvami. Tako lepih nasadov ni bilo niti v Gornji Italiji, kjer je bilo svilarstvo zelo razvito. Vse to je Hausmanna silno mnogo stalo. Dolgovi so rasli, končno so dosegli ogromno vsoto: 300.000 gld. Nesli pa nasadi niso nič.

Hausmann je začel misliti na prodajo svojih posestev. V domači in v tuji svet je poslal več agentov. Znanega slavista dr. Vaclava Dunderja je pa najel, da mu je kot dr. Novostrašecký opisal Novo Celje in Savinjsko dolino. Dunder je s pesniškim navdihom napisal celo knjigo. O novoceljski gosposčini je napisal, da ima več tisoč podložnih kmetov, več tisoč oralov lastnih zemljišč in primerno ogromne dohodke. Med lastnimi zemljišči je navedel tudi pašnike, ki so jih uporabljali kmetje, deloma že kot njive, in so tu in tam stale na njih celo že stavbe. Ko je bila knjiga napi-

sana, je Dunder obiskal predstojnika vsakega kraja (rihtarja) in skupaj z njim ocenil posest. Ocene sta potrdili obe sosedni oblasti, žalski magistrat in gosposočinski urad v Zalogu (1847). Vse to je bilo izvršeno in prikazano v smislu fevdalnega prava. Leta 1849, že po revoluciji, se je kot kupec v imenu knezov Salmov javil dr. Katzenmacher. Salmi so imeli svoje premoženje v vrednostnih papirjih in so ga hoteli spremeniti v nepremičnine, misleč, da imajo trdnjšo vrednost. Eden izmed članov kneževske rodbine je prišel s Katzenmacherjem v Novo Celje, da si posest ogleda. Sam Hausmann je bil tedaj bolan. Zato je naročil svojemu uslužbencu Pavliču, naj jima posest razkaže. Vozili so se po posestvu. Ogled je bil precej površen. Pavlič je kupcema pokazal tudi pašnike, ki so jih uživali kmetje. Kupca sta se čudila, da so na njih že hiše. Pavlič jima je rekel, da bo pač vsiljivce treba odpraviti. Pogodili so se za 870.000 gld. Pogodbo je sestavil celjski odvetnik dr. Foregger. Podpisali so jo v Gradcu v hotelu Triest 25. junija 1849. Predaja posesti naj bi se izvršila do konca avgusta.

Salmi so začeli kolebati. Revolucija je vplivala nanje. Njihov zastopnik dr. Sigmund Wendelin je presodil, da je cena previsoka. Ko je zapadel prvi obrok plačila, je Hausmann pristal na to, da se je vsota znižala in je namesto 240.000 goldinarjev prejel samo 210.000. Salmi in njihovi ljudje so želeli še nadaljnje znižanje. Hausmann se je pa branil in bi bil rad dobil ves denar, mislil je na to, da bi kupil kako novo graščinsko posest in svoji hčerki Faniki, ki je znana kot prva slovenska pesnica, bi bil rad oskrbel primerno doto. Bil je že vdovec in hčerko je želel oženiti, kar pa se ni zgodilo. Tudi prodajna vsota se mu je zdela prenizka. Ponudil je posest vojvodu Bordeaux, neki Moric König mu je celo obljubil, da mu najde kupca na Angleškem.

Med Hausmannovim kolebanjem je minil rok za predajo posesti. Zato je graški odvetnik dr. Berce 15. marca 1850 vložil kriminalno tožbo zaradi prevare. Vendar je sodišče tožbo zavrnilo in ni odredilo zapore, kakor je tožeči odvetnik zahteval. Zgodila se je druga neprijetna stvar. Hausmanna so obdolžili meničnega prestopka. Bil je tedaj v Münchenu. Tam so ga zaprli. Izkazalo se je, da je obdolžitev krivična. V Münchenu so ga izpustili iz zapore. Ko se je vrnil v Avstrijo, so ga vseeno v Gradcu zaprli. V zaporu so z njim zelo neblago ravnali. Višje deželno sodišče je odločilo, da pride pred poroto pri celjskem okrožnem sodišču.

Porotno razpravo je vodil višji deželni sodnik Ludovik pl. Azula, ki so ga poslali iz Gradca. Azula je bil priznan pravnik in cenjen človek; če je bilo treba, je govoril tudi slovensko. Kot tožilec je nastopal državni pravdnik dr. Herman Mulej (Mulley). Hausmanna je branil odvetnik dr. Rechbauer iz Gradca. Pred poroto je prišel tudi Hausmannov uslužbenec Pavlič, tega je branil dr. Uranič, prav tako odvetnik v Gradcu. Proces je trajal od 20. do 30. oktobra.

Obtožnica je Hausmanna bremenila, da je razen lastnih zemljišč hotel Salmu prodati tudi pašnike, ki so jih uživali kmetje, da je vključil v prodajno maso tudi parcele, ki jih je bil prodal že Gaisruck, da nekaj nepremičnin ni navedel v dodatku k prodajni pogodbi, da je vključil v pro-

dajno pogodbo nekaj nepremičnin, ki sploh niso bile njegove, da je zahteval previsoko ceno.

Hausmann, težko bolan, se je branil sam. Kar v začetku je izjavil, da mu je zaradi slabega ravnanja v graškem zaporu vid tako oslabil, da je svojo hčerko komaj spoznal na štiri korake, da so ga okoliščine privedle do tega, da je iz bogataša postal berač.

Glede pašnikov je navajal, da je Salmov zaupnik Katzenbacher dobro vedel, kakšen je njihov pravni položaj, saj ga je Pavlič o tem poučil. Glede njih in glede parcel, o katerih je obstajalo mnenje, da jih je odprodal že Gaisruck in niso bile odpisane ne v urbarju ne v stanovskem katastru (deželni deski), se je skliceval na pravno pravilo: *Possessor est, quem tabulae demonstrant* — Posestnik je, kdor je vpisan v katastru. Nadalje je rekel: Nekaj parcel je res navedenih v spisku, priloženem pogodbi, toda to se je zgodilo pomotoma in je vsaka prevara izključena, saj je po pogodbi prodal vso svojo posest. Tista tuja zemljišča, tako je rekel, ki so vključena v njegovo posest, je hotel pred izročitvijo kupiti in je v ta namen že dal Pavliču na razpolago 2000 gld., toda knezov zaupnik Steiner ga je prehitel in je kupil eno izmed teh nepremičnin, da bi s tem pridobil osnovo za izpodbijanje celotne pogodbe. Glede cene je Hausmann opozoril na 100.000 zasajenih murv, o katerih je svilarski nadzornik izjavil, da niti v Italiji ni videl takega nasada.

Zaslišali so tudi dr. Dunderja, ker je v knjigi navedel, da znaša posest 3102 oral, ko je je stvarno vendar samo 575 oralov. Odgovoril je, da o pašnikih še ni bilo odločeno, ko je pisal knjigo, in da je bilo pozneje še marsikaj dokupljenega.

Stvarno je šlo za prelom med dvema dobama in dvema posestnima sistemoma. Hausmann je s svojim človeškim nastopom in s svojimi argumenti napravil na porotnike tako dober vtis, da so ga osvobodili krivde. Oprostili so tudi Pavliča. Številno prisotno občinstvo je osvoboditev sprejelo z velikim odobravanjem. Ko se je Hausmann vrnil med svoje prijatelje v Žalcu, so ga ti zelo veselo pozdravili.

Vendar usoda Hausmanna še ni nehala preganjati. Vlada, ki je hotela v Novem Celju urediti kadetnico, mu je ponudila za posest 110.000 gld. Odklonil je ponudbo. Naslednje leto, 1854, je pa knez Salm dobil na dražbi vso graščinsko posest za 40.100 gld. Hausmann je lahko samo objokoval svojo usodo, ki ga je vrgla med mlinska kamna dveh dob. Da bi bila njegova nesreča še večja, so ga znova obtožili. V februarju 1857 poročajo Novice, da je umrl v zaporu, kamor je prišel zaradi prevare.

V zvezi s prvo slovensko pesnico Faniko Hausmannovo je pisal o njenem očetu Ludoviku dr. Leopold Lenard v Času leta 1914. Njegove navedbe je povzel Rajko Vrečer v svoji knjigi Savinjska dolina. V prikazu so netočnosti. Bolj na kratko omenja Hausmannovo zadevo Ignacij Orožen v svoji Celjski kroniki. Natančneje je spremljala Hausmannov proces oficialna Grazer Zeitung v poročilih, ki jih je gotovo napisal jurist, verjetno sodnik okrožnega sodišča v Celju. Navedbe o procesu najdemo tudi v Novicah.

Vprašanje o Faniki Hausmannovi bi bilo treba še posebej raziskati. Čeprav je bila po rodu Nemka, je vendar, kakor pesmi kažejo, postala zavedna Slovenka, celo Ilirka. Kaj je vplivalo nanjo, da je vzljubila slovenski narod? Njegov značaj, lepota Savinjske doline? Kako to, da je obvladala celo slovensko pisano in pesniško besedo? Delni odgovor bi morda nudilo dejstvo, da je oče poklical v Novo Celje češkega preporodnega domoljuba dr. Dunderja in mu naročil, naj o dolini in Novem Celju napiše knjigo *Styriens Eden*. Dunder je vsekakor utegnil vplivati na čustveno in dovzetno dekle. Fanika je umrla pred svojim očetom leta 1851 in je pokopana v petrovški cerkvi, na katero se je spomnila v svoji oporoki z volilom nekoliko tisoč goldinarjev, ki ji jih je kljub veliki stiski preskrbel skrbni oče. Ob zaključku omenjam, da v zvezi s Faniko govori o Hausmannu tudi Slovenski biografski leksikon, ki ima o njem prav tako netočne podatke.

MILENA MOŠKON

HERALDIČNI EKSLIBRIS BERNARDA MAVRIŠIČA

V zbirki starih grafičnih listov Pokrajinskega muzeja v Celju je shranjen bakrorez,¹ za katerega ob primerjavi s podobnimi ohranjenimi grafikami iz 17. stol. lahko trdimo, da je služil kot ekslibris,² ki je označeval lastnika knjige ali knjižnice.

Na tej grafiki je upodobljen grb, ki zgovorno priča o posvetnem in cerkvenem dostojanstvu naročnika grafičnega lista in lastnika ekslibrisa.^{3, 4}

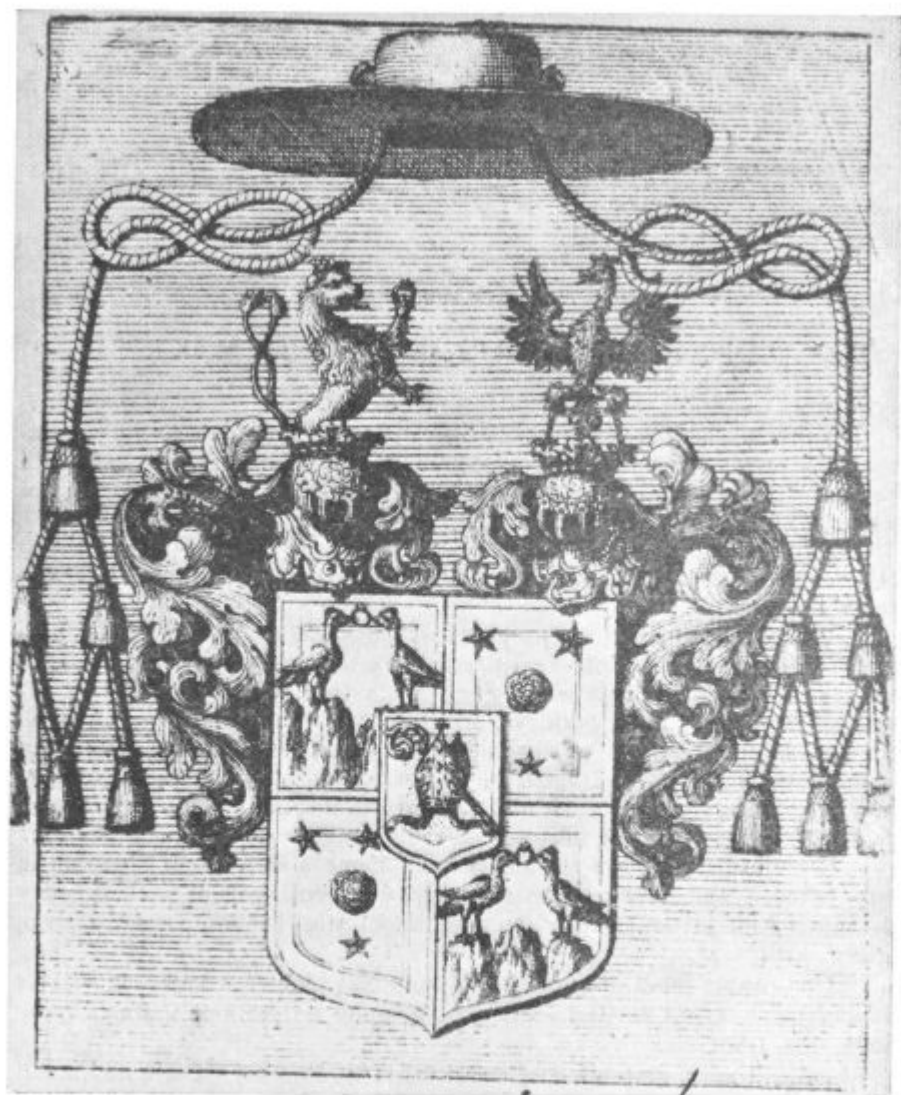
Grb, ki je vkomponiran na površini 133 × 127 mm, predstavlja razčetverjen, spodaj koničasto zaključen ščit z obrobljenim srčnim ščitkom, na katerem je mitra in desno poševno postavljen pedum v ozadju. V prvem in četrtem ščitnem polju, ki sta dvojno obrobljeni, stojita na dveh od treh skalnatih vrhov po dva goloba s prstanom v kljunih, obrnjena drug proti drugemu. V drugem in tretjem dvojno obrobljenem polju so razvrščene tri peterokrake zvezde, na zgornjih notranjih robih dve, spodaj pa ena. V sredi vsakega teh polj je cvet vrtnice.

Na zgornji rob ščita sta postavljena šlema s šlemovima kronama in ogrinjalom. Iznad desne krone se dviga dvorepni kronani orel, držeč v dvignjeni šapi prstan. Na levi šlemovi kroni stoji kronani orel z razprostrtimi krili.

Nad grbom lebdi apostolski protonotarski klobuk, s katerega visi na dveh vrvicah, ki sta zaviti z vozlom, po 6 čopov v trikotnem vrstnem redu: eden, dva, tri.

Isti grb je reliefno upodobljen v cerkvi sv. Daniela v Celju na kamnitem nagrobniku Bernarda Mavrišiča - vzdanem v severno steno kapele Žalostne matere božje.⁵

Ta grb je polihromiran. Srčni ščitek je rdeč, mitra je srebrna z zlatim robom, zlatim križcem in zlatima trakoma; zlat je tudi pedum. Prvo in četrto polje ščita je rdeče, skale so zelene, goloba srebrna, prstan je zlat. Drugo in tretje polje je zeleno, zvezde so zlate, vrtnica pa je srebrna. Šlema s kronama sta zlata, prav tako tudi lev s krono in prstanom. Zeleni orel ima zlato krono. Klobuk s čopi je zelen. Desna stran listnatega ogrinjala je zelena, leva pa rdeča.

Poleg grba je na tem nagrobniku napis: HAC SVNT INFOSSA BERNARDI A MAVRISPERG OSSA. QVI MITRA ABBATIALI ARCHIPRESBYTERATV PRAEPOSITVRA AC PAROCHIA CILENSE CLARVS OBYT ANO — M.DC.LXXXII.DIE 25, MARTY.—VT INDEBITAM MVNIFICENTISSIMI FRATRI SVI MEMORIAM GRATISSIMI POSVERE FRATRES GERMANI. —BERNARDVS IIV:V:DOCTOR, FRANCISCVS SS^{AE}:THGAE BACCVS9: ET VITVS MODESTVS A MAVRISPERG.

HÆC SVNT INFOSSA BERNARDI
AMAVRIS PERG. OSSA. &c.

QVI MITRA ABBATIALI ARCHI
PRESBYTERATV, PRAEPOSITVRA, AC
PAROCHIA CILENSE GLARVS
OBLIT AÑO

M. DC. LXXXII.
DIE 25, MARTY.

VT INDEBITAM MVNIFICENTISSIMI PA
TRIS VIMEMORIAM GRATISSIMI POSVERE.
FRATRES GERMANI.

BERNARDVS III. V. DOCTOR,
FRANCISCVS S. S. THEOL. BACC.
VITVS MODESTVS AMAVRIS PERG.

Podoben nagrobnik⁶ Janeza Vida Mavrišiča s polihromiranim reliefnim grbom je vzdan v isto steno kapele. Ima enake rodbinske heraldične elemente, je pa brez znakov cerkvenega dostojanstva. Položaj polj je na tem grbu zamenjan. Zvezde z vrtnico zavzemajo prvo in četrto polje, globa s prstanom pa drugo in tretje. Vse barve se ujemajo s prejšnjimi, le ogrinjalo je na zunanji strani zeleno, na notranji pa rdeče.

Ta ima napis: IOANES VITVS MAVRISSIZ IVRIS VTRIVSQVE DOCTOR BENE VIXIT BENEQVE OBIIT I.V.M.I.V.D. IN MEMORIAM FIERI FECIT ILLIVS MOESTVS FRATER R:D:BERNARD, :MAVRISSICZ SS^{AE} THEOL^{AE}:BACC:PROTO:APOSTO'PAROCHVS CILLIENSIS:VENERAB^{IS}: ET ANTIQ^{AE}:CONFRA^{TIS}:B^{EA}:M:V:DOLOROSAE PRAEPOSIT, VALLIS SAVINAE: ET CAMPI DRAVI ARCHIADIACONVS. 1:6'69.

S pomočjo besedil na obeh nagrobnikih in primerjave grbov ugotovimo, da je bil lastnik ekslibrisa Bernard Mavrišič pl. Mavrisberg, doktor teologije, apostolski protonotar, celjski župnik, infuliran opat, arhidiakon Savinjske in Dravske doline in prošt bratovščine M.B.7 žalosti. Služboval je v Celju v letih od 1655 do 1682.⁷ Položaj opata je dosegel okoli l. 1655.⁸ Grb na ekslibrisu in na njegovem nagrobniku združujeta osebni grb z znaki njegovega cerkvenega dostojanstva. Kot infuliranemu opatu je pripadala mitra s pedumom, po položaju pa tudi apostolski protonotarski klub s šestimi čopi.

Grafična upodobitev Mavrišičevega heraldičnega ekslibrisa je značilna za čas, v katerem je nastal — to je za tretjo četrtino 17. stol. Odtisnjen je na originalni papir, kakršnega so tedaj uporabljali pri tiskanju bakrorezov. Zaenkrat ni bilo možno ugotoviti avtorja grafike, po kvaliteti pa list lahko uvrščamo med drobne mojstrovine grafičnih delavnic, ki so se v 17. stoletju ukvarjale s heraldično tematiko tudi na ekslibrisih.

Ohranitev ekslibrisa v celjski zbirki stare grafike in ugotovitev, da je bil njegov lastnik Bernard Mavrišič — pomembna osebnost tedanjega Celja, je izredno dragocena. Znano je namreč, da je v Sloveniji očitano le malo ekslibrisov iz 17. stol.⁹ V Celju pa je to edini primer iz tega časa in edini za zdaj znani odtis z grbom Bernarda Mavrišiča. Verjetno so bili vsi ostali primeri v Celju uničeni ob požaru v opatijski stavbi, leta 1687,¹⁰ ko je zgorela celotna župnijska knjižnica.

OPOMBE

- ¹ Inv. št. G II/275, format: 122 × 94, 169 × 147 mm, brez signature.
- ² Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb 1962, 2. zv., str. 238.
- ³ H. G. Stöhl: Heraldischer Atlas, Stuttgart 1899, Tb. 49 št. 13, 18.
- ⁴ H. G. Stöhl: Die Heraldik der Katholischen Kirche, Wien 1910, str. 620, 621, 626.
- ⁵ Marijan Marolt: Dekanija Celje, I., Maribor 1931, str. 46, 47.
- ⁶ Marijan Marolt: Dekanija Celje, I., Maribor 1931, str. 43, 44, 45.
- ⁷ Ignac Orožen: Celska kronika, v Čeli 1854, str. 232.
- ⁸ Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant. III. zv. Cilli 1880, str. 22.
- ⁹ J. Anderle: Einige Krainer Bucheignerzeichen, 1908.
- ¹⁰ Janko Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957, str. 24.
- Fotografije je posnel Viktor Berk, Celje.

FRANCE STELE

GOVOR OB OTVORITVI NOVE GOTSKE KAPELE V CELJSKI OPATIJSKI CERKVI

(13. decembra 1969)

Otvoritev obnovljene »celjske kapele« pri opatijski cerkvi je v nekem oziru kar praznik ob uspešnem koncu četrstoletnih prizadevanj za zacelitev globokih ran, ki jih je Celju prizadejala druga svetovna vojna; med njimi je bila ena od najbolj zijajočih v svoji gradbeni trdnosti močno omajana opatijska cerkev. Obnovitev kapele Žalostne Matere božje je vsega priznanja vredna krona teh prizadevanj. Prav problem opatijske cerkve in njene zgodovinske urbanistične okolice je bil za bodočnost podedovane skladnosti po tisočletnem naselbinskem izročilu izoblikovane podobe Celja eden najbolj kočljivih. Prenagljen sklep in kak radikalnejši ukrep v korist sodobnemu prometnemu radikalizmu bi bil oropal Celje enega najdragocenejših delov njegovega organizma. Prevladala pa je končno le zdrava razsodnost. Sodobna spomeniško varstvena miselnost praznuje danes v Celju eno svojih najprepričljivejših zmag. Prav tako neoporečno obnovljeni stari grofiji z arhitekturo preudarno zasnovanimi sodobnimi dopolnitvami se sedaj pridružuje obnovljena opatijska cerkev.

Zgodovina reševanja po vojni delno statično ogrožene celjske opatijske cerkve je izredno poučna, ker dokazuje, da pri reševanju te vrste vprašanj naglica ni priporočljiva, ker morajo ne samo tehnično zanesljivo ampak predvsem tudi kulturno problemsko dozoreti. To je v našem primeru uspelo in dalo celo presenetljiv sad. Notranje in zunanje prenovljena opatijska cerkev z neposredno okolico predstavlja danes urbanistično in vedutno estetsko skladen, slikovito mikaven mestni predel. Spomnimo se več kot dvajset let nazaj, kako smo ugibali predvsem o tem, kaj bo treba podreti, namesto da bi bili vprašali, kako ogroženo utrditi in lepотно kvarno podrediti latentno danemu estetskemu potencialu v stoletjih izoblikovane živahne stavbarske celote te stavbe. Prvi, ki je pozitivno posegel v to problematiko, je bil naš prvi strokovnjak v urbanističnem konservatorstvu univ. prof. Marjan Mušič. Jasno je postavil načelo,

ki danes praznuje zmago. Opatijska cerkev je neločljiv a od svoje zgodovinsko dane okolice; s tehničnim problemom ohranitve stavbe cerkve same pa naj se reši tudi vprašanje prilagoditve estetsko neustreznih prizidkov. Arh. Zazula je to zelo kočljivo vprašanje zgledno rešil. Nič ni bilo treba podirati, nič dodajati, dosežen pa je vseeno največji možni a nepovtorjeni izraz, ki je bil pred sto leti, v času težnje po navidezni slogovni čistosti oškodovan.

V istem duhu kakor zunanjščina je bila z upoštevanjem svojega estetskega potenciala obnovljena tudi notranjščina cerkve, krona vsega pa je obnovljena »celjska kapela«. Ta je nastala proti koncu XIV. stoletja kot arhitektonsko prizadevna ustanova celjskih grofov in je bila prvotno posvečena sv. Trem kraljem. Marijan Marolt in drugi raziskovalci zgodovine celjske opatijske cerkve po večini soglašajo v tem, da se listina o posvetitvi neke kapele iz leta 1413 nanaša na to kapelo, ki se odslej imenuje kapela Žalostne Matere božje. Šele obnovitvena dela so nam pokazala, kako izreden primer gotske arhitekture je predstavljala, saj je po umetelnosti svojega izraza razen Ptuijske gore pri nas nobena druga ne doseza. Visokomernost gradbenega gospodarja dokazuje tudi dejstvo, da ji je bil vzor tako imenovana »sveta kapela«, katere pravzor je slavna Sainte Chapelle v Parizu. V teku stoletij, ko se je spreminjal okus, je tudi celjska sveta kapela doživela spremembe, ki so jo v veliki meri oropale njenega prvotnega značaja. Posebno globoko je v njeno bistvo posegel sredi XVII. stoletja barok, nato pa pred sto leti težnja, da bi ji dali nazaj gotski značaj. Tudi ta poseg zaradi nepristnosti ni mogel prav oživiti njene latentno še ohranjene lepote. Šele sedanja obnova je odkrila elemente, s katerimi je bilo mogoče izraziti njen pravi značaj, kakor ga danes doživljate. Ko so namreč odstranili velike baročne klopi, ki predstavljajo same po sebi lep primer baročnega umetelnega mizarstva, a so s svojimi hrbtišči zakrivale stene do gotskih baldahinov, se je pokazala v celoti prvotna arhitektura, žal močno okrnjena, ker je barok porezal vse v prostor segajoče profile in okraske bogate kamnoseške izdelave gotske stavbe. Pod novogotsko poslikavo oboka pa se je pokazala prvotna slikarija, ki služi odkrita kot najidealnejši okras te prostornine. Ko je bilo končno ugotovljeno, da se pod številnimi preslikavami nahaja tudi na kipu Sočutne matere, takozvane Pietà, nepoškodovana prvotna polikromacija, je bil rešen še tretji za današnji učinek bistveni element, ki mu v današnjem prostoru vse drugo služi tako, da čim bolj poudari njegovo izrednost. Edino, kar je bilo dodano, so barvno abstraktna, a versko simbolično navdihnjena okna, ki jih je zasnoval slikar Stane Kregar.

Tako se nam prenovljeni prostor »celjske kapele« predstavja kot izredno skladje elegantne, višinsko poudarjene zrelogotske arhitekture, ki je v spodnjem delu do skrajnosti dematerializirana z gotskimi, kamnoseško sedaj nekoliko oskubljenimi dolbinami, ob oltarju pa še s kamnoseško bogatejšimi sedilijami. Stene nad dolbinami bogato plastično pozivljajo prizadevno kamnoseško izdelani gotski baldahini z baročnimi kipi

apostolov na figuralno izdelanih konzolah; oboke pokriva nevsiljiva gotška slikarija, oltarski prostor pa osvetljujejo velika gotška okna s Kregarjevo slikarijo. V tem bogatem okviru je nameščena na resnem podstavku kakor dragocen cvet, največje bogastvo tega izrednega prostora, Pietà, ki po svoji neokrnjeni prvotni lepoti daleč nadkriljuje te vrste spomenike v Sloveniji pa tudi daleč izven nje.

Naj mi bo dovoljeno, da na tem mestu ustavim svoje razkladanje, ki sem ga napisanega prinesel v Celje, in da vam v nekaj besedah dam navodilo, kakšno naj bo vaše razmerje do tega prostora. Vsak prostor ima, če je umetniško arhitektonsko koncipiran, doživljen in tako tudi ustvarjen, svoje zakonitosti, ki jih moramo upoštevati, če ga hočemo tudi sami pravilno doživeti in v celoti doživljati. V tlorisu gre za prostor podolžnega pravokotnika, ki je na vzhodu zaključen s tremi stranicami, deduciranimi iz osmerokota, medtem ko je na nasprotni, zahodni strani ta pravokotnik popolnoma ravno zaprt. Prostor, kakršen se nam tu nudi, je po svojem značaju gotški in je znan pod imenom »celjska kapela«. Ta izraz »kapela« ima že sam nek svojstven pomen, ki ni tako enostaven. To ni kapela, kakor jih je mnogo prizidanih tudi tej cerkvi in raznim drugim cerkvam, ampak je kapela prav izrednega tipa, ki je v srednjem veku, kakor smo že prej rekli, dobil prav v Parizu v takozvani Sainte Chapelle, sveti kapeli, svoj najvišji in najčistejši izraz in ki so ga potem bogati fevdalci po vsej Evropi posnemali s tem, da so v svojih gradovih prizidavali take in podobne svete kapele. Ena med temi je tudi ta. Razlikuje se od navadnega cerkvenega prostora po tem, da tu ni nobene pregrade ali nobene razlike med oltarnim prostorom in med prostorom za vernike, med tako zvanim prezbiterijem in takozvano ladjo. Tu te delitve ni, kajti tu gre za arhitekturo, ki naj služi intimno naročniku, oziroma fevdalcu osebno za njegove kulturne potrebe čisto posebnega značaja. Te kapele so v srednjem veku pogosto služile tudi zakozvanemu kultu relikvij. To je znano in tudi tu je moralo biti nekaj podobnega, zlasti tu v teh malih nišah, v štirih takozvanih relikviarijih, v katere so vdelane relikvije mučencev, prinesene od neznano kje. Ta prostor ima torej intimen značaj in ta intimnost se kaže v izredno bogati obravnavi vseh elementov, ki ga sestavljajo. Če hočemo ta prostor prav doživeti, potem ga moramo doživljati prihajajoč v osi in sicer iz smeri, ki je nasprotna temu zaključnemu zaokroženemu delu, od tam, kjer je še danes logično glavni, oziroma edini vhod, kajti vhod od strani bi nas zapeljal v situacijo, ki nam ne more odkriti bistva tega prizora, kakor bi ga morali pravzaprav doživeti in pravilno dojeti. Če pa vstopimo skozi glavni vhod, se odpre pred nami prostor, ki je razmeroma dolg, na zgornjem koncu zaokrožen in ki nas sam, po svoji strukturi, po elementih, ki jih nudi, vodi k temu, da ga s koraki prehodimo. To ni osreden prostor, ampak je prostor, ki nas vodi k nekemu cilju. Tu so spodaj niše, prva, druga, tretja, ki nas vabijo, da gremo naprej; njihov ritem nas sam nekako pomika naprej. Zgoraj se vrste baldahini s kipi apostolov v enakem ritmu, ki vodi k glavnemu cilju. Isto ritmiko je čutiti tudi

na obokih, zlasti v sestavi slikarije na njih. Ta je v zadnjem delu, ko gledalec vstopi in pogleda gor, enostavna, nato pa se vedno bolj bogati, najbolj veličastno pa se razvije nad oltarjem, v skupini prestola božje milosti, to je Kristus kot odrešenik sveta v naročju Boga očeta, obdan od evangelistov, cerkvenih očetov ter od angelov, ki nosijo orodja njegovega trpljenja. Tako doživet prostor usmerja človeka v neko določeno smer, tako da najde že v sami podobi in obliki prostora svoj mir, svoje zatočišče tu pri oltarju. Sedaj, v obnovljenem prostoru je ta cilj, h kateremu nas usmerja ves arhitekturni ritem, še posebej poudarjen s tem odlično rešenim kipom Sočutne Matere, ki je, kakor sem že rekel, tak, da tudi daleč naokoli v Evropi ne moremo najti tako pristnega, stilno čistega, kakor je ta tukaj. To sem vam želel povedati, da boste vedeli, kje je tisto bistvo, ki ga mi v tej arhitekturi posebno cenimo.

Prej smo rekli, da je arhitektura te kapele nastala proti koncu XIV. stoletja. Navajajo letnico 1379. Rekli smo tudi, da je možno dopustiti domnevo, da se letnica posvetitve neke 1413 nanaša na našo kapelo. Slikarija na oboku in Marijin kip govorita za ta čas. Vse kaže, da sta med seboj vzročno povezana. Za to govori tematika slikarije, ki predstavlja Sv. Trojico v obliki tako imenovanega prestola milosti, ki ga spremljajo simboli evangelistov in latinski cerkveni očetje, angeli z orodji Kristusovega trpljenja in z napisnimi trakovi ter Veronikin potni prt. Ta slikarija se torej smiselno veže na Žalostno mater: Pietà. K temu sklepu nas navaja tudi slog slikarije. Če pogledate prestol milosti tu zgoraj, ki je naslikan v takratnem mednarodnem takozvanem mehkem gotskem stilu, ali sv. Janeza tu nad oknom, ki se prav razbohota v tem mehkem gotskem stilu, je nedvomno, da je slikarija nastala v zvezi s to Marijo, ki jo lahko, če nič ne vemo o njej, po slogu datiramo v čas okrog leta 1420. Če letnica govori 1413, smo torej v prvih desetletjih XV. stoletja. To je važna ugotovitev, ki nam jo je omogočilo prav odkritje slikarije. Slikarija je nastala kot spremstvo za tak ne pa mogoče za kakšen starejši oltar sv. Treh kraljev ali kaj podobnega. Tudi to, kar je restavrator ugotovil na oboku, potrjuje to stilno in zgodovinsko zvezo. Kapela je služila prvotno svojemu namenu neposlikana. Šele kasneje enkrat so bile naslikane freske na oboku in verjetno je bila takrat tudi ta Žalostna Mati božja ustoličena.

Ob tako na to prvinsko vsebino uglašeni obnovljeni notranjščini pa stopa precej v ozadje vsebinski svet, upodobljen na konzolah pod kipi apostolov, čeprav ga pojasnjuje celo staronemški napis. Vsebina je posneta po tako imenovanem Fiziologu, za miselnost kasnega srednjega veka izredno važnem viru znanja, ki vse doživlja in razlaga v globljem versko moralnem smislu. Ta se izraža tudi v napisu, ki v zvezi s podobo noja in mladičev, ki lezejo iz jajc pod vplivom sončne toplote, primerja noja, ki prepušča valjenje jajc soncu, z lenim prelatom, ki zanemarja podložnike in jih prepušča obsevanju sončne svetlobe. Upodobitve, ki predstavljajo razen noja še Scilo, centavra, leva, velikana, Himero in drugo, so kulturnozgodovinsko visoko pomembne, niso pa vezane na pomen, ki ga ima kapela, odkar je bila preimenovana v kapelo Žalostne Matere božje.

Po izsledkih Emilijana Cevca zrcali arhitektura, posebno pa tudi njen kamnoseški okras, to so ti baldahini in bogata obnožja, predvsem motiv maske, obdane od listovja, odmeve za drugo polovico XIV. in prva desetletja XV. stoletja tudi pri nas vplivne umetnosti rodbine Parlerjev, ki so postali pomembni zlasti s svojimi deli na Hradčanih v Pragi. Ta arhitekturni okras neposredno povezuje našo kapelo s štajerskim Pölaubergom. Tudi slikarija na oboku se veže na podobne odvode praško-dunajskega slikarstva v začetku XV. stoletja, ki so večkrat opaženi na gornjem Štajerskem. Vse to pa kaže v smer, s katere so črpali pobude kot umetnostni naročniki celjski grofje. Njih vloga v naši umetnostni zgodovini še daleč ni pojasnjena. Umetnostnozgodovinski rezultat obnove celjske kapele naj bo pobuda za poglobitev tega študija.

Op. ur. Po sklepu z dne 30. marca 1970 se pripravlja študija o Celjski kapeli izpod peresa umetn. zgodovinarja Ivana Stoparja kot posebna izdaja Celjskega zbornika za leto 1971.

IVAN STOPAR

SPOMENIŠKOVARSTVENI RED ZA STARO MESTNO JEDRO V CELJU

Spomeniška služba je v zadnjih letih izdelala vrsto spomeniškovarstvenih elaboratov za potrebe urbanističnega programiranja. Bazirali so pretežno na spomeniški opredelitvi širšega prostora, saj je šlo največkrat za celotna območja občin kot gospodarskih in upravnih enot. Tako je bilo obravnavano že tudi območje celjske občine, zato so v pričujoči ekspertizi odpadli številni aspekti, ki jim je bil tam odmerjen večji del prostora. Tu mislimo predvsem na vidik varovanja samostojnih profanih in sakralnih spomeniških objektov v njihovem avtentičnem ambientu, tako umetnostnih, arheoloških, etnografskih itd., dalje na splošne principe varovanja urbanističnih in ruralnih aglomeracij, aplicirane na konkretna, spomeniško interesantna naselja, pa tudi na vse vrste drugih spomenikov, ki sodijo v pristojnost spomeniškovarstvene službe. Posebno mesto je v teh elaboratih skladno z njihovim značajem imelo tudi mesto o pokrajinskem varstvu.

Pričujoča ekspertiza, ki je zlasti v svojem uvodnem, zgodovinskem delu kompilativnega značaja in zato nima znanstvenih pretenzij, je bila izdelana leta 1968 kot priloga k zazidalnemu načrtu za staro mestno jedro Celja. V njej se torej ne omenjajo spomeniški objekti, ki so izven tega prostora, tako denimo stari Gornji grad, Maksimilijanova cerkev, Sernečev dvor, antični tempelj na Miklavškem hribu in drugi, saj so bili le-ti že predmet posebne obravnave enega izmed uvodoma omenjenih spomeniškovarstvenih elaboratov. V skladu z doočili tega elaborata in pričujoče ekspertize so bile v zadnjih letih že sprejete številne pomembne odločitve. Njun največji pomen se je pokazal v tem, da poslej v Celju, razen v nekaj izjemah, ni bilo več večjih posegov na posebej zavarovanih spomeniških objektih in objektih v obstoječem mestnem tkivu brez predhodnega soglasja spomeniške službe. V praksi je to pomenilo, da je bila spomeniška služba konsultirana ob skoraj vseh pomembnejših posegih ne le na eminentnih spomenikih, marveč tudi ob adaptacijah in obnovitvenih delih na manj pomembnih stavbah znotraj zavarovanih aglomeracij pa tudi novih gradnjah v pokrajinsko eksponiranih območjih. Posebej velja v tej zvezi omeniti, da zdaj investitorji nekaterih velikih poslovnih zgradb v Celju zagotavljajo tudi sredstva za predhodna arheološka izkopavanja, o čemer pred leti ni bilo mogoče niti misliti.

Elaborat in tu objavljena ekspertiza sta torej opozorila na veliko bogastvo in predvsem raznolikost spomeniškega fonda na območju občine in bosta zato ustrezna osnova za nadaljnje podrobnejše spomeniškovarstvene analize in programe, ki so v načrtu spomeniške službe.

ZGODOVINSKI UVOD

NAJSTAREJŠA PRETEKLOST CELJA

Mesto Celje leži sredi razpotegnjene kotline ob vzhodnih obronkih alpskega predgorja, na mestu, kjer se rečica Savinja v ostrem loku zaobrne proti jugu in si nato skozi ozko dolino utira pot proti Savi. Spričo njegove markantne lege ni čuda, da lahko sledimo kontinuiteto kulturnega razvoja na teh tleh neprekinjeno vsaj 2500 let. Naravno je, da najstarejših sledov človeka ne bomo iskali neposredno na mestu današnjega naselbinskega jedra, saj bi bilo tu njegovo bivanje vse preveč izpostavljeno. Starodavni človek si je raje izbral prebivališča na vzpetinah in gričih, kjer se je laže branil pred sovražnikom in skrbel za svoj obstoj.

Če odštejemo nekaj sporadičnih najdb iz mlajše kamene dobe, je doslej najstarejše znano prebivališče človeka v bližnji celjski okolici Miklavški hrib, kjer so arheologi ugotovili ilirsko naselbino. To je bila pa samo ena izmed naselbin tega plemena v bližini Celja, saj je lopata arheologov, zlasti v poslednjih letih, poleg že znanih ilirskih najdišč odkrila še nekatero pričo o žitju in bitju teh davnih naseljencev. Zlasti dragocene rezultate so dala sistematična raziskovanja ilirske naselbine na Rifniku pri Šentjurju ter leta 1964 v Grižah pri Zalcu. Ob vsem tem pa se vloga šmiklavške naselbine ni zmanjšala, saj tu ne gre le za drobne najdbe lončnine, okrasja in orodja, marveč za gradišče, čigar talni koncept iz konfiguracije terena še vedno lahko razberemo.

Nekako v 4. stoletju pridejo na območje Celja Kelti z novo, naprednejšo civilizacijo — monetarnim gospodarstvom. Čeprav je bila njihova družbena organizacija sprva še plemenska, so se vendar kmalu pričeli organizirati v višjo družbeno obliko. Ustanovili so svojo državo, ki je povezovala vsa keltska plemena na območju vzhodnih Alp. Čeprav so pri tem ilirske staroselce odrinili na stran, se njihovemu vplivu vendar niso mogli docela izogniti. Z njimi so se pričeli polagoma stapljati in od njih so prevzeli tudi številna geografska imena, katerih nekatera so se ohranila prav do danes. Po vsej priliki koreninijo v ilirskem jezikovnem območju imena kot *Noricum*, *Dravus* in *Savus*, najbrž pa tudi ime *Celeia*, ki so ga za Kelti povzeli tudi Rimljani.

Ostaline keltske kulture so se nam ohranile deloma tudi na današnjih mestnih tleh. Najznamenitejši so med njimi nedvomno številni različni novčiči z imeni keltskih knezov, ki so jih doslej samo na obrežju Savinje našli že preko 700. Ker pri tem ne gre za tako imenovane depojske najdbe, so ti kovanci še posebej pomembni, saj nam potrjujejo domnevo, da je bila tu nekoč kovnica denarja. To nas posredno opozarja na velik pomen,

ki ga je imelo Celje v tem času in je hkrati dokaz več za mnenje, da imamo tu prvič opraviti s sklenjeno naselbino na celjskih tleh, naselbino, na katero se je neposredno naslonila tudi rimska Celeia.

Priče keltske naseljenosti so se nam ohranile tudi drugje. Tako so bili ob izkopavanju temeljev za današnji Mladinski dom Rudija Finžgarja najdeni ostanki keltske lončenine, na poznejših rimskih votivnih žrtvenikih, napisnih kamnih in drugje pa najdemo tudi mnogo keltskih imen. Še v 2. stoletju našega časa, ko so se vsaj določeni sloji keltskega prebivalstva že davno spojili z rimskimi priseljenci, pa najdemo na premnogih upodobitvah rimskih meščanov tudi značilne dele keltske noše in to tako na spomenikih v Celju kot v njegovi okolici, na priliko v znani šempetrski nekropoli.

Ilirsko-halstatski in keltsko-latenski dobi sledi na celjskih tleh doba rimskega gospostva. Rimljani, ki so sprva dokaj dolgo živeli s Kelti v prijateljskem sosedstvu, so si leta 15 pred n. št. podredili vse alpske in predalpske dežele in z njimi tudi naše kraje. Keltski »Regnum Noricum« je sicer po vsem videzu nekaj časa še fungiral kot relativno samostojna vazalna država, leta 46. n. št. pa je bil za cesarja Klavdija domači kralj odstavljen, dotedanji rimski prokurator pa je prevzel vso oblast kot cesarski namestnik. Stara keltska naselbina je tedaj dobila tudi uradno rimsko ime Municipium Claudia Celeia.

Stara Celeia je stala v celoti na tleh današnjega mesta. Ohranila so se nam številne priče njenega nekdanjega veličja, ki dokazujejo, da je zavzemala Celeia v mreži rimskih upravnih središč dokaj pomembno mesto. In kako bi tudi ne! Rimljani so z nezmotljivim čutom odličnih organizatorjev in ostrino svoje državoupravne modrosti spoznali strateške in politično gospodarske prednosti, ki jih je nudila lega mesta. Zleknjeno ob sotočju Savinje in Voglajne ter skrito v tihem zatišju razgubanega gričevja na jugu, je vendar odpiralo pota na vse strani. Na zahod je že za časa Keltov držala prastara jantarska pot in prav tu so Rimljani tudi zgradili svojo magistralo, ki je povezovala Celeio preko Emone in Aquileje z matičnim mestom velike države — Romo aeterno. Na vzhodu se je ta itinerarska pot nadaljevala do zadnjih obrobij rimskega imperija, do Poetovie in dalje, na severu pa se je odcepila in povezala Celeio preko Collatia z Virunumom na Koroškem. Manjši odcepi so nato povezovali Celeio s Flavio Solvo in drugimi pomembnejšimi rimskimi kraji noriške in panonske province. Tako je ena izmed njih sledila strugi Savinje proti jugu in držala nato ob Savi mimo Neviodunuma (Drnovo) v Siscio, druga pa je šla preko Teharij, Šmarja in Podplata v Poljčane ter se tu po drugi strani spet iztekala v Poetovio.

Za Celeio in njen razvoj sta bili zlasti važni prvi dve stoletji pod okriljem Rima. V tem obdobju so nastale njene najlepše stavbe. Celeia je bila urejena po vzoru drugih rimskih mest. Čeprav njene prvotne podobe zaenkrat še ne moremo rekonstruirati, pa vendar kaže, da je bila notranja struktura mesta dosti bolj prožna in gibka, kot denimo struktura Emone, ki kaže v talnih ploskvah strogo utilitaren geometrijski red, hladno in vprav vojaško strogost. Bržčas je vzrok ta, da so se bili Rimljani v

Celeii prisiljeni podrediti nekim danostim, ki jih je pogojevala prvotna keltska naselbina, ki pa je bila pač dokaj manjša.

O ostankih tega starodavnega antičnega mesta nam sporočajo že zelo zgodnji viri, med katerimi ni zadnji znani itinerarij Paola Santonina, ki je leta 1487 kot spremljevalec papeževnega legata obiskal tudi Celje. Le-ta nam govori o mogočnih ostankih nekdanjih rimskih gradenj, razvnet od humanističnih prizadevanj svojega časa pa nam celo posreduje sorazmeroma številne tekste starih rimskih napisov, ki jih je bil imel priložnost tukaj videti. Ti napisi kakor tudi marsikaj drugega se nam do danes niso ohranili. Ohranile pa so se razne najdbe, ki nam omogočajo, da si ustvarimo o Celeii dokaj zaokroženo podobo. Številnih najdb rimskih novcev, lončenine in drugega na tem mestu ne kaže omenjati. Važnejši so za nas podatki o antičnih stavbah, ki jih že od preteklega stoletja sem spora-dično odkrivajo izpod aluvialnih naplavin. Lahko trdimo, da v poslednjem stoletju v Celju praktično niso postavili nobene stavbe, ne da bi pri izkopu temeljev naleteli na staro rimsko kulturno plast. Med doslej odkritimi tovrstnimi najdbami so najpomembnejše najdbe v parapetu med Aškerčevo, Mariborsko, Stanetovo in Cankarjevo ulico. Na tem prostoru so doslej našli kakih 30 prokuratorskih in drugih vojaških spomenikov, kar vzbuja domnevo, da je bil tu vsaj od druge polovice 2. stoletja dalje rimski forum ali pa kar večji tempelj. Razen tega je bilo na tem prostoru locirano tudi eno izmed dveh celeianskih javnih kopališč s sadatoriumom in caldariumom.

Poznavavci danes sodijo, da velja najstarejšo zasnovo rimske Celeie iskati v južnem delu mesta nekako tam, kjer sta danes Slomškov in Tomšičev trg ter Zidanškova ulica. Tu so namreč arheologi naleteli na najdbe, ki jih gre datirati še v prvo polovico 1. stoletja. Naj kar na tem mestu opozorimo, da se je staro rimsko mesto v tej dobi bržčas mnogo tesneje prilepljalo ob Miklavžev hrib kot danes. Že pred več kot 100 leti je namreč Gabriel Seidel izrekel misel, da je prvotna struga Savinje v antični dobi potekala drugod, nekako med današnjo bolnišnico in savinjsko železnico, ter se nekje v bližini Maksimilijanove cerkve stekala v Voglajno. Tej tezi so potrdili tudi mnogi poznejši raziskovalci celjske preteklosti, saj so v današnji strugi prišli na dan številni rimski temelji. Na prostoru, ki smo ga omenili, ugotavljamo strnjen kompleks ostankov nekdanjih stavb. Med njimi so najmarkantnejši ostanki nekega (tempeljskega?) stebrišča, čigar stebri so merili v premeru po en meter. Pod sedanjo Zidanškovo ulico so se ohranili tudi še deli starega rimskega tlaka, tako da je to danes edina ulica v Celju, za katero lahko z gotovostjo trdimo, da je praktično istovetna z nekdanjo rimsko. Neposredno na ta mestni del se navezuje tudi lokacija Herkulovega templja na Bregu, ki predstavlja doslej edini primer ne le izkopanih, marveč tudi prezentiranih ostalin antične stavbe v Celju.

Tretje omembe vredno najdišče celeianskih starin je na današnjem Trgu svobode. Ko so leta 1895 kopali temelje za novo zgradbo Narodnega doma, so naleteli na sila kompaktno gmoto rimskega zidu, ki je meril ponekod tudi po 6 metrov. To je vzbudilo misel, da gre za ostanke nekdanjega rimskega gradu arxa, fortifikacijskega jedra severozahodnega dela

mestnega teritorija. Na prostoru Narodnega doma in današnje Šlandrove vojašnice pa so našli tudi številne statue ter kamnoseško izredno lepo obdelane kose neke doslej neugotovljene, a vsekakor odličnejše stavbe z izredno lepo izklesanimi arhitravi ter delom mogočnega stebra. Iz njega so pozneje izklesali kar osem manjših stebrov, ki danes krasijo pročelje stavbe Muzeja revolucije.

Številne sledove Rimljanov najdemo tudi drugod v Celju. Tu je deloma še dokaj dobro ohranjena mreža stare rimske kanalizacije, ki pretežno še vedno služi svojemu namenu; tu je izredno lepo kopališče na prostoru današnje III. osnovne šole v Vodnikovi ulici, tu so številni mozaiki (eden med njimi je še vedno ohranjen in situ na severni strani Prothasijevega dvorca — nekdanjega starega sodišča). Antike pa nahajamo ne le na območju starega mestnega pomerija, marveč tudi v njegovih bližnji okolici (vila na Selcih, groblje pri Stigerjevi vili in ob Mariborski cesti itd.).

Iz poznejšega rimskega obdobja, domnevno iz 4. ali 5. stoletja, so se pod temelji današnje pošte ohranili ostanki dveh zgodnjekrščanskih cerkva. Krščanstvo, ki se je vzporedno z drugimi orientalskimi verstvi pričelo ob začetku nove dobe širiti najprej v Rim, je v naslednjih obdobjih nezadržema prodiralo tudi v bolj oddaljene rimske province. Prve priče o zgodnjem krščanstvu v Celju niso arheološkega značaja, marveč imajo legendarni izvor. Tako pripoveduje srednjeveška legenda o celeianskem škofu Maksimilijanu, ki da je bil leta 287 ubit ob studencu poleg starega Marsovega svetišča. Naj bo že historično jedro te legende kakršnokoli, nesporno je, da je krščanstvo že zelo zgodaj pognalo korenine tudi tu in da je bilo v zadnjih dveh stoletjih rimskega obdobja tudi že globoko zasidrano. Obe krščanski svetišči — baziliki sta se ohranili v tlorisu s svojim vzhodnim, apsidalnim zaključkom. V njih so našli tudi ostanke stebrov in mozaikov, kar dokazuje, da je bila zlasti druga, večja in mlajša kulturna stavba dokaj razkošno opremljena.

V obdobju, ko se je krščanstvo v Celei že močno utrdilo, opažamo v gradbeni dejavnosti na splošno veliko nazadovanje. Obdobje pax Romana je bilo pri kraju, začenjala se je doba notranjih in zunanjih nemirov. Ostanki stavb iz tega obdobja so skromni; velikih in reprezentančnih javnih objektov ni zaslediti. Material, iz katerega so bile zgrajene hiše, postane cenen in tudi rokodelska kvaliteta umetno-obrtnih izdelkov rapidno pada. Ko se leta 452 mesto prvič zruši pod navalom barbarskih nomadov, je le še senca svoje nekdanje veličine.

SREDNJEVEŠKO CELJE

Nad starodavno Celeio je za dolga stoletja legel mrak. Nekako ob koncu 6. stoletja so v Celje prišli Slovani, ki so se tu tudi trajno naselili. Gospodarji ozemlja so se večkrat menjavali. Okoli leta 975 je prišlo Celje skupno s celotnim Posavinjem dokončno v sestav Savinjske marke pod nemškimi gospostvom. Iz tega časa vemo tudi za njegove prve oblastnike

grofe Aribone, ki jih štejemo med najpomembnejše fevdalce vzhodnoalpskega območja. Nekako sredi 12. stoletja se Celje v virih prvič omenja — v času torej, ko je na griču že stal prvi celjski grad. Pozneje se omembe množe, a skoraj vedno le v zvezi z različnimi pogodbami, darilnimi in podobnimi fevdalnimi listinami. Čim bolj se približujemo pragu novega časa, pogostejše so tudi omembe naše naselbine, ki se leta 1331 prvič navaja kot trg, leta 1451 pa so ji bile že dodeljene mestne pravice. Gospodarski in kulturni vzpon Celja je bil zlasti očiten v 14. in 15. stoletju, za časa celjskih grofov, pozneje pa je razvoj mesta spričo najrazličnejših okoliščin skoraj popolnoma stagniral vse do 19. stoletja, ko zaznamujemo pod pritiskom naraščajoče akumulacije kapitala in s tem zvezanih začetkov industrializacije čedalje močnejšo tendenco po obnavljanju in širjenju starega mestnega teritorija. Odtlej pa vse do danes se povečana rast mesta ni več ustavila in prav v poslednjih dvajsetih letih lahko ponovno zaznamujemo močno povečano intenziteto gradbene dejavnosti. Ta se najlepše zrcali v naraščanju mestnega prebivalstva. Samo v tem poslednjem obdobju se je namreč število celjskih občanov kar potrojilo.

Za nas je v prvi vrsti pomembno, da si vsaj v skopih obrisih pred očimo gradbeno-urbanistični razvoj naselja, saj nam bo le na tej osnovi mogoče določiti silnice, ki so pogojevale njegovo organsko rast, ter ovrednotiti prejeto dediščino. Ob tem se nam bodo izoblikovala tudi načela, po katerih bomo to rast lahko nadaljevali, pravični do vrednot preteklosti ter obenem s pogledom uprti naprej k novim urbanističnim rešitvam, ustreznim potrebam našega časa in našega človeka.

Raziskovalci se čedalje bolj ujemajo v mnenju, da je prvotno jedro srednjeveške naselbine iskati v današnjem jugovzhodnem mestnem delu. Ta prva naselbina je bila kajpak še zelo majhna in je štela sprva vsega komaj nekaj desetih hiš, ki so se nizale na obeh straneh vzdolž današnjega Tomšičevega trga. Pozneje se je naselbina širila v smeri proti severu na današnjo Stanetovo ulico, na južni strani pa je bilo bržčas tudi že zelo zgodaj pozidano obližje župne cerkve sv. Danijela, ki sodi med najstarejše do danes ohranjene stavbne objekte na celjskem teritoriju. Leta 1229 se namreč že omenja neki Rubpertus kot celjski župnik, kar pomeni, da se je že vsaj v začetku 13. stoletja Celje odcepilo od prafare v Žalcu in imelo svojo župno cerkev. Današnja župna cerkev je v osnovi verjetno nekaj decenijev mlajša. Za takrat še majhno sejmsko naselbino je bila to sila mogočna stavba s triladijsko bazilikalno zasnovo, v celoti učinkujoča morda še nekoliko rustikalno, romansko, v posameznostih pa vendar že razodevajoča, da se je dotaknil duh novega časa. Okrog nje je bilo pokopališče, ki so ga odpravili šele leta 1785.

Ločeno od naselbine je že zelo zgodaj nastal jugovzhodno od nje močan grad, ki je bil pač od vseh strani zavarovan z obzidjem, jarkom in nasipom, kar je bilo za naselbino, ki takrat še ni imela svojega izdelanega utrdbenega sistema, nedvomno pomembno. Grad je pozneje obenem z naselbino prišel v roke Celjskih grofov, toda že v 16. stoletju je začel propadati. Leta 1579 so ga od vrha do tal prenovili in tak je pričakal čase Marije Terezije, ki ga je dala predelati v vojašnico, da bi tako celjske

meščane vsaj delno razbremenila bremen, ki so jih imeli z nastanjanjem vojaštva po zasebnih hišah.

Nekako ob istem času kot grad je ob današnjem Trgu V. kongresa nastal tudi minoritski samostan z Marijino cerkvijo. Minoritski samostan je bil pozneje povsem predelan, cerkev pa je preživela vihre časov in se je v osnovi, čeprav popolnoma predelana, ohranila do današnjih dni.

Ko se je spričo naraščajočega prebivalstva pokazala potreba po razširitvi naselbine, so se rešitve ponujale kar same od sebe. Komunikacije, ki so pač že od začetka obstajale med naselbino na eni ter gradom in minoritskim samostanom na drugi strani, je veljalo samo utrditi in razširiti v ulice, ob teh razširjenih žilah pa razporediti hiše. Tako se je tudi zgodilo. Najprej so pozidali ulico, ki je povezovala glavni trg z gradom, nekoliko pozneje ali pa nemara celo istočasno pa so pričeli postavljati hiše tudi ob poti, ki je vezala zametek naselja z minoritskim samostanom. Naselbina se je torej hkrati večala v dveh smereh. V smeri jug—sever so se nizale hiše ob cestni magistrali, ki je povezovala Celje z Mariborom, v smeri vzhod—zahod pa so nastajale stavbe ob žili, ki je v podaljšku povezovala Celje z Ljubljano. Ko so v letih 1450—1473 spričo vedno hujše turške nevarnosti obdali mesto z obzidjem, sta prav ob izteku teh dveh cesta nastali cezuri, preko katerih je bilo Celje povezano z zunanjim svetom: Graška in Ljubljanska vrata.

Čeprav so večji del obzidja po letu 1785 porušili, si danes lahko ustvarimo precej natančno sliko o njegovi nekdanji podobi. Ohranjeni so še štirje glavni stolpi, ohranil pa se je tudi dobršen del starega obzidja in to zlasti na Okopih in ob Vodnikovi ulici. Najnazornejšo sliko o nekdanji podobi celjskega srednjeveškega utrbenega sistema pa nam posredujejo številne stare vedute. Obzidano mestno jedro je imelo obliko nepravilnega četverokotnika. Na vogalih je bil ta četverokotnik okrepljen z močnimi bastioni, razen njih pa je imelo mestno obzidje še tri stolpe in sicer po enega na severni, vzhodni in južni strani. Severni je služil hkrati za dostop v mesto z graške strani. Ta dostop je bil še posebej zavarovan z barbakanom, enako tudi ljubljanska vrata. Zaradi popolnosti lahko tu navedemo še manjši stolpič, ki je bil zgrajen nad savinjskimi vrati in je pomagal varovati mesto z juga. Poleg obzidja je srednjeveško in tudi še baročno Celje varoval na severni in vzhodni strani globok jarek, dočim je bil pristop do njega z južne strani mogoč samo preko Savinje in na zahodu preko Ložnice. S tem smo označili tudi glavne prehode, ki so vezali mesto z zunanjim svetom. Če zdaj dodamo Ljubljanskim, Graškim in Savinjskim oziroma Vodnim vratom še tako imenovana Nova vrata, ki, čeprav najmanjša med vsemi, tudi še izvirajo iz konca 15. stoletja, nam preostanejo samo še Mala vrata ali Vodna vrata ob izhodu proti Savinji, ki pa so več kot 200 let mlajša od ostalih in so nastala šele po požaru l. 1687, ko so celotno obzidje temeljito popravljali.

V konec srednjega veka segajo tudi jedra najstarejših celjskih hiš, ki so se nam ohranila pod kasnejšimi fasadnimi preoblekami. Intaktnih objektov iz tega časa na žalost nimamo, saj je znano, da so v Celju večkrat divjali strahotni požari, ki niso prizanašali ničemur. Tako je, denimo,

požar leta 1687 razdejal 130 hiš, kar praktično pomeni celotno mesto. Tudi za požar, ki je izbruhnil leta 1798 v minoritskem samostanu, vemo, da so po njem ostale nepoškodovane samo štiri hiše. Ti podatki so zgovorni, saj nam razložijo, zakaj so prav prva desetletja preteklega stoletja vtisnila mestu tako neizbrisani pečati. Iz tega obdobja izvirajo skoraj vse pomembnejše celjske fasade, čeprav je res, da tudi najhujše katastrofe niso mogle izbrisati tistih mestnih potez, ki so bile pogojene s še povsem srednjeveško mrežo ulic in uličic.

G. M. Vischer: Celje 1680, bakrorez, detajl

Oglejmo si še na kratko, kateri drugi objekti so v poznem srednjem veku obvladovali mestno veduto. Kakor se je namreč strnjena naselbina stisnila v varno zavetje mestnega obzidja, tako so zunaj mesta vendarle obstajali objekti, ki so bili bodisi dovolj zavarovani, da so se po potrebi lahko sami branili, ali pa je šlo za kulturne stavbe, ki jih je pobožnost srednjeveškega človeka razsula vsepovsod po pokrajini in jih vse do nastopa Turkov praktično tudi nihče ni ogrožal.

Med objekti zunaj ožjega mestnega pomerija nam je na prvem mestu omeniti stari Gornji grad. Če sodimo po fragmentu romanskega portala, ki se je ohranil, utegne biti njegov najstarejši del še romanski, torej še iz dobe Vovbržanov. Viri nam pripovedujejo, da je na začetku 14. stoletja grof Friderik I. grad prezidal in povečal, kar v našem primeru brž-

kone pomeni, da ga je praktično postavil povsem na novo. Vsekakor je takrat nastal na severozahodni strani njegov razkošni stanovanjski del — palas, ki se mu je pozneje družil še znani Friderikov stolp na jugovzhodni strani grajskega kompleksa. Že takrat je bržčas nastalo tudi grajsko obzidje, ki pa so ga pozneje predelali in povišali. Od 17. stoletja dalje je grad razpadal, dokler ga ni njegov poslednji lastnik v 19. stoletju pričel uporabljati za kamnolom, pri čemer so v prvi vrsti izginili skoraj vsi kamnoseško obdelani kamni, ki bi sicer lahko omogočili natančnejšo dotacijo posamičnih sestavin grajskega kompleksa.

Iz literature vemo za še en grad na celjskih tleh in sicer južno od Koprivnice. Bil je nekak pendant mestnemu gradu na jugozahodnem delu naselbine. Stal je v osnovi — kot stolp — vsaj že na začetku 14. stoletja in je tako predstavljal grozečo nevarnost za vsakogar, ki bi se po tej strani skušal približati takrat še dokaj nezavarovanemu mestu. Celjski grofje so grad preuredili in povečali ter imeli v njem svojo stalno rezidenco, v kateri so celo raje prebivali kot na Gornjem gradu. Grad je bil že sredi 15. stoletja uničen in o njem ni ostalo nobenega sledu več. Nekateri pisci sicer domnevajo, da je šteti kot sestavino Spodnjega gradu nekdanjo Andrejevo kapelo južno od Koprivnice nasproti Maksimilijanove cerkve, vendar ta teza danes ni več dokazljiva.

V pozni srednji vek, to je v 15. stoletje, lahko datiramo stavbno jedro danes že porušene cerkve sv. Duha, že v 14. stoletju pa je stala tudi Maksimilijanova cerkev, ki so jo na začetku 16. stoletja predelali v njeno današnjo obliko. V čas pozne gotike bi naposled lahko postavili še nastanek cerkve sv. Miklavža na vzpetini južno od mesta ter več plemeni-taških dvorov, ki pa niso več dočakali naših dni.

CELJE V NOVI DOBI

Živahno gradbeno dejavnost opažamo v Celju tudi v 16. stoletju. Takrat so popravili mestno obzidje, nastalo pa je tudi večje število profanih stavb. Najodličnejša med njimi je Stara grofija, ki še danes predstavlja enega najlepših ter stilno najbolj ubranih arhitekturnih spomenikov Celja. Vsajena v južno obzidje je imela sprva tudi določene obrambne funkcije, o čemer pričajo strelne line v njenem pritličju.

Približno istočasno kot Grofija je tudi zunaj mesta na Lavi zrastel gradič, ki je v glavnih potezah še ohranil svojo prvotno podobo. To je dvorec Gornji Lanovž, katerega notranja arhitektura je ostala do danes pretežno intaktna. Še vedno je ohranjen plemeniti marmornati portal, okrašen z reliefnim portretom, nad katerim se boči lep balkon, dalje marmornato stopnišče, predvsem pa izredno bogato oblikovani renesančni kamin v drugem nadstropju dvorca. Dvorec Spodnji Lanovž, ki je nastal nekaj decenijev pozneje, danes zaradi številnih prezidav spomeniško ni več interesanten.

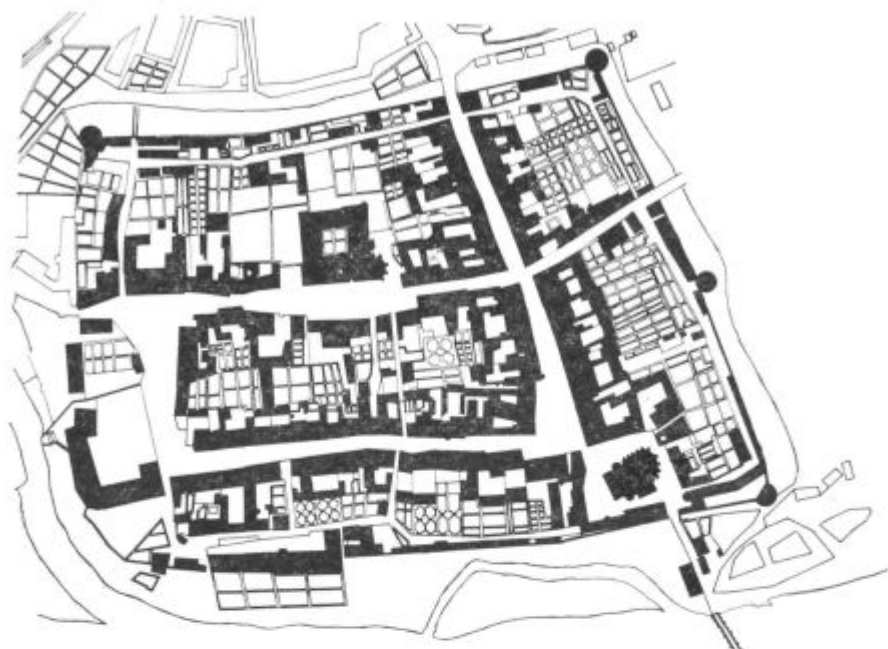
V 17. stoletju je Celje dobilo dve pomembni sakralni stavbi: kapucinsko cerkev s samostanom in Jožefovo cerkev. Kapucinsko cerkev je

posvetil ljubljanski škof Tomaž Hren l. 1609, to se pravi kmalu po nasilnem zatrtju protestantizma v naših krajih. Cerkev je v osnovi strogo komponirana, kot pač skoraj vse sakralne stavbe iz prvega postreformačijskega obdobja. Zaradi poznejših predelav je ohranila le malo avtentičnega, kar velja v še večji meri za nekdanji samostan, ki je nastal verjetno istočasno tik poleg nje. Poglavitna odlika in vrednost cerkve pa ni toliko v njeni arhitekturi kot v njenem dominantnem položaju na pobočju Miklavževega hriba, s katerega v celoti obvladuje južno silhueto mesta. Kar zadeva harmonično zlitost z okoljem, bi isto lahko trdili tudi za Jožefovo cerkev, ki je dala hribu, na katerem stoji, tudi ime. Ta stavba je okoli 60 let mlajša od prejšnje in je votivnega značaja. Postavili so jo v zahvalo, ker je v mestu prenehala razsajati kuga. Kljub predelavam je v glavnem ohranila svojo prvotno notranjo in zunanjo podobo.

Tudi v 18. stoletju zaznamujemo v Celju živahno stavbeno dejavnost, čeprav se nam je iz tega časa ohranilo sorazmerno manj spomeniških objektov. Povsem nove, spomeniško interesantne tvorbe so kapelice na Kalvariji, Marijino znamenje na Tomšičevem trgu in Arkova kapelica na Dolgem polju, predvsem pa velikopotezno zasnovana enajstosna Prothasijeva palača na Trgu svobode št. 10 iz druge polovice 18. stoletja, ki jo poleg lepih arkadnih hodnikov odlikuje tudi bogato členjen baročni portal. Številne so tudi razne predelave že obstoječih objektov v mestnem okviru, med katerimi bi omenili eno samo, ki pa zaradi svoje kvalitete res zasluži vso pozornost. To je fasada hiše na Tomšičevem trgu št. 9, ki se s harmonijo svojih arhitektonskih členov in pretehtanostjo gmot uvršča med najlepše celjske kulturne spomenike.

V 19. stoletju se prvotno strogi in sklenjeni gradbeni režim prične rahljati. Ko so podrli mestno obzidje ter začeli zasipati stare obrambne järke, je bila mestu odprta prosta pot, da se je lahko širilo in to zlasti proti zahodu in severu. Predeli, kjer so bili ob začetku tega stoletja še pašniki in njive, pričenjajo postajati del mesta. Novi razmah in polet sta določala predvsem dva faktorja: industrija s povečanimi potrebami na eni ter liberalizacija življenja na drugi strani. Če je industrija terjala novih in novih površin za svoje objekte in nastanitev svojega delavstva, je liberalizacija življenja, ki ni bilo več vezano na toge normative cehovsko-patriarhalnega žitja, čedalje odločneje uveljavljala individualistične koncepte, ki se niso več ozirali na harmonično skladnost celotnega mestnega organizma. Organska rast in kontinuiteta mestnega razvoja sta bili torej prekinjeni in šele v današnjem času poizkušamo z načrtnim planiranjem znova uveljaviti neke regulative, ki naj skladno povežejo izročilo preteklosti s potrebami sedanjosti in prihodnosti.

19. stoletje je Celju začrtalo neizbrisne poteze in skoraj v celoti izoblikovalo njegovo današnjo podobo. Ob starem jedru je zrasla vrsta novih ulic in uličic, zapolnjene pa so bile tudi skoraj vse praznine, ki so znotraj jedra še obstajale. Stare stavbe so dobile nove preobleke, sprva klasicistične, pozneje v duhu vsesplošnih romantičnih prizadevanj psevdohistorične. Če je pri tem klasicizem še ustvaril nekaj res lepih celot in zlasti portalov, bi to težko trdili za psevdohistorične sloge, ki so prav na

Celje — gostota zazidave na začetku 19. stol.

najpomembnejših spomeniških objektih napravili nepopravljivo škodo. Ob koncu stoletja se nato uveljavi v Celju kot poslednji samosvoj slog na pragu našega časa še secesija, ki pa le redko nastopa čista. Zelene površine v mestu se vedno bolj krčijo, v zameno pa nastajajo zunaj mesta urejeni nasadi in drevoredi. Tako so najprej zasadili obe Glaziji (leta 1828 in 1829), potlej Jožefov hrib (leta 1854) in naposled še današnji mestni park (leta 1858).

Intenziteta gradnje se v Celju tudi v 20. stoletju ni zmanjšala, saj je mesto pričelo spričo naraščajoče industrializacije nenehno pridobivati na pomenu, nikar da bi ga izgubljalo. Med najmarkantnejše stavbe iz tega obdobja moramo nedvomno šteti palačo Ljudske posojilnice, ki je bila v letih 1928/29 zgrajena po načrtih profesorja Jožeta Plečnika, v letih po osvoboditvi pa zlasti palačo Narodne banke, ki so jo zgradili leta 1963 po načrtih arhitekta Eda Ravnikarja. Za najpomembnejše urbano dejanje v letih po osvoboditvi pa lahko štejemo ureditev Šlandrovega trga, ki je z monumentalnim Savinškovim spomenikom NOB, predstavljajočim vojno in mir, dostojen reprezentant našega časa in njegovih prizadevanj.

ARHEOLOŠKI SPOMENIKI

I. PREGLED

A. Ugotovljeni ali verjetni ostanki antičnih stavb

Načrt Celja z vrisanimi zavarovanimi arheološkimi območji

1. Štirikot med Stanetovo, Cankarjevo in Aškerčevo ulico ter Koprivnico. Ta mestni predel je sorazmeroma zelo slabo raziskan, čeprav je ugotovljeno, da je bilo tu staro rimsko kopališče, domnevno pa tudi forum, kar sklepamo po dosedanjih naključnih najdbah. Tu nekje se skriva pod nasutinami tudi ena izmed celeianskih nekropol.

2. Poštno dvorišče

To dvorišče je največje znotraj mestnega jedra. Ko so ob prelomu stoletja kopali temelje za novo poštno poslopje, so pod nasutinami odkrili temelje dveh rimskih zgodnjekrščanskih bazilik, ene iz 4. in ene iz 5. stol. Baziliki sta bili opremljeni tudi z mozaikom. Domnevamo, da je zahodni del temeljev obeh bazilik na današnjem poštnem dvorišču, v njihovi neposredni bližini pa se utegnejo skrivati tudi ostanki drugih pomembnih celeianskih javnih zgradb, zlasti ker na tem prostoru doslej ni bilo večjih globinskih gradbenih posegov. Navedeni razlogi narekujejo potrebo, da se dvorišče opredeli kot arheološki rezervat.

3. Pravokotnik ob Ozki ulici in Zagati

Na jugu ga omejuje Zidanškova ulica. Tu so bila še pred to vojno vrata z antikami, ki so postala žrtev medvojnih zračnih napadov. Ker leži v samem jedru stare Celeie, je možnost novih antičnih najdb zelo velika. Ta predel je v celoti neraziskan.

4. Pravokotnik ob starem sodišču

Severno od baročnega Prothasijevega dvorca, nekdanjega sodišča, so arheologi pred leti ugotovili dobro ohranjen antični mozaik, ki sega na severu nekako 7 m od roba stavbe, na jugu pa je delno skrit pod njenimi temelji. Ker vzdigovanje mozaika in njegovo prenašanje na drugo mesto verjetno ne bo prišlo v poštev, ga bo treba prezentirati in situ, kar narekuje obvezo, da ostane ta prostor nezazidan.

Za navedene spomenike in območja velja varovalni red I. stopnje.

B. Širša arheološka cona

Širša arheološka cona v mestu Celju obsega celoten pomerij stare antične Celeie. Meje območja tečejo od mostu čez Sušnico na Ljubljanski cesti do izliva Sušnice v Savinjo, dalje preko Savinje in parka do nekdanjega Rajtenberga. Meja se nato nadaljuje po robu parka in teče mimo kapucinskega samostana do Belaja. Tam se obrne na sever in teče ob Savinji do novega mostu, kjer prečka Savinjo, gre po Ulici XIV. divizije čez Titov trg ter po Aškerčevi ulici do Mariborske ceste. Ob Mariborski cesti je nato desno in levo 50-metrski varovalni pas do tovarne emajlirane posode, ker je tu tekla itinerarna pot, ki je povezovala Celeio z mesti v vzhodnih predelih rimskega imperija. Conska meja nato pri tovarni emajlirane posode prečka Mariborsko cesto in se tam zahodno od nje obrne nazaj proti jugu. Tu teče do stičišča med Vrunčevo ulico in peš potjo za hotelom Celeia, nato se obrne po Vrunčevi do Levstikove in gre od tu dalje po Gregorčičevi do Ipavčeve. Nato teče spet vzporedno z Ljubljansko cesto, kjer je v širini 100 m varovalna cona, do Ložnice in to ob stari komunikaciji Celeia—Emona. Meja cone teče nato dalje po Ložnici do Ljubljanske ceste in po njej do mostička čez Sušnico.

Pomerij antične Celeie je bil torej dokaj bolj obsežen od današnjega starega mestnega jedra, ki je v celoti znotraj njegovih meja. Stara Celeia

pa ni bila samo velika, marveč tudi ambiciozno grajena, o čemer pričajo številne najdbe, ki že vse od konca srednjega veka vzbujajo pozornost domačinov in tujcev. Tujci se jih spominjajo v svojih popotnih dnevnikih in spominih, domačini vzdigujejo lepše obdelane kose v svoje stavbe. O urbanistični strukturi antične Celeie ne vemo mnogo, saj spričo goste pozidanosti območja načrtnejše raziskave niso niti možne, precej pa vemo o posameznih rimskih stavbah, med katerimi so tudi pomembni javni objekti, ki so bile ugotovljene v zadnjih sto letih. Po požaru ob koncu 18. st. so namreč odstranili srednjeveški obrambni zid, ki je pol tisočletja oklepal mestno aglomeracijo, in mesto se je pričelo širiti navzven. To pa je bilo že v času, ko je bilo zanimanje za antične starine v prosvetljenejših krogih že toliko prebujeno, da so ob stavljanju novih objektov registrirali tudi eventualne najdbe. Tako so ugotovili dve antični javni kopališči, stari arx, dve baziliki itd. Znano je tudi, da je na območju mestnega jedra, ki ga obravnava zazidalni načrt, še vedno v rabi tudi stara rimska kanalizacija. Možnost novih najdb je še vedno zelo velika.

Za širšo arheološko cono velja varovalni red II. stopnje.

II. VAROVALNI RED

A. Varovalni red I. stopnje

Določila varovalnega reda I. stopnje ali reda strogega varstva se uveljavljajo pri vseh območjih in trenutno nezazidanih parcelah, ki so naštetja v pregledu arheoloških spomenikov v poglavju Ugotovljeni ali verjetni ostanki antičnih stavb. V priloženi karti so ta območja in lokacije posebej označene. Ta varovalni red se analogno uveljavlja tudi za vsa dvorišča znotraj zazidalnega načrta, čeprav ta niso posebej naštetja in označena. Hkrati velja tudi za vse *antične plastične spomenike in napisne plošče*, ki so namenoma ali naključno vzdane v razne stavbe v Celju in ki jih tu posebej ne omenjamo (npr. relief na zunanjščini Marijine kapele pri Opatijski cerkvi, napisni kamni v pročelju lekarne na Tomšičevem trgu itd.).

Varovalni red I. stopnje (red stroge arheološke zaščite) terja, da se pred vsako nameravano novo gradnjo ali ureditvijo zadevni kompleks arheološko predhodno razišče in to na stroške investitorja. Prav tako se mora investitor, ki namerava na tem območju graditi, obvezati, da bo v primeru najdbe pomembnejših nepremičnin arheoloških objektov poskrbel, da se ti objekti na zahtevo spomeniško varstvenih organov in situ ohranijo ter vključijo v zazidavo na način, ki omogoča prezentacijo najdbe. Za vsako gradbeno dovoljenje in lokacijo si mora investitor preskrbeti soglasje pristojnega zavoda za spomeniško varstvo, ki nato v vsakem posamičnem primeru precizira svoje zahteve. Analogno si mora lastnik oziroma uporabnik objekta, v katerem je vzdan kak antični relief, arhitektonski kos ali napis, priskrbeti soglasje zavoda za vse posege, ki bi lahko spomenik kakorkoli prizadeli, zlasti pa ga ne sme brez soglasja zavoda in njegovih navodil premeščati, čistiti ali celo odstraniti.

B. Varovalni red II. stopnje

Varovalni red II. stopnje ali red širšega varstva velja za celotno območje, ki ga obravnava zazidalni načrt za staro mestno jedro. Čeprav je to območje arheološko že delno raziskano, še obstajajo določene možnosti novih najdb. Zato varovalni red II. stopnje uveljavlja zahtevo, da se ob eventualni novi gradnji teren predhodno arheološko sondira oziroma da je o pričetku kakršnihkoli globinskih posegov pravočasno obveščen za spomeniško varstvo pristojni zavod, ki mora nato ukreniti vse potrebno, da je v primeru potrebe pri gradbenih delih zagotovljena navzočnost ustreznega strokovnjaka. O hrabi eventualnih arheoloških najdb, ki po zakonu pripadajo državi, prav tako odloča pristojni spomeniški zavod. Da se v vsakem konkretnem primeru lahko pravočasno zagotovijo potrebni strokovni ukrepi, mora zavod za vsako lokacijsko ali gradbeno dovoljenje dati svoje soglasje, zato naj se k terenskim komisijskim ogledom vabi tudi njegov predstavnik.

ARHITEKTURNI SPOMENIKI

I. PREGLED

A. Spomeniki I. kategorije

1. Župna cerkev sv. Danijela

Župna cerkev sodi med najstarejše stavbe v mestu. V virih se prvič omenja leta 1301 in v tem času je tudi nastal njen najstarejši del. Prvotna stavba je obstajala iz treh ladij in je imela bazilikalno zasnovo. Srednja ladja je bila višja in širša od stranskih, za vse tri pa je bilo značilno odprto ostrešje. Kakšen je bil njen prezbiterij, danes ne moremo z gotovostjo trditi. Ni izključeno, da so imele vse tri ladje ob koncu apsido. V svoji prvotni obliki je bila cerkev tipičen primer arhitekture na prehodu iz romantike v gotsko dobo. Talna zasnova je bila še pretežno romanska, odprtine med slopi pa, ki so povezovale osrednjo ladjo s stranskima, so že rahlo zašiljene. V 14. stoletju je dobila cerkev na zahodnem delu zvonik, na vzhodnem delu severne ladje pa so k njej prizidali kapelo sv. Treh kraljev (današnja Marijino kapelo), ki je vse do danes ohranila svoj čudovit okras. Kamnoseško obdelane konsole z motivi iz nekega srednjeveškega bestiarija, kot čipka nežne fiale, istočasni relikviarij in sedile, sodijo med najlepše, kar slovenska umetnost iz tistega časa premore. Pozneje so cerkev še večkrat predelavali. V 15. stoletju je dobila nov prezbiterij, hkrati pa je bila tudi v celoti obokana. V baročni dobi so prizidali k njej še dve kapeli (severna je bila ob bombardiranju med zadnjo vojno porušena), v 19. stoletju pa so celotno stavbo predelali v duhu historizirajočih prizadevanj svojega časa. Takrat je cerkev dobila tudi svojo značilno neogotsko zunanjščino. Stavba sodi tako zaradi svoje zgodovine kot tudi zaradi dragocene opreme med najpomembnejše spomeniške objekte na Slovenskem. V notranjosti hrani poleg več plasti srednjeveških fresk

tudi dragocene nagrobnike iz 15. in 16. stoletja, med njimi nagrobnik Celjana škofa Hermana II. Pomembna je tudi baročna oprava cerkve, med katero omenimo Gallov oltar sv. Ksaverija iz 1769. l. in veliki marmornati oltar beneške provenience v prezbitериju.

2. Minoritska cerkev

Minoritska cerkev je nastala v sredini 13. stoletja. Iz tega časa izvira njena ladja, ki so jo pozneje nekoliko povišali in obokali, a je drugače niso spreminjali. V 14. stoletju so k cerkvi prizidali zvonik, čigar rebrasto svodena zvonica je še vedno ohranjena. Iz istega časa se nam je v cerkvi ohranil tudi sloviti donatorski relief v timpanonu nad zakristijskimi vrati, ki prikazuje Ulrika I. in Hermana I. Celjskega, ko klečita pred Marijo. Takrat je cerkev dobila tudi nov prezbitериj, ki so ga od vseh strani obdajali oporniki. Ta prezbitериj so podrli šele po letu 1825, saj je na mestnem načrtu iz tega časa še lepo viden. Današnja podoba je cerkev dobila v drugi polovici 19. stoletja, ko so jo temeljito obnovili, pozidali nov zvonik in ji dali neoromansko zunanjščino. Štejemo jo med pomembne priče celjske preteklosti, saj so bili v njej pokopani celjski grofje. Cerkev ima precej dragocene baročne opreme in lepo Schifferjevo fresko Marijinega vnebovzvetja iz leta 1813.

3. Spodnji grad

Spodnji grad je nastarejši profani spomenik v sklopu starega mestnega jedra. Omenja se že v 14. stoletju, vendar je verjetno stal že prej. Celjski grofje so ga v drugi polovici tega stoletja temeljito prezidali in si uredili v njem svojo rezidenco. Bil je utrjen z vseh strani in s posebnim obzidjem ločen celo od mesta. Po propadu Celjanov je bil grad dolgo časa tako zanemarjen, da je pričel že razpadati, dokler ga niso ob koncu 16. stoletja spet popravili. Tak je dočakal časov Marije Terezije, ki ga je dala predelati v vojašnico. Takrat so odstranili tudi njegove izrazito utrdbene elemente, ki so na starih celjskih vedutah še lepo vidni. Današnja podoba gradu je sila pusta in utilitarna, tako da je stavba trenutno pomembna samo v veduti. Grad še vedno služi vojaškim namenom.

4. Špitalska cerkev in stari špital

Zunanji obrisi cerkve so še vidni na Slomškovem trgu vzhodno od župne cerkve. Postavili so jo ob koncu 15. stoletja poleg takrat že obstoječega mestnega špitala. V naslednjih stoletjih so jo večkrat predelali, dokler je niso naposled opustili. Leta 1928 so jo znotraj z vmesno steno predelili in kmalu potem porabili za stanovanja mestnih ubožcev. Stanovanjskim namenom še vedno služi. Na zunanjščini stavbe je vzdian rimski lev, v notranjščini pa so ohranjeni sledovi starih fresk. Za cerkvijo so ohranjeni tudi pritlični prostori starega špitala.

5. Mestno obzidje

Staro srednjeveško obzidje, s katerim so leta 1473 obdali mesto, se je deloma še ohranilo. Njegovi ostanki so vidni na okopih, kjer je obzidje deloma ohranjeno skoraj do svoje prvotne višine, dalje na dvorišču nek-

danje palače Pokojninskega zavoda na Ljubljanski cesti (na stavbi je vzdan tudi grb s starih ljubljanskih vrat s celjskimi zvezdami), ob Vodnikovi ulici ter ob Gubčevi in Čuprijski ulici. Ohranilo se je tudi več obrambnih stolpov. Najimpozantnejši med njimi stoji na severozahodnem oglu starega mesta. V njem je bila nekdanj mestna ječa in mučilnica (rabelj je stanoval v danes podrti hišici poleg), sedaj pa je v njem gledališče. Drugi pomembnejši stolp je ob nekdanjih Vodnih, pozneje Kapucinskih vratih. Zdaj je lepo restavriran in čaka, da bo dobil primerno funkcijo. Ohranjena sta še stolpa v Čuprijski in Gubčevi ulici.

6. Stara grofija

Stavba izvira iz okoli leta 1600 in je zgrajena v renesančno-manierističnem slogu. Je najlepši profani spomeniški objekt v starem Celju. Spodnji del stavbe, naslonjen direktno na južno mestno obzidje, je imel sprva tudi obrambno funkcijo. Na pročelju krasi grofijo lepe renesančne arkade. V veliki dvorani I. nadstropja je sloviti Celjski strop, čigar podobe predstavljajo štiri letne čase in razne druge prizore. Danes je v stavbi celjski Pokrajinski muzej.

7. Marijino znamenje

Stoji sredi Tomšičevega trga. Postavili so ga leta 1776 na mestu, kjer so usmrtili nekega morilca. Na visokem podstavku stoje kipi treh svetnikov, sredi podstavka pa se dviga visok steber, na katerem je nameščena Marijina podoba. Celoten spomenik predstavlja kvaliteten primer baročnega kamnoseškega kiparstva, vendar je skrajno zanemarjen. Treba ga bo čimprej obnoviti, saj se lepo vključuje v podobo najstarejšega mestnega trga.

8. Muzej revolucije

V tej hiši je bil nekdanj magistrat. Stavba ima klasicistično fasado, v jedru pa je mnogo starejša. Pročelje krasi lepa stebriščna lopa, ki nosi balkon. Stebri so narejeni iz enega samega rimskega, ki je bil najden na prostoru Narodnega doma.

9. Prothasijev dvorec

Je najlepši celjski baročni dvorec z intaktno zunanjsčino, poudarjeno s plemenitim poznobaročnim marmornatim portalom. Na dvoriščni strani ga krasi lepi arkadni hodniki. Zgradil ga je pred letom 1783 planinski graščak Anton pl. Prothasi. Pozneje je bil v njem okrožni urad, nato okrajno glavarstvo in sresko načelstvo, po osvoboditvi pa okrajno in okrožno sodišče. Danes so v stavbi razni uradi.

10. Narodni dom

Narodni dom štejemo med spomenike nacionalne kulture. Nastal je v času narodnostnega prebujenja kot branik pred čedalje močnejšim razmahom nemštva na celjskih tleh. Postavili so ga leta 1897 po načrtih ljubljanskega arhitekta, Pražana Ivana Vladimira Hraskega v neorenesančnem slogu. Nemci so stavbo kmalu po svojem prihodu demolirali in ji dali današnjo pusto zunanjsčino. Svoje so opravile tudi bombe, ki so leta 1945

porušile njen severni trakt. V perspektivi bi kazalo razmisliti o možnosti rekonstrukcije njene prvotne podobe.

11. Komunalna banka

Zgrajena je bila v letih 1928/29 po načrtih mojstra prof. Jožeta Plečnika. Je najmarkantnejša celjska stavba iz obdobja med obema vojnama, kljub temu, da je izgubila svoj nekdanji reprezentativni dostop z jugovzhodne strani. Stavba je znana tudi iz obdobja okupacije, ker so Nemci v njej mučili zavedne Slovence.

12. Stari pisker

Kaznilnica, preurejena za časa stare Avstrije iz nekdanjega mino-ritskega samostana, je bila v zadnji vojni prizorišče najkrutejših okupa- torjevih grozodejstev. Tu so imeli zaprte domoljube, ki so jih v bunkerju mučili in na jetniškem dvorišču streljali. Stavba sama ni interesantna, mučilnica — bunker in dvorišče pa sta memorativno urejena in dostopna

Načrt Celja z označenimi spomeniški objekti I. kategorije

javnosti kot del muzeja revolucije. Stari pisker štejemo med najpomembnejše spomeniške objekte iz časa NOB.

13. Zid ob Šlandrovi vojašnici

Na tem mestu je okupator izpostavljal zasramovanju ujete in ubite borce, med njimi tudi narodnega heroja Tončka Čečevo. Prostor je sicer obeležen s spominsko ploščo, vendar bo moral v sklopu mestnega ureditvenega načrta dobiti večji poudarek.

Za naštete spomeniške objekte velja varovalni red I. stopnje.

B. SPOMENIKI II. KATEGORIJE

Cankarjeva ulica

Hiša št. 1: Stavba tvori enoto s hišo št. 3. Je nekoliko mlajša od ostalih stavb v ulici iz časa ok. l. 1900, vendar se lepo vključuje v razpoložensko urbanost okolja.

Načrt Celja z označenimi spomeniški objekti II. kategorije

Hiša št. 2: Ena redkih čistih secesijskih stavb v mestu. Na vogalu s Stanetovo ulico je poudarjena s pomolom. Ima lep portal in bogate aplikacije na zunanjih fasadah.

Hiša št. 3: Glej opis stavbe št. 1.

Hiša št. 4: Stavba predstavlja lep primer neorenesančne arhitekture.

Hiša št. 5: Stavba tvori enoto s hišo št. 7. Predstavlja lep primer neorenesančne arhitekture z dvema vhodoma ter bogatim figuralnim in nefiguralnim okrasjem (girlande v podokenskih parapetih, delfinski dečki v nadokenskih čelih, bradate glave itd.).

Hiša št. 6: Primer intaktne neoromanske stavbe z deloma neorenesančnimi elementi.

Hiša št. 7: Glej opis stavbe št. 5.

Aškerčeva ulica

Hiša št. 2: Stavba ima preprosto funkcionalno fasado z balkonom na vogalu, vratni in okenski okvirji pa so kamnitni.

Hiša št. 4: Intaktna neorenesančna stavba z bogatimi okenskimi okvirji, rustiko itd.

Hiša št. 8: Stavba ima kamniten portal.

Hiša št. 10: Enonadstropna neorenesančna stavba z kamnitim portalom. Na oknih so še ohranjene polknice.

Hiša št. 12: Stavba z lepo kovanimi vratnimi mrežami. Fasado krasi balkon s kovano ograjo, ki počiva na kovanih konzolah.

Hiša št. 14: Stavba ima preprosto neorenesančno fasado.

Hiša št. 16: Bogata neorenesančna stavba. Fasada je poudarjena z rizalitom in rustiko, okna pa so okrašena s stebriči in slepimi balustradami. Portal ima lepe hrastove vratnice.

Hiša št. 18: Lepo členjena neoklasicistična stavba. Fasado poživljajo meandrski in vitični pasovi. Portal ima lepe lesene vratnice.

Hiša št. 9 in 11: Bogata neorenesančna stavba z dvojnimi dvoriščnim vhodom.

Hiša št. 13: Neorenesančna stavba z bogato okrašeno fasado.

Čuprijska ulica

Hiša št. 5: Stavba z neorenesančno fasado in litoželeznim balkonom.

Hiša št. 7: Tipična stavba iz konca 19. stol. s pomolom, nad katerim se vzdiguje stolpič. V portalu so lepe vratnice, nadsvetlobna lina ima kovano mrežo.

Gledališka ulica

Hiša št. 3: Stavba ima kamnit, profiliran portal.

Hiša št. 4: Novejša fasada s poudarjenimi trodelnimi okni ter konzolnim vencem pod napuščem.

Hiša št. 5: Stavba ima dva kamnitna profilirana portala.

Hiša št. 7: Stavba ima kamnit, polkrožno sklenjen profiliran portal in kamnitne okenske okvire.

Hiša št. 9: Enotno oblikovana fasada iz l. 1900 s kamnitnim portalom.

Gubčeva ulica

Hiša št. 10: Stavba z bogato historizirajočo fasado in secesijskimi elementi iz okoli leta 1900; na vogalu s Cankarjevo ulico je poudarjena z ogelnim stolpičem.

Kocenova ulica

Hiša št. 3: Preprosta stavba s kamnitnimi okenskimi okviri in kamnitnim portalom iz leta 1838 z nadsvetlobno lino.

Hiša št. 10: Preprosta stavba s kamnitnim, polkrožno usločenim portalom s sklepom. Kamnitni so tudi okenski okviri.

Lilekova ulica

Hiša št. 3: Bogata fasada v historičnem slogu iz okoli leta 1900 z elementi neoromantike. Stavba tvori enoto s stavbo na Cankarjevi 6.

Linhartova ulica

Hiša št. 5: Manj zanimiva fasada z lepimi rezljanimi vratnicami pri vhodnih vratih.

Hiša št. 10: Stavba ima neorenesančno fasado. Posebej poudarjena so okna s pilastri ob strani, slepimi balustradami in polkrožno sklenjenimi čeli. Kamniten portal ima lepo rezljane vratnice.

Hiša št. 18: Manj zanimiva fasada s kamnitnim portalom iz 2. pol. 19. stol. Polkrožno sklenjen kamnit portal je tudi na njenem dvorišču.

Hiša št. 20: Preprosta stavba s polkrožno sklenjenim kamnitnim portalom na prednji in podobnim na dvoriščni fasadi.

Miklošičeva ulica

Hiša št. 3: Stavba z neorenesančno fasado, bogato rustiko in bogatimi aplikacijami. Os je poudarjena s portalom z lepimi vratnicami, nad katerimi se boči školjkast balkon s kovano ograjo. Stopnišče v veži je okrašeno s štukaturnimi okviri in dekorativno stropno fresko. Ambiciozno je oblikovan tudi dostop na dvorišče skozi kovana vrata desno od objekta.

Hiša št. 6: Preprostejša stavba z neobaročnimi okni, opremljenimi s polknicami.

Hiša št. 9: Stavbo oblikuje značilna fasada iz konca 19. stol. z litoželeznim balkonom.

Hiša št. 10: Neoklasicistična fasada s plemenito rustiko, obokenskimi pilastri in portalom z lepimi vratnicami in nadsvetlobno lino.

Muzejski trg

Hiša št. 2: Na hiši je lep kamnit klasicistični portal.

Hiša št. 3: Preprostejša s štukom okrašena fasada iz zač. 20. stoletja. Ambientalno zanimiva.

Hiša št. 4: Isto kot stavba št. 3.

Okopi

Hiša št. 2: Stavba ima lep, bogato členjen klasicističen portal iz leta 1830.

Hiša št. 3: Pritlična stavba s stopnišnim dostopom do polkrožno sklenjenega kamnitnega portala s sklepnim kamnom. Dostop v klet je na ulični strani.

Hiša št. 5: Isto kot hiša št. 3. Na fasadi je niša z voščenim poprjem Kristusa v baročni tradiciji.

Hiši št. 9 in 11: Obe preprosti stavbi tvorita zanimivo vedutno celoto.

Hiša št. 13: Stavba ima ambiciozno členjeno fasado iz konca 19. stoletja.

Prešernova ulica

Hiša št. 1: Stavba je petosna. Ima značilno pritličje s segmentnimi loki nad vhodom in izložbami, v nadstropju pa so lepo poudarjeni okenski okviri.

Hiša št. 2: Stavba ima preprost kamnit portal. Fasada ima s štirimi pilastri poudarjen osrednji del.

Hiša št. 3: Lepa pritlična secesijska stavba s pokvarjenim osrednjim delom. Značilni so loki nad izložbami, ki ustvarjajo posebno ritmično razporeditev, spominjajoče na arkade. Pri objektu je čimprej spet vzpostaviti prvotno stanje.

Hiša št. 4: Stavba ima petosno fasado. Zlasti poudarjeno je nadstropje z bogatimi okni, ki imajo spodaj slepe balustrade, sklenjena pa so s prekladami, ki počivajo na profiliranih konzolah.

Hiša št. 6: Štiriosna stavba, ki ima v pritličju preprost portal, v nadstropju pa aplikacije s psevdoromanskimi reminiscencami.

Hiša št. 7: Stavba ima lepa vrata s štirimi dekorativnimi kovanimi mrežami.

Hiša št. 9: Fasada je pusta, le v nadstropju jo poudarja lizena. Trojne arkade v pritličju, počivajoče na štirioglatih slopih, imajo predvsem vedutno vrednost.

Hiša št. 10: Edina stavba s pravim arkadnim hodnikom, ki se je ohranila v Celju. Arkade imajo potlačene loke, ki počivajo na 11 slopih. Objekt je kljub preprosti fasadi zelo mikaven.

Savinjska ulica

Hiša št. 3: Stavba ima bogato členjeno fasado iz konca 19. stol.

Savinova ulica

Hiša št. 9: Stavba je po svojem osnovnem konceptu iz zač. 19. stoletja, čeprav je doživela več prezidav. Posebno je treba varovati njen

pritlični aneks z lepimi, polkrožno sklenjenimi kamnitimi portali in enakimi okni.

Stanetova ulica

Hiša št. 1: Zanimiva fasada iz l. 1902. Prvo nadstropje je obloženo s keramičnimi ploščicami. Na podstrešju so mansarde, odprte proti ulici z zelo dekorativno oblikovanimi čeli, ki jih opirajo volute. Fasada je razen tega okrašena s številnimi okenskimi okvirji in medaljonskimi aplikacijami.

Hiša št. 2: Neorenesančna stavba, v pritličju poudarjena s kamnitimi podboji vhodov in izložb.

Hiša št. 3: Postsecesijska fasada, okrašena s podokenskimi balustradami, bogato štukiranimi okenskimi okvirji itd. Stavba ima rizalit, štukiran friz, veliki portal s kovanimi vratnicami in še dva preprostejša vhoda s kamnitimi podboji.

Hiša št. 4: Najlepša stavba v ulici. Fasada je bogato členjena. Podboji oken in portalov so kamnitni in pri portalih posebej reliefno obdelani. Na velikem portalu je izklesana letnica 1810. Fasado krasi lep kovan izvesek in dvoje niš s poznobaročnima plastikama sv. Florjana in sv. Roka. Posebej velja omeniti čudovite lesene vratnice. Zavarovati velja tudi lepe oboke v pritličju.

Hiša št. 6: Povprečna stavba z lepim kamnitim portalom savinjskega tipa. Pritličje je neustrezno adaptirano.

Hiša št. 8: Stavba z značilno neorenesančno fasado, a adaptiranim pritličjem.

Hiša št. 11: Značilna stavba iz časa okoli l. 1900 s secesijskimi elementi. V nadstropju sta dve lepi široki balkonski okni z balustradami.

Hiša št. 12: Na fasadi v I. nadstropju so ohranjeni neoklasicistični elementi.

Hiša št. 18: Skromnejša neorenesančna stavba, ki ima zanimivo obojano vežo in portal z lepo rezljanimi aplikacijami na vratnicah.

Hiša št. 19: Umirjena postklasicistična fasada z rizalitom, trojnim vhomom in poudarjenimi nadokenskimi prekladami.

Hiša št. 20: Neorenesančna fasada s poudarjenim rizalitom ter zelo lepim in bogato členjenim portalom s kovanimi mrežami na vratnicah. Pritličje je predelano.

Hiša št. 26: Ima preprosto neorenesančno zasnovo. Fasado poživlja balkon, v pritličju pa je lep portal z bogato členjenimi vratnicami, ki jih krasi kovane mreže.

Hiša št. 28: Stavba ima značilno neorenesančno fasado. Dragocen je portal z bogato ornamentiranimi vratnicami s kovanimi mrežami.

Hiša št. 31: Stavba ima v pritličju kamnitne podboje vrat in oken. V pritličju so ohranjeni oboki z oprogami in češkimi kapami.

Trg V. kongresa

Hiša št. 1: Stavba je ena redkih v Celju z izrazito secesijsko fasado. Bogato je okrašena s štukom, na njej pa sta izpisani letnici 1873 in 1902,

čas nastanka in čas renovacije objekta. V pritličju stavbe, kjer so danes stranski prostori slaščičarne Zvezda, so ohranjeni kamnitni izložbeni okviri.

Hiša št. 2: Objekt ima skromno postklasicistično fasado. V pritličju so ohranjeni kamnitni okviri vhodov in oken.

Hiša št. 3: Muzej ljudske revolucije — stavba je uvrščena med spomenike I. kategorije.

Hiša št. 4: Kvalitetna, bogato členjena štiriosna fasada iz obdobja fin de siecla s poudarjenimi okni (stebriči s kapiteli ob oknih, trikotna čela itd.).

Hiša št. 5: Poslopje tiskarne. To je prva pomembna stavba Celja v historizujučem stilu. Nastala je leta 1860. Je neorenesančna z ambicioznim portalom, devetimi osmi in poudarjenim strešnim čelom s tremi plastikami: Merkurjem in dvema dečkoma na straneh.

Hiša št. 6: Stavba ima petosno fasado in je nastala okoli leta 1900. Ima poudarjen rizalit in dekorativne aplikacije.

Hiša št. 9: Stara kaplanija. Objekt je prilagojen neorenesančnemu slogu bližnje minoritske cerkve, s katero tvori stilno celoto. Fasada je obogatena s keramičnim okrasjem.

Hiša št. 10: Stavba je v osnovi zelo stara. Nastala je na mestu nekdanjega prezbiterija minoritske cerkve in vključuje na svojem vhodnem dvoriščnem in severnem delu elemente starega samostana (arkade ob Savinovi ulici, poznogotski portal ob tržnici, v notranjosti star gotski portal itd.). Fasada je sedemosna in ima rizalit, ki ga poudarjajo štirje kanelirani pilastri z balkonom, ki počiva na dveh stebrih v osi. Tudi pritlični del je še v celoti avtentičen. Okviri vrat so kamnitni, polkrožno sklenjeni. Objekt sodi med najlepše arhitekturne spomenike v Celju.

Trg svobode

Hiša št. 3: Stavba ima rusticiran kamnit portal, kamnite podboje vrat in izložb na fasadi.

Hiša št. 7: Stavba ima preproste kamnitne okvire vrat, v veži banjast obok s sosvodnicami, na dvorišču arkade in v nadstropju značilne oboke v obliki češke kape.

Hiša št. 8: Šlandrova vojašnica — glej opis spomenikov I. kategorije pod »Spodnji grad«.

Hiša št. 9: Narodni dom — glej opis spomenikov I. kategorije.

Hiša št. 10: Prothasijev двореc — glej opis spomenikov I. kategorije.

Slomškov trg

Hiša št. 2: Župnišče — objekt sega v svoji zasnovi še v 16. stoletje; čeprav so ga pozneje večkrat prezidavali, hrani še številne spomeniške elemente. Omeniti je zlasti dve stari kamnitni plastiki levov ob vhodu na dvorišče, železna dvoriščna vrata iz l. 1896 in arkade na dvorišču.

Hiša št. 4: Preprosta stavba, ki ima v pritličju troje vrat s kamnitnimi okviri v nadstropju pa zanimiva okna s segmentnimi loki in profiliranimi kamnitnimi policami.

Hiša št. 7: Preprosta stavba ima lep kamniten portal iz srede 19. stol.

Hiša št. 9: Stavba ima predvsem vedutno vrednost zaradi mikavnega starinskega prehoda pod oboki na Okope.

Hiša št. 10: Poslopje današnje glasbene šole je zelo staro. Fasada je preprosta, a skladna, stopnišče v notranjosti pa je baročnega zrcalnega tipa.

Hiša št. 11: V njej je na strani Tomšičevega trga danes lekarna, nekoč pa je bila stara beneficalna hiša. Na njeni zunanjsčini sta vzdana dva rimska reliefna kamna, v veži ima lepo reliefno napisno posvetilno ploščo iz leta 1598, na dvorišču pa arkade.

Titov trg

Hotel Evropa: Ambiciozna postsecesijska stavba z bogato členjenimi fasadami.

Dom JLA: Pompozna stavba »germanskega tipa« iz l. 1907. Nemci so jo postavili kot »obrambno« postojanko nemštva pred uveljavljajočim se slovenstvom.

Mestna hranilnica: Razkošno poslopje, ki tvori z bližnjo pošto celoto. Stavba je lep primer bogatega, historizirujočega reprezentativnega sloga (slepe balustrade, kariatide itd.) iz konca 19. stoletja.

Železniška postaja: Utilitarno zasnovano, a zanimivo poslopje iz leta 1845, ki je v osnovi še vedno ohranilo prvotno podobo.

Tomšičev trg

Hiša št. 1: Stavba sodi med najstarejše znotraj mestnega jedra. Čeprav so fasade temeljito predelane, je v notranjosti ohranila grebeni križni obok v veži, originalno stopnišče s kovanimi ograjami, portale s posnetimi robovi in arkadne hodnike na dvorišču, vse iz poznega 16. ali zgodnjega 17. stoletja.

Hiša št. 2: Stavba je bila ob prelomu stoletja temeljito predelana. Iz tega časa je njena značilna fasada z dekorativnimi aplikacijami v obliki listov ipd.

Hiša št. 3: Značilnost fasade je v poudarjeni balkonski sobi v I. nadstropju. Pod secesijsko širokimi okni so slepe balustrade, dvoriščna okna pa krase skromne arkade.

Hiša št. 4: Stavba ima lepo bokano vežo iz 16. stoletja, fasada pa je mlajša; poudarjena je z dvojnimi venčnim zidcem ter lepim kamnitim portalom iz leta 1840. Okna so členjena. Na dvoriščni strani so ohranjene polkrožne arkade.

Hiša št. 5: Zunanjsčina stavbe je preprosta, krasi pa jo lep pravokoten kamnit portal z originalnimi klasicističnimi vratnicami. V pritličju so ohranjeni stari oboki s češkimi kapami.

Hiša št. 6: Fasada je preprosta, dvoosna in v pritličju prezidana. Na dvorišču so lepe arkade iz 17. stol. in izreden poznogotski portal (delno zazidan). V veži je ohranjen križni grebenasti obok iz 17. stoletja.

Hiša št. 7: Zunanjščina je predelana, notranjščina pa hrani dragocene stare arhitekturne elemente. Omeniti je vežo z grebenastimi oboki iz 17. stoletja in napol zazidanim gotskim portalom iz 15. stol. ter dvorišče s stebriščnimi arkadami in staro vzdano heraldično ploščo.

Hiša št. 8: Fasada je poudarjena z rizalitom in kamnitnimi okenskimi okvirji v I. in II. nadstropju. Na dvorišču so značilni balkonski hodniki.

Hiša št. 9: Edina profana meščanska stavba v mestu z delno ohranjeno baročno fasado. Le-ta je avtentična v I. nadstropju, kjer je poudarjena tudi z dvema nišama, v katerih sta lepi poznobaročni plastiki sv. Florjana in sv. Roka. V pritličju je originalen klasicističen portal.

Hiša št. 12: Stavba sodi med redke objekte Celja, ki imajo ohranjeno originalno klasicistično fasado. Lep je zlasti veliki kamnitni portal s čipkasto ornamentiko. V veži z oboki iz 17. stol. je ohranjen poznogotski portal s posnetimi robovi. Na dvorišču so zazidane arkade. Križni grebenasti oboki so tudi v I. nadstropju.

Hiša št. 13: Stavba je tako predelana, da velja na njej omeniti samo izstopajoči ogelni pomol kot vedutno zanimivost.

Hiša št. 16: Stavba ima petosno fasado, ki je bogato dekorirana z angelskimi glavnicami, vitičjem in trto. Kamnitni portal je poudarjen s pilastroma. V veži je baročni banjasti obok s sosvodnicami in lepo stopnišče iz 18. stoletja.

Hiša št. 17: Stavba sodi med najstarejše meščanske hiše v mestu. Danes je močno predelana, njena glavna odlika pa je renesančni portal iz l. 1558, edini te vrste v Celju. Na dvoriščni strani so lepe stebriščne arkade.

Hiša št. 18: Tu je bila nekoč orožarna celjskih grofov. Stavba je danes močno predelana, vendar so na dvorišču še ohranjene stare arkade, v pritličju oboki, na stopnišču pa lepa kovana mreža iz 17. stoletja.

Vodnikova ulica

Hiša št. 9: Neorenesančna stavba z bogato rustiko in podokenskimi balustradami.

Hiša št. 11: Neorenesančna stavba z rizalitom, v nadstropju piano nobile, v pritličju dva kamnitna portala.

Zagala

Hiša št. 1: Stavba se odpira na Trg V. kongresa s štiriosno fasado. Okna so pod policami okrašena s slepimi balustradami, nad njimi pa se pno polkrožno sklenjena čela, sloneča na profiliranih konzolah. Okrašena so s štukaturnimi okrasnimi girlandami.

Zidanškova ulica

Hiša št. 1: Markantna stavba na začetku ulice, nekoč imenovana Rimski dvor. Fasada je iz 19. stoletja in jo odlikuje zlasti lepo pritličje s kamnitnimi okviri vrat in izložb. Na oglu je v stavbo vzdana figura

leva z napisnim kronogramom (1714). V veži ima križni grebenasti obok iz 17. stol., na dvorišču pa obhodni hodnik na kamnitih konzolah.

Hiša št. 2: Stavba ima kamnit portal z delno posnetimi robovi.

Hiša št. 3: Lepo primer fasade iz 19. stol. s krasnim kamnitim rusticiranim portalom iz 17. stol. celjskimi zvezdami. Kamniti so tudi nekateri drugi elementi na fasadi. V niši na fasadi je pieta iz 18. stoletja. V veži je grebenast obok iz 17. stol., podobni oboki so tudi v nadstropju. Na dvoriščni strani so ohranjeni ostanki arkad, v veži pa je tudi vzdignjena srednjeveška napisna plošča na rimskem kamnu. V klet drži kamnit portal z rahlo posnetim robom iz 17. stoletja.

Hiša št. 4: Stavba ima kamnit portal z delno posnetimi robovi.

Hiša št. 5: V tej stavbi je bil rojen znani celjski baročni rezbar Gallo. Ima lep kamnit portal. Na sklepem kamnu je bila nekoč naslikana letnica 180(?) , spodaj pa je bil neki grb. Poleg portala so preprosti kamniti podboji vrat. Stavba ima še lepo bokano vežo, na dvorišču pristne arkade v pritličju in I. nadstr., v II. nadstr. pa ponarejene arkade. Veža je od arkad ločena z nekakšnim slavolokom.

Hiša št. 6: Stavba ima preprost kamnit portal ter kamnitne okvire vrat in izložb.

Hiša št. 7: Stavba ima bogat, mogočen kamnit portal iz 1. polov. 19. stoletja. Veža je obokana s češkimi kapami, ki jih delijo oproge. Na dvorišču so lepe dvonadstropne arkade iz 19. stol.; med stebri jih povezuje železna ograja. Na dvorišču sta razen tega tudi dva hodnika, počivajoča na konzolah, stavba pa ima na tej strani nekaj kamnitih okvirov vrat. V klet držijo vrata z lepimi secesijskimi vratnicami, klet sama pa ima lepe opečne oboke.

Hiša št. 9: Na fasadi je preprost, pravokoten kamnit portal. Veža in stopnišče sta iz 17. stoletja, bokana pa sta delno s križnim obokom, delno z banjo. Na dvorišču so arkade iz 19. stoletja, nadstropje stavbe pa je deloma tudi obokano. Na dvoriščni stavbi so videti ostanki mlajših arkad.

Hiša št. 16: Na fasadi je bogat kamnit, klasicistični portal, v veži pa je ohranjen lep, grebenast obok.

Hiša št. 17: Na fasadi je bogat kamnit portal z izklesano letnico nastanka 1804. Zanimivo je zlasti celotno pritličje s kamnitimi, pravokotnimi profili vrat, predelanih v izložbe, talni zidec pa je iz mehkega kamna. Na dvoriščni strani so ohranjene arkade v pritličju in obeh nadstropjih, veža pa ima obok v obliki potlačene banje. V nadstropje drže kamnitne stopnice. V veži je zanimiva niša za vodo.

Hiša št. 18: Zanimiva je veža z banjastim obokom in sosvodnicami.

Hiša št. 19: Fasada iz 1. polov. 19. stoletja z bogato rustiko in lepimi kovanimi mrežami v pritličju.

Hiša št. 20: Stavba ima preprost kamnit portal, v veži pa stopnišče, narejeno v baročni tradiciji.

Hiša št. 21: Na fasadi je zanimiv, zelo slok a zazidan klasicističen portal iz 1. pol. 19. stoletja. Na vogalu je v višini II. nadstropja plastika Krucifiksa z Marijo, ki je verjetno iz 19. stoletja, a je izdelana v baročni

tradiciji. Pod recentnim ometom je stavba v pritličju ob ulici proti muzeju obložena s ca. 1,20 m visokimi ploščami iz peščenca.

Hiša št. 22: Preprost kamniten portal z lepimi lesenimi vratnicami in baročnim obokom v veži. Na dvorišču so arkade.

Hiša št. 23: Na fasadi je lep usločen in profiliran kamnit portal iz zač. 19. st. Celotno pritličje fasade je še pristno in ima ohranjene stare kamnitne podboje oken in vrat. Dvorišče je odprtega tipa in na dveh straneh opremljeno z lepimi arkadami, ki izvirajo morda še iz 18. stoletja.

Hiša št. 24: Preprost kamnit portal z lepimi lesenimi vratnicami. Obok v veži je baročen.

Hiša št. 25: Fasada stavbe je iz sr. 19. stoletja. Ima dva rahlo profilirana kamnitna portala in kamnitne okvire oken, ki so jih l. 1964 delno žal pokvarili. V veži je banjast obok s sosvodnicami, na dvorišču pa so še ohranjene arkade v I. in II. nadstropju, ki izvirajo verjetno še iz l. 1700. Pritlični del arkad je prvotno verjetno počival na slopih. Lepi oboki so ohranjeni tudi v nadstropju. Stavba je spomeniško v celoti zelo zanimiva.

Hiša št. 26: Stavba ima bogat, kamnit, datiran portal iz l. 1840 in zanimivo baročno vežo.

Hiša št. 27: Neorenesančna fasada je iz konca 19. stol. Celotno pritličje ima še ohranjene kamnitne okvire s starimi lesenimi vratnicami. Veža je obokana s češkimi kapami, na dvoriščni strani pa so zanimivi leseno opaženi hodniki iz l. 1900.

Hiša št. 30: Fasada stavbe je v nadstropju verjetno še originalno baročna, a neustrezno obravnavana. Kamnitni portal je iz 19. stol.

Hiša št. 32: Ohranjeni so preprosti kamnitni podboji vrat, okna in izložbe.

Za naštete spomeniške objekte velja varovalni red II. stopnje.

II. VAROVALNI RED

A. Varovalni red I. stopnje

Varovalni red I. stopnje ali red strogega varstva se uporablja pri objektih, katerih kulturno-historična in s tem spomeniška vrednost je nesporna in ki so v tej ekspertizi naštetih v poglavju o spomenikih I. kategorije. Spomeniki so uvrščeni v to kategorijo pretežno po republiških kriterijih, deloma pa je uvrstitev izvedena na osnovi valorizacije, ki bazira na pomembnosti posamičnih spomenikov v okviru občine in predvsem samega mestnega jedra. Spomeniki, za katere velja ta red, so tako eminentni predstavniki uspešnih oblikovnih prizadevanj v preteklih dobah kot tudi objekti, ki so tako ali drugače povezani z našo nedavno preteklostjo in osvobodilnim bojem slovenskega naroda. Po svoji naravi in funkciji so torej heterogeni, za vse pa velja, da je potrebno do skrajne možne meje ohraniti njihovo avtentično pričevalnost in zato varovati njihovo izvornost, integriteto in avtentičnost. Za kakršenkoli poseg na teh objektih, ki bi lahko spremenil njihovo podobo ali značaj, je zato potrebno soglasje

spomeniško varstvene službe. Za take posege je šteti obnavljanje in adaptiranje teh objektov, spreminjanje njihove namembnosti ipd., zlasti pa tudi vsa redna in občasna vzdrževalna dela, Skrb za te spomenike pa vključuje tudi zahtevo, da se eventualni nujni posegi na njih izkoristijo za to, da dobe historično najpomembnejše sestavine večji poudarek in da se ob taki priložnosti v soglasju s spomeniško službo odstranjujejo nepristni elementi, ki delujejo moteče ali celo zastirajo avtentično pričevalnost objektov. Varstvo teh spomenikov vključuje tudi skrb za njihovo neposredno okolico.

B. Varovalni red II. stopnje

Varovalni red II. stopnje ali red delnega varstva se nanaša na objekte, ki niso tako pomembni, da bi jih kot celote lahko uvrstili v seznam spomenikov I. kategorije, ki pa vendar vsebujejo elemente, katere kaže varovati. Red velja torej za spomeniške objekte, ki smo jih v naši ekspertizi označili kot spomenike II. kategorije. Sem sodijo predvsem profane stavbe iz preteklih obdobj, ki s svojimi fasadami, arkadnimi dvorišči, obokanimi prostori ipd. zaslužijo posebno pozornost, ni pa potrebno, da jih varujemo kot celoto. V seznamu, ki je sestavni del te ekspertize, so pri vsakem objektu posebej naštetih elementi, ki jih moramo ohraniti. V večini primerov gre za fasade objektov, v nekaterih trgih in ulicah (Tomšičev trg, Zidanškova ulica) pa zlasti tudi za lepa arkadna dvorišča, baročna stopnišča, stare gotske in baročne portale itd. Pri vseh nameranih preureditvenih in obnovitvenih posegih na teh objektih je zato neizogibno zagotoviti prisotnost spomeniško varstvene službe, ki bo nato, upoštevajoč vsakokratne okoliščine in potrebe, izdala o zadevi svoje mnenje in uveljavila svoje zahtevke. Spomeniška služba si bo pri tem zlasti prizadevala, da posamični historični elementi, ki so že več ali manj izgubili svojo prvotno vlogo, spet dobe ustrezno funkcijo in pridejo do polne veljave. Pri fasadah, ki so, ne oziraje se na njihovo posebno spomeniško vrednost, znotraj starega mestnega jedra že a priori zavarovana v sklopu ambientalnega varstva trgov in ulic, bo treba v kar največji meri težiti za ohranitvijo njihove avtentične strukture s tem, da se pritličja ob ohranitvi najdragocenejših sestavin (portali, kamnitni okenski okviri) ustrezno prilagajajo novim zahtevam. Navzočnost spomeniškega varstva ob vsakokratnih lokacijskih ogledih mora zagotoviti možnost, da se ob eventualnih večjih adaptacijah na novo odkriti historično dragoceni elementi ustrezno obravnavajo.

C. Varovalni red III. stopnje

Varovalni red III. stopnje je splošnega značaja ker varuje celovitost in specifikost trgov in ulic kot tudi njihove posamične sestavine. Njegova naloga je varovati obstoječi raster ulic in trgov, specifični značaj posamičnih mestnih predelov, karakteristike trgov in ulic ter podobno. V ta namen varuje tudi obstoječe gabarite, gradbene črte, tlak, naklone, strukturo fasad (dvodelna okna) in oblike streh, značaj kritin, razpoloženjsko

vrednost tipsko pomembnejših vedut ipd. Namen ambientalnega varstva je torej varovati celovitost in enkratnost naselbinske aglomeracije tako, da pride do posebnega izraza kontinuiteta mestnega razvoja, ki se kaže zlasti v njegovih historičnih pogojenih komponentah. Varovalni red III. stopnje je torej splošnega ambientalnega značaja in predvideva sodelovanje konservatorja z urbanistom pri vseh posegih, ki lahko bistveno vplivajo na oblikovanje mestne podobe. Med take posege je treba šteti urejanje ali preurejanje fasad (zlasti v zvezi z raznimi adaptacijami za potrebe trgovine in obrti), parkingov in zelenic, postavljanje javnih spomenikov, urejevanje javne razsvetljave, oblikovanje izveskov in napisnih tabel, določanje strukture ometov itd. Varovalni red mora torej zagotoviti navzočnost spomeniške službe pri vseh posegih znotraj mestnega jedra, ne oziraje se na to, ali so ti objekti že posebej zavarovani kot spomeniki ali ne. Analogno pa veljajo ta določila seveda tudi za tiste sestavine objektov, ki v tem razvidu spomenikov niso posebej označene, kolikor predvideni posegi lahko vplivajo na njihovo zunanjo podobo. Posebna študija spomeniške službe naj bi skupno z urbanističnimi faktorji čimprej preučila možnost, da se ambientalno najzanimivejše sestavine mestnega tkiva funkcionalno vključijo v ritem sodobnega življenja, kar bi bilo mogoče doseči z odpiranjem prehodov in meduličnih povezav v stavbah z mikavnimi arkadnimi dvorišči, odstranjevanjem mlajših aneksov ob historično zanimivih objektih (stavbe ob vzhodnem in južnem srednjeveškem obzidju) itd. Enako bi kazalo čimprej preučiti možnost vključitve nekaterih spomeniško dragocenih detajlov ali posamičnih ogroženih objektov v staro mestno tkivo (portal Sernečevega dvora, Marijino znamenje na Dolgem polju itd.). Prav tako naj bi čimprej postalo predmet podrobnejše obravnave vprašanje starinskih klet, ki bi jih bilo mogoče vsaj delno porabiti za ureditev razpoložensko mikavnih gostinsko turističnih lokalov. Vprašanje revalorizacije vzhodnega obrambnega stolpa je v načelu že rešeno, razmišljati pa bo treba vsekakor tudi še o revitalizaciji drugih podobnih objektov.

Diapazon problemov, ki se nakazujejo v zvezi z učinkovitim ambientalnim varstvom znotraj mestnega jedra, je torej dokaj širok, ustrezne rešitve je pričakovati samo od kontinuiranega in poglobljenega sodelovanja konservatorja, projektanta in urbanista.

DIE DENKMALPFLEGEORDNUNG FÜR DEN ALTEN KERN DER STADT CELJE

Celje ist eine Stadt, deren Kontinuität man mehr als 2000 Jahre lang verfolgen kann. Den ersten Höhepunkt ihrer Entwicklung erlangte sie schon in der Römerzeit, als sie als Municipium Claudia Celeia ein wichtiges wirtschaftliches Zentrum bildete. Das mittelalterliche Celje entstand unter der schirmenden Hand der Grafen von Heunberg und Cilli, die der Ansiedlung im Jahre 1451 auch die Stadtrechte verliehen haben.

Obwohl Celje im Laufe der Zeit manches erlitten hatte und obwohl es von Feuersbrünsten einige Male fast völlig veraschert wurde, haben sich doch viele Reste seines einstigen Glanzes erhalten. Die Stadt besitzt viele Denkmäler, die teilweise noch aus dem Mittelalter stammen und die ein bedeutendes Kulturgut darstellen. Um bei der heutigen raschen Entwicklung der Stadt auch ihnen eine angemessene Fürsorge zu bieten, hat das Denkmalpflegeamt in Celje die bestehenden Denkmäler analysiert und Ordnungen vorgeschrieben, die man bei den Eingriffen in dem alten Stadtkern zu berücksichtigen hat.

Die Ordnungen betreffen die archäologisch interessanten Lokalitäten und die kulturgeschichtlich bedeutenden Bauten. Als potentiell archäologisches Terrain gilt das ganze Pomerium der alten Celeia. Die Grenzen des Pomeriums laufen von der Brücke über die Sušnica, auf der Ljubljanska cesta bis zum Auslauf der Sušnica in die Savinja, dann über die Savinja und den Park bis zu den Abhängen des einstigen Reitersbergs. Die Grenze verläuft dann weiter am Rande des Parks bei dem Kapuzinerkloster vorbei bis zu Belaj. Dort biegt sie nach Norden ab und verläuft neben der Savinja bis zur neuen Brücke, wo sie die Savinja passiert, und geht dann weiter durch die Ulica XIV. divizije über den Titov trg und durch die Aškerčeva ulica bis zur Mariborska cesta. Bei der Mariborska cesta befindet sich dann auf beiden Seiten ein 50 m breiter Schutzstreifen, der bis zur Emailfabrik läuft. Die Zonengrenze geht dann bei der genannten Fabrik über die Mariborska cesta, wo sie wieder abbiegt. Von hier geht sie bis zum Zusammenlauf der Vrnčeva ulica und des Fussweges hinter dem Hotel Celeia, dann über die Vrnčeva bis zur Levstikova ulica und von hier weiter über die Gregorčičeva und Vipavčeva ulica. Nun verläuft sie wieder parallel mit der Ljubljanska cesta, wo in der Breite von 100 m wieder eine Schutzzone besteht, die bis zum Bächlein Ložnica läuft. Die Zonengrenze geht von hier weiter auf der Ložnica bis zur Ljubljanska cesta und auf ihr bis zur kleinen Brücke über die Sušnica.

Der ganze beschriebene Komplex ist als archäologisches Schutzgebiet zu betrachten. Bei jedem Baue, der in dieser Zone vorgenommen werden soll, muss das Terrain vorher archäologisch untersucht werden. Jeder Lokations- und Bauerelaubnis, die die betreffende Gemeindestelle ausgibt, muss daher auch Denkmalpflegeamt seine Zustimmung beilegen, in der es seine Forderungen präzisiert. Eine noch strengere Ordnung gibt es für einige konkrete Lokalitäten im Rahmen des gegebenen Pomeriums. Das sind Lokalitäten, wo man mit grösster Wahrscheinlichkeit auf bedeutende archäologische Funde rechnen darf. In Celje ist das das Viereck zwischen der Stanetova, Cankarjeva und Aškerčeva ulica und dem Bache Koprivnica, wo sich in der Nähe einst das alte römische Bad befand. Es folgt der Hof des Postgebäudes, der teilweise die Grundmauern von zwei alten christlichen Basiliken aus dem 4. und 5. Jahrhundert deckt, dann der Platz in der Gubčeva ulica, das unbebaute Rechteck in der Ozka ulica und das Rechteck beim Prothasi Palast, wo sich unter der Erdoberfläche ein schönes ornamentales antikes Mosaik befindet. Seitdem die Ordnung in Kraft gesetzt worden ist, sind die zuletzt genannten Stellen in der Ozka und Gubčeva ulica schon ausgegraben worden und dabei sind bedeutende archäologische Funde zu Tage gekommen.

Für diese Gruppe von archäologischen Lokalitäten ist die Ordnung noch strenger. Beim Bauen an diesen Stellen muss der jeweilige Investor die ganzen Kosten der archäologischen Ausgrabungen und Untersuchungen tragen und sich dabei verpflichten, im Rahmen des neuen Gebäudes die eventuellen Reste von bedeutenden antiken Baudenkmalern zu präsentieren, wenn das zuständige Denkmalpflegeamt für nötig findet. Einen besonderen Schutz geniessen in diesem

Rahmen auch alle antiken Reliefe oder Schrifttafeln, die in verschiedenen Gebäuden eingemauert sind.

Ähnlich wie für die archäologischen Lokalitäten und Denkmäler gelten besondere Schutzmassregeln auch für die Monumente aus der späteren Zeit. Die Monumente sind nach der Wichtigkeit in drei Gruppen oder Kategorien eingeteilt.

In der ersten Kategorie sind die Monumente mit besonderem kulturhistorischen Wert eingereiht. In der zweiten Kategorie befinden sich Gebäude, die sie durch irgendein historisch bedeutendes Detail auszeichnen oder die eventuell auch aus der jüngeren Vergangenheit stammen, aber doch eine bestimmte Qualität besitzen. In die dritte Kategorie fallen endlich die Gebäude, die als solche keinen besonderen Wert haben, dabei aber doch einen wichtigen Teil des urbanistischen Gewebes darstellen und als solche auch einer besonderen Schutzordnung bedürfen.

In die erste Kategorie sind folgende Denkmäler eingereiht.

1. Die Pfarrkirche des hl. Daniels. Sie entstand um das Jahr 1300 und hatte ursprünglich eine basilikale Form. Im Laufe der Zeit wurde sie öfters umgebaut, ohne dabei viel von ihrer Aussagekraft zu verlieren. Einen besonderen Wert hat die Marienkapelle aus dem Anfang des 15. Jahrhunderts mit bedeutenden Steinmetzarbeiten und Fresken.

2. Die Minoritenkirche. Eine frühgotische Anlage mit bedeutender barocken Ausstattung.

3. Die Untere Burg. Eine frühmittelalterliche Burgranlage, die die Grafen von Cilli später in ihre Residenz ausbauten. In der Zeit Maria Theresias wurde die Burg in eine Kaserne umgebaut.

4. Die Spitalkirche und das alte Spital. Erhalten sind grösstenteils nur noch stark umgebaute Reste einer einst ziemlich bedeutenden Anlage.

5. Die Stadtmauer. Sie wurde im Jahre 1473 unter dem Cillier Grafen Friedrich II. aufgebaut. Von ihr sind besonders im Süden noch bedeutende Reste erhalten, die hier und da noch bis zur ursprünglichen Höhe reichen. In teilweise noch ganz unveränderten Form sind auch noch vier Wehrtürme, die zur Anlage gehören, erhalten.

6. Die alte Grafei. Das Objekt wurde um das Jahr 1600 erbaut und um 17. Jahrhundert mit Arkaden geschmückt. In dem grossen Saal des I. Stockes befindet sich die berühmte Cillier Decke — eine Komposition von Ölbildern, die auf der Decke befestigt sind.

7. Die Mariensäule. Ein Denkmal aus dem Jahre 1776 mit Marias Standbild und einer Gruppe von Heiligen.

8. Das Museum von Revolution. Ein klassizistisches Gebäude aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhundert, wo sich früher der Magistrat von Cilli befand.

9. Der Prothasi Palast. Ein gut erhaltener barocker Palast vom Ende des 18. Jahrhunderts.

10. Narodni dom. Das Gebäude entstand im Jahre 1897 und ist im Neorenaissancestil gebaut. In der Zeit der österreichischen Monarchie war hier das Zentrum der slowenischen Nationalbewegung in Cilli.

11. Stari pisker. Unter Schutz steht ein Teil des Gefängnisses im ehemaligen Minoritenkloster, wo in den Jahren 1941— 1945 die nationalbewussten Slowenen gemartert waren, und der Platz, wo die Geisel niedergeschossen wurden.

12. Die Mauer bei er Slanderkaserne. Da wurden während des letzten Krieges die gefangenen oder toten Partisanen zum Verhöhnern ausgestellt.

Für die Denkmäler, die sich in dieser Kategorie befinden, gelten die strengsten Schutzmassregeln. Ihre Authentizität, Charakter und Integrität müssen in jedem Falle bewahrt werden, so dass sogar die Erhaltungsarbeiten grundsätzlich nur mit der Zustimmung und unter der Aufsicht des zuständigen Denkmalpflegeamtes stattfinden können.

Für die zweite Gruppe, die ziemlich viele Objekte umfasst, ist die Ordnung weniger streng. Die Schutzmassregeln betreffen in erster Linie nur die Fassaden, die ihre ursprüngliche Form wenn nur irgend möglich bewahren müssen, oder die Architekturdetails, die historisch von Bedeutung sind und die daher bei eventuell

vorgenommenen Umbauten oder Restaurierungsarbeiten einen besonderen Schutz geniessen. Dabei handelt es sich fast ohne Ausnahme um bürgerliche Häuser, deren Lage aus der beigelegten Karte gut ersichtlich ist.

Bei den Objekten, die wir in die dritte Kategorie eingereiht haben und die keinen besonderen historischen Wert besitzen, haben die Urbanisten und Projektanten fast vollkommen freie Hände. Die betreffenden Vorschriften des Denkmalpflegeamtes begrenzen sich nur auf die Zustimmung zu geplanten Veränderungen. Alle Eingriffe sind möglich, man muss sie nur dem gegebenen historischen Milieu anpassen. Die grösste Achtung ist dabei nur der Erhaltung der gegebenen Gabarite, der Baulinie und der Gliederung der Massen zu schenken. Unadäquate Materialien wie Aluminium, Kunststoffe usw. dürfen im Rahmen der alten Stadt auch an diesen Gebäuden keine Verwendung finden.

Die Analyse, die im Jahre 1968 entstand, stellt den ersten Versuch dar, das gesamte geerbte Kulturgut in der alten Stadt Celje einer systematischen Behandlung vom Standpunkt der heutigen Denkmalpflege zu unterwerfen. Die weiteren Arbeiten in dieser Richtung sollen helfen, dass sich das Alte und das Neue in Celje in absehbarer Zeit zu einen schönen und anmutigen Ganzen verweben wird.

IVAN STOPAR

PROGRAM ZA SPOMENIŠKO OBNOVO VELENJSKEGA GRADU

I. ZGODOVINSKI ORIS

Zgodovina velenjskega gradu še ni bila znanstveno obdelana, zato se v tem poglavju omejujemo na povzetek najznačilnejši podatkov, znanih iz že objavljenega gradiva, ne da bi pretendirali na popolnost ali da bi arhivsko preverjali nekatera temna mesta.

Kdaj je grad nastal, ne moremo zanesljivo ugotoviti. Prvič se omenja šele l. 1275,¹ že prej pa v listinah naletimo na istoimensko naselbino, čeprav ni dvoma, da je le-ta po izvoru mlajša. O tem priča že njena lega ob vznožju grajskega hriba, katerega tesno oklepa, kot bi se zavestno stiskala v varno zavetje. Tako l. 1264 naletimo na meščane Gebharda, Reyncherja in Hermana iz Velenja (von »Weln«), ki nastopajo kot priče v neki listini gornjegrajskega samostana.² Kmalu nato srečamo Gundacherja iz Velenja (Gundacher von Velen), ki nastopa kot priča v zajemni listini Otta Kušperškega iz l. 1270, l. 1277 pa je v listinah govora tudi o nekem Gundackerju Stopniškem, ki da ima svojo posest v Pesjem pri Velenju.³ Gundacher iz Velenja, ki smo ga malo prej omenili, je bržčas identičen z gradnikom Grundbacherjem Velenjskim (Gundachero de Welen), ki stopa l. 1275 kot porok za Gundacherja Kunšperškega, katerega so bili zajeli krški ljudje. Listino o tem hrani graški deželni arhiv, omenja pa jo tudi Orožen.⁴

L. 1275 ali bolje l. 1270 lahko torej štejemo kot datum ante quem za nastanek prvega velenjskega gradu, čeprav ne kaže, da je ta objekt istoveten z gradom, ki se nam je ohranil do danes. Njegovi prvi lastniki so bili kunšperški gospodje, omenjeni Gundacher Velenjski pa je bil le njihov gradnik. Kušperški gospodje nastopajo kot lastniki tudi l. 1296, ko se omenja Friderik Kunšperški.⁵ Na binkoštno nedeljo l. 1323 (1322?) sta Friderik Kunšperški in njegova žena Neža zastavila Herdegenu Ptujskemu trdnjavi Velenje in Stopnik za 200 mark srebra,⁶ vendar sta tu po vsej priliki še ohranila nekaj posesti.⁷ Kunšperški izposojenega denarja najbrž niso mogli vrniti in tako je zastavljeni velenjski grad ostal v rokah

ptujskih gospodov. L. 1362 si ga je Friderik Ptujski kot očetovo dediščino izposloval od vojvoda Rudolfa v fevd (vest Welle, Wellen), po Rudolfovi smrti pa je spet v njihovi lasti.⁸

Pozneje je prišla gosposčina kot dota Ane Ptujске v roke Hansa Lichtensteinskega. Le-ta je v sporu s Celjani grad izgubil, vendar so mu ga morali Celjski l. 1393⁹ po razsodbi vojvode Albrechta spet vrniti.¹⁰ L. 1437 je bila trdnjava v posesti Kreszenze, soproge Konrada Kreiga in njenega brata Hansa, oskrbnik gradu pa je bil Jošt Turnski. V letih 1477 do 1501 nastopa kot lastnik Sigismund Lichtenberški,¹¹ v 15. stol. pa je obstajal tudi rod plemenitih Velenjskih, od katerega sta znana dva predstavnika in sicer Jošt Velenjski (živel ok. l. 1422) in Ivan Velenjski, ki je bil l. 1414 redovni duhovnik v Gornjem gradu. Ni znano, če je ta rod grad tudi kdaj dejansko imel v posesti.¹²

Grad je tudi pozneje večkrat menjal svoje lastnike. L. 1522 se omenja v neki pravdi zaradi gradu Sigismundov sin Franc Lichtenberg, poslednji svojega rodu. Franc Lichtenberg je nato določil za svojo dedinjo hčer Veroniko, ki je po njegovi smrti l. 1541 skupaj s svojim možem Hansom Wagenom Wagenberškim prevzela grad¹³ (slika 1).

Kot posestnik gradu sledi nato njun sin Balthasar Wagen, l. 1598 pa srečamo kot lastnika Hansa Sigismunda Wagena Wagensberškega, ki je 24. marca t. l. grad in gosposčino prodal Balthasarju Heritschu Turnskemu in Packensteinskemu (Paškograjskemu), ta pa je l. 1603 grad in gosposčino zamenjal Hansu Ludoviku Sauerju. V posesti rodbine Sauer je ostal grad vse do l. 1797, ko ga je kupil Gabriel Pauer. L. 1829 je nato grad na sodni dražbi kupil Eduard Trigler, ki ga je imel v posesti 22 let. V letih 1851 do 1858 je nato stavba v posesti Huberta grofa d' Harnoncourt-Unverzgat, l. 1858 pride v roke Karla pl. Adamovicza in nato l. 1919 v posest grofice Herberstein-Proskau.¹⁴

Če odštejemo podatke o lastnikih in raznih pravadah, nam je o najstarejši zgodovini gradu le malo znanega. Zanesljivo je le sporočilo o bojih, ki so se bili za grad ob koncu 14. stol. med tedanjimi lastniki Lichtensteinskimi in celjskimi najemniki, ki so grad napadali in ga tudi zavzeli. Posebnih poročil nimamo niti iz časa turških vpadov na slovensko ozemlje. Znano je sicer, da se je nekaj turških krdel po silovitem divjanju na Koroškem l. 1473 vračalo domov od Trga (Feldkirchen) preko Slovenjega Gradca in Šaleške doline in zdi se, da so tod divjali tudi boji,¹⁵ ne vemo pa, koliko so Turki pri tem naskakovali tudi utrjene postojanke, med njimi zlasti Velenjski grad.¹⁶ Šele iz leta 1643 imamo konkretno sporočilo, ki govori o dvakratnem napadu Turkov na grad. Naskakovalci pri tem niso imeli uspeha, zato so se zadovoljili s tem, da so opustošili naselbino. Janisch, ki nam o tem dogodku pripoveduje,¹⁷ žal ne navaja podrobnejših podatkov niti ne citira vira, iz katerega je črpal.

Enako tavamo v temi, ko skušamo ugotoviti vlogo velenjskega gradu ob kmečkih uporih, zlasti ob velikem puntu l. 1635. Upor se je bil pričel v Spodnji Savinjski dolini na posestvih Feliksa Schrattebacha, nato se je razširil po Zgornji Savinjski dolini, od tam pa je pljusnil v Šaleško dolino, kjer so uporni kmetje zavzeli, oplenili in razdejali skoraj vse gra-

Sl. 1. — Nagrobnik velenjskega gospoda Hansa Wagena Wagensberškega, vzdian v p. c. Matere Božje v Velenju — foto I. S.

dove, med njimi tudi Šoštanj, Turn in Šalek. Le grad v Velenju se je s svojimi hlapci uspešno ubranil uporniškega naskoka,¹⁸ kar ni čudno, saj je bil izredno dobro in za svoj čas moderno zavarovan in utrjen.

Za gradbeno genezo gradu pa nam zgodovinski viri posredujejo še nekaj podatkov. Tako je bila l. 1528 na Velenjskem gradu cerkvena vizitacija, ki je ugotavljala stanje v kapeli. V protokolu o tej vizitaciji je med drugim beležka o takratnem lastniku gradu Francu Lichtenberškem, ki da je bil izjavil, naj škalski župnik k njemu ne prihaja več maševat, marveč naj maše bere kar doma. Iz neke poznejše listine izvemo o priči, ki je protokolarno izjavila, da je bila v gradu nekdanja tudi kapela »sv. Kristusa«¹⁹ in da je v njej župnik še za časa lastnika Franca Wagenškega²⁰ iz prijaznosti bral mašo²¹. Iz 16. stol. je tudi listina, ki govori o sporu med lastnikom velenjskega gradu Balthasarjem Wagenom in ljubljanskim škofom Konradom zastran pravic do podružnice B. V. Mariae v Velenju. V listini z dne 10. decembra 1574 se Wagen pritožuje deželnemu knezu zaradi škofovih obtožb, vmes pa med drugim opominja, da so cerkveni podložniki že od nekdanj, tako kot zdaj, opravljali delo v apnenici in na gradu, ne da bi se bil kdo kdajkoli zaradi tega pritoževal, saj taka robota pridi tako njim kot njemu, če bo kdaj v nevarnih časih potrebno pribežališče.²² Ta podatek za nas ni zanimiv samo zato, ker nam kaže na napetost med več ali manj protestantsko usmerjenim plemstvom tistega časa in duhovništvom,²³ marveč predvsem zato, ker določno opozarja, da so grad takrat in tudi že poprej temeljito preurejali in prezidavali. Kot bomo pozneje videli, je grad res prav v tem stoletju doživel pomembne adaptacije, ki so mu dale več ali manj današnjo podobo in značaj.

Podrobno preučevanje virov v raznih arhivih bi nedvomno razkrilo še nekatero podrobnost, ki bi nas tu utegnila zanimati. Imamo pa tudi opis gradu iz preteklega stoletja, delo štajerskega leksikografa Janischa,²⁴ ki je tako mikaven, da ga tu prevedenega v večjem izvlečku povzemamo:

»Grad leži na 210 čevljev (66,4 m) visokem, pogozdenem griču, s katerega je čudovit razgled. Pogled se nam odpira sicer le v prekrasno Šaleško dolino, toda tu nas pritegne mikavna kopica gradov in cerkva ob vznožjih gora z mogočnim ozadjem veličastnih gorovij... Grad sam, ki ga obdaja močno, z bršljanom poraslo obodno zidovje, tvori nepravilen pravokotnik. Je masivna, starodavna, na skalo postavljena stavba s klastro debelimi zidovi, dve nadstropji visoka. Čeprav je že hudo star, je še dobro ohranjen. V obodnem zidovju so trije okroglo grajeni stražni ali obrambni stolpi, opremljeni z majhnimi, komaj 1—2 kvadratna čevlja velikimi okeneci, ki so služili za obrambo. Zahodno od gradu ob obodnem zidovju je grajska kapela s (prazno) grobnico in letnico 1660. To kapelo so pač zgradili dosti pozneje od gradu. Zahodno od gradu naj bi v prejšnjih časih baje držal podzemni hodnik proti gradu. Grad ima 24 sob, viteško dvorano (na zunanji strani balkon), sprejemno dvorano, majhno in veliko jedilnico ter knjižnico. V spodnjih prostorih gradu so samo kleti z železnimi vrati. V kletnih prostorih pod viteško dvorano je najti tudi gladovalni jašek, ki je precej globok in v katerem je svojčas pač tičal prenekateri ubogi obsojenec. Dovozna vrata, zgrajena v obodnem zidovju, držijo na

prvo dvorišče in na prosto okoli gradu. Do vhodnih vrat v prvem nadstropju gradu držijo na zahodni strani stavbe narejene stopnice. Da bi velikih železnih vhodnih vrat ne bilo treba zmeraj odpirati, imajo na sredi 1 m veliko odprtino, skozi katero lahko ljudje vstopajo in izstopajo. Grad je znotraj imenitno opremljen. Tu je veliko umetelnega, starodavnega in dragocenega pohištva iz 14. in 15. stol. V dveh sobah je videti tudi starinske peči. V viteški dvorani visi na stenah vse polno starega orožja, mečev, opreme in oklepov iz omenjenega časovnega razdobja. Na južni strani, zunaj gradu, je 55 m globok vodnjak, iz katerega je mogoče s pomočjo velikega železnega vztrajnika črpati vodo. Obstaja tudi 26,5 m globoka cisterna. Še pred nekaj leti se je prišlo v grad preko dviznega mostu, ki so ga sedaj zamenjale stopnice. Za vrtom na južni strani gradu se razprostirajo lepi parki, vzhodno od njih pa je v gozdu skrita ledenica s stožčasto streho.»

S tem opisom zgodovina umolkne. Naloga bodočih raziskovalcev bo, da jo podrobneje raziščejo, mi pa bomo preostale, za nas važne podatke, strnili v poglavju o gradbeni genezi gradu.

II. OPIS

Velenjski grad stoji na nizkem, komaj dobrih 66 m visokem griču (n. v. 445 m), ki se vzdiguje jugozahodno od istoimenske naselbine v dolini reke Pake. Dostopen je z več strani — po dveh peš poteh in po širši

Sl. 2. — Pogled na velenjski grad z južne strani, februar 1969 — foto V. B.

avtomobilski poti, ki ovije grič in se približa gradu z zahodne strani. Postavljen je na živo skalo na skrajnjem severovzhodnem robu zleknjenega platoja, ki se na severni, vzhodni in južni strani dokaj strmo spušča proti dolini, proti zahodu pa je odprt (slika 2). Na tej strani sta danes urejena dva dostopa do grajskega kompleksa, eden skozi vhodni stolp, drugi preko lesenega mostovža in nato skozi vrata v obzidju.

Današnja glavna pot drži preko platoja, ki je delno urejen kot park. Osrednji del platoja je nekoliko privzdignjen ter s treh strani oprt z eskarpo. Od gradu je ločen z globokim obrambnim jarkom, ki je deloma zasut. Glavni dostop v grad skozi okrogli vhodni stolp je zato danes v isti ravnini s potjo, ki je speljana južno od privzdignjenega dela platoja.

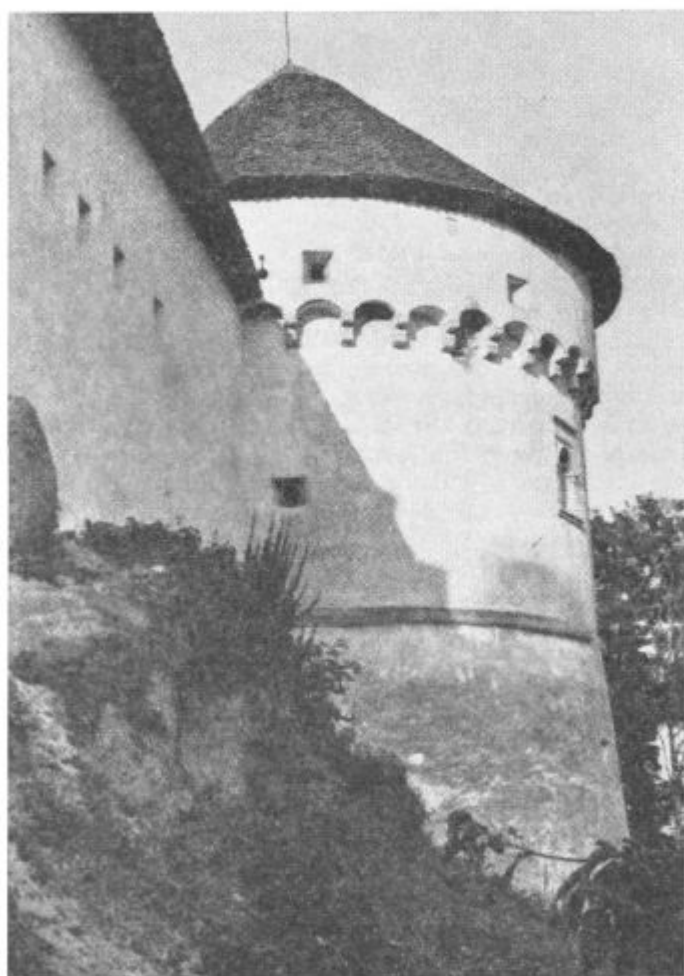
Velenjski grad ima dve poglavitni sestavini, ki se že na prvi pogled ločita: palacijsko jedro in obzidje z obrambnimi stolpi. Obzidje ima obliko nepravilnega peterokotnika ter je okrepljeno z dvema stolpičema, dvema polstolpičema in mogočno rondelo na vzhodni strani. Vhodni stolp je na južni strani. Je okrogel, dvonadstropen ter pokrit s stožčasto streho. Okna v prvem in delno drugem nadstropju imajo polkna ter so po vsem videzu mlajša, mimo njih pa sta v pritličju ohranjeni še dve, danes delno zazidani pravokotni strelni lini, v drugem nadstropju pa je manjša štirikotna lina v kamnitnem, neprofiliranem okviru, ki je še prvotna. Stolpič ima bogat, polkrožno sklenjen portal z bogato renesančno profilacijo in ravno preklado. Portal je iz peščenjaka, na njem pa je vklesana letnica 1558. Sklepni ščitec na temenu sklepnega loka je gladek, a nekdanja nedvomno heraldična poslikava je uničena. Vratnice so stare, lesene, vendar ne prvotne. Zapirajo se z zapahom.

Skozi ta portal oziroma vhodna vrata stopimo v široko, obokano vežo, od koder pridemo na prvo dvorišče, razen tega pa držijo od tod stopnice v prvo nadstropje prizidka, s katerim je stolp povezan. V pritličju prizidka so kletni prostori, v njegovem prvem in drugem nadstropju, ki tvorita z nadstropjem v stolpu enoto, pa so stanovanjski prostori. Ti prostori v stolpu so bili nekdanj obokani, pred nekaj leti pa so zaradi stanovanjskih potreb oboke odstranili in napravili navadne ravne strope.

Prvo dvorišče, na katerega pridemo iz stolpne veže, je na jugu zamejeno z obrambnim zidom, na severu pa z eskarpo platoja, na katerem je postavljena gmota osrednjega grajskega objekta. V nadzidanem delu obrambnega zidu so prebita novejša široka vrata, ki drže v garažo. Garaža je urejena v prvem nadstropju stavbe, prislunjene na zunanji, južni strani k obzidju, v njenih spodnjih prostorih, dostopnih z zunanje strani, pa je danes mizarska delavnica. Zob v zidu malo dalje od garažnih vrat opozarja na možnost, da je tu nekoč manjši prečni zid ločeval prvo dvorišče od notranjega dvorišča in tako eventualnemu napadalcu postavljajl novo oviro. V nenadzidanem delu obrambnega zidu so ohranjeni nadzidki, ki pa niso prvotni.

Kjer se južno obzidje v ostrem kotu zalomi proti severu, se na notranji strani prislanjata nanj dva pritlična objekta in sicer že omenjeni južni prizidek ter vzhodni prizidek, ki ju v kotu sklepa mogočna, dvonad-

stropna rondela (slika 3). Prizidka imata dvokapno, z opeko krito streho, na koncih pa se končata s stopničasto zalomljenima zatrepoma, ki segata iznad slemena. Južni prizidek je manjša stavba, ki tvori v tlorisu nepravilen, vzdolžno razpotegnjen pravokotnik. V notranjščini ima banjasti obok s sosvodnicami, v južni strani pa so stara, šele jeseni 1968 znova odprta okna. Stavba je prvotno po vsej priliki služila za shrambo, danes pa je v njej urejeno gostišče. Vzhodni prizidek je večjih razsežnosti. Sestavljen je iz dveh delov, večjega starejšega in manjšega mlajšega. Oba dela sta zdaj zlita v celoto, čeprav med seboj nista povezana. Njuna prvotna funkcija ni znana, kaže pa, da sta bržčas služila za shrambi. V večjem delu prizidka je bil vsaj od 19. stol. dalje hlev, danes pa je preurejen

Sl. 3. — Pogled na mogočno renesančno rondelo — foto I. S.

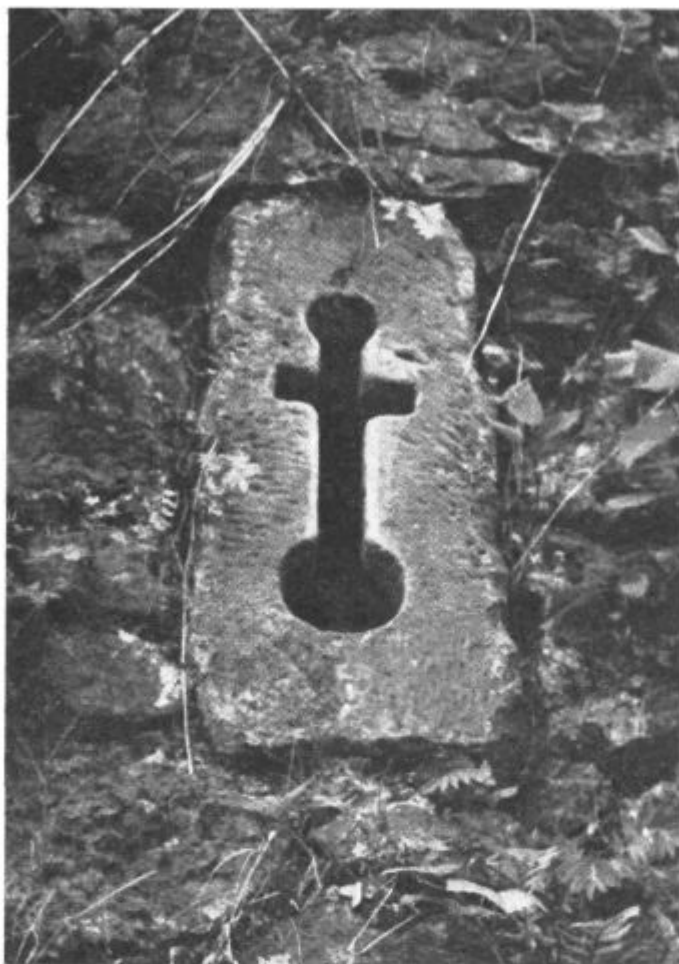
v razstavni prostor; v njem je muzejsko prezentiran mastodont, ki so ga pred nekaj leti našli v bližini Velenja. Severni, manjši del vzhodnega prizidka, kjer je danes vhod v muzejski rudniški jašek, lahko štejemo le kot pomožni prostor.

Skozi vzhodni prizidek drži dohod v rondelo. Rondela je mogočna, enonadstropna stavba krožnega tlorisa s stožčasto streho. V kleti ima dvojce manjših, pravokotnih okenskih odprtín in tri majhne strelne line ključaste oblike. Okni sta recentni, zidani iz opeke in imata ravni leseni prekladi. Očitno je, da sta nastali iz nekdanjih strelnih lin; iz odprtín so najprej odstranili kamnitni plošči z izdolbenima strelnicama, nakar so ju ustrezno razširili. Kletni del rondele je na zunanjsčini ločen od pritličja z mogočnim paličastim kamnitnim profilom, nad njim pa je v pritličju troje renesančno oblikovanih, polkrožno sklenjenih oken z bogatimi profili, poleg tega pa manjša pravokotna strelna lina. V nadstropju, ki je poudarjeno s širokim, močno izstopajočim vencem, slonečim na dvojnih kamnitih konzolah, so med konzolami vertikalne odprtine, ki so nekdanj pač rabile kot izlivnice za smolo (mašikule), na mestih pa, kjer ni izlivnih jaškov, so v vsakem četrtem polju pravokotne strelne line. Sistem je zasnovan tako, da sta med dvema strelnima linama po dve izlivnici za smolo. V jugozahodnem kotu rondele, kjer se le-ta stika z južnim obzidjem, je v vrhnjem nadstropju navadno pravokotno lino zamenjala zidana strelna lina posebne ključaste oblike.

Kletni prostori rondele služijo danes za muzejsko prezentacijo rudniškega jaška, pritličje in nadstropje pa sta za zdaj še neizrabljena. V pritličju imamo opraviti z enotnim, okroglim prostorom, ki je ravno krit. Leseni strop sloni na mogočnem lesenem balvanu in vse kaže, da je še prvoten. Tla so letos tlakovali s klinkerjem. Dostop iz pritličja rondele v nadstropje, ki je hkrati nekakšno podstrešje, je možen samo skozi odprtino v stropu po lestvi. Tu, v nadstropju, pride fortifikacijski značaj objekta najbolj do izraza. Ves stenski obod je predrt z nišami, v katerih so strelne line in izlivnice za smolo. Tla v nadstropju so bila nekdanj lesena, zdaj pa je leseni pod prelit s cementom. Prostor se prosto odpira v ostrešje, čigar konstrukcija pa ni več prvotna. Od tod drži prehod tudi na podstrešji obeh prizidkov.

Severni del obzidja z recentnimi cinami je okrepljen s stolpom in polstolpom. Polstolp je ohranjen samo v temeljih. Z zunanje strani ga opira troje prislonjenih opornih zidov, v srednjem opornem zidu pa je kot spolija vzdana iz enega kosa peščenjaka izklesana strelna lina (slika 4). Polstolp je neometan, segmentnega tlorisa in brez južne, ravne stene, tako da deluje kot izboklina v obzidju (Brüstung).

Stolp v severozahodnem kotu obzidja je ohranjen v celoti. Tudi ta je segmentnega tlorisa, pritlačen in pokrit s stožčasto, z opeko krito streho, pozidana pa je tudi njegova ravna, proti grajskemu jedru obrnjena stran. Je v celoti ometan. Na zunanjsčini stolpa so v svodnjem pasu na severni strani ohranjene tri manjše pravokotne strelne line, v zgornjem, pritličnem pasu pa so štiri novejša pravokotna okna brez profilov. Dve od teh oken imata še stare, neprofilirane kamnitne okvire. Vhod v stolp je

Sl. 4. — Poznogotska strelna lina, vzdana kot spolija v oporni zid polstolpa v severnem obzidju — foto I. S.

na notranji, dvoriščni strani. To je lep, bogato profiliran kamniten portal, ki ga sestavlja dvoje izžlebljenih pilastrov z bazama in kapitelom ter ravna preklada s profiliranim vencem, na kateri je vklesana letnica 1660. Nad preklado je leseno pretrgano čelo, v katerem je bila nekoč vkomponirana slika (ta je še ohranjena v depojih muzeja). Stolp je v pritličnem delu znotraj obokan, tako da počiva obok na dveh oprogah, med katerima je izoblikovan v nekakšno češko kapo s pravokotnim poljem na sredi. Ta prostor je pred zadnjo vojno služil za kapelo (ostanki oltarja so še ohranjeni na grajskem podstrešju), pod tlakom pa je grobnica, ki danes ni dostopna.

V obzidju, ki oklepa grad na zahodu in ki je prav tako okrašeno z recentnimi nadzidki, je naposled v temeljih ohranjen še en polstolp, ki je v osnovi povsem enak polstolpu na severni strani. Razloček je le v tem, da je ta polstolp manjši in da so tudi njegove stene skoraj za polovico tanjše. Oba polstolpa se namreč z debelino svojih zidov prilagajata debelini obzidja, v katerega sta vpeta, obzidje pa je le v svojem severnem in severovzhodnem delu močno ca. 100 cm, povsod drugod pa samo po 60 cm.

Jedro gradu se vzdiguje za ca. 6 m iznad nivoja obzidja. Tvori ga nepravilen peterokotnik, ki se po obliki skoraj približuje nepravilnemu četverokotniku z zalomljeno severno steno. Iz gmote jedra raste na jugozahodni strani mogočen dvonadstropni, okrogli stolp, na jugovzhodni strani pa se prislanja k osrednji stavbi vitek štirioglat stolpič. Zunanjščina gradu ali bolje njegovi arhitekturni detajli kažejo na to, da so grad večkrat prezidavali in preurejali. Posebno zgovorna so po tej plati okna (gotška, renesančna, psevdohistorična itd.), pričevalni pa so tudi razni pomoli, konzole itd. Poglejmo si najprej stene:

Zahodna stena palacija je edina stena, ki pretežno ni ometana in zato razločno kaže svojo strukturo. Gradnja je neenotna, neurejena, le severni rob je iz šivanih oglov, ki jih tvorijo grobo, nepravilno obsekani kamni. Ta šivani rob je tudi edino, kar na zunaj razodeva, da je ta del objekta utegnil nastati že v gotski dobi. V zidu so sledovi številnih prezidav, ki se kažejo v raznih polnilih in neenovitem materialu. Fasada ni enotna. Njen desni del, kjer je prebit novejši vhod v notranjost grajskega objekta, je za nadstropje višji od levega dela fasade. Ta del zidu je v nasprotju z levim delom tudi ometan, tako da njegova struktura ni evidentna. Spodnji pas levega dela je brez vsakih odprtín. Okna se pokažejo šele v višini nadstropja, ki je pravzaprav pritličje (nivo notranjega dvorišča je za nadstropje višji od nivoja zunanjega dvorišča), v katerem so grajske kleti. Okenske odprtine so štiri, a vse so sekundarne. Imajo kamnitne, baročno profilirane okvire. V zgornjem pasu je troje manjših oken, ki so sicer brez kamnitnih okvirov, a vendar utegnejo biti starejša od prejšnjih. K desnemu ometanemu delu fasade tik ob okroglem jugozahodnem obrambnem stolpu je v pritličnem pasu prislonjeno novejše betonsko stopnišče, nato pa sledi v vsakem nadstropju po eno okno z baročno profiliranim okvirom. Levo od pritličnega okna je manjša odprtina, ki so jo doslej šteli za svetlobno odprtino, a se je pri podrobnejši preiskavi izkazala kot strelnica. Desno od pritličnega okna je že omenjeni novejši vhod.

Plašč okroglega dvonadstropnega jugozahodnega obrambnega stolpa, ki je nekdanj pač imel funkcijo bergfrida, je v glavnem nezanimiv. Vse odprtine na njem so rezultat temeljitih prezidav v 19. stol. in so zato brez vsake historične pričevalnosti. Mnoge prvotne odprtine so zazidane (od nekdanj treh okenskih odprtín v pritličju stolpa je ostala nezazidana samo ena), druge pa so tako predelane, da onemogočajo vsako datacijo. Zgovornejši pa sta zato dve trojni konzoli s ščitcema, na katerih sloni balkon. Konzoli sta kamnitni in istega tipa, kot jih srečamo tudi drugod po gradu, s svojim profilom pa odločno kažeta na čas svojega nastanka v prvi polovici ali sredi 16. stol. Stolp je ometan, tako da nam tudi struktura zidu

ne more nuditi nobenih opornih točk, ki bi omogočile njegovo preciznejšo opredelitev.

Ometana je tudi južna stena gradu. Na mestih, kjer se je omet odlučil, se kaže njena heterogena sestava, saj najdemo tu poleg opečnih polnil tudi kamnitno zidavo z izrazito težnjo po plastenju, ki je bila pred leti vzrok tezi, da je v tej steni iskati ostanek prvotnega romanskega gradu. Okna so razporejena popolnoma neenakomerno in v neravnih vrstah, kar že na prvi pogled kaže, da je današnja podoba stene rezultat številnih prezidav. Večinoma imajo kamnitne okvire z baročnimi profili, eno izmed njih pa je celo gotsko, s posnetimi robovi. Na desni strani fasade je tudi manjši pomol (Erker), ki sloni na enostavnih zidanih konzolah in je po vsej priliki mlajšega izvora.

Sloki štirioglati stolpič, ki sklepa jugovzhodni del palacijske zasnove, ne kaže nobenih posebnosti, če ne štejemo ostanka kamnitnega okvira baročnega okna v prvem nadstropju na njegovi južni strani. V zobu, ki ga tvori stolpič ob stiku z vzhodnim delom palacijeve obodne stene, je v stolpiču prebit novejši izhod, ki skozi klet v stolpiču pripelje v kletne prostore vzhodnega grajskega trakta.

Vzhodna in severna stena palacija sta iz enega liva. Tudi tu struktura zidu zaradi ometa ni razvidna. Ta stena je med vsemi najbolj pričevalna. Spodnji pas je sicer brez odprtin, zato pa je takoj v višini kleti ohranjen niz značilnih okenc, ki so vsa še gotskega izvora in nam torej lahko služijo kot opora pri dataciji nastanka tega dela gradu. Okenca imajo okvire iz peščenca s posnetimi robovi in osvetljujejo kletne prostore. Nad njimi je niz novejših oken pravokotne oblike, ki po velikosti ustrezajo poznogotskim oknom in torej utegnejo skrivati za lesenimi okviri stare gotske elemente. Okna v nadstropju so deloma pravokotna, deloma pa sklenjena s segmentnimi loki. Tik pod vrhom stene je še niz manjših ovalnih oken, ki osvetljujejo podstrešje. Pozornost na tej steni vzbudi to, da se stena nad novejšimi okni v nadstropju rahlo zalomi, kar nam vzbuja misel, da so ta del palacija nekoč povišali. Kar zadeva starejše elemente v steni, pa velja opozoriti še na zanimivo, zelo grobo klesano stensko odprtino trikotne oblike, ki je povezana s kletjo severnega krila palacija. Prvotni namen te odprtine ni evidenten. Na severnem delu te stene je tudi še zidan pomol, ki tako kot pomol okroglega jugozahodnega stolpa sloni na trojnih kamnitih konzolah. Vrhnji del pomola je bil bodisi pozneje pozidan, ali pa v času renesanse korenito predelan. Poleg nezanimivega baročno profiliranega pravokotnega okna na prednji strani pomola sta namreč ob njegovih straneh ohranjeni dve izredno lepo oblikovani renesančni okenci, ki sta danes zazidani (slika 5). Razen tega se je na robovih pomola delno ohranila tudi stara poslikava v obliki šivanih oglov.

Severna stena se priključi na zahodno steno z rahlim zamikom, v katerem je nameščeno zidano stopnišče. Ob stopnicah je zidana ograja, na ograji pa slonita dva oktogonalna stebra s pravokotnima bazama, ki nosita pultasto streho. Tu je prvotni dostop v notranjost gradu. Vhod je nameščen dokaj visoko, sestavlja pa ga kamniten portal z lesenimi, močno

Sl. 5. — Zazidano renesančno okno v pomolu na severni steni grajskega jedra
foto V. B.

okovanimi vratnicami, v vratnicah pa so tudi posebna manjša vrata za enega moža. Portal je kamniten, polkrožno sklenjen in ima posnete robove. Pred njim je na vrhu stopnic manjši pravokoten in križnogrebenasto svoden predprostor. Obok raste direktno iz stene, v svojem jugozahodnem delu pa se naslanja na mogočno dvojno kamnitno konzolo, katere prvotna funkcija ni ugotovljena (slika 6).

Skozi portal pridemo najprej v majhno vežo, ki se na svoji južni strani odpira na arkadno dvorišče. Prehod tvori polkrožno sklenjen, kamniten slavolok s posnetim robom. Veža dobiva svetlobo skozi okence na severni strani. Na vzhodni strani je v steni iz enega kosa izklesana kam-

Sl. 6. — Dvojna renesančna konzola s ščitcem ob prvotnem dostopu v grad
foto I. S.

nitna strelna lina (slika 7), poleg nje pa še majhna pravokotna niša. Novejši potlačeni banjasti strop, ki je skušal imitirati obok in je prekrival vežo, so februarja 1969 odstranili, tako da je znova prišel na dan prvotni ravni leseni strop (slika 8).

Drugi dostop v grad drži preko že omenjenih nizkih betonskih stopnic, nameščenih ob okroglem, jugozahodnem ogelnem stolpu. Tik ob stolpu so tudi preprosta vrata, ki nas skozi manjšo vežo in še ena vrata pripeljejo na grajsko dvorišče. Prva vrata so novejša, imajo navadne lesene podboje in preproste vratnice, vrata na dvorišče pa imajo preprosta kamnitna podboja z ravno preklado, vratnice pa so stare, kovane.

Dvorišče tvori nepravilen trapez in je tlakovano z rdečim kamenjem. Na zahodni, severni in vzhodni strani ga obdajajo arkade, ki obteka

Sl. 7. — Renesančna strelna lina v vzhodni veži — foto V. B.

poslopje v vsej njegovi višini, južna stran pa je prosta (slika 9). Na njej je v nivoju prvega nadstropja vzdana kamnitna napisno-heraldična reliefna plošča, ki je spričo odmaknjenosti ni mogoče razbrati, vzdati pa si jo je dal Karel Adamović, ko je l. 1858 prišel grad v njegovo posest.

Arkade počivajo na nizkih, toskanskih stebričih. Arkadni hodniki so v pritličju in nadstropju svodeni s križnimi, grebenastimi oboki ter tlakovani z opečnimi tlakovci. Pod arkadami ob severnem traktu je kamniten vodnjak. Z dvorišča se odpirajo dostopi v vse pritlične prostore, obenem pa drži od tu stopnišče, prislonjeno k zahodnemu arkadnemu traktu, v prvo nadstropje poslopja. V tleh pod severnim arkadnim traktom je z lesenim pokrovom zakrita odprtina, skozi katero so zgrajene stopnice v klet.

Pritlični prostori so nekdam po vsej priliki služili izključno za kleti. V vzhodnem traktu sta dva samostojna kletna prostora. Z arkadnim hodnikom ju povezujeta originalna poznogotska kamnitna portala s kovanimi, železnimi vratnicami. Prostora sta tlakovana s klinker opeko, prekrivata pa ju kamnitna grebenasta oboka, ki nista prvotna. Ne rasteja namreč iz stene, marveč iz mogočnih zidanih polslopov, prislonjenih v kote prostorov, na sredi pa ju opirata mogočna, zidana slopa. Zahodni, zunanji

steni obeh kleti sta kompaktni in brez oken (recentno okno v južni kleti so leta 1968 zazidali), zato sta prostora osvetljena skozi vzdolžno podolgovata, bogato profilirana gotska okenca na dvoriščni strani. Oba prostora sta danes povezana z novejšim, polkrožno sklenjenim prehodom.

V južnem kotu zahodnega trakta je portal, ki skozi vežo in novejši prehod drži na prosto. V veži je tudi dostop v pritlični prostor masivnega jugozahodnega ogelnega stolpa. Tla v veži so opečna, ravni, ometani strop pa sloni na mogočnem brunu. Na zunanji, južni strani veže je v zidu manjši, danes zaprti prostor, v katerem je stranišče, nekdanj pa je bila to strelna niša. O tem priča že omenjena zidana strelna lina, ki služi kot svetlobna reža. Veža, ki je bila nekdanj bolj ali manj pravokotna, ima danes v tlorisu obliko črke L; v njej so namreč pozidali manjšo sobo, ki je dostopna iz prostorov v južnem traktu gradu. Vrata, ki držijo v stolp, so

Sl. 8. — Pogled z dvorišča v vhodno vežo pred odstranitvijo lažnega oboka
— foto V. B.

nezanimiva, novejša. Prostor v notranjosti stolpa je okrogel, predrt s tremi velikimi okenskimi nišami. Srednja med njimi še služi za okno, stranski dve pa sta z zunanje strani zazidani in ju uporabljajo kot stenski omari. Tla so lesena, strop pa je raven, lesen in počiva na dveh mogočnih tramovih. V prostoru je danes radio-amaterski klub.

V pritličju južnega trakta je šest manjših sob, ki jih razmejujejo različno debeli zidovi, nosilni (prvotni) in predelni (recentni). Vsi prostori, razen prej omenjenega skrajnjega, zahodnega, pozidanega v veži pred stolpom, imajo lesene pode in so banjasto obokani. Okna se odpirajo de-

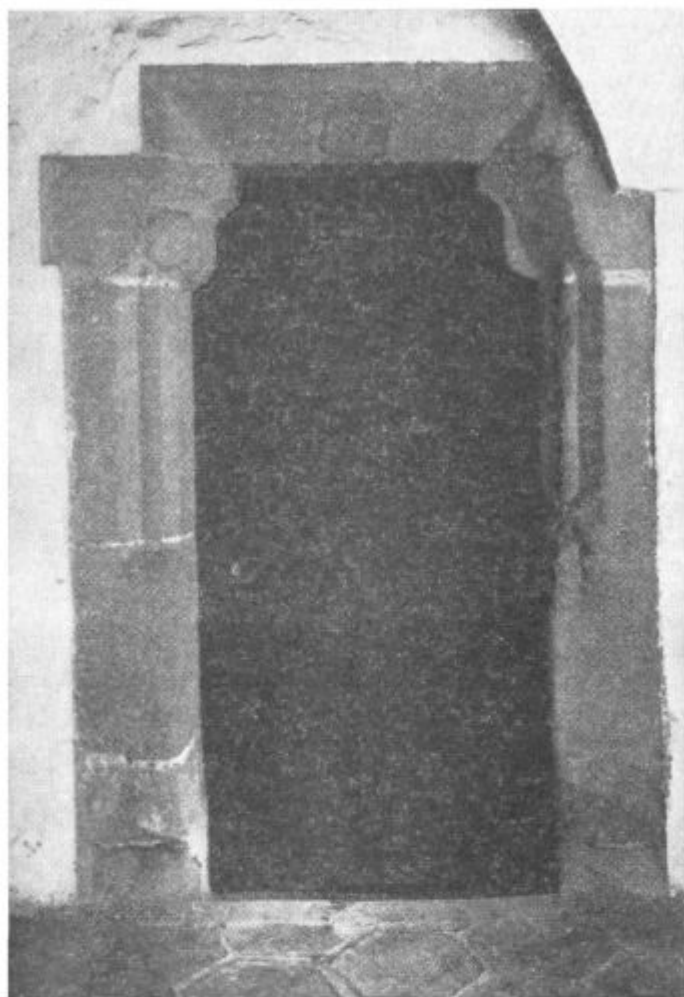

Sl. 9. — Pogled na grajsko dvorišče, februar 1969 — foto V. B.

loma na zunanjo, južno stran, deloma na dvoriščno, severno stran. Na južno stran se odpirajo štiri okna (eno med njimi je še gotsko), na dvoriščno stran pa dve. Danes drži v te prostore z dvoriščne strani troje vrat, od katerih so ena predelana gotska, druga renesančna in tretja novejša.

V vzhodnem traktu pritličja sta dva večja prostora, od koder je dostopna tudi sobica v jugozahodnem ogelnem stolpiču. Današnji dostop v ta trakt izvira iz novejšega časa, ko so prebili steno v severozahodnem oglu dvorišča, nekdanj pa so bila vrata bržčas v jugozahodnem kotu trakta, o čemer priča na notranji strani zidu za moža visoka stranska niša z dvema stopnicama, ki se slepo končata. Prostora v tem traktu sta predeljena z močnim opečnim zidom in obenem povezana z ustreznim prehodom. Prvi prostor (severni) ima lesen pod in raven, lesen strop novejšega izvora, drugi ima prav tako lesen pod, prekrit pa je z banjastim opečnim obokom. Oba prostora sta osvetljena z zunanje strani.

V severnem traktu so danes poleg vhodne veže še trije prostori. Prvi (od leve proti desni) je sorazmeroma majhen. Vanj drži originalen kamniten gotski portal z bogato profilacijo, valutastimi rameni in ravno preklado. Na posnetem robu preklade v temenu je kamniten ščitec z mojstrskim znakom, enako pa je s ščitcem okrašen tudi levi podboj v ramenu iznad paličastega profila (slika 10). V prostor se spustimo po dveh stopnicah navzdol, ker je pod nivojem dvorišča. Tla v njem so cementna, obok pa je banjast. V prostoru je tudi niša s strelno lino, ki je nekoč varovala vhodno vežo. Niša je bila zazidana in ponovno odprta februarja 1968. Na severni strani je manjše okence.

Sl. 10. — Poznogotski portal z originalnimi vratnicami v severnem traktu grajskega jedra — foto V. B.

V preostala dva prostora držijo z arkadnega hodnika novejša vrata. Prvi prostor je ločen od drugega s tanjšo predelano steno, ki je očitno recentna in nima nosilne funkcije. Tla v obeh prostorih so navadna, lesena, stropi so ravni, ometani in verjetno znižani. V levem od obeh prostorov je strop okrepljen s traverzami, v desnem ga nosi oproga. Svetlobo dobivata oba prostora s severne, zunanje strani. Po že omenjenih stopnicah v tleh severnega arkadnega hodnika pridemo v klet. Klet se razprostira pod vzhodnim traktom in delom severnega trakta. Pod vzhodnim traktom sta dva prostora, pod severnim eden. Kletna prostora v vzhodnem

traktu deli močan zid, v katerem je tudi prehod, ki oba prostora povezuje. Tla so v obeh prostorih iz splane zemlje (nivo južne kleti je nekoliko nižji), obok pa je v južnem prostoru grebenast, kamniten, počivajoč na močnih, kamnitih polslopih, prislonjenih v kote kleti, v severnem prostoru vzhodnega trakta pa je opečen, oprt prav tako na zidane opečne polslope, obenem pa na močan čokat slop v sredini prostora. Iz južnega prostora so leta 1968 ponovno prebili nekaj zazidani prehod v manjši štirikotni kletni prostor pod jugovzhodnim stolpičem, od koder pridemo danes skozi ozka novejša vrata na plano.

Iz severnega dela kleti pod vzhodnim traktom drži prehod v še nekoliko niže ležečo klet pod severnim traktom, v katero se spustimo po nekaj nizkih, lesenih stopnicah. Ta klet je ozka in dolga ter na dveh notranjih straneh, zahodni in južni, vsekana v živo skalo. Ob južni strani je tudi v steno vsekana, obzidan globok jašek, na katerega dnu je voda. Kletna tla so iz splane zemlje, obok pa je banjast, opečnat. V prostoru so še ohranjena stara hrastova ležišča za sode.

Vse kleti dobivajo svetlobo skozi majhna, pravokotna gotska okenca na zunanjih stenah. Okenca imajo kamnitne okvire s posnetimi robovi, profili pa niso pri vseh povsem enaki. V severnem prostoru je opozoriti še na majhno trikotno lino, ki je nekoč utegnila služiti za strelnico in o kateri smo govorili že ob opisu zunanjščine gradu. Prostori služijo danes predvsem za shrambo kuriva.

V južnem in zahodnem traktu grad ni podkleten. Kletni prostor obstaja samo še v velikem jugozahodnem obrambnem stolpu. Vanj se pride od zunaj, nekaj pa je bil bržčas dostopen samo skozi odprtino v stropu. Prostor preurejajo in bo služil posebnim namenom.

Stopnice, ki drže v nadstropje, so postavljene v kotu arkad na severozahodni strani dvorišča. Stopnice so kamnitne in imajo široko zidano ograjo, krito s kamnitimi ploščami. V prvem nadstropju so urejeni muzejski prostori. Vanje drži z arkadnega hodnika več vhodov, ki so deloma starejši z baročnimi kamnitimi okviri, deloma navadni, mlajši. Vratnice v baročnih vhodih so še pristne, a so žal v celoti neustrezno prepleškane. Kot značilnost bi omenili samo to, da nadstropje v različnih traktih nivojsko ni izravnano. Severni trakt je nekoliko nižji od obhodnega arkadnega hodnika, južni pa je kar za več stopnic višji. Na nivojske razlike pa naložimo tudi v traktih samih. Stara oprema prostorov se večinoma ni ohranila, če pri tem odštejemo dvoje dvostranskih vrat v južnem traktu. Ta vrata so namreč izredno bogato intarzirana v obliki arabesk ter predstavljajo v našem umetnostnem gradivu izredno redek in kvaliteten primer renesančne grajske opreme. V veliki južni dvorani je ohranjen tudi še stari strop z mogočnim nosilnim tramom, stara stropa pa srečamo nato tudi še v obeh nadstropjih jugozahodnega obrambnega stolpa. Tako kot v dvorani sta bila žal tudi tu zaradi namestitve razsvetljave neustrezno preoblečena.

V dve nadstropji sega samo južni trakt, ki je danes tudi muzejsko urejen. V ravnini drugega nadstropja južnega trakta so podstrešni prostori ostalih traktov. Ogled podstrešja je informativen samo v severoza-

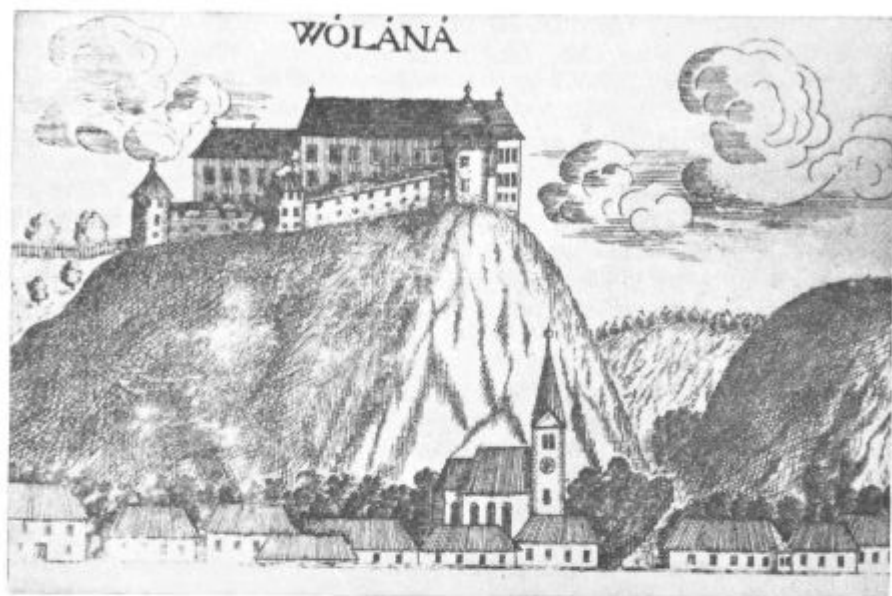
hodnem delu. Vrhnji niz oken na zahodni steni se namreč tu sklenjeno nadaljuje tudi na južni steni, lepo pa je viden tudi na vzhodni, danes z dvorišča skriti strani zahodnega trakta. Na tej strani so v okenskih odprtinah še ohranjeni kamnitni okviri z zelo rahlo posnetimi robovi, ki datirajo nastanek tega dela stavbe v prvo polovico 16. stol. Ker pa sta taki okni tudi še v severovzhodnem kotu zahodnega trakta, je v tem dokaz, da so vrhnji severni del palacija šele pozneje toliko razširili, da je segel prek platoja med stopniščem in vhodnimi vrati v grajski kompleks. Ko so na notranji strani gradu pozidali arkadne hodnike, so morali vzdigniti celotni strešni stol nad zahodnim traktom, da so lahko ves kompleks prekrili z enotno streho. Okna v vzhodni steni zahodnega trakta so zato vidna samo še na podstrešju.

III. UPODOBITVE

Velenjski grad v preteklih dobah ni bil pogosto upodobljen. Med znano serijo Klobučaričevih skic za zemljevid notranje avstrijskih dežel iz let 1603 do 1605 velenjskega gradu ne najdemo. Prvič je bil, kolikor vemo, upodobljen šele v Vischerjevi knjigi gradov: »Topographia Ducatus Stiriae« iz leta 1681. V tej seriji bakrorezov pa je velenjski grad, če pravilno domnevamo, upodobljen kar dvakrat. Prvo risbo, ki nosi naslov »Wallan«, je vrezal v baker znani Valvasorjev bakrorezec A. Trost in nam kaže pogled na grad s severovzhodne strani (slika 11). Posebna značilnost te upodobitve je v tem, da nam kaže severni polstolp, ki je lociran med današnjo kapelo in renesančno rondelo, še pokrit, razen tega pa je na bakrorezu med današnjo kapelo in tem polstolpom še manjši stolpič, ki je

Sl. 11. — A. Trost, Velenjski grad, bakrorez iz Vischerjeve knjige »Topographia Ducatus Styriae«, 1681

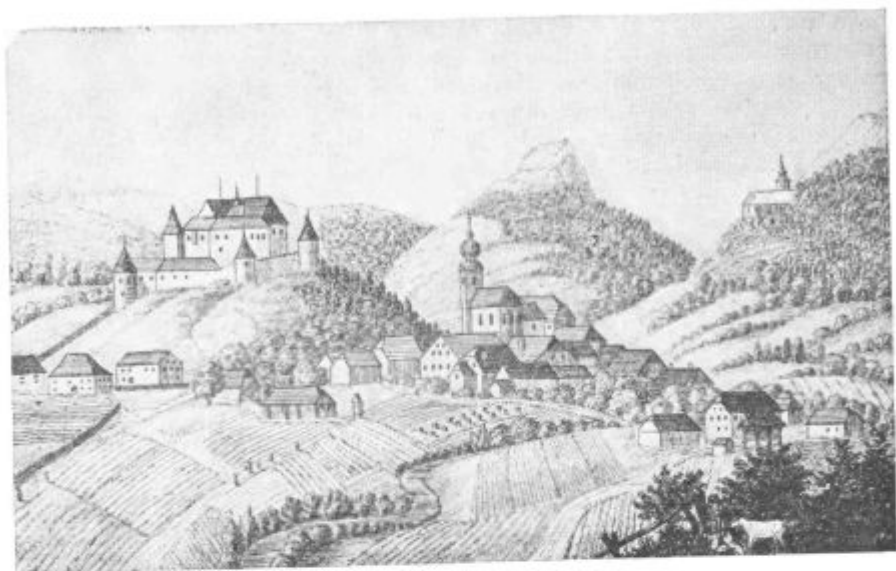
Sl. 12. — Neznani bakrorezec, Velenjski grad, iz knjige »Topographia Ducatus Styriae«, 1681

po vsem videzu lesen in ki danes ni več ohranjen. Ob vznožju gradu je na tej sliki upodobljeno staro Velenje s p. c. MB.

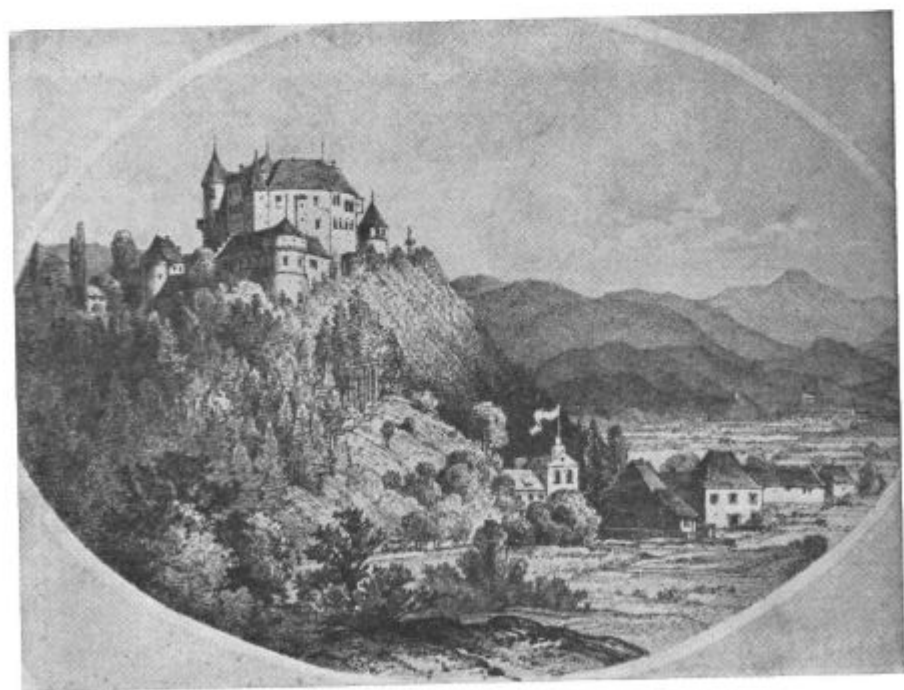
Drugi bakrorez, ki je bil prav tako objavljen v Vischerjevi topografiji, nosi naslov »Wölänä«, kar bi lahko slovensko prebrali Velene = Velenje (slika 12). Tega bakroreza doslej med upodobitvami starega velenjskega gradu niso navajali, bržčas pač zato, ker je upodobitev očitno nastala po spominu in zato grad ne kaže svoje avtentične podobe. Če se ne motimo, gre za pogled na objekt s severa, možno pa je tudi, da gre za kak drug pogled, saj je risba tako nenatančna, da jo omenjamo samo kot posebnost, ne pa kot pričevalen dokument.

Naslednjo upodobitev velenjskega gradu srečamo v znani seriji štajerskih vedut, ki jo je leta 1825 izdal v Gradcu J. F. Kaiser in ki nosi naslov: »Lithographirte Ansichten der Steyermärkischen Städte, Märkte und Schlösser« (slika 13). List, na katerem je upodobljeno Velenje, je v zvezku št. III. (mariborski in celjski okraj) ter nosi št. 59. Tudi ta litografija nam kaže pogled na objekt s severne strani, vendar v ospredju slikarjevega zanimanja ni grad, temveč naselbina, ki se kot pri Vischerju grupira okoli velenjske podružnice MB. Četrta upodobitev je povzeta iz znane edicije Carla Reicherta: »Einst und Jetzt — Album Steiermarks« (slika 14). Gre spet za litografijo, ki nam pa tokrat prvič pokaže grad z nje-gove južne strani, tako da je v ospredju objekta mogočna renesančna rondo-dela, obenem pa vidimo na desni kapelo, na levi pa vhodni stolp.

Poleg naštetih smo doslej evidentirali samo še tri stare upodobitve velenjskega gradu. Pri prvi izmed njih gre za nesignirano litografijo iz

Sl. 13. — J. F. Kaiser: Velenjski grad s severa, litografija, 1825

Sl. 14. — Litografija velenjskega gradu iz Reichertove knjižne serije *Einst u. Jetzt*

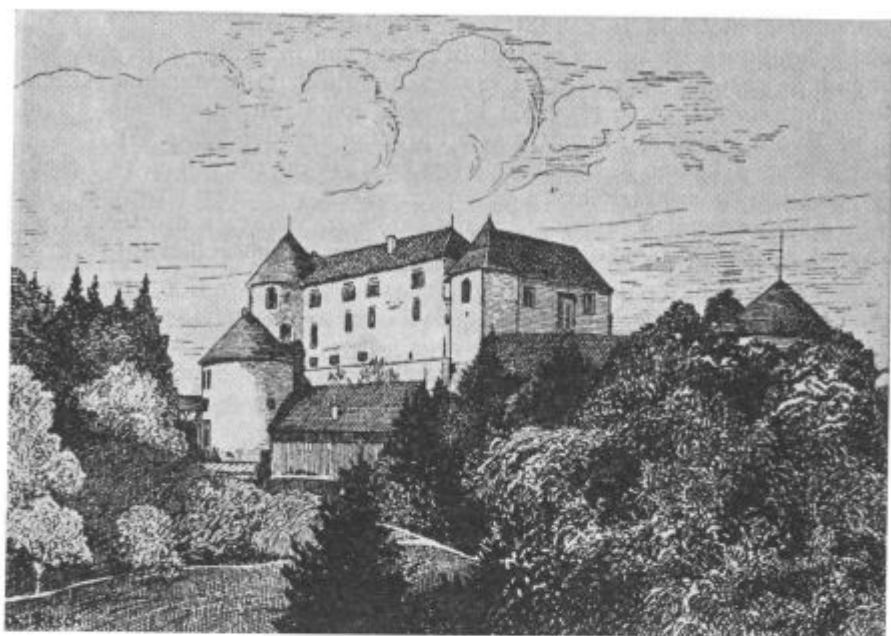
neke neznane suite, ki je nastala nekje v drugi polovici 19. stol. in ki jo hranijo v Mariboru (slika 15), pri drugih dveh pa za dve risbi, ki ju je objavil Otto Piper v svojem orisu Velenjskega gradu, ki je izšel na Dunaju l. 1910 v VIII. knjigi njegove serije »Osterreichische Burgen« (slika 16). Od zadnjih dveh upodobitev objavljamo samo eno, ki je značilnejša in ki kaže pogled na grad z južne strani.

IV. GRADBENOGODOVINSKI IZSLEDKI

Velenjski grad se omenja v zgodovini sorazmeroma pozno, namreč šele v drugi polovici 13. stol., čeprav je verjetno stal že prej. Njegova lega je namreč izrazito strateška, saj obvladuje prav tisti del Šaleške doline, kjer so se že od nekaj razcepljale poti na vse strani — na vzhodu preko Šoštanja in Zavodnjega v dolino Črne na Koroškem ter proti Zgornji Savinjski dolini, na Zahodu ob Paki proti Mislinjski dolini in Vitanju, na jugu po dolini Pirešice proti osrčju Savinjske doline in Celju. Na starejši nastanek gradu kaže tudi specifična lega naselbine Velenje, ki se omenja v virih že nekaj let prej (l. 1264) in ki se je nedvomno zavestno naslonila k vznožju zavarovane postojanke, še posebej pa velja v tej zvezi pomisliti na bližnje Škale, kjer je bil sedež prafare, kar nakazuje ne le zgodnjo urbanizacijo tega območja, marveč hkrati da misliti tudi na sočasen obstoj gospodarskih, upravnih in političnih središč na mestih, ki so nudila zadostno jamstvo za potrebno varnost gospodarja in podložnikov. Drži, da

Sl. 15. — Neznani avtor, litografija velenjskega gradu iz 2. pol. 19. stol.

Sl. 16. — Risba velenjskega gradu iz knjige O. Piper »Österreichische Burgen«, VIII. Th.

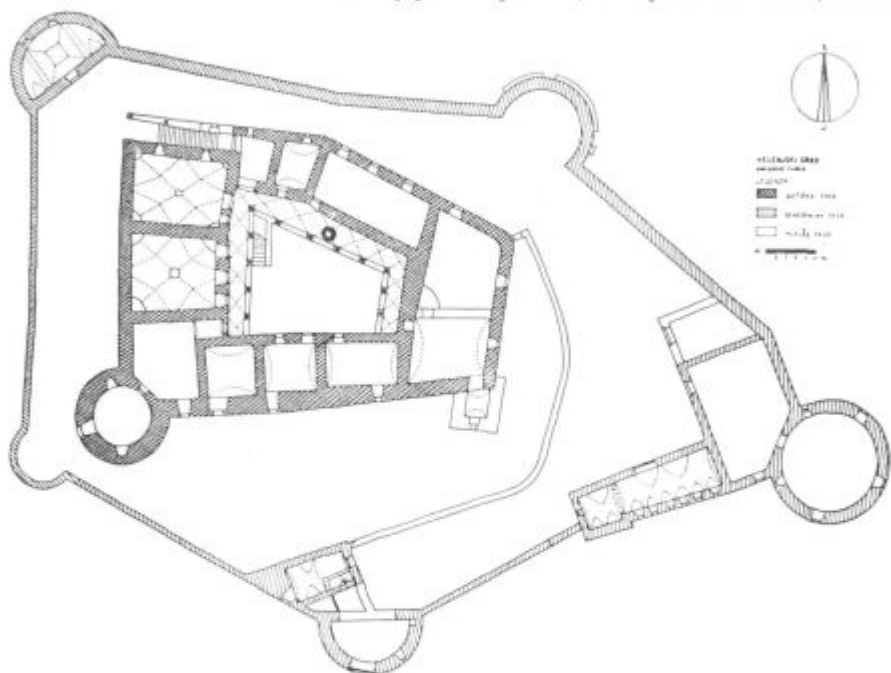
je bilo tako središče tudi v bližnjem gradu Turnu, vendar ta grad vsaj v spremenjenih razmerah visokega srednjega veka spričo svoje nižinske in nestrategske lege ni mogel obvladovati kakega širšega prostora. Kljub skopemu zgodovinskemu izročilu imamo torej zadosti elementov, ki nas opravičujejo, da stavimo nastanek prvega velenjskega gradu v dokaj zgoden čas.

Če nam služi letnica 1275 kot osnovna orientacija za datacijo nastanka prvega velenjskega gradu ante quem, pa moramo seveda odgovor o času nastanka sedanjega velenjskega gradu iskati v analizi njegove stavbne strukture ter njegovih arhitekturnih sestavin, saj lahko samo takšna analiza naša ugibanja potrdi ali zavrne. Naša naloga je torej ugotoviti, kdaj je nastal grad v svoji današnji obliki, kakšen je bil njegov zametek, kaj so mu stoletja razvoja dodala in kaj odzela.

Velenjski grad ali natančneje njegovo jedro nam kaže presenetljivo celovito podobo. Gre za kompaktno stavbno gmoto, ki je na južni strani dvonadstropna, na severni pa enonadstropna. Njeno talno in višinsko neizravnano pogojujejo nivojske razlike v terenu, zdi pa se tudi, da je grad šele sčasoma zrasel do svoje prvotne višine in da je bil nekdaj vsaj v nekaterih traktih nižji. Stavba s svojo peterokotno tlorisno zasnovo in notranjim dvoriščem kaže danes v vseh svojih bistvenih sestavinah na istočasn nastanek ali bolje na organsko rast, ki je prvotni koncept samo dopolnjevala. Ob stavbno gmoto se z jugozahodne strani prislanja mogo-

čen okrogel stolp, ki je nekdanj varoval objekt na tisti strani, ki je bila zaradi konfiguracije terena najbolj izpostavljena in hkrati dostopna, zato pa tudi še posebej zavarovana s še danes ohranjenim obrambnim jarkom. Štirioglati stolpič, ki se prislanja k stavbni gmoti na jugozahodni strani, je po izvoru mlajši in ne sodi v sklop prvotne zasnove (slika 17).

Zasnova, ki smo jo opisali, odločno kaže, da gre pri velenjskem gradu za palacijski tip gradu, kakršen se pojavi pri nas v poznem srednjem veku in ki nato postopoma preide v tip renesančnega dvorca s prostornim notranjim dvoriščem. Značilen zanj je kompakten, a nepravilen tloris, ki se

Sl. 17. — Situacija velenjskega gradu z vrisanimi gradbeno zgodovinskimi fazami; prezidave in dozidave iz najnovejšega časa niso upoštevane; risal I. S.

kar najbolj prilagaja danostim terena, strnjenost stavbne gmote in hkrati poudarjen udobnostni, stanovanjski element, medtem ko obrambne funkcije prevzame predvsem grajsko obzidje, na katerega se vežejo tudi drugi fortifikacijski objekti (stolpi, jarki itd.). Posebno značilno za srednjeveški palacijski tip gradu je, kako se potek zidovja prilagaja zemljišču, kar lahko opazujemo tudi na našem velenjskem primeru. Zunanje stene potekajo gladko in v mehkih, komaj opaznih krivuljah, znotraj pa na teh istih stenah opazimo stopničaste zamike, ki so posebno lepo vidni v tlorisu pritličja južnega trakta. Zamiki naj zunanje prilagajanje stene terenu tako uravnajo, da nastanejo znotraj prostori z več ali manj geometrično pravilno talno ploskvijo. Ker temelji nivojsko niso izravnani (nivo temeljev severnih sten je bistveno višji od nivoja temeljev južnih sten), je to čutiti

tudi v debelini zidovja, ki je na južni strani debelejša kot na severni, proti vrhu pa se povsod postopoma tanjša. Posebno močna je zlasti tudi še vzhodna notranja stena, ki doseže na nekem mestu celo debelino dveh metrov, hkrati pa je ta stena tudi najbolj neizravnana.

Prvotna okna lahko ugotovimo samo v kletih vzhodnega in delno severnega trakta, vendar je tu teren tako neizravnán, da so okenske odprtine visoko nad nivojem zunanjega dvorišča. Zahodni trakt pa, ki leži na najbolj izpostavljeni strani, je prvotno po vsem videzu dobival svetlobo sploh samo z notranje, dvoriščne strani, isto pa bo najbrž veljalo tudi za južni trakt. Kakor pa je grajsko jedro na prvi pogled povsem homogeno, tako se pri podrobnejšem preučevanju tlorisa pokaže, da je objekt kljub svojemu danes enotnemu videzu rezultat dolgoletnega razvoja, da so ga v različnih obdobjih spreminjali in prezidavali. Na to nas opozarja mali zamik v dvoriščni steni zahodnega dela palacija, dalje neizravnana črta notranjega zidu severnega krila, ki se nekako na sredi nelogično zalomi, predvsem pa tudi celotni tlorski koncept jugozahodnega dela palacija, ki ni čist.

Najstarejše arhitekturne prvine, ki jih na objektu lahko ugotovimo, so po času svojega nastanka dokaj pozne. Čeprav imamo namreč na notranji strani zahodnega palacijskega krila in na zunanji obodni steni vzhodnega ter delno južnega in severnega palacijskega krila še okna z gotskimi profili, ti profili vendarle kažejo na poznejši čas in bi jih komaj še mogli postaviti v 15. stol. Mnogo verjetneje je, da so nastali nekako v začetku 16. stol., v času torej, v katerega lahko postavimo izredno lepi kamnitni gotski portal, ki v pritličju drži v notranje prostore severnega krila. Podboji tega portala so namreč značilno paličasto profilirani, razen tega pa ima portal že ravno preklado z značilnimi ramení. Oblika dveh ščitcev, s katerimi je portal okrašen, kaže, da ga lahko postavimo v čas okoli leta 1520.

Tudi portala, ki držita v kleti zahodnega krila in v katerih so se še ohranile stare, kovane železne vratnice, sta po nastanku dokaj pozna. Na gotski čas spominjajo samo še posneti robovi, loka pa sta že polkrožno sklenjena. Čeprav pa profili gotskih oken niso povsem enaki niti ni bil pri vseh arhitekturnih členih uporabljen isti material (ponekod je bil izbran peščenec rumenkaste, drugod spet zelenkaste barve), to naše ocene o nastanku sedanje palacijske zasnove v prvih desetletjih 16. st. ne more dosti spremeniti.

Časovno povsem natančno opredeljivi so tudi renesančni arhitekturni členi. Vse kaže, da je bilo gradbeno snovanje v prvi polovici in sredini 16. stoletja na gradu zelo živo, saj sodi v ta čas vrsta elementov tako v grajskem jedru kot v sestavinah obodnega obrambnega zidovja.

Povsem renesančna je predvsem mogočna rondela v jugovzhodnem delu grajskega kompleksa. Stilno in zato časovno jo opredeljuje zlasti troje bogato profiliranih renesančnih oken v njenem prvem nadstropju, dalje poudarjeni kamnitni paličasti profil, ki rondelo opasuje, predvsem pa tudi sistem fortifikacijskih členov v njenem nadstropju, od karakteristično oblikovanih izlívnic za smolo med značilnimi dvojnimi kamnitimi konzolami.

lami do tipičnih renesančnih pravokotnih lin ali pravih strelnic tako v nadstropju kot tudi v kletnih prostorih objekta.

Podobne strelnice in druge arhitekturne sestavine najdemo tudi še drugod. Renesančno oblikovana je strelna lina, nameščena v steni med vhodno vežo in ob njej ležečem prostoru, povsem renesančna a še nekoliko mlajša pa je tudi zidana strelna lina v zunanji steni zahodnega trakta ob novjšem vstopu v grad.

Če preidemo na okna, srečamo okno povsem enake oblike, kot so ona na rondeli, na dvoriščni strani južnega trakta. Takih oken je bilo prvotno bržčas še več, vendar so jih pozneje zazidali ali prezidali. Na tipičen profil, ki ga kažejo renesančna okna, pa naletimo nato tudi pri portalu v vhodnem stolpu. Ta renesančni portal je hkrati ključ za okvirno datacijo nastanka vseh renesančnih sestavin gradu, saj je z letnico 1558, ki je vklesana na prekladi, časovno povsem natančno determiniran.

Ko govorimo o renesančnih elementih, ne moremo mimo dvojnih in trojnih kamnitih konzol, ki so se na gradu ohranile na več mestih. Prvič smo jih srečali kot nosilke izstopajočega vrhnjega obodnega venca rondele, nastopajo pa tudi kot opore renesančnih pomolov ali samostojno. Značilni zanje so manjši zobje med posamičnimi kosi na koncu zaobljenih kamnitih klad, ki se konstantno ponavljajo. Njihova posebnost pa je zlasti pri obeh pomolih tudi ta, da so okrašene z značilnimi renesančnimi ščitci, ki so bili nekdanj morda polihromirani in so nosili barve lastnika gradu.

Pomola sta dva. Eden je nameščen v vrhnjem delu zunanje stene severnega krila palacija, drugi krasi nadstropje okroglega jugozahodnega obrambnega stolpa. Samostojna dvojna konzola, okrašena s ščitcem, ki ji danes ne vemo prvotne funkcije, pa je nameščena v zamiku ob stopnišču, kjer je prvotni dostop v grad. Oblika ščitcev na konzolah prav tako zgovorno kaže na čas nastanka v času renesanse, to je po letu 1520, kot ščitci na že omenjenem portalu, ki z dvoriščne strani drži v notranje prostore severnega trakta.

Pri našem opisu se doslej še nismo dotaknili tiste renesančne sestavine gradu, ki najbolj odločilno sooblikuje današnjo notranjo podobo objekta. To so arkadni hodniki, ki na zahodni, severni in vzhodni strani obtekajo notranje grajsko dvorišče. Arkade počivajo na okroglih, po sredi odebelenih stebrih s pravokotnimi bazami.

Pozornejši pogled nam takoj pokaže, da so bili arkadni hodniki šele pozneje prislonjeni ob že obstoječe grajsko jedro. To je nazorno videti zlasti tam, kjer križni grebenasti oboki s svojimi petami delno prekrivajo profile starejših gotskih oken. Dodaten dokaz, da arkade niso sočasne s palacijskim jedrom, nam da ogled podstrešja, o čigar rezultatih smo že govorili pri opisu objekta. Postavimo jih lahko v pozno 16. ali celo začetek 17. stol., v isti čas pa sodijo tudi oboki v kletih zahodnega trakta.

Nobenih direktnih znamenj ni, ki bi govorila o tem, kakšni so bili prvotni stropi v gradu. V prostorih južnega in severnega trakta so nedvomno delno še ohranjeni prvotni banjasti oboki, medtem ko povsod drugod lahko domnevamo, da so bili prvotni stropi leseni, ravni, da so jih

šele pozneje iz tega ali onega vzroka nadomestili z oboki drugačnega značaja ali z drugimi stropi.

Struktura obokov v kletnih prostorih zahodnega krila palacija nedvomno kaže na to, da so ti oboki mlajši od zasnove. Če pustimo ob strani njihov stilni značaj, ki se razodeva v poudarjenih grebenih obočne mreže, nam tudi podroben ogled stikov oboka s stenami pokaže, da gre za sekundarno arhitekturno sestavino. Poleslopi v kotih obeh kletnih prostorov namreč s steno niso spojeni, marveč so k njej prislonjeni, kar očitno kaže na njihov poznejši nastanek. Posebno lepo je to vidno tam, kjer mrežasto grebenasti obok delno prekrije stare gotske odprtine.

Kaj se je z gradom dogajalo v naslednjih obdobjih, je teže podrobneje oceniti, vsekakor pa posegi in spremembe niso bili take narave, da bi se podoba, kakršno je nudil grad v svoji zgodnji renesančni fazi, kaj bistveno spremenila.

Vsekakor pozneje lahko govorimo izključno o posegih, ki so že dano podobo gradu dopolnili, ne pa spremenili. Ko so v notranjem dvorišču uredili arkade, so bili že zaradi tega prisiljeni povišati tudi streho, domnevati pa smemo, da so nekako tedaj povišali tudi nekatere trakte gradu. Ob fabionu severnega trakta je takrat nastal niz ovalnih lin, ki osvetljujejo postrešje, možno pa je tudi, da so tudi južni trakt povišali za eno nadstropje.

Kmalu nato so h grajskemu jedru prizidali mali štirioglati stolpič v jugovzhodnem delu palacijskega jedra. Ko so namreč lani prebili prehod med pritličjem tega stolpa in spodnimi kletmi vzhodnega trakta, se je razločno pokazalo, da je stolpič prislonjen in torej mlajši od zasnove.

Baročna doba gradbene zasnove objekta ni spreminjala, pač pa je večina oken dobila novemu okusu prilagojene dimenzije in oblike. Tudi še ohranjena starejša vrata v notranjih delih palacija so baročnega izvora, predvsem pa so v baročni dobi preuredili severozahodni obrambni stolp v kapelo, o čemer nam priča ohranjena letnica 1660 na njenih vratih.

Tudi prezidave, ki jih je grad doživel v 19. in 20. stol, njegove strukture niso bistveno prizadele, čeprav je objekt prav v tem času izgubil nekaj dragocenih prvotnih sestavin. Sem lahko nedvomno štejemo odstranitev prvotnega vzdignega mostu ob dostopu v grad v severozahodnem delu palacija, o katerem nam v svojem topografskem leksikonu poroča Janisch. Ves severozahodni del gradu so ob tej priložnosti tudi temeljito preuredili, saj o izstopajočem štirioglatem vhodnem stolpiču, ki ga vidimo na vseh starih vedutah, poslej ni več sledu.

Devetnajsto stoletje je naposled v svojih historizirajočih prizadevanjih dalo novo zunanjo podobo tudi mnogim arhitekturnim detajlom, zlasti oknom. V tem času so pač na osnovi znanega Vischerjevega bakroreza na obzidju ponovno uredili nadzidke ali cine, prizidki na zunanjem dvorišču v jugovzhodnem delu kompleksa pa so dobili čela z značilnimi zalomi.

Ostale prezidave gredo pretežno na rovaš 20. stol., ko so grad pričeli preurejati za stanovanja. Iz tega časa je več recentnih predelnih sten, ki naj bi velike prostore spremenile v uporabnejše — manjše; iz tega časa

pa je verjetno tudi cementno stopnišče z novim dostopom v grad na zahodni strani objekta, kjer nam neka stara litografija neznanega izvora še kaže manjši stolpičasti prizidek (slika 18).

Če svoje dosedanje ugotovitve na kratko povzamemo, pridemo do naslednjih ugotovitev. Kakšna je bila prvotna oblika gradu, katerega lastniki se omenjajo v srednjem veku, danes ne moremo ugotoviti, čeprav je več momentov, ki kažejo, da gre pri sedanjem objektu vsaj za lokacijsko kontinuiteto. Dominanten položaj nad naselbino je namreč tako tipičen, da si lokacije prvotnega gradu kje drugje skoraj ne moremo zamisliti. Stavba, ki se nam je ohranila, kaže na enoten nastanek v začetku 16. stoletja, nakar so jo v manjših časovnih presledkih dozidavali, povečevali in oplešavali, dokler se njena zunanja podoba nekje v začetku 17. stoletja v svojih bistvenih sestavinah ni ustalila.

Palacijski tip gradu, s kakršnim imamo opraviti v našem primeru, je ustvarila pozna gotika. Ta tip gradu pozna udobno stanovanjsko jedro z notranjim grajskim dvoriščem, obrambna funkcija pa se je v celoti preselila na venec utrd, vključenih v obzidje. Če obrambno obzidje podrobneje preiščemo, se pokaže, da ni povsem homogeno in marsikje opazimo sledove, ki pričajo, da so ga popravljali in obnavljali ter vanj vključevali nove sestavine. Nemara da prvotno srednjeveško obzidje sploh ni imelo zidanih stolpov in da je težo obrambe prevzel nase leseni obrambni hodnik, kakršen je bil takrat v navadi. Za to mnenje pa danes vsekakor ni-

Sl. 18. — Fotografija velenjskega gradu, verjetno iz časa med obema vojnama

mamo nobenih dokazov. Grad v znanem Vischerjevem bakrorezu iz leta 1681 namreč na obzidju že kaže značilne cine, kot posebnost pa lahko omenimo, da je v severno obzidje med severozahodnim stolpom in severnim polstolpom vključen na sliki še manjši leseni stolpič, ki ga danes ni več. Možno je torej, da so bili taki leseni stolpiči tudi drugod ob obzidju. Zelo verjetno je tudi, da je bil nekdanj celotni grajski kompleks obdan od obrambnega jarka, ki se je danes fragmentarno hranil samo na zahodni strani obzidja, kjer je bil pač že od nekdanj najgloblji. K temu si lahko zamislimo še palisade, ki so močno povečale obrambno sposobnost objekta.

Tudi o tem, kakšen je bil prvotni dostop v grajski kompleks, danes lahko samo ugibamo. Vhodni stolp z že večkrat omenjenim renesančnim portalom iz l. 1558 je vsekakor nekaj decenijev mlajši od prvotne fortifikacijske zasnove in zato nedvomno sekundaren. Prvotni dostop smemo morda domnevati približno tam, kjer je zdaj leseni mostovž, kakšen pa je bil, lahko samo ugibamo.

Tudi lokacija prvotne kapele ni evidentna. Kapele so bile tipična sestavina srednjeveških gradov in nedvomno je, da je imel kapelo od vsega začetka tudi velenjski grad, četudi le-ta ne bi bila še posebej izpričana z vizitacijsko listino iz leta 1528. Da je namreč severozahodni stolp, v katerem so leta 1660 uredili kapelo, služil prvotno izključno obrambnim namenom, ni nobenega dvoma.

Če se zdaj povrnemo k prvotni zasnovi gradu, kakršna se nam kaže iz ohranjenih elementov, je obstajal grad na začetku 16. stol. iz sicer prostornega, vendar nekoliko pustega kubusa palacijskega jedra, obodnega obrambnega zidovja in obrambnega jarka, že v naslednjih desetletjih pa so za časa lastnika Hansa Wagena to podobo dopolnile renesančne sestavine, tako vsi stolpi v obzidju vključno z rondelo, kot tudi izrazito lepotni renesančni elementi, kot so pomoli, renesančno oblikovani vhodni portal in okna ter pozneje, pač že za časa Sauerjev, arkadno dvorišče.

Tako je stavba v svoji renesančni fazi kazala značilno podobo fevdalnega objekta s strnjanim srednjeveškim jedrom in značilnim renesančnim vencem obodnega obrambnega zidovja. Obzidje ni več masivno, saj bi debelejši zid strelnemu orožju, ki se je uveljavilo po iznajdbi smodnika, ne moglo nuditi bistveno večjega odpora. Če je bil prvotno poglobilni obrambni akcent v mogočnem okroglem jugozahodnem stolpu, ki je strateško obvladoval plato pred zahodnim delom grajskega kompleksa, se je sredi 16. stoletja težišče obrambe preneslo na vzhodno stran objekta, njeno glavno težo pa je prevzela renesančna rondela. Spričo večjega dometa novega strelnega orožja bi namreč prej že s konfiguracijo terena sorazmerno dobro zavarovana stran kaj lahko postala usodna za uspešno obrambo objekta, zato jo je bilo treba dodatno okrečiti.

Poleg prenosa težišča obrambe na obod grajskega kompleksa pa je renesansa, kot smo že omenili, namesto stroge utilitarnosti uveljavila zlasti estetski in udobnostni moment, ki se posebno uveljavi v arkadah in novem stopnišču. Prvotni dostop v nadstropja skraja dokaj strogo racionalno koncipiranega grajskega jedra nam je namreč bržčas iskati v jugo-

zahodnem delu palacija, tam, kjer je danes ozka veža, ki se nato odpira v širši predprostor pred jugozahodnim stolpom. Tu si lahko zamišljamo nekdanje polzasto stopnišče, ki so ga pozneje podrli in zamenjali z udobnejšim stopniščem ob arkadah. To domnevo podpira okoliščina, da zidovje prav v tem delu zasnove kaže v nadstropjih sledove obsežnejših prezidav.

Baročna podoba gradu kaže več ali manj neizpremenjeni koncept tlorisne strukture, novina je samo v novemu okusu prilagojenih preureditvah okenskih in vratnih odprtih. Ta doba je naposled ustvarila tudi kapelo v severozahodnem obrambnem stolpu, ki je nato znotraj sredi 19. stoletja dobila svojo sedanjo podobo. Vse kaže, da so v baročni dobi spreminjali funkcijo prizidkov na zunanjem dvorišču, verjetno pa je tudi, da so tedaj vzhodnega izmed njih razširili proti severu. V 17. st. so z malim stolpičem okrepili tudi jugozahodni ogel grajskega jedra.

Prizadevanja 19. stoletja so šla v smeri historizacije. Največji delež pri tem je imel pač Karel pl. Adamoviez, ki je leta 1858 prevzel grad v svojo posest in ga v duhu teženj svojega časa ustrezno preuredil. Najmanj spoštovanja do starodavnega gradu pa je pokazalo 20. st., ko so grad brez posluha za stare vrednote pričeli prilagajati novim stanovanjskim potrebam.

Naloga sedanjih restavratorskih posegov bo, da odstrani zlasti sledove teh zadnjih, objektivno najmanj utemeljenih in ustreznih prezidav, da bodo v vsej polnosti ponovno zaživele avtentične arhitekturne prvine tega pomembnega spomeniškega objekta.

V. DOSEDANJI ASANACIJSKI POSEGI

Prizadevanja za ustrezno ureditev gradu segajo že dobrih dvanajst let nazaj. Žal se nam o teh prizadevanjih in zlasti o konkretnih posegih ni ohranilo kaj dosti dokumentov, iz katerih bi bilo mogoče razbrati njihov obseg ter oceniti njihovo ustreznost in uspešnost. Eden najstarejših dokumentov je slabe 4 strani obsegajoč nemški tekst, ki nosi naslov: »Velenje, Burg Generalsanierung«²⁵. Žal ne poznamo niti avtorja teksta niti časa njegovega nastanka. Po vsem sodeč gre za delo povsem tehnično usmerjenega strokovnjaka, čigar asanacijski program ne izhaja niti iz arhitekturnih kvalitiet objekta niti iz njegove perspektivne namembnosti. Tako je razumljivo, da se njegovi napotki nanašajo predvsem na gradbeno ureditev obstoječega stanja. Napotki so lapidarni in ne vselej precizni, včasih pa so tudi nelogični in nerazumljivi, tako da vzbujajo vtis improvizacije. Nekateri napotki so celo tehnično neustrezni, tako npr. takrat, ko avtor predlaga, da bi se poškodovani kamnitni arhitekturni členi popravili s cementom. Avtor tudi suvereno predpisuje odpiranje novih odprtih in zazidavanje starih, ne da bi se pri tem oziral na njihovo historično pričevalnost ali funkcijo v sklopu dane arhitekture.

Iz leta 1955 so se ohranili prvi tehnični posnetki gradu.²⁶ Takrat je bila izrisana situacija zemljiških parcel, ki naj bi bile last uprave rudarskega muzeja Velenje, hkrati pa so bile izdelane tudi prve tlorisne izmere,

posnetki fasad in nekaj prerezov. Vsi ti posnetki upoštevajo samo grajsko jedro, medtem ko obodnega zidovja z obrambnimi stolpi ne zajemajo. Izdelani so žal amatersko, njihov avtor pa tudi ni znan, ker na načrtih ni podpisan. Ta dokumentacija je sicer omogočila določen razvid nad strukturo objekta, ni pa bila dovolj natančna in zanesljiva, da bi lahko služila kot osnova študiji o genezi gradu ali celo kot podlaga za izdelavo podrobnejših tehničnih načrtov za konkretne asanacijske posege. Iz leta 1956 se je ohranil zapisnik komisije, ki naj bi določila funkcijo gradu kot muzejskega objekta ter hkrati predložila smernice za njegovo postopno ureditev.²⁷ Grad je komisija ocenila kot spomeniško stavbo, ki je v zdravem stanju in ki vsebuje kakovostne elemente arhitekture, opreme in razpoložljivih vrednot. Tudi okolje gradu je komisija ovrednotila kot redko podobo skladnosti prirodne in kulturne pokrajine ter povezanosti objekta z industrijo. Svoj program je lapidarno strnila v naslednjih točkah:

1. smotrno negovanje okolja,
2. obnova streh, žlebov, odtočnih cevi in kanalizacije,
3. etapno izseljevanje stanovanjskih strank ter hkratno preurejanje izpraznjenih prostorov v muzej,
4. muzejski program naj izdelata muzejski odbor v sodelovanju s tehničkim muzejem LRS.

Dela so se po napotkih, ki jih je dala komisija, kmalu pričela izvajati. Začelo se je postopno izseljevanje strank, pričela pa so se tudi prva obnovitvena dela.

Leta 1957 je bila ponovno sklicana komisija, tokrat v nekoliko drugačnem sestavu. Imela je nalogo, da preuči obseg opravljenih asanacijskih del in da napotke za nadaljnje delo.²⁸ Če je prva komisija razpravljala o gradu in njegovi preureditvi še povsem načelno, je druga komisija že dala konkretne napotke, po katerih naj bi se dela nadaljevala. Predlagala je naslednje:

1. Obnovi naj se zunanje obodno zidovje in se po možnosti pokrije s kamnitimi ploščami. Zid naj se krepko zafugira, uredijo naj se cine in parapeti, pri tem pa naj se upošteva konfiguracija zemljišča. Posebej velja paziti na zunanji naklon zidnega venca, da bo odvodna voda laže in hitreje odtekala.

2. Prekrijejo in ožlebijo naj se vsa stranska poslopja na zunanjem dvorišču, naslonjena na obodno zidovje, da jih bo pozneje mogoče uporabiti za muzejske namene.

3. Na glavni grajski stavbi naj se obnovi fabion, razen tega pa naj se odstrani notranji omet; to bo istočasno omogočilo študij stavbnega razvoja objekta, saj bodo poleg strukture zidu prišli morda na dan tudi zanimivi kamnoseški detajli.

Ta komisija je tudi prva ugotovila, da podrobnejšega asanacijskega načrta ni mogoče izdelati, dokler ne bodo na razpolago natančne izmere in dokler ne bo pripravljen natančen program. Posnetke, ki smo jih omenili zgoraj, je ocenila kot nezadovoljive, češ da ne morejo veljati niti kot osnova za projekt niti kot avtentični posnetek obstoječega stanja. Predla-

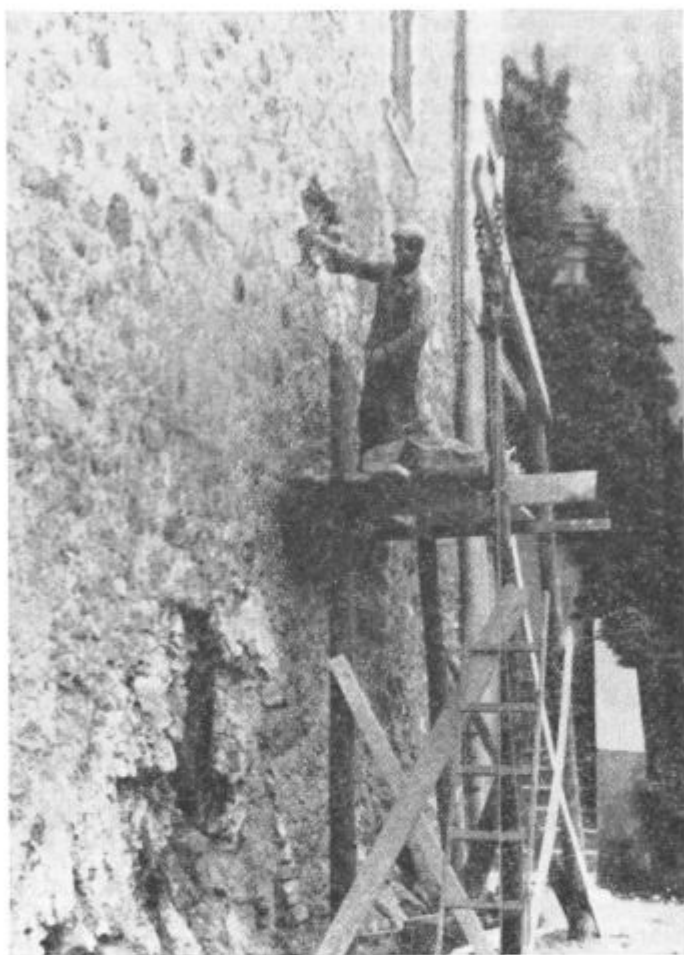
gala je zato, naj se takoj poskrbi za nove in natančne izmere, ki bodo tudi strokovno neoporečne.

Od takrat pa vse do leta 1961 nimamo nobenega dokumenta, ki bi nam povedal, kaj se je medtem na gradu dogajalo in kateri od obstoječih predlogov so bili realizirani. Iz tega leta pa je ohranjen dopis Zavoda za spomeniško varstvo LRS, ki ugotavlja, da obnovitvena dela v gradu in urejanje notranjščine za potrebe bodočega rudarskega muzeja potekajo v glavnem v redu, hkrati pa predlaga tudi nekatere korekture dotedanjih del. Republiški zavod se je pri tem omejil predvsem na pripombe v zvezi z rekonstrukcijo zunanjega obrambnega obzidja (odsvetuje obnovitev neogotske krone oziroma nadzidkov), imel pa je tudi pomisleke glede ustreznosti barvnih tonov, ki so bili izbrani za pleskanje lesenih delov oken in vrat.

V naslednjih letih so nato grad postopoma urejali. Podrobnejših podatkov o tem spet ni, zdi se pa, da so bila v tem času opravljena vsa dela, ki so bila potrebna, da se grad zavaruje pred razdiralnim zobom časa, obenem pa so bili urejeni tudi notranji prostori, ki so prej služili za stanovanja, da so v njih lahko pričeli nameščati muzejske zbirke.

Ureditvena dela je od svoje ustanovitve l. 1963 dalje spremljal tudi celjski zavod za spomeniško varstvo. Njegovo delo se je sprva omejevalo na sodelovanje v raznih komisijah, ki so odločale o ureditvi oziroma preureditvi posamičnih prostorov, pri tem pa se je kmalu pokazalo, da objekt, kakršen je velenjski grad, terja kompleksen in v vseh podrobnostih izdelan program, na podlagi katerega bo šele mogoče sistematično in strokovno neoporečno reševati dane naloge. Pri tem je zavod ponovno opozoril na zahtevo, ki si jo je postavila že komisija l. 1956, da so lahko osnova takšnemu programu samo temeljiti in res zanesljivi tehnični posnetki oziroma načrti. Z upravo muzeja je bil zato sprejet dogovor, da se temu čimprej odpomore. Tako je zavod l. 1966 pri Geodetskem zavodu v Celju oskrbel natančne geodetske izmere celotnega grajskega kompleksa v merilu 1 : 500, ki so bili že jeseni istega leta izdelani. S tem je bila prvič ustvarjena tudi možnost za izdelavo natančnih tehničnih posnetkov. Skrb zanje je po nalogu muzeja prevzel dipl. ing. arh. Adi Miklavc, ki je posnel vse tlorise in prereze centralnega grajskega objekta ter tlorise stolpov v obrambnem zidovju. Nedokončani so ostali posnetki fasad ter predvsem tloris celotnega kompleksa.

Dela, ki so se izvajala na gradu v zadnjih letih, sicer niso tekla po strogo določenem programu, vendar jih je spomeniška služba kontinuirano spremljala in so bili zato vsi posegi strokovno korektni. Če odštejemo sodelovanje zavoda pri izdelavi adaptacijskega programa za preureditev spodnjih kleti vzhodnega in severnega trakta v gostišče, ki pozneje niso bili realizirani, je ostala še vrsta posegov, ki so bili sicer parcialni, a kljub temu solidni, tako da ne morejo prejudicirati poznejših programskih rešitev. Med pomembnejše tovrstne posege lahko štejemo ureditev kletnih prostorov v zahodnem grajskem traktu. Pri tem je bila na pobudo zavoda zazidana recentna okenska odprtina v zahodnem zunanjem zidu (slika 19), izbran je bil stilno adekvaten tlak iz klinker opeke, prostora pa sta dobila

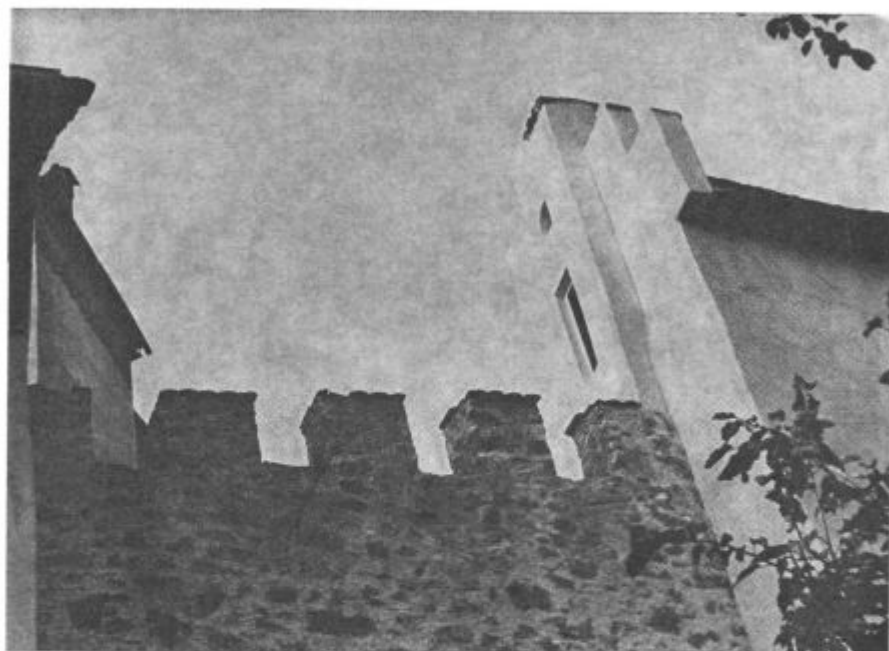

Sl. 19. — Poletni 1968 so zazidali recentno okno v zahodnem traktu palacija
foto I. S.

tudi ustrezen gladek apnen omet, skozi katerega preseva struktura zidu, kar daje ambientu posebno mehko in čar. Med vidnejše posege lahko štejemo tudi prebitje zidu, ki je delil spodnje kletne prostore vzhodnega trakta od spodnjega prostora v jugovzhodnem stolpiču, kjer je bil prej vodni rezervoar. S tem je bila ustvarjena možnost dostopa v kletne prostore z zunanje strani gradu.

Med najpomembnejša dosedanja dela sodi ureditev in obnova obeh prizidkov v jugovzhodnem delu grajskega obzidja ob renesančni rondeli. V južnem prizidku so bile odprte prvotne okenske odprtine v obzidju, hkrati pa so bile zazidane novejšje okenske odprtine na dvoriščni strani. Pripravljen je bil podroben načrt za adaptacijo prostora, ki naj bi pozneje

služil kot gostišče. Obnovljen je bil tudi centralni prostor vzhodnega prizidka, kjer bo muzejsko prezentiran v bližini Velenja najdeni mastodont. Vsi ureditveni načrti za ta dela so bili pripravljene sporazumno z zavodom, ki je pri tem določil temeljna izhodišča za posamične posege. Pri obeh prizidkih je bil v apneni tehniki obnovljen omet, vzporedno pa je bil saniran tudi ves južni del grajskega obzidja (slika 20).

Sl. 20. — Pogled na urejeni del južnega obrambnega zidu, poleti 1969 — foto I. S.

Ta kratki pregled doslej opravljenega dela seveda še daleč ni popoln. Tako manjkajo zlasti podatki o delih, ki so bila opravljena brez sodelovanja zavoda (ureditev rudniškega jaška v kleti rondele in v prostoru pod vhodnim prizidkom), kakor tudi za mnoge manjše posege, ki jih je zavod spremljal na terenu ter sproti ustno dajal svoja strokovna navodila. Določene pomanjkljivosti pa, ki jih kažejo nekatere dosedanje rešitve, postanejo razumljive, če upoštevamo, da so trenutne potrebe pogosto narokovale sprotne rešitve, kompleksnega programa pa, ki naj bi ta dela uravnaval in jim nakazoval smer, vse doslej ni bilo. Tako so v določenih situacijah nehote pogosto prevladale subjektivne želje in subjektivni okus, zlasti še, ker so o usodi in podobi gradu odločali najrazličnejši faktorji. Da pri taki metodi dela ne gre brez spodrslijajev, je očitno. Spričo tega tudi razumemo, da je včasih potrebno tisto, kar so pred leti že »uredili«, ponovno popraviti in vzpostaviti prvotno stanje. Tak je bil primer z ureditvijo vhodne veže ob prvotnem dostopu v grajski kompleks, ki je pred

leti iz neznanih vzrokov dobila lažni obok, pri tem pa je bil zakrit prvotni avtentični gotski leseni strop. Obstoječi elaborat bo zato skušal vskladiti obstoječe možnosti, želje in potrebe ter načrtovati perspektivni program, ki bo pravičen tako historičnim kvaliteta objekta kot tudi funkcionalnim potrebam muzejske ustanove, ki si je v gradu poiskala zavetje.

VI. PROGRAM UREDITVENIH DEL

Konservatorski program izhaja iz želje, da se velenjski grad uredi v skladu z obstoječimi gradbenimi in konservatorskimi normativi, da bo po eni strani v polni meri prišla do veljave njegova historična pričevalnost in da bo po drugi kar najbolj ustrezal sedanjim funkcionalnim potrebam. Ko smo razmišljali o sodobni funkciji gradu, pa smo prišli do prepričanja, da grad danes ne moremo tretirati samo kot muzejski objekt, marveč tudi kot privlačno turistično točko, ki s svojim razgledom po Šaleški dolini privablja obiskovalce od blizu in daleč. Program nadalje temelji na izkušnjah, ki so jih dali dosedanji asanacijski posegi, hkrati pa izhaja iz obstoječega stanja.

Razumljivo je, da program ne bo mogel biti v vseh podrobnostih izčrpen in dokončen, saj je pri historičnih objektih običajno, da se šele med potekom del pokažejo najustreznejše rešitve. Pri odstranjevanju ometov, pri raznih prezidavah ipd. pridejo namreč pogosto na dan elementi, ki jih ni bilo mogoče predvideti in ki postavljajo celotno situacijo v povsem drugačno luč, obenem pa avtomatično narekujejo drugačne rešitve in odločitve. Težišče programa bo seveda na tem, da se pri urejevalnih delih poudarijo in primerno prezentirajo vsi za stavbno zgodovino objekta pomembni členi in marsikakšen poseg, ki bo rezultiral iz teh predpostavk, bo tudi bodoči funkcionalni ureditvi objekta samo v prid. Seveda pa bo potrebno pred vsakim konkretnim posegom izdelati kompleksne načrte. Osnova zanje bodo tehnični posnetki, ki so v delu že od l. 1967 dalje, vendar manjka še nekaj listov, ki jih bo potrebno čimprej izdelati. Ko bodo narejeni, bo v duhu smernic tega programa šele mogoče tudi detajlno reševati vprašanja, ki se postavljajo pri konkretnih asanacijskih posegih.

V zadnjih letih se je dokaj izčistil že tudi program postavitve muzejskih zbirk, tako da je za večino prostorov mogoče predvideti že tudi njihovo muzejsko funkcijo. Naš elaborat že izkristalizirane zamisli v okviru možnosti upošteva, kar pa ne pomeni, da v prihodnje ne bodo mogoči večji ali manjši odmiki od predlaganih rešitev, saj program ne more biti Prokrustova postelja bodočega muzejskega razvoja.

V prvi fazi je treba najprej končati v zadnjih letih pričeta dela. Sem sodi predvsem ureditev celotnega obodnega obrambnega zidovja. V letošnjem letu so bila končana dela pri obnovi južnega dela obzidja, v prihodnje pa je nujno misliti na čimprejšnjo ureditev njegovih ostalih delov. Pri tem je izhajati iz stališča, da ostane celotno obzidje neometano, kakor je bilo že od kraja, medtem ko naj obodno zidovje obrambnih stolpov dobi novo preobleko iz gladke apnene malte, ki bo sestavljena po napot-

kih spomeniško varstvene službe. Kot so namreč pokazale raziskave, so bili ti stolpi že od nekdaj ometani, na njih pa je deloma še danes ohranjen tudi prvotni omet. Pred pričetkom del je nujno očistiti celotno obzidje in zunanje stene stolpov odvečnega zelenja, ki se je ponekod že tako razraslo, da je omet na več mestih pričel odpadati, zidovje pa, kjer ni ometa, drže na nekaterih mestih skupaj samo še korenine. Pri sanaciji zidovja pa je paziti tudi na to, da ostaneta neometana oba polstolpa, severni in zahodni, ki sta prvotno verjetno fungirala le kot pokriti izboklini v zidu (Brüstung) in že od vsega začetka nista bili ometani.

Ko bo popravljeno zidovje, naj bi se postopoma uredili obrambni stolpi. Najprej naj bi prišla na vrsto mogočna jugovzhodna renesančna rondela. Prostori v njej trenutno še nimajo nobene določene funkcije, izrazito fortifikacijski karakter objekta pa ponuja zamisel, da bi v tem stolpu uredili muzejski oddelek, ki bi ponazarjal fevdalno zgodovino velenjskega območja. Morda bi kazalo, da bi v pritličnem delu rondela prikazali fevdalno arhitekturo velenjskega območja. Tu je namreč vrsta pomembnih srednjeveških grajskih arhitektur, ki so vsaj v razvalinah delno še toliko ohranjene, da bi bilo v risbi mogoče izdelati rekonstrukcijo njihove prvotne podobe. Mnogi od teh objektov segajo po času svojega nastanka še v dobo romantike (Pusti grad pri Šošanju, Valdek), drugi so iz dobe zgodnje ali zrele gotike (Forhtenek, Šalek itd.), v Žamarku pri Zavodnjem pa se nam je v tlorisu ohranil tipološko najstarejši koncept fevdalne utrdbene oziroma grajske arhitekture na Slovenskem. Tako bi bilo v tem prostoru dejansko mogoče prikazati razvoj naše celotne fevdalne utrdbene arhitekture od njenih začetkov do konca fevdalne dobe, kakor se kaže na spomenikih velenjskega območja. Osrednji del pritličja v rondeli bi naposled lahko izpolnila maketa rekonstruirane prvotne podobe gradu, ki bi jo poživili s ponazoritvijo katerega izmed znanih zgodovinskih dogodkov, povezanih s preteklostjo velenjskega gradu.

V vrhnjem nadstropju oziroma v podstrešju rondela, kjer imajo obiskovalci gradu enkratno možnost, da si ogledajo sistem obrambe srednjeveškega gradu (strelnice, izlivnice za smolo itd.), bi morda kazalo namestiti makete srednjeveškega strelnega in drugega napadalnega orodja in orožja (napadalni stolpi, napadalni ovni, stroji za metanje kopij in kamnitih krogel itd.). To bi bila posebnost, ki je nima noben slovenski in menda tudi noben jugoslovanski muzej in ki bi nedvomno pritegnila vrsto najrazličnejših obiskovalcev in zlasti raznih šol, saj danes doma nimajo nikjer možnosti, da bi dobili o srednjeveškem načinu vojskovanja kakršnokoli nazornejšo predstavo.

Takšna funkcija rondela pa bi seveda nujno terjala tudi nekatere posege v stavbi sami. V kratkem bi bili ti posegi naslednji: v pritličnem prostoru je urediti tlak iz klinker opeke (ta poseg je bil pred kratkim opravljen), obstoječi grobi apneni omet bi bilo zgladiti s tanko piastjo finega apnenega ometa, vendar tako, da bo skozenj nekako prosevala rahlo valovita struktura zidu. Strop je obnoviti v celoti. Preveriti je trdnost obstoječega nosilnega balvana in obeh manjših tramov, medtem ko je deske zamenjati in ustrezno patinirati. S tem pa smo tudi že pri vprašanju

ureditve nadstropja oziroma podstrešja. Leseni strop pritličja služi namreč na podstrešju kot pod. Pred leti so ga iz neznanih vzrokov prelili s cementom in tako še povečali njegovo statično labilnost. Ta strop pa ne nosi le samega sebe, marveč je nanj vsaj delno oprta tudi sedanja strešna konstrukcija, ki ni prvotna in ki jo bo na vsak način treba zamenjati. Ta strešna konstrukcija ne le da je močno dotrajana, marveč je zaradi dodatnih pomožnih vezav prostor tudi tako znižala, da v njem ni mogoče niti vzravnano hoditi. Prvotni nosilci strešnega stola so sloneli na obodnem zidnem vencu, sedanji pa segajo ponekod skoraj za pol metra niže. Novi strešni stol bi torej razbremenil preobteženi strop pritličja, obenem pa omogočil funkcionalno izbrabo zgornjega prostora.

Vprašanje povezave rondelinega pritličja z nadstropjem bi bilo potrebno rešiti s posebnim načrtom, saj sedanja provizorična lestev pač ne ustreza. S posebnimi načrti bi bilo v skladu z obstoječimi možnostmi rešiti tudi ostala odprta vprašanja, tako npr. vprašanje zasteklitve renesančnih oken v pritličju (vitraž ali navadna stekla?) itd. Po obnovitvi strešnega stola pa bo seveda misliti tudi na izbor najprimernejše kritine za stožčasto streho rondele. Opeka ni primerna, še manj pa seveda kaže uporabiti salo-nitne ali cementne strešnike. Prvotno je bil stolp pokrit s skrilom, tega pa danes ni mogoče dobiti, tako da ta varianta odpade. V poštev torej pridejo samo skodle, ki so stilno najustrežnejše, med znanimi materiali najbolj trajne, hkrati pa jih je s primerno impregnacijo mogoče obvarovati tudi pred ognjem in še dodatno povečati njihovo odpornost.

Z ureditvijo rondele bi bila končana asanacija jugovzhodnega dela grajskega kompleksa. Iz več razlogov menimo, naj bi nato v naslednji fazi prišla na vrsto ureditev jugozahodnega dela kompleksa z vhodnim stolpom. Tehnična vprašanja, ki jih bo tu rešiti, niso zahtevna, kot povsod pa bo seveda tudi tu potreben podrobno izdelan ureditveni načrt. Pri urejanju tega dela grajskega kompleksa namreč ne bo šlo samo za asanacijo, marveč tudi za nekatere strukturalne posege v stolpu in zlasti njegovem prizidku, če naj ta del gradu dobi tudi novo funkcijo. Sedanja situacija, ko so v stolpu še stranke, vsekakor ni perspektiven. V ta del gradu bi sodila muzejska uprava. Tako bi razbremenili centralni grajski objekt, v prid temu programu pa govori tudi to, da bi bila uprava poslej dejansko ločena od razstavnih prostorov.

Ureditev tretjega izmed stolpov, severozahodnega, v katerem je bila pred časom kapela, ne bo terjala posebnih izdatkov. Asanacijski posegi na tem stolpu niso najbolj nujni in tako se bo mogoče del lotiti takrat, ko se bo za to pokazala potreba. Menimo namreč, da bi v tem stolpu ponovno kazalo urediti kapelo ali vsaj muzejsko zbirko eksponatov sakralnega značaja, ki so trenutno v depojih. Ko bo to vprašanje postalo aktualno, pa se bo treba načelno odločiti tudi zastran grobnice, ki je v pritličju stolpa in ki danes ni dostopna, gre pa morda za prostor, ki je imel nekaj fortifikacijski značaj in bi ga tedaj kazalo kot takega prezentirati — tega pa trenutno ne moremo presoditi.

Pr eden se zdaj lotimo problema ureditve palacijskega jedra grajskega kompleksa, v katerem je centralni del muzejskih zbirk, kaže opozoriti

še na nekaj vprašanj, ki se neposredno navezujejo na prezentacijo objektov, ki so ali bodo locirani na zunanjem grajskem dvorišču in ki terjajo odgovor. Po muzejski prezentaciji mastodonta v vzhodnem prizidku grajskega kompleksa ostane namreč odprto vprašanje ureditve prostora na severni strani tega prizidka, kjer je danes dostop v muzejsko prezentirani rudniški jašek. Tu gre za vprašanje, ki ga mora najprej načelno rešiti predvsem uprava muzeja. Po našem mnenju bi bilo najustreznejše, če bi tu uredili *edini* dostop v jašek rudnika, dostop pa, ki je bil leta 1966 prebit v jašek z vzhodne, zunanje strani obrambnega zidu brez poprejšnje konsultacije s spomeniškim varstvenim zavodom, naj bi se ponovno zazidal, čeprav je pobudnike te zamisli nedvomno vodila želja, kar najbolj avtentično prikazati vstop v pravi rudnik. Taka rešitev bi bila korektnejša tako s konservatorske kakor tudi muzejsko funkcionalne strani. S konservatorske strani je problematična vsaka nova odprtina v strnjem zidovju, ki ni neogibno potrebna, saj krni historično pričevalnost danega dela objekta. Gledano z vidika funkcionalnih potreb muzeja pa je obstoječa rešitev spet neadekvatna in nesmotrna; vsi muzeji namreč samogibno težijo za tem, da si obiskovalec lahko po nekem določenem zaporedju ogleda razstavne prostore drugega za drugim. Prostori morajo biti zato med seboj logično povezani, v našem primeru pa je obiskovalec prisiljen, da najprej zapusti grajski kompleks in ga nato po eni ali drugi obhodni poti obide, da nato pride do nasprotnega konca, kjer je vhod v jašek. Naravna posledica tega je, da večina obiskovalcev zapusti muzej, ne da bi si ta njegov del, ki je veljal toliko truda in sredstev in ki bi moral prvenstveno pritegniti njihovo pozornost, sploh ogledala. Razumljivo je namreč tudi, da ob tako skromnem osebju ni pričakovati, da bo vodič zapustil centralni del zbirke in prepustil njegovo usodo naključju, zato da bo obiskovalca popeljal v jašek. Kolikor se uprava muzeja ne bo ogrela za našo varianto, predlagamo, da bi v severnem delu prizidka uredili prostor za shranilo pijač in živil grajskega gostišča. Vsekakor pa je to predvsem stvar odločitve organov muzejske uprave.

Zadnja in mogoče najpomembnejša stvar, ki bi jo kazalo v zvezi z ureditvijo zunanjega grajskega dvorišča obravnavati, pa je vprašanje ustreznih sanitarij. To vprašanje je nedavno ponovno oživel ob ureditvenih delih v grajskem gostišču, pereče pa je pravzaprav že ves čas, odkar obstaja muzej, saj je absurdno, da pri tako pomembnem objektu to vprašanje še ni rešeno. Sedanje stranišče v zidni niši veže ob jugozahodnem stolpu je namreč skrajno neprimerno. Uporablja ga samo osebje uprave, obiskovalci pa urejajo svoje potrebe kakor pač vedo in znajo.

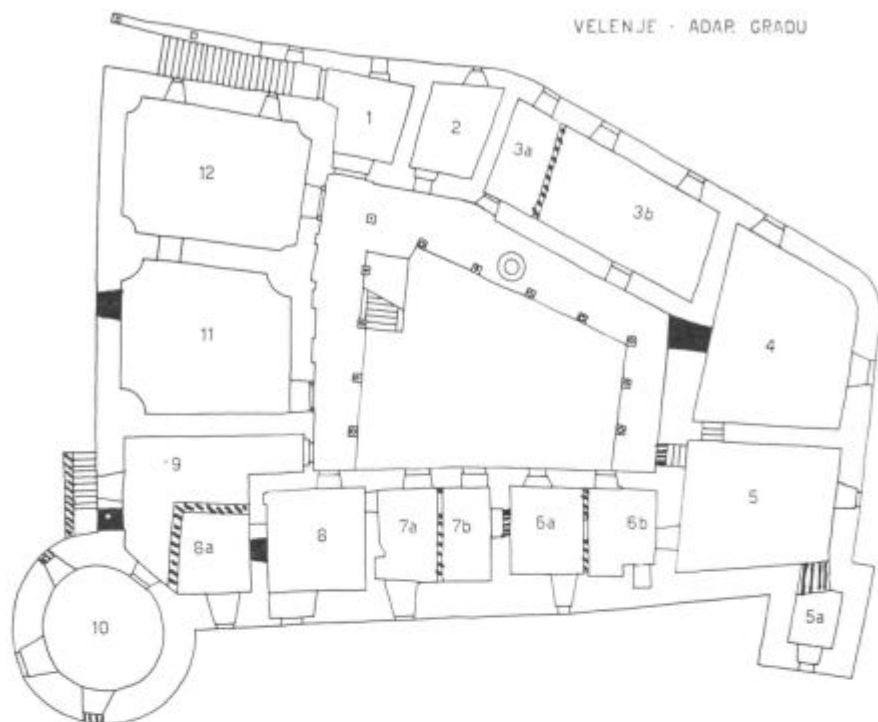
Novo sanitarne prostore naj bi zgradili pod zemljo, tako da bi napravili dostop vanje v eskarpi, ki na južni strani palacija opira grajski plato. Tako bi bile sanitarije na voljo obiskovalcem bodisi pred ogledom muzejskih zbirk bodisi po obhodu, na voljo bi bile upravi, nameščeni v bližnjem vhodnem stolpu, uporabljali pa bi jih lahko tudi obiskovalci gostišča. Mislimi je seveda na to, da te sanitarije ne bodo kakšen provizorij, marveč da bodo zgrajene res smotrn in zasnovane dovolj prostorno, da bodo lahko služile vsem tem namenom. Pri njihovem projektiranju bo po-

sebej paziti na stilno ustrezno oblikovanje dostopa, ki se bo moral prilagoditi danemu ambientu. Vzporedno s sanitarijami pa bi kazalo rešiti tudi vprašanje oblikovanja garažnih vrat v južnem obrambnem zidu nad mizarско delavnico. Ta vrata bi bilo treba oblikovno prilagoditi vratom gostišča in razstavnega prostora v vzhodnem prizidku. V tem primeru pa bo moral seveda tudi prostor, ki služi sedaj za garažo, dobiti drugo funkcijo. Gre namreč za to, da garaža nikakor ne sodi v sklop urejenega grajskega objekta — da pri tem niti ne omenimo možnih poškodb, katerim je nenehno izpostavljen dragoceni renesančni portal v vhodnem stolpu. Ta portal je zaradi različnih vozil, ki vozijo skozenj, zlasti traktorjev, že tako uničen, da je njegova bogata profilacija ponekod komaj še razločna in bo treba verjetno cele podboje na novo izklesati in vstaviti na ustrezna mesta, obenem pa bo potrebno renesančni portal tudi uravnovežiti, saj ga je čas že močno iznakazil.

Posegi v grajskem jedru ne bodo tako zahtevni. Največkrat bo šlo samo za manjše prezentacijske posege, le v nekaterih primerih bo treba posegati v strukturo obstoječe gradbene zasnove. Odločno smo mnenja, da je treba najprej čimprej odstraniti recentni dostop na zahodni strani gradu. Betonsko stopnišče naj se podre, obstoječa zidna odprtina pa kompaktno zazida. Ta dostop je povsem nepotreben, saj je komaj 10 m dalje od njega v severozahodnem delu objekta drug, prvotni dostop, ki bi spet lahko dobil svojo nekdanjo funkcijo. Vzdiznega mostu, ki je nekoč nadomeščal sedanje arkadno stopnišče, seveda ne bi kazalo rekonstruirati, vendar bo vhod mogoče urediti tako, da bo dovolj smotrno služil svojemu primarnemu namenu, hkrati pa bo še vedno ohranil dovolj historične privlačnosti. Zavod predlaga, da sedanje stopnišče ostane nespremenjeno, odstraniti bi kazalo nadzidani del od prvega nadstropja dalje. Vhod bi s tem pridobil na avtentičnosti in likovni izraznosti, grad bi dobil izredno lepo in značilno novo veduto, na podstrešju pa bi hkrati ponovno prišel do izraza venec danes delno zakritih poznogotskih oken. Vseh teh del pa se bo seveda mogoče lotiti samo na podlagi natančnih ter vsestransko pretehtanih, komisijsko odobrenih adaptacijskih načrtov.

Ostali posegi bodo manj zahtevni. V veži (prostor št. 1 — slika 21), je treba vzpostaviti prvotno stanje. Spomladi letos je bila na pobudo zavora prebita strelna lina med vežo in tik ob njej ležečim prostorom št. 2, odstranjen pa je bil tudi del lažnega lesenega oboka, ki je zakrival prvotni gotski leseni strop. Iz neznanih vzrokov v prostoru doslej še ni bil odstranjen ves recentni omet, ki bi omogočil podrobnejšo preučitev sten, zato trenutno tudi še ni mogoče reči ničesar določenega o tem, kako naj bo prostor prezentiran. Vsekakor bo treba ta dela čimprej izvesti, saj bo s tem dobil objekt nov estetski in hkrati historični akcent.

V naslednji fazi bi prišla na vrsto ureditev prostora št. 2. V tem prostoru je danes skladišče, nekda pa je bila tu stražna soba. To je eden najlepših avtentičnih prostorov v gradu, ki mu daje poudarek tudi kamnoseško bogato obdelani portal. Če bo stopnišče, o katerem smo malo prej govorili, spet zaživel kot edini dostop v grad, bo v tem prostoru smotrno urediti vrtarnico. Med vežo in tem prostorom bi bilo treba prebiti

Sl. 21. — Tloris pritličja grajskega jedra. Temno označene površine se zazidajo, črtkane stene se odstranijo; risal I. S.

ustrezno odprtino, tako da bo imel vratar oziroma hišnik dejansko pregled nad vsemi ljudmi, ki v grad prihajajo ali odhajajo iz njega. Trenutno je vratarnica v prostoru št. 7a, ki pregleda nad obiskovalci muzeja nikakor ne zagotavlja. Preureditev prostora št. 2 v vratarnico bi bila torej tudi funkcionalna, hkrati pa bi s tem, če bi se tudi uprava muzeja preselila v jugozahodni obrambni stolp, sprostili celotni južni trakt, ki bi ga bilo mogoče adaptirati v razstavne prostore.

V naslednji fazi bi se lotili kompleksne preureditve pritličja južnega trakta. V ta namen bi bilo potrebno podreti recentni predelni steni, ki delita prostora 7a in 7b ter 6a in 6b, tako da bi namesto sedanjih petih prostorov dobili tri večje prostore 6, 7, 8, ki bi jih nato v skladu s potrebami ustrezno povezali. Novejši prostor, ki nosi v našem situacijskem načrtu oznako 8a, bi v tem primeru podrli. Odstranili bi severno in zahodno steno prostora, vhod pa, ki povezuje prostora 8 in 8a, bi ponovno zazidali. Vprašanje enega ali več dostopov v južni trakt, oziroma vprašanje ohranitve vseh obstoječih okenskih odprtín na dvorišni strani tega trakta, bo moral rešiti poseben program.

Omenili smo že, da se bo po porušenju obeh sten, ki zamejujeta prostor št. 8 in 8a, povečala sedanja veža št. 9, ki trenutno fungira zgolj kot

prehod med novejšim dostopom v grad, ki bo odstranjen, in notranjim dvoriščem. Funkcija prehoda bi torej odpadla, prostor pa bi dobil značaj nekakšnega predprostora in bi ga tudi temu primerno uredili. Nišo, v kateri je danes stranišče, bi odprli, uredili pa bi jo tako, da bi spet dobila značaj strelne niše, kar je nekoč bila. Podrobnosti o ureditvi tega prostora bi spet moral predvideti poseben načrt.

Po našem mnenju naj bi imel ta prostor izrazito reprezentančni značaj. Od tod drži namreč dostop v pritlični prostor jugozahodnega obrambnega stolpa (št. 10), v katerem je danes radioamaterski klub in ki naj bi v prihodnje služil kot reprezentančna sprejemnica za posebne goste, pa tudi razne seje, srečanja itd. V njem bi ponovno odprli obe zazidani okenski odprtini, ki služita danes kot niši, notranjščino pa bi nato primerno opremili s starij stilnim pohištvo, ki ga še vedno ni tako težko dobiti. Ta izredno lepi prostor s še ohranjenim prvotnim stropom bi tako dejansko lahko postal reprezentančno najbolj akcentuirani del celotnega gradu.

Ostane nam še vprašanje asanacijskih in adaptacijskih posegov v severnem in vzhodnem traktu palacija. Tudi v severnem traktu bi kazalo odstraniti predelno steno, ki loči prostor 3a od prostora 3b. S tem bi dobili večji prostor, ki bi mu v sklopu muzeja ne bilo težko dati ustrezne funkcije. Pri tem bi bilo zazidati sedanji novejši desni vhod, ki drži v prostor 3b, in ohraniti samo dostop, ki drži v prostor 3a. Najpomembnejši poseg v tem posledj enotnem prostoru bi bila ureditev stropa. Strop v prostoru št. 3a počiva namreč na traversah, v prostoru 3b pa sloni na oprigi. V nobenem primeru torej ni prvoten in bi bila zato v celoti stvar strokovne komisije, da odloči, kakšna naj bi bila njegova prihodnja podoba. Zavod v tem pogledu svojega mnenja še ne more precizirati, ker bi bilo poprej potrebno opraviti nekatere sondaže.

V vzhodnem traktu predlagamo zazidavo sedanjega vhoda v severovzhodnem kotu, ki je mlajšega izvora in ki drži v prostor št. 4. Namesto njega naj bi odprli prvotni dostop v ta trakt na južni strani, ki je zazidan samo od zunaj, znotraj pa tvori v prostoru št. 5 majhno nišo. Ta dela bi ne terjala posebnih stroškov, omogočila pa bi predvsem, da se za dostop v spodnje kleti pod severnim in vzhodnim traktom najde ustrežnejša rešitev od sedanje. Sedaj je namreč za dostop v te kleti potrebno odpirati leseni pokrov v tleh severnega arkadnega hodnika. Funkcija, ki bi jo dobili ti prostori v sklopu nove muzejske ureditve grajskega pritličja, bi hkrati narekovala tudi odločitev, ali naj se med prostori severnega trakta in vzhodnega trakta ustvari povezava; v tem primeru bi bilo prebiti dostop v primerni nosilni steni med prostorom št. 3 in 4.

Čeprav sicer naš program ne želi prejudicirati odločitev muzejske uprave, ki zadevajo namembnost posamičnih prostorov in nadaljnji razvoj muzejkih zbirk, se vendar ne more izogniti nekaterim sugestijam, saj je realizacija asanacijskega programa tesno povezana z bodočo funkcijo arhitekturnih sestavin danega objekta. Vse te sugestije, kolikor je bilo ali bo o njih govora, je zato tudi sprejemati z vsemi potrebnimi pridržki.

Kletna prostora št. 11 in 12 v zahodnem krilu palacija sta že urejena in imata svojo funkcijo, zato tu o njih ne bomo govorili. Prostor št. 3 bo

morda najprimerneje služil kot ustrezno urejen depo, vzhodni trakt pa bi nemara kazalo rezervirati za občasne muzejske razstave, za katere zdaj v gradu ni prostora, ko bi ga seveda poprej primerno uredili (neustrezni strop). V južnem traktu bo najbrž najbolje v celoti prezentirati etnografsko zbirko, kolikor se ne bo uresničila zamisel, da se etnografske zbirke pokažejo v skansenu, ki bi lahko našel svoje mesto na neizrabljenih zelenih površinah sredi parka na platoju zahodno od gradu.

Ostala dela v gradu so urejevalnega značaja in naj bi se izvajala takrat, ko bi to pač dopuščale okoliščine in možnosti. Med taka dela sodi čiščenje kamnitih arhitekturnih členov, s katerih je odstraniti recentne beleže, dalje zamenjava poškodovanih kamnitih arhitekturnih členov, ki so danes neustrezno zakrpani s cementno malto (gotska okna na dvoriščni strani zahodnega trakta itd.).

Notranje grajsko dvorišče naj bi dobilo nov tlak iz rečnih kroglic, ali pa naj bi se vsaj obstoječi tlak, ki je že iz rečnih kroglic, primerno izravnal in popravil. V nadstropjih bi nemara kazalo preurediti nekatere neustrezne prehode (nemogoči psevdogotski prehodi v severnem traktu), predvsem pa bi bilo sondirati vrata v starih baročnih portalih in ugotoviti, če pod novejšo preslikavo ni ohranjena tudi stara, prvotna poslikava. Kolikor bi se takšna poslikava ugotovila, bi jo bilo izluščiti, v nasprotnem primeru pa bi bilo vrata, kakor tudi vse okenske okvire itd. prepleskati z ustrežnejšo barvo od dosedanje.

Kot poseg, ki bi lahko dal objektu nov estetski poudarek, predlagamo ureditev poznogotskega pomola na severni fasadi grajskega jedra. Kot smo omenili že pri opisu objekta, sta namreč na obeh straneh pomola ohranjeni dve izredno lepi in bogato profilirani renesančni okenci. Ti okenci bi kazalo odpreti in jima dati prvotno funkcijo.

Ostala, še potrebna dela na gradu niso toliko stvar programa, kot stvar rednega vzdrževanja objekta. Tu mislimo predvsem na ureditev zunanjih fasad palacija in na nekatera druga manjša obnovitvena dela. Vsekakor sodimo, da mora biti zunanjščina grajskega jedra v celoti ometana. Ometana je bila že od vsega začetka in taka naj tudi ostane. Poškodovani ali dotrajani omet naj se odstrani, nato pa naj celotni objekt dobi novo, svetlo preobleko iz glajene apnene malte. Bela stena zidu bo tako v mi-kavnem kontrastu s kamnosivo barvo naravnega kamenja v obzidju. Razumljivo je, da mora tudi pri teh delih sodelovati strokovnjak — konservator, saj so tovrstni posegi najboljša priložnost, da pridemo do novih podatkov o stavbni genezi objekta.

Če torej naše predloge strnemo, bi urejevalna in asanacijska dela na gradu potekala po naslednjem vrstnem redu:

1. Dokončna ureditev vhodne veže — dela, začeta spomladi 1969, ki so ostala na pol poti.
2. Dokončna asanacija zunanjega obzidja.
3. Obnova rondele in ureditev muzejske zbirke v njenih prostorih.
4. Preureditev vhodnega stolpa.
5. Ureditev kapele.

6. Ureditev preostalih objektov na zunanjem grajskem dvorišču ter ureditev sanitarnih prostorov.

7. Odstranitev stopnišča na zahodni strani gradu, zazidava vratne odprtine, revitalizacija in rekonstrukcija prvotnega dostopa.

8. Ureditev vratarnice v prostoru št. 2.

9. Adaptacija južnega krila palacija.

10. Ureditev veže pred jugozahodnim obrambnim stolpom.

11. Ureditev renesančne sprejemnice v jugozahodnem stolpu.

12. Asanacijski in adaptacijski posegi v vzhodnem in severnem traktu palacija.

13. Ureditev dostopa v spodnje kleti pod severnim in vzhodnim trakom v tleh severnega arkadnega hodnika.

14. Manjši uredjevalni posegi, ki naj bi terminsko ne bili fiksirani, marveč bi se izvajali v skladu z vsakokratnimi potrebami in možnostmi.

Razume se, da ta program ni in ne more biti zakon, zlasti kar zadeva vrstni red posamičnih posegov. Kljub temu sodimo, da je tak okvirni program potreben, saj je le tako mogoče dobiti razvid nad deli, ki jih bo na gradu še potrebno opraviti, razen tega pa za izvedbo tega programa zagotoviti potrebna sredstva. Program naj bo dolgoletna orientacija, ki bo gotovo uspešna, če se bodo zanjo odločili in jo podprli vsi odločujoči faktorji.

OPOMBE IN LITERATURA

¹ Or., str. 62 in 271.

² Pirch., str. 209.

³ Pirch., str. 209; prim. op. št. 31.

⁴ Or., str. 61/62.

⁵ Podatek brez navedbe vira in okoliščin omenja Janisch.

⁶ Pirch., str. 210; Muchar ter po njem Orožen (str. 272) in Janisch (str. 1386) trdita, da sta Friderik in njegova žena trdnjavi prodala.

⁷ Pirch., str. 210.

⁸ Z. U. in Pirch., str. 210.

⁹ Vest Welem (lein).

¹⁰ Schm., Jan., Or., str. 273, Pirch., str. 210.

¹¹ Pirch., str. 110.

¹² Jan.

¹³ Nagrobnik Hansa Wagena, ki je umrl l. 1553, je bil svojčas vzdian v škalski župni cerkvi. Ko se je škalska cerkev porušila, so nagrobnik vzdiali v južno fasado p. c. MB v Velenju.

¹⁴ Pirch., str. 210/211 in Or., str. 273 do 274.

¹⁵ Tega leta je padel v bojih s Turki Boštjan Eckensteinski z bližnjega gradu Eckenstein pri Šaleku, poslednji svojega rodu.

¹⁶ Kos, str. 325, Or., str. 37.

¹⁷ Jan., str. 1368.

¹⁸ Gr., str. 297/298.

¹⁹ »Zum hl. Christus«.

²⁰ Umrl. l. 1553.

²¹ Or., str. 261.

²² Or., str. 178.

²³ Tovrstnih podatkov v zvezi z velenjskim gradom je precej.

²⁴ Jan., str. 1367/68.

²⁵ Dokument je shranjen v arhivu ZSV Celje.

²⁶ Kopije posnetkov so shranjene na zavodu za spomeniško varstvo v Celju.

²⁷ Komisija se je sestala 18. dec. 1956 v pisarni rudnika lignita Velenje, v njej so sodelovali: direktor rudnika Nestl Žgank, predsednik DRMIT-a Ivo Jamnikar, glavni inženir rudnika ing. Pipuš Dušan, ravnatelj Tehniškega muzeja LRS prof. Franjo Baš, ing. arh. Janez Trezn iz Ljubljane, konservator OLO Celje Jože Curk, ravnatelj Mestnega muzeja Celje Anton Stupica in ravnatelj pokrajinskega muzeja v Mariboru Bogo Teply. Zapisnik je shranjen v arhivu ZSV Celje.

²⁸ Komisija se je sestala na gradu dne 19. junija 1957. V njej sta sodelovala Sumi Nace, konservator OLO Ljubljana, in Curk Jože, konservator OLO Celje. Ostali udeleženci komisijskega ogleda v zapisniku, ki ga hrani ZSV Celje, niso navedeni.

KRATICE

- Gr.: Grafenauer Bogo — Kmečki upori na Slovenskem, DZS, Ljubljana 1962.
Jan.: Janisch Josef Andr. — Topographisch — statistisches Lescikon von Steiermark Druck und Verlag von »Leykam«, Graz Bd. III. 1885.
Kos: Kos Milko — Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. st. Ljubljana 1955, SM.
Or.: Orožen Ignac — Das Bisthum und die Diözese Lavant, V. Th. Das Dekanat Schallthal, Graz 1884.
Pirch.: Pirchegger Hans — Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 10, Verlag I. Oldenbourg, München, 1962.
Schm.: Schmutz Carl — Historisch Topograpisches Lescicon von Steyermark, III. T. Graz 1822.
Z. U.: Zahn, Urkundenbuch.

DIE BURG WÖLLAN — PROGRAMM DER KONSERVIERUNGSARBEITEN

Die Burg Wöllan gehört zu den am besten erhaltenen und gepflegten mittelalterlichen Burgen Sloweniens. Die Angaben über ihre Vergangenheit sind sehr spärlich. Im Jahre 1275 wird sie zum erstenmal erwähnt, schon im Jahre 1264 finden wir aber in den Archiven die Erwähnung der gleichnamigen Siedlung am Fusse des Schlossberges.

Das Jahr 1275 können wir also als das Datum ante quem für die Entstehungszeit der alten Burg rechnen. Ihre ersten Inhaber waren die Herren von Königsberg, der damals genannte Gundaherr von Wöllan (Gundachero de Welan) war aber nur ihr Burgherr. Später wird die Burg noch öfters erwähnt. Ihre Inhaber haben sich oft gewechselt und im 14. Jahrhundert finden wir unter ihnen auch die Grafen von Cilli. Für unsere Abhandlung ist aber am wichtigsten Hans Wagen von Wagensberg, der seit dem Jahre 1541 die Burg besass. Später hatte die Burg auch verschiedene andere Inhaber, bis sie nach dem zweiten Weltkriege verstaatlicht und für Wohnungszwecke umgebaut wurde. In den letzten Jahren hat die Burg eine neue Funktion bekommen, weil in ihr das Museum der slowenischen Kohlenbergwerke eingerichtet wurde. Die neue Funktion stellte auch die Frage der nötigen Konservierungsarbeiten auf. Um der historischen Vergangenheit so treu wie möglich zu bleiben und um zugleich den neuen Ansprüchen gerecht zu werden, hat man den Versuch gemacht ein Programm aufzustellen, das alle diese Momente in gleichen Masse berücksichtigt.

Die Burg wurde zuerst technisch aufgenommen, alle Baudetails sind aber einer strengen Analyse unterworfen worden. Zugleich wurden die alten Ansichten des Objekts, die sich uns erhalten haben, systematisch ausgewertet.

Die Burg Wöllan liegt auf einem felsigen Hügel und ist von mehreren Seiten zugänglich. Der ursprüngliche Weg führt über ein Plateau auf der westlichen Seite der Burg und über den ehemaligen, heute halb zugeschütteten Graben durch einen kleinen Eingangsturm zum ersten Hof. Schon auf den ersten Blick kann man die zwei wichtigsten Bestandteile der Anlage erfassen: das Zentral-

gebäude oder das Palatium und die Ringmauer mit zwei Türmen, zwei Brüstungen und einem grossen Rondell. Den Kern der Burg bildet das Palatium, das an seiner südwestlichen Ecke mit einem grossen Rundturm befestigt ist. Das Gebäude ist zwei Stockwerke hoch und teilweise unterkellert. In seinem Inneren befindet sich ein fast rechteckiger Burghof mit dem Brunnen der auf drei Seiten mit Arkadengängen umgeben ist.

Das ganze Palatium wurde öfters umgebaut, so dass heute nur noch wenige Bauelemente erhalten geblieben sind, die uns von seiner Entstehungszeit Kunde geben können. Bei der Datierung sind wir so in erster Linie auf die Fensteröffnungen und die Türen angewiesen, die sich bei den Kellerräumen im westlichen Flügel des Gebäudes befinden. Die Türen haben zwar schon eine rundbogige Form, ihre Ränder sind jedoch abgenommen, so dass man sie in die ersten Jahrzehnte des 16. Jahrhunderts datieren kann. Auch die kleinen rechteckigen Fenster, die sich da befinden, haben eine typisch spätgotische Profilierung. Gotische Fenster findet man ausserdem auch im unteren Teil der äusseren Wand des Ostflügels, vereinzelt kann man sie aber auch an anderen Stellen des Palatiums treffen. Besonders interessant ist in dieser Hinsicht ein steinernes Portal, das von der Hofseite in den kleineren Nebenraum Nr. 2 im Nordflügel führt. Das Portal hat eine ausgesprochen spätgotische Form. Es ist übrigens mit zwei Schildchen dekoriert, die ihrer Form nach auf die Entstehungszeit um das Jahr 1520 schliessen lassen. Eines von beiden trägt auch das Meisterzeichen des Steinmetzen.

Im 16. Jahrhundert können wir auf der Burg eine unterbrochene Bautätigkeit verfolgen. Der Erbauung des Palastes folgte in der Mitte des Jahrhunderts der komplette Umbau der Ringmauer mit den dazugehörigen Türmen und Brüstungen. Auf dem Portal des Eingangsturmes hat sich die Jahreszahl 1558 erhalten, die uns einen guten Anhaltspunkt für die Entstehungszeit von anderen Bauwerken die der Renaissancezeit angehören, bietet. So finden wir auf dem grossen Rondell an der südöstlichen Ecke der Ringmauer bei der Profilierung der Fenster genau dieselben Formen, wie auf dem genannten Portal, so dass wir auch dieses Bauwerk derselben Zeitperiode zuschreiben dürfen. Auf der anderen Seite wieder gibt es aber auf dem Rondell interessant geformte steinerne Konsolen, wie wir ähnliche auch auf anderen Teilen der Burg treffen, so dass man die verschiedenen Bauelemente, die der Mitte des 16. Jahrhunderts angehören, ziemlich genau bestimmen kann. So kann man feststellen, dass man die spätmittelalterliche Anlage der Burg in der Mitte des 16. Jahrhunderts stark erweitert und ausgebessert hatte, in der Folge sind aber auch die schönen Arkaden im Burghof entstanden. Weniger wichtige Umbauten, wie zum Beispiel die Herrichtung von steinernen Gewölben in einigen Kellern, die die ehemaligen hölzernen Decken ersetzt haben, wollen wir hier beiseite lassen. Daraus können wir den Schluss ziehen, dass wir die Entstehungszeit der heutigen Feste Wöllan erst an den Anfang des 16. Jahrhunderts setzen dürfen. Inwiefern in dem Bau auch ältere Bauelemente erhalten sind, die aus der Zeit der im 13. Jahrhundert genannten Burg stammen, ist heute nicht mehr nachweisbar, so dass wir kaum berechtigt sind, von einer direkten Baukontinuität zu sprechen. Der Kern der Anlage zeigt eine ausgesprochen spätgotische Form und kein einziges Element zeigt darauf, dass es sich auch bei Wöllan nur um die Umbau handelt, wie wir ähnliche bei anderen mittelalterlichen Burgen so oft treffen. Demnach scheint es, dass wir zur Annahme berechtigt sind, dass man die alte mittelalterliche Feste Wöllan einmal im späten 15. Jahrhundert ganz abgerissen hat, um die neue Burg zu bauen, die mehr den grösseren Ansprüchen der Zeit entsprach. Seit dem Anfang des 16. Jahrhunderts aber können wir bei Wöllan von einer fast ein Jahrhundert langer und unterbrochener Bautätigkeit sprechen, der wir die heutige organisch entstandene Form der Anlage in ihren Hauptzügen zu verdanken haben.

Das Interessanteste, was wir dabei feststellen können ist, dass wir hier mit zwei verschiedenen Stilen zu tun haben, die ohne einer auf den ersten Blick bemerkbaren Zäsur fast zur gleichen Zeit auftreten. In späteren Jahrhunderten aber kam es dann nur noch zu nebensächlichen Umbauten. Da können wir das kleine, viereckige Türmchen an der südöstlichen Ecke des Palatiums nennen, das

im 17. Jahrhundert entstand, sonst hat man aber in der Barockzeit nur einige Fenster und Türrahmen ausgewechselt und einige wirtschaftliche Nebengebäude auf der inneren Seite der Ringmauer dazugebaut.

Grössere Bauarbeiten fanden dann im späten 19. Jahrhundert statt, die aber wieder fast nur das Aussere des Palatiums betrafen. Man veränderte die Fensteröffnungen beim alten Eingang ins Palatium, brach die alte Zugbrücke ab und auf der Ringmauer entstanden die historisierenden Zinnen, der Kern der Burg aber blieb unangetastet. Von früherem Aussehen der Burg geben uns die erhaltenen Panoramabilder Kunde. Die beiden ältesten von ihnen stammen von G. M. Vischer und sind um das Jahr 1681 entstanden. Beide zeigen die Burg von der nördlichen Seite. Im Jahre 1825 finden wir eine lithographische, jedoch sehr skizzenhafte Ansicht der Burg in der bekannten Kaiserischen Suite. Weiter sind interessant zwei Ansichten aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die erste von ihnen ist dem Album von Steiermark »Einst und jetzt« von C. Reichert entnommen und zeigt die Burg von östlichen Seite, die zweite stammt aber von einem unbekanntem Autor und musste einst auch einer grösseren Suite angehört haben. Sie zeigt die Burg wieder von der bekannten nördlichen Seite. Erwähnenswert ist in diesem Zusammenhang auch noch die Zeichnung der Burg von Otto Pipper, die in seinem Buch »Osterreichische Burgen« VIII. im Jahre 1910 publiziert worden ist.

Es ist zu bedauern, dass keine alte Ansicht von der östlichen Seite der Burg besteht, die uns vielleicht über die Art des ursprünglichen Einganges in den gesamten Burgkomplex geben könnte. Trotzdem haben uns die erwähnten Veduten einige Einzelheiten erhalten, die heute nicht mehr vorhanden sind, und die uns über die alte Ansicht der Burg interessante Aufklärungen bringen.

In dieser Hinsicht ist besonders interessant der Stich von Anton Trost im »Schlösserbuch« von G. M. Vischer, der uns unter anderem auch ein kleines hölzernes Türmchen zeigt das von aussen an die Ringmauer angelehnt ist und einst zur grösseren Wehrhaftigkeit der Anlage diente. Die anderen erwähnten Bilder sind erwähnenswert insofern sie uns für die baugeschichtliche Entwicklung der Burg einige Anknüpfungspunkte bieten können.

Die oben erwähnten Feststellungen waren der Ausgangspunkt für unser Programm. Wie aus den beigelegten Skizzen ersichtlich ist, soll in der Folge die Burg so restauriert werden, dass alle bedeutenden Architekturdetails zum vollen Ausdruck kommen werden, dass aber zugleich die Anlage als solche unberührt bleiben wird. Das Restaurierungsprogramm können wir in einigen Punkten festhalten und zwar in der Reihenfolge, wie die Arbeiten nach Möglichkeit hintereinander vorgenommen werden sollen.

1. Der Eingangsflur soll wieder seine ursprüngliche Form bekommen. Zu diesem Zwecke soll das fingierte Gewölbe entfernt werden, damit die alte Holzdecke des Raumes, die darunter noch erhalten ist, zum Vorschein kommt. Zugleich soll man die alte Schliesscharte, die vor kurzem zugebaut wurde, wieder zu Ende freilegen und entsprechend restaurieren.

2. Die Ringmauer soll mit Kalkmörtel neu fugiert werden. Im Bedarfsfalle soll man an den beschädigten Stellen die Injektivmethode anwenden.

3. Das Rondell soll einen neuen Mauerverputz bekommen.

4. Der Eingangsturm muss technisch konsolidiert werden. Dabei soll man das Portal herausnehmen, die beschädigten Teile auswechseln und dann alles an der ursprünglichen Stelle wieder einbauen.

5. Die Kapelle, die heute ohne Ausstattung ist und die in der Barockzeit in dem Nordwestturm der Ringmauer eingerichtet wurde, soll nach einem speziellen Programm restauriert werden, dass auch die neuen Funktionen des jetzt nicht zugänglichen Kellerraums vorsehen soll.

6. Die Nebengebäude, die von der Innenseite an die Ringmauer angelehnt sind und die früher als Ställe und Wirtschaftsgebäude gedient haben, bleiben erhalten. Die Restaurierungsarbeiten sollen ihre neue Funktion als Ausstellungsräume und Büffet berücksichtigen und mehr die Anpassung an die Gesamtanlage als die Bewahrung der historischen Authentizität befolgen.

7. Die Stiegen an der Westseite des Palatiums, die erst vor einigen Jahrzehnten erbaut worden sind, sollen entfernt werden. Zugleich soll der dazugehörige Eintritt in den Burghof zugemauert werden. Die Burg soll also von nun an nur einen einzigen Eingang in das Innere haben und zwar über die Treppe, die sich an der Stelle der ehemaligen Zugbrücke befindet. Dieser Eingang soll zugleich in ursprünglichem Sinne rekonstruiert werden.

8. In dem Raum, der sich neben dem Eingangflur befindet, soll das Portierneben dem Schussloch in dem Eingangsflur durchbrochen werden.

9. Im südlichen Flügel des Palatiums sollen die neuen Zwischenwände entfernt werden. Zugleich sollen die alten Ein- und Durchgänge wieder eingerichtet werden.

10. In dem Flurraum, der sich neben dem grossen runden Eckturm an der südwestlichen Seite des Gebäudes befindet, soll der in der neueren Zeit hergerichtete Raum entfernt werden, so dass der Flur wieder die einstige Grösse haben wird. In diesem soll zugleich die Nische mit der Schiesscharte wiederhergestellt werden.

11. Alle weiteren Assanierungs- und Adaptionenarbeiten sollen nach einem detailliert ausgearbeiteten Plan vorgenommen werden. Das gilt auch für den neuen Zugang zu den Kellerräumen unter dem östlichen Flügel des Zentralgebäudes, das auf eine entsprechende Weise eingerichtet werden soll.

12. Zuletzt soll das ganze Zentralgebäude einen neuen Mauerverputz bekommen, der sich im Gegensatz zu dem freigelegten Mauerwerk der Ringmauer bestimmt gut auswirken wird.

Das Programm soll in erster Linie als Orientierung bei den Sanierungsarbeiten auf der Burg dienen. Es ist naturgemäss nicht detailliert ausgearbeitet worden, sondern versucht nur einige Prinzipien aufzustellen, nach welchen sich die Restaurierungsarbeiten richten sollen. Vor jedem Eingriff sind also unbedingt Sondierungen vorzunehmen und erst nach einer genauen Analyse der Resultate soll dann die entsprechendste Methode der Behandlung ausgewählt werden. Die Burg Völlan wird nach der Realisation dieses Programms bestimmt als ein hervorragendes Beispiel einer spätmittelalterlichen Burg einen bedeutenden Platz unter den Denkmälern Sloweniens einnehmen.

MILOŠ RYBÁR

PRIPOMBE K CURKOVEMU TOPOGRAFSKEMU GRADIVU ZA OBČINO LAŠKO

Zavod za spomeniško varstvo v Celju je v letih 1966-1967 izdal razmnoženo zbirko Topografsko gradivo I.—IX. s podnaslovom Sakralni spomeniki na območju občine . . . Zvezki obsegajo občine celjske regije: I. Celje (IV)+II+II+117 str. II. Zalec (II)+119+III str. III. Velenje (II)+52+II str. IV. Slovenske Konjice (II)+74+(I) str. V. Mozirje (II)+119+II str. VI. Šmarje pri Jelšah (Babna gora-Rogaška Slatina). (II)+132+II str. VII. Šmarje pri Jelšah (Rok nad Šmarjem-Zibika). (II)+132+II str. VIII. Sentjur pri Celju (II)+99+II str. IX. Laško (II)+79+(I) str. Vse v 4°. Avtor vseh zvezkov je sedanji ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Ptuj, umetnostni zgodovinar prof. Jože Curk, ki je bil v letih nastanka tega gradiva referent za spomeniško varstvo v Celju. Izdajatelj pravi v uvodu z naslovom »Gradivu na pot«, da je avtor Jože Curk »v letih 1956—1962 inventariziral vse sakralne spomenike na celjskem območju ter pri tem posvetil posebno pozornost njihovemu stavbnemu razvoju ter ocenil njihove opreme in oprave«. Uvod nadaljuje: »To gradivo nam prvič omogoča strnjen pregled nad delom spomeniške dediščine v okviru neke širše regije in je zato nenavadno dragoceno. Ker trenutno še ni mogoče misliti na izdajo prave topografije, ki jo bo treba obogatiti še s številnimi novejšimi dognanji slovenske umetnostno zgodovinske znanosti ter zlasti s tehničnimi in fotografskimi posnetki, se je naš zavod odločil, da obstoječe zapiske izda v obliki gradiva in jih tako napravi dostopne vsej zainteresirani javnosti. Vodilo ga je prepričanje, da bo s tem pomagal ustvarjati temelje, na katerih bo kdaj pozneje mogoče izdelati resnično kompleksno spomeniško topografijo, s kakršno se drugi narodi že zdavnaj ponašajo in po kateri se tudi pri nas kaže čedalje bolj živa potreba«.

»Ko govorimo o izdaji gradiva«, pripominja uvod, »moramo pri tem nujno opozoriti tudi na nekatere neizogibne pomanjkljivosti, ki so s tako izdajo povezane. Gradivo v obstoječi obliki ni bilo namenjeno za objavo, zato je stil lakoničen, namenjen zgolj neposredni informaciji. Temu je pripisati tudi številne jezikovne trdote in celo nekorektnosti, ki jih redakcija ni mogla odpraviti, ne da bi pri tem bistveno posegla v samo struk-

turo zapisov. To bi preseгло namen pričujoče edicije, hkrati pa bi bilo povezano z neizogibnim dodatnim delom in seveda prav tako neizogibnimi dodatnimi stroški. Tako bo to gradivo tako, kakršno je, v prvi vrsti razvid nad sakralno spomeniško dediščino, ki se nam je ohranila na celjskem teritoriju in ki jo bo šele zdaj mogoče v celoti oceniti.« Zavod se ob koncu uvoda zahvaljuje skladi za pospeševanje kulturnih dejavnosti SRS, ki je omogočilo izid te serije, in pa tovarni Aero iz Celja, ki je podarila potrebne tiskarske matrice.¹ Glavne misli iz uvoda sem navedel dobesedno, da bomo tako lažje razumeli nastanek in tudi hibe te publikacije.

Vsa serija je enako urejena. V vsakem zvezku so po abecednem redu razvrščeni kraji, v katerih je kakšna cerkev (če je v enem kraju več cerkva, je obdelana vsaka posebej) in vsaka cerkev je najprej navedena po svojem značaju (farna ali podružna) in patrociniju ter po orientaciji in morda z nadmorsko višino. Nato je gradivo razdeljeno v naslednja poglavja: viri in literatura (zelo izčrpno), včasih tudi posebno poglavje o upodobitvah cerkve ali vedutah kraja ali o farni kroniki, sestava cerkve, zunanjsčina, notranjsčina (če je cerkev velika, vsaka ladja ali kapela posebej), oprava, oprema, (ev. zakristija), zvonik, podstrešje, resumé, (ev. župnišče, kaplanija, mežnarija), okolica, ostalo (ali opombe). Poglavja so zelo izčrpno izdelana, opisi slikarij podrobni, napisi pri nagrobnikih vsi prepisani (žal je ravno tu več napak in se vidi, da prepisovalci oz. pretpikovalci niso znali latinščine). Ker vsebujejo poglavja za različne dele cerkve samo opis dejanskega stanja (in sledov prejšnjih stanj), je avtor v poglavju Resumé strnil vse izsledke in opisal zgodovino cerkve. V poglavju Okolica opisuje avtor pokopališče, karner, kapele, znamenja itd., v zadnjem poglavju pa tudi omenja profane umetnostne spomenike tistega kraja, včasih celo prirodne in etnografske znamenitosti, da ne utonejo v pozabo, kar je treba posebej pohvaliti. Pred besedilom je vedno seznam uporabljenih kratic, večina zvezkov pa ima ob začetku ali koncu tudi pripombo, da za izdajo odgovarja Ivan Stopar (v imenu Zavoda za spomeniško varstvo Celje), za zanesljivost strokovnih podatkov in mnenj pa avtor gradiva. Posebno obsežne popise prinaša zbirka za celjsko opatijsko cerkev (na 21 str.),² za gornjegrajsko župnijsko cerkev (20 str.),³ za romarsko cerkev v Radmirju in njene dragocenosti (11 str.),⁴ za cerkev sv. Roka nad Šmarjem s križevim potom (20 str.),⁵ za cerkev na Sladki gori (11 str.)⁶ in za nadžupnijsko cerkev v Laškem (23 str.).⁷ Pogrešamo pa opis razvalin žičkega samostana v zvezku za Konjice.

Izdaje smo lahko veseli in je treba pohvaliti tako avtorja kakor izdajatelja. Celotno območje, katero obsega Topografsko gradivo, je tudi z umetnostnega vidika v nemščini obdelal v prejšnjem stoletju Ignacij Orožen,⁸ dekanije Celje, Gornji grad in Konjice pa sta v slovenščini in v tem stoletju izključno z umetnostnega vidika obdelala Marijan Marolt⁹ in dr. Avguštin Stegenšek.¹⁰ Sedaj pa imamo pred seboj umetnostno topografijo za celotno območje. Avtor je obhodil vse cerkve, kapele ter preplezal vsa podstrešja in zvonike, da je sestavil tako obsežno topografsko gradivo. Po avtorjevem odhodu v Maribor je to gradivo ostalo v kartoteki Zavoda za spomeniško varstvo v Celju. Prav je, da se je zavod odločil

za tako izdajo, četudi se je zavedal pomanjkljivosti, ki jih navaja v uvodu. Že naziv gradivo, ki ga je dal zbirki, kaže, da zavod smatra to izdajo kot osnovo za nadaljnje raziskave in tudi dejstvo, da izdaja ni izšla v tisku, temveč le razmnožena, kaže na to, da izdajatelj tega ne smatra kot nekaj dokončnega. Zavod je za župni cerkvi Solčava in Rečica ob Savinji ter za podružnico v Rosulah sam pripravil gradivo v smislu avtorjevih metodoloških konceptov, ker so se prvotni avtorjevi zapiski izgubili.¹¹

Ob izidu prvih dveh zvezkov gradiva je bila v lokalnem tisku objavljena o tem krajša informacija,¹² sicer pa je edino docent teološke fakultete dr. Marijan Smolik objavil v Bogoslovnem vestniku daljšo vest o izidu, kjer našteva tudi vse cerkve, ki jih gradivo opisuje.¹³ Drugih vesti o izidu ali ocen ni bilo zaslediti. Nisem umetnostni zgodovinar, zato zbirke ne mislim ocenjevati z umetnostnega vidika. Le kot zgodovinar in poznavalec kraja bi rad popravil nekatere napake v IX. zvezku (občina Laško), da jih ne bodo s prepisovanjem razširili in da bi bili ob morebitni izdaji v tisku podatki točni.

Zadnji zvezek Topografskega gradiva, ki obravnava občino Laško, opisuje 21 sakralnih spomenikov. Razvrščeni so tako: podružnica sv. Magdalene v Govcrah, podružnica sv. Kancijana na Kremenu (Henina), nekdanja samostanska, sedaj župnijska cerkev sv. Mavricija v Jurkloštru, podružnica sv. Katarine v Kuretнем, nadžupnijska cerkev sv. Martina v Laškem, podružnica sv. Trojice na Lipi nad Jurkloštrom, podružnica sv. Kolomana v Lokavcu, podružnica Karmelske Matere božje v Marijogradcu, podružnica sv. Antona Puščavnika v Zgornji Rečici pri Laškem (samo glavni podatki brez opisa), znamenje v Spodnji Rečici, umetnostni spomeniki v Rimskih Toplicah, župnijska cerkev pri Sv. Jederti nad Laškim (v Sedražu), podružnica sv. Krištofa nad Laškim, župnijska cerkev pri Sv. Miklavžu nad Laškim (v Lažišah), podružnica sv. Petra nad Reko (Sv. Peter pri Jurkloštru), župnijska cerkev pri Sv. Rupertu nad Laškim (v Brezah), župnijska cerkev v Šmarjeti pri Rimskih Toplicah, podružnica Lurške Matere božje nad Šmarjeto, romarska cerkev sv. Mihaela nad Laškim, podružnica na Šmohorju nad Laškim in župnijska cerkev pri Sv. Lenartu nad Laškim (na Vrhju).

Odličen vir za sakralno topografijo tega ozemlja imamo iz XVIII. stoletja. To je latinsko pisani rokopis »Pregledni krajepis celotne laške nadžupnije, ... ki ga je zanesljivo sestavil č. g. Janez Krstnik Gajšnik (Gayschneg)«¹⁴ Delo obsega v I. delu preko 100 strani in vsebuje opise in risbe za skoraj vse cerkve, ki so opisane v Topografskem gradivu¹⁵ ter je bilo zaključeno leta 1744, ko je Gajšnik, do tedaj laški vikar, odšel za župnika v Loko pri Zidanem mostu. Gajšnik je v Loki rokopis nadaljeval in drugi del obsega cerkve, ki večinoma v Topografskem gradivu niso omenjene;¹⁶ Gajšnik je umrl v Loki leta 1766.¹⁷ Rokopis je shranjen v škofijskem arhivu v Mariboru, republiški Zavod za spomeniško varstvo v Ljubljani pa ima prepis in fotografije risb. Drugi viri so popisi sakralnih spomenikov, ki jih je objavil laški rojak, zgodovinar Ignacij Orožen, v svojem delu *Das Dekanat Tüffer* iz leta 1881.¹⁸ Orožen se naslanja tudi na Gajšnikove opise, kjer pa je objekt najnovejšega datuma, ga opisuje sa-

mostojno. Gajšnikova Topografija, čeprav odličen pripomoček, je širšemu občinstvu, ki ne razume latinščine, nedostopna. Orožnova knjiga, edino obsežnejše delo za zgodovino laškega okoliša, je pisana nemško in je že zastarela. Zato je prav, da smo dobili končno krajepis laške občine, četudi samo kot topografsko gradivo za sakralne spomenike.

Ob naslovu tega IX. zvezka manjka pripomba, kdaj je bilo delo napisano. Uvod v I. zvezku navaja čas, kdaj je bilo zbrano gradivo za vso zbirko (za Laško ga je avtor nabral leta 1959 za desni breg in 1960 za levi breg Savinje). Laška občina je pa 1. IV. 1963 pridobila od hrastniške občine (iz ljubljanskega okraja) Širje, Zidani most, Radeče in Svibno z okoličico.¹⁹ Zato bo vsak, ki ne bo bral celotne zbirke, ampak samo IX. zvezek, ki ima letnico izida 1967, iskal v delu tudi gradivo za tiste cerkve, ki so ob izidu zvezka spadale pod laško občino, ob izdelavi pa niso mogle biti upoštevane, ker tedaj niti pod celjski okraj (in s tem tudi pod celjski Zavod za spomeniško varstvo) niso spadale. Redakcija bi bila morala kljub uvodni pripombi v I. zvezku vsaj ta zvezek opremiti s pripombo o nastanku gradiva, ker je edino laška občina v celjskem okraju pridobila v tem času ozemlje od drugega okraja. Pri poznejših Curkovih 3 topografijah za občine Radgona, Ljutomer in Ormož, ki so izšle leta 1967, je že ob naslovu pripomba: Izdelano 1963 oz. 1964.²⁰

Izmed 12 podružničnih cerkva, ki so v tem zvezku opisane, ima samo 5 cerkva ob naslovu omembo, katere župnije podružnica so, pri 7 podružnicah pa ta navedba manjka. Tako je cerkev sv. Kancijana na Kremenu (Henina) podružnica razborške fare, cerkev sv. Trojice na Lipi podružnica jurkloštrske fare, cerkev sv. Kolomana v Lokavcu podružnica šmiklavške fare, cerkev v Marijagradcu podružnica laške fare, cerkev v Zg. Rečici podružnica šentjedrške (sedraške) fare, cerkev sv. Petra nad Reko podružnica šentruperške fare.²¹ Le za cerkev Lurške Matere božje nad Šmarjeto se da zaradi bližine ugotoviti, da je šmarješka podružnica. Avtor pri podružnici sv. Petra celo citira farno kroniko, ne da bi navedel, katero farno misli.²²

Cerkve v Govcah, ki je v zvezku prva popisana,²³ danes ne stoji več, zato je ta popis tembolj dragocen. Leta 1964 je namreč Rudnik rjavega premoga Laško — Huda jama zaradi pogrezanja odkupil vso vas s cerkvijo vred, ker zaradi bližine rudniških rovov prebivanje tam ni bilo več varno (že avtor navaja za hišo »pri Kurniku«,²⁴ da je močno razpokana). Cerkev so tega leta opustili, vsi prebivalci Govc so se izselili. Orgle in zvon te cerkve je prevzela podružnica v Zg. Rečici, Lerchingerjev križev pot je kupil župnijski urad v Solčavi, oba stranska oltarja je prevzel župnijski urad Svibno, glavni oltar pa ni postavljen v nobeni cerkvi.²⁵ Vsa vas s cerkvijo vred je danes v razvalinah. Redakcija bi morala opis cerkve opremiti z opombo, kdaj je bila cerkev opuščena in da je sedaj porušena.

Nekdanja samostanska cerkev v *Jurkloštru* je v tem zvezku prvič v celoti doživela obširen opis v slovenščini.²⁶ Dosedanji opisi, ki jih avtor citira, so bili v nemščini ali pa so cerkev opisovali samo z vidika romanske arhitekture.²⁷ Avtor navaja, da je to kuracija, posvečena sv. Mavriciju.²⁸ Res se je dušnopastirska postaja, ki je leta 1856 nastala pri nek-

danji samostanski cerkvi, imenovala kuracija,²⁹ kar je bilo tedaj potrebno zaradi predpisov avstrijskega državnega cerkvenega prava, toda danes je to župnija kot vse ostale.³⁰ Na isti strani navaja avtor pri popisu fasade, da sta ob portalu kipa sv. Janeza Krstnika in sv. Henrika, ni pa navedel kipa sv. Mavricija, ki stoji v sredini nad portalom.

V območju krajevnega urada Jurklošter in v laški občini je tudi Mrzlo polje in Marijina vas, vendar omenja avtor ti dve naselji v VIII. zvezku (občina Šentjur) pri Planini (str. 24). V Mrzlem polju opisuje kapelo sv. Križa, v Marijini vasi pa omenja prvotni kartuzijanski samostan in njegovo naslednico proštijo. Ker je Topografsko gradivo urejeno po upravni razdelitvi, sodita ta dva opisa v laško občino, v poglavje Jurklošter.

Pri opisu *podružnice sv. Katarine v Kuretnem* bi se ustavil pri več rečeh. Avtor uporablja za kraj obliko Koretno.³¹ Gajšnik uporablja obliko Koretnu,³² Orožen Koretno, za njim tudi lavantinski šematizem.³³ Orožen izvaja to ime od besede korito (nemško der Trog) in navaja za leto 1265 naziv Troge in za 1524 Trog ali Koritno.³⁴ Avtor je obliko prevzel od Orožna. Četudi bi bila ta Orožnova razlaganja pravilna, ljudstvo danes izgovarja le Kuretno in ni v izgovoru nikjer sledu o kakšnem etimološkem koritu. Tudi uradni naziv je Kuretno,³⁵ zato je bolje, da ostane kar pri tej obliki.

Avtor navaja na isti strani, da je Kuretno božja pot. Res je morda cerkev bila ob zidavi mišljena kot božja pot, na to kažejo odpustki, ki bodo pozneje omenjeni. Gajšnik omenja opravila pri tej podružnici; posebej slovesni sta bili po njegovem opisu vsakoletni opravili na patrocinih in pa prošnja procesija na Markov dan. Za Markovo procesijo navaja, da prihajajo nanjo z banderami vseh podružnic tedaj zelo obširne laške nadžupnije in da je ljudstva toliko, da je tedaj pridiga na prostem.³⁶ Vendar je bilo to v okviru normalnih liturgičnih opravil, ki jih ima vsaka fara, dotok ljudstva pa je bil velik zaradi obsežnosti tedanje fare. Niti Markove procesije ne moremo imenovati božjo pot, saj je na ta dan v vseh farah procesija h kakšni podružnici. Orožen omenja prav tako obe slovesni opravili, vendar ne govori več o kakšni posebni množici (laška fara je bila tedaj že mnogo manjša, že v sedanjem obsegu).³⁷ Obe opravili sta se ohranili do danes, vendar samo v farnem merilu, ne tako kot v Marijagradcu in posebno na Šmihelu, kamor prihajajo verniki tudi iz drugih župnij.

Avtor navaja pri tej cerkvi, da so na baldahinu prižnice tudi Noetove table.³⁸ To je pomota, mišljeni sta pač Mojzesovi tabli.

V resumeju pravi avtor, da so cerkev v Kuretnem zgradili »konec 15. stol. (l. 1498), kot se vidi iz Gajšnikovega citata bule papeža Aleksandra VI. z dne 9. 4. 1500«. Citat je pravzaprav povzet po Orožnu, ki s sklicevanjem na Gajšnika omenja bulo papeža Aleksandra VI.⁴⁰ Pogled v Gajšnikovo Topografijo nam pa pokaže, da se je Orožen zmotil. Gajšnik namreč piše takole »Kaže, da so cerkev začeli zidati okrog leta 1498. Bula iz Rima, iz časa Aleksandra VI., podpisana od sv. kolegija presvetlih gg. kardinalov, na pergamentu z visečimi pečati, ki se začena: ‚Mi, po božji milosti kardinali svete rimske Cerkve — škofje: Oliverij sabinski, Jurij

albanski in Hieronim questrejski; duhovniki: Dominik cerkve sv. Klementa, Viljem cerkve sv. Pudencijane, Rajmund cerkve sv. Vitala in Jernej cerkve sv. Agate; diakoni: Rafael cerkve sv. Jurija »in Velabro«, Friderik cerkve sv. Teodorja in Julijan cerkve sv. Sergija in Bakha', podeljuje namreč določene odpustke obiskovalcem te cerkve (...), čim bo zgrajena in od tedaj za vedno na praznik sv. Katarine, 25. nov., ... na praznik sv. Marka evangelista, 25. apr. ... in na dan njene bodoče posvetitve ... Ta bula pa je izdana v Rimu dne 9. aprila v osmem letu vladanja g. papeža Aleksandra VI., ki je bilo leto 1500 krščanske ere, ker je bil 11. avgusta 1492 izvoljen Aleksander VI.«⁴¹ Ta Gajšnikov citat nam pove, da je bulo izdalo le 10 kardinalov in da je papež Aleksander VI. naveden samo pri datumu.

Nadžupnijska cerkev v Laškem je deležna najboljšejnega opisa v tem zvezku; istočasno je to najboljšejnji opis v vsej seriji (gl. zgoraj). Poleg tega je pa to tudi do sedaj najboljširnejši opis te cerkve. Niti Gajšnikov latinski opis⁴² (ki je tako ohranjen samo v rokopisu), niti Orožnov v nemščini,⁴³ nista tako obsežna, Zadnikarjev opis⁴⁴ se pa omejuje le na romanske elemente. Curkov opis podrobno opisuje tudi Voglove freske, ki se jih pred tem še nihče ni izčrpno lotil.

Pri obširni literaturi, virih in upodobitvah, ki jih avtor navaja,⁴⁵ je omenjen tudi rokopis iz leta 1959 z naslovom *Zgodovinski in umetnostni spomeniki v Laškem in bližnji okolici*, ki naj bi ga napisal Ivan Ribač. Rokopis sem sestavil jaz, vendar na rokopisu nisem bil naveden kot avtor, zato je lahko prišlo do pomote.

Ko avtor popisuje pevsko emporo, dvakrat navaja, da sega orgelski manual preko ograje oz. da ograjo (balustrado) prekinja.⁴⁶ V resnici je to principal in ne manual.

Pri opisu Voglovih fresk avtor ni mogel v Križevi kapeli v celoti prebrati napisa, ki prihaja angelu iz pozavne.⁴⁷ S pomočjo citata iz Janezovega evangelija lahko napis preberemo takole: NUNC PRINCEPS HUIUS MUNDI EICIETUR FORAS. IO IS 12, 31.

Na Frančiškovem oltarju ne stoji kip svetnice Barbare,⁴⁸ ampak apostola Barnaba. Napaka je sicer tipkovna, vendar je v tem primeru celo spremenila spol.

Letnica požara cerkve in Laškega — 1840, ki jo avtor na drugih mestih pravilno navaja,⁴⁹ je na str. 28 napačno navedena (1842).

V resuméju navaja avtor gradbeno zgodovino cerkve. Takole začenja: »Po Stegenšku se cerkev prvič omenja l. 1205. To je gotovo prednica sedanje, ki se zatrdno omenja l. 1269 ...«⁵⁰ Umetnostnozgodovinsko ta prva omemba ni pomembna, ker avtor sam pravi, da se ne more nanašati na sedanjo cerkev, zanimivo pa bi bilo raziskati, kako je pravzaprav s to letnico. Stegenšek je to trditev postavil v poglavju Srednjeveški patrociniji na Spodnjem Štajerskem,⁵¹ tam navaja, da je patrocinij sv. Martina v Laškem izrecno imenovan 1269, župnija pa da je omenjena 1205, ne da bi bil imenovan cerkveni patron. Stegenšek citira za prvo navedbo Zahnov Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter,⁵² za drugo pa Urkundebuch des Herzogthums Steiermark I.—III. istega avtorja.⁵³ V

listini iz leta 1205 dovoljuje oglejski patriarh kapitlju »v dolini sv. Marije v Jurkloštru« pravico pokopavanja laikov »s pristankom župnika Wargenda, na katerega župnijskem ozemlju je ta cerkev ustanovljena«. ⁵⁴ Že Zahn je ob natisu te listine smatral Wargenda za laškega župnika, ⁵⁵ za njim ponavlja isto tudi Stegenšek, ki to tezo razvija pozneje v razpravi O početkih Jurkloštrske kartuzije. ⁵⁶ Zanimivo je, da je Orožen drugačnega mnenja. Omenjeno listino citira pri zgodovini Jurkloštra in tam pripominja, ⁵⁷ da je to lahko pač samo pilštajnska župnija, ker da je bil ta kapitelj (proštija) v Marijini vasi, ki je spadala pod Št. Vid pri Planini, vikariat pilštajnske fare. V zgodovini kozjanske dekanije navaja Orožen ⁵⁸ Wargenda kot pilštajnskega župnika s pridržkom, da bi bil lahko tudi planinski župnik. Tretje možnosti, da bi bil namreč lahko Wargendus tudi laški župnik, Orožen sploh ne upošteva. Tako Orožen kakor Stegenšek zatrjujeta pri omenjenem obravnavanju zgodovine Jurkloštra, da je bila proštija in kapitelj na kraju opuščenege kartuzijanskega samostana bratov, pri katerem je običajno bila cerkev posvečena Materi božji (ecclesia minor), to je v Marijini vasi (odtod tudi krajevno ime Marijina vas). Le na ta način si lahko razložimo dejstvo, da je ob istočasnem obstoju proštije in kapitlja vojvoda Leopold VI. Babenberški lahko obnovil kartuzijanski samostan v Jurkloštru na sedanjem mestu. ⁵⁹ Jurkloštrska kartuzija še čaka na zgodovinarja, ki bi na podlagi številnih listin podrobno obdelal njeno zgodovino. Šele taka obdelava bo izrekla zadnjo besedo o tem vprašanju, toda dosedanje raziskave podajajo takšne ugotovitve, kot so zgoraj navedene. Zato je čudno, da je Stegenšek, ki locira proštijo in kapitelj v Marijino vas, kljub temu mnenja, da je ta kraj bil v XIII. stoletju pod laško faro, ko je bila vendar Marijina vas do leta 1857 pod faro Št. Vid pri Planini. Šele tega leta je bila priključena novoustanovljeni kuraciji v Jurkloštru. ⁶⁰ Zaradi tega ni primerno, da navaja avtor letnico 1205 kot prvo omembo laške fare. Že drugod najdemo navedeno to letnico s sklicevanjem na Stegenška, ⁶¹ zato ni potrebno, da bi to sporno letnico sedaj še citirali po Topografskem gradivu drugi avtorji. Orožen navaja kot prvo letnico, kjer je omenjena laška fara in s tem posredno tudi cerkev, leto 1257. ⁶² Iz tega leta imamo dve listini, v katerih je omenjen »Leopold, po milosti božji savinjski arhidiakon in župnik v Laškem«. ⁶³ Isti Leopold je omenjen tudi v listini z dne 8. novembra 1269, ko je razsodil spor med samostanoma v Gornjem gradu in Jurkloštru. Razprava je bila opravljena in sodba je bila izdana »v cerkvi sv. Martina v Laškem«. ⁶⁴ S tem je bila prvič direktno omenjena tudi cerkev in to letnico vsi navajajo, tudi tisti, ki so po Stegenšku prepisali sporno letnico.

Pri opisu *laškega župnišča* navaja avtor ⁶⁵ s sklicevanjem na Gajšnika, da je bila stavba baje nekoč templarska komenda s kapelo v pritličju severozahodnega ogla. Gajšnik res tako poroča s pripombo, da je ta prostor (v njegovem času) namenjen kokošim. ⁶⁶ Čudno je, da Orožen tega prostora posebej ne popisuje; navaja samo dobesedno Gajšnikov opis in dostavlja, da je to še vedno kurnik, pripominja pa, da drugih dokazov, da bi bilo župnišče nekaj templarski samostan, ni mogoče najti. ⁶⁷ Škoda, da avtor tega prostora ni mogel videti, da bi ga bil opisal (oseba, ki je ob

avtorjevem obisku uporabljala ta prostor, je bila ravno na potovanju). Edini opis tega prostora nam je do sedaj zapustil celjski profesor J. A. Zupančič (Johann Anton Suppantšitsch) v svoji knjigi *Ausflug von Cilli nach Lichtenwald*, natisnjeni v Celju leta 1818: Soba ima dve okni, ki imata na špaletah na obeh straneh kamnite sedeže; je poslikana, vendar je slikarija zelo poškodovana. Osnova je zelena, spoznati se da še lik sv. Jurija, medtem ko je bilo možno nekaj let pred tem spoznati tudi sv. Mavricija, dalje je opazil Zupančič neko (precej zabrisano) žensko figuro, za katero pravi, da ni po videzu nič svetniškega, dalje opisuje razne okraske. Zupančič zaključuje opis z omembo pripovedke o templarjih v župnišču, pri tem pa zapiše nekaj, česar doslej še nihče drug ni. Ta soba naj ne bi bila kapela, ampak kapiteljska dvorana.⁶⁶ Danes je soba prebeljena in kjer belež odpada, je videti zelenkasto slikarijo, ne da bi se dalo kaj več razločevati; sedeži ob oknih so pa še ohranjeni. Bajke o templarskem samostanu v Laškem doslej še nihče ni razrešil, mislim pa, da bi na podlagi Zupančičevega opisa raje odslej pisali o tem prostoru kot o kapiteljski dvorani oz. sejni sobi kakor pa o kapeli.

Avtor omenja tudi, da je v laškem župnišču bival Primož Trubar okr. leta 1541.⁶⁹ Ta podatek je našel avtor pri Orožnu,⁷⁰ ta ga je pa povzel pri Valvasorju; vendar je letnica prepozna in že Orožen ni bil zadovoljen z njo, ker je v letu 1542 omenjen že drug župnik v Laškem. Trubar sam piše o škofu Bonomu: »Potem ko me je posvetil v duhovnika, mi je izročil župnijo Laško v upravo«;⁷² da je bilo to leta 1530, piše Trubar na drugem mestu, ko navaja, da je tega leta prvič začel pridigati v celjski grofiji.⁷³ Od tega leta torej je njegovo bivanje v Laškem dokazano do 22. VI. 1533. Tedaj je namreč Trubar v laškem špitalu izdal neko listino, v kateri se predstavi kot »župnik v Loki, ta čas vikar v Laškem«.⁷⁴ Kdaj je Trubar Laško zapustil, ni točno znano; v Ljubljano je prišel za stolnega pridigarja še za časa škofa Krištofa Ravbarja (umrl 26. X. 1536), zato domnevata oba njegova biografa, da je Laško zapustil okrog 1535.⁷⁵

Pri zbirki portretov laških nadžupnikov, ki jo v župnišču omenja avtor, da je med njimi upodobljen tudi nadžupnik Marin.⁷⁶ To je tipkovna napaka, v resnici pa je to Marinc.⁷⁷

Na *kaplaniji* v Laškem opisuje avtor nagrobnik Janeza Krstnika Valvasorja († 1581) in njegove žene Emerencijane roj. Kisl († 1572), vzdian na severni steni.⁷⁸ Napisi na spomeniku so zelo obledeli in jih večino brez pripomočkov res ne moremo več prebrati. Vendar imamo nekaj prepisov iz časov, ko so bili napisi še čitljivi. Prvi prepis nam je zapustil Gajšnik (tedaj je bil nagrobnik še v laški špitalski cerkvi),⁷⁹ Orožen je objavil samo biografski del napisa,⁸⁰ zgodovinar P. Radics pa je vse napise z nagrobnika objavil v tisku.⁸¹ S pomočjo teh lahko napise preberemo oz. rekonstruiramo tako: napis ad 2 — ICH BIN DIE AUFERSTEHUNG UND DAS LEBEN, WER AN MICH GLAUBT, WIRD LEBEN, OB ER GLEICH STÜRBE, UND WER DA LEBT UND GLAUBT AN MICH, DER WIRD NIMMER MEHR STERBEN. JOHANN. XI.,⁸² — pri napisu ad 3 prevaja avtor ime graščine Turn am Hart kot Šrajbarjev turm; ponavadi to imenujemo Šrajbarski Turn;⁸³ napisni pasovi pri tej točki imajo ta dva na-

pisa: CHRISTUS IST MEIN LEBEN UND STERBEN IST MEIN GEWINN. PHILIPP I.,⁸⁴ ter ICH LIEGE UND SCHLAFE UND ERWACHE, DER HERR HALT MICH. PSALM IIII.⁸⁵

Opozoril bi rad na sklanjanje krajevnega imena *Marijagradec*. Če-tudi ima beseda dva člena, sta v sedanji izgovorjavi tako združena, da sklanja ljudstvo samo zadnji del in smo že pred vojno pisali večinoma besedo skupaj (torej Marijagradca, Marijagradcu). Odkar pa pišejo ime narazen, sklanjajo vsak člen posebej ali pa samo prvi del. Tako piše tudi avtor: »Marije Gradec«,⁸⁶ »k Mariji Gradec«.⁸⁷ Tako sklanjajo in pišejo vsi, ki niso domačini; domačemu ušesu je pa taka sklanjatev tuja. Novi krajevni leksikon, ki ureja tudi pisanje in sklanjanje krajevnih imen, za ta del Slovenije še ni izšel, prav pa bi bilo, da bi ime pisali skupaj, da bi potem tudi pravilno sklanjali.

Za cerkev v *Zgornji Rečici* navaja avtor, da je načrte zanjo naredil ing. arch. Janez Valentinčič.⁸⁸ Tako so pač svoj čas navajali vsi viri. V bibliografiji oz. seznamu izvedenih del univerzitetnih učiteljev in sodelavcev pa vidimo, da je arhitekt Valentinčič naredil načrt za to cerkev v sodelovanju s prof. Plečnikom.⁸⁹

Pri opisu *Rimskih Toplic* bi avtor med literaturo⁹⁰ lahko navedel zbornik Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rimske Toplice, Zveza borcev 1954. Priimek zadnjih lastnikov tega zdravilišča je Uhlich⁹¹ in ne Uhlir, kakor avtor dvakrat navaja.⁹² Prav tam omenja avtor domačijo pesnika Antona Aškerca na Senožetih, vendar kljub temu, da jo pravilno označuje le kot domačijo, navaja istočasno, da sta na tej »rojstni hiši« vzidani spominski plošči. Pesnikova rojstna hiša na Globokem ne stoji več, zato je stavba na Senožetih res samo domačija.

Pri cerkvi sv. *Krištofa* omenja avtor stranski oltar »40 mučencev«.⁹³ Tak podatek ima tudi Orožen,⁹⁴ vendar sedanja oltarna slika kaže sv. Trojico, obdano s svetniki različnih stanov, nekateri imajo npr. na glavi tudi mitro. Taka upodobitev ne kaže na 40 mučencev, pač pa na oltar Vseh svetnikov. Na ta patrocinijski bi kazalo tudi dejstvo, da je bilo v tej cerkvi pod Avstroogrsko, dokler sta bila v Laškem še 2 kaplana, poleg opravila v križevem tednu (v torek), gorskega opravila na god sv. Janeza Nepomuka in na Krištofovo nedeljo tudi opravilo na nedeljo po prazniku Vseh svetnikov (na zahvalno nedeljo).⁹⁵

O romarski cerkvi sv. *Mihaela* bi imel tudi nekaj pripomb. Napis nad cerkvenim portalom se glasi 16 TEMPLUM ARCHANGELICUM PROPITIATORIUM 37 in ne »propit in orium«, kot navaja avtor.⁹⁶ Napis nam je zapisal že Gajšnik.⁹⁷ Cerkev ima štiri stranske oltarje: v kotu pod prižnico oltar sv. Jurija, v nasprotnem kotu pa oltar Matere božje. Ko avtor opiše ta dva oltarja, nadaljuje takole: »Ob ladijinih stenah sta še dva oltarja, posvečena Joštu in Iliji. Prvi (po nadaljnem opisu izvemo, da misli severni oz. levi oltar, op. M. R.) ima originalno kamnito menzo ter zelo razgibano predelo... Nad plastiko sv. Jošta je baldahin z lambrekini, izpod katerega visi zastor, ki ga razgrinjata dva plavajoča puta. To skupino flankirata dva sv. duhovnika Ignacij in Valentin... na straneh pa sta dva figuralna, doprsna relikviarja sv. Mutijana in Mansuetuda. V atiki se pri-

kazuje Bog Oče v oblakih, obdan od žarkov. Oltar kaže zanimivo mešanico slogov. Desni oltar (to je na južni strani — op. M. R.) je posvečen sv. Iliji in je iz opuščene cerkve pri Zidanem mostu. Menza je starejša, originalna. Ker je za ta oltar preozka, so leseni deli menze dostavljeni. Na gredi sta relikviarja ssv. Felicissima in Lucijana... Slika titularnega svetnika je močno ledirana, spodaj raztrgana ter skoraj nespoznavna. Svetnik zre v angelsko prikazen, ostalo je nerazločno. Oltar je nekako iz l. 1700. Na tem prinesenem oltarju so ostanki prejšnjega oltarja sv. Križa. Ti ostanki obsegajo: veliki korpus, 2 klečeča angela s svečniki ter kipa ssv. Lucije ter Franca Ksaverija (Valentina?). Vse plastike so iz srede 17. st. Križani še kaže močne gotske reminiscence: konvulzivno odprta usta, gotsko trnjevo krono, trpeč izraz obraza in maniristično tretirano draperijo z zanimivimi gubami ob levem boku...⁹⁸

Pri tem opisu naj najprej omenim, da me motijo nekatere oblike svetniških imen. Za svetnika Egidija imamo poleg te slovesne oblike tudi ljudsko obliko sv. Tilen ali Št. Ilj. Avtor ga včasih navaja v slovesni obliki,⁹⁹ večinoma pa v domači obliki. Že to nepoučenega bralca zavaja, ker ne bo vedel, da je Egidij in Ilj ime za istega svetnika; posebno pa moti oblika Ilija, -e, -i, ki jo uporablja avtor v zgornjem citatu. Taka oblika meji že na ime preroka Elije, posebno ker ga Hrvati imenujejo Ilija in vodi lahko do zamenjav. Tudi imeni svetnikov, ki se v latinščini imenujeta Mutianus in Mansuetus, bi moral avtor v slovenščini pisati Mucijan in Mansuet oz. v zvezi z zgornjim citatom »relikviarja sv. Mucijana in Mansueta«.

Za oba spodnja oltarja, sv. Egidija in sv. Jošta, je avtor našel podatek pri Orožnu.¹⁰⁰ Vendar se je tudi tukaj Orožen zmotil. Gajšnikov opis nam pomaga, da problem razvozlamo. Glavni oltar je sedaj prav tak, kot ga popisuje že Gajšnik, le da so bili tedaj okrog tabernakla doprsni kipi (relikviarji) mučencev Mucijana, Felicissima, Mansueta, Lucijana. Relata.¹⁰¹ Štiri imena teh mučencev oz. njihovih relikviarjev smo že srečali na obeh stranskih oltarjih, relikviar sv. Relata pa je sedaj v zakristiji. Stranska oltarja v obeh kotih sta pri Gajšniku popolnoma taka kot danes,¹⁰² v ladji pa je na južni strani, kjer je sedaj še en stranski oltar, v Gajšnikovem času stala prižnica,¹⁰³ na severni steni pa je bil oltar s sliko sv. Filipa in Jakoba ter v atiki s kipoma sv. Blaža in še nekega drugega škofa, ki imata na desni kip mučenca sv. Valentina in sv. Lucije.¹⁰⁴ Slike sv. Filipa in Jakoba ni več, menza je verjetno ostala na mestu (avtor pravi zgoraj, da je originalna), le da je dobila drug nastavek. Kipa sv. Valentina in sv. Lucije pa najdemo sedaj na južnem oltarju in avtor zanju trdi, da sta z nekega prejšnjega oltarja sv. Križa. Takega oltarja v cerkvi nikdar ni bilo, pač pa opisuje Gajšnik oltar sv. Jošta, ki je stal v njegovem času v južnem stolpu, tam kjer je sedaj zakristija (tedaj je bila zakristija v severnem stolpu).¹⁰⁵ Oltar je po Gajšnikovem popisu lesen, vendar je tako pobarvan, da je videti, kot bi bil kamnit, sv. Jošt je na njem v raznih barvah naslikan, kako zre zamaknjen v nebo.¹⁰⁶ Gajšnikov opis nam kaže, da se opis tega oltarja sklada z opisom oltarja na južni steni v ladji, za katerega Orožen in Curk zatrjuje, da je posvečen sv. Egidiju in prinesen iz Zidanega mosta. V resnici pa je iz Zidanega mosta prineseni oltar

na severni strani. Če pogledamo Gajšnikov opis cerkve sv. Egidija v Zidanem mostu (cerkev je bila opuščena leta 1808, zadnje ostanke so pa odstranili ob gradnji kolodvora¹⁰⁷), spoznamo v njenem glavnem oltarju sedanji stranski oltar ob severni steni na Šmihelu. Gajšnik piše tako: »V sredini je kip sv. Egidija, na desni sv. Ignacij Lojolski in na levi sv. Frančišek Ksaverij... v atiki pa Bog Oče blagoslavlja svet in mu pošilja svojega Svetega Duha...«¹⁰⁸ Avtor je bil že prej v dvomih pri identifikaciji, ali predstavlja stranski kip sv. Valentina ali sv. Frančiška Ksaverija; če upoštevamo to dejstvo, sta Gajšnikov opis oltarja sv. Egidija v Zidanem mostu in Curkov opis domnevnega oltarja sv. Jošta na Šmihelu identična. Ostane še vprašanje, kaj je z ostanki domnevnega oltarja sv. Križa, predvsem z velikim korpusom, ki je bil ob izidu Topografskega gradiva prislonjen na južni oltar, danes pa visi na steni nad južnimi stranskimi vrati. V jeseni 1967 mi je šmihelski cerkovnik Avgust Jakopič pokazal zapis svojega prednika pred 100 leti, Andreja Krašovca, ki je ta veliki križ prinesel na Šmihel. Zaradi zanimivosti objavljamo zapis dobesedno: »V nepozabljivem spominu je: veliki križ, na altarji tako imenovani S. Jošta; Le-ta Kristus je staro slavno delo, stal je nekdanj pred farno cerkvijo na Laškim starim pokopališči. Leta 1826 pa prestavljen na novo pokopališče, in je stal do leta 1851, potem namenjen za kurjavo je bil v mrtvašnici do leta 1871. Tedaj po moji želji je bil meni zročen, in od naju Andr. in Franca Krašovca zlatarja popravljen, in leta 1874 tega 26 Septembra na novo blagoslovljen in na oltar Sv. Jošta postavljen. Naj ondi se časti.«¹⁰⁹ Zapis pravzaprav ne potrebuje komentarja, zanimivo pa je pri tem tudi to, da mimogrede omenja oltar in ga imenuje Joštovega; spet še en dokaz, da sta Orožen in Curk zamenjala oba oltarja. Zamenjava je bila mogoča, ker sta sv. Jošt in sv. Egidij oba opata in ju ikonografsko lahko zamenjujemo.

Ko avtor popisuje kapele križevega pota, ki so nekdanj stale ob stari poti na Šmihel od vzhodja hriba do vrha (ohranjene so še štiri kapele od nekdanjih sedmih), piše o prvi kapeli na vrhu (v resnici je to zadnja postaja križevega pota), da ima stolpič z navčkom.¹¹⁰ Res je, da je v stolpiču zvonček, toda z njim zvonijo romarji na šmihelsko nedeljo in je torej »zvon želja« (Wunschglocke). Kot navček pa uporabljajo zvon v severnem zvoniku. Ob zaključku opisa kapel avtor pristavlja: »Pod četrto kapelo je v gozdu nad kolodvorom kamnito znamenje stebrastega tipa. Je izredno kvalitetno delo iz srede 17. stol., polno ornamentike, vendar ga na žalost nisem našel.«¹¹¹ Avtorju ni treba biti žal, kajti to je »znamenje pod cerkvijo... iz ca. 1640.« ki je »zelo kvalitetno in pomembno delo naše renesanse...«¹¹² ki ga sam popisuje takoj v naslednjih vrsticah. To je isto znamenje, ki ga je popisal in fotografiral tudi dr. Marijan Zadnikar in ga označuje kot »eno najbogatejših svoje vrste«,¹¹³ drugega znamenja na Šmihelu ni in tako ni avtor ničesar izpregledal.

Napake in netočnosti, ki jih obravnavajo te pripombe, je treba gledati pod vidikom razmer, v katerih je nastalo to gradivo in ki so prikazane v uvodu. Te pripombe naj dopolnijo gradivo, ki smo ga že dolgo pričakovali in naj vzbudijo druge občine celjske regije, da tudi one pripravijo podobne pripombe k Topografskemu gradivu. Upamo, da bomo izpod

avtorjevega peresa dobili z njegovega novega službenega mesta še kakšno topografsko gradivo, od Zavoda za spomeniško varstvo v Celju pa tudi opis profanih spomenikov. Ko bo stvar dozorela, pa tudi pričakujemo tiskano izdajo spomeniške topografije, kakor je v uvodu omenjeno. Naši kraji že nekaj časa čakajo na novega Stegenška, ki bi širši javnosti odkril naše umetnostne spomenike. Naj bodo tudi te pripombe skromen prispevek na tem področju.

OPOMBE

- ¹ Topografsko gradivo (TG) I., str. I—II.
- ² TG I., str. 1—21.
- ³ TG V., str. 10—29.
- ⁴ TG V., str. 73—83.
- ⁵ TG VII., str. 1—20.
- ⁶ TG VII., str. 23—33.
- ⁷ TG IX., str. 13—35.
- ⁸ Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant I.—VIII. Marburg 1875—1893.
- ⁹ Dekanija Celje I.—II. Maribor 1931—1932.
- ¹⁰ Cerkevni (oz. Umetniški) spomeniki lavantinske škofije. 1. Dekanija Gornjegrajska. 2. Konjiška dekanija. V Mariboru 1905—1909.
- ¹¹ Prim. opombo pod kazalom v TG V., str. II.
- ¹² [Anton Stupica]: Celjski sakralni spomeniki, Celjski T XX/1967 (31. 8.) št. 32, str. 4. A[nton] S[tupica]: Spomeniki Zalca, Celjski T XXI/1967 (7. 9.) št. 33, str. 10.
- ¹³ M. Smolik: Topografsko gradivo, BV XXVIII/1968, št. 3/4, str. 316—318.
- ¹⁴ Compendiosa totius Archiparochiae, Tyberiensis Topographia a R. D. Ioanne Baptista Gayschneg... fideliter contexta.
- ¹⁵ Izjema je Jurkloster, ki je bil tedaj kot samostanska cerkev izvzet iz župnijske in škofovske oblasti.
- ¹⁶ Le sv. Trojica in sv. Koloman sta v drugem delu, pa jih opisuje tudi Topografsko gradivo, ker sodita v laško občino.
- ¹⁷ Orožen IV/2, str. 10, 452.
- ¹⁸ Delo je izšlo kot zvezek IV/2 zbirke Das Bisthum und die Diözese Lavant (odslej citiram ta zvezek samo z avtorjevim priimkom).
- ¹⁹ Gl. čl. 5 Zakona o spremembi zakona o območjih okrajev in občin v LRS, Ur. l. LRS št. 8-64/63.
- ²⁰ Kulturni spomeniki na ozemlju občine... Izdal Zavod za spomeniško varstvo SRS.
- ²¹ Šematizem... lavantinske knezoškofije za leto 1937, str. 72—75. Po izdaji tega šematizma (povojni šematizmi podružnic ne navajajo) in po Curkovem popisu občine Laško je bila 1. VI. 1964 prefarana podružnica sv. Kolomana iz Loke pod Šmiklavž (odlok škof. ord. Maribor št. 1000/63-3 z dne 16. V. 1964. Sporočila škof. ord. 1964, št. VIII, str. 51, t. 85 ad 2).
- ²² Str. 60.
- ²³ Str. 1—3.
- ²⁴ Str. 3.
- ²⁵ Podatke mi je sporočil župn. urad sv. Jedert nad Laškim z dopisom 21. II. 1970.
- ²⁶ Str. 6—9.
- ²⁷ Predvsem M. Zadnikar: Romanska arhitektura na Slovenskem. Ljubljana 1959, str. 83—86.
- ²⁸ Str. 6.
- ²⁹ Prim. Orožen str. 334.
- ³⁰ Prim. Šematizem 1937, str. 73; 1948, str. 10. Poznejši šematizmi ne navajajo značaja dušnopastirskih postaj (npr. župnija, nadžupnija, ekspozitura).
- ³¹ Str. 10.

³² N. d. str. 107 prepisa.

³³ 1937, str. 72.

³⁴ N. d. str. 12, op. 3.

³⁵ Krajevni leksikon LRS, Ljubljana 1954, str. 35.

³⁶ N. d. str. 103, t. 12 — prepis str. 110—111.

³⁷ N. d. str. 108—109.

³⁸ Str. 11.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ N. d. str. 107.

⁴¹ Ecclesia... suum initium sumpsisse videtur circa annum Dni. 1498. Nam Bula Romana sub Alexandro VI. a sacro collegio illustrissimorum D. D. Cardinalium in membrana, sigillis pendulis firmata, quae incipit: Nos Oliverius Sabineus; Georgius Albaneus & Hieronimus Questreus, Episcopi, Dominicus tit. S. Clementis; Gvilelmus tit. S. Pudentianae; Raymundus tit. S. Vitalis; & Bartholomeus tit. S. Agathae, Presbyteri. Raphael S. Georgij ad velum aureum; Federicus S. Theodori; & Julianus SS. Sergij & Bachi, Diaconi; miseratione divina sacrosanctae romanae Ecclesiae Cardinales certas indulgentias (...) concedit visitaturae eam Ecclesiam, quam primum ea in debitam formam redacta fuerit, ac deinceps in perpetuum in festo S. Catharinae 25. Nov.... In festo S. Marci Evangel. 25. April. ... & in die futurae illius Dedicationis... Data vero est Bula haec Romae die IX. Aprilis Dni Alexandri Papae VI. anno octavo, qui fuit aerae Christianae 1500. nam die XI. Augusti 1492. electus fuit Alexander Sextus. Gajšnik n. d. str. 107—108 prepisa.

⁴² N. d. str. 1—21, 110—111.

⁴³ N. d. str. 35—48.

⁴⁴ N. d. str. 182—185.

⁴⁵ Str. 13.

⁴⁶ Str. 16 in 27.

⁴⁷ Str. 20.

⁴⁸ Str. 26.

⁴⁹ Str. 16 in 31.

⁵⁰ Str. 30.

⁵¹ Dekanija gornjegrajska, str. 217—218.

⁵² Wien 1893, podatek je na str. 153.

⁵³ Graz 1875—1903.

⁵⁴ Ad cuius petitionem et instanciam eidem ecclesiae de consensu plebani Wargendi in cuius territorio plebis fundata est, liberam sepulturam indulsimus et concessimus... Zahn, UB II., št. 69, str. 112—113.

⁵⁵ V registru ima namreč na str. 639 pri geslu Tüffer tudi določilo »Pfarre (territorium plebis) 1205«, ki kaže na to listino, enako tudi »Pfarren: Wargendus pleban. 1205«.

⁵⁶ ČZN VIII/1911, str. 1—10.

⁵⁷ N. d. str. 277, gl. tudi op. 2.

⁵⁸ VI., str. 79; tudi H. Pirchegger omenja Wargenda kot pilštajnskega župnika v Erläuterungen zum Hist. Atlas II/1, Wien 1940, str. 167.

⁵⁹ Prim. Orožen str. 292—293.

⁶⁰ Orožen IV/2, str. 334; VI., str. 177—179.

⁶¹ Npr. pri Fr. Kotniku: Slovenske starosvetnosti, Lj. 1943 str. 75 (Martino) in pri M. Zadnikarju: Romanska arhitektura..., str. 182 ter Romanska umetnost, Lj. 1970, str. LXXX; tudi pri M. Juteršku v Enc. lik. umj. 3, Zgb 1964, str. 281.

⁶² Str. 115.

⁶³ Leopoldus Dei gratia archidiaconus Sauniae et plebanus in Tiuer. Zahn, UB III., št. 241, str. 330; M. Felicetti v. Liebenfels: Steiemark vom achten bis zwölften Jahrhundert, Beiträge zur Kunde steierm. Geschichtsqu. X/1873 str. 113.

⁶⁴ Orožen II/1, str. 53; IV/2, str. 115, 295—296.

⁶⁵ Str. 32.

⁶⁶ Sub tractu Septemtrionali ab angulo Occidentali locus et altilibus reficiendis destinatus, Capella nuncupata nimirum Templariorum, ad quos aedes haec olim pertinuisse referuntur. n. d. str. 37, t. 68 — prepis str. 38.

⁶⁷ N. d. str. 175.

⁶⁸ Noch befindet sich zu ebener Erde an einen gewölbten Vorsaal stossend, ein Zimmer, mit zweyen Fenstern, an deren Spaletten beiderseits steinerne Sitze angebracht sind. Die Mahlerey ist durch die Länge der Zeit sehr beschädigt, und kaum mehr kennbar. Der Grund ist grün, und auf demselben sind theils Laubwerke, theils Menschenfiguren zu sehen. Von den letzteren ist ein heil. Georg noch jetzt kennbar, auch soll man vor wenigen Jahren einen heil. Mauritius noch deutlich gesehen zu haben. An der Spalette des einen Fensters sieht man eine, stark verwischte, weibliche Figur, deren Stellung jedoch kaum eine Heilige der christlichen Kirche zu verrathen scheint. An der Wand, in der die Thüre angebracht ist, sind zwey Rosen sichtbar. Oberhalb des Fensters, dass die Aufsicht auf die Sann gewähret, befindet sich ein Wappen, mit weissem, nur durch die Mitte, in senkrechter Richtung, rothgeschachteten Felde. Vom Wappenschilde schlingelt sich zu jeder Seite ein Band, das beynahe die Gestalt einer Stolla hat, herab. Ich bin in der Beschreibung dieses Zimmers absichtlich weitläufiger, weil sich bis auf diesen Tag die Sage erhält, Tempelherren hätten einst in diesem Pfarrhofe gewohnt, und dieses Zimmer sey ihr Capitelsaal gewesen. Ich, ein Profaner in den Mysterien dieses Ordens, wage es nicht, an diesen Gemälden etwas zu entziffern. n. d. str. 30.

⁶⁹ Str. 32.

⁷⁰ N. d. str. 126—127, 449; za Loko navaja Orožen Gajšnika, ki je v tamkajšnji zakristiji bral napis na tabli, ki našteva dušne pastirje od 1540 dalje: Primus Truber, canonicus Labacensis 1540 inauguratus est. Gajšnik, n. d. II, t. 30 — prepis str. 135.

⁷¹ Ehre II(VII), str. 431—432.

⁷² Darnach als er mich zum Priester ordiniert hett, übergab er mir die Pfarr Tyffer zuerwalten. Ta prvi dejl tiga noviga testamta, 1557, str. a IV. b.

⁷³ Nach dem ich... Anno etc. 30 erstlich in der Grauenshaft Cili... zu-predigen angefangen. Noviga testamta pusledni dejl. 1577, str. IV.

⁷⁴ Primus Trubar, plebanus in Lockha, tunc temporis vicarius in Tiffer. Th. Elze: Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, str. 563.

⁷⁵ Prim. Fr. Kidrič: Ogradje za biografijo Primoža Trubarja, Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede I/1923, str. 198—201; M. Rupel: Primož Trubar, Ljubljana 1962, str. 33—44. Prim. tudi moje članke Primož Trubar v Laškem 1—3, Naše delo, Laško III/1969, št. 11, str. 10, št. 12, str. 10; IV/1970, št. 1, str. 10—11.

⁷⁶ Str. 32.

⁷⁷ Orožen str. 143.

⁷⁸ Str. 34.

⁷⁹ N. d. str. 52, prepis str. 58—59.

⁸⁰ N. d. str. 84; enako tudi A. Wambrechtsamer v članku Das Spital zu Tüffer v Deutsche Zeitung LV/1930, št. 10 (2. II.), str. 1.

⁸¹ V knjigi Johann Weikhard Freiherr von Valvasor, Laibach 1910, str. 10—11, delno pa tudi v članku Valvasorjev rod na Spodnjem Štajerskem v Ilustrovanem koledarju za leto 1899, str. 109.

⁸² Citat je iz Janezovega evangelija 11, 25—26.

⁸³ Za slovensko obliko gl. J. Polec: Kraljestvo Ilirija, Lj. 1925, str. 318 in Valvasor: Ehre III., str. 576 (napis na bakrorezu).

⁸⁴ Izrek iz Pavlovega pisma Filipljanom 1, 21.

⁸⁵ Vkllesana številka je tukaj napačna, ker je to v resnici citat iz psalma 3, 6. Čudno je, da ima Gajšnik namesto tega napisa drug napis: »Ich will in Frieden dahin Schlaffen und ruhen. Psal. 4, 10«. Tega napisa sedaj, ko je nagrobnik vzdian v kaplaniji, ni nikjer videti, morda je bil vklesan v zidu špitalske cerkve, kjer je bil nagrobnik prej vzdian.

⁸⁶ Str. 13.

⁸⁷ Str. 35.

⁸⁸ Str. 47.

⁸⁹ Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev. (1.) Ljubljana 1952. Str. 220.

⁹⁰ Str. 48.

⁹¹ Orožen str. 354; Rimske Toplice v borbi in svobodi str. 66—68.

⁹² Str. 49.

⁹³ Str. 54.

⁹⁴ N. d. str. 99.

⁹⁵ Rokopis Bogoslužne navade v nadžupniji Laško, sestavljen 1955 po podatkih organista Franca Drolca (1873—1962), str. 66.

⁹⁶ Str. 68.

⁹⁷ N. d. str. 78. t. 8 — prepis str. 85.

⁹⁸ Str. 70—71.

⁹⁹ Str. 8.

¹⁰⁰ N. d. str. 101—102.

¹⁰¹ N. d. str. 76, t. 2 — prepis str. 83. Imena teh 5 mučencev in njih relikvij zasledimo že v napisu na severni steni cerkve, ki ga je dal vklesati 1648 škof Cobelli in ga avtor ponatiskuje na str. 69—70.

¹⁰² N. d. str. 78. t. 6—7 — prepis str. 84—85.

¹⁰³ N. d. str. 78. t. 8 — prepis str. 85.

¹⁰⁴ N. d. str. 79, t. 9 — prepis str. 85—86. Rokopis je poškodovan in včasih nečitljiv, zato imena drugega škófa ni mogoče razbrati.

¹⁰⁵ N. d. str. 77, t. 4 — prepis str. 84.

¹⁰⁶ ... in pariete meridionali arcus sive testudo, praebet accessum e sacrario in sacellum, quod sub altera turri, ... Divo Jodoco sacrum, ... habet altare supra uno gradu elevatam mensam, non consecratam, omni tamen ornatu necessario instructam, ligneum sed coloribus lapideo adaptatum, in cuius medio S. Jodocus Confessor, Eremitam repraesentans, coelum contemplari videtur, colorum varietate convenienter disposita, expressus in tabula, duabus columnis, & sculptis floribus, interclusa, cujus vertici supra acroteria aliqui sculpti flores annexi formam altaris non invenuste complent. n. d. str. 77—78, t. 5 — prepis str. 84.

¹⁰⁷ Orožen str. 420—421.

¹⁰⁸ ... supra basim altaris medium occupat Statua S. Aegidij, dextrum latus S. Ignatius Loyola, & sinistrum S. Franciscus Xaverius... Superiorem altaris contignationem explet Deus Pater Orbi benedicens ac Spiritum ei suum sanctum demittens... n. d. II., str. 69 — prepis str. 217. Stranska oltarja v tej cerkvi sta bila posvečena Materi božji in apostolu Pavlu. Orožen str. 421.

¹⁰⁹ Zapis je s Kraševčev roko vpisan v prazen list knjige: Listi inu evangelji na use nedele inu praznike celiga lejta... V Lublani, J. Recer 1809 (boh.). Knjiga ima z roko vpisano: Ex Libeluš Filialae Sta Mihaeliš in Archi-Parochia Tüberii. Andreaš Krašovtzt, Mešner. Anno 1848 Renovatum. Knjigo hranijo v mežnarji na Šmihelu.

¹¹⁰ Str. 72.

¹¹¹ Str. 72—73.

¹¹² Str. 73.

¹¹³ Gl. Znamenja na Slovenskem, Ljubljana 1964, str. 71 in slika VIII.

ZUSAMMENFASSUNG

BEMERKUNGEN ZUM TOPOGRAPHISCHEN MATERIAL FÜR DIE GEMEINDE LAŠKO VON PROF. JOŽE CURK

Das Denkmalpflegeamt in Celje hat in den Jahren 1966—1967 die vielfältige Sammlung »Topografsko gradivo« mit dem Untertitel »Sakralni spomeniki na območju občine...« veröffentlicht. Die Sammlung umfasst 9 Hefte, die alle 8 im Arbeitsbereich des Denkmalpflegeamtes liegenden Gemeinden behandeln (mit der Gemeinde Šmarje pri Jelšah belassen sich zwei Hefte). Der Autor sämtlicher Hefte ist der jetzige Direktor des Regionalmuseums in Ptuj, der Kunsthistoriker Prof. Jože Curk. Das Material entstand in den Jahren 1956—1962 als Prof. Curk Referent für Denkmalschutz in Celje war und alle sakralen Denkmäler auf diesem Gebiet inventarisierte. Nach seinem Abgang aus Celje hat das Denkmalpflegeamt seine Aufzeichnungen herausgegeben, obwohl sie ursprünglich nicht zur Veröffentlichung bestimmt waren. Deshalb sind in der Ausgabe verschiedene Fehler, die der Autor in diesem Artikel korrigiert beziehungsweise ergänzt. Der Artikel enthält Bemerkungen zum IX. Heft des topographischen Materials, welches die sakralen Denkmäler auf dem Gebiet der Gemeinde Laško erörtert. Prof. Curk behauptet, dass die Kirche in Kuretno ob Laško vom Papst Alexander VI. in der Bulle vom 9. IV. 1500 erwähnt wird. Der Autor des Artikels beweist aber mit der Abschrift der Bulle, dass sie von 10 Kardinälen erlassen wurde, die der Kirche Ablässe erteilen und dass Papst Alexander VI. nur im Datum erwähnt wird. Bei der Beschreibung der Hauptpfarrkirche in Laško zitiert Prof. Curk ferner, dass die Vorläuferin dieser Kirche zum erstenmal im Jahre 1205 erwähnt wird. Der Autor des Artikels verweilt bei dieser Angabe und erörtert die Urkunde aus diesem Jahr, die sich auf »das Tal der hl. Maria in Jurkloster« (wahrscheinlich die jetzige Marijina vas) und auf den Ortspfarrer Wargend bezieht. Marijina vas gehörte bis zum Jahre 1857 zur Pfarre St. Vid bei Planina, die aus der Urfarre Pilštanj entstanden ist. Wahrscheinlich war deshalb Wargendus Pfarrer von Pilštanj beziehungsweise Planina und nicht von Laško. Die Jahreszahl 1205, die die Pfarre und die Kirche in Laško zum erstenmal erwähnen sollte, ist deshalb strittig. Bei der Wallfahrtskirche des hl. Michael ob Laško erwähnt Prof. Curk auch die Seitenaltäre des hl. Jodok und des hl. Ägydius, doch er verwechselt sie miteinander. Im Artikel gibt der Autor Beweise, dass sich an der südlichen Wand der Altar des hl. Jodok befindet und an der nördlichen Wand der Altar des hl. Ägydius, der bis 1808 Hauptaltar der jetzt zerstörten Kirche in Zidani most war. Die übrigen Fehler sind kleiner und sind grösstenteils beim abtippen entstanden.

FRAN ROS

ŠLANDROVA DRUŽINA

V začetku novembra 1919 sem nastopil svojo prvo učiteljsko službo. Naključje me je zaneslo v tedanji Šempavel pri Preboldu, prijazen kraj na južnem robu srednje Savinjske doline, med hmeljarskimi nasadi in gozdnatim hribovjem, z večjimi vasmí naokrog, s staro graščino in tovarno tkalnico, ki je bila last švicarskega kapitala.

Prebold je bil razgiban kraj. Precejšen del kmetov je bil imovit. Tovarniški delavci in delavke so se še zadovoljevali s skromnimi mezdami, saj so deloma bili hkrati tudi kočarji z betvicami zemlje. Razredno zavednejši so bili rudarji, ki so hodili na »šihite« v bližnjo Zabukovico. Izmed naprednih domačinov so zlasti mlajši kmetje in delavci znali ceniti vrednost kulturnih dobrin. Nikakršna redkost na primer ni bila posebna knjižna omara v hiši preprostega človeka — s knjigami in sodobnimi revijami. Ljudje so se radi vključevali v pevska in dramska društva, obiskovali so knjižnice in javne prireditve. Seveda so tedanje kulturno-prosvetne ustanove bile politično strankarsko diferencirane. Zato je prihajalo med njimi do tekmovanja, a brez grobih nasprotstev.

Zlasti kmalu po prvi svetovni vojni je bilo tudi tu čutiti živahno zanimanje ljudi za politične probleme, a za njihovo reševanje ni moglo biti enotnega koncepta za kmečkega bogataša in tovarnarja na eni strani, za delavca in rudarja na drugi strani. Občinskih volitev v Preboldu l. 1921 so se udeležile štiri stranke, a si je socialistična priborila največ glasov in tudi župana. Vendar je to stranko kmalu zrahljala njena lastna neborbena prilagodljivost.

Ustanovili smo kulturno-prosvetno društvo »Svoboda« in postal sem ji tajnik. Med njenimi odborniki je bil tudi Lojz Šlander, vaški krojač. Že prej sva se bila sprijateljila. Bil je to čokat, čvrst mož s črnimi brki, z živim pogledom temnih oči, z glasno besedo. Doma je bil iz bližnje Grajske vasi. V družbi je bil rad zgovoren in vesel. Svoje razredne zavednosti ni skrival, saj je pred prvo vojno bil krojaški pomočnik tudi na Dunaju. Kot član socialnodemokratske stranke se je udeleževal prvomajskih manifestacij dunajskega delavstva. Kot obrtnik — »vandrovec« si je ogledal več

dežel in se pri tem preživljal s priložnostnim delom. V svetu se je dokopal do lastnih pogledov na dogajanja in razmere v njem.

Šlandrova družina je tedaj kot najemnica prebivala v hiši naprednega, poštenega kmeta Potočnika, po domače Škofča na južnem robu Kaplje vasi pri Preboldu. Tja sem na Lojzovo povabilo in v zadevah »Svobode« večkrat prišel. Spoznal sem tudi njegovo ženo Mico, rojeno Regula. Telesno šibka, izmučena od dela, v srcu pa neskončno dobra in požrtvovalna, se je vsa posvečala družini. V njej sem videl lik trpeče, žrtvujoče se Cankarjeve matere. V družini so se bili rodili otroci: Slavko l. 1909, Vilč 1910, Mica 1911, Franc 1912 in Vera 1921.

Štirim izmed teh sem bil učitelj: Slavku v 5. razredu, kjer sem učil srbohrvaščino, bistroumni in odrezavi Mici pa sem bil razrednik v 6. razredu. Učenca sta mi bila še Vilč in Franc. Spominjam se Slavka sedel je v prvi klopi, majhen kakor je bil takrat, z velikim temnimi očmi, ki so nenehno vrtale v svet okrog sebe, da bi ga opazovale in presojele. Bil je poln znanja iz zgodovine, ki si ga je prillaščal tudi iz knjig doma, a že precej kritično. V razredu je bil prvi odličnjak. (V »zlato knjigo« sem vpisal tudi Mico.)

Pozneje so se Šlandrovi preselili v Latkovo vas, v prijaznejšo hišo ob sončni cesti proti Preboldu, last matere. Dobro se spominjam neke nedelje leta 1921, ko sem v Dolenji vasi srečal očeta Lojza. Povabil me je v gostilno ob mostu čez Boljsko in tam naročil pol litra vina. Ko sva trčila s kozarcema, je nasmejan dejal: »Na srečo moje pravkar rojene hčerke!« To je bil peti otrok Šlandrovih — Vera.

Otroci so rasli v skromnih razmerah, a življenje jim je lepšala ljubezen staršev. Lojz se je moral pridno ubadati s šivanko in ob stroju, njegova žena pa je šivala perilo naročnikom, da njuna sedemčlanska družina ni stradala črnega in koruznega kruha. Samo tako je nadarjeni Slavko mogel obiskovati še meščansko šolo v Žalcu. Tjakaj se je dan za dnevom odpravljajl s knjigami in zvezki, celo peš še iz Kaplje vasi, devet kilometrov daleč, da si je prihranil potne izdatke.

Slavko, rojen 20. junija 1909, je hitro dozoreval. Že enajstleten je prebral Prešerna in mnogo Cankarja. Očetovo prikazovanje življenja v širokem svetu je dalo osnovo njegovemu političnemu presojanju. Spoznaval je krivice, neizogibne v kapitalizmu. Našel je somišljenike izven doma in se tudi ob njih vzpodbujal. Zgodaj se je globoko ogrel za Marxov nauk uverjen, da bo kakor v Rusiji l. 1917 tudi drugod moralo priti do spopada med preteklostjo in prihodnostjo. Poln ljubezni do trpečega človeka in izkoriščevanega delavstva je hotel tudi sam sodelovati v odločilni borbi in pri graditvi boljše nove družbe.

Najprej je želel postati gradbenik, a ta namen se ni skladal z njegovimi materialnimi možnostmi. Odšel se je učiti zobozdravništva k doktorju Treu v Rogaško Slatino. Kot zobotehnik je nato delal pri doktorju Krautbergerju v Celju. Bil je izvrsten v svoji stroki in je prejemal dobro plačo. Tako je mogel, dokler je bil na svobodi, gmotno podpirati svoje politično delo. Pomagal je tudi domačim in je sestri Veri omogočil obiskovanje celjske gimnazije.

Leta 1932 je Slavko postal član Komunistične partije. V njej je videl politično organizacijo z jasnim programom, borečo se za osvoboditev delavskega razreda in njegovo oblast, s tem pa za pogoje boljšega življenja vsega delovnega ljudstva. Na tej poti so mu sledili še oba brata in obe sestri, še preden so se razšli v svet.

Udeleževal se je v sindikatih. V celjskem društvu »Svoboda« je nastopal kot recitator, pevec in igralec. Tudi temu delu je dajal politične cilje. V krajih Savinjske in Šaleške doline je zbiral mladino, delavce, napredne ljudi in snoval partijske celice. Neutruden je študiral, potoval in predaval. Poln čudovite ljubezni do ljudi in neomahljiv se ni bal nobenih žrtev za veliko stvar.

Z drugimi člani ilegalne partije in tudi s svojim bratom Vilčem je Slavko leta 1933 padel v zapore ter je tri leta prebil na robiji v Sremski Mitrovici. Na kaznilniški »univerzi« se je ideološko še dalje razvijal in je v sebi še utrjeval revolucionarno odločnost. Leta 1936 je bil zaradi svoje revolucionarne dejavnosti na dve leti robije obsojen tudi njegov brat Vilč, tokrat že drugič.

Po vrnitvi v Slovenijo je Slavko še povečal svojo politično aktivnost in jo uspešno uveljavil tudi ob raznih volitvah in protirežimskih demonstracijah. Pri tem pa mu je bil kot človeštvu grozeča nevarnost že pred očmi vse agresivnejši fašizem.

Z vnmemo je opravljal delo okrožnega sekretarja KPS za Celje in Savinjsko dolino. Julija 1940 so ga izbrali za kandidata, maja 1941 pa za člana CK KPS. Zasledovan je v začetku l. 1940 skupaj z Dušanom Kraigherjem odšel v ilegalo, a se ga je čez leto dni spet polastila policija, tako da je šele tik pred razpadom stare Jugoslavije zapustil zapore. Podobno usodo je v tem času doživela tudi njegova sestra Mica, zaprta v celjskem Starem piskru.

S Slavkom sem se v Celju večkrat srečal, tudi v kavarni sva nekajkrat govorila. Ves ta čas je živel pod policijskim nadzorstvom. V letu pred Hitlerjevim napadom na nas sem v Mariboru naletel na Franca Šlandra, natakarka v hotelu »Meran«. Bil je zelo resen in dostojen fant. Zajela nas je krvava, neprizanesljiva vojna. Že v svoji prvi polovici je ugonobila vse tri Šlandrove sinove in njihovo mlajšo sestro Vero.

Slavko je kljuboval najhujšim nevarnostim, ko je kot član CK KPS opravljal zdaj najodgovornejše naloge. Ob navalu nacistov na našo deželo je postal še sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko v Mariboru. V ilegali je pogosto menjal bivališče in se je večkrat ustavil tudi v Škofji vasi pri Celju.

Na neki poti v Maribor je v mestu naletel na gestapovce in njihove agente, ki so pravkar aretirali politično delavko Slavo Klavoro, ko je v neki hiši hotela poiskati zvezo. Navalil je nanje, da bi jo rešil, čeprav ni imel orožja. Po ogorčenem spopadu pa je sam postal njihov plen. Strahotno so ga mučili, a jim niti svojega imena ni izdal. Dne 24. ali 25. avgusta 1941 (obsojence so razdelili v dve skupini) so ga ustrelili kot talca. Razglas o izvršeni sodbi ga navaja kot Franca Vebra, gozdarja iz Škofje vasi, kakor ga je označevala lažna osebna legitimacija.

Slavka Šlandra so 25. oktobra 1943 proglasili za narodnega heroja. Žaro z njegovim pepelom so iz Gradca prenesli v grobnico narodnih herojev v Ljubljani.

Prav v zadnjih dneh Slavkovega življenja je I. celjska četa na Kozjanskem doživljala svoj najtežji čas. Po zajetju Franja Vrunča in potem, ko je bil ranjen Peter Stante, je njen tretji komandir postal Vilč Šlander. Medtem ko si je del njegove čete odpočival v Zavškovem mlinu pri Šent-rupertu (danes Breza), so ga obkolili okupatorjevi žandarji. V ostrem spopadu so ti zažgali mlin. Med petimi zgorelimi trupli tam je bilo nedvomno tudi Vilčetovo. Tako je ta svojemu bratu Slavku sleđil v smrt že po dveh dneh.

Edini odslej še živi brat Franc je tedaj kot nemški vojni ujetnik bival v taborišču v mestu Werder an der Hawel, zahodno od Berlina. Od tam so ga dodelili neki gozdni delovni komandi. Šele sredi l. 1942 je iz domačega kraja prejel sporočilo o smrti matere in obeh bratov. Strahotna vest ga je tako huđo prizadela, da se mu je omračil um. Padel je v delirij, v bes. V slovenskem in nemškem jeziku je pred tovariši in stražarji pričel vzklikati Sovjetski zvezi in preklinjati nacistično Nemčijo, ki ji je napovedal propad. Z močnimi pestmi se je otepaval stražarjev, da so ga le s težavo spravili v prisilni jopič. Odvedli so ga v umobolnico, kjer si je nekoliko opomogel. Spet so ga poslali na delo, a po ponovnem upiranju so prišli ponj gestapovci in ga ubili l. 1943.

Zrtvovala pa se je tudi najmlajša — Vera. Že kot otrok je spremljala politično delo bratov in sestre, bila pa je priča tudi njihovem preganjanju v kraljevski Jugoslaviji. V težavnih razmerah se je deloma s Slavkovo gmotno pomočjo prebijala skozi celjsko gimnazijo in si pod njegovim vodstvom oblikovala značaj in mišljenje. Leta 1938 je postala sekretarka skojevske skupine v Preboldu in nato članica okrožnega komiteja SKOJ v Celju. Z iskrenostjo in požrtvovalnostjo si je pridobivala zaupanje mladine. Maturirala je l. 1940 in se vpisala na medicinski fakulteti v Ljubljani. V maju 1940 je umrla mati Šlandrovih otrok, oče pa že šest let prej. V Ljubljani je Vera opravljala zaupne partijske posle do septembra 1941, ko so jo poslali na Štajersko organizirat mladinsko delo v izredno nevarnih razmerah, ki pa jih je premagovala pogumno in spretno. Leta 1942 ji je bila poverjena funkcija sekretarke pokrajinskega komiteja SKOJ za Štajersko. Na predlog Lole Ribarja jo je CK KPS l. 1943 kooptiral v oblastni komite za Štajersko.

Sredi junija 1943 je komandant Franc Rozman-Stane na Dobrovljah formiral večjo skupino borcev za pohod v Gornjo Savinjsko dolino. Njegov štab je bival v neki kotanji pod Tolstim vrhom. Tam sta bila tudi njegova člana Dušan Kraigher in Vera Šlander. V jutru 15. junija je štab nenadoma napadla nemška policijska skupina. Pri tem je bila smrtno zadeta Vera, padel pa je tudi Dušan Kraigher, ki ji je prihitel na pomoč. Tedaj je Stane s štabno zaščito odbil policiste in bil ranjen v roko. Tovariši so oba svoja mrtva pokopali na Tolstem vrhu. Danes imata grobnico ob velikem spomeniku na Šlandrovem trgu v Celju. Na domači hiši v Latkovi vasi je

Vera dobila spominsko ploščo, njen brat Slavko pa na preboldski osnovni šoli, ki ji je bil pet let učenec.

Tako je Mica kot edina izmed petih Šlandrovih otrok preživela vojno. Spomladi l. 1941 se je bila iz Savinjske doline prebila v Ljubljano in je tu izvrševala pomembne naloge. Italijani in Nemci so jo decembra 1941 aretirali. Z njo so nameravali odkriti sled do vodstva osvobodilnega gibanja. Toda s simuliranjem bolezni je izsilila premestitev v bolnišnico, od koder se ji je marca 1942 posrečil beg. Odšla je v partizane in bila komisar bataljona v Tomšičevi brigadi, nato pa članica komiteja za Belo krajino. Sama se je javila na Štajersko, kamor je kot članica oblastnega komiteja prispela prav v času Verine smrti. Med sovražno hajko proti osvobojeni Gornji Savinjski dolini je bila ranjena v nogo. V začetku l. 1945 se je prišla zdraviti v Beograd. Tam sem jo kot pregnanec srečal in ne bom pozabil ljubeznive pozornosti, ki mi jo je naklonila moja nekdanja učenka Mica. Po končni osvoboditvi so ji bili poverjeni odgovorni položaji in bila je tudi zvezna poslanka. Tako še živi kot edina preživela iz zavedne, pogumne, sreči delovnih ljudi se žrtvujoče slovenske družine preboldskih Šlandrov.

Veliki zgled nam ostani živ, osvetljen s hvaležnostjo še poznih rodov!
Tudi spomenik, ki ga bo heroju Šlandru postavilo Celje s svojim okrožjem, naj nam kaže pot naprej!

FEDOR GRADIŠNIK

USODNE POSLEDICE GOSTOVANJA CELJSKEGA DIJAŠKEGA GLEDALIŠČA LETA 1907 V ŠENTJURJU PRI CELJU

V šolskem letu 1905/06 — takrat sem končal šesti razred celjske gimnazije — smo ustanovili Organizacijo svobodomiselnega narodno-naprednega dijaštva (O. s. n. n. d.), ki je svoje delovanje razširila na srednješolske zavode vse Slovenije brez ozira na pokrajinske meje avstro-ogrskega cesarstva. Imela je svoje poverjenike v Ljubljani, Mariboru, Novem mestu, Kranju, Idriji, Gorici, Kopru, Šentpavlu na Koroškem, Murski Soboti itd. Z razliko od narodno-radikalnega dijaštva okrog »Omladine«, ki ni bilo vključeno v nobeno politično stranko, je O. s. n. n. d. zagovarjala stališče, da se morajo njeni člani aktivno boriti v narodno-napredni stranki sami za uresničenje svojega programa. Čutili so, da je treba stranko, ki je v glavnem ščitila interese meščanstva in kmečkih magnatov, ni se pa brigala za brezupno življenjsko borbo malega kmeta, kajzarja in od tujih in domačih kapitalistov izkoriščenega delavca — da je treba to stranko v *sami njeni notranjosti* reformirati. Tega pa ni mogoče doseči z lepimi teorijami in kritiziranjem zunaj stranke, ampak le z aktivnim delom in s poizkusi reforme v stranki sami.

Ta mlada organizacija je šla z velikim elanom na delo. Eno svojih glavnih nalog je videla predvsem v širjenju napredne in svobodomiselnih idej med širokimi sloji na podeželju in med industrijskim delavstvom. V Celju so si ustanovili svojo knjižnico, izdajali šapirografiran leposlovnopolitični list »Prvo cvetje« in si ustanovili svoje Dijaško gledališče. To gledališče je imelo svoje prostore v stanovanju mojih staršev v drugem nadstropju Rebevškovega hotela »Pošta« (danes restavracija »Pošta« — Aškerčeva ulica). Gledališče je imelo svojo upravo z intendantom na čelu (to sem bil jaz), z dramaturgom (Rudolf Dobovišek), s stalnim igraljskim ansamblom in orkestrom (tamburaškim zborom), s potrebnim tehničnim aparatom (slikarjem kulis — moj brat Stanko) in odrskim mojstrom (moj brat Kamilo).

Naše stanovanje je imelo troje velikanskih sob — to so bili prostori nekdanje Čitalnice. Vsako jesen pred nastopom zime smo eno teh sob po-

polnoma izpraznili in prebivali do pomladi v ostalih dveh sobah. V izpraznjeni sobi smo si uredili svoje gledališče s 50 sedeži in tu smo čez zimo imeli pravo gledališko sezono tja do pozne pomladi. Poleti — posebno v velikih počitnicah — pa smo z najuspešnejšimi predstavami gostovali po raznih krajih celjskega zaledja.

Leta 1907 sem prevedel Adolfa Schwayerja dramo »Red iz pravosti« in jo poslal intendantu slovenskega deželnega gledališča v Ljubljani s prošnjo, naj jo uvrsti v repertoar. Obenem sem mu pisal, da se nameravam po končanih gimnazijskih študijah posvetiti igralskemu poklicu, in ga prosil, da me sprejme v dramatično šolo ljubljanskega gledališča. V kratkem sem prejel odgovor intendanta prof. Friderika Juvančiča, da me sprejme v dramatično šolo, obenem pa mi je poslal 50 kron honorarja za prevod Schwayerjeve drame in me povabil, naj se čimprej zglašim pri njem, da se o vsem ostalem pogovoriva.

Tako sem postal slušatelj Juvančičeve dramatične šole. S sprejetim honorarjem sem se odpeljal v Ljubljano. Profesor Juvančič me je zelo ljubezljivo sprejel, in ko sem mu ponovno zagotavljal, da se nameravam po končanih gimnazijskih študijah posvetiti igralskemu poklicu, mi je oskrbel začasno honorarno zaposlitev v gledališki pisarni in mesto instruktora novo angažiranih čeških in poljskih igralcev in opernih pevcev. Moja naloga bo študirati z njimi njihove vloge v slovenščini. Ponudbo sem seveda z največjim veseljem sprejel, saj sem bil zdaj za čas svojega bivanja v Ljubljani gmotno preskrbljen.

Ko sem se po končanem gledališkem tečaju vrnil v Celje, me je tu čakalo čez glavo dela. Naša politična organizacija je začela izdajati svoje tiskano glasilo »Svoboda«, poleg tega pa smo se odločili izrabiti preostali čas počitnic za gostovanje našega gledališča na podeželju. Prvo tako gostovanje naj bi bilo v Šentjurju pri Celju, kjer je bil doma Rudolf Dobovišek. Za to gostovanje smo izbrali mojo dramatisacijo Jurčičeve humoreske »*Vrban Smukova ženitev*.« To je bilo delo, ki je imelo tisto sezono v našem gledališču največ uspeha. Organizacijo gostovanja je kot domačin prevzel Rudolf Dobovišek.

Ko je naš ansambel s tamburaškim zborom vred prišel v Šentjur, smo zvedeli, da je dvorana razprodana in da vlada med tržani veliko zanimanje za naše gostovanje. Pri vaji, ki smo jo imeli pred predstavo, pa sem ugotovil, da je Dobovišek precej vinjen, in bil sem v velikih skrbih za uspeh predstave, v kateri je imel Dobovišek eno glavnih vlog. Zatrjeval mi je sicer, da sem lahko brez skrbi, a kljub temu se nisem mogel znebiti občutka, da se stvar ne bo dobro končala.

Bližal se je čas za pričetek predstave.

Skozi malo odprtino v zavesi sem z odra ugotovil, da je dvorana polna. V prvih vrstah sem opazil nekaj znanih obrazov šentjurskih veljakov, med njimi zdravnika in slovenskega skladatelja dr. Gustava Ipavca, domačega župnika, kaplana, učiteljstvo in druge. Vsi so bili videti dobro razpoloženi, živahno so se pogovarjali in s smejočimi se obrazi čakali na začetek. Še enkrat sem pogledal, če je na odru vse v redu, če so igralci na svojih mestih, opomnil sem jih ponovno, naj se zavedajo, da imamo

razprodano dvorano, da bomo igrali pred odličnim občinstvom in da naj to z vso resnostjo upoštevajo. Pritrdil mi je Vane Radej, Rudolf Dobovišek pa se je hudomušno smehljal... Takrat nisem mogel vedeti, kaj naj ta njegov smeh pomeni...

Iz dvorane se je zaslíšalo ploskanje... ljudje so postali nestrpni... naš čas je prišel... začeti moramo...

Pomignil sem Kamilu, ki je čakal na moje znamenje pri zavesi. Pozvonil je prvič, drugič, tretjič. V dvorani je utihnilo govorjenje — zavesa se je odprla — pričeli smo. Vse je šlo po sreči, kazalo je, da bo predstava užgala. Ujeli smo kontakt s publiko, ki je spremljala dogajanje z glasnim odobravanjem in prisrčnim smehom. Dobovišek, ki je igral krčmarja in nosil svojim gostom vina na mizo, je doslej igral svojo vlogo v redu, ko pa je prisedel k svojim gostom za mizo, je pričel prazniti kozarec za kozarcem. Pili so seveda pravo vino in začel sem se bati za našega Rudija, ki ga je imel že ob začetku predstave preveč pod kapo. Skušal sem mu z namigovanji dopovedati, naj preneha, on pa se zame ni zmenil, pričel se je vmešavati v dialoge svojih soigralcev z improvizacijami in tekstom, ki v igri ni bil nikjer predviden. Postajalo mi je vroče. V prizoru, ko Tihec pripoveduje Vrbanu Smuku o krivoverskih duhovnikih v Ljubljani, ki plačujejo ljudem, ki se hočejo vpisati v njihovo vero, velike vsote denarja, je Dobovišek naenkrat udaril z vso močjo ob mizo, da so zažvenketali kozarci. »O, Tihec«, je zavpil, »to ni nič, kar tukaj pripoveduješ! Poslušaj, kaj ti bom povedal! Jaz poznam v nekem trgu na Štajerskem tam nekje blizu Celja župnika naše vere, ki je čisto drugačen tič, kakor tisti tvoji krivoverski ljubljanski farji. S prižnice nam utepa v naše butice, da moramo spoštovati božje in cerkvene zapovedi, v farovžu pa se prav nič ne zmeni za šesto božjo zapoved in se noč za nočjo greje pri svoji brhki kuharici... Ja, ja, dragi moji, če je kakšen bog v nebesih — jaz ga imam tamle v kotu in ga vprašam — ali ne vidiš, kaj uganja nevredni tvoj služabnik v svojem farovžu? Udari njega in njegovo kuharico s šibo božjo, pa bom veroval vate in tvojo pravico...!«

V dvorani je završalo. Smeh, krohot... naenkrat grobna tišina... Opazil sem, da sta se dvignila župnik in kaplan, ki sta sedela v prvi vrsti poleg dr. Ipavca... Ozrla sta se po dvorani, in ko sta videla, da se dviga mnogo ljudi s svojih sedežev, sta zapustila dvorano, ne da bi se poslovila od svojih sosedov, sedečih desno in levo od njiju... Pričakovala sta, da bodo tudi oni zapustili dvorano.

Na odru in v dvorani je nastala zmeda. Jaz nisem vedel, kaj naj storim: ali naj končam s predstavo? Po odhodu župnika, kaplana in njunih najozbiljših somišljenikov je v dvorani zavladovalo naenkrat novo vzdušje. — Pogledal sem krčmarja Doboviška, ki se je na ves glas krohtal, dvignil kozarec, ozrl se na svoje goste... nato je vstal in stopil v kot, kjer je visel križani... Široko se je razkoračil, dvignil kozarec in vzkliknil z gromkim glasom: »Če si in če imaš kaj moči, udari nevrednega svojega služabnika!«

Vsi smo prepadeni strmeli... Iz dvorane smo slišali glasen smeh, vmes ogorčeno mrmranje... premikanje stolov... loputanje z vrati...

Ljudje so trumoma odhajali ... videl sem, da je dvorana že napol prazna ... Kaj naj storimo? ...

Čakali smo, da se je hrup polegel. Kar je, to je ... zdaj nima smisla razmišljati, s predstavo moramo nadaljevati ... naj se konča tako ali drugače!

Kakor smo prišli najboljše volje v Šentjur, tako smo se vračali domov poparjeni in obupani.

Po predstavi smo ostali v garderobi in se dogovorili, da jo popihamo čimprej domov in sicer posamič ... po dva, trije ... kolikor mogoče neopazno ... kar peš proti Celju. Pri »Cestnem Jožefu«, znani gostilni dober kilometer od Šentjurja proti Celju, se zberemo — Takšna je bila parola ... Proti jutru smo prišli domov in čudno: kljub razburljivim dogodkom preteklega dne sem takoj kakor ubit zaspal.

Gostovanje našega gledališča v Šentjurju je bilo za vse moje nadaljnje življenje usodno.

Minili so dnevi ... teden, dva ... že je kazalo, da se bo stvar pozabila in da ne bo hujskih posledic. Počitnic je bilo konec, na gimnaziji se je pričel redni pouk. Poslednje gimnazijsko leto 1907/08! ... Zdržati bo treba samo še nekaj mesecev, nato nam bo zasijala zlata svoboda, tako težko pričakovana prostost študenta-akademika! ... Krog nas samo sonce ... svetlo, zlato sonce, ki nas je tolikanj slepilo, da nismo opazili črnih oblakov, ki so se grozeče zbirali nad nami ...

Nekega dne, ko sem prišel od dopoldanskega pouka domov, mi je mati povedala, da me je iskal neki duhovnik, ki pa ni povedal, odkod je in kaj želi od mene, naročil je le, naj mi pove, da me bo ob pol ene čakal pred kolodvorom, naj pridem zanesljivo tja, ker bi se rad o nečem važnem pogovoril z menoj.

Postalo mi je vroče. Slutil sem, da mora biti ta obisk v zvezi z našim gostovanjem v Šentjurju. Mati je takoj opazila mojo zadrego, a obvladal sem se in ji zatrjeval, da nimam pojma, kdo bi mogel biti ta duhovnik in o čem bi hotel govoriti z mano.

Ob četrtna eno sem bil pred kolodvorom, oziral sem se naokrog, in ker nisem med množico ljudi opazil nobenega duhovnika, sem se pričel sprehajati pod kostanji od kolodvora do pošte in nazaj. Ko sem se ustavil pred vhomom na postajo in gledal po kolodvorski ulici (danes Prešernova ulica), sem zagledal prihajati od kavarne »Union« (danes »Mignon«) proti kolodvoru visokoraslo postavo duhovnika. Srce mi je zastalo. Pri mestni hranilnici je krenil čez trg in stopal naravnost proti meni. Kot prikovan sem obstal na svojem mestu. Nekaj korakov pred mano se je ustavil in se pričel ozirati po ljudeh, zbranih pred postajo. Očitno je iskal mene. Kaj naj storim? Uprl je pogled naravnost v mene. Ta pogled me je zaskedel prav v srce. Duhovnik je stal tik pred mano in tedaj sem ga spoznal: bil je tisti, ki je pri naši predstavi v Šentjurju sedel v prvi prsti poleg župnika. Po dolgem, zakrivljenem orlovskem nosu sem ga spoznal. Zdaj mi

Vane Radej

Rudolf Dobovišek (iz let 1930—1940)

je bilo jasno, za kaj gre. Naenkrat me je minil strah. Obšel me je doslej neznan pogum. — »Gotovo iščete mene,« sem ga ogovoril, »jaz sem Gradišnik«.

Krog usten mu je zaigral čuden nasmeh, nato pa je spregovoril s sladkim, narejenim glasom: »Stopiva tja pod kostanje«.

Tam sem zvedel vse. Rekel je, da nima mnogo časa, zato da bo kratek. Pošilja ga šentjurski župnik, ki zahteva od mene kot avtorja igre, ki smo jo uprizorili v Sentjurju, da podpišem brez vsakega pridržka izjavo, ki mi bo predložena, s katero obžalujem žalitve, ki so bile javno izrečene proti župniku, in da se mu zahvaljujem, da je odstopil od tožbe. To izjavo sem dolžan objaviti v »Domoljubu« in »Slovenskem gospodarju«. Z Doboviškom bo župnik obračunal posebej, pravtako pa bo poskrbel pri ravnateljstvu gimnazije, da se v kali zatre pogubno politično rovarjenje med dijaštvom, katerega organizatorji smo jaz, Vane Radej in Rudolf Dobovišek, če ne bi hotel podpisati izjave, ki mi bo predložena.

Končal je. Čutil sem, kako me po vsem telesu spreletava mraz in obrisal sem si potno čelo. Tedaj me je pomilovalno pogledal in dejal kratko in resno: »Da ali ne?«

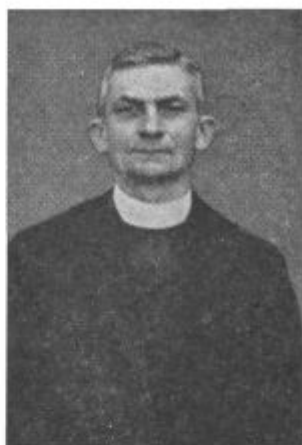
»Ne, gospod,« sem rekel odločno. »Jaz v igri nisem nikogar žalil. Taka izjava bi bila samomor, zato ne podpišem«.

»Dobro«, je odvrnil hladno, »potem sva opravila.« Obrnil se je in odšel proti kolodvoru.

Kakšen teden nato smo prejeli jaz, Vane Radej in Rudolf Dobovišek pisma dr. Vladislava Pegana, odvetnika iz Ljubljane, s pozivom, da podpišemo priloženo izjavo v smislu zahteve šentjurskega župnika, kakršno mi je predlagal na sestanku v Celju njegov kaplan. Odgovorili smo, da izjave ne podpišemo. Nekaj dni nato je izšel v »Domoljubu« ali v »Slovenskem gospodarju« — danes se ne spominjam, v katerem izmed teh kleri-

Fedor Gradišnik st. (1908)

Jožef Kardinar (1921)

kalnih časopisov — dopis, v katerem je bil podrobno opisan nesrečni nastop našega gledališča v Šentjurju. S tem dopisom je bila seveda naša usoda zapečatená: vsa zadeva je prišla v javnost.

Nekaj dni po izidu tega dopisa je profesor veronauka Kardinar zadržal mene in Vaneta Radeja po učni uri v razredu. Povedal nama je, da naju je z veliko težavo rešil pred izključitvijo pri ravnatelju gimnazije Klementu Proftu. Skušal je omiliti najino krivdo pri uprizoritvi »Vrban Smukove ženitve« v Šentjurju. Tudi z dr. Peganom se je dogovoril, da umakne svojo zahtevo glede podpisa izjave, ki jo je zahteval v imenu šentjurskega župnika. Povedal nama je, da ravnatelj spočetka ni hotel ničesar slišati o kakršnemkoli popuščanju in je trdovratno vztrajal pri izključitvi vseh treh. Končno pa je vendar privolil v kompromis: brezpogojno je treba izključiti Doboviška, jaz in Vane Radej pa naj prostovoljno zapustiva celjsko gimnazijo in se vpiševa, kjerkoli bi hotela, čemur ne bo nasprotoval. Te dni bomo poklicani k ravnatelju, ki nam bo uradno sporočil svoj sklep. Mi naj se medtem pogovorimo s svojimi starši, za bodočnost pa naj nam bo ta mladostni spodrsrljaj trda šola za življenje, ki nas čaka.

Iz vsega srca sva se zahvalila katoliškemu duhovniku profesorju Kardinarju, ki se je nenaprosen, iz lastne spodbude zavzel za prihodnost dveh svojih dijakov, o katerih je dobro vedel, da nista pristaša stranke, kateri pripada. Nikoli ne bom pozabil tega dobrega, plemenitega človeka.

Nadaljnji dogodki so se odvijali s filmsko hitrostjo.

Najprej doma: z očetom sva bila kmalu na čistem. Od njega ne morem pričakovati ničesar: sam sem kriv, sam moram nositi posledice. Napisal mi je izjavo, da se strinja z mojim izstopom iz celjske gimnazije. Vane Radej je pri svojem očetu izposloval isto, nakar sva se javila pri

ravnatelju Proftu in ga tako prehitela. Rudolf Dobovišek je bil medtem že izključen. Vpisal se je na privatni gimnaziji »Scholz« v Gradcu, midva z Vanetom Radejem pa sva prejela od ravnatelja Profta pismeno odhodnico z izrecno pripombo, da prostovoljno izstopava in da ravnateljstvo celjske gimnazije *nima nobenih ugovorov proti sprejemu na kakem drugem zavodu.*

Medtem sem se obrnil do predsednika naše organizacije v Kranju Leona Matajca s prošnjo, naj mi sporočijo, kaj misli o tem, da bi se vpisal na kranjski gimnaziji. Odgovoril mi je z obratno pošto, da bo to za naju z Vanetom najboljša rešitev in da naj takoj prideva. Odpeljala sva se torej v Kranj in se javila pri ravnatelju tamkajšnje gimnazije Ignaciju Fajdigi. Pokazala sva mu najini odhodnici in ga prosila, da naju sprejme. Vzel je papirje, ne da bi jih pogledal, nato je zapičil svoj pogled najprej vame in potem v Vaneta. Čuden nasmeh mu je zaigral okoli usten, snel je očala, naslonil se nazaj na svojem stolu in spregovoril z ironičnim glasom: »Torej vidva sta tisti garjevi ovci, ki zastrupljata dijake na naših šolah? S Celja prihajata k nam, da bi tu nadaljevala svoje razdiralno delo! Fanta — ne bo nič, kar vrnita se, spametujta se in si izberita poklic, za katerega ne bo treba zrelostnega izpita. Nobena gimnazija vaju ne more sprejeti!«

Tedaj sem vzkripel: »Gospod ravnatelj,« sem dejal, »preberite vendar najini odhodnici! Tam piše, da proti sprejemu na kakem drugem zavodu ni nobenega ugovora!«

Nataknil si je očala, odprl predal mize in nama pokazal dopis ravnatelja Profta. »Vidita — takle dopis so prejela ravnateljstva vseh gimnazij na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem... in nikjer ne moreta biti sprejeta!«

Končali smo. Uvidel sem, da je vsak nadaljnji razgovor brez pomena. Posloвила sva se in odšla v Stražišče k Leonu Matajcu. Pri njem smo pozno v noč preresetavali položaj in prišli končno do sklepa, da na nadaljevanje študija brez izredne pomoči ni mogoče misliti. Spomnil sem se profesorja Juvančiča — edino on nam lahko pomaga. Torej v Ljubljano!

Ta dan sva izrabila za ogled Kranja in njegovih zgodovinskih znamenitosti. Med drugim sva bila tudi v hiši, v katere prvem nadstropju je prebival in umrl naš veliki pesnik dr. France Prešeren. V pritličju te hiše je bila takrat gostilna, v kateri sva z Vanetom razmišljala o najini nadaljnji življenjski poti. Ko sva obiskala še grobova Prešerna in Simona Jenka na kranjskem pokopališču, sva se vrnila k Matajčevim v Stražišče. Naslednje jutro sva se odpeljala v Ljubljano.

Takoj po prihodu sem odšel k profesorju Juvančiču, ki je stanoval na Bleiweisovi (danes Prešernovi) cesti. Povedal sem mu, kar se nama je z Vanetom pripetilo, in mu razložil, kaj sem zvedel od ravnatelja kranjske gimnazije. Zelo pazljivo me je poslušal in mi slednjič obljubil, da bo skušal najti ugodno rešitev za najin položaj. Pridem naj prihodnji dopoldan okrog enajste k njemu. Povedal mi bo, kaj je dosegel. Novo upanje me je prevzelo — zdaj je gotovo, da še ni vse izgubljeno! Zahvalil sem se za obljubljeno pomoč in se poslovil.

Pred hišo na Bleiweisovi cesti me je čakal Vane. Ko sem mu povedal, kaj mi je obljubil profesor Juvančič, mu je zažarel obraz, stisnil mi je roko in dejal: »Še nama bo lepo!«

Zdaj je bilo treba poiskati prenočišče. Nasproti gledališča (danes soplej Opere) v prvem nadstropju hiše, v kateri je danes restavracija »Operna klet«, je stanoval stric moje matere Fran Drenik. Bil je to znana osebnost takratne Ljubljane. V času mladoslovenskega gibanja je bil v prvih vrstah borbe proti Bleiweisovi reakcionarni politiki, ustanovni član »Dramatičnega društva« in član njegovega igralskega zбора, najboljši sodelavec Frana Levstika in Josipa Jurčiča, ki je kot urednik »Slovenskega naroda« po preselitvi iz Maribora v Ljubljano stanoval pri njem, ustanovitelj in dolgoletni predsednik »Narodne čitalnice« v Šiški, kjer so eno svojih ulic v zahvalo za njegovo politično in kulturno delovanje imenovali v »Drenikovo ulico«. Vsakemu Ljubljancu je znan »Drenikov vrh« — priljubljena izletniška točka nad tivolskim gradom proti Rožniku, kjer so se tiste čase shajali politiki in literati takratne Ljubljane: dr. Ivan Tavčar, Ivan Hribar, dr. Karl Triller, Fran Levec, Anton Aškerc, dr. Fran Zbašnik in drugi.

Pri Drenikovi smo bili z našo materjo vsako leto na počitnicah. Pri njih sem kot otrok preživel dneve, ki mi bodo ostali trajno v neizbrisnem spominu.

Prepričan, da mi ne bo odklonil gostoljubja, sva se z Vanetom zglasila pri njem. Sprejel naju je z največjo ljubeznivostjo, in ko sva mu razložila nesrečo, ki naju je doletela, naju je z razumevanjem poslušal, nama obljubil svojo pomoč in naju sprejel pod svojo gostoljubno streho.

Naslednji dan sem se ob dogovorjenem času zglasil pri profesorju Juvančiču. Z obraza sem mu bral, da je s svojo intervencijo uspel. In res: takoj naj se zglasiva pri ravnatelju II. gimnazije na Poljanski cesti Franu Wiesthalerju, kjer bova zvedela vse ostalo. Odhitela sva tja in zvedela, da sva kljub Proftovemu pismu izjemoma sprejeta kot *eksternista* — se pravi, da bova morala vse predmete študirati doma in polagati izpite ob zaključku šolskega leta, ne da bi smela prisostvovati predavanjem v razredu.

Vsa srečna sva se vrnila k Drenikovim. Glavno je doseženo, s študijem lahko nadaljujeva! Z nama vred se je stric Drenik veselil najinega uspeha. Po kosilu sva z Vanetom odšla k Marici Slavčevi, pri kateri sem stanoval že v počitnicah, ko sem obiskoval »Dramatično šolo«. Domenili smo se, da bova stanovala pri nji, ko se vrneva v Ljubljano.

Še isti večer sva se odpeljala v Celje. Napolnila sva vsak svoj kovček s potrebnimi knjigami, oblekami in vsem materialom za izdajo glasila naše organizacije »Svoboda«, nato sva se poslovila od domačih in se vrnila v Ljubljano.

Pri Marici Slavčevi, bivši igralki ljubljanskega gledališča, sva si uredila uredništvo »Svobode«, v gledališki pisarni prof. Juvančiča sem dobil zaposlitev kakor v počitnicah, hodil sem k skušnjam drame in opere ter študiral s češkimi člani in članicami gledališča njihove vloge v slo-

venščini. Tako sem se ves povezal z gledališčem ter se s pisarniškim delom in instrukcijami kar dobro preživljal.

Medtem so se v Celju dogajale stvari, ki so imele zame in Vaneta Radeja nove nevšečnosti. — Za razumevanje položaja je treba spregovoriti nekoliko obširneje o nevarni krizi Celjskega pevskega društva, ki se je vlekla že od leta 1906 naprej in je dosegla svoj vrh leta 1908.

Če prebiramo danes ohranjene sejne zapisnike CPD iz tega obdobja, lahko ugotovimo, da se je čedalje očitneje pričela med članstvom uveljavljati *razredna diferenciacija* med tako imenovanimi »višjimi« in »nižjimi« sloji. To je prišlo do prav očitnega izraza ob proslavi 30-letnice akad. društva »Triglav« iz Gradca, ki je vabil člane CPD na svoj »elitni« ples. Proti udeležbi na tej elitni proslavi je odločno nastopil prof. *Fran Voglar*, ki je pravi vzrok, zakaj je glasoval proti sodelovanju na proslavi »Triglava« takole pojasnjeval:

Pevski zbor CPD sestavljajo v veliki večini pripadniki »srednjega« in »nižjega« sloja, o katerih je prepričan, da ne bodo nastopili na »Triglavovem« — »elitnem plesu«. V svojem temperamentnem govoru je med drugim omenil tudi dejstvo, da isti pevci niti pri lastnem zabavnem večeru niso hoteli nastopiti — izgovarjali so se, da ne znajo plesati, resnični vzrok pa je bil ta, da se med »gospodo« v sijajnih toaletah niso počutili domače. To bi se pri »elitnem« plesu, kjer bi v velikem številu nastopali tuji udeleženci v frakih in njihove dame v sijajnih toaletah, občutilo še bolj. Za društvo bi zaradi takega upravičenega stališča naših pevcev bila to velika blamaža, ko bi v zadnjem trenutku sploh ne moglo nastopiti. Zato je bolje, da se pri tej prireditvi sploh ne sodeluje. Za »Triglavane« pa bi bilo najlepše, če sami pokažejo svoje moči.

V nadaljnjih izvajanjih je prof. Voglar za dokaz, da »Triglav« v Gradcu samem na svojih prireditvah ne vidi rad ljudi iz »nižjih« slojev, navedel nekaj posebno drastičnih primerov in izjavil v imenu večine pevcev in pevk, da bi bili na tej prireditvi samo za štafažo, kar se jim je dokazalo s tem, da večina *sploh ni dobila vabil*, čeprav brez vabila nima nikdo pristopa na to elitno prireditev. Da bo njegovo stališče še bolj razumljivo, navaja še to, »da je bil pripravljalni odbor prireditve toliko netakten, da je prosil nekaj celjskih Slovenk za denarne prispevke za nabavo spominskega traku na »Triglavovo« zastavo, medtem ko so njihove soproge izključili od plesa.«

Po teh ugotovitvah prof. Voglarja, ki jih je zaman skušal ovreči *dr. Stiker*, je nastal silen vik in krik, slednjič pa je predsedujoči Ivan Rebek izjavil, da je ves društveni odbor sklenil odstopiti in na ta način razpustiti društvo, če *Raiko Salmič* definitivno ne bi hotel več prevzeti dolžnosti društvenega predsednika.

Salmič je že ponovno izjavljal, da se odreka predsedniškemu mestu, enkrat z utemeljitvijo, da mora končno kot obrtnik skrbeti tudi za sebe in svojo družino, drugič spet s kakim drugim izgovorom.

Na odborovi seji, ki je bila takoj po končanem izrednem občnem zboru dne 23. januarja 1906. l., se je novi odbor konstituiral takole: pred-

sednik Rafko Salmič, podpredsednik dr. Schwab, tajnik prof. Voglar, blagajnik Likar, odbornika Berk in Josip Žagar, namestnika Ašič in Rebek.

Že na naslednji seji dne 25. januarja je prišlo do nove komplikacije položaja. Na tej seji je izjavil predsednik Salmič, *da pod nobenim pogojem ne prevzame ne samo društvenega predsedstva, temveč da tudi režiserstva v bodoče ne prevzame več*, ker kot obrtnik nima časa letati cele dneve od igralca do igralca in jih prositi za sodelovanje. Od tega sklepa R. Salmiča tokrat ni bilo mogoče odvrniti, in ker režiže tudi nikdo drug ni hotel prevzeti, je bilo vsako gledališko delovanje do nadaljnjega onemogočeno.

Do še hujše krize CPD je prišlo na seji dne 9. oktobra 1906. l.

Na tej seji je društveni podpredsednik in pevovodja dr. Schwab sporočil svojo odločitev, *da odlaga svojo funkcijo podpredsednika in pevovodje z motivacijo, da noče biti sokriv društvenega propada in ker ni našel v društvu dovolj podpore*. — Po ostri debati o tej dr. Schwabovi odločitvi je bil končno sprejet sklep, za katerega so glasovali vsi odborniki in ki se je glasil: »Odstop predsednika in pevovodje se vzame na znanje s pristavkom, da si odbor ni svest nikake krivde glede odstopa dr. Schwaba in da tudi ne drži njegova trditvev, da pri odboru ne bi bil našel dovolj podpore.« Nato so na tej seji sklenili sklicati za dan 17. oktobra izredni občni zbor, ki naj odloči o končni usodi »Celjskega pevskega društva«.

Na izrednem občnem zboru, ki se ga je udeležilo 32 društvenih članov, je društveni tajnik Mikuž v obširnem poročilu analiziral vzroke, ki so v teku zadnjih dveh let privedli nekoč tako agilno društvo na rob propada, društvo, ki brez dvoma zavzema poleg Ljubljane prvo mesto na vsem Slovenskem, na Slovenskem Štajerskem pa še posebej. Kje naj iščemo vzroke za današnjo hudo krizo CPD? Tajnik Mikuž jih je navedel brez ozira na levo in desno. »Osebnosti in nezdrava ambicija posameznikov na eni, nenaklonjenost denarnih zavodov, v prvi vrsti »Celjske posojilnice«, na drugi strani, agonija med člani in splošna zaspanost v Celju — vse to je na društveno delovanje porazno vplivalo. Da najdemo pota in sredstva, s katerimi bi se društvo dalo sanirati, to je namen današnjega zborovanja, in da jih najdemo, je naša narodna dolžnost. Prepričan sem, da bomo ta pota prav gotovo tudi našli, da bo vsak izmed nas postavil svojo osebo v ozadje in bo videl v sebi le posameznika, ki je poklican ustvariti nekaj velikega in trajnega. Ker tega zadnje čase ni bilo, zato je bilo vsako društveno delovanje nemogoče. Gledališko življenje je v Celju skoraj popolnoma zamrlo in danes nismo sposobni spraviti na oder niti ene predstave. Igralski kader — posebno ženski — je danes popolnoma apatičen, in če se razmere v društvu ne sanirajo, je izključeno, da bi kdorkoli mogel najti za zasedbo še tako nezahtevnega gledališkega dela potrebne igralce in igralke.«

S tem je bil poslovni del zbora končan in se je prešlo na diskusijo o volitvah v novi odbor. — Rafko Salmič je kategorično izjavil, *da definitivno odlaga predsedništvo* in priporoča, da bi se v odbor volili možje, ki se bodo z vso vnemo resno zavzeli za delo.

K besedi se je nato oglasil Ivan Likar ter trdil, da je današnjega kritičnega stanja v društvu krivo nepobitno dejstvo, *da sta v društvu dve*

struji — ena je za petje, druga za dramatiko — katerih obeh načelnika bi bila rada predsednika društva. — S to zjavo je Ivan Likar razburil duhove. Z ogorčenjem je Rafko Salmič zavračal Likarjev očitok, češ da bi on rad ostal predsednik, saj je vendar prav zaradi takih očitkov kot predsednik odstopil in pri tem tudi vzraja. — Vsi poskusi, da bi Salmiča vendarle pregovorili, naj prekliče svoj sklep, so ostali brezuspešni: zdaj je bilo očitno, da ga ne bo mogoče pregovoriti, zato so izvolili dr. Stikerja začasnega predsednika, ki naj do rednega občnega zbora načeluje društvu ter prične takoj z delom. — Po končanem občnem zboru se je takoj konstituiral naslednji delovni odbor:

predsednik: dr. Ludvik Stiker, odvetniški kandidat,
podpredsednik: dr. Anton Božič, odvetniški kandidat,
tajnik: dr. Tone Gosak, odvetniški kandidat,
blagajnik: Ivan Likar, zastopnik banke »Slavije«,
arhivar: Martin Stante, učitelj,
odborniki: Josip Žagar, učitelj, dr. Anton Schwab, zdravnik, Rafko Salmič, urar.

Ze tretji dan po tem burnem občnem zboru, dne 20. oktobra 1906. l. je bila prva seja novega odbora, na kateri je dr. Stiker izjavil, da mora novi odbor sprejeti princip dela in ukreniti vse, da spravi popolnoma uspavano celjsko društveno življenje zopet v sveže gibanje.

Lotili so se takoj dela. Ustanovili so poseben kolegij, ki naj prevzame nalogo, da se kot društvena deputacija poda k posameznikom in jih prosi, da prevzamejo vloge. Odločili so se za študij izvirne veseloigre Frana Milčinskega »Cigani«, katere premiera naj bo 18. novembra 1906. — Led je bil torej prebit, začelo se je pozitivno delo in za enkrat so prenehala tudi trenja med društvenim članstvom.

Po uprizoritvi »Ciganov« je bila dne 21. novembra odborova seja, na kateri je dr. Stiker z zadoščenjem vzkliknil: »Ugotoviti moram veselo dejstvo, da se je igra »Cigani« naravnost briljantno obnesla. Uspeh je v vsakem oziru epohalen! Udeležba je bila ogromna kakor še morda nikdar v Celju, igralo se je dobro, blagajnik izkazuje bruto čez 667 kron, proficita čez 163 kron.«

Na isti seji so sklenili, da bo naslednja uprizoritev Avgusta Neidharta veseloigre »Prvi«, katere premiera naj bi bila na dan ustanovnega zbora »Narodne stranke« dne 8. decembra 1906. l.

Ze dlje časa je politično življenje spodnještajerskih Slovencev, ki je dotlej vedrilo pod okriljem tako imenovanih »slogašev«, kazalo, da ni več zadovoljno z dosedanjo politikom. Pod imenom »slogaši« je treba razumeti vso slovensko starejšo generacijo, ki je zastopala stališče, da je v boju zoper pritisk nemštva in nemčurstva treba nastopati složno in da je vsako cepljenje sil v škodo borbi za pravice narodnega življa na Spodnjem Štajerskem. To slogaštvo pa je bilo že nekaj let le še na papirju, ker je duhovščina hodila že zdavnaj svoja pota in je pod vodstvom mladega kaplana dr. Antona Korošca dejansko že zdavnaj razbila slogaštvo in si

prisvajala pravico do političnega vodstva pod zastavo »katoliške«, to je klerikalne ideologije, ki jo je na Kranjskem izvajal dr. Šušteršič. »Slogaši« — to je starejša slovenska generacija — so kljub temu trdovratno vztrajali pri svojem stališču, dočim so »mladi« pričeli čedalje odkriteje zagovarjati radikalno ločitev duhov.

V Celju, kjer je bilo vse politično in gospodarsko vodstvo v rokah stare tj. slogaške generacije, je bilo to spočetka prikrito, a iz leta v leto vedno bolj očito nasprotje med starim in mladimi čutiti na vseh koncih in krajih. Duhovščina in z njo povezani posamezniki iz vrst posvetne inteligence so začeli izstopati iz čitalnic in si ustanavljati svoja »katoliška« bralna in prosvetna društva. Isti proces je zajel dotlej skupne gospodarske in stanovske organizacije. Tako smo dobili v Celju npr. poleg Celjske posojilnice, ki je bila v rokah »slogašev«, klerikalno Ljudsko posojilnico, ki se je sčasoma razvila v enega najmočnejših denarnih zavodov na Slovenskem Štajerskem. S posebno ostrino se je lotila politična secesija učiteljstva in njegove stanovske organizacije. Z ustanavljanjem podružnic »Slomškove družbe« je znatno slabila moč doslej enotne »Zveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev«. Dijaštvo celjske gimnazije se je ločilo v klerikalce in naprednjake. Telovadno društvo »Sokol« je dobilo konkurenta — organizacijo klerikalnih telovadcev »Orel« in tako je ofenziva dr. Koroščeve ljudske stranke zajela vse slovensko javno življenje spodnještajerskih Slovencev.

Tej splošni ofenzivi so se napredni »mladini« uprli z ustanovitvijo »Narodne stranke«, ki je bila ustanovljena dne 8. decembra 1906. l. v Celju pod vodstvom *dr. Vekoslava Kukovca*.

Slogaši so se pripravljajoči se secesiji dolgo upirali in ta borba med »starimi« in »mladimi« je bila vzrok mrtvila, ki se je zadnja leta opazala zlasti pri delovanju Celjskega pevskega društva. Kakor je razvidno iz naših ugotovitev, so bili vsi napor, da bi poživili nekoč tako bujno gledališko življenje v Celju, brezuspešni. Tudi novi režim pod vodstvom dr. Stikerja po uprizoritvi burke »Prvi«, ki je bila na dan ustanovitve »Narodne stranke, ni bil zmožen, da bi uresničil svoj program. *Uprizoritev »Prvega« je bila za dolgo časa zadnja predstava domačih igralcev na celjskem odru.*

O nadaljnjem delu CPD v letu 1907 nimamo natančnejših podatkov. Iz razpoložljivih sejnih zapiskov je razvidno samo to, da je zadnji zapisnik datiran z 9. januarjem 1907. l. Na tej seji, ki jo je vodil dr. Ludovik Stiker, je bilo sklenjeno, da bo naslednja predstava »Rezervistova svatba«, toda do te predstave ni prišlo. — Od te seje naprej ni nobenih zapisnikov več vse do zapisnika o občnem zboru, ki je bil dne 24. decembra 1907. l. Iz tega zapisnika lahko sklepamo, da je društvo od 9. januarja naprej vendarle delovalo, da so morale medtem biti tudi društvene seje in redni občni zbor, ker je bil odbor s predsednikom dr. Stikerjem le *začasen*, tj. do prihodnjega rednega občnega zbora. Na tem je bil izvoljen nov odbor s predsednikom *dr. Gvidonom Sernecem* na čelu. Zapisnik o tem občnem zboru z vsemi zapisniki od 9. januarja 1907. l. naprej pa *ni ohranjen*.

Izhodišče naših nadaljnjih izvajanj bo torej zapisnik o občnem zboru z dne 24. decembra 1907. l.

Predsednik dr. Gvidon Sernec je v svojem poročilu med drugim dejal:

»Obžalujem, da mora biti moje poročilo o društvenem delovanju v preteklem letu nekam uborno in nezadovoljivo. Temu so krive pač obžalovanja vredne družbene razmere med celjskim slovenstvom, zaradi katerih se je moralo in se mora društvo tudi danes boriti z izrednimi težkočami. Zaradi nekakšne odrevenelosti, nesloge, nastalega pomanjkanja požrtovalnosti in potrebnega zanimanja za društveni smisel in pomen društvo ne more okrevati in se povzpeti do smotrne plodnosti. Vendar pa društvo v tem letu nikakor ni ždelo v brezdelju. Med njegove letošnje prireditve štejemo Gregorčičevo slavnost, Ciril Metodovo veselico in gledališke predstave ljubljanskih igralcev: »Elga«, »Na letovišču«, »Tat« in »Dva srečna dneva«. — Svoje poročilo je zaključil z mnenjem, »da društvo kljub obstoječim kritičnim odnošajem še *ni obsojeno na smrt*, ampak da je še upati, da se pod vodstvom agilnega odbora, ob zboljšanju zdaj tako raztrganega družbenega položaja in na podlagi nekaj novih, dobro uspelih uprizoritev zopet povzpne do svoje veljave.«

Ves odbor s predsednikom dr. Gvidonom Sernecem na čelu je nato izjavil, da *odstopa in odklanja ponovno izvolitev*. Ker je dr. Sernec odločno vztrajal pri svoji demisiji, je bil nato izvoljen nov odbor, ki je imel takoj po končanem občnem zboru sejo, na kateri se je konstituiral takole:

predsednik: Anton Mirnik, ravnatelj pošte,
podpredsednik: Josip Žagar, učitelj,
blagajnik: Ivan Likar, zastopnik zav. družbe »Slavija«,
tajnik: Juro Kislinger, učitelj,
odbornika: Peternel Ivan in Viktor Kresnik,
namestnika: Kraigher Slavoj in Bruno Rotter,
preglednika računov: Jože Smertnik, Franc Leskošek in Josip Berk.

Razen Žagarja, Leskoška in Likarja torej sami novi ljudje, ki so prevzeli težko nalogo: *rešiti CPD propada in poživiti nekoč tako razgibano družabno življenje celjskih Slovencev*.

Da bi celjski Slovenci kljub mrtvilu v vrstah domačih igralcev ne ostali brez gledaliških predstav, je CPD po prizadevanju dr. Gvidona Serneca sklenilo z ljubljanskim igralcem Danilom aranžma gostovanj igralcev slovenskega deželnega gledališča v Ljubljani. Kljub obupnim razmeram v CPD torej celjski Slovenci vendarle niso ostali brez gledaliških predstav. Toda vse predstave ljubljanskih igralcev so bile slabo obiskane, ker je bilo občinstvo vajeno gledati na slovenskem odru v Celju domače igralce in se nikakor ni moglo privaditi na zahtevnejši repertoar, s katerim so prihajali ljubljanski igralci. Pogrešali so ljudsko igro, kakršno jim je uprizarjal Rafko Salmič, ki pa se ni dal prepovoriti, da bi ponovno prevzel

vodstvo celjskega gledališča. Ostal je trmasto v ozadju in čakal, da pride njegov čas.

Medtem je stari gledališki praktik, podjetni Danilo razmišljal o tem, kako bi bilo mogoče privabiti k predstavam ljubljanskih igralcev v Celju čim širši krog občinstva. Vedel je, da ima mesto Celje samo premalo ljudi, ki bi mogli zlasti zdaj, ko so politične razmere razdrle slogo in enotnost celjskih Slovencev, postati stalni in dovolj številni obiskovalci predstav v Narodnem domu. Ljudske igre, kakršne so bili »Rokovnjači«, »Legionarji«, »Divji lovec« in razne burke in veseloigre s petjem in godbo iz Salmičevega repertoarja so bile vedno dobro obiskovane v prvi vrsti zato, ker so nanje prihajali ljudje iz okoliških krajev (Žalec, Vranksko, Šentjur, Laško itd.). Treba je torej najti nekaj takega, kar bo moglo zanimati in pritegniti te ljudi spet k predstavam v Celju. Igre z velikim ansambлом so bile iz Danilovega programa izključene, ker bi bile predrage, kombinacija s pevci CPD pa je bila zaenkrat izključena, ker je bilo to društvo trenutno v razsulu in z njim ni bilo mogoče računati.

Kaj torej storiti?

Danilo je bil prepričan, da je našel rešitev. Ljudem je treba nuditi nekaj povsem novega, nekaj, česar v Celju še niso imeli, nekaj, kar bo vleкло, kar bo ustrezalo željam po zabavi, po lahki muziki, plesu in petju operetnih »šlagerjev«. Pester operetni spored z maloštevilnim ansambлом — to bi bilo nekaj, kar ne more zgrešiti cilja!

Prve dni novembra 1907 je bil v veliki dvorani hotela »Union« v Ljubljani tak »Operetni večer« s pestrim sporedom, ki so ga priredili člani operete slovenskega deželnega gledališča. Prireditev je imela pri občinstvu velik uspeh, saj je bila celo za Ljubljano nekaj novega. To bi bilo nekaj za poživitev mrtvila v celjskem gledališkem življenju, nekaj, kar bi prav gotovo privabilo ob primerni reklami tudi občinstvo iz okoliških krajev. Danilo je bil prepričan, da je našel pravo rešitev.

Kot organizator stalnih gostovanj ljubljanskega gledališča v Celju me je pooblastil, da kot Celjan organiziram v Celju in njegovi okolici gostovanje članov operete z istim sporedom kot v Ljubljani. Ker sem ljubljansko prireditev z uspehom organiziral jaz, je tudi organizacijo celjskega »Operetnega večera« poveril meni. Pooblastil me je, *da si vse stroške, ki jih bom imel pri tem delu, povrnem iz predprodaje vstopnic. Potrdila o izdatkih naj skrbno hranim zaradi obračuna po končani prireditvi.*

Lotil sem se takoj dela: naročil sem lepake, poskrbel za reklamo po vsej celjski okolici, rezerviral veliko dvorano v Narodnem domu, organiziral predprodajo vstopnic in vabila v časopisju.

Dne 2. decembra 1907. 1. je objavila »Domovina« naslednjo notico: »Ljubljansko gledališče v Celju. — V nedeljo, dne 8. decembra t. l. ob 6. uri zvečer prirede člani slovenske operete iz Ljubljane operetni večer v celjskem Narodnem domu. Pozivamo Slovence iz Celja, posebno pa iz venciljske občinstvo na to prireditev, zlasti ker je začetek predstave že ob 6. uri zvečer, s čimer imajo najugodnejšo železniško zvezo. Ta prireditev je prva svoje vrste v Celju, operete doslej nismo čuli v našem gle-

dališču, zato moramo biti hvaležni slovenskim igralcem iz Ljubljane, da nam prirede operetni večer s tako zanimivim sporedom. Če še omenjamo, da je čisti dobiček namenjen »Dijaški kuhinji«, potem smo povedali vse: sveta dolžnost vsakega posameznika je, da obišče v nedeljo naše gledališče, ki stopi s to prireditvijo zopet en korak višje. Zanimivi spored prireditve priobčimo prihodnjič.«

»Domovina« 4. 12. 1907. 1.: »Spored operetnega večera. — 1. A. Kutschera: »Tri svatbe«. — poje g. Antonin Vaverka. — 2. Gounod: Podoknica paža iz opere »Romeo in Julija« — poje gdč. Frida Groszová. — 3. Johann Straus: »Gospod marki« iz operete »Netopir« — poje gdč. Magda Škrdlíková. — 4. Joss Hellmesberger: »Ptičji duet« — pojeta gdč. Magda Škrdlíková in g. Antonín Vaverka. — 5. »Cigansko življenje«, koncertni valček — poje gdč. Frida Groszová. — 6. Kapeller: »Škorec« — Kuplet z žvižganjem — izvaja g. Antonín Vaverka. — 7. Viktor Parma: »Mimin valček« iz operete »Nečak« — poje gdč. Magda Škrdlíková. — 8. Fr. Lehár: »Pesem o Vilji« iz operete »Vesela vdova« — poje gdč. Frida Groszová. — 9. J. Hellmesberger: »Mici in Žan« — komičen prizor s petjem in plesom iz operete »Dunaj ponoči« — izvajata gdč. Magda Škrdlíková in g. Antonín Vaverka. — Prevode vseh besedil, razen šte. 2., ki ga je oskrbel Milan Puželj, je priredil Fedor Gradišnik. Vse točke spremlja pri klavirju g. Anton Trost.«

Za reklamo je bilo torej vsestransko poskrbljeno in poročila, ki so prišla v Ljubljano, so bila nadvse ugodna. V četrtek, dne 5. decembra sva se po Danilovem nalogu odpeljala z Vanetom Radejem v Celje, da pregledava situacijo in poskrbiva vse potrebno za čim večji obisk. Vse je bilo v najlepšem redu. Od ravnateljstva »Celjske posojilnice« kot lastnice Narodnega doma nama je bila obljubljena celo brezplačna uporaba velike dvorane z ozirom na dobrodelni namen prireditve v korist »Dijaške kuhinje«. O vsem tem sva poročala predsedniku CPD dr. Gvidonu Sernecu, Rafku Salmiču in ostalim funkcionarjem, ki so bili z najinim delom nad vse zadovoljni. — Naslednji dan sva sklenila obiskati še nekatere znane rodbine v mestu in okolici ter jih pridobiti za obisk nedeljske prireditve. Zadovoljna z uspehom svojih prizadevanj sva se zvečer poslovila in šla vsak proti svojemu domu.

Prihodnji dan — v petek, dne 6. decembra okrog 10. ure dopoldne sem se pravkar odpravljal od doma, da bi z Vanetom nadaljevala s propagando, ko se je oglasila pri nas uradnica dr. Gvidona Serneca, ki mi je naročila, naj se nemudoma zglasim v njegovi pisarni zaradi neke važne zadeve. Tedaj je prišel že tudi Vane in tako smo vsi trije odšli k dr. Sernecu. Videti je bil silno razburjen, hodil je po sobi iz kota v kot... naenkrat se je ustavil, ošinil naju od nog do glave, nato je stopil k pisalni mizi, s katere je vzel odprto brzojavko.

»Torej z operetnim večerom ne bo nič!« je slednjič vzkliknil in mahal z brzojavko po zraku.

»Gospod doktor... to ni mogoče!« sem jecljal. Po vsem telesu me je spreletel mraz.

»Tu imam črno na belem... Intendant ljubljanskega gledališča ne dovoli predstave... Igralcev ne bo v Celje... Tako govori brzojavka!«

Ostrmel sem. Pogledal sem Vaneta, nato dr. Serneca.

»Prepoved?... In zakaj?«

»Preberite brzojavko!«

Bral sem: »Za operetni večer v Celju zvedela intendantca iz časopisja. Ker brez dovoljenja, odpovejte prireditve. Pevcev ne bo. Juvančič.«

Spoznal sem resnost položaja. Vmes je gotovo nesporazum, o tem sem bil trdno prepričan. Stvar se mora razjasniti... Treba je kar najhitreje ukrepati... vse se bo še dobro končalo...

Tisti trenutek je na pisalni mizi zabrnel telefon. Dr. Sernec je dvignil slušalko. Kar sem mogel razbrati iz pogovora, me je navdalo z novim pogumom... Šlo je za operetni večer — telefoniral je Danilo iz Ljubljane... Taka je bila vsebina razgovora med njim in dr. Sernecem:

Intendantca slovenskega deželnega gledališča je svoj čas pooblastila Danilo, da sme v Celju organizirati gostovanja z deli, ki so bila v Ljubljani uprizorjena *iz repertoarja vsakokratne sezone*. Ljubljanski »Operetni večer« ni bil prireditev deželnega gledališča, marveč so ga člani operete organizirali sami **z dovoljenjem intendantca** v lastni režiji. To dovoljenje je veljalo samo za Ljubljano. Ker za celjski operetni večer ni nikdo prosil dovoljenja, ga je intendantca brzojavno prepovedala in pri tej prepovedi nepreklicno vztraja. Danilo kljub vsemu upa, da se bo prof. Juvančič dal pogovoriti, zato naj se celjskemu občinstvu o prepovedi zaenkrat nič ne sporoči, pač pa naj pride Fedor Gradišnik s prvim vlakom v Ljubljano, da poskusita pri intendantu doseči preklic prepovedi. Šele če bi se jima to ne posrečilo, naj se občinstvu na primeren način sporoči, *da je prireditev preložena*.

S prvim vlakom sem se torej odpeljal v Ljubljano. Kupil sem še »Domovino«, ki je pravkar prišla iz tiskarne (dne 6. 12. 1907). V njej je bila objavljena notica, ki je še enkrat vabila k obilnemu obisku »Operetnega večera«.

Na ljubljanski postaji me je čakal Danilo. Šla sva takoj k prof. Juvančiču. Ves najin trud, da bi mu predočila obupno situacijo, ki bi nastala z odpovedjo »Operetnega večera« za nadaljnja gostovanja ljubljanskega gledališča v Celju, je bil zaman. Prof. Juvančič je trdovratno vztrajal pri prepovedi, češ da je to potrebno za ohranitev discipline. Ko sva sprevidela, da bi bila vsaka nadaljnja prošnja zaman, sva končno s težkim srcem brzojavila v Celje, naj prireditve odpovedo. Vane Radej naj obvesti predprodajo vstopnic, da je »Operni večer« preložen in da kupljene vstopnice veljajo za pozneje.

Iz zapisnika I. redne seje novega odbora CPD, ki ji je predsedoval Anton Mirnik (24. 12. 1907. l.), ni razvidno, da bi se bilo na njej karkoli razpravljalo o tej zadevi, pač pa so posamezni odborniki ponovno govorili o težki situaciji društva glede uprizarjanja gledaliških predstav, ker vlada

med igralskih osebjem popolna apatija. Edino podpredsednik Josip Žagar še ni obupal. Poročal je, da je stopil v stik z gaberskim »Bralnim društvom«, ki ima številen kader mladih diletantov, ki so pripravljene naštudirati »Divjega lovca« in ga pod vodstvom CPD ukrizoriti na odru Narodnega doma. V ta namen naj se jim posodi iz društvenega arhiva potrebni material. Osebno upa, da bi se na ta način morda vendarle poživilo celjsko gledališko življenje.

Žagarjeva pobuda je bila z velikim odobravanjem sprejeta. Iz poznejših sejnih zapisnikov pa se da ugotoviti, da se ta Žagarjeva zamisel ni dala uresničiti.

Druga odborova seja je bila dne 4. I. 1908. Navzoči so bili vsi odborniki, kar pomeni, da so bile na dnevnem redu važne zadeve. — In res, razpravljalo se je vehementno o dveh kočljivih stvareh: 1. o odpovedanem »Operetnem večeru« in 2. o novi mučni situaciji, v katero je zabredlo CPD.

Društveni blagajnik Ivan Likar, ki je bil od odbora poslan v Ljubljano, da se tam razgovarja z Danilom o odpovedanem »Operetnem večeru«, je poročal o rezultatih svojih razgovorov. — Ker prof. Juvančič še vedno vztraja pri svoji prepovedi, predlaga Danilo, da se za tisto občinstvo, ki je plačalo vstopnice v predprodaji za »Operetni večer«, uprizori predstava iz rednega repertoarja, za katero bi veljale plačane vstopnice.

Predsednik Mirnik je nato prebral pismo Danila, katerega vsebina se ujema z Likarjevim poročilom, vendar izjavi, da je osebno proti taki rešitvi te neljube zadeve. Občinstvo, ki je plačalo vstopnice v predprodaji, je zaradi odpovedi silno ogorčeno in zahteva, da se obljubljeni »Operetni večer« na vsak način mora uprizoriti, v nasprotnem primeru pa zahteva, da se mu plačana vstopnina vrne. — Sklene se pisati Danilu, naj še enkrat poskuša doseči, da bi prišlo do uprizoritve »Operetnega večera«, za katerega vlada še vedno splošno zanimanje — če pa to res ni mogoče, potem naj bo naslednje gostovanje na vsak način veseloigra ali komedija *s petjem*, ker si ljudje takega repertoarja najbolj želijo.

Nato predlaga predsednik Mirnik, da se dijaka Gradišnik in Radej pozoveta, da denar, ki sta ga dvignila iz predprodaje vstopnic, nemudoma vrneta. V nasprotnem primeru bo CPD proti njima vložilo tožbo pri pristojnem sodišču. Obenem naj se v časopisju opozori občinstvo, da v predprodaji kupljene vstopnice odda v trgovini Vanič zaradi eventualne poravnave. Predlog je bil sprejet, nakar se je prešlo na drugo točko dnevnega reda.

Društveni tajnik Juro Kislinger je v zapisniku z dne 4. I. 1908 o tem napisal naslednje: »G. Likar se je dne 21. 12. 1907 na večer po občnem zboru v gostilni Narodnega doma proti dr. Schwabu v navzočnosti gg. Mirnika, Smertnika in dr. Janka Serneca izrazil, da je *on kriv propadanja CPD in da sploh ni član društva, ker ne plačuje članarine*. Zaradi teh očitkov je dr. Schwab vložil na društveni odbor po svojih zastopnikih gg. Jos. Smertniku in dr. Janku Sernecu pritožbo z naslednjimi vprašanji:

1. odbor naj konstatira, ali je g. dr. Schwab član društva ali ne,
2. da odbor zahteva od g. Likarja, da se mora pokoriti duštvenim pravilom, zlasti čl. 14. in naj imenuje svoja zastopnika ali pa naj da pisмено izjavo, s katero prekliče svoje žaljive obdolžitve,
3. da smatra odbor to zadevo za nujno.

Ivan Likar je nato izjavil med drugim naslednje: »Kot nečlan se dr. Schwab na pravila ne more sklicevati. Zaradi tega odbor nima kompetence za posredovanje ... Ne poznam kakršnega koli društvenega sklepa, na podlagi katerega bi se od izvršujočih članov ne zahtevalo plačevanje članarine ... Ako hoče imeti zadevo za poravnano, naj stori prvi korak. Zastopnikov jaz ne bom imenoval. Pripravljen sem preklicati tiste besede in izjavljam, da ga namenoma nisem hotel žaliti. Ako sklenete drugače, izstopim iz društva. Po tej izjavi je Ivan Likar zapustil sejo.

V nadaljevanju se je odbor slednjič sprejel sklep, da je treba dr. Schwaba, ki doslej ni bil črtan iz seznama društvenih članov in z ozirom na izredne zasluge, ki jih ima za CPD, smatrati za člana CPD. — Ta sklep se pošlje Ivanu Likarju pismeno. S tem je bila zadeva za odbor končana. Ivan Likar odborovega sklepa ni hotel upoštevati in je izstopil iz CPD.

Iz tega in iz naslednjih društvenih zapisnikov je razvidno, da so se razmere v CPD čedalje slabšale in da je bilo v takem ozračju vsako pozitivno delo izključeno.

O čem se je razpravljalo na naslednji — III. odborovi seji — ni mogoče ugotoviti, ker o njenem poteku ni ohranjen noben zapisnik.

Četrta odborova seja je bila dne 17. II. 1908. l. in se je na njej ponovno razpravljalo o nesrečnem »Operetnem večeru«.

Predsednik Anton Mirnik je poročal, da je o tej zadevi ponovno pisal Danilu in *dijaku Gradišniku, ki mu je zaradi denarja, ki je bil uporabljen iz predprodaje vstopnic, zagrozil s tožbo* in končno sporočil njemu in Danilu, da CPD ne reflektira na nobeno predstavo operetnega večera več. Kljub temu pa Danilo in Gradišnik v svojih dopisih še vedno zatrjuje, da bo do predstave prišlo, čim se bo zanj našel primeren datum.

Ker mora biti ta zadeva, ki traja zdaj že dva meseca, končno enkrat urejena, predlaga predsednik Mirnik, da se Gradišniku in Radeju piše še enkrat in to zadnjič, *da društvo brezpogojno zahteva vrnitev denarja v roku osmih dni, sicer bo brez obvestila vložilo civilno tožbo.* — Predlog je bil soglasno sprejet.

Kakor je iz izjav predsednika Mirnika razvidno, se je naju z Vanetom Radejem smatralo za navadna kriminalna tipa, *ki sta poneverila tujo lastnino v svojo korist.* — Za tako hudo obdolžitev sta tako predsednik Mirnik kakor tudi odbor CPD kaj kmalu doživela zasluženo blamažo, midva z Vanetom *pa popolno zadoščenje!*

Da bi se kljub obupnim razmeram v društvu, ki ovirajo vsako uspešno delo, vendarle poskusilo priti z mrtve točke, je odbor CPD še enkrat poskusil pregovoriti Rafka Salmiča, da bi pozabil na vse, kar se je zgodilo neljubega in v interesu napredka slovenskega gledališča v Celju zopet prevzel režijo predstav. Čast društva, ki je v najtežjih časih pod Salmiče-

vim vodstvom ustvaril v Celju gledališče, na katero smo bili vsi ponosni, zahteva, da pustimo ob strani malenkostna osebna nesoglasja in z združenimi močmi nadaljujemo z delom, ki bo prihodnjim rodovom dokaz, da smo celjski Slovenci v težkih časih znali ločiti osebne in strankarske razprtije od dolžnosti, ki jih ima vsak posameznik do svojega naroda. — Rafko Salmič se je z vsemi argumenti društvenega predsednika strinjal, vendar je z vso resnostjo poudarjal, da se kot obrtnik in družinski oče ne more več žrtvovati, ker bi to pomenilo lahkomišelnost in drveti v prepad. Končno mora misliti tudi na sebe in na svojo družino. Z vsem srcem se pridružuje mnenju predsednika o potrebi pozitivne gledališkega življenja v Celju in je pod določenimi pogoji pripravljen še enkrat reševati celjsko gledališko krizo. Ti pogoji pa so končni in nepreklicni. Prvič: Celjsko pevsko društvo se obveže, da bo samo poskrbelo za potrebno igralsko osebje, in *drugič*: za režijo posameznega dela zahteva plačilo honorarja v višini najmanj po 60 kron.

Tak je rezultat razgovora z Rafkom Salmičem.

Predsednik Mirnik je nato poročal, da je glede prve točke Salmičevih pogojev izjavil, da jo sprejme in da bo društvo na primeren način skušalo poskrbeti za igralce, glede druge točke (honoriranje posameznih režij) pa da sam ne more ničesar obljubiti, ker mora o tem sklepati društveni odbor.

O tem predsednikovem poročilu se je razvila živahna debata. Odborniki so se predsedniku tople zahvalili za njegovo iniciativo, saj bo zdaj morda vendar mogoče rešiti usodo celjskega gledališča. Ker je društveni finančni položaj tak, da se trenutno ni mogoče vezati glede plačila honorarja v smislu druge točke Salmičevih pogojev, se sklone vložiti prošnjo na naslov Celjske posojilnice, ji razložiti težki položaj, v katerem se društvo nahaja, in jo prositi, da bi ona prevzela obveznost plačevanja honorarjev, ki jih zahteva Rafko Salmič za režijo posameznih predstav.

Na seji, ki je bila 23. III. 1908, je predsednik poročal o odgovoru Celjske posojilnice, ki se glasi: »Celjska posojilnica uvideva težki položaj CPD. Da se mu omogoči pozitivno gledališko življenje, se Celjska posojilnica obveže prevzeti plačevanje honorarja po 60 kron za režijo posameznih predstav, *toda samo za tiste, ki bi bile deficitne*. Vse ostale stroške v zvezi s predstavami (najemnino za dvorano, kurjavo, razsvetljavo itd.), pa mora CPD plačevati kakor doslej iz svojih sredstev.«

O tem odgovoru Celjske posojilnice je predsednik obvestil Rafka Salmiča. Razgovarjala sta se med drugim tudi o možnosti čimprejšnjega pričetka z delom. Salmič je mnenja, da je sedanji čas (začetek pomladi) za študij in prireditve gledaliških predstav neugoden, najvažnejše pa je to, da odbor CPD doslej še ni ničesar ukrenil glede potrebnega igralskega osebja, brez katerega pač ni mogoče pričeti z delom. Treba bo torej poihitati z uresničevanjem obveznosti, ki jo je v tem pogledu prevzel društveni odbor. Ko bo enkrat na razpolago primeren, sposoben in discipliniran igralski ansambel, ki se bo zavedal važnosti slovenskega gledališča za dvig narodne zavesti in kulturne ravni celjskih in okoliških Slovencev, bo Rafko Salmič z veseljem pripravljen pričeti z delom za obnovo celjske-

ga gledališkega življenja. Dokler pa niso ustvarjeni niti osnovni pogoji za uspešno delo, so vsi še tako lepi načrti brez pomena.

»Takšen je rezultat razgovora z Rafkom Salmičem,« je končal predsednik Mirnik svoje poročilo — »in priznati je treba, da je Salmičevo stališče v vsakem pogledu pravilno, brez igralcev ni gledališča! Dolžnost društvenega odbora je torej, da izpolni prevzete obveznosti in s tem zagotovi Celju redno, nemoteno gledališko dejavnost.«

Predsednikovo poročilo je bilo z velikim odobravanjem sprejeto in sklenjeno je bilo, da posamezni odborniki takoj prično s pridobivanjem potrebnega igralskega osebja.

Kljub na videz ugodnemu razpoloženju, ki se je na tej seji pojavilo med odborniki, vendar ni prišlo do pozitivnega društvenega delovanja. Po poročilu blagajnika je finančni položaj društva naravnost obupen: v blagajni je trenutno le okrog 30 kron gotovine, na drugi strani pa pritiskajo upniki s svojimi terjatvami. Podpredsednik Josip Žagar s svojo zamisljivo tudi ni uspel (o sodelovanju z igralci »Bralnega društva« v Gaberju).

Zadeva z »Operetnim večerom« je končno rešena z Danilom tako, *da se bodo prodane vstopnice obračunale iz inkasa prihodnjih gostovanj ljubljanskega gledališča.* Kazalo je sicer, da bo do nameravane prireditve »Operetnega večera« vendarle prišlo in je bil za njo že določen 21. marec, kar je bilo objavljeno že tudi v »Domovini« in »Narodnem listu«. Ker pa je Celjska posojilnica svojo prvotno obljubo za brezplačno oddajo dvorane preklcala, je bila ta prireditev definitivno odstavljena z dnevnega reda.

Po najskrbnejših ugotovitvah položaja je društveni odbor prišel končno do spoznanja, *da je trenutno vsako delo nemogoče, zato se bo počakalo do jeseni in se medtem ne bo pobiralo članarine.*

Zadeva z »Operetnim večerom« je bila torej definitivno likvidirana. Danilo je točno izpolnil pogodbo, ki jo je bil sklenil z mano in Vanetom Radejem: *vsí stroški so bili poravnani, ljudje, ki so kupili vstopnice v predprodaji, so te vstopnice lahko uporabili za obisk predstav, s katerimi je gostovalo ljubljansko gledališče, kdor pa na to ni pristal, je dobil plačano vstopnino vrnjeno v gotovini.* — S tem je bila ta neljuba afera končana, *midva z Vanetom Radejem pa sva prejela popolno zadoščenje!*

Gostovanja ljubljanskega gledališča, pri katerih so bile obračunane vstopnice za »Operetni večer«, so bile odigrane od 19. maja 1908. l. do 24. maja 1908. l. Zanimivo je, da so imeli Celjani tokrat priložnost prisostvovati *celovečerni operetni predstavi »Mamzell Nitouche«.* — Kakor poroča »Domovina«, so bile vse predstave skrajno slabo obiskane, pri Cankarjevem »Pohujšanju« je bila dvorana napol prazna, le nekoliko boljši je bil obisk pri opereti »Mamzell Nitouche«.

Kakšno je bilo razpoloženje igralskega osebja ob tem gostovanju, dokazuje kuplet, ki ga je zapel Josip Povhe Celjanom v zahvalo za obisk in v slovo. Takole jim je zapel:

I.

*Igralci skoraj vsi
ljubljski smo prišli
v Celje kavam krasno,
da tu gostujemo,
da nudimo vam kaj,
kar drami vas iz spanja,
kar vzame vam nemir
in narodni prepír.*

II.

*A tri predstave
so skoraj prazne bile —
mesto občinstva
stoli tam stoje.*

III.

*Vrag vas oderi
ob vznožju celjskih gor —
vsi raje gremo
zdaj v Maribor!*

K temu »poetičnemu« slavonspevu je »Domovina« hudomušno pripomnila: »Bojimo se samo, da bi ne bil g. J. Povhe prisiljen v nedeljo zapeti Mariborčanom isto poetično slovo.«

Tako se je petdnevno gostovanje ljubljanskega gledališča končalo dokaj klavrno. Če nič drugače, je imelo vsaj ta uspeh, da je pomirilo duhove glede »Operetnega večera«.

Kakor je bilo na seji CPD dne 23. maja 1908. l. sklenjeno, so do jeseni odgodili vsako društveno delovanje. Do 9. oktobra sta bili le dve seji, dne 9. oktobra so sklenili *v najkrajšem času pričeti z gledališkimi predstavami in v ta namen stopili v stik z R. Salmičem*. — Pogajanja s Salmičem so bila vsekakor uspešna, saj je bila že 1. novembra 1908 prva gledališka predstava po seji z dne 9. oktobra. Iz ohranjenih zapisnikov izvemo, da je bil uspeh teh pogajanj končno ta, *da je R. Salmič postal ponovno predsednik CPD in režiser njihovih gledaliških predstav*.

Sezono so odprli z Wildbrandtovo dramo — »Svetinova hči«. Režiser je bil R. Salmič, ki je igral tudi glavno vlogo. O predstavi je objavila »Domovina« laskavo oceno in konstatirala, da je po skoraj dveletnem mrtvilu ta predstava obet za uspešno gledališko življenje v prihodnosti.

Že 22. novembra 1908. l. je bila druga premiera v tej sezoni: »Martin Krpan« Frana Govekarja. Takega zanimanja in takega obiska še ni doživelo nobeno gledališko delo v Celju. Po časopisnih poročilih smo ugotovili, da je predstavo obiskalo gotovo več kot tisoč gledalcev in da je bila dvorana Narodnega doma za tak obisk mnogo premajhna.

Gledališko življenje v Celju je bilo s tem na novo oživljeno in Rafko Salmič je bil spet duša celjskega slovenskega gledališča!

Vrnimo se iz Celja v Ljubljano!

Odnosi med prof. Juvančičem in menoj se po prepovedanem »Opretnem večeru« niso v ničemer spremenili. Kakor da se ni zgodilo nič posebnega! — Opravljaj sem določeno delo v gledališki pisarni, hodil k skušnjam opernih in dramskih predstav ter študiral s češkimi in poljskimi igralci njihove slovenske vloge.

Sicer pa se je bližal konec sezone in z njim tudi konec mojih zaslužkov pri gledališču. Igralci so se razšli — jaz pa sem bil prav zdaj v najhujših denarnih stiskah, ko so se mi bližali najhujši časi: velike skrbi sva imela z Vanetom z izdajanjem »Svobode«, ki se je prvotno tiskala v Narodni tiskarni, pa sva jo morala preseliti v Učiteljsko tiskarno. A ne samo to — bližali so se izpiti na gimnaziji in sto drugih nadlog — denarja pa od nikoder! V tej stiski mi je priskočil na pomoč Vladimir Levstik. Odstopil mi je prevajanje kolportážnega romana »Živa pokopana«, s čimer sem vsaj deloma pokrival svoje finančne obveznosti. Urednik Slov. naroda R. Pustoslemšek mi je izplačal nekaj kron honorarja za prevod članka P. pl. Radiča, ki ga je napisal za Slov. narod v nemščini, spominjam se, da mi je dr. Stojci izplačal 10 kron za ne vem več kakšen članek in tako sem se s težavo prebijal, dokler nisem končal v Ljubljani tudi s šolskimi izpiti: tako sem se končno odločil, da zapustim Ljubljano in se odpeljem v Celje.

Z očetom sva se kmalu pobotala. Zdaj je bilo treba razmišljati, kako naprej. Z mojim idealom: iti na Dunaj in se vpisati na gledališko akademijo, ni moglo priti do ugodnega zaključka, saj za to ni bilo denarja! Kaj torej početi?

Začelo se je moje prvo veliko popotovanje: iz Celja za dve leti na Vrhniko kot praktikant v Hočevarjevi lekarni, odtod na vseučilišče v Prago, z magistrsko diplomo v žepu leta 1913 v Neumarkt-Tramin na Južnem Tirolskem kot upravnik Roblekove lekarne, kjer sem leta 1914 dočakal izbruh prve svetovne vojne. In spet sem se znašel v Ljubljani — tokrat kot vojak. Po katastrofi italijanske vojske pri Kobaridu sem bil dodeljen vojaški bolnišnici v Čedadu kot vodja vojaške lekarne. Tu sem končno dočakal tudi zlom avstrijske vojske in habsburškega cesarstva. Po dokaj nenavadnih vojnih dogodivščinah sem bil spet v Ljubljani. Tu pa se pričinja nov križev pot, o katerem pa bo treba govoriti obširneje v novi razpravi, če jo bom utegnil še napisati!

GUSTAV GROBELNIK

KOMORNI MOŠKI ZBOR CELJE — NOSILEC GALLUSOVE PLAKETE

(Ob dvajsetletnici zбора)

Z besedami »Hoffentlich kommen diese Grossartigen Sanger bald einmal wieder!« je sklenil v začetku maja 1966 ocenjevalec Rheinische Post¹ oceno trojnega koncerta Komornega moškega zborā okrog praznika dela med kovinarji v Ronsdorfu, Remscheidu in Solingenu,² glasbeni poročevalec Generalanzeigerja³ »Dr. W. K.« pa je istega dne svojo oceno pod naslovom »Ein Idealfall von einem Mannerchor« sklenil z odkritim vabilom »Sie sollten im nachsten Jahr wieder kommen!« Zbor je resnično bil e naslednje leto (1967) v posesti uradnega vabila na XVI. festival Nemške pevske zveze 1968 (XVI. Deutsches Sangerbundesfest 1968) v Stuttgartu. Enako kot drugi inozemski zbori je dobil na voljo trideset minut, da v družbi z drugimi povabljenici izvede koncert jugoslovanskih narodnih pesmi. Zbor je vabilo sprejel, saj je njegova uresničitev bila od nemške državne meje dalje prosta finančnih bremen, in prijavil spored 13 skladb, med katerimi je bilo 7 slovenskih (Oj ta vojaški boben, Modra devojka, Oj dober večer, Sontr pojd, Moja kosa, Jes mam tri lubece, Da te ni), dve hrvatski (A a, Ponuda dragoga), ena srbska (Rukovet) in tri makedonske (Mometo bez guneto, Makedonsko oro, Pesme od kola). Zbor se je torej predstavil prvenstveno kot zastopnik slovenske glasbene ustvarjalnosti, ker so v predloženem sporedu prevladovali slovenski avtorji: France Marolt (2), Emil Adamič (1), Ciril Pregelj (2), Ciril Vremak (1), Danilo Bučar (1), Rado Simoniti (1), od ostalih jugoslovanskih skladateljev pa Jakov Gotovac (2), Todor Skalovski (1), Marko Tajčević (1), St. St. Mokranjac (1). Predloženi spored je torej imel izrazito nacionalno reprezentativni značaj, medtem ko je bil spored ob obisku 1966.⁴ predvsem izkaz umetniške zmogljivosti zborā, čeprav tudi sedanji spored ni bil brez prejšnje umetniške tee, upošteva je zlasti skladbe Mokranjca, Tajevia in dr.

Naš zbor pa ni bil edini predstavnik socialističnih držav. Že iz prvega festivalskega kataloga⁵ je razvidno, da so bili med gosti tudi Romuni (Corul Mare al Radioteleviziunii Romane), Madžari (Vox humana, Vac) in Čehi (Praški učiteljski zbor). Prezident Nemške pevske zveze Dr. Willi Engels je v uvodu omenjene, 127 strani obsegajoče publikacije izrazil »srečo, da bodo lahko v stuttgartskih dvoranah poslušali vrhunske zборе iz skoro vseh držav vzhodnega bloka ter uživali ob njihovi, Nemcem skoro nedosegljivi umetnosti«.⁶

Spotoma se je zbor odzval že pet let staremu vabilu in 28. junija 1968 zapel razširjeni stuttgartski spored v idiličnem Wehru (Schwarzwald) kot gost tamkajšnjega Liederkranza (ust. 1862), z njegovim posredovanjem pa naslednjega dne še opravil radijsko snemanje 35-minutnega programa jugoslovanskih pesmi v Freiburgu. Pod toplim vtisom, da je zbor »s svojim petjem mahoma osvojil srca«⁷ simpatičnega občinstva pod pobočji smrečnatega Schwarzwalda, je torej zbor v nedeljo zvečer 30. junija stopil na oder nabito polne Mozartove dvorane v stuttgartski koncerti palači. Za nami je pel mešani zbor Royal Cercle Choral Liégeois, večer pa je sklenil moški zbor iz Tokia ob ženski spremljavi z japonskimi narodnimi glasbili.

Umetniški vtis, ki ga je zbor zapustil v Stuttgartu, je lahko presoditi že iz dejstva, da sta oba ocenjevalca⁸ posvetila našemu zboru kar enkrat več vrstic, kot pa sta jih belgijskemu in japonskemu zboru skupaj. Opazna je bila homogenost in izborna zvočnost zbora ter naravna sproščenost tudi v ritmično zahtevnejših skladbah pa presenetljiva sposobnost niansiranja itd. Res pa je tudi, da kritikom zbor — čeprav kot »eden najboljših zborov, ki so jih imeli priložnost slišati«⁹ — ni zapel kot tipično južnoslovanski zbor, češ da je pod vplivom zemljepisne bližine prenekateri pesem izzvenela po alpsko (äplerisch, druch die geographische Nähe bedingt), v Gotovčevih skladbah pa so čutili italijanski poznorenesančni vpliv.

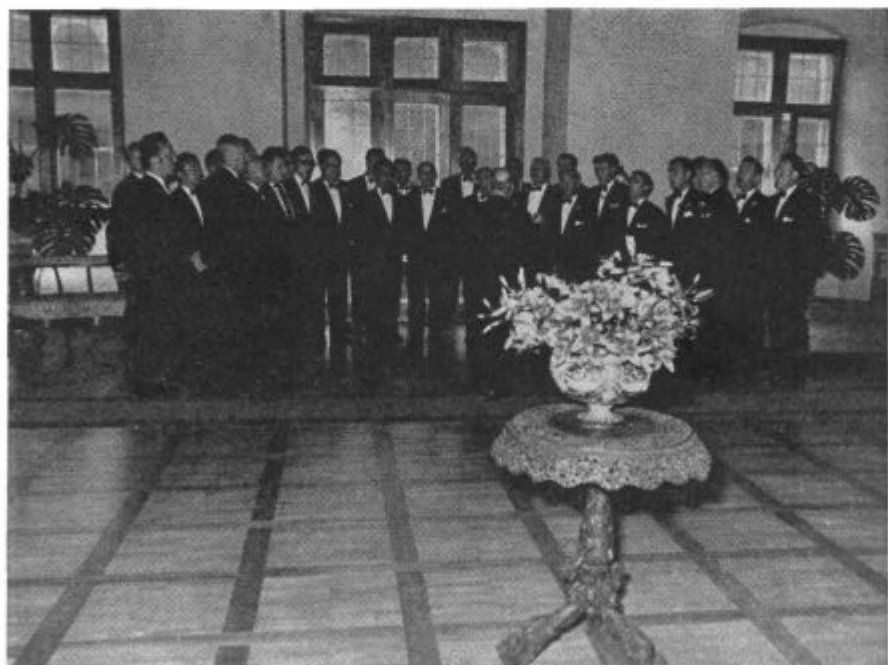
Tudi z radijskim snemanjem v Münchnu (2. 7. 1968) še zbor za to leto ni sklenil svojega kulturnega odposlanstva zunaj naših meja. Po petih letih se je zopet odpravil v aretinsko mednarodno pevsko areno (XVI Concorso polifonico internazionale »Guido d'Arezzo«). Medtem ko v skupini polifonskega petja njegov nastop (Jacobus Gallus: Praeparate corda vestra in Harold Genzmer: Römische Weinsprüche) ni bil kronan z najboljšo oceno kot leta 1963,¹⁰ je v skupini narodnih pesmi zasedel med 30 zbori častno šesto mesto (Todor Skalovski: Makedonsko oro, Merko Tajčević: Pjesme od kola, Jakov Gotovac: Ponuda dragoga, Stevan St. Mokranjac: XI. rukovet pesama iz Južne Srbije). Toda prej ko oceno, da je zbor nastopil kot »izboren, glasovno in muzikalno izurjen zbor« (ottimo complesso, vocalmente e musicalmente preparato)¹¹ velja ohraniti domači kulturni zgodovini dejstvo, da se je zbor vrnil iz Arezza 1968 kot mandator simpatij in prijateljstva italijanskega, posebej še aretinskega prebivalstva do naše domovine. Ta prijateljska čustva je namreč osebno izrazil župan mesta Arezza profesor Renato Gnocchi, ko je povabil na mestno županstvo predstavnike našega zbora, da je simpatije tako do našega naroda kot do naše graditve socializma uradno izjavil, da je izrazil željo po pobratenju s kakim jugoslovanskim mestom, pri čemer ni izključil Celja, ter da je to prija-

teljsko razpoloženje pokazal s poklonom zlate aretinske medalje osebno predsedniku celjske občine.¹²

Tako je zbor v luči svoje dvajsetletnice sklenil eno od svojih zadnja leta najopaznejših kulturno-prosvetnih ambicij, tj. k mednarodnemu sožitju usmerjeno popularizacijo naše pesmi in našega pevskega znanja v zamejstvu.¹³

Ljudskoprosvetna aktivnost na domačih tleh je v letu pred jubilejem (1968) dosegla — odbivši 7 nastopov v tujini (Wehr, Freiburg, Stuttgart, München, Arezzo) — ravno trideset nastopov, to pa je število, ki ga nobeno preteklih let nismo dosegli ali celo prekoračili. Med temi tridesetimi nastopi je zaslediti troje posebnih kulturnih dejanj: srečanje s hrvatskim skladateljem Jakovom Gotovcem na koncertu, ki ga je v počastitev 50-letnice njegovega skladateljskega dela pripravil zbor 8. 6. 1968 v Rogaški Slatini, udeležba v tekmovanju RTV Ljubljana »Naši zbori tekmujejo« ter kulturno umetniško tovarištvo s celjskimi likovniki.

Srečanje s skladateljem Gotovcem, ki kakor znano uvršča naš zbor med najkakovostnejše interprete njegovih skladb v Sloveniji,¹⁴ je povzročilo povabilo v Petrinjo na festival pjevačkih zborova Hrvatske 16. junija 1968. Z organizatorjem festivala, tj. s Savezom muzičkih društava i organizacija Hrvatske ocenjujemo srečanje kot »nov podstrek za dalju

LAUS ET PERENNIS GLORIA (Gallus) pod Celjskim stropom 20. junija 1969

Foto V. Berk

lovanjem s tremi Gallusovimi moteti pri predaji javnosti restavriranih fresk v Marija Gradcu pri Laškem, na pobudo celjskega občinskega sveta Zveze kulturnih in prosvetnih organizacij Slovenije pa drugič potrjeno 7. februarja 1969 s pevskim uvodom (Ferdo Juvanec: Slovenska zemlja, Anton Foerster: Večerni ave, Pavel Šivic: Pa da bi znal) na otvoritvi razstave celjskega pododbora Društva slovenskih likovnih umetnikov v počastitev Prešernovega dne kot slovenskega kulturnega praznika. Ta oblika meddruštvene počastitve Prešernovega dne bi ostala s tem, da bi se tega dne v celjskem Likovnem salonu kot likovniki, ki se bodo predstavili z novimi deli, predstavil tudi naš zbor s tremi novo naštudiranimi skladbami.¹⁸ S tako odločitvijo sklenjeno kulturno umetniško sodelovanje pomeni zboru zagotovo novo stalno in častno zavezo, torej enega od kažipotov v naprej, zakaj upošteva stilno različnost likovno umetniških produkcij, bo tudi od pevskega zbora terjala vsakokratnemu likovno umetniškemu nastopu vsebinsko in slogovno ustrezno vokalno spremljavo.

Opisani obseg dela je bil kljub svojemu amaterskemu okviru opravljen s tolikšno družbeno in umetniško zavzetostjo, da za dvajsetletnico — zbor jo je proslavil 3. aprila 1969 — ni moglo izostati primerno družbeno priznanje in sicer v obliki Gallusove plakete. To podeljuje od leta 1968 odbor za glasbeno dejavnost pri republiškem svetu Zveze kulturno prosvetnih organizacij Slovenije. Enakega priznanja je bil deležen tudi dirigent Egon Kunej, medtem ko je bilo 18 pevcev odlikovanih z Gallusovo značko.¹⁹ Kriteriji, po katerih se to odličje podeljuje »glasbenim skupinam in posameznikom za izjemne dosežke na področju glasbenega amaterizma in širjenja glasbene kulture«,²⁰ slej ko prej ostanejo kulturno umetniški program KMZ še naprej, to pa se pravi:

- načrtna in napredna programska politika;

- kvalitetna raven samostojnih koncertov;

- vzpodbujanje k intenzivnejšemu glasbenemu življenju z izjemnim številom nastopov, koncertov, gostovanj, proslav in nastopov ob posebnih priložnostih;

- prva mesta na republiških tekmovanjih amaterskih zborov;

- zmagovalna mesta na zveznih in mednarodnih tekmovanjih amaterskih zborov;

- kvalitetna radijska in TV snemanja ter

- izdaja samostojnih gramofonskih plošč.

Za iztočnico v navedeni program utegne slej ko prej veljati dirigentova namera, da zbor tudi vnaprej kot komorni zbor z največ nekaj nad trideset pevci osvaja renesančno glasbeno literaturo ter širi spored jugoslovanskih in slovenskih umetnih in narodnih pesmi ter pesmi iz tuje zborovske literature.²¹ Iz ocene, ki jo je zbor prejel v ljubljanski Filharmoniji²² (12. aprila 1969), je moč razbrati, da zbor še hrani v sebi potrebne tehnične in interpretacijske sposobnosti, s kakršnimi je posredoval svoj jubilejni »stilno izbran« spored — povedano z besedami ocenjevalca — slovenske sodobne vokalne literature, priredbe slovenskih narodnih pesmi ter intonančno in ritmično zahtevne skladbe iz jugoslovanske folklorne zakladnice v umetni obdelavi (Tajčević, Gotovac, Skalovski, Mokranjac).

ZUSAMMENFASSUNG

Aus Anlass des zwanzigsten Gründungsjahrestages (1949—1969) des celje-
aner Männerkammerchores weist der Artikel auf die Konzerterfolge des Chores
hin im Laufe der zwanzigjährigen Bestehung.

Dabei sind vor allem drei Feststellungen von besonderer Bedeutung:

— Gastierungen des Männerchores in der Bundesrepublik Deutschland, haupt-
sächlich an dem XVI. Deutschen Sängerbundesfest in Stuttgart (1969), wo die
Kritik dem Chore ausgezeichnete Homogenität, vorzüglichen Klang, eine natur-
mässige Spontanität auch in rhythmisch sehr verfeinerten Werken, wie auch ein
überraschendes Nuancierungsvermögen usw. usw. zuerkannt hat.

— Teilnahme an dem XVI. Concorso Polifonico Internazionale in Arezzo,
wo sich der Chor eine ehrenvolle Einreihung in der Gruppe der Nationallieder
(6. Stelle) zusichern konnte. Ausserdem brachte der Chor bei dieser Gelegenheit
aus Arezzo die Anregung des dortigen Bürgermeisters zur Bruderschaftsschliessung
beider Städte heim.

— Eine ausserordentliche Aktivität auf inländischen Bühnen, wobei beson-
ders folgende Auftritte als Höhepunkt bezeichnet werden können:

1) Die Feier des 50. Jahrestages der schöpferischen Tätigkeit des kroati-
schen Komponisten Jakov Gotovac,

2) Wettbewerb der Sängerschöre bei der RTV Ljubljana (1968 — 1. Preis),

3) Mitwirkung an der regelmässigen Ausstellungen der bildenden Künste
in Celje.

Für seine Kulturkünstlerischen Erfolge wurde der Chor von seiten des
Bundes der kulturbildenden Organisationen der SR Slowenien mit der höchsten
Auszeichnung — der Jakobus Gallus Plakette — ausgezeichnet.

RICAPITULAZIONE

Articolo cita i risultati del KOMORNI MOŠKI ZBOR DI CELJE ottenuti al
ventennio della sua fondazione (1949—1969).

Ci sono significative soprattutto tre constatazioni:

— tournée in Germania Occ. (XVI; Deutsches Sängerbundesfest, Stuttgart
1968);

— partecipazione al XVI. Concorso Polifonico Internazionale (Arezzo 1969,,
da dove il coro ha apportato l'iniziativa dal sindaco della città d'Arezzo a ge-
mellagio tra Arezzo e Celje;

— attività straordinaria nel paese del coro; nel frattempo sono d'importan-
za la celebrazione del cinquantenario d'attività del Jakov Gotovac, compo-
sitore croato; la competizione corale da RTV Ljubljana (I. premio!) e parteci-
pazione permanente all'inaugurazioni d'esposizioni delle belle arti.

Per i suoi successi artistici e culturali il coro fu decorato dal' Unione culturale
della Slovenia col supremo ordine.

¹ Rheinische Post z dne 2. 5. 1966.

² G. G. Komorni moški zbor kot legat slovenske zborovske kulture. CZ 1967, str. 283.

³ Remscheider Generalanzeiger z dne 2. 5. 1966.

⁴ Spored na gostovanju Ronsdorf—Remscheid—Solingen od 29. aprila do 1. maja 1966 je obsegal na prvem mestu polifone skladbe (Croce, 2 Gallusa, Anonimus XVI. stol.), sodobna nemška dela (Genzmer, Schröder), na drugem mestu pa naša (Mokranjec, Gotovac, Marolt).

⁵ 16. Deutsches Sängerbundfest, Stuttgart. Erste Auflage des Festbuches, Dezember 1967, str. 100).

⁶ »Wird sind glücklich, Spitzenchöre aus fast allen Ostblockstaaten in der Konzertsälen Zentral-Stuttgart hören und ihrer, für uns fast unerreichbaren Kunst lauschen zu können«. O. c. str. 4.

⁷ »Die Sänger aus dem Südosten Europas eroberten sich mit ihrem Gesang im Sturm die Herzen des Publikums, das mitging und die auf hoher Stufe stehenden Gesangsdarbitungen jeweils mit starkem Applaus bedachte...« »Südkurier« in »Wehrtaler« z dne 1. 7. 1968 ter »Bädische Zeitung« z dne 2. 7. 1968. Beri jubilejni katalog KMZ, str. 23 in 24.

⁸ mg, Spektrum chorischer Möglichkeiten. Stuttgarter Zeitung z dne 2. julija 1968 ter -ly- Ostfolklore und Gesang des Fernen Ostens. Stuttgarter Nachrichten z dne 2. 7. 1968. Ponatis v glasbenem časopisu Lied und Chor, oktober 1968, str. 187.

⁹ »...dennoch einer der besten Männerchöre, die zu hören wir Gelegenheit hatten.«

¹⁰ Beri G. G. Od Llangollena do Arezza. CZ 1964, str. 283.

¹¹ Giudizio sintetico espresso dalla Commissione Giuducatrice del XVI Concorso Polifonico Internazionale »Guido d'Arezzo« del 1968; Arezzo, 14. nov. 1968.

¹² Medalja je bila predana predsednici skupščine občine Celje Olgi Vrabič dne 17. 9. 1968. Beri Milan Božič, Komorni zbor povezuje Celje in Arezzo. »Delo« 18. 9. 1968.

¹³ Petdesetim javnim nastopom v sedmih evropskih državah do vklj. leta 1966 (Gl. CZ 1967, str. 283) je z letom 1968 prišteti še nadaljnjih sedem.

¹⁴ B. Zgajner, Pri skladatelju Jakovu Gotovcu ob 50-letnici njegovega umetniškega ustvarjanja. »Večer« 29. 2. 1968.

¹⁵ Iz pisma Saveza muzičkih društava i organizacija Hrvatske br. 503 z dne 24. 6. 1968.

¹⁶ Beri jubilejni katalog Komornega moškega zbora 1949—1969.

¹⁷ G. G. Komorni moški zbor, Celjski zbornik 1962, str. 287.

¹⁸ -jk, Likovniki in pevci. »Večer« 7. 2. 1969.

¹⁹ Zlato Gallusovo značko prejeli: Mirko Črepinšek, Risto Gajšek, Franc Jakše, Ivan Lah, Janko Novak, Karel Peer, Stane Šopar, Alfonz Verčkovnik, Božidar Žohar ter pokojni Bogdan Jereb; srebrno: Gustav Grobelnik, dr. Franc Lah, Ernest Ojsteršek, dr. Heribert Zaveršnik in Miloš Žekar; bronasto: Vinko Korošec in Karlo Sagadin.

²⁰ Pravilnik o podeljevanju Gallusove plakete in Gallusove značke, tč. I.

²¹ »Večer«, O skrivnosti uspeha, 4. 4. 1969.

²² Lajko Milisavljević, Aplavz za Komorni moški zbor, »Delo« 16. 4. 1969.

ANTON STUPICA

VLADIMIR ŠTOVIČEK

(Ob razstavi v celjskem likovnem salonu septembra 1969)

Vladimir Štoviček je Celjanom star, dober znanec. S ponosom hranimo vrsto njegovih umetnin v obeh muzejih, v študijski knjižnici, njegovo delo je relief na pročelju našega gledališča, v športnih prostorih ob Savinji stoji njegov kip kotalkarja. V Celju smo se že večkrat srečali na njegovih razstavah.

Štoviček je dolenski rojak, čeprav je češkega rodu. To poreklo ga je privedlo na študijsko pot v zlato Prago. Nepozabna akademska učiteljica mu bila Štursa in Španiel, odlična mojstra in pedagoga. V Španielovi specialki je vsrkal vase odlike praške medaljerske šole. Nenasitna slava po širjenju obzorij in znanja je privedla mladega Štovička tudi v metropolo umetnosti, v Pariz. Med večletnim delom v tem mestu, v stikih z umetniki, galerijami in razstavami je zorel njegov osebni slog, prvine praške in pariške šole so se zlijele v nov enotni osebni izraz. Po vrnitvi v domovino se je za stalno naselil v Leskovcu pri Krškem. Lirične vrednote dolenske krajine so pustile vidne črte v njegovem značaju in v njegovem delu. Iz samote v Leskovcu mu je bliže do Zagreba kot do Ljubljane. Od tod izvirajo njegove dokaj tesne vezi z zagrebškimi likovnimi umetniki. V Ljubljani se je pokazal le na kolektivnih razstavah. Pač pa hrani Slovenska akademija znanosti in umetnosti več Štovičkovih portretov slovenskih akademikov. V Celju visi v muzeju revolucije pravcata zbirka Štovičkovih plaket s portreti narodnih herojev.

Povabilo, naj sodeluje na mednarodni razstavi medalj na Dunaju leta 1959, je bilo zanj pomembno priznanje. V katalogu te razstave je publicirana podoba arhitekta Plečnika v Štovičkovi zamisli. To samo po sebi ne bi bilo nekaj izjemnega, toda pičel izbor reprodukcij iz številnega kroga mednarodnih mojstrov opozarja, kolikšna je cena Štovičkovega dela v očeh mednarodne kritike. Za stilne tenčine izostreno oko bo razbralo dela Štovičkovih rok in jih ločilo od drugih mojstrov, če so brez signature. Šele razvojni pregled mojstrov medalje od renesanse do naših časov bo polno ovrednotil tudi Štovičkovo medaljersko mojstrovino.

Hrvaški književnik Gustav Krklec je podčrtal dvoje značilnosti našega mojstra. Mimo naše skromnosti poudarja, da je Štoviček prerasel slo-

venski okvir in da se njegovi dosežki pnejo v vrh jugoslovanske kiparske umetnosti. Druga značilnost, ki jo je zapisalo pero hrvaškega književnika, je blaga humanost, pričujoča v vseh Štovičkovih delih. Na jubilejni razstavi v Sevnici, eni od razstav, s katerimi so posavski kraji počastili Štovičkovo sedemdesetletnico, me je presenetil obisk. Gledalci so v gručah občudovali razstavljena dela; verjetno so se mnogi od njih prvič srečali z likovno umetnostjo, ki jih je zares prevzela. Ko sem si zastavil vprašanje, kje tiči vzrok zaverovanega zanimanja, sem se domislil Krklečeve karakteristike — blage humanosti. Kriterija, ki jih je zapisal Krklec, bosta imela poleg drugih prav gotovo veljavo tudi v bodoče.

Lirizem je očiten zlasti v Štovičkovih upodobitvah žena. Gre za pravi lirizem, kajti sentimentalnosti se naš kipar izogiba. Njegovo dojetje je vezano na realni predmet, a njegovo umetniško oblikovanje ni suhoparen prepis narave. Njegovi obrazi zajemajo najrazličnejše značaje, od vsakdanjih do onih, ki jim je fiziognomija prenetla genialnost. Zakonitost medaljerstva je trdno omejena, bazira predvsem v klasični tradiciji in skoraj ne dovoljuje improvizacij novodobnih smeri.

Kakšne razpone nam razkriva Štovičkov kiparski opus? Omenili smo že lirične črte na Štovičkovih ženskih likih. Podoben lirizem odseva z njegove upodobitve Prešerna. Čez Prešernovo obličje na Štovičkovi plaketi

Štoviček Vladimir: Akademik prof. ing. Feliks Lobe

Foto V. Berk

je razlita mesečna nežnost, polna muzikalnih vrednot, ki me v podzavesti spominja na Schubertovo muziko. Nasprotni pol so Štovičkovi realistični portreti. Najznačilnejši primer te vrste je poprsje Mihajla Rostoharja. Bronast odlitek te plastike stoji danes v prostorih Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Obraz tega znanstvenika je možat in epično širok.

Na Štovičkovih upodobitvah so pomembni tudi napisi, ki dopolnjujejo kompozicijo. Oglejmo si Plečnika v Štovičkovi koncepciji. Tektonski napis na tej medalji duhovito povzdigne profil genialnega arhitekta.

V Kotalkarki, plastiki naravne velikosti, je upodobljen lik športnice. To je domalega portret modela, a neprisiljeno povzdignjen v simbol mladosti, zdravja in lepote.

Številna Štovičkova kiparska dela kažejo tudi mnogo različic tehničnega in psihološkega značaja. Tu so plitvo modelirane medalje s komaj zaznavnim reliefom, na drugih pa je plastičnost poudarjena. Vselej pa razbiramo individualno živ izraz upodobljenca v virtuozni dovršenosti.

Štovičkova dela niso utrudljiva, niso monotona, marveč so v življenju zakoreninjena, a hkrati zavestno ostajajo v okvirih, ki jih je za posamezne kiparske tehnike in zvrsti izoblikovala stoletna tradicija. To velja zlasti za Štovičkove medalje. Medaljerska umetnost je v našem času malo popularna. Mojstru Štovičku gre priznanje, da kljub temu že desetletja vztraja v tej specialni zvrsti upodabljajoče umetnosti in da ji je priboril novo veljavo. Štovičkova medalja ni le kiparsko poskušanje, to je zrelo umirjena podoba naših dni in naših sodobnikov, kronika za bodočnost. V mnogih primerih se je povzpela na stopnjo jubilejske monumentalnosti.

JURO KISLINGER

NOV RAZMAH IN KAKOVOSTNI VIŠEK LIKOVNEGA SALONA V CELJU

RAZSTAVNO OBDOBJE 1968/69

Osnovna značilnost tega razstavnega obdobja je bistvena razlika med njegovim jesenskim in zimskospomladanskim delom v načrtnosti in kakovosti razstav ter njihovi odmevnosti pri občinstvu. Globlji vzrok teh razlik v enem samem razstavnem obdobju je iskati v neenakih finančnih razmerah Likovnega salona pred 1. januarjem 1969 in po njem. Kot velika večina kulturnih zavodov je tudi celjski Likovni salon pri svoji osnovni in nerazširjeni dejavnosti odvisen skoraj povsem od dotacij iz občinskega proračuna. Proračunska obdobja pa se skladajo s koledarskimi leti in ne s kulturnoumetniškimi sezonami, ki se razžive z jesenjo in izzvenevajo v zgodnjem poletju. Z novim proračunom v letu 1969 je bila Likovnemu salonu občutno povečana dotacija, kar se je pri priči odrazilo na njegovi dejavnosti.

Za jesenski del razstavnega obdobja 1968/69 veljajo stopnjevano vse ugotovitve, zapisane v poročilu o celjskem Likovnem salonu v Celjskem zborniku 1968. Na kratko povzete so to bile: Več let enaka in delno celo nazadujoča višina zneska finančne družbene pomoči je v letu 1968 zaradi višjih cen in s tem večjih stroškov poslovanja postala za normalno delo Likovnega salona nezadostna v tolikšni meri, da ni bilo več mogoče voditi načrtno in kakovostne razstavne politike. Vsa prizadevanja so morala biti usmerjena samo v to, da razstavišče zaradi finančnih težav sploh ni prenehalo delovati. Občinstvo pa je na slabšo kakovostno raven razstavne dejavnosti salona reagiralo z bistveno zmanjšanim obiskom.

V jeseni 1968 je samo ena izmed štirih razstav dosegla več kot 1000 obiskovalcev. Na teh štirih razstavah je bil dosežen najnižji povprečni obisk vse od začetka delovanja Likovnega salona. V tem času kakovostna raven razstavljalcev in njihovih del niti ni bila bistveno nižja v primerjavi z uspešnimi obdobji Likovnega salona. Upad števila obiskovalcev je povzročila predvsem nenačrtna razstavna politika. Že leto pred to jesenjo so po sili razmer odločali o uvrščanju v razstavni spored razsta-

višča drugotni vidiki, npr. nizki stroški za transport, za razstavne prospekte (katalogov sploh ni bilo), za opremo razstav itd. Razen tega ni bilo denarja za iskanje posebej zanimivih razstavljalcev, ki se sami niso ponudili. Tako so razstavljali pač tisti, ki niso terjali od razstavišča posebnih izdatkov za svoje razstave, in tisti, ki so se prijavljali sami. Pr tem se je zgodilo, da so se vrstili drug za drugim manj znani ustvarjalci ali likovni iskalci, ki s svojim novatorstvom vsaj v celjskih razmerah praviloma pri občinstvu ne dosega tolikšnega odmeva.

Iz te zagate je Likovnemu salonu pomagal občinski svet za kulturo in znanost, ki se je pri razrezu občinskih denarcev za kulturo za leto 1969 odločil povečati razstavišču namenjeno vsoto. Objektivno tudi ta povečana vsota ni velika (nekaj nad 50.000 din za vse leto), znova pa je omogočila načrtnost razstavne politike, iskanje posebej zanimivih razstavljalcev, bogatejše opremljene razstavne prospekte in za najbolj prominentne razstavljalce tudi izdaje katalogov. Vrhunskim likovnim ustvarjalcem razstavljanje v celjskem Likovnem salonu namreč ni potrebno. Prej jim je v breme. Zato jim je kot nekakšno povračilo za razstavljanje treba nuditi vsaj razstavni katalog in zajamčen odkup vsaj enega dela. V letu 1969 pa je bil pri občinskem skladu za kulturo povečan tudi za odkupe likovnih umetnin namenjeni znesek.

Dokončni znesek dotacije je bil potrjen šele proti koncu zime. Trdna zagotovila o povečanju pa so vodstvo salona opogumila, da se je takoj po novem letu lotilo organizacije zahtevnejših razstav. Pri tem je bila naklonjena tudi sreča. Za razstavo v januarju se je priglasila domača slikarka *Jelica Žuža* z izredno kakovostnim novim ciklom svojih oljnih del. Doživela je zelo laskave ocene kritikov in kljub temu, da so v drugi polovici januarja šolske počitnice, ki zlasti zmanjšajo obisk mladine, je na svoji razstavi že dosegla znatno številnejši obisk kot razstave v jesenskem obdobju. Pri tem njena razstava ni terjala posebno visokih stroškov in je tako pomagala premostiti čas do dotekanja povečane dotacije. Na ta način je že prva razstava v novem letu postala kulturni dogodek in nanzanila preporod razstavne dejavnosti celjskega Likovnega salona.

Prvič je v tem letu priskočila na pomoč celjskemu pododboru Društva slovenskih likovnih umetnikov tudi centrala društva v Ljubljani, ki je za skupinsko pododborovo razstavo v februarju dodelila 5000 din za izdajo kataloga in kritje povečanih stroškov te razstave. Tako je bila po daljšem premoru znova omogočena skupinska razstava likovnih ustvarjalcev vsega celjskega območja (druga od ustanovitve pododbora). Udeležila sta se je dva člana več kot prvi dve leti. Čeprav taka skupinska razstava zaradi omejenih razstavnih zmogljivosti Likovnega salona (vsak lahko razstavi le dve deli) ne dopušča, da bi bil vsak posamezni ustvarjalec temeljito predstavljen občinstvu, pa vendar omogoča primerjavo med kakovostjo dosežkov in informira o najnovejših ustvarjalnih prizadevanjih posameznikov. Ker podobne razstave že dalj časa ni bilo, je bilo zanimanje zanjo toliko večje. Člani celjskega pododbora DSLU so zaradi uspeha razstave opogumljeni sklenili, da naj bi bila v prihodnje takšna razstava vsako leto v istem času in hkrati posvečena proslavi slovenskega

Jelica Žuža: Sandra 1968 (olje)

Foto V. Berk

kulturnega praznika v Celju. Pri tem je treba omeniti povezavo s celjskim moškim komornim zborom, ki je pristal na otvoritvah takih razstav nastopiti s krajšim koncertom. Vsakoletni prikaz prereza likovne ustvarjalnosti na celjskem območju je tako dobil še dodaten slovesen poudarek. Obisk te razstave je po več kot letu dni znova presegel 2000 obiskovalcev.

Do konca razstavnega obdobja so se zatem zvrstile še štiri razstave, ki so vse zbudile več ali manj nadpovprečno zanimanje obiskovalcev. Marca se je Celjanom prvič predstavil *Štetan Planinc* s svojim v veliki meri nadrealističnim slikarstvom. V proslavo petdesete obletnice prve umetnikove razstave je v aprilu sledila mala retrospektiva *Gojmira Antona Kosa*, ki je razumljivo vzbudila skoraj rekordno pozornost in bila ocenjena za eno najbolj skrbno pripravljenih razstav v celjskem Likovnem salonu.

Izboljšana finančna situacija razstavišča je omogočila tudi izdajo po obsegu sicer skromnega, vendar lepo urejenega kataloga z uvodom univ. prof. dr. Franceta Steleta. Čeprav je bilo na ogled le 15 izbranih mojstrovih podob iz vseh obdobj njegovega ustvarjanja, je bil njihov izbor vendarle tako posrečen, da je v miniaturi omogočil nenavadno dober pregled njegove razvojne poti.

Znova oživiljena načrtnost pri prirejanju razstav v Likovnem salonu je tudi narekovala nadaljnje seznanjanje celjskega likovnega občinstva z ustvarjanjem likovnih umetnikov iz mariborskega likovnega kroga. V ta namen je bila v maju prirejena razstava slikarskih del *Lajčija Pandurja*. Razstavno obdobje pa je junija zaključila razstava novega cikla olj mlajšega formata in gravur *Mihe Maleša*.

Tako se je zgodilo, da je celjski Likovni salon v prvem delu svojega razstavnega obdobja 1968/69 doživel najhujši upad odmevnosti svoje dejavnosti, zatem pa v drugi polovici najvišjo doslej v enem razstavnem obdobju doseženo povprečno kakovostno raven razstav. Znova je uspelo doseči število 10 za eno razstavno obdobje načrtovanih razstav, ki jih je skupno obiskalo 13.793 ljudi (v prejšnjem razstavnem obdobju 11.318); od tega 6.635 mladine in 7.158 odraslih. Zaradi slabega obiska jesenskega dela razstavnega obdobja sicer še ni bil dosežen skupni obisk nad 15.000 ljudi kot v prejšnjih uspešnih obdobjih, zato pa je povprečni obisk v zimskospomladanskem delu razstavnega obdobja znova nad 1.500 obiskovalcev na eno razstavo in s tem tak kot v najboljših časih tega celjskega likovnega razstavišča.

Nastajajočo stalno zbirko sodobnih slovenskih likovnih umetnin pri Likovnem salonu je v tem času uspelo obogatiti za skupno 7 del. To so: Abstraktna lesena plastika Dragice Čadež-Lapajne »Razcep«, grafika Kiara Meška »Muza«, oljna slika Janeza Šibile »Starec« (v bistvu portret slikarja Oeltjena), oljna slika Jelice Žuža »Cvet v stari vazi«, oljnati sliki Stefana Planinca »Cesta V« in »Prasvet XXI.« in oljna slika Lajčija Pandurja »Ciganski tabor«.

Za odmevnost razstav v Likovnem salonu pa so morda še bolj kot podatki o številu obiskovalcev značilni podatki o številu zasebnih odkupov razstavljenih umetnin. V razstavnem obdobju 1968/69 so obiskovalci odkupili 1 grafiko Kiara Meška, 3 oljne slike Janeza Šibile, 1 oljnato sliko Viktorja Povšeta, 4 olja Lajčija Pandurja in kar 9 olj Mihe Maleša. Veliko je bilo tudi zanimanje celo za izredno draga dela Gojmira Antona Kosa, ki pa svojih razstavljenih del ni želel prodati ali pa jih ni mogel, ker so že bila odkupljena in za to razstavo samo izposojena.

RAZSTAVNO OBDOBJE 1969/70

Izboljšani finančni položaj Likovnega salona je omogočil, da smo v razstavnem obdobju 1969/70 priredili več kiparskih razstav, ki terjajo večje izdatke. Novo sezono je začela razstava medalj in plaket nestorja celjskega pododbora DSLU *Vladimirja Štovička*. S to razstavo je bil ne-

koliko zakasnelo izpolnjen moralni dolg razstavišča do mojstra, ki je 1966. leta slavil 70. življenjski jubilej. Hkrati pa je bilo v Likovnem salonu prvič prikazano medaljerstvo kot svojska zvrst.

V premoru med Štovičkovno razstavo in sledečo Boljkovo je celjski Pokrajinski muzej v lastni organizaciji, vendar v prostorih Likovnega salona priredil razstavo *Jakopičevih* umetnin s celjskega območja v proslavo 100-letnice umetnikovega rojstva. Te razstave pa ne gre šteti k dejavnosti Likovnega salona, marveč k Pokrajinskemu muzeju, ki se je razstavnega prostora Likovnega salona poslužil samo zato, ker sam še nima urejenega prostora za prirejanje občasnih likovnih razstav.

S prireditvijo razstave kiparskih del *Janeza Boljke* je Likovnemu salonu znova uspelo ujeti korak z likovnim dogajanjem na Slovenskem, saj je bila razstava njegovega novega kiparskega cikla prenesena v Celje takoj po razstavi v Ljubljani. Posebnost razstave je bila tudi njena sodobna postavitvev.

Razstava male retrospektive *Moše Pijade* je zaradi obsežnosti in zapletenosti priprav pomenila doslej največji organizatorski napor za Likovni salon. V povezavi s celjskim Muzejem revolucije in z Muzejem savremene umetnosti v Beogradu ter z izdatno finančno pomočjo mecena trgovskega podjetja Tkanina Celje je bilo mogoče zmojstriti to za tako malo razstavišče res veliko nalogo. Zaradi številčnosti razstavnega gradiva je bila razstava dvodelna. Medtem, ko so bila v Likovnem salonu razstavljena samo olja velikega revolucionarja in slikarja, so bile v občnih razstavnih prostorih Muzeja revolucije na ogled razen olj tudi še risbe in skice. Z razstavo je bil dosežen dvojni namen: proslava 50-letnice ZKJ, sindikatov in SKOJ, razen tega pa je bil v Likovnem salonu po daljšem presledku znova prikazan umetnik iz drugih jugoslovanskih republik. Posebno omembo zasluži skrbno pripravljen katalog.

Likovni salon kot društveno razstavišče mora skrbeti tudi za razstavne možnosti manj znanih slovenskih likovnih ustvarjalcev. Zato je po vrsti razstav bolj ali manj vrhunskih ustvarjalcev v decembru priredil razstavo slikarskih del *Evgena Sajovica* in kiparskih portretov *Marka Maherja*, ki je dosegla soliden odmev, razstavljalcema pa služila kot spodbuda.

Čeprav zaradi prezgodnjega redakcijskega zaključka te številke Celjskega zbornika v njej še ni mogoče podati opisa vsega razstavnega obdobja 1969/70, pa je razstavo najnovejših kiparskih del *Janeza Pirnata* (bila je v januarju) že tu mogoče šteti za enega kakovostnih viškov te razstavne sezone. Razen prodornega uspeha Pirnatovih stvaritev v kamnu, je bil velik mik razstave tudi v izjemni postavitvi, ki je celo prekosila že omenjeno postavitvev Boljkove razstave. Ker Likovni salon sam ne bi zmogel stroškov za takšno ekstravagantno postavitvev in opremo razstave, se je povezal z Loškimi muzeji, od koder je bila razstava prepeljana v Celje. Praksa sodelovanja z drugimi razstavišči in muzeji namreč Likovnemu salonu omogoča večjo širokogrudnost pri uresničevanju zahtevnejših razstav, kar se je pokazalo že pri razstavi del *Moše Pijade*.

Celjskemu pododboru DSLU je sicer s težavami, pa vendarle uspelo uresničiti leto dni poprej sprejeto odločitev o vsakoletni pododborovi skupinski razstavi ob slovenskem kulturnem prazniku. Te tretje razstave, ki je drugi sledila res samo po enoletnem presledku, so se udeležili prvič praktično vsi člani razen mojstra Štovička, ki je imel v začetku razstavnega obdobja svojo samostojno razstavo. Tudi tokrat je centrala društva v Ljubljani podprla pododbor za to razstavo s 5000 dinarji. Tako je tudi ob tej razstavi izšel katalog s po eno reprodukcijo dela vsakega razstav-

Darinka Pavletič-Lorenčak: Prva bolečina (olje 1969) Foto V. Berk

ljalca. V primerjavi z razstavo leto poprej je bilo opaziti rahel kakovostni napredek v celoti.

Iz te pododborove razstave pa je bilo opaziti premik v ustvarjanju *Avgusta Lavrenčiča*, ki je tokrat prvič razstavil dve olji svojega novega nadrealističnega cikla. *Milan Lorenčak* je znova pokazal nov realistični portret in kaže, da se je v zadnjem času posebej posvetil tej zvrsti. Nadaljnje razvijanje svojih prejšnjih slikarskih prijemov so pokazali vsi trije slikarji iz trboveljskega revirja — *Hočevar*, *Rijavec* in *Knez* ter *Jelica Žuža*, *Darinka Pavletič-Lorenčak*, *Viktor Povše* in *Jože Horvat-Jaki*. O zastoju je moč govoriti samo pri *Alojzu Zavolovšku* in kiparju *Milislavu Tomaniću*, ki na tej razstavi nista pokazala nič novega. *Miroslav Kugler* iz Brežic se je tokrat v okviru skupinske razstave pododbora pokazal prvič v Celju z dvema abstraktnima akvareloma.

Bistvena sestavina razstavne politike Likovnega salona je tudi prirejanje samostojnih razstav članov celjskega pododbora DSLU. Razstavi Jelice Žuža v prejšnjem razstavnem obdobju in Štovičkovi razstavi v začetku jeseni je v marcu sledila razstava slik, grafik in ilustracij *Darinke Pavletič-Lorenčak*. Te samostojne razstave naj bi dopolnile vsakoletne skupinske in omogočile temeljitejše seznanjevanje z ustvarjanjem posameznikov. Razstava Pavletič-Lorenčakove je predvsem pokazala nadaljnji razvoj umetničinega krajinarstva in zanjo še posebej značilnega ustvarjanja otožnih platen s socialno motiviko ter novost v njenem delu — presenetljivo kakovostno ilustratorstvo.*

Pregled razstav do konca razstavnega obdobja 1969/70 bo lahko dopolnjen šele v naslednjem letniku Celjskega zbornika. Tu lahko zaradi prezgodnjega redakcijskega zaključka samo še opišemo razstavne načrte do konca te razstavne sezone. Aprila je bila načrtovana razstava likovnih del Poldeta Oblaka — stalno v Münchnu živečega slovenskega slikarja, za maj je bila predvidena razstava grafik Lojzeta Spacala in za zaključek sezone v juniju nova samostojna razstava slik domačina Milana Lorenčaka.

STALNA ZBIRKA

Pomembna novost v dejavnosti celjskega Likovnega salona v obravnavanem obdobju je postavitve večine doslej za stalno zbirko sodobnih slovenskih likovnih umetnin zbranih del na ogled v občasnih razstavnih prostorih Muzeja revolucije Celje. Zbirka je sicer še v zametku in še daleč od popolnosti, vendar se je nabralo toliko del, da je začela nastajati škoda, ker niso bila dostopna širši javnosti. Postavitve v občasnih razstavnih prostorih Muzeja revolucije je sicer samo začasna in delna rešitev. V času občasnih razstav Muzeja revolucije bo namreč treba dela stalne zbirke umikati v skladišče. Za zdaj pa tudi še ni na voljo denarja, da bi bila stalna zbirka odprta vsak dan. Kljub temu je postavitve v Muzeju revolucije napredek. Treba pa bo misliti na to, da bo zanjo izdan vsaj propekt z opisi avtorjev in del.

V razstavnem obdobju 1969/70 se je stalna zbirka obogatila še za dve plaketi Vladimira Štovička — »Avtoportret« in »Akademik Lobe«. Zatem je bila z namensko dotacijo občinskega sveta za kulturo in znanost odkupljena še Boljkova bronasta plastika »Ribničan« in kamniti kip Janeza Pirnata »Glava deklice« ter oljna slika Darinke Pavletič-Lorenčak »Kamen in življenje«.

Že ob postavitvi stalne zbirke v občasnih razstavnih prostorih Muzeja revolucije se je pokazalo, da so ti prostori za postavitev vseh del pretesni. Otvoritev stalne zbirke je bila za slovenski kulturni praznik 1970. Za novi dotok umetnin pa sploh ni več prostora. Kljub temu bodo razstavnih prostorih Muzeja revolucije vsaj za nekaj let lahko služili začasno postavitev stalne zbirke.

PREGLED RAZSTAV

Razstavno obdobje 1968/69

(Zaporedne številke razstav vodimo od začetka delovanja Likovnega salona Celje)

74. razstava: »Razstava karikatur dr. Pavla Kantoreka (ČSSR)« od 30. 7. do 18. 9. 1968. Razstavljenih je bilo 52 karikatur. 1314 obiskovalcev; od tega 571 mladine in 743 odraslih. Vabilo z eno reprodukcijo.

75. razstava: »Razstava kiparskih del Dragice Čadež-Lapajne« od 8. 10. do 30. 10. 1968. Razstavljenih je bilo 17 lesenih plastik. 856 obiskovalcev; od tega 489 mladine in 367 odraslih. Prospekt z eno reprodukcijo.

76. razstava: »Razstava grafik Kiara Meška« od 9. 11. do 27. 11. 1968. Razstavljenih je bilo 17 grafik. 786 obiskovalcev; od tega 421 mladine in 365 odraslih. Prospekt z eno reprodukcijo.

77. razstava: »Razstava slikarskih del Janeza Šibile« od 13. 12. 1968 do 8. 1. 1969. Razstavljenih je bilo 14 olj. 745 obiskovalcev; od tega 340 mladine in 405 odraslih. Prospekt z eno reprodukcijo.

78. razstava: »Razstava slik Jelice Žuža« od 10. 1. do 1. 2. 1969. Razstavljenih je bilo 14 olj. 1548 obiskovalcev; od tega 611 mladine in 937 odraslih. Prospekt z eno reprodukcijo.

79. razstava: »Il. pododborova razstava« od 7. 2. do 1. 3. 1969. Razstava je bila posvečena proslavi slovenskega kulturnega praznika. Razstavljali so naslednji člani celjskega pododboru DSLU: Leopold Hočevar — 2 olji, Joža Horvat-Jaki — 2 olji, Janez Knez — 2 olji, Avgust Lavrenčič — 2 gvaša, Milan Lorenčak — 2 olji, Darinka Pavletič-Lorenčak — 2 olji, Viktor Povše — 1 olje in 1 enkavstiko, Milisav Tomanič — 2 bronasti in 1 kamnito plastiko, Alojz Zavolovšek — 2 olji in Jelica Žuža — 2 olji. Skupno 10 razstavljalcev z 21 deli. 2156 obiskovalcev; od tega 984 mladine in 1172 odraslih. Vabilo in katalog z 10 reprodukcijami, uvodom Milene Moškon ter kratkimi biografskimi podatki o razstavljalcih.

80. razstava: »Razstava slikarskih del Štefana Planinca« od 7. 3. do 29. 3. 1969. Razstavljenih je bilo 15 slik v mešani tehniki. 1213 obisko-

valcev; od tega 597 mladine in 616 odraslih. Prospekt z dvema reprodukcijama.

81. razstava: »*Gojmir Anton Kos — mala retrospektiva*« od 4. 4. do 30. 4. 1969. Razstava je bila posvečena 50. obletnici umetnikove prve razstave v ljubljanskem Jakopičevem paviljonu. Razstavljenih je bilo 15 olj. 1955 obiskovalcev; od tega 1056 mladine in 899 odraslih. Vabilo in katalog z avtorjevim fotografskim portretom in petimi reprodukcijami ter uvodom dr. prof. Franceta Steleta.

82. razstava: »*Razstava slikarskih del Lajčija Pandurja*« od 9. 5. do 24. 5. 1969. Razstavljenih je bilo 15 olj. 1509 obiskovalcev; od tega 713 mladine in 796 odraslih. Prospekt z eno reprodukcijo.

83. razstava: »*Razstava olj in gravur Mihe Maleša*« od 29. 5. do 21. 6. 1969. Razstavljenih je bilo 23 olj in 16 gravur. 1711 obiskovalcev; od tega 853 mladine in 858 odraslih. Prospekt z dvema reprodukcijama.

Razstavno obdobje 1969/70

84. razstava: »*Razstava medalj in plaket Vladimira Štovička*« od 5. 9. do 25. 9. 1969. Razstavljenih je bilo skupno 20 medalj in plaket. 1459 obiskovalcev; od tega 828 mladine in 631 odraslih. Vabilo in katalog s 6 reprodukcijami, avtorjevim fotografskim portretom, seznamom razstavljenih del in kratko biografijo ter uvodom dr. Ivana Komelja.

85. razstava: »*Razstava kiparskih del in risb Janeza Boljke*« od 10. 10. do 31. 10. 1969. Razstavljenih je bilo 12 bronastih plastik in 6 risb. 1451 obiskovalcev; od tega 881 mladine in 570 odraslih. Vabilo in prospekt z dvema reprodukcijama.

86. razstava: »*Razstava male retrospektive likovnih del Moše Pijade*« od 21. 11. do 13. 12. 1969. Razstava je bila posvečena proslavi 50-letnice ZKJ, sindikatov in SKOJ. Prirejena je bila v sodelovanju z Muzejem revolucije Celje in Muzejem savremene umetnosti Beograd ter pod pokroviteljstvom mecena — trgovskega podjetja Tkanina Celje. Razstava je bila zaradi obsežnosti na dveh krajih — v Likovnem salonu in v občasnih razstavnih prostorih Muzeja revolucije Celje. Skupno je bilo razstavljenih 19 olj in 26 risb. 1820 obiskovalcev; od tega 996 mladine in 824 odraslih. Vabilo in katalog z uvodom, življenjepisom in bibliografijo — delo dr. Štefke Cobljeve, seznamom razstavljenih del in 9 reprodukcijami.

87. razstava: »*Razstava likovnih del slikarja Evgena Sajovica in kiparja Marka Maherja*« od 19. 12. 1969 do 10. 1. 1970. Sajovic je razstavljal 12 olj, Maher pa 6 kiparskih portretov v bronu in mavcu. 1299 obiskovalcev; od tega 785 mladine in 514 odraslih. Prospekt z dvema reprodukcijama.

88. razstava: »*Razstava kiparskih del Janeza Pirnata*« od 16. 1. do 4. 2. 1970. Razstava je bila pripravljena v sodelovanju z Loškimi muzejem. Razstavljenih je bilo 20 kamnitih plastik. 1671 obiskovalcev; od tega 916 mladine in 755 odraslih. Vabilo in katalog (prevzet od Loškega muzeja) z uvodom Andreja Pavlovca v slovenščini in francoščini, enajstimi reprodukcijami in biografskimi podatki.

89. razstava: »Pododborova razstava 1970« od 6. 2. do 28. 2. 1970. Prirejena je bila v proslavo slovenskega kulturnega praznika. Razstavljali so naslednji člani celjskega pododbora DSLU: Leopold Hočevar — 2 olji, Jože Horvat-Jaki — 3 miniaturne slike v olju ali mešani tehniki, Janez Knez — 2 olji, Miroslav Kugler — 2 akvarela, Avgust Lavrenčič — 2 olji, Milan Lorenčak — 2 olji, Darinka Pavletič-Lorenčak — 1 olje, Viktor Povše — 2 olji, Milan Rijavec — 2 olji, Miloslav Tomanič — kamnito portretno plastiko, Alojz Zavolovšek — 1 olje in Jelica Žuža — 1 olje. Skupno 12 razstavljalcev z 21 deli. 1937 obiskovalcev; od tega 1108 mladine in 829 odraslih. Vabilo in katalog z uvodom Jura Kislingerja, 12 reprodukcijami in s kratkimi podatki o razstavnih dejavnosti in kratkimi biografskimi oznakami razstavljalcev.

90. razstava: »Razstava slikarskih in grafičnih del ter ilustracij Darinke Pavletič-Lorenčak« od 6. 3. do 31. 3. 1970. Razstavljenih je bilo 11 olj, 2 grafiki in 15 ilustracij. 2384 obiskovalcev; od tega 1377 mladine in 1007 odraslih. Prospekt z dvema reprodukcijama.

Pregled razstav ne obsega vsega razstavnega obdobja 1969/70, ker je bil ta letnik Celjskega zbornika oddan v tisk že pred koncem razstavne sezone. Pregled razstav za to obdobje bo dopolnjen v naslednjem letniku zbornika.

* Darinka Pavletič-Lorenčak prejela za umetniško in likovno pedagoško delo na predlog Sveta za kulturo in znanost Šlandrovo nagrado skupščine občine Celje za leto 1970.

VERA KOLSEK

NOVE STALNE RAZSTAVE POKRAJINSKEGA MUZEJA

Po večletnih prizadevanjih in pripravah je Pokrajinskemu muzeju uspelo postaviti novo stalno arheološko razstavo v dvorani pritličja Študijske knjižnice. Otvoritev je bila v počastitev dneva republike 27. novembra 1969.

Ureditveni načrt je izdelala FAGG v Ljubljani pod vodstvom prof. ing. Toneta Bitenca. Strokovno sta pripravila razstavo kustosa muzeja Lojze Bolta in Vera Kolšek.

Posebnost razstave je predvsem v modernem načinu razstavljanja eksponatov in z njimi povezanih vodilnih tekstov, fotopovečav in grafičnih ponazoril. Obiskovalca loči od razstavljenih predmetov le steklena pregraja, ki je zaradi razmeroma dolgega prostora razčlenjena. S takó postavljenjo pregrajo mu je omogočen ogled eksponatov skupaj z vseh strani, strokovnjakom pa pušča proste roke pri ev. prestavitvah, dopolnitvah in spremembah razstave.

Takoj pri vходу je grafično prikazan zemljevid celjskega področja z glavnimi arheološkimi najdišči. Vsako obdobje je prikazano v drugi barvi. Ta barva se pojavi potem še dvakrat: na stekleni pregraji, kjer se pričenejajo eksponati določenega obdobja, in na panoju, kjer so podane v tekstu njegove glavne karakteristike. Takšno barvno vodilo je praktično predvsem za šole, ker omogoča učitelju takojšnjo orientacijo pri razlagi.

Arheološka razstava se pričeneja s starejšo kameno dobo, kjer dominirajo najdbe iz Potočke zijalke na Olševi. V ozadju je velika fotopovečava vhoda v jamo, pred njo so nanizani kamniti artefakti, koščena šila in kosti jamskega medveda. Zastopani sta še drugi dve najdišči tega obdobja: Njivice pri Radečah in Blatni vrh pri Jurkloštru. Iz mlajše kamene dobe so predstavljene kamnite sekire in nekaj keramike. Na panoju je fotopovečava Rifnika pri Šentjurju, ki je bil poseljen že v tem obdobju in je dosegel svoj prvi vzpon v starejši železni dobi. Iz tega časa je prikazana rekonstrukcija hiše, noša, rekonstrukcija stavev, predmeti za vsakdanjo rabo, nakit in velike žare za pokop pokojnikov. Zastopani sta tudi dve železnodobni najdišči: Griže pri Žalcu in Šempeter v Savinjski dolini. Keltsko obdobje — mlajša železna doba je predstavljena s pridatki iz grobišča v Drešnji vasi, kjer prevladuje orožje, in s keltskimi novci iz Celja.

Pokrajinski muzej v Celju, stalna arheološka razstava

Foto V. Berk

Nova kultura in civilizacija, ki je nastopila s prihodom Rimljanov in trajala v naših krajih približno 500 let, je prikazana na razstavi predvsem z najdbami iz Celeje, ki je bila že takrat središče današnjega celjskega območja. Na prvem mestu je prikazan obris celeianskega upravnega teritorija v tedanji provinci Noriku in obseg mesta samega s pomembnejšimi topografskimi točkami. Med eksponati je treba posebej omeniti sestavne dele rimske hiše. Razstavljene so različne oblike opeke, ki so jo uporabljali za zidavo, za tlakovanje in za prekrivanje ostrešja. Mozaik, stenska slikarija in štukatura so bili notranji okras hiše.

Posebno mesto ima celeianska kamnoseška delavnica, ki je imela svoj prostor na desnem bregu Savinje proti Laškemu. Razstavljene so le manjši kamnoseški izdelki. Vsi ostali kamniti spomeniki se nahajajo v lapidariju. Poleg kamnoseške je na razstavi zastopana tudi lončarska obrt in izdelovalnica fibul — sponk.

Predmeti za vsakdanjo rabo, kot so orodje, keramična in steklena posoda, oljenke, kozmetično orodje, nakit, približujejo obiskovalcu življenje tedanje dobe. Na panojih je prikazana noša Rimljanov pa tudi domačinov, katere posebnosti so ohranili tudi pod rimsko okupacijo. Vsako življenje se zaključuje s smrtjo in tako je tudi na razstavi pokop zaključek tega obdobja. Poleg dveh tipov grobnic, ki sta prikazani s fotopove-

Pokrajinski muzej v Celju, del stalne arheološke razstave

Foto V. Berk

čavo, so razstavljeni tudi pridatki, ki jih je pokojnik dobil na pot v onostranstvo.

Važna dokumenta 5. in 6. stoletja sta starokrščanska bazilika in nagrobnik škofa Gaudencija. Potrjujeta nam, da je v tem času obstojala v Celeji škofija, povesta pa tudi, da je v 6. stoletju prenehalo antično mesto. Preseljevanje narodov in prihod Slovencev sta prinesla s seboj velike spremembe. Čas preseljevanja je zastopan z izrednimi najdbami iz Rifnika, ki jih je muzej pridobil v zadnjih letih in že uživajo evropski sloves.

Pokrajinskemu muzeju je v letu 1969 uspelo urediti tudi lapidarij na prostem. Muzejski vrt je ostal vse od regulacije Savinje in nabrežja neurejen, kjer se je grmadilo kamnito gradivo rimske Celeje, ki ni našlo prostora v že urejenem lapidariju. Tudi za to ureditev nam je napravila idejne načrte FAGG iz Ljubljane in sicer je to del diplomatske naloge dipl. ing. Janeza Anderluha iz Šmarja pri Jelšah. Izvajalec je bilo GIP Ingrad iz Celja.

V lapidariju na prostem so pretežno razstavljeni arhitektonski členi hišnih fasad in grobnic: različna profilirana podnožja, arhitravi, stebri, kapiteli, deli streh in preprosti marmornati bloki, ki so jih uporabljali pri notranjih konstrukcijah. Skupina miljnikov nam govori o dobro vzdrževanih cestah. Dva miljnika sta iz Celja, ostali so bili postavljeni pri Škofji vasi, z označenimi tremi miljami. Milje so Rimljani merili od večjih sre-

Pokrajinski muzej v Celju, lapidarij na prostem

Foto V. Berk

Pokrajinski muzej v Celju, lapidarij na prostem

Foto V. Berk

dišč. Tako lahko računamo tri milje iz Celja proti severu z večjo naselbino, ki se je nahajala tik pred današnjo Škofjo vasjo.

Med zanimivimi eksponati naj omenim še nagrobni napis, ki je bil odkrit leta 1968 pri arheoloških izkopavanjih v Zidanškovi ulici. Celjski župan je postavil grobnico v spomin svojemu očetu, članu celeianskega mestnega sveta. Nagrobnik je iz I. stoletja.

S postavitvijo stalne arheološke razstave, lapidarija na prostem in že leta 1967 urejenega lapidarija v stari grofiji je dobila arheologija zaključeno razstavno celoto in z zadovoljstvom lahko ugotovimo, da je trenutno najmodernejša in najbolj funkcionalno urejena arheološka razstava v Jugoslaviji.

Zahvala za to realizacijo gre predvsem celjski občini, ki je z velikim razumevanjem finančno podprla prizadevanja Pokrajinskega muzeja.

STANE TERČAK

PET LET DELA MUZEJA REVOLUCIJE V CELJU

Muzej revolucije v Celju je naslednik oddelka narodnoosvobodilne borbe pri pokrajinskem muzeju v Celju. Ta oddelek je bil ustanovljen dne 15. 9. 1950. Tedaj je bil nastavljen uslužbenec z nalogo, da v najkrajšem času uredi oddelek narodnoosvobodilne borbe.

V počastitev desete obletnice Osvobodilne fronte slovenskega naroda dne 27. 4. 1951 je bila v pokrajinskem muzeju odprta spominska razstava in vključena vanj kot stalna razstava. To je bil prvi muzejski oddelek NOB na bivšem Štajerskem in je takrat zbudil splošno pozornost. Ob tej priložnosti je oddelek NOB izdal tudi kratek vodič, ki je poudaril namen oddelka s kratkim zgodovinskim pregledom narodnoosvobodilne borbe na našem terenu.

Pred ustanovitvijo oddelka NOB ni nihče sistematično zbiral gradiva za zgodovino NOB na ozemlju bivškega celjskega okraja, ki je zajemal območje Savinjske doline in Kozjanskega.

V času, ko je oddelek NOB deloval pri pokrajinskem muzeju, je prirejal občasne razstave ob pomembnih praznikih in dogodkih v samem Celju in celjskem okraju. Oddelek pa je dvakrat sodeloval tudi s hrvatskimi muzealci v Kumrovcu. Ker ni bilo na razpolago primernih razstavnih prostorov, so bile prve razstave oddelka po izložbah celjskih trgovin. Ob srečanju štajerskih brigad na Ostrožnem dne 18. 9. 1954 pod geslom »Štajerska v borbi« je bila prirejena skupna občasna razstava vseh štajerskih muzejev in oddelkov NOB. Muzealije so bile razstavljene v izložbah po vsem mestu. Pod vodstvom celjskega oddelka NOB so sodelovali muzej narodne osvoboditve iz Maribora, muzej revolucije iz Slovenjega Gradca, oddelek NOB pokrajinskega muzeja v Ptujju, posavski muzej v Brežicah in pokrajinski muzej v Murski Soboti. Razstava je bila odprta teden dni, ogledalo pa si jo je nad dvesto tisoč ljudi.

Za dvajseto obletnico začetka narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije leta 1961 je oddelek priredil veliko potujočo razstavo, ki je prikazala ilegalno partijsko delo in narodnoosvobodilno borbo na celjskem območju. Na terenu je bila razstava odprta 47 dni in to v Celju, Žalcu, Preboldu, na Vranskem, v Mozirju, Gornjem gradu, Solčavi, Soštanju, na Dobrni, v Konjicah, Šentjurju, na Planini, v Rogaški Slatini in Laškem.

Razstavo si je ogledalo 44.916 obiskovalcev, povprečno po 3208 v enem kraju.

To je bil prvi poizkus, gradivo o delu Partije in narodnoosvobodilni borbi približati ljudstvu. Oddelek NOB je opravil v tej prvi dobi med našimi ljudmi svoje poslanstvo in je s tem tudi opravičil svoj obstoj.

Vsa leta smo sistematično zbirali dokumentacijo in muzealije na našem območju. Kaj kmalu je zbrano gradivo preraslo okvir oddelka. Zato se je z vsakim letom večala potreba po primernih prostorih. Pokazalo se je, da je treba ustanoviti samostojen muzej, posebno še zaradi pomembnosti pokrajine, ki je bila v času okupacije središče odpora na Štajerskem.

Skupščina občine Celje je leta 1962 dodelila bivši mestni magistrat na Trgu V. kongresa bodočemu muzeju revolucije. Ta monumentalna klasicistična stavba je ena najstarejših v Celju, saj je bila pozidana že leta 1709. Tudi lokacija sama je za našo ustanovo v mestu najprimernejša. Z adaptacijskimi deli smo pohiteli, tako da je bil muzej revolucije odprt decembra leta 1963. Sredstva so prispevala poleg okrajnega in občinskega ljudskega odbora še gospodarska podjetja celjskega okraja. Veliko pomoč pri realizaciji načrtov je nudila Zveza združenj borcev NOV Celje.

Muzej revolucije Celje kronološko-tematsko prikazuje razvoj naprednega revolucionarnega predvojnega gibanja, veličino narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije, to pa samo s pregledom dogajanja na našem terenu. Stalna razstava je v šestih razstavnih prostorih in v avli drugega nadstropja. V vsaki sobi so razdobja razdeljena na poglavja s pojasnili, ob katerih se obiskovalec prav na kratko pouči o dogajanjih. Vsaka fotografija in muzealija ima svoj opis.

V prvi sobi razstavljeno gradivo izpričuje, kako je v razmerah kapitalistične družbe nastalo delavsko gibanje. Prikazano je zatiranje proletariata, krepitev delavskega gibanja, nastop fašizma in ostri boj delavskih množic, ki je dosegel vrhunec v boju z Orjuno, partijsko delo v ilegali, zapori v Sremski Mitrovici, španski borci, ustanovni kongres KPS na Čebinah, dejavnost Komunistične partije na našem področju, dejavnost delavskega društva Svoboda, organizacija SKOJ in najvažnejše partijske osebnosti v tej dobi.

V drugi sobi je prikazano pogubno delovanje Kulturbunda in pete kolone, demonstracije proti trojnemu paktu in Hitlerjev vdor v Jugoslavijo, izseljevanje, politične in vojaške priprave za oborožen odpor pod vodstvom Antifašistične fronte, ki se je kasneje preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, celjska, savinjska četa, I. štajerski bataljon in II. grupa odredov.

Tretji razstavni prostor obravnava narodno-osvobodilno borbo na celjskem območju jeseni leta 1943 in spomladi leta 1944. Podrobno je prikazana brigada Slavka Šlandra in XIV. udarna divizija, predvsem njen pohod na Štajersko februarja leta 1944.

Četrti prostor prikazuje rast partizanskega gibanja, obseg osvobodjenega ozemlja in formiranje ljudske oblasti, svobodne volitve, partizansko šolstvo, kulturno dejavnost in kurirsko službo na ozemlju IV. operativne cone.

V petem razstavnem prostoru je gradivo o partizanskem zdravstvu in partizanskih tehnikah, okupatorevejm nasilju na našem območju, koncentracijskih taboriščih, posebej pa še dokumentacija o zločinskem ravnanju s partizanskimi otroki in otroki ustreljenih talcev.

Šesti razstavni prostor prikazuje zaključne operacije druge svetovne vojne z narodnoosvobodilno vojno na našem ozemlju v maju 1945, pregled žrtev in materialne škode, obnovo porušene domovine, delovne akcije in socialistično izgradnjo.

Avla v drugem nadstropju je posvečena spominu mrtvih narodnih herojev, ki so se borili na našem območju. Bronaste plakete šestnajstih narodnih herojev so delo akademskega kiparja Vladimirja Štovička, reliefni portret Borisa Kidriča je napravil akademski kipar Stojan Batič.

Načrte za renoviranje stavbe in prostorov je napravil inž. arh. Dušan Samec. V muzeju revolucije, kakor tudi na stalni spominski razstavi v Starem piskru, ki je bila odprta 27. XI. 1965, je vse razstavljeno gradivo povezano z umetniškimi reprodukcijami kiparjev Jake Savinška, Vladimira Štovička, Petra Černeta, Cirila Cesarja in Stojana Batiča. Te upodobitve dopolnjujejo razstavno gradivo in mu dajejo še večji poudarek, hkrati pa razstavne prostore opremljajo s posebnim mikom.

V muzeju revolucije je tudi poseben prostor za občasne razstave. To je eden najlepših razstavnih prostorov, ki z njimi razpolagajo muzeji v Sloveniji. V tem prostoru prirejamo vsako leto občasne razstave v zvezi s pomembnimi dogodki na našem območju.

Ob seminarju dne 26. novembra 1964 so muzealci NOB iz vse države, 92 po številu, obiskali muzej revolucije. Ogledu razstavnih prostorov je sledil razgovor s kritično oceno. Po razgovoru je bila napisana naslednja soglasna ocena: »*Prihlikom posete ovom muzeju učesnici seminara NOB muzeja i odeljenja Jugoslavije impresionirani lepom postavkom i detaljima iz dogadjaja ovog kraja, smo mogli da naučimo šta znači savesno prikupljanje, obrada in izlaganje. Postavka je jasna in funkcionalna. Odlazimo sa utiskom, da smo videli najboljši od svih manjih muzeja, gde je zavičaj detaljnije obradjen. Cenimo rad i napor drugova, koji su radili na ovom muzeju i čestitamo na uspehu.*«

Ze oddelek NOB pri pokrajinskem muzeju, posebno pa še muzej revolucije Celje, sta se v polni meri zavedala, da se taka ustanova ne sme in ne more zapirati v svoj ozki krog, ampak da mora, če hoče polno zaživeti, iskati povezavo v čim širšem krogu ljudi. Kakor za vse drugo je vsa ta leta skrbela za občasne razstave, s katerimi je seznanjala širok krog občanov in doraščajoče mladine. Te občasne razstave so prikazovale najvažnejše dogodke in obdobja, kakor tudi najpomembnejše ljudi v času naše narodnoosvobodilne vojne. Bile so prirejene v naših občasnih razstavnih prostorih in na terenu tudi izven naše regije.

V petih letih svojega obstoja je muzej revolucije Celje priredil 27 občasnih razstav, od teh 13 izven Celja. Te si je ogledalo 100.149 obiskovalcev, povprečno po 3709 ljudi na razstavi.

Stalno razstavo v muzeju revolucije in Starem piskru si je ogledalo v letu 1964 25.800 obiskovalcev,

v letu 1965 17.319 obiskovalcev,
v letu 1966 23.648 obiskovalcev,
v letu 1967 23.090 obiskovalcev,
v letu 1968 20.741 obiskovalcev.

V petih letih je imel muzej revolucije 110.598 obiskovalcev. Povprečno je bilo na stalni razstavi na leto 22.119 obiskovalcev.

Stalno in občasne razstave si je v petih letih ogledalo 210.747 obiskovalcev.

V letu 1964 so bile v muzeju revolucije štiri občasne razstave: razstava akademskega slikarja akademika Božidarja Jakca (4580 obiskovalcev), razstava akademskega slikarja Doreta Klemenčiča-Maja (1205 obiskovalcev), razstava »Kozjansko v borbi« ob občinskem prazniku na Planini na Kozjanskem (2864 obiskovalcev) in ob občinskem prazniku v Gornjem gradu »Gornja Savinjska v borbi« (6873 obiskovalcev).

V letu 1965 sta sledili dve občasni razstavi: posmrtna razstava akademskih slikarjev-talcev Franja Goloba in Lojza Šušmelja (2430 obiskovalcev) ter otvoritev razstave v Starem piskru (3200 obiskovalcev).

V letu 1966 je bilo osem razstav: razstava akademskega slikarja Staneta Kumra (1960 obiskovalcev), razstava o življenju in delu narodnega heroja Slavka Šlandra (7521 obiskovalcev), razstava »Talci« v Celju (4605 obiskovalcev), v Velenju (3760 obiskovalcev), v Žalcu (3516 obiskovalcev), v Mozirju (2610 obiskovalcev), v Rogaški Slatini (1620 obiskovalcev), razstava akademskega slikarja Vladimira Štovička (4580 obiskovalcev).

V letu 1967 je sledilo šest občasni razstav: spominska razstava narodnega heroja Dušana Kvedra-Tomaža v Celju, Ptuju in Krškem (14386 obiskovalcev), ob petdesetletnici oktobrske revolucije razstava »Veliki oktober« (4432 obiskovalcev), posmrtna razstava slikarja Alberta Sirka (2918 obiskovalcev), v Solčavi razstava »Koroška v borbi« (817 obiskovalcev).

V letu 1968 je muzej revolucije priredil sedem občasni razstav, ki so bile: posmrtna razstava ob petnajstletnici smrti narodnega heroja Borisa Kidriča (4977 obiskovalcev), razstava »Izgnanci v Srbiji 1941—1945« (4080 obiskovalcev), razstava »Koroška v borbi« (2355 obiskovalcev), stalna razstava, urejena v osemletki v Preboldu »Savinjska dolina v borbi za svobodo in Slavko Šlander« (1450 obiskovalcev); na Ponikvi pri Šentjurju smo za občinski praznik občine Šentjur uredili razstavo »Kozjanska v borbi« (3224 obiskovalcev), v Brežice smo prenesli spominsko razstavo narodnega heroja Borisa Kidriča (2965 obiskovalcev), v Zagorje pa posmrtno razstavo narodnega heroja Dušana Kvedra (7321 obiskovalcev).

Tudi publicistična dejavnost kustosov se je vsa leta od ustanovitve oddelka NOB pri pokrajinskem muzeju in v muzeju revolucije Celje dostojno uveljavljala. Kustosi so napisali več knjig in brošur, poleg tega pa so sodelovali še v radijskih in televizijskih oddajah. Samo teh oddaj je bilo na ljubljanskem, celjskem, trboveljskem in mariborskem radiu več kot sto petdeset. Objavljali so razprave v strokovnih ter drugih revijah in zbornikih in obširnejše članke v dnevnem časopisju.

Doslej so izšle iz tega delovnega kroga naslednje knjige s tematiko iz narodnoosvobodilne vojne:

Leta 1952 je bila izdana knjiga »Živi zid« z visoko vrednimi jedkanci akademika Božidarja Jakca. Knjiga obravnava v literarnodokumentarni obliki legendarni pohod XIV. udarne divizije na Štajersko.

Leta 1955 je izšla knjiga »Med Mrzlico in Dobrovljami«, ki s prispevki še živečih izpričuje revolucionarno dejavnost pred drugo svetovno vojno in narodnoosvobodilno vojno na terenih Spodnje Savinjske doline.

Leta 1959 izdani »Celjski stari pisker« nam posreduje zgodovino teh zloglasnih zaporov v času nemške okupacije in streljanje talcev na malem dvorišču Starega piskra.

Leta 1962 je izšla knjiga »Ukradeni otroci«, ki je prejela I. Kajuhovo nagrado. Ta dokumentarna knjiga obravnava nasilna preseljevanja naših ljudi med drugo svetovno vojno s Štajerskega in Gorenjske ter usodo naših partizanskih otrok in otrok ustreljenih talcev, ki so si jih prisvajale razne nemške organizacije v izpolnjevanju Hitlerjevega zločinskega programa o obnovi nemške krvi.

Leta 1965 je bila izdana knjiga »Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski«. To obširno dokumentarno delo podrobno obravnava grozodejstva, ki jih je okupator izvršil na naši zemlji. Knjigo sta izdala mariborski muzej narodne osvoboditve in muzej revolucije Celje. Ta dva muzeja imata največjo zbirko poslovilnih pisem talcev v Evropi. Leta 1969 je izšla druga dopolnjena izdaja te knjige, v kateri je še okoli sto novih poslovilnih pisem.

Leta 1966 je izšla knjiga »Od vstaje do zmage«, ki prikazuje zgodovino narodnoosvobodilne vojne v Šaleški dolini in na območju Šmartnega ob Paki. Avtorja knjige sta uslužbenca mariborskega in celjskega muzeja.

V muzejske namene ter v pomoč mladini in prosvetnim delavcem pri spoznavanju dogajanj v času narodnoosvobodilnega boja na našem terenu so izšle še tele brošure: vodič po muzeju revolucije Celje, izdan ob otvoritvi muzeja z rezumeji v ruskem, angleškem in nemškem jeziku, vodič po Starem piskru ob otvoritvi stalne razstave v tamkajšnjih zaporih, »Stirinajsta«, kratka brošura o pohodu XIV. udarne divizije na Štajersko, natisnjena ob 25. obletnici pohoda v 10.000 izvodih že drugič, brošura o II. grupi odredov ob proslavi 25. obletnice pohoda te enote na Štajersko in ob podelitvi domicila, ki ga ji je dala celjska občinska skupščina.

Med najvažnejšimi nalogami, ki jih opravlja muzej revolucije, je ohranjevanje tradicij narodnoosvobodilnega boja in pomoč mladini pri pouku novejšje zgodovine. Muzejski delavci se pomembnosti tega dobro zavedajo in so storili vse, kar je bilo v danih razmerah mogoče. Uvedli so v ustanovi nove moderne prijeme, da na ta način v polni meri izpolnijo poslanstvo, ki ga muzej revolucije ima. Temu primerno so tudi sestavljali svoje delovne programe. Zgodovina narodnoosvobodilne vojne, patriotska vzgoja, razvijanje etičnih in moralnih kvalitet so gotovo tudi med imperativnimi nalogami ustanove ob tesnem sodelovanju prosvetnih delavcev in družbeno-političnih organizacij. Preden smo te zamisli pričeli sistematično uresničevati, je bil za 18. februar 1967 sklican posvetovalni sestanek, ki

se ga je udeležilo 45 povabljenecv. Ti so zastopali občinski komite ZKS, občinsko skupščino, Socialistično zvezo, zavod za pedagoško službo, prosvetne ustanove in kulturne delavce.

Uvodni referat »Šole in muzej revolucije« je obravnaval načelne smernice, kako bi naj vsi prizadeti pomagali pri vzgoji in pouku novejšje zgodovine, povezavi med šolo, pionirskimi organizacijami, da bi se med mladino čim trdneje ohranjale tradicije narodnoosvobodilnega boja.

Efekt tega sestanka in skupnega sodelovanja med muzejem in šolami je bil zelo pozitiven. V letu 1967 in 1968 je bilo v muzeju revolucije 56 učnih nastopov, ki so obravnavali tematiko NOB. Muzej je posredoval učiteljem za nastope tudi potrebno gradivo. Pripravili smo 16 magnetofonskih trakov, ki obravnavajo najvažnejše dogodke narodnoosvobodilne vojne na podlagi dokumentacije in pričevanj.

V literarni obliki prikazani dogodki ustrezajo dojemanju doraščajoče mladine. Dejanje prepleta primerna glasbena spremljava. Te magnetofonske trakove poslušajo učenci ob obisku muzeja, pošiljamo pa jih tudi šolam v naši regiji in v Posavju. Do konca leta 1968 je pokazalo veliko zanimanje 163 šol in jih zavrtilo 389-krat. Poslušalcev je bilo 44.071.

Mladina je za tak način pouka zgodovine pokazala veliko zanimanje. Muzejskim delavcem se je zdelo primerno, da dobe od mladih poslušalcev mnenja in njihove želje v zvezi s poslušanjem magnetofonskih trakov. Zato smo organizirali na šolah v Laškem, Vojniku, šoli I. celjske čete v Celju in na učiteljišču posebno anketo, ki je s sedmimi vprašanji posegla v to tematiko. Anketiranih je bilo 199 učencev najvišjih razredov osemletke in 62 učiteljištnikov zadnjih letnikov. Anketa je bila pri vseh anketirancih zelo dobro sprejeta. Služila naj bi predvsem vpogledu v mišljenje in čustvovanje učencev in učiteljištnikov — bodočih učiteljev. Ta način dojemanja zgodovinske snovi so anketiranci prenesli v svojih odgovorih tudi na druge učne predmete. Rezultati ankete so bili objavljeni tudi v reviji Sodobna pedagogika in v glasilu ZZB NOV Slovenije TV-15.

Muzejski uslužbenci so bili stalno v pomoč maturantom in diplomantom pri njihovih nalogah, kakor tudi borcem in internirancem pri izdajanju potrdil in s potrebno dokumentacijo, da so lahko uveljavljali svoje pravice.

Muzej revolucije Celje, za katerega ustanovitev so se trudili vsi tisti, ki jim narodnoosvobodilna borba ni prazna beseda, je s svojim petletnim delom izpričal življenjsko moč in upravičil svoj obstoj. Vse zastavljene programe je do kraja izvršil. Zvesto je služil razvijanju tradicij narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije s tem, da prikaže z ekspozitami v razstavnih prostorih vso veličino tega boja in jo strokovno utemelji z izdajo knjig in brošur, z objavo razprav in člankov.

Po preteku kratke petletne poslovne dobe se muzejski delavci v polni meri zavedajo, da je odnos do naše revolucionarne preteklosti hkrati tudi odnos do naše revolucionarne sedanosti in bodočnosti. Takšen pozitiven odnos nam nalaga dolžnosti do novih generacij, ki naj poznajo boj in žrtve za boljše življenje našega delovnega človeka. Naj znajo ceniti pridobitve naše ljudske revolucije, da bodo vselej pripravljeni braniti jih in na njih graditi dalje!

LUDVIK REBEUŠEK

STO LET TRGOVSKEGA ŠOLSTVA V CELJU

V letu 1869 je bila v Celju ustanovljena NEDELJSKA ŠOLA ZA TRGOVSKE PRAKTIKANTE IN VAJENCE, predhodnica današnje SOLE ZA PRODAJALCE.

V preteklih sto letih je doživelo trgovsko šolstvo marsikatero organizacijsko in vsebinsko spremembo. Vsekakor največjo pa v letu 1966. Takrat smo po 96 letih obstoja prenehali z vajenskim sistemom šolanja, kar je pomenilo pravo prelomnico v dotedanjem sistemu šolanja kvalificiranih delavcev.

Poglejmo, kakšna je bila razvojna pot trgovske šole od njene ustanovitve do leta 1969!

Že ime »nedeljska šola« pove, da je bil pouk ob nedeljah. Iz podatkov je razvidno, da je bil predmetnik precej zahteven in strokoven: nemščina s korespondenco, menično pravo, aritmetika, knjigovodstvo in lepomis. Razen iz teh predmetov so bili učenci še ocenjeni iz vedenja in marljivosti. V šolskem arhivu so ohranjeni razredni katalogi od šolskega leta 1885/86 dalje.

Učenci so hodili v šolo tri do štiri leta, do kraja svoje učne dobe. Razdeljeni so bili v dva oddelka. Število učencev v oddelkih se je gibalo od 5 do 18 in je z razvojem trgovine stalno naraščalo. Učenci z višjo poprejšnjo izobrazbo so stopali v podjetja kot praktikanti. Po končanem šolanju so se zaposlili predvsem kot trgovski knjigovodje. Vajenci in praktikanti so bili v glavnem pri uku v celjskih trgovinah, a so prihajali ne samo iz Štajerske, temveč tudi iz Kranjske in celo iz bližnjih hrvaških krajev.

Leta 1891 so šolo preimenovali v *Trgovsko nadaljevalno šolo*. Šola je spočetka opustila nekatere strokovne predmete, menično pravo in knjigovodstvo, ter za kratek čas postala bolj splošno izobraževalna. V šolskem letu 1892/93 je bila šola reorganizirana in uvedeni so bili trije zaporedni razredi.

V prvem razredu so poučevali tele predmete: nemščino, zemljepis, računstvo, lepomis; v drugem razredu: zemljepis, trgovsko računstvo, trgovsko korespondenco, knjigovodstvo in lepomis; v tretjem razredu so

poučevali predmete kot v drugem razredu, le namesto lepopisa je bil pouk o trgovini. V šolskem letu 1899/00 so uvedli nov predmet: blagoznanstvo.

Trgovsko nadaljevalno šolo so financirali iz prispevkov gremija trgovcev in občinske subvencije.

Za razliko od nedeljske šole je bil pouk ob delavnikih, in sicer vsak delavnik eno do dve uri v večernem času. Predavali so učitelji meščanske šole ter v šolskih prostorih, ki so bili takrat v Stari grofiji (današnji mestni muzej). V letu 1905 se je trgovska nadaljevalna šola preselila skupaj z meščansko šolo v novo poslopje današnje III. osnovne šole v Vodnikovi ulici.

Tudi v bivši Jugoslaviji je šola obdržala staro ime: Trgovska nadaljevalna šola. Delovala je v sklopu tedanje Mestne dvorazredne trgovske šole, kasneje Državne dvorazredne trgovske šole, ki je imela prostore v današnji II. osnovni šoli (takratni mestni osnovni šoli).

Pouk je bil najprej ob nedeljah dopoldne, kasneje pa 4-krat tedensko po 2 uri, nato 2-krat po 4 ure in končno 3-krat po 4 ure v popoldanskem in večernem času.

Predmeti v I. razredu so bili splošnoizobraževalni: slovenščina, računstvo, zemljepis, lepopis. V II. in III. razredu pa so poučevali tele strokovne predmete: trgovsko računstvo, knjigovodstvo, trgovsko dopisje, nauk o trgovini in menicah, zemljepis z državoizobrazbo; od leta 1930 še nemščino, kasneje še telovadbo, srbohrvaščino in veronauk.

Prva leta je prevzel vodstvo te šole poseben mestni kuratorij, ki je bil sestavljen iz zastopnikov mestne občine in trgovstva, načeloval pa mu je najprej okrajni glavar, kasneje pa župan.

Po nekaj letih je zamenjal kuratorij mestni šolski odbor, v katerem so bili zastopniki velikega županstva oziroma banovine, gremija trgovcev mesta Celja in okolice ter upravitelj šole. Tudi v bivši Jugoslaviji je šolski okoliš obsegal mesto Celje in okolico.

Šolo so financirali mestna občina, država s sredstvi posebnega sklada in oba gremija trgovcev. V šolskem letu 1926/27 so uvedli plačilo posebne šolnine (150 din letno), ki so jo plačevali trgovci za svoje vaje. Učenci z dovršenimi tremi srednješolskimi razredi so lahko takoj vstopali v II. razred. V šolskem letu 1919/20 sta se vpisali prvi dve učenki, nato pa se je število učenk stalno zviševalo in včasih tudi preseгло število učencev v posameznih razredih.

Trgovsko nadaljevalno šolo v Celju je absolviralo med obema vojnama 462 učencev (329 učencev in 133 učenk), torej poprečno 21 na leto.

V bivši Jugoslaviji je vsa leta upravljala Trgovsko nadaljevalno šolo Fran Marinček, sicer ravnatelj Državne dvorazredne trgovske šole v Celju.

Po osvoboditvi so šolo preimenovali v *gospodarsko šolo za vaje trgovskih podjetij*. Svoje prostore je dobila v popoldanskem času v učilnicah sedanje ekonomske srednje šole, ki je nasledila bivšo državno dvorazredno trgovsko šolo v Celju. Šolo je do leta 1950 upravljala ravnatelj ekonomske srednje šole Konrad Lenasi, vsi predavatelji so bili zunanji sodelavci. Od šolskega leta 1950/51 dalje pa ima ta šola, ki se je preimeno-

vala v šolo za *trgovske učence*, svoje stalne učitelje, vodstvo šole je prevzel podpisani.

Po osvoboditvi se je doba šolanja večkrat menjala. Najprej v šolskem letu 1946/47 od treh na dve leti, kar je veljalo do šol. leta 1950/51, ko je bila zopet podaljšana na tri leta. V letih 1947 in 1948 je ministrstvo za trgovino in preskrbo organiziralo trimesečne tečaje za kvalificirane in visoko kvalificirane *trgovske delavce*, *trgovski vajenci* pa so tudi lahko predčasno zapustili šolo in so opravljali strokovni izpit pred komisijami. Zato je le manjše število učencev dokončalo redno šolanje in vajensko dobo. Tako je redno šolanje zaključilo v šol. letu 1947/48 le 12 učencev, v šol. letu 1948/49 pa 14 učencev. Ob vedno večji izbiri blaga v trgovini pa seveda pretežna večina tečajnikov ni bila več kos strokovnim zahtevam in je bila v letu 1956 izvedena tako imenovana »prevedba« kvalificiranih in visoko kvalificiranih *trgovskih delavcev* pred komisijami okrajnih in republiške *trgovinske zbornice*.

V šolskem letu 1960/61 je bila učna doba ponovno skrajšana na dve leti, vendar samo do šol. leta 1963/64. Od takrat velja triletno šolanje.

Pouk je bil do šol. leta 1957/58 — ko smo se preselili v svojo zgradbo — štirikrat tedensko v popoldanskem in večernem času. Pouk na celjski šoli so obiskovali samo učenci, *trgovski vajenci* iz Celja in najbližje okolice, ker ni bilo dovolj učilnic. Šola je še občasno gostovala na Obrtni zbornici in na III. osnovni šoli (kjer je že gostovala pred prvo svetovno vojno). Vedno večje je bilo s celjskega področja število učencev, ki so morali obiskovati teoretični del pouka zunaj Celja, in sicer v Novem mestu, v Brežicah in v Mariboru.

Z zgraditvijo lastnega šolskega poslopja v šolskem letu 1957/58 se je stanje normaliziralo. Število učencev se je večkratno povečalo. Tako je na primer obiskovalo pouk na celjski šoli v zadnjem šolskem letu »gostovanja«, to je v šol. letu 1956/57, samo 98 učencev, v naslednjem letu »preselitve« že 147 učencev, a v prvem letu »normalnega« poslovanja, torej v šolskem letu 1958/59 (ob 90. obletnici ustanovitve šole), 237 učencev. Z razvojem trgovine se je tudi stalno večalo število učencev — bodočih prodajalcev. V šolskem letu 1969/70 je vpisanih na celjsko šolo za prodajalce 622 učencev.

Zaradi obširnega šolskega področja ni bil več mogoč celoletni pouk po prejšnjem načinu, ko sta se hkrati menjavala teoretični in praktični del pouka. S šolskim letom 1958/59 smo prešli na periodični sistem šolanja. V vsakem šolskem letu traja eno polletje teoretični del pouka (v šoli) in eno polletje praktični del pouka (v izbranih prodajalnah).

V šolskem letu 1958/59 smo odprli poseben oddelek gostinske šole, ki že več kot deset let ni več obstajala v Celju. Ta oddelek se je v letu 1960/61 osamosvojil in dobil v letu 1965 svoje prostore v Unionu — sedanjem domu JLA.

Z zgraditvijo svojega šolskega poslopja smo končno tudi lahko ostvarili stare zahteve glede možnosti nadaljnjega šolanja *trgovskih vajencev*. V letu 1959 je pričela z delom poslovodska šola, v letu 1962 pa komercialna šola. Razen teh šol še delujejo občasno v okviru Šolskega centra za

blagovni promet: aranžerska šola, oddelek za priučene trgovske delavce, oddelek za prekvalifikacijo absolventov drugih poklicnih šol, ki so na delovnem mestu prodajalca v trgovini.

Šolski center za blagovni promet je bil ustanovljen v letu 1961. Šola za prodajalce (kot se od takrat imenuje prejšnja Šola za trgovske učence) je največja in temeljna šola v okviru tega šolskega centra. Šola za prodajalce financira družbeni sklad za šolstvo kakor druge srednje šole. Vse druge strokovne šole, ki delujejo v okviru šolskega centra za blagovni promet, pa se same vzdržujejo. Šolnino plačujejo slušatelji ali pa njihova podjetja.

V Sloveniji je osem šolskih centrov za blagovni promet: v Brežicah, Celju, Kranju, Ljubljani, Mariboru, Murski Soboti, Novi Gorici in Ptuj. Od leta 1964 imajo šolski centri svoje strokovno združenje — Skupnost šolskih centrov za blagovni promet SR Slovenije. Sedež te skupnosti je v Celju.

NOVI SISTEM ŠOLANJA PRODAJALCEV

Zaradi periodičnega sistema šolanja in velikega šolskega okoliša se je povezanost med teoretičnim in praktičnim delom učenja zelo zrahljala, učni programi so bili neuskkljeni.

Celjska šola je med prvimi poskušala navezati stik s prakso in vključila med člane svojega šolskega odbora vidne trgovske delavce s celotnega šolskega področja. Zastopniki šole so sodelovali pri delu izpitnih komisij okrajne trgovinske zbornice za praktične izpite trgovskih vajencev, zastopniki trgovskih podjetij pa so bili člani izpitnih komisij za teoretični del zaključnega izpita.

V šolskem letu 1962/63 je bila na celjski šoli za prodajalce vzpostavljena nadzorno-svetovalska služba za praktični pouk, ki jo opravljamo v približno dvesto prodajalnah na področju osmih občin. To je bil prvi poskus na tovrstnih poklicnih šolah pri nas, da bi sama šola organizirano spremljala tudi potek praktičnega pouka. Temu so postopoma sledile še druge šole za prodajalce v Sloveniji in kasneje tudi drugje v Jugoslaviji. Vzporedno se je pričelo tudi delo za izdelavo sodobnih učnih načrtov za praktični pouk v posameznih trgovskih strokah. V okviru Skupnosti šolskih centrov za blagovni promet SR Slovenije je bil ustanovljen poseben strokovni aktiv nadzornikov-svetovalcev praktičnega pouka.

Tako so dozoreli pogoji, ko je šola prevzela še odgovornost za praktični del pouka in smo lahko predlagali ukinitev dotedanjega vajenskega načina šolanja. Prehod na novi sistem šolanja, kjer sta teoretični in praktični del pouka smiselna celota, smo zopet najprej izvedli na celjski šoli, in sicer s šolskim letom 1965/66. Prvič v dolgoletni zgodovini trgovskega šolstva niso bili učenci več vajenci, temveč študenti in učenci, sprejeti po prostem vpisu. Šola zbere vsako spomlad prijave trgovskih podjetij o številu študentov za naslednje leto in nato javno razpiše vpis. Tudi druge šole za prodajalce v Sloveniji so postopoma sledile tej spremembi sistema šolanja, med prvimi šola za prodajalce v Novi Gorici.

Z novim sistemom šolanja smo rešili temeljno vprašanje povezave teoretičnega in praktičnega dela pouka kljub dejstvu, da šola za prodajalce nima svoje šolske delavnice ali šolskega obrata (trgovine).

Pozitivne izkušnje, ki smo si jih pridobili z novim načinom kompleksnega šolanja, so bile končno tudi uzakonjene z novim zakonom o srednjem šolstvu leta 1968. Predmetnik, ki vključuje učne načrte za teoretični in praktični del pouka, pa je potrdil Pedagoški svet Slovenije junija 1967.

Novi šolski zgradbi se je tako priključil še nov sistem šolanja, ki je uspešno preстал preizkušnjo in daje poklicni šoli odgovorno in odločilno vlogo pri izobraževanju delavcev v blagovnem prometu.

LITERATURA IN VIRI

Grobelnik Gustav: Osemdesetletnica v nižjem trgovskem šolstvu v Celju. Celjski zbornik 1951.

Fink Konrad: Pregled organizacije in dela na trgovski nadaljevalni šoli v Celju med obema vojnama. Letopis Šole za trgovske učence. Celje 1952.

Rebeušek Ludvik: Ob 90-letnici trgovskega šolstva v Celju. Celjski zbornik 1959.

Rebeušek Ludvik: Novi sistem šolanja prodajalcev. Celjski zbornik 1967.

Rebeušek Ludvik: Organizacija in izvajanje praktičnega pouka v trgovskih šolah. Referat na medrepubliškem posvetovanju o organizaciji in izvajanju praktičnega pouka v trgovskih šolah. Celje 1968.

Dvajset let izobraževanja kadra za blagovni promet. Skupnost šolskih centrov za blagovni promet SR Slovenije. Celje 1966.

Letopisi Šole za trgovske učence v Celju od 1952 do 1959.

Letopisi Trgovske šole v Celju od 1960 do 1961.

Letopisi Šolskega centra za blagovni promet v Celju od 1961 do 1968.

Arhiv Šolskega centra za blagovni promet v Celju.

DR. MARJAN VEBER

MOTNJE VIDA PRI ŠOLSKI MLADINI

Motnje vida zavzemajo pri otrocih med vsemi motnjami čutil glede na številčnost prvo mesto. Statistični podatki, ki smo jih zbrali ob sistematskih pregledih učencev šol I. in II. stopnje v Celju, nam to ugotovitev potrjujejo iz leta v leto. Po naših podatkih je takih učencev z motnjami vida 15—18 %. Navedeni procent je v primerjavi s podatki, ki jih imamo na razpolago za celjsko regijo, najvišji. Ako ga primerjamo z evropskim, ga presega za ca. 3 %. Podatki, ki govorijo, da je otrok z motnjami vida manj kot 10 % (npr. 4,3 %, 6 %), najbrž ne bodo točni. Za to, da bi dobili realne podatke, je potrebna neka določena tehnika in natančnost pri delu. V ta namen se poslužujemo pri nas Snellenove tabele. Učenca oddaljimo od tabele, ki naj bo dobro osvetljena, 5 ali 6 m. Med tem, ko ena oseba kaže znake na tabeli, druga prekriva učencu izmenoma levo, nato desno oko. Rezultat preiskave se nato vpiše v učenčev zdravstveni karton. Motnjo vida pa registriramo tudi tedaj, ko učenec vidi zaradi dobre akomodacijske sposobnosti očesa brez korekcije 1,0. Da je učenec hiperop lažje stopnje (ne nosi očal stalno), se prepričamo iz njegove zdravstvene izkaznice, kamor vpiše okulist vrsto in stopnjo motnje vida. Torej je končno število učencev, ki imajo motnjo vida, seštevek učencev, ki po preiskavi s Snellenovo tabelo ne vidijo 1,0, in tistih, ki jim je okulist predpisal očala. Kakor smo že omenili, je število učencev z motnjami vida, ki smo jih registrirali v našem dispanzerju, nekoliko nad evropskim poprečjem. Ugotovljamo tudi, da je obojestranskih motenj vida več kot enostranskih. Običajno ima enostransko motnjo vida 5,6 % učencev, obojestransko pa 12,1 %.

Zanimivi so nadalje podatki, ki smo jih zbrali na podlagi ugotovitev okulista. Tja namreč pošiljamo vse učence, pri katerih je ugotovljena motnja vida, bodisi pri sistematskem pregledu ali v ambulanti. Tako smo obdelali 503 specialistične izvide. Ti pregledi so bili opravljeni v letu 1967.

Dejansko število pregledov v tem letu je bilo večje. Toda, ker smo iz obdelave izpustili hiperobe pod 1,0 D in miope pod 0,5 D, je ostalo za našo obdelavo le 503 izvidov.

UGOTOVITVE V OKULISTIČNI SPECIALISTIČNI AMBULANTI ŠOLSKE
 POLIKLINIKE V CELJU LETA 1967 (absolutna števila)

Predmet	Starost								Skupaj	Skupno		
	5—9		10—14		15—19		20 in več					
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž				
<i>Strabizem</i>												
Monocularen	convergens	9	4	10	2	3	2	—	—	22	8	30
	divergens	2	2	1	1	1	2	—	—	4	5	9
Alternans	convergens	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1
	divergens	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj strabizem		11	6	11	3	5	4	—	—	27	13	40
<i>Refrak. anomalije</i>												
miopija		18	15	23	32	19	34	1	1	61	82	143
astigm. miopicus		—	2	9	11	3	20	—	3	12	36	48
hipermetropija		10	8	19	25	3	11	1	—	33	44	77
astigm. hiperop.		17	30	24	30	10	35	1	1	52	96	148
astigm. mixtus		1	—	1	1	—	—	—	—	2	1	3
Skupaj refrak. anomal.		46	55	76	99	35	100	3	5	160	259	419
<i>Ambliopija</i>												
težka (izpod 0,1)		4	3	6	2	2	—	—	—	12	5	17
srednja (0,1—0,4)		—	1	7	6	—	5	—	—	7	12	19
lahka (0,5—0,8)		2	—	5	—	1	—	—	—	8	—	8
Skupaj ambliopij		6	4	18	8	3	5	—	—	27	17	44
Vse skupaj po spolu		63	65	105	110	43	109	3	5	214	289	503
Vse skupaj		128		215		152		8		503		

Iz prikazanega gradiva sklepamo, da je največ refrakcijskih anomalij, desetkrat manj je strabizma in ambliopij. Nadalje ugotavljamo, da pri strabizmu in ambliopijah prednjačijo dečki, medtem ko je več deklic z refrakcijskimi anomalijami. Opazili smo tudi, da pada z leti starosti število učencev, ki imajo strabizem, kar bi lahko pripisali uspešnemu zdravljenju tovrstnih napak. Iz tabele 2 je razvidno, da je več miopov v višjih razredih, medtem ko je hiperopot v pubertetnem obdobju manj kot na začetku šolanja. Znano je namreč, da je miopov z leti šolanja vedno več, narašča

Tabela 2

 UGOTOVITVE V OKULISTIČNI SPECIALISTIČNI AMBULANTI ŠOLSKE
 POLIKLINIKE V CELJU LETA 1967 (stolpična struktura v %)

Diagnoza	Starost										Skupno	
	5—9		10—14		15—19		20 in več		Skupaj			
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž		
<i>Strabizem</i>												
Monocularen	convergens	14,3	6,2	9,5	1,8	7,0	1,8	—	—	10,3	2,8	6,0
	divergens	3,2	3,1	1,0	0,9	2,3	1,8	—	—	1,9	1,7	1,8
Alternans	convergens	—	—	—	—	2,3	—	—	—	0,5	—	0,2
	divergens	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj strabizem		17,5	9,2	10,5	2,7	11,6	3,7	—	—	12,6	4,5	8,0
<i>Refrak. anomalije</i>												
	miopija	28,6	23,1	21,9	29,1	44,2	31,2	33,3	20,0	28,5	28,4	28,4
	astigm. miop.	—	3,1	8,6	10,0	7,0	18,3	—	60,0	5,6	12,5	9,5
	hipermetrop.	15,9	12,3	18,1	22,7	7,0	10,1	33,3	—	15,4	15,2	15,3
	astigm. hiperop.	27,0	46,2	22,9	27,3	23,2	32,1	33,3	20,0	24,3	33,2	29,5
	astigm. mixtus	1,6	—	1,0	0,9	—	—	—	—	0,9	0,3	0,6
Skupaj refrak. anomalij		73,0	84,6	72,4	90,0	81,4	91,7	100	100	74,8	89,6	83,3
<i>Ambliopija</i>												
	težka (pod 0,1)	6,3	4,6	5,7	1,8	4,7	—	—	—	5,6	1,7	3,4
	srednja (0,1—0,4)	—	1,5	6,7	5,5	—	4,6	—	—	3,3	4,2	3,8
	lahka (0,5—0,8)	3,2	—	4,8	—	2,3	—	—	—	3,7	—	1,6
Skupaj ambliopij		9,5	6,2	17,1	7,3	7,0	4,6	—	—	12,6	5,9	8,7
Skupaj %		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

pa tudi stopnja miopije, medtem ko postaja hiperopno oko proti pubertetnemu obdobju emetropno. Med refrakcijskimi anomalijami smo zabeležili največ hiperopičnega astigmatizma in miopij. Sledijo hipermetropija, mioopični astigmatizem in končno mešani astigmatizem.

Naj opozorimo tudi na ambliopije, saj jih je 8,7 % od vseh motenj vida. Kot je razvidno iz tabele 2, smo te razdelili v lahko, srednjo in težko. Zanimivo je, da ni registrirane nobene deklice, ki bi imela ambliopijo lahke stopnje. Tovrstne motnje vida nas opozarjajo, da posvetimo tem

učencem pri šolanju še prav posebno pozornost. Medtem ko bi morali pri učencih, ki imajo slabovidnost lažje stopnje, poskrbeti, da sedijo v učilnici blizu table in da imajo dobro osvetljeno delovno mesto, bi se morali šolati učenci z ambliopijo srednje in težje stopnje v posebnih razredih za slabovidne učence. Kot vidimo, teh učencev ni tako malo.

ZAHVALA — Zahvaljujem se za strokovno pomoč prim. dr. Stanetu Jurku in tov. Cirilu Kavčiču za statistično obdelavo gradiva.

SUMMARY

EYESIGHT DISTURBANCES WITH SCHOOL CHILDREN

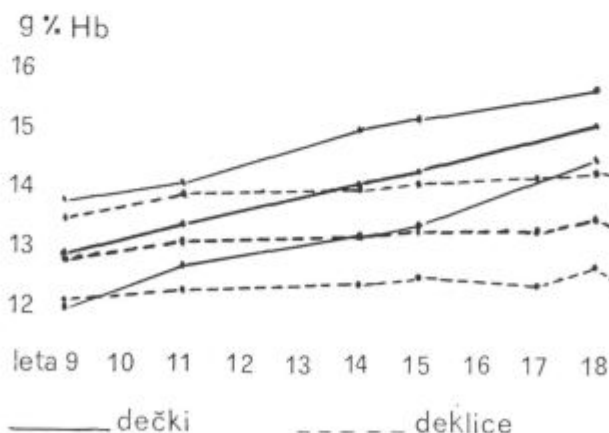
In this article we want to draw attention to the disturbances of eyesight with school children. We also wish to emphasize the need for a universal doctrine when registering disturbances of this kind and, finally, to emphasize the conditions of schooling at a certain degree of eyesight disturbance.

DR. MARJAN VEBER

POSKUS RAZISKAVE O MNOŽINI HEMOGLOBINA PRI UČENCIH CELJSKIH ŠOL

Kadar ugotavljamo pri sistematskem pregledu zdravstveno stanje šolske mladine, je treba določiti tudi množino hemoglobina v krvi.

Še do pred nekaj leti smo ugotavljali množino hemoglobina po Sahlijevi metodi. Postavljena je bila spodnja meja, in sicer 65 ‰. Če je imel učenec manj kot 65 ‰ Hb, smo ga imeli za slabokrvnega. Tedaj je zdravnik uvedel zdravljenje. Toda neštetokrat nas je krvna analiza Hb po tej metodi pustila na cedilu. Zgodilo se je, da je imel učenec pri sistematskem pregledu npr. Sahli 60 ‰, ko pa je prišel na kontrolo naslednjega jutra in mu je odvzela kri ista oseba v enakih okoliščinah, je bil rezultat krvne preiskave bistveno drugačen, npr. 75 ‰. Tedaj smo preiskali še eritrocite, da bi se lažje odločili o slabokrvnosti.

Iz razgovorov z ustreznimi strokovnjaki in po mnenjih, ki smo jih črpali iz tuje literature, smo se lahko prepričali, da je ugotavljanje Hb po Sahlijevi metodi zelo netočno. Zato smo se odločili, da bomo določevali

množino Hb spektrofotometrično po cianmethemoglobinski metodi. Pri tem uporabljamo Iskrin koloritemetr MA 9.501. V ta namen nam je pripravil umeritveno krivuljo ing. chem. Mirko Slapar, šef živilsko-kemičnega laboratorija pri Zavodu za zdravstveno varstvo v Celju. Le-ta nam po potrebi pripravlja tudi raztopino.

Delo je steklo in gradiva za obdelavo se je nabralo dovolj. Gradivo je obdelal statistično tov. Ciril Kavčič, šef odseka za statistiko pri Zavodu za zdravstveno varstvo v Celju. Toda pred nami je bilo novo vprašanje: kako vrednotiti dobljene rezultate? Kaj lahko štejemo še za normalno in kaj že imamo za anemijo? Žal ustreznih normativov nimamo. Zato smo uporabljali pri svojem delu rezultate, ki nam jih je posredoval Oddelek za higieno prehrane pri Republiškem zavodu za zdravstveno varstvo SRS v Ljubljani.

Normalna množina Hb naj bi bila v starosti od 7 do 10 let $12,6 \pm \mp 0,8 \text{ g } \%$, od 11 do 14 let $13,1 \pm 0,8 \text{ g } \%$; po SZO za dečke v starosti nad 14 let $13,0 \text{ g } \%$ in za deklice v istem starostnem obdobju $12,0 \text{ g } \%$. V kolikor se ti podatki skladajo z domačimi izsledki, jih lahko upoštevamo, na rezultate tujih avtorjev pa se najbrž ne moremo opirati.

Statistična obdelava je šlonela na podatkih za 418 dečkov ali fantov in 622 deklic ali deklet v starosti od 9—19 let.

Vse gradivo je bilo razdeljeno po spolu in letih starosti. Iz diagrama, ki ga prikazujemo, se jasno opazi tole:

1. poprečna vrednost Hb niha v starosti od 9—18 let med 12,9 in $15,2 \text{ g } \%$;
2. količina rdečega krvnega barvila je pri dečkih v stalnem porastu, saj se dviga aritmetična sredina Hb od 13 do $15,2 \text{ g } \%$;
3. izhodišče aritmetične sredine Hb pri deklicah je nekoliko nižje ($12,9 \text{ g } \%$) in nikoli ne doseže vrednosti $14 \text{ g } \%$;
4. predvsem je opaziti jasen razkorak poprečne vrednosti Hb med obema spoloma, začeniši od 11. leta starosti dalje.

Dobljenih rezultatov ne bi kazalo posplošiti. Morda so nam lahko le za orientacijo. Opozarjajo pa nas, da obstaja razlika v vrednosti Hb med spoloma in med posameznimi leti starosti.

SUMMARY

THE VALUE OF HAEMOGLOBIN WITH THE SCHOOL CHILDREN OF CELJE

In this article the author draws attention to the unreliability of stating Hb according to Sahli. Further, he gives different values of haemoglobin with people of different ages and sexes.

ONESNAŽENJE ATMOSFERE MESTA CELJA IN ŠTOR

(Poročilo o raziskavah v letu 1968)

PREDGOVOR

V okviru raziskav onesnaženja atmosfere Celja in Štor, ki se vršijo po naročilu Skupščine občine Celje, smo pripravili 12-mesečno poročilo.

Pri raziskavah so sodelovali sodelavci Enote za ekologijo dela CVD ZZV Maribor, sodelavci Enote za medicino dela ZZV Celje in opazovalci merilnih postaj:

1. Jožica PRISTOVŠEK, OA Metka
2. Bogdana LACKER, ZZV Celje
3. dr. Slavko ŠOPAR, Celje-Otok
4. Boris KOŠUTNIK, OA Kovinotehne
5. Milan ČETINA, Celje, Jožefov hrib
6. Avgust ULAGA — IKŠ Lipa, Štore
7. Anton ROZMAN, Kompole nad Štorami
8. Marjan ROZMAN, Teharje — cerkev
9. Zofka KUDEC, OA Cinkarne
10. Katja JANKOVIČ, OA EMO
11. Rudi KOVAČ, Slance

Vsem se za sodelovanje najlepše zahvaljujemo.

Vodji raziskav:

mr. sci. Slavko Verhovnik, ZVV Maribor
dr. Bogomil Hrašovec, ZZV Celje

1. ZNAKI

A.	Konstanta ($> 0,7$)
d	Premer delca v m
g	Pospešek prostega pada
k	Boltzmanova konstanta $1,38 \cdot 10^{23}$ J/stop
l	Poprečna prosta pot $9,5 \cdot 10^{-8}$ m
max. vred.	Maksimalna vrednost
p. p. 100 m	En volumski del plina na 100 milijonov volumskih delov zraka
r	Polmer jedra v metrih, polmer delca v metrih
sred. vred.	Srednja vrednost
Št. dni nad	Število dni nad
t	Čas v sekundah
v	Hitrost v m/sek
v Stokes	Hitrost izračunana po Stokesovem zakonu v m/sek
Δ	Pot v metrih
η	Viskoznost v kg/m sek
$\mu\text{g}/\text{m}^3$	Mikrogram na kubični meter
ρ^1	Gostota aerosola v kg/m^3
ρ^2	Gostota nosilnega plina v kg/m^3

2. UVOD

Z naglim razvojem industrije v 19. in 20. stoletju, ki uporablja velike količine premoga, nafte in njenih derivatov, je postalo onesnaženje atmosfere resen problem. Vsa populacija, ki živi v okolju z onesnaženo atmosfero, je pod njenim vplivom 24 ur dnevno.

2. 1. Normalna in onesnažena atmosfera

Atmosfera je zmes plinov in primesi, ki obdaja zemljo. Atmosfera je sestavljena:

N_2	78,09 vol %
O_2	20,95 vol %
Ar	0,93 vol %
CO_2	0,03 vol %

Stalne komponente so N_2 , O_2 , Ar; variabilni deli H_2O in CO_2 . V atmosferi so še druge primesi. Govorimo o onesnaženju atmosfere.

Onesnaženje atmosfere so toksične in netoksične primesi, ki so nastale s človekovim delom pri mehanični, fizikalni, kemijski in biološki obdelavi materije in pridejo v atmosfero v obliki plinov in par ter aerosolov.

Nastanek škodljivih primesi v atmosferi v veliki meri povzročajo proizvodi nepopolnega zgorevanja goriva. Izvori onesnaženja zraka so: hišni dimniki, industrija, promet, nuklearne eksplozije.

2. 2. Medicinski pomen onesnaženja atmosfere

Onesnaženje zraka povzroča obolenja organov za dihanje in centralnega živčnega sistema. V literaturi je opisano večje število zastrupitev z onesnaženjem zraka. Na primer: v Londonu je verjetno umrlo zaradi povečanega onesnaženja atmosfere od 5.—8. 9. 1952 4000 ljudi več, kot bi pričakovali po statističnih poprečjih.

Onesnaženje zraka vpliva na poslabšanje stanja ljudi, ki bolujejo na organih za dihanje ali imajo kardiovaskularne motnje.²

2. 3. Ekonomski pomen onesnaženja atmosfere

Ekonomska škoda nastaja zaradi izgube goriva (promet, hišne peči), SO₂, Zn, Pb, Cu (topilnice), uničevanja rastlin in plodnosti, povečanje obolevanj in smrtnosti ljudi.

Na primer: topilnica v Boru je uničila 9.440 ha gozdov. Borski rudnik ima zaradi izgube SO₂ in Cu letno ca. 10 milijard starih din izgube.

3. METODE

Za uspešno raziskovanje atmosfere so potrebne standardne metode.

Onesnaženje zraka so dispergirani in kondenzirani aerosoli, plini in pare v atmosferi. Aerosole delimo z ozirom na fizikalne lastnosti na padajoče in lebdeče aerosole. Po teh lastnostih določimo metode zbiranja vzorcev.

3. 1. Merjenje lebdečih aerosolov z metodo filtriranja

Aerosoli, ki lebde, zelo počasi sedimentirajo ali sploh ne. Njihov polmer je manjši od 20 mikronov. Ti delci so karbonizirane materije in katran, ki so nastale pri nepopolnem zgorevanju premoga in iz finega pepela. Hitrost padanja izračunamo s Stokesovim zakonom (predpostavljamo, da so delci kroglaste oblike):

$$\text{Stokes} = \frac{1 (\rho_1 - \rho_2) g d^2}{18}$$

Stokesov zakon velja samo, če ima delec oblike krogle. Pri delcih, ki nimajo prevelikih razlik v svojih treh dimenzijah, lahko zanemarimo odstopanja, ki so nastala zaradi oblike.

Če je premer delca velikostnega reda srednje proste poti plinske molekule, korigiramo v Stokes Cunninghamovim faktorjem (4):

$$\eta = \eta_{\text{Stokes}} \left(1 + A \frac{1}{r}\right)$$

Pri delcih do 4μ upoštevamo še Brownovo gibanje. Čim manjši so delci tem večji je vpliv Brownovega gibanja. Delci dima in megle kažejo lastnosti plinskih molekul. Delci, ki so velikostnega reda 1μ ali manj, se gibljejo pod vplivom plinskih molekul.

Prosto pot kroglastih delavcev v Brownovem gibanju je analitično določil Einstein:

$$\Delta = \sqrt{\frac{K. T. t}{3 \cdot \pi \cdot \eta \cdot r}}$$

Iz enačbe sledi, da pri finih dimih in meglah ni važna kvaliteta delcev. Gibanje določa le velikost delcev.

Delci tudi rotirajo zaradi trkov s plinskimi molekulami, katere imajo tudi rotacijsko komponento. Rotacija delcev raste s tretjo potenco zmanjševanja polmera delca, pri linijskem gibanju samo s prvo potenco.

Določeno količino zraka filtriramo. Filter je bel. Dim ostane na filtru in pobarva filter papir sivo. Potemnenje filter papirja je mera za koncentracijo dima.

Aparatura za odvzem vzorca je sestavljena iz plinske črpalke, plinske ure, držača filtra, filter papirja, vstopnega lijaka in dovodne cevi.

Vstopni lijak je 3—6 m nad zemljo in najmanj 0,9 m oddaljen od zida. Koncentracijo lebdečih aerosolov (dima) merimo v mikrogramih na kubični meter ($\mu\text{g}/\text{m}^3$).

3. 2. Določanje SO_2 s H_2O_2

SO_2 je brezbarven plin, strupen, ostrega vonja in več kot dvakrat težji od zraka. V vodi se dobro topi. Pri običajni temperaturi se v 1 litru vode absorbira okoli 50 l SO_2 . Z vodo se spaja v žveplasto kislino. SO_2 ne gori in ne pomaga gorenju. SO_2 določimo tako, da vodimo zrak skozi raztopino H_2O_2 , katera ga oksidira v H_2SO_4 . Kiselost tako dobljene H_2SO_4 določimo s titracijo z lugom. Kiselost je ekvivalent koncentracije SO_2 v zraku.

Ta metoda ni specifična za SO_2 . Ker je koncentracija SO_2 vedno večja od koncentracij drugih kislin in alkalij, so rezultati, dobljeni s peroksidmetodo, realni.

Aparat za odvzem vzorcev je sestavljen iz električne črpalke, plinske ure, plinske izpiralke, vstopnega lijaka in cevovoda.

Višina vstopnega lijaka in oddaljenost od zida je enaka kot pri odvzemu vzorca lebdečih aerosolov. Koncentracijo SO_2 merimo v $\mu\text{g}/\text{m}^3$ ali p. p. 100 m.

4. MERJENJE SO₂ IN DIMA

4. 1. Mesta merjenja

Postavili smo 11 volumetrijskih aparatov za zbiranje dnevnih vzorcev SO₂ in dima. Mesta merjenja so bila izbrana tako, da predstavljajo specifične predele Celja in Štor.

Mesta merjenja:

- I. ZZV Celje, Gregorčičeva 6
- II. Otok
- III. OA Kovinotehne, Savinjsko nabrežje
- IV. Stanovanjska hiša — Aljažev hrib
- V. IKŠ Lipa, Štore
- VI. Stanovanjska hiša tov. Rozmana, Štore
- VII. Teharje
- VIII. OA Cinkarne
- IX. OA tovarne EMO
- X. OA tovarne Metka
- XI. Slance

Vstopni lijakji so v višini prvega nadstropja, tj. ca. 3 m nad zemljo.

4. 2. Čas merjenja

SO₂ in dim smo merili na mernih mestih št. 1—10 od 4. 10. 1967 do 1. 10. 1968, na mernem mestu št. 11 od 6. 4. 1968 do 1. 1. 1968.

4. 3. Rezultati

Rezultati so v tabelah 4.3 od št. 1 do 126.

V prvi koloni so datumi. Ker smo merili od 12. ure prvega dne do 12. ure drugega dne, je čas odvzema vzorca tako tudi zabeležen.

Na primer: 3/4 predstavlja časovni interval od 12. ure tretjega do 12. ure četrtega dne v mesecu. Preko nedelje smo jemali vzorec 48 ur.

V tabelah je SO₂ v $\mu\text{g}/\text{m}^3$ in v p. p. 100 m, dim v $\mu\text{g}/\text{m}^3$.

Na koncu tabel so še srednje vrednosti koncentracij in maksimalne vrednosti, zabeležene v mesecu.

4. 4. Higienška ocena atmosfere Celja in Štor

Da bomo lahko ocenili stanje atmosfere Celja in Štor z ozirom na ugotovljeno koncentracijo SO₂ in dima v toku 12-mesečnega merjenja, moramo dobljene vrednosti primerjati s higienskimi standardi.

V naši državi trenutno še nimamo predpisanih higienskih standardov za maksimalno koncentracijo SO₂ in dima, katere še toleriramo v atmosferi naselja. Uporabili bomo norme drugih držav (gl. tabelo).

Maksimalno dovoljene koncentracije v atmosferi za SO₂ in aerosole.

Država	Poprečne dnevne vrednosti v $\mu\text{g}/\text{m}^3$	
	SO ₂	aerosoli
SFRJ — predlog	150	150
Sovjetska zveza	150	150
Češkoslovaška	150	150
Zvezna republika Nemčija	500	
Kalifornija (ZDA)	500	150 (stanovanjski predel)
		250 (industrijski predel)

Vidimo, da so standardi vzhodnih držav znatno strožji (okoli 3-krat) od standardov zapadnih držav. Razlike so v kriterijih, ki se v posameznih državah uporabljajo. V SZ je kot mejna koncentracija tista, ki jo organizem še ne »registrira«, čeprav prekoračitev te meje še ne more pomeniti nepovoljno delovanje.

V zapadnih državah smatrajo mejno koncentracijo tisto, ki jo organizem še lahko eliminira brez škodljivih posledic.

Če primerjamo izmerjene koncentracije SO₂ v Celju in Štorah z navedenimi standardi, lahko ugotovimo, da 46 % dni v 12 mesecih zadovoljuje strožji kriterij, 90 % blažji kriterij.

V stanovanjskih predelih je bilo 53 % dni, ko so bile po strožjem kriteriju koncentracije SO₂ v dovoljeni meji (do 150 $\mu\text{g}/\text{m}^3$) in 90 % dni, ko so bile po blažjem kriteriju v dovoljenih mejah (do 500 $\mu\text{g}/\text{m}^3$).

V industrijskem predelu je bilo 36 % dni, ko so bile koncentracije pod MDK (po strožjem kriteriju) in 89 % dni, ko so bile koncentracije pod MDK po blažjem kriteriju.

V predelu javnih zgradb je bilo 40 % dni pod MDK, po strožjem kriteriju (MDK = 150 $\mu\text{g}/\text{m}^3$) in 86 % dni pod MDK po blažjem kriteriju (MDK = 500 $\mu\text{g}/\text{m}^3$).

Maksimalno vrednost SO₂ smo zabeležili 3/4-1 1968 in je znašala 2056 $\mu\text{g}/\text{m}^3$.

V stanovanjskih predelih je bilo 79 % dni, ko so bile koncentracije dima pod MDK (MDK za stanovanjski predel = 150 $\mu\text{g}/\text{m}^3$).

V industrijskih predelih mesta je bilo 77 % dni s koncentracijo pod MDK — strožji kriterij in 90 % dni s koncentracijo pod MDK po blažjem kriteriju (MDK za industrijsko področje: strožji kriterij 150 $\mu\text{g}/\text{m}^3$, blažji kriterij 250 $\mu\text{g}/\text{m}^3$).

Maksimalno vrednost dima smo zabeležili 18/19-12 1967 in je znašala 1041 $\mu\text{g}/\text{m}^3$.

V predelu javnih zgradb je bilo 50 % dni s koncentracijo pod MDK.

Cerkev Teharje

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	število dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	234	818	18	1	75	148	—	—	—
November	356	1.753	14	1	126	294	8	2	—
December	469	1.764	17	7	231	851	11	5	3
Januar 1968	608	1.371	14	9	174	307	10	4	—
Februar	173	1.103	8	2	85	207	3	—	—
Marec	297	597	16	3	104	304	4	—	—
April	141	222	11	—	60	123	—	—	—
Maj	110	263	5	—	48	101	—	—	—
Junij	116	288	6	—	41	104	—	—	—
Julij	125	212	6	—	41	64	—	—	—
Avgust	142	697	7	1	47	91	—	—	—
September	148	265	11	—	53	89	—	—	—

Cinkarna

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	število dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	275	998	16	2	116	229	3	—	—
November	334	684	20	4	193	390	13	6	—
December	500	1.799	24	7	253	1.041	20	7	1
Januar 1968	761	2.056	24	17	273	523	20	13	1
Februar	318	606	24	3	145	278	10	2	—
Marec	331	693	26	3	145	260	11	1	—
April	269	606	22	1	110	179	1	—	—
Maj	296	1.287	21	3	91	393	3	1	—
Junij	206	614	12	1	71	142	—	—	—
Julij	240	508	15	1	73	169	1	—	—
Avgust	440	587	20	2	97	175	2	—	—
September	238	559	22	2	93	175	2	—	—

Metka

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	število dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	127	290	8	—	82	264	2	1	—
November	237	822	11	2	142	365	8	3	—
December	378	914	19	4	228	587	13	7	1
Januar 1968	519	1.529	24	10	245	569	18	9	1
Februar	218	712	18	2	88	246	2	—	—
Marec	147	326	9	—	83	159	1	—	—
April	101	254	3	—	59	174	1	—	—
Maj	83	175	2	—	40	88	—	—	—
Junij	54	132	—	—	26	71	—	—	—
Julij	62	107	—	—	23	47	—	—	—
Avgust	126	267	5	—	49	76	—	—	—
September	67	209	1	—	42	84	—	—	—

Kovač

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	število dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967									
November									
December									
Januar 1968									
Februar									
Marec									
April	158	347	7	—	53	152	1	—	—
Maj	97	250	4	—	32	105	—	—	—
Junij	107	244	2	—	27	64	—	—	—
Julij	192	420	10	—	41	115	—	—	—
Avgust	102	250	2	—	30	51	—	—	—
September	153	318	11	—	37	87	—	—	—

Otok dr. Soper

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	število dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	215	454	15	—	93	197	4	—	—
November	343	971	18	2	185	501	13	6	1
December	509	1.223	23	10	333	825	23	13	4
Januar 1968	675	1.557	25	13	367	618	24	18	6
Februar	319	844	19	4	148	370	6	2	—
Marec	225	454	18	—	114	192	5	—	—
April	131	233	11	—	57	106	—	—	—
Maj	105	170	4	—	38	69	—	—	—
Junij	85	191	2	—	31	77	—	—	—
Julij	136	295	3	—	32	41	—	—	—
Avgust	117	316	6	—	33	62	—	—	—
September	104	230	3	—	43	88	—	—	—

ZZV Celje

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	število dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	222	497	18	—	193	370	18	4	—
November	408	1.231	20	5	312	648	20	12	2
December	529	1.146	24	10	380	688	24	20	4
Januar 1968	787	1.570	25	19	451	814	24	24	9
Februar	385	966	22	5	235	559	21	9	1
Marec	303	693	24	2	204	324	18	9	—
April	192	358	16	—	157	251	13	1	—
Maj	132	262	11	—	105	152	1	—	—
Junij	98	200	1	—	95	173	1	—	—
Julij	99	189	3	—	83	124	—	—	—
Avgust	100	185	3	—	107	242	2	—	—
September	116	223	7	—	118	183	4	—	—

Kovinotehna

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	število dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	168	396	14	—	104	322	3	1	—
November	271	896	14	2	220	675	13	8	1
December	436	1.112	21	7	264	755	15	7	2
Januar 1968	593	1.178	25	15	325	604	21	16	4
Februar	250	654	17	2	136	378	8	3	—
Marec	209	461	19	—	113	212	8	—	—
April	132	241	6	—	78	121	—	—	—
Maj	80	147	—	—	48	91	—	—	—
Junij	70	157	1	—	45	106	—	—	—
Julij	81	158	2	—	41	81	—	—	—
Avgust	96	189	2	—	46	87	—	—	—
September	125	323	6	—	57	152	1	—	—

Četina

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	število dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	209	398	8	—	111	185	2	—	—
November	259	962	12	2	157	371	11	5	—
December	465	1.459	22	9	277	770	20	9	2
Januar 1968	637	1.755	22	13	307	757	18	13	1
Februar	180	741	13	—	113	359	4	2	—
Marec	244	678	17	1	129	219	13	13	—
April	158	322	12	—	59	115	—	—	—
Maj	80	250	2	—	39	74	—	—	—
Junij	74	148	—	—	38	66	—	—	—
Julij	88	149	—	—	37	63	—	—	—
Avgust	95	340	3	—	45	94	—	—	—
September	100	219	3	—	53	86	—	—	—

Rozman

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	270	951	19	3	79	293	1	1	—
November	295	1.187	14	4	102	270	7	1	—
December	397	972	20	9	170	554	10	5	1
Januar 1968	563	1.077	22	14	202	490	15	8	—
Februar	228	735	12	4	78	174	2	—	—
Marec	208	629	15	1	83	188	2	—	—
April	142	328	11	—	65	195	1	—	—
Maj	104	267	5	—	131	433	7	3	—
Junij	123	467	7	—	45	98	—	—	—
Julij	116	268	6	—	45	98	—	—	—
Avgust	128	263	7	—	43	79	—	—	—
September	141	253	12	—	50	113	—	—	—

Sola Lipa

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	267	585	18	2	113	269	2	1	—
November	377	651	22	7	224	756	12	8	1
December	513	1.430	24	9	266	793	18	9	2
Januar 1968	775	1.777	25	18	316	704	21	15	2
Februar	351	973	22	4	144	354	9	2	—
Marec	324	738	23	3	149	275	10	1	—
April	205	405	18	—	118	208	7	—	—
Maj	172	299	14	—	72	132	—	—	—
Junij	174	339	15	—	78	133	—	—	—
Julij	157	254	13	—	73	142	—	—	—
Avgust	160	365	14	—	80	134	—	—	—
September	182	297	15	—	81	141	—	—	—

EMO Celje

Leto in mesec	Koncentracija SO ₂ v µg/m ³				Koncentracija dima v µg/m ³				
	sred. vred.	maks. vred.	št. dni nad		sred. vred.	maks. vred.	število dni nad		
			150	500			150	250	500
Oktober 1967	210	405	16	—	96	174	2	—	—
November	273	593	19	2	163	359	9	5	—
December	465	1.285	24	7	261	814	19	10	2
Januar 1968	707	1.345	25	15	291	617	22	13	1
Februar	325	708	23	2	115	263	3	1	—
Marec	253	492	23	—	109	239	4	—	—
April	168	281	15	—	63	99	—	—	—
Maj	150	275	13	—	50	108	—	—	—
Junij	122	302	5	—	37	60	—	—	—
Julij	138	269	9	—	44	80	—	—	—
Avgust	126	267	5	—	49	76	—	—	—
September	137	236	8	—	56	86	—	—	—

JANKO OROZEN

ZAPISEK O ŠENTJUNGERTI

Prinesli so mi spominsko knjigo s Šentjungerti in izrazili željo, naj napišem o njej nekoliko besed. Sprva za to nisem bil vnet, ko sem pa pozneje knjigo natančneje pregledal, sem ugotovil, da je vendarle vredno obuditi spomin nanjo.

Šentjungert (Št. Jungert — Št. Jungerti, Sv. Kunigunda), gora v celjskem gričevju na severni strani Spodnje Savinjske doline, je točka v vrhu trikotnika, ki mu je osnova črta Celje—Žalec. Goro si v resnici še danes delita celjska in žalska občina. Kljub skromni nadmorski višini (574 m) se izrazito dviga iznad svoje okolice, sestojče iz proti jugu potekajočih slemen, ki na severu izhajajo iz slemena, spremljajočega dobrnsko-vojniško brazdo. Mlajše vulkansko gradivo na severni strani daje sicer iz terciarnih peskov in glin zgrajeni gori trdno osnovo. Na to osnovo so pa tudi vezane svinec obsegajoče žile, ki so jih izza početka 19. stoletja izkoriščali v majhnem rudniku, ki ga je pa z večjim številom delavcev vred zalila voda; ljudsko izročilo o tem je potrdilo lanskoletno odkopavanje rudniških jam.

Navedena spominska knjiga ima oktavni format, je vezana, obsega okrog 200, že zarumenelih in precej slabo ohranjenih listov. Knjiga je v resnici spominska knjiga cerkve sv. Kunigunde (Gedenkbuch der Kirche St. Kunigund. Anfangen im Jahre 1882), ki jo je oskrbel gališki župnik Jožef Matoh. To je bil mož stare šole (rojen leta 1816 pri Sv. Florjanu pod Bočem) in je knjigi napisal nemški uvod, pozneje je ob opravljenih opravilih zapisal vanjo to in ono v slovenščini.

Pisec navaja v uvodu razen tistega, kar lahko čitamo v Ignacija Orožna delu o lavantinski škofiji (Das Bisthum und die Diözese Lavant III, 1880) še nekatere podrobnosti, ki zaslužijo pozornost.

V cerkvi sv. Kunigunde se vrši redna služba božja dvanajstkrat na leto. Duhovnik dobi vsakokrat za pot in mašo 2 glid.

Cerkev ima iz belega voska, pomešanega s krizmo in balzomom, narejeno in v Rimu od samega papeža posvečeno jagnje (agnus Dei), ki varuje cerkev in vsakogar pred zlimi zapeljivostmi.

Ko so leta 1881 cerkev temeljito popravljali, pri čemer so jo obokali, so pri strganju stene odkrili dva grba, prvi je imel belo povprečno progno na rdečem polju, drugi pa peterolistnato rdečo rožo, na belem polju; prvi grb je pripadal Babenberžanu Leopoldu Slavnemu, drugi pa morda krškemu škofu.

Osnovni del cerkve je torej nastal v začetku XIII. stoletja, prej niti ni mogel nastati, kajti Kunigunda, žena rimsko-nemškega cesarja Henrika III., je bila proglašena za svetnico leta 1200. Kakih dvesto let pozneje je bila cerkev posvečena. Leta 1691 je Pavel Adamayer, lastnik Prešnika, prizidal kapelo sv. Trojice. Ko je leta 1881 Jožef Dolar, kmet iz Zavrha, razkopaval na levi strani oltarja tlak, da bi položili cementne plošče, je odkril zaklad 1856 srednjeveških novcev, večinoma preprostih, deloma lepih, ki jih je cerkveni ključar Ivan Dimec izročil rudarskemu svetniku Riedlu; ta je 125 kosov pridržal za nastajajoči celjski muzej, vse ostalo je pa poslal v Gradec. Riedl je pozneje dal za prevzete novce manjšo vsoto, ki so jo uporabili za cerkvene potrebe.

Ko je cerkev leta 1737 dobila dragoceno jagnje božje, je postala znamenita božja pot, ki pa jo je močno prizadela prepoved cesarja Jožefa II.

Župnik navaja tudi čudeže, ki so se v cerkvi zgodili po priprošnji sv. Kunigunde. Na koncu pa navaja mnenje Davorina Trstenjaka, da je prvotno na gori stal tempelj boga sonca; to potrditev podpira z navedbo rimskih kamnov, najdenih pod goro, v Galiciji in Pernovem.

Kot prva med obiskovalci Šentjungerti sta se v knjigo vpisala grof *Artur Sermage* in njegova žena *Léonie, roj. grofica Arco* (14. maja 1882), kot zadnji so se pa leta 1937 (že na platnicah) vpisali nekateri celjski prvotolci.

Med vpisanimi obiskovalci je zelo mnogo domačinov, ki so prišli na goro bodisi k cerkvenemu opravilu, bodisi samo zaradi lepega razgleda in zabave ob vinu, razgovoru in pesmi. Teh obiskovalcev je bilo zelo mnogo. Vpisal se je gotovo samo manjši del.

Tudi inteligenca sosednih krajev je rada prihajala na goro. Rodbini šmartinskih nadučiteljev *Lajnsica* in *Kvaca* sta prihiteli na goro večkrat na leto. Zlasti priden obiskovalec je bil *Kvačev Ivo*, dijak in poznejši jurist.

Šolski upravitelj *Vinko Požar* je prihajal na goro s svojo ožjo rodmino, enkrat je bil v spremstvu svojega svaka mladinskega pisatelja *Venceslava Winklerja*. Poznejši senator *Franc Smodej*, šmartinski rojak, se je vpisal v knjigo kot novomašnik (1903), *dr. Pavel Brežnik*, profesor in pisatelj, ter njegova sestra *Anica Brežnik*, učiteljica v Čermošnjicah pri Kočevju, sta bila na gori, ko sta leta 1919 obiskala na Rožnem vrhu pri Smartnem rojstni dom svojega očeta Brežnika, bivšega gimnazijskega ravnatelja v Novem mestu. Med vpisanimi so tudi člani rodbine zagrebškega profesorja *Stožirja*, šmartinskega rojaka.

Iz Galicije je prihajala na goro rodbina nadučitelja *Klemenčiča*, sin *Dore*, poznejši akademski slikar, je leta 1924 zapisal v knjigo, da je (na gori) napravil dve sliki.

Pridni obiskovalci Šentjungerti so bili vrli Žalčani; v knjigi najdemo (deloma skupaj): imena *Hausenbichler*, *Bergmann*, *Širca*, *Nidorfer*, *Senica*, *Roblek*, *Vabič*, *Lorber*, *Janič*, *Petriček*, *Vrečer*.

V knjigi najdemo opisane tudi nekatere Vojničane, med njimi znanega rodoljuba, učitelja in ljudskega ter mladinskega pisatelja *Antona Brezovnika*.

Razumljivo je, da je planinska vnema privedla na goro tudi kasnejšega načelnika Savinjske podružnice Slovenskega planinskega društva *Frana Kocbeka*, tedaj učitelja v Žalcu.

Dve strani iz šentjungerške spominske knjige

Foto V. Berk

Pozabiti ne smemo tudi leta 1968 umrlega rodoljuba in predvojnega narodnega politika **Ivana Prekorška**, ki je bil doma na Prekorju pri Škofji vasi, in njegove poznejše žene **Bogdane Žižek**, tedaj učiteljice v Šmartnem.

Velik ljubitelj gore je bil gotoveljski nadučitelj **Fran Brinar**; ko jo je četrtič obiskal, se žalostno spominja svoje trikratne spremljevalke, pokojne žene.

Med obiskovalci gore srečamo tudi goste z Dobrne.

Nemški Celjani so se vpisovali nemško. **Dr. Neckermann** je podpisu dodal, da je župan, njegov spremljevalec **dr. Edvard Glantschnigg** je pa v slovenščini pripisal, da je urednik »Kmetiskiga prijatelja«. To je bila čista hinavščina: »Kmetiski prijatelj« je bil predhodnik zloglasnega ptujskega »Štajerca«, Glantschnigg, koroški potujčenec, pa zaklet sovražnik Slovencev.

Večkrat so bili na gori šolski izletniki: iz Šmartnega, Galicije, Žalca, Gotovelj, Griž. Po enkrat najdemo vpisano skupino sokolic, orlic, celjskih šolskih sester.

Razume se, da je to samo bežni pregled v spominsko knjigo vpisanih obiskovalcev Šentjungerti. Nekateri izmed njih so se samo podpisali, drugi so napisali kak stavek, v katerem govore o svetnici Kunigundi, o lepem razgledu, o domovini itd. Med pripombami bi bilo treba opozoriti vsaj na nekatere. Neki doktor iz Zagreba je leta 1894 zapisal:

Kada dodjoh na taj vrhunac, srdce mi je od radosti zakucalo zagledav krasnu domovinu Slovensku. Ali me je u toj radosti kao ljuta guja ujela žalost našav i ovdje traga bljutavoj njemštini. Dobro upamti, Slovenče, istinske stihove našega pjesnika Preradovića:

*»Svaka zvijezda svojim
svjetlom sieva;
svaka ptica svojim glasom pieva.
A Ti zbori glasom materinim!«*

Neka Slovenka je leta 1911 v svarilo napisala:

*Poglej kmeta slovenskega,
če trezen govori,
kako za blagor naroda
srce mu plameni,
kteremu pa vince diši,
nemškutar postane, svoj narod taji.*

Poznejši znameniti pedagog Gustav Šilih je kot mlad učitelj leta 1913 v spominsko knjigo napisal stihe:

*Ko plašč pretkan in okrašen sijajno
razgrinja se pod nami sinja plan.
Oči zavzeto zro lepoto bajno,
ko vseokrog luč lije beli dan ...
Povsod lepota, cvetje, mladoletje
in vseokrog veselih pličev petje,
drhteče vriskajoča pesem spe navzgor,
odmeva vsepovsod od skalnih gor ...*

Nesrečni celjski dijak in pesnik Janko Arnšek se je leta 1921 izrazil bolj po romarsko:

*V družbi veselih ljudi,
prišel sm gori pogledat,
kjer se sv. Jungert časti
vedel povsod bom povedat.
Torej v imenu vseh teh,
ki so se tu podpisali:
Bog nam odpusti vsak greh,
če se ga bomo skesali.*

Na Šentjungerti je bilo v prejšnjih desetletjih često zares prav živo. Danes lepa gora večkrat sameva, obišče jo razen domačinov še zdaj pa zdaj ljubitelj prirode in nižjega, a vendar lepega gorskega sveta. Avtomobilizem ji je gotovo odvzel marsikaterega obiskovalca. V mesecu maju, ko je vsa v cvetju, in v jeseni, ko sadje dozori, je gora najlepša. Tedaj je z nje tudi najlepši razgled. Zaslužila bi, da njena stara slava zopet oživi. Gora je zares mikavna. Hraní tudi skrivnosti na našo veliko osvobodilno borbo.

Te spominske besede naj bi bile skromen doprinos k našemu lanskoletnemu (1968) planinskemu jubileju.

UREDNIŠKI ZAPISEK OB TRINAJSTEM CELJSKEM ZBORNIKU

Razne okoliščine, delno objektivne, delno subjektivne narave, so preprečile, da bi za dvanajsto, v letu 1968 izdano knjigo CELJSKEGA ZBORNIKA redno, to je takoj naslednje leto izšla tudi trinajsta.

Uredništvo je imelo med drugim gradivom v rokah tudi dve razpravi, ki jih je napisal geograf dr. Anton Sore, zvest sodelavec zadnjih letnikov našega zbornika. Prva nosi naslov DOBRNSKO PODOLJE IN JUŽNA STRAN PAŠKEGA KOZJAKA, naslov druge pa je AGRARNA GEOGRAFIJA ZGORNJEGA SOTELSKEGA. Obe razpravi znanstveno obdelujeta geografsko problematiko s celjskega pokrajinskega območja. Ker pa sta precej obsežni, smo ju raje izdali kot posebno izdajo CELJSKEGA ZBORNIKA pod skupnim naslovom GEOGRAFIJA NEKATERIH DELOV CELJSKE MAKROREGIJE. Knjiga obsega 160 strani in je izšla v novembru leta 1969.

Da bi tudi na zunaj izrazilo težnjo po nepretrganem izhajanju zbornika, je uredništvo sklenilo, naj trinajsta knjiga izide kot dvojni letnik za leti 1969 in 1970. Uredništvo si bo prizadevalo, da bi v prihodnje zbornik izšel vsako leto. Pričakujemo, da bodo ta prizadevanja podprli predvsem sodelavci s tem, da bodo iz lastne volje ali pa vsaj na vzpodbudo uredništva do dogovorjenih terminov napisali svoje prispevke in s tem zagotovili po eni strani vsebinsko tehtnost po drugi pa zadostno zaokroženost in raznolikost pri obdelavi v posameznih letnih zbornikih.

Vsebinska koncepcija bo ostala še naprej ista kot doslej, saj izvira iz družbene naloge, ki naj jo CELJSKI ZBORNIK opravlja: neprestano naj zbira in vzpodbuja razumniške sile k sistematičnemu preiskovanju in obdelovanju problemov, ki vznikajo na celjskem pokrajinskem območju ter naj s tem omogoča, da bodo odločitve o nadaljnjem razvoju tega območja čim bolj premišljene in znanstveno utemeljene.

Uredništvo se zaveda teh nalog zbornika in vztraja pri širokem regionalnem konceptu v trdnem upanju, da se bodo celjski občinski skupščini, ki že vrsto let omogoča izdajanje zbornika s stalnimi letnimi dotacijami iz svojega sklada za kulturo in znanost, in celjske tovarne Aero, edine go-

spodarske organizacije, ki to izdajanje podpira kot zavestni mecen, pridružile tudi druge občinske skupščine ter poslovna združenja in delovne organizacije celjskega pokrajinskega območja. Samo s tako združenimi silami je mogoče ustvariti dovolj širok in dovolj trden materialni temelj, da bo CELJSKI ZBORNIK lahko brez težav izhajal in se še dalje razvijal tako po obsegu kot tudi po vsebinski tehtnosti. Ne smemo namreč pozabiti, da je CELJSKI ZBORNIK najbolj živ in najbolj trajen dokument, ki bo tudi bodočim pokolenjem ohranil pravo podobo o tem, kako se celjsko pokrajinsko območje razvija in kolikšen je njegov delež v razvoju slovenske in jugoslovanske družbene skupnosti.

VSEBINA

Milan Natek: Razvitost celjskega področja v okviru SR Slovenije	5
Dr. Anton Sore: Nekateri problemi v procesu deagrarnizacije prebivalstva in naselij v celjski občini	43
Jože Marolt: Hribovske kmetije v zahodnem delu Šaleške doline	65
Milan Natek: Sezonski delavci na celjskem področju	95
Dr. Anton Sore: Zemeljski plazovi na ozemlju celjske občine	127
Jože Zupančič: Nekateri značilnosti rekreacije v celjski občini	149
Dr. Aleksander Hrašovec: Kmečko pokojninsko zavarovanje	189
Francè Jesenovec: Jurčičeva in Tomičeva Veronika Deseniška	199
Božena Orožen: Slovenski kraji in ljudje v spisih starejših čeških leposlovcev	213
Fran Roš: Učiteljstvo v boju za napredek šolstva	227
Tone Kolšek: Odmev marčne revolucije 1848 v celjskem okrožju	241
Janko Orožen: Novoceljska tragedija	255
Milena Moškon: Heraldični ekslibris Bernarda Mavrišiča	261
Francè Stele: Govor ob otvoritvi nove gotske kapele v celjski opatijski cerkvi	267
Ivan Stopar: Spomeniškovarstveni red za staro mestno jedro v Celju ..	273
Ivan Stopar: Program za spomeniško obnovo velenjskega gradu	307
Miloš Rybař: Pripombe k Curkovemu topografskemu gradivu za občino Laško	355
Fran Roš: Šlandrova družina	371
Fedor Gradišnik: Usodne posledice gostovanja celjskega dijaškega gledališča leta 1907 v Šentjurju pri Celju	377
Gustav Grobelnik: Komorni moški zbor Celje — Nosilec Gallusove plakete	399
Anton Stupica: Vladimir Štoviček	407
Juro Kislinger: Nov razmah in kakovostni višek Likovnega salona v Celju	411
Vera Kolšek: Nove stalne razstave Pokrajinskega muzeja	421
Stane Terčak: Pet let dela Muzeja revolucije v Celju	427
Ludvik Rebeušek: Sto let trgoveškega šolstva v Celju	433
Dr. Marjan Veber: Motnje vida pri šolski mladini	439
Dr. Marjan Veber: Poskus raziskave o množini hemoglobina pri učencih celjskih šol	443
Onesnaženje atmosfere mesta Celja in Štor	445
Janko Orožen: Zapisek o Šentjungerti	457

CELJSKI ZBORNIK 1969—1970

Izdal

Svet za kulturo in znanost
Skupščine občine Celje
(predsednik Gustav Grobelnik)

Uredil

uredniški odbor

Odgovorni urednik

Vlado Novak

Redakcija končana 21. 5. 1970

Tisk

CETIS grafično podjetje
Celje 1970